

PI 438

MUZEUL NATIONAL

I

1974

P1438

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

MUZEUL DE ISTORIE AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMANIA

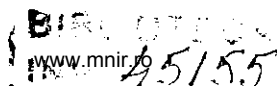
MUZEUL NATIONAL

I

1974

BUCUREȘTI

Comitetul de redacție :

FLORIAN GEORGESCU	— redactor responsabil,
ȘTEFAN OLTEANU	— redactor responsabil adjunct,
LUCIAN CHIȚESCU	} — membri,
LUCIA MARINESCU	
ELENA PĂLANCEANU	
GAVRILĂ SARAFOLEAN	
AL. D. VASILE	— secretar de redacție.

SUMAR

	Pag.
***	— Cuvint înainte 1
FLORIAN GEORGESCU	— Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România 3

STUDII

LUCIA ȚEPOSU-MARINESCU	— Probleme de artă provincială romană (I). Edicule funerare din Dacia 13
GHEORGHE BICHIR	— Dacii liberi din zona extracarpatică a României în sec. II—IV e. n. 23
ȘTEFAN OLTEANU	— Agricultura la est și sud de Carpați în sec. IX—XIV (I). 35
CONSTANTIN C. GIURESCU	— Vechimea Bucureștilor 57
LUCIAN CHIȚESCU	— Privire asupra fortificațiilor Moldovei în sec. XIV—XVI 63
LIVIU ȘTEFĂNESCU	— Proprietatea funciară bucureșteană în pe- rioda precapitalistă 81
CONSTANȚA ȘTIRBU	— Date noi privind instituirea „Ordinului Unirii” în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza 95
IORDANA LUNGU	— Contribuția ziarului ilegal „România li- beră” la mișcarea de rezistență antifascistă a poporului român 105
GAVRILĂ SARAFOLEAN	— Activitatea Regionalei P.C.R. Banat pen- tru organizarea mișcării de rezistență an- tifascistă, 1940—1944 121

MUZEOLOGIE

CONSTANTIN ILIESCU	— Concepția tematică și tehnica muzeală în realizarea Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România	131
ELENA PALANCEANU	— Steaguri din colecția Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România	135
ION ILINCIOIU	— Lucrări de artă din patrimoniul Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România — prețioase expodate ale Secției de istorie modernă	157
MARCU PARASCHIV	— Mărturii referitoare la asasinarea savantului Nicolae Iorga, în timpul terorii legionare din zilele de 26—27 noiembrie 1940, existente la Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România	167
VALERIU LEAHU	— Al. Tzigara-Samurcaș, muzeograf	173
EDITH VALERIA IONESCU	— Aspecte ale biodeteriorării obiectelor în muzee	183

NOTE ȘI COMUNICĂRI

AUGUSTIN ULANICI	— Cu privire la data întemeierii orașului Callatis	191
GEORGE TROHANI	— O placă de centură descoperită la Chir-nogi	197
KURT HOREDT	— Interpretări arheologice: Considerații asupra cameei Orghidan	201
PETRE DIACONU	— Un amnar din sec. al VI-lea e.n. descoperit la Derwent (jud. Constanța)	207
MARIA IONIȚA	— Aspecte ale vieții și activității lui Gheorghe Lazăr (la 150 ani de la moartea sa)	209
MIHAIL PANAIT	— „Avangarda”, organ de presă al Secțiunii București a Uniunii Tineretului Comunist, în anii crizei economice	219
DOINA LEAHU	— Însemnări inedite ale lui Victor Iamandi în Consiliul de coroană din 29/30 august 1940	227

DOCUMENTE

ELENA IONESCU	— Documente inedite privitoare la Dimitrie Cantemir păstrate în arhivele din U.R.S.S.	237
CONSTANTIN C. PETOLESCU, LIVIU MĂRGHITAN	— Țigle și cărămizi șampilate din thermele de la Micla	247

	Pag.
ALEXANDRU LIGOR	— În jurul unui nou exemplar al celui dintii formular diplomatic tipărit în limba română 259
CORNELIA APOSTOL	— Noi mărturii documentare privind epoca Unirii 267
MIRCEA DUMITRIU	— Un document important din perioada războiului de independență din 1877—1878 : „Jurnalul operațiunilor militare” 271
CARMEN MARIA PETOLESCU	— Monede romane și bizantine din colecția Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România 279

CRONICA

GEORGE TROHANI, ANCA PAUNESCU, LIVIU PETCULESCU	— Săpăturile arheologice efectuate de Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România (1969—1973) 289
GHEORGHE TOMESCU, EMILIA MURETEANU	— Noi achiziții ale Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România 295

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ ȘI MANIFESTĂRI CULTURAL-EDUCATIVE

LIVIU ȘTEFANESCU	— Viața științifică și manifestări cultural-educative : 8 mai 1972—31 decembrie 1973. 301
AL. D. VASILE	— Publicațiile Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România 309

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

***	— București. Materiale de istorie și muzeografie. Muzeul de istorie a municipiului București, IX, 1972, 454 p. + 1 pl. (Emil Dumitrescu) 313
***	— Apulum. Acta Musei Apulensis. In memoriam Avram Iancu 1872—1972, vol. X, 1972, 888 p. (Constantin C. Petolescu) 317
***	— Sargetia, IX, Deva, 1972, 284 p. (Marieta Gheorghită) 321
EDITH B. THOMAS	— Helme. Schilde. Dolche. Studien über römisch-pannonische Waffenfunde, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971. 150 p. + 4 pl. (Liviu Petculescu) 323

SOMMAIRE

	<u>Pag.</u>

FLORIAN GEORGESCU	
— Avant-propos	1
— Le Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie	3

ETUDES

LUCIA ȚEPOSU-MARINESCU	— Problèmes d'art provincial romain (I). Edicules funéraires de Dacie	13
GHEORGHE BICHIR	— Les Daces libres dans la zone extra-carpatique de la Roumanie pendant les II ^e —IV ^e siècles de notre ère	23
ȘTEFAN OLTEANU	— L'agriculture à l'est et au sud des Carpates pendant les IX ^e —XIV ^e siècles (I)	35
CONSTANTIN C. GIURESCU	— L'ancienneté de Bucarest	57
LUCIAN CHIȚESCU	— Considérations sur les fortifications de Moldavie aux XIV ^e —XVI ^e siècles	63
LIVIU ȘTEFĂNESCU	— La propriété foncière bucarestoise pendant la période précédant le capitalisme	81
CONSTANȚA ȘTIRBU	— Données nouvelles concernant la création de l'„Ordre de l'Union“ pendant le règne d'Alexandru Ioan Cuza	95
IORDANA LUNGU	— Contribution de la gazette illégale „România liberă“ à l'action antifasciste du peuple roumain	105
GAVRILA SARAFOLEAN	— L'activité de l'Organisation Régionale du Parti Communiste Roumain de Banat pour l'organisation du mouvement de résistance antifasciste, 1940—1944	121

VIII

MUSÉOLOGIE

CONSTANTIN ILIESCU	— Conception thématique et technique muséographique de la réalisation du Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie	131
ELENA PĂLANCEANU	— Drapeaux de la collection du Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie	135
ION ILINCIOIU	— Travaux d'art du patrimoine du Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie — précieux objets exposés dans la Section d'histoire moderne	157
MARCU PARASCHIV	— Témoignages concernant l'assassinat du savant Nicolae Iorga, pendant la terreur légionnaire du 26—27 novembre 1940, qui se trouvent au Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie	167
VALERIU LEAHU	— Al. Tzigara-Samurcaș, muséographe	173
EDITH VALERIA IONESCU	— Aspects de la biodétérioration des objets dans les musées	183

NOTES ET COMMUNICATIONS

AUGUSTIN ULANICI	— Sur la date de la fondation de la ville de Callatis	191
GEORGE TROHANI	— Une plaque de ceinture découverte à Chir-nogi	197
KURT HOREDȚ	— Interprétations archéologiques : Considérations sur la camée Orghidan	201
PETRE DIACONU	— Un briquet du VI ^e s.n.è. découvert à Dervent (Dép. de Constanța)	207
MARIA IONIȚĂ	— Aspects de la vie et de l'activité de Gheorghe Lazăr (à 150 ans depuis sa mort)	209
MIHAIL PANAIT	— „Avangarda”, organe de presse de la Section de Bucarest de l'Union de la Jeunesse Communiste (U.T.C.), pendant les années de la crise économique	219
DOINA LEAHU	— Notes inédites de Victor Iamandi dans le Conseil de la Couronne du 29/30 août 1940	227

DOCUMENTS

ELENA IONESCU	— Documents inédits concernant Dimitrie Cantemir conservés dans les archives de l'Union Soviétique	237
---------------	--	-----

CONSTANTIN C. PETOLESCU, — LIVIU MARGHITAN	— Tuiles et briques estampillées découvertes dans les thermes de Micia	247
ALEXANDRU LIGOR	— Sur un nouvel exemplaire du premier formulaire diplomatique imprimé en langue roumaine	259
CORNELIA APOSTOL	— Nouveaux témoignages documentaires sur l'époque de l'Union	267
MIRCEA DUMITRIU	— Un document important de la période de la guerre d'indépendance de 1877—1878 : „Journal des opérations militaires” . . .	271
CARMEN MARIA PETOLESCU	— Monnaies romaines et byzantines de la collection du Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie . . .	279

CHRONIQUE

GEORGE TROHANI, ANCA PĂUNESCU, LIVIU PETCULESCU	— Fouilles archéologiques effectuées par le Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie (1969—1973)	289
GHEORGHE TOMESCU EMILIA MURETEANU	— Nouvelles acquisitions du Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie	295

VIE SCIENTIFIQUE ET MANIFESTATIONS CULTURELLES-ÉDUCATIVES

LIVIU ȘTEFĂNESCU	— Vie scientifique et manifestations culturelles-éducatives : 8 mai 1972—31 décembre 1973	301
AL. D. VASILE	— Les publications du Musée d'Histoire de la R. S. de Roumanie	309

COMPTES RENDUS ET PRÉSENTATIONS

***	— București. Matériaux d'histoire et de muséographie, Musée d'Histoire du Municipie de Bucarest, IX, 1972, 454 p. + 1 pl. (Emil Dumitrescu)	313
***	— Apulum. Acta Musei Apulensis. In memoriam Avram Iancu 1872—1972, vol. X, 1972, 888 p. (Constantin C. Petolescu) . .	317
***	— Sargetia, IX, Deva, 1972, 284 p. (Marieta Gheorghită)	321
EDITH B. THOMAS	— Helme. Schilde. Dolche. Studien über römisch-pannonische Waffefunde, Budapest, Akadémiai Kiado, 1971, 150 p. + 4 pl. (Liviu Petculescu)	323

CONTENTS

	<u>Page</u>
• • •	
— Foreword	1
FLORIAN GEORGESCU — History Museum of the Socialist Republic of Romania	3

STUDIES

LUCIA ȚEPOSU-MARINESCU	— Problems of Roman provincial art (I). Funerary aediculae in Dacia	13
GHEORGHE BICIR	— Free Dacians from the Romanian extra- Carpathian area in the 2nd—4th century A.D.	23
ȘTEFAN OLTEANU	— Agriculture in Carpathian eastern or south- ern areas in the 9th—14th centuries (I)	35
CONSTANTIN C. GIURESCU	— Age of Bucharest	57
LUCIAN CHIȚESCU	— Considerations on the Moldavian fortifi- cations in the 14th—16th centuries . . .	63
LIVIU ȘTEFĂNESCU	— Bucharest landed property during the pre- capitalist period	81
CONSTANȚA ȘTIRBU	— New data concerning the setting up of the “Union Order” during the reign of Ale- xandru Ion Cuza	95
IODANA LUNGU	— Contribution of the underground paper „România liberă” to the Romanian people antifascist movement	105
GAVRILA SARAFOLEAN	— Activity of the Banat Regional Section of the Romanian Communist Party for orga- nizing the antifascist opposition movement of 1940—1944	121

MUSEOLOGY

CONSTANTIN ILIESCU	— Thematic outlook and museum technique in organizing the History Museum of the Socialist Republic of Romania . . .	131
ELENA PĂLANCEANU	— Flags from the collection of the History Museum of the Socialist Republic of Romania . . .	135
ION ILINCIOIU	— Art works from the patrimony of the History Museum of the Socialist Republic of Romania — Valuable exhibits of the Section of modern history . . .	157
MARCU PARASCHIV	— Testimonies concerning the murdering of the Romanian savant Nicolae Iorga during the Iron-guardist terror on the 26/27 November 1940, existing in the History Museum of the Socialist Republic of Romania . . .	167
VALERIU LEAHU	— Al. Tzigara-Samurcaș, museographer . .	173
EDITH VALERIA IONESCU	— Aspects of biodeterioration of museum objects . . .	183

NOTES AND COMMUNICATIONS

AUGUSTIN ULANICI	— Concerning the date of Callatis town foundation . . .	191
GEORGE TROHANI	— A belt plate discovered at Chirnogi . .	197
KURT HOREDȚ	— Archeological interpretations: Considerations on the Orghidan cameo . . .	201
PETRE DIACONU	— A tinder box from the 6th century A.D. discovered at Dervent (Constanța district)	207
MARIA IONIȚA	— Aspects of Gheorghe Lazăr life and activity (at 150 years from his death) . .	209
MIHAIL PANAIT	— "Avangarda", press organ of the Bucharest section of the Union of the Communist Youth during the economic crisis years .	219
DOINA LEAHU	— Unpublished notes of Victor Iamandi in the Crown Council of 29/30 August 1940 .	227

DOCUMENTS

ELENA IONESCU	— Unpublished documents concerning Dimitrie Cantemir, kept in some archives in the U.S.S.R. . . .	237
CONSTANTIN C. PETOLESCU, LIVIU MARGHITAN	— Stamped tiles and bricks discovered in the Micia thermac . . .	247

	<u>Page</u>
ALEXANDRU LIGOR	— Concerning a new copy of the first diplomatic form printed in Romanian . . . 259
CORNELIA APOSTOL	— New documentary testimonies concerning the Union epoch 267
MIRCEA DUMITRIU	— An important document from the 1877—1878 Independence war: "Diary of military operations" 271
CARMEN MARIA PETOLESCU	— Roman and Byzantine coins from the collection of the History Museum of the Socialist Republic of Romania 279

CHRONICLE

GEORGE TROHANI, ANCA PĂUNESCU, LIVIU PETCULESCU	— Archeological diggings carried out by the History Museum of the Socialist Republic of Romania (1969—1973) 289
GHEORGHE TOMESCU, EMILIA MURETEANU	— New findings of the History Museum of the Socialist Republic of Romania . . . 295

SCIENTIFIC LIFE AND CULTURAL-EDUCATIONAL MANIFESTATIONS

LIVIU ȘTEFĂNESCU	— Scientific life and cultural-educational manifestations : 8 May 1972 — 31 December 1973 301
AL. D. VASILE	— Publications of the History Museum of the Socialist Republic of Romania 309

REVIEWS AND PRESENTATIONS

***	— <i>București. History and museography materials</i> , History Museum of the Bucharest City, IX, 1972, 454 p. + 1 pl. (Emil Dumitrescu) 313
***	— <i>Apulum. Acta Musei Apulensis. In memoriam Avram Iancu 1872—1972</i> , vol. X, 1972, 888 p. (Constantin C. Petolescu) . . 317
***	— <i>Sargetia</i> , IX, Deva, 1972, 284 p. (Marieta Gheorghică) 321
EDITH B. THOMAS	— <i>Helme. Schilde. Dolche. Studien über römisch-pannonische Waffenfunde</i> , Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971. 150 p. + 4 pl. (Liviu Petculescu) 323

INHALT

	Seite

— Vorwort . . .	1
FLORIAN GEORGESCU — Geschichtsmuseum der Sozialistischen Republik Rumänien	3
STUDIEN	
LUCIA ȚEPOSU-MARINESCU — Probleme der römischen Provinzialkunst (I). Funerale Ädikulä in Dazien	13
GHEORGHE BICHIR — Die freien Daker in der extrakarpatischen Zone Rumäniens im II.—IV. Jahrh. u.Z.	23
ȘTEFAN OLTEANU — Die Landwirtschaft östlich und südlich der Karpaten im IX.—XIV. Jahrh. (I) . .	35
CONSTANTIN C. GIURESCU — Das Alter Bukarests	57
LUCIAN CHIȚESCU — Die Festungen der Moldau im XIV.—XVI. Jahrh.	63
LIVIU ȘTEFĂNESCU — Der Bukarester Grund- und Bodenbesitz in der vorkapitalistischen Periode . . .	81
CONSTANȚA ȘTIRBU — Neue Angaben in bezug auf die Gründung des „Unirii“-Ordens während der Regierung Alexandru Ion Cuzaș	95
IODANA LUNGU — Beitrag der illegalen Zeitschrift „România liberă“ zur antifaschistischen Bewegung des rumänischen Volkes	105
GAVRILA SARAFOLEAN — Die Tätigkeit der regionalen Organisation Banat der RKP zur Organisation der antifaschistischen Widerstandsbewegung 1940—1944	121

MUSEOLOGIE

CONSTANTIN ILIESCU	— Das thematische Konzept und die Museumstechnik beim Aufbau des Geschichtsmuseums der Sozialistischen Republik Rumänien	131
ELENA PĂLĂCEANU	— Fahnen aus der Sammlung des Geschichtsmuseums des Sozialistischen Republik Rumänien	135
ION ILINCIOIU	— Kunstarbeiten aus dem Besitz des Geschichtsmuseums des Sozialistischen Republik Rumänien — wertvolle Exponate der Abteilung für neue Geschichte	157
MARCU PARASCHIV	— Zeugnisse über die Ermordung des Gelehrten Nicolae Iorga aus der Zeit des legionären Terrors am 26.—27. November 1940 im Geschichtsmuseum der Sozialistischen Republik Rumänien	167
VALERIU LEAHU	— Al. Tzigara-Samurcaș, Museograph	173
EDITH VALERIA IONESCU	— Aspekte der Biodeterioration der Gegenstände in Museen	183

VERMERKE UND MITTEILUNGEN

AUGUSTIN ULANICI	— Bezüglich des Gründungsdatums der Stadt Callatis	191
GEORGE TROHANI	— Eine Gürtelplatte aus Chirnovi	197
KURT HOREDT	— Archäologische Deutungen: Bemerkungen zum Kameo Orghidan	201
PETRE DIACONU	— Ein Feuerzeug aus dem VI. Jahrh. aus Dervent (Bezirk Constanța)	207
MARIA IONIȚA	— Aspekte aus dem Leben und der Tätigkeit Gheorghe Lazărs (150 Jahre seit seinem Tode)	209
MIHAIL PANAIT	— „Avangarda“, Presseorgan der Sektion București des Verbandes der kommunistischen Jugend, zur Zeit der Wirtschaftskrise	219
DOINA LEAHU	— Unveröffentlichte Aufzeichnungen Victor Iamandis im Kronrat vom 29./30. August 1940	227

URKUNDLICHES MATERIAL

ELENA IONESCU	— Unveröffentlichte Urkunden bezüglich Dimitrie Cantemir, aufbewahrt in den Archiven der UdSSR	237
---------------	--	-----

CONSTANTIN C. PETOLESCU, LIVIU MARGHITAN	— Geprägte Platten und Ziegel aus den Thermen von Micia	247
ALEXANDRU LIGOR	— Über ein neues Exemplar des ersten in rumänischer Sprache gedruckten diplomatischen Formulars	259
CORNELIA APOSTOL	— Neue dokumentarische Belege bezüglich der „Unirii“-Epoche	267
MIRCEA DUMITRIU	— Ein wichtiges Dokument aus der Periode des Unabhängigkeitskrieges von 1877—1878: Tagebuch des Feldzugs	271
CARMEN MARIA PETOLESCU	— Romanische und byzantinische Münzen aus der Sammlung des Geschichtsmuseums der Sozialistischen Republik Rumänien	579

CHRONIK

GEORGE TROHANI, ANCA PĂUNESCU, LIVIU PETCULESCU	— Archäologische Grabungen des Geschichtsmuseums der Sozialistischen Republik Rumänien (1969—1973)	289
GHEORGHE TOMESCU, EMILIA MURETEANU	— Neuerwerbungen des Geschichtsmuseums der Sozialistischen Republik Rumänien	295

WISSENSCHAFTLICHES LEBEN UND KULTURELL-ERZIEHERISCHE VERANSTALTUNGEN

LIVIU ȘTEFĂNESCU	— Wissenschaftliches Leben und kulturell-erzieherische Veranstaltungen: 8. Mai 1972—31. Dezember 1973	301
AL. D. VASILE	— Die Druckschriften des Geschichtsmuseums der Sozialistischen Republik Rumänien	309

BUCHBESPRECHUNGEN UND STUDIEN

* * *	— București. Geschichtliches und museographisches Material, Museum für Geschichte des Munizipiums București, Bd. IX, 1972, 454 S. + 1 Abb. (Emil Dumitrescu)	313
* * *	— Apulum. Acta Musei Apulensis. In memoriam Avram Iancu 1872—1972, Bd. X, 888 S. (Constantin C. Petolescu)	317
* * *	— Sargetia, Bd. IX, Deva, 1972, 284 S. (Marieta Gheorghită)	321
EDITH B. THOMAS	— Helme, Schilde, Dolche. Studien über römisch-pannonische Waffenfunde, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, 150 S. + 4 Abb. (Liviu Petculescu)	323

СОДЕРЖАНИЕ

	<u>Стр.</u>
* * *	
— Предисловие	1
ФЛОРИАН ДЖОРДЖЕСКУ — Исторический музей Социалистической Республики Румынии	3

ИССЛЕДОВАНИЯ

ЛЮЧИЯ ЦЕПОСУ-МАРИНЕСКУ	— Проблемы провинциального романского искусства (I). Похоронные обычаи в Дакии	13
ГЕОРГЕ БИКИР	— Свободные даки во внекарпатской зоне Румынии во II—IV веке нашей эры . . .	23
ШТЕФАН ОЛТЯНУ	— Земледелие на востоке и юге Карпат в IX—XIV веке (I)	35
КОНСТАНТИН К. ДЖУРЕСКУ	— Давность Бухареста	57
ЛУЧИАН КИЦЕСКУ	— Обзорение укреплений Молдавии в XIV—XVI веках	63
ЛИВИУ ШТЕФЭНЕСКУ	— Бухарестская земельная собственность в докапиталистический период	81
КОНСТАНЦА ШТИРБУ	— Новые данные относительно учреждения Ордена Объединения во время правления Александра Иоана Кузы	95
ИОРДАНА ЛУНГУ	— Вклад нелегальной газеты «Свободная Румыния» в антифашистское движение румынского народа	105
ГАВРИЛЭ САРОФОЛЯН	— Деятельность Банатского райкома РКП по организации движения антифашистского сопротивления в 1940—1944 годах . . .	121

МУЗЕЕВЕДЕНИЕ

КОНСТАНТИН ИЛИЕСКУ	— Тематическая разработка и музейная техника в организации Исторического музея Социалистической Республики Румынии .	131
ЕЛЕНА ПЭЛЭНЧАНУ	— Знамена из коллекции Исторического музея Социалистической Республики Румынии	135
ИОН ИЛИНЧОЮ	— Работы искусства из достояния Исторического музея Социалистической Республики Румынии — ценные экспонаты Отдела новой истории	157
МАРКУ ПАРАСКИВ	— Показания относительно убийства ученого Николае Йорга во время террора легионеров в дни 26—27 ноября 1940-го года, находящиеся в Историческом музее Социалистической Республики Румынии . .	167
ВАЛЕРИУ ЛЯХУ	— Ал. Цигара-Самуркаш, музеевед	173
ЕДИТ ВАЛЕРИА ИОНЕСКУ	— Аспекты биоповреждения предметов в музее	183

ЗАМЕЧАНИЯ И СООБЩЕНИЯ

АУГУСТИН УЛАНИЧ	— Относительно даты основания города Каллатис	191
ДЖЕОРДЖЕ ТРОХАНИ	— Плита пояса колонны, открытая в Кирноги	197
КУРТ ХОРЕДТ	— Археологические толкования: Соображения относительно камней Оргидан . . .	201
ПЕТРЕ ДИАКОНУ	— Огниво VI-го века нашей эры, открытое в Дербенте (уезд Констанца)	207
МАРИЯ ИОНИЦА	— Аспекты жизни и деятельности Георге Лазэра (по случаю 150 лет со дня смерти)	209
МИХАИЛ ПАНАИТ	— «Авангарда» — орган печати бухарестского отдела Союза коммунистической молодежи в годы экономического кризиса	219
ДОИНА ЛЯХУ	— Незданные записки Виктора Ямади, произведенные на королевском Совете от 29 30 августа 1940-го года	227

ДОКУМЕНТЫ

ЕЛЕНА ИОНЕСКУ	— Немзданные документы касающиеся Димитрие Кантемира, сохраненные в некоторых архивах в СССР	237
КОНСТАНТИН К. ПЕТОЛЕСКУ, ЛИВИУ МЭРГИТАН	— Штампованные черепицы и кирпичи, обнаруженные в термических источниках в Миции	247
АЛЕКСАНДРУ ЛИГОР	— Относительно нового экземпляра первого дипломатического формуляра, напечатанного на румынском языке	259
КОРНЕЛИЯ АПОСТОЛ	— Новые документальные показания, касающиеся эпохи Объединения	267
МИРЧА ДУМИТРИУ	— Важный документ из периода войны за независимость в 1877—1878 г.: «Журнал военных действий»	271
КАРМЕН МАРИА ПЕТОЛЕСКУ	— Романские и византийские монеты из коллекции Исторического музея Социалистической Республики Румыния	279

ХРОНИКА

ДЖЕОРДЖЕ ТРОХАНИ, АНКА ПЭУНЕСКУ, ЛИВИУ ПЕТКУЛЕСКУ ГЕОРГЕ ТОМЕСКУ, ЭМИЛИЯ МУРЕТЯНУ	— Археологические раскопки, произведенные Историческим музеем Социалистической Республики Румынии (1969—1973)	289
	— Новые приобретения Исторического музея Социалистической Республики Румынии	295

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ И КУЛЬТУРНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ
МЕРОПРИЯТИЯ

ЛИВИУ ШТЕФЭНЕСКУ	— Научная жизнь и культурно-воспитательные мероприятия: 8 мая 1972 г. — 31 декабря 1973 г.	301
АЛ. Д. ВАСИЛЕ	— Публикации музея Истории Социалистической Республики Румынии	309

РЕЦЕНЗИИ И ОБЗОР ПРОЧИТАННОГО

* * *	— Бухарест. Исторические материалы и музееведение, IX, Исторический музей города Бухареста, 192, 454 стр. + 1 пл. (Эмиль Думитреску)	313
* * *	— Апулум. Акта Музей Апуленсис. Чествование Аврама Янку 1872—1972, том X, 1972, 888 стр. (Константин К. Петолеску)	317
* * *	— Саргешия, IX, Дева 1972, 284 стр. (Мария Георгия)	321
ЕДИТУ Б. ТОМАС	— Helme. Schilde. Dolche. Studien über römisch-pannonische Waffenfunde, Budapest, Akadémiai Kiadó 1971, 150 стр. + 4... (Ливиу Петкулеску)	323

SUMARIO

	<u>Pág.</u>
* * *	
— Prefacio	1
FLORIAN GEORGESCU — El Museo de Historia de la República Socialista de Rumania	3

ESTUDIOS

LUCIA ȚEPOSU-MARINESCU — Problemas de arte provincial romana (I). Edículos funerarios de la Dacia	13
GHEORGHE BICHIR — Los Dacios libres de la zona extracarpática de la Rumania de los siglos II—IV d. de J. C.	23
ȘTEFAN OLTEANU — Los fortificaciones de la Moldavia en los Cárpatos en los siglos IX—XIV (I)	35
CONSTANTIN C. GIURESCU — Antigüedad de Bucarest	57
LUCIAN CHIȚESCU — Los fortificaciones de la Moldavia en los siglos XIV—XVI	63
LIVIU ȘTEFĂNESCU — La propiedad funciaria bucarestina en el periodo precapitalista	81
CONSTANȚA ȘTIRBU — Nuevos datos referentes a la institución "Orden de la Unidad" durante el reino de la Alejandro Juan Cuza	95
IORDANA LUNGU — Contribución del diario ilegal "Rumania libre" en el movimiento de resistencia antifascista del pueblo rumano	105
GAVRILĂ SARAFOLEAN — La actividad de la Organización Regional del Partido Comunista Rumano de Banat para la organización del movimiento de resistencia antifascista, 1940—1944	121

MUSEOLOGIA

		<u>Pág.</u>
CONSTANTIN ULANICI	— Concepción temática y técnica museal en la realización del Museo de Historia de la República Socialista de Rumania . . .	131
ELENA PĂLANCEANU	— Banderas de la Colección del Museo de Historia de la República Socialista de Rumania	135
ION ILINCIOIU	— Obras de arte del patrimonio del Museo de Historia de la República Socialista de Rumania, valiosas muestras en la Sección de la historia moderna	157
MARCU PARASCHIV	— Testimonios referentes al asesinato del sabio Nicolae Iorga, durante el terror legionario de los días de 26—27 de noviembre de 1940, existentes en el Museo de Historia de la República Socialista de Rumania	167
VALERIU LEAHU	— Al. Tzigara-Samurcaș, museógrafo . . .	173
EDITH VALERIA IONESCU	— Aspectos de la biodeterioración de los objetos en los museos	183

NOTAS Y COMUNICACIONES

AUGUSTIN ULANICI	— Referente a la fecha de la creación de la ciudad de Callatis	191
GEORGE TROHANI	— Una placa de cintura descubierta en Chir-nogi	197
KURT HOREDT	— Interpretaciones arqueológicas: Consideraciones referentes al camafeo Orghidan . .	201
PETRE DIACONU	— Un eslabón del siglo VI d. de J. C. descubierto en Dervent (depto. de Constantza)	207
MARIA IONIȚA	— Aspectos de la vida y de la actividad de Gheorghe Lazăr (a 150 años de su muerte).	209
MIHAIL PANAIT	— „La Vanguardia“, órgano de prensa de la Sección de Bucarest de la Unión de la Juventud Comunista, en los años de la crisis económica	219
DOINA LEAHU	— Notas inéditas por Victor Iamândi en el Consejo de la Corona del 29/30 de agosto de 1940	227

DOCUMENTOS

		<u>Pág.</u>
ELENA IONESCU	— Documentos inéditos referentes a Demetrio Cantemir conservados en los archivos de la U.R.S.S.	237
CONSTANTIN C. PETOLESCU, LIVIU MĂRGHITAN	— Tejas y ladrillos sellados descubiertos en las termas de Micia	247
ALEXANDRU LIGOR	— En cuanto a un nuevo ejemplario de la primera fórmula diplomática impresa en la lengua rumana	259
CORNELIA APOSTOL	— Nuevos testimonios documentarios relativos a la época de la Unidad	267
MIRCEA DUMITRIU	— Un documento importante del período de la guerra de independencia de 1877—1878 „Diario de las operaciones militares“ . .	271
CARMEN MARIA PETOLESCU	— Monedas romanas y bizantinas de la colección del Museo de Historia de la República Socialista de Rumania	579

CRONICA

GEORGE TROHANI, ANCA PĂUNESCU, LIVIU PETCULESCU	— Cavaduras arqueológicas efectuadas por el Museo de Historia de la República Socialista de Rumania (1969—1973)	289
GEORGE TOMESCU, EMILIA MURETEANU	— Nuevas adquisiciones del Museo de Historia de la República Socialista de Rumania.	295

VIDA CIENTÍFICA Y MANIFESTACIONES CULTURAL-EDUCATIVAS

LIVIU ȘTEFĂNESCU	— Vida científica y manifestaciones cultural-educativas : 8 de mayo de 1972—31 de diciembre de 1973	301
AL. D. VASILE	— Publicaciones del Museo de Historia de la República Socialista de Rumania	309

RESENAS Y PRESENTACIONES

		<u>Pág.</u>
* * *	— București. Materiales de historia y museografía , El Museo de historia del Municipio de Bucarest, IX, 1972, 454 p. + 1 pl. (Emil Dumitrescu)	313
* * *	— Apulum. Acta Musei Apulensis. In memoriam Avram Iancu 1872—1972 , vol. X, 1972, 888 p. (Constantin C. Petolescu) . .	317
* * *	— Sargetia , IX, Deva, 1972, 284 p. (Marieta Gheorghită)	321
EDITH B. THOMAS	— Helme. Schilde. Dolche . Studien über römisch-pannonische Waffenfunde, Budapest, Akademiai Kiadó, 1971, 150 p. + 1 pl. (Liviu Petculescu)	323

CUVÎNT ÎNAINTE

Inaugurarea la 8 mai 1972 a Muzeului de istorie al Republicii Socialiste România, în prezența conducerii de partid și de stat, a tovarășului Nicolae Ceaușescu personal, secretar general al Partidului Comunist Român, din inițiativa căruia, de fapt, s-a constituit noua unitate muzeistică reprezentativă, a însemnat un eveniment de seamă în viața științifică și culturală a societății noastre socialiste.

Menit să înfățișeze cele mai semnificative mărturii ale istoriei patriei noastre, Muzeul nou creat are importanta misiune de a constitui un mijloc eficient de educare patriotică, internaționalistă, a tinerelor generații, a tuturor oamenilor muncii din patria noastră.

În concordanță deplină cu cerințele unui muzeu modern, patrimoniul de însemnătate națională al noii unități impune o permanentă îmbogățire și primenire a exponatelor și a tematicii printr-o asiduă muncă de cercetare științifică din partea colectivului muzeului, în vederea depistării și colecționării celor mai valoroase mărturii referitoare la istoria poporului nostru aflate în arhive, biblioteci, colecții particulare etc., sau rezultate din săpăturile arheologice.

Valorificarea complexă, istorică și muzeografică, a acestor mărturii de către cercetătorii Muzeului, în deplin acord cu sarcinile cultural-educative și de propagandă ale acestuia, constituie laturile fundamentale ale activității desfășurate de personalul de specialitate.

Actul de înființare a Muzeului prevede, printre alte forme de valorificare a patrimoniului muzeistic, și editarea rezultatelor obținute în coloanele publicației proprii, prin care să se pună în circuitul științific intern și internațional rezultatele valoroase obținute în cele mai actuale probleme ale muzeografiei românești.

În cei doi ani de rodnică activitate desfășurată de colectivul Muzeului au fost obținute rezultate importante atât în ce privește valorificarea unor piese muzeistice din patrimoniul Muzeului, cât și prin depistarea din arhive, biblioteci etc., a unor materiale inedite, deosebit de valoroase, în măsură să acopere unele goluri din tematica Muzeului. Totodată, unele rezultate interesante au fost obținute și în munca de educare, a tinerelor generații mai cu seamă, în măsură să constituie puncte de plecare în perfecționarea acestei activități pentru întreagă mișcare muzeistică din țară. Prima sesiune științifică de comunicări a

Muzeului, din decembrie 1973, a confirmat din plin cele exprimate mai sus, constituind un bun prilej pentru un larg schimb de experiență, pentru o mai strinsă colaborare între cercetătorii din diferite unități de profil asemănător.

Ne-am gândit să însumăm aceste rezultate pozitive, obținute până acum, într-o publicație a Muzeului, denumită, potrivit unei vechi tradiții de mai bine de un secol, MUZEUL NAȚIONAL, care să constituie o tribună de difuzare a celor mai valoroase experiențe și rezultate din activitatea de cercetare muzeologică. Ca și Muzeul, publicația va cuprinde în coloanele sale aspecte din toate epocile istoriei României, legind în felul acesta, pe un plan mai vast, raporturile cu instituții de specialitate din țară și străinătate, o nouă și elocventă dovadă a schimbului larg de păreri promovat în domeniul științei și culturii.

MUZEUL NAȚIONAL va fi, totodată, crainic și pentru realizările valoroase din domeniul cercetării muzeografice obținute de colaboratori din diferite instituții cu profil asemănător. Rezultatele lor valoroase pot fi oricând bine primite în numerele periodice ale publicației pe care o dorim de prestigiu, acționind și pe această cale pentru menținerea și consolidarea bunelor relații de colaborare dintre cei ce cu pasiune se dăruiesc muncii dificile, dar pline de satisfacție, de cercetare științifică.

În aceste momente pline de semnificație pentru societatea noastră de mine, când întregul popor, în lumina documentelor programatice ale Partidului nostru, elaborate cu prilejul celui de al XI-lea Congres al Partidului Comunist Român, se pronunță asupra sarcinilor de viitor pentru construirea societății socialiste multilateral dezvoltate, noul așezământ de știință și cultură se integrează deplin, prin rosturile pentru care a fost creat, în contextul înnoirilor care au loc. Odată cu angajarea totală a lucrătorilor noștri față de acest măreț program de dezvoltare, ne îndreptăm mulțumirile către conducerea de partid și de stat, care ne-a înțeles și ne-a acordat tot sprijinul de care am avut nevoie spre bunul mers al celei mai reprezentative instituții muzeale din patria noastră socialistă : MUZEUL NAȚIONAL.

Prof. dr. FLORIAN GEORGESCU

**Directorul Muzeului de Istorie
al**

Republicii Socialiste România

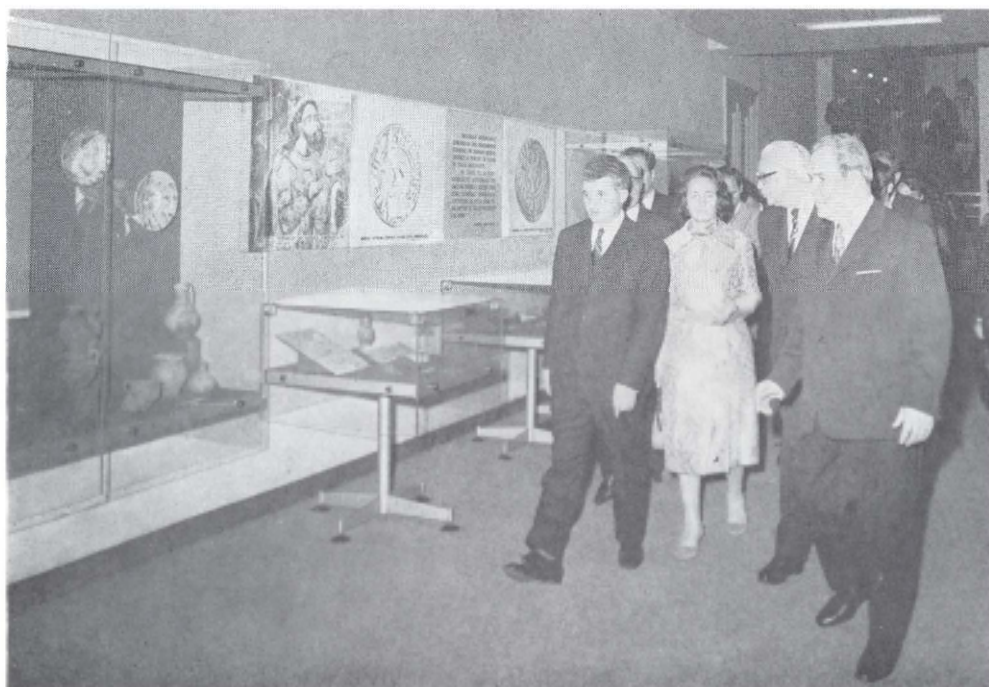

Imagini dela festivitatea inaugurării Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România — 8 mai 1972 — de către tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român.

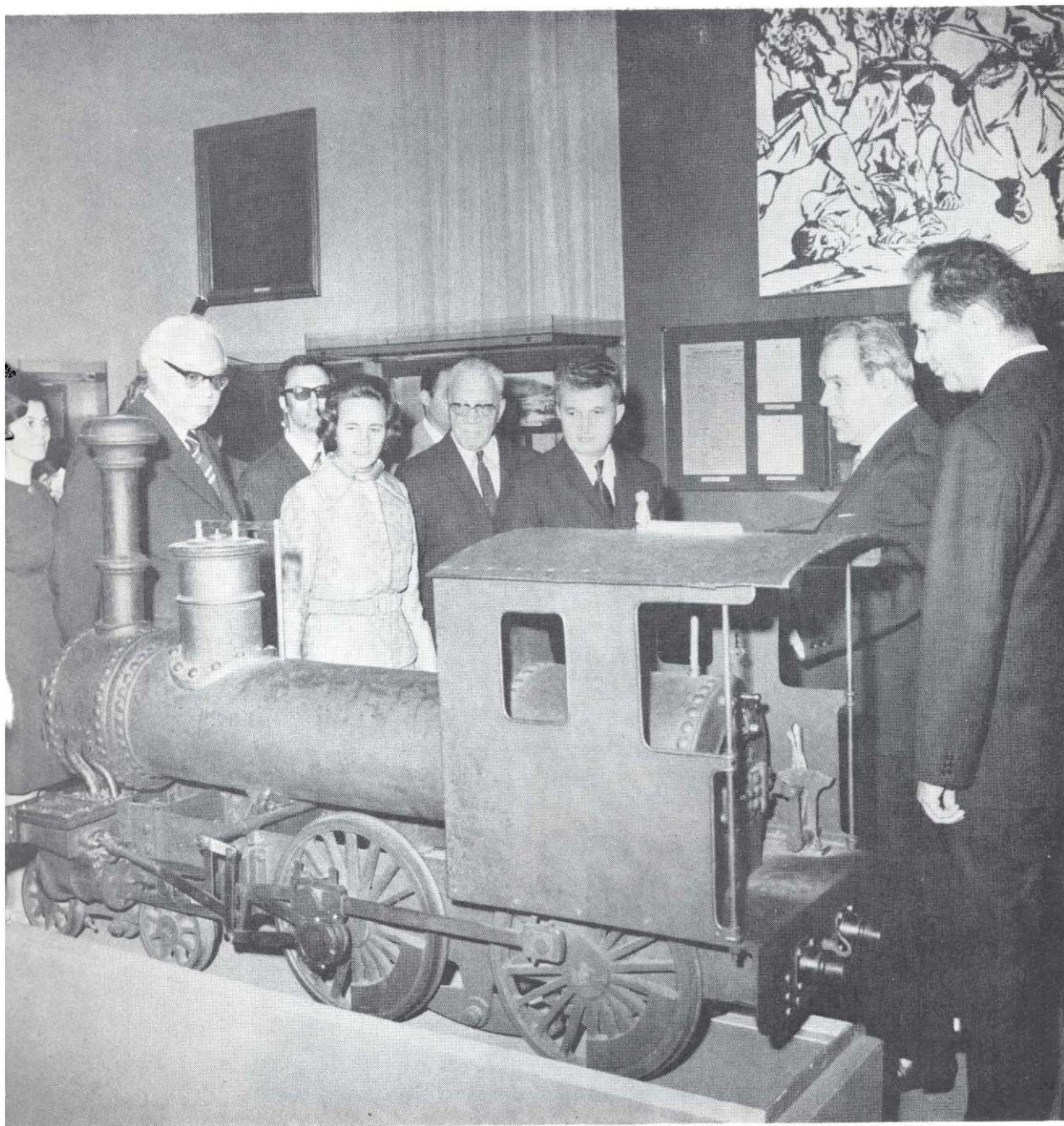

MUZEUL DE ISTORIE AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

În vasta operă de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate, o grijă deosebită acordă partidul și statul nostru domeniilor științei, culturii, ridicării permanente a nivelului conștiinței socialiste a maselor, cultivării sentimentelor de dragoste de patrie, de prețuire a tradițiilor de luptă revoluționară ale poporului nostru.

Din inițiativa secretarului general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, concretizată prin Hotărîrea Comitetului Central al Partidului Comunist Român din noiembrie 1968 și Hotărîrea Consiliului de Miniștri nr. 294 din 20 martie 1970, s-a împlinit un deziderat major al politicii culturale a partidului și statului nostru, acela de a se crea un muzeu reprezentativ al istoriei patriei, care să înmănuncheze laolaltă cele mai semnificative mărturii ale existenței și evoluției culturii materiale și spirituale ale poporului român în decursul milenarei sale existențe.

Această importantă decizie a încununat totodată străduințele înaintașilor pentru păstrarea și valorificarea patrimoniului istoric național. Încă din 1834, prin donația colecției de antichități din domeniul științelor naturii și istoriei a vornicului Mihail Ghica, lua ființă, în cadrul Colegiului de la Sf. Sava din București, Muzeul Național de Istorie naturală și antichități¹. În aceeași vreme, 1834, lua ființă Muzeul istorico-național din Iași, iar în 1850 se puneau bazele Muzeului de antichități din Transilvania pe lângă liceul din Blaj.

¹ Adresa Eforiei Școalelor, nr. 478 din 1834, noiembrie 12, București, aflată la Muzeul de Istorie al R. S. România, sala 35, inv. nr. 24462.

Despre rostul și preocupările Muzeului de Antichități din București, periodicul cu titlul „Muzeul național”, apărut în 1836, scria în numărul 5 din 1837: „Acum a venit vremea să întoarcem privirea noastră și înapoi și să ne întrebăm mai cu dinadinsul cine sîntem, de unde ne tragem, cu ce s-au însemnat viacurile trecute, cine a întemeiat acest stat, la ce prefaceri a fost supus...”, îndemnînd la colecționarea de manuscrise, cărți, obiecte antice². În anii 1848, 1849, 1856 se întreprind noi măsuri pentru amenajarea localului și îmbogățirea patrimoniului, adăugîndu-se și o colecție de numismatică.

Un moment important în dezvoltarea Muzeului Național l-a constituit anul 1864, cînd muzeul se îmbogățește cu valoroasa colecție de obiecte istorice, donată de generalul Nicolae Mavros³ și mai cu seamă cînd este dat decretul nr. 71098/25 noiembrie 1864⁴, semnat de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, prin care se aproba regulamentul de constituire a colecțiilor și de funcționare a Muzeului de Antichități și Muzeului de Științele Naturii.

Trebuie remarcată totodată contribuția deosebit de prețioasă la îmbogățirea colecțiilor, la organizarea și întreținerea acestora, a acelor entuziaști și patrioți oameni de cultură, unii dintre ei îndeplinind și funcția de conservator. Menționăm dintre aceștia pe Scarlat Wallenstein, Cezar Bolliac, Dimitrie Pappazoglu, Alexandru Odobescu, Petrache Poenaru, Grigore Bengescu, Alexandru Pelimon.

Muzeul Național de Antichități, reorganizat după 1864, s-a îmbogățit permanent, și mai ales în ultimele decenii, printr-o intensă activitate de cercetare și colecționare întreprinsă de Institutul de Arheologie al Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România. În 1970, colecțiile Muzeului Național de Antichități au trecut în patrimoniul Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România, constituind fondul de bază al acestuia.

La constituirea patrimoniului Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România au concurat, cu o deosebită bunăvoință, majoritatea instituțiilor muzeale, arhive, biblioteci, așezăminte de cult etc.

Organizarea concretă a Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România a pus, de la început, problema stabilirii localului ce avea să fie sediul acestui deosebit așezămînt de cultură.

² Biblioteca Academiei R. S. România, P. II 753, p. 48; vezi și „Revista Muzeelor”, nr. 1, an. III, 1966, p. 37.

³ „Revista Muzeelor”, nr. 1, an. III, 1966, p. 42.

⁴ Arhivele Statului București, Ministerul Instrucției Publice, dos. 526/1864, f. 593; copia expusă în Muzeul de Istorie al R. S. România.

În 1969, în urma unor ample consultări cu numeroși specialiști, s-a hotărît ca Palatul Poștei Centrale din Calea Victoriei nr. 12, unul din cele mai valoroase monumente de arhitectură ale Capitalei, construit la sfârșitul secolului trecut după planurile arhitectului Alexandru Săvulescu, să găzduiască Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România, în care scop să fie restaurat și amenajat corespunzător.

Paralel cu lucrările de renovare și amenajare a localului, colectivul de organizare a Muzeului de Istorie al R. S. România, constituit la sfârșitul anului 1968 și începutul lui 1969, pe baza Hotărîrii Consiliului de Miniștri nr. 1448 din 3 iulie 1968⁵, a început acțiunea de elaborare a tematicii de principiu și operațiile de selecție și evidență a patrimoniului.

Momentul decisiv l-a constituit începutul anului 1970, când a fost publicat comunicatul în legătură cu Hotărîrea Comitetului Central al Partidului Comunist Român și a Consiliului de Miniștri cu privire la înființarea Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România.

Profilul, funcțiile majore, direcțiile de dezvoltare ale noii instituții erau definite cu toată claritatea și precizia.

„Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România — se arăta în comunicatul oficial — va înfățișa cele mai reprezentative mărturii ale istoriei patriei noastre, ale luptei revoluționare a poporului român pentru eliberare socială și independență națională, pentru realizarea statului național unitar, dezvoltarea economiei, științei și culturii, pentru făurirea societății socialiste. Împreună cu istoria poporului român vor fi înfățișate istoria dezvoltării naționalităților conlocuitoare, tradițiile comune ale luptei pentru libertatea și progresul patriei... Muzeul va înfățișa relațiile de prietenie dintre România și țările socialiste, legăturile dintre poporul român și alte popoare de-a lungul veacurilor, solidaritatea cu lupta de eliberare națională și socială dusă de alte popoare... Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România va desfășura o intensă activitate de cercetare științifică în vederea îmbogățirii și valorificării patrimoniului muzeistic, va aduce o largă contribuție la întreaga activitate ideologică și cultural-științifică din țara noastră“, consemna, de asemenea, comunicatul oficial⁶.

⁵ „Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România“ din 6 iulie 1968.

⁶ „Scînteia“ din 28 ianuarie 1970, p. 1.

În selectarea materialului, ca și în alcătuirea planului tematic, s-a pornit de la principiile materialismului dialectic și istoric în tratarea fenomenelor istorice, demonstrând — cu ajutorul mărturiilor arheologice, documentelor istorice și a numeroase alte categorii de piese muzeistice — atât evoluția neîntreruptă și progresivă a societății omenești pe teritoriul patriei noastre din cele mai îndepărtate timpuri pînă în contemporaneitate, cît și independența dintre factorii economici, sociali, politici și culturali.

Anul 1970, și mai ales 1971, au însemnat etapa concretă a muncii de organizare, etapă ce poate fi socotită pe drept cuvînt eroică, datorită ritmului intens, volumului uriaș de muncă, complexității problemelor de rezolvat. Creșterea numărului personalului de specialitate a dat posibilitatea organizării colectivului pe secții, corespunzătoare marilor epoci istorice — străveche, veche, medie, modernă, contemporană — și separat alte trei secții pe specific — Tezaurul istoric, Lapidarium-ul, Cabinetul numismatic și Secția cultural-educativă⁷. Lucrîndu-se intens la depistarea de documente și obiecte muzeistice, s-a întocmit totodată tematica detaliată a expozițiilor muzeului. În aceeași perioadă s-a stabilit colaborarea cu arhitecții și graficienii de la I. S. Decorativa, întreprindere care a realizat proiectul și execuția de ansamblu și detaliu a amenajării interioare⁸.

În stabilirea obiectivelor tematice fundamentale și în orientarea realizării muzeistice a acestora un sprijin permanent și eficient s-a primit din partea conducerii superioare de partid, prin secția de propagandă a C. C. al Partidului Comunist Român.

⁷ În luna mai 1972 colectivul de specialitate al muzeului era constituit astfel : *Secția străveche*, Leahu Valeriu, Galbenu Doina, Trohani Gheorghe, Oancea Alexandru, Protopopescu Vlad, Ulanici Augustin ; *Secția veche*, Marinescu Lucia, Mărghitan Liviu, Petculescu Liviu, Petolescu Constantin, Gheorghită Maria, Nemoianu Larisa ; *Secția medie*, Chițescu Lucian, Ligor Alexandru, Stan Maria, Rădulescu Venera, Don Aurora, Păunescu Anca, Ene Marcel, Hodîrnău Marcel, Nemoianu Toma, Iordan Alexandru ; *Secția modernă*, Pălăncianu Elena, Ilincioiu Ion, Iliescu Constantin, Dumitriu Mircea, Apostol Cornelia, Bieltz Lucia, Ioniță Maria, Dumitrescu Emil, Coroamă Radu ; *Secția contemporană*, Sarafolean Gavrila, Lungu Iordana, Marcu Paraschiv, Panait Mihai, Petrescu Nicolae, Leahu Doina, Popovici Adrian, Bădescu Tatiana, Istrățescu Elena ; *Secția Tezaur istoric*, Burda Ștefan, Sfirlea Mircea, Săraru Ecaterina, Vasilescu Anca, Stanciu Dana, Sofronescu Cristina ; *Lapidarium*, Georgescu-Ionescu Elena, Bîrsan Persida, Trache Maria, Anastasiu Ruxandra ; *Cabinetul numismatic*, Știrbu Constanța, Petolescu Carmen, Stancu Paraschiva ; *Secția cultural-educativă*, Ștefănescu Liviu, Nicolau Octavian, Radu Homer, Constantinescu Șerban, Tomescu Gheorghe, Pavlide Paula.

⁸ Șeful proiectului și coordonator al lucrării — arh. Dumitru Stănescu.

Pentru coordonarea și îndrumarea activității a fost creată Comisia de organizare a Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România, formată din personalități ale științei și culturii românești⁹, avînd în frunte pe regretatul acad. prof. Constantin Daicoviciu.

În vederea cuprinderii tuturor fenomenelor istorice și pentru a venit în sprijinul colectivului de lucru al muzeului, condus la început de Ion Ardeleanu și apoi de Florian Georgescu, cu sprijinul efectiv al Consiliului Culturii și Educației Socialiste, au fost create comisii de specialiști pe perioade istorice, formate din membri și membri corespondenți ai Academiei, cadre universitare, cercetători din institutele de specialitate ale Academiei¹⁰, care au colaborat fructuos cu specialiștii muzeului la definirea tematicii și uneori la depistarea de noi mărturii istorice.

În lunile decembrie 1970 — martie 1971, cu concursul plin de solitudine al organelor locale, al directorilor și personalului de specialitate din unitățile muzeale, arhive, biblioteci și alte instituții din capitală și din țară, au fost selectate și transportate la sediu obiectele și celelalte categorii de materiale care au constituit patrimoniul inițial al Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România¹¹.

În selectarea materialelor s-a avut în vedere criteriul reprezentării în cadrul Muzeului Național a tuturor zonelor geografice ale țării pe parcursul întregii istorii a patriei, reflectînd în același timp principalele aspecte ale culturii materiale și spirituale a naționalităților conlocuitoare.

O atenție deosebită s-a acordat îmbogățirii patrimoniului muzeului prin mijloace proprii, făcîndu-se însemnate achiziții de

⁹ Comisia de organizare a Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România era formată din Constantin Daicoviciu — președintele comisiei —, Antonescu Iulian, Banyai Ladislau, Bărbulescu Ion, Berciu Dumitru, Berza Mihai, Cioculescu Șerban, Condurachi Emil, Constantin Petre, Constantinescu Miron, Constantinescu Nicolae, Dobrescu Ilie, Drăguț Vasile, Georgescu Titu, Georgescu Florian, Göllner Carol, Giurescu C. Constantin, Irimie Cornel, Kovacs Iosif, Leonida Ion, Macovei Pompiliu, Malița Mircea, Militaru Vasile, Moraru Ion, Oțetea Andrei, Pascu Ștefan, Petrescu-Dîmbovița Mircea, Petric Aron, Popescu-Pușuri Ion, Popescu Mircea, Rădulescu Adrian, Rădulescu Ilie, Ștefănescu Ștefan, Titileanu Gheorghe, Szekely Zoltan — membri, Ardeleanu Ion — secretarul comisiei; vezi anexa nr. 1 la H.C.M. nr. 294/1970.

¹⁰ Președinții comisiilor au fost: prof. univ. dr. doc. Dumitru Berciu — pentru istoria străveche, acad. Emil Condurachi — pentru istoria veche, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu — pentru istoria medie, acad. Constantin C. Giurescu — pentru istoria modernă, prof. univ. dr. Aron Petric — pentru istoria contemporană, acad. Andrei Oțetea — pentru tezaurul istoric, prof. univ. dr. doc. Dionisie M. Pippidi — pentru Lapidarium, Octavian Iliescu — pentru cabinetul numismatic.

¹¹ În această activitate, precum și în alte acțiuni cu caracter organizatoric, un aport remarcabil l-a adus Coleșică Gheorghe, director adjunct al Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România.

materiale muzeistice, cît și cercetări arheologice, care au completat colecțiile cu noi dovezi istorice.

La sfîrșitul lunii martie 1971, fondul de bază al colecțiilor fiind constituit, iar lucrările de restaurare și amenajare a clădirii fiind încheiate, s-a trecut la lucrările propriu-zise de organizare a muzeului. E demn de menționat și faptul că, înainte de a fi expuse, obiectele au fost cercetate cu grijă în ce privește starea lor de conservare, aplicîndu-li-se măsuri de tratare și restaurare. În această acțiune am primit sprijinul laboratoarelor și atelierelor Institutului de Arheologie din București, Muzeului de Artă al R. S. România, Muzeului Militar Central, Muzeului Satului, Muzeului de Istorie a Municipiului București, Bibliotecii Centrale de Stat, Muzeului de Istorie a Transilvaniei, Muzeului de Istorie a Moldovei etc.

Expoziției de bază i-a fost afectată o suprafață de peste 15 000 mp, repartizată în mod judicios, conform tematicii, ținînd cont de întinderea în timp, de varietatea și complexitatea fenomenelor istorice, de locul și rolul fiecărei orînduiri social-politice în istoria poporului român.

În acest sens, cele aproximativ 50 000 de exponate oglindesc în mod grăitor, începînd cu cele mai vechi urme ale existenței omului pe teritoriul patriei noastre, evoluția forțelor și relațiilor de producție, procesul de geneză a poporului și limbii române, constituirea formațiunilor politice statale, lupta de secole a poporului român pentru dreptate socială și neatîrnare față de contropitori, realizarea unității politice și cucerirea independenței de stat, lupta clasei muncitoare, sub conducerea Partidului Comunist Român, pentru răsturnarea definitivă a regimului burghezo-moșieresc și pentru instaurarea regimului democrat-popular, marile realizări ale poporului nostru, sub conducerea clarvăzătoare a Partidului Comunist Român, în opera de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate în patria noastră.

La 8 mai 1972, în prezența conducerii superioare de partid și de stat, în frunte cu tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, a fost inaugurat Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România.

Referindu-se la valoarea exponatelor, la rolul și locul Muzeului Național în ampla operă de instruire și educare a întregului popor pe drumul construirii societății socialiste și

comuniste, tovarăşul Nicolae Ceauşescu a scris, printre altele, în Cartea de aur a muzeului : „Sîntem convinşi că prin aceste minunate mărturi ale glorioasei istorii a poporului nostru, Muzeul va constitui un mijloc eficient de educare patriotică, internaţionalistă, a tinerei generaţii, a tuturor oamenilor muncii din patria noastră“.

Este lesne de înţeles că inaugurarea Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România a constituit de fapt abia punctul de plecare către o activitate amplă şi complexă de promovare a funcţiilor majore ale acestui aşezămînt de ştiinţă şi cultură. Este, pe de altă parte, neîndoelnic faptul că o instituţie îşi afirmă în chip eficient rosturile sale în măsura în care ea ştie să corespundă imperativelor epocii în care îşi desfăşoară activitatea.

Actuala etapă istorică pe care o străbate poporul nostru — etapa construcţiei societăţii socialiste multilateral dezvoltate — pretinde celei mai de seamă instituţii muzeale a României subordonarea întregii sale activităţi ţelurilor cuprinse în amplul program al Partidului Comunist Român de îmbunătăţire a activităţii ideologice, de ridicare a nivelului general al cunoaşterii.

Cultivarea prin mijloace plene a sentimentului patriotic, a idealurilor nobile ce au animat dintotdeauna lupta poporului nostru pentru dreptate socială şi naţională constituie obiectivul esenţial şi permanent al Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România, în realizarea căruia a fost necesar să angajeze toate modalităţile posibile de acţiune.

În acest context, funcţia de păstrare a patrimoniului, a celor mai reprezentative mărturii ale trecutului nostru — pe care muzeul urmează să o îndeplinească realizînd un cuprinzător ansamblu de măsuri privind conservarea şi evidenţa ştiinţifică a tuturor valorilor de care dispune — va trebui organic complinită cu cealaltă funcţie majoră, valorificarea patrimoniului. Vor trebui mobilizate toate energiile pentru a da viaţă acestor laturi fundamentale ale activităţii muzeologice, obţinînd valorificarea tezaurului de mărturii ale istoriei României — de o parte, considerînd patrimoniul instrument de cercetare ştiinţifică, de altă parte privindu-l ca un factor eficient de educare şi cultivare a sentimentelor patriotice.

Îndeosebi aceste activităţi vor trebui să constituie fronturile principale de acţiune ale Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România. Cercetări în arhive, biblioteci, alte instituţii, pe şantieri arheologice, o activitate perseverentă de achiziţionare a unor noi documente şi obiecte cu valoare istorică sînt privite

de noi drept principale canale de sporire continuă a patrimoniului. Sesiuni de comunicări și referate, un periodic al muzeului, publicarea rezultatelor obținute prin cercetări arheologice vor constitui tot atâtea prilejuri de valorificarea prin cercetarea științifică a tezaurului de mărturii ale istoriei României de care dispunem. De asemenea, un permanent contact cu publicul — de toate vîrstele și profesiile, înăuntrul muzeului și în afara lui, în interiorul hotarelor țării și dincolo de acestea — va da consistență muncii cultural-educative pe care ne propunem să o desfășurăm, utilizînd, în acest sens, toate formele și mijloacele de care se poate dispune și fundamentînd această activitate pe o temeinică cercetare socio-psiho-pedagogică.

Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România, înmă-nunchind cele mai valoroase mărturii ale istoriei poporului român, prezentate științific în conținut și accesibil și atractiv în formă, constituie un prețios izvor de cunoaștere și documentare, un autentic lăcaș de cultură și educație patriotică.

Prof. dr. **FLORIAN GEORGESCU**
Directorul Muzeului de Istorie
al Republicii Socialiste România

S T U D I I

PROBLEME DE ARTĂ PROVINCIALĂ ROMÂNĂ (I). EDICULE FUNERARE DIN DACIA

de LUCIA ȚEPOSU-MARINESCU

Aedicula, tip de monument funerar cu o largă răspîndire în Dacia Superior, nu s-a bucurat de o atenție mai stăruitoare din partea istoricilor și arheologilor, lipsind o privire sintetică asupra tipologiei, motivelor decorative sau originii ei.

Cele dintîi publicații care au introdus în circuitul științific ediculele, alături de alte monumente epigrafice și sculpturale, au apărut încă în secolul trecut și se datorează unor pionieri ai arheologiei Daciei sau unor erudiți și binecunoscuți cercetători ai antichității clasice¹.

La începutul secolului nostru, în lucrări cu caracter monografic sau periodice de specialitate, s-au publicat o seamă de pereți provenind de la diverse edicule, dîndu-li-se o descriere corectă, cu indicații precise referitoare la condițiile descoperirii, material și dimensiuni².

În publicația Școlii române din Roma — „*Ephemeris Daco-Romana*“, IV, 1930 — a apărut studiul cuprinzător al lui Gr. Florescu, consacrat monumentelor funerare din Dacia Superior³. Învățătul român are marea merit de a fi adunat o serie de piese aflate în muzeele din Transilvania, printre care 8 pereți de edicule, dar nu le cuprinde pe toate cele publicate pînă la acea dată, nu indică pretutindeni locul de proveniență, materialul și dimensiunile și nici nu reia problema în capitolele de concluzii. În ciuda acestor lacune, studiul lui Gr. Florescu rămîne baza de plecare a oricărei lucrări privitoare la monumentele funerare, în special, sau arta provincială din Dacia, în general.

În lucrarea consacrată artei provinciale de la Dunăre a lui Silvio Ferri⁴ sînt reproduși și cîțiva pereți de edicule care nu figurează în repertoriul lui Gr. Florescu. Lipsește, în schimb, vreo încercare de interpretare a acestor monumente.

¹ J. Neigebaur, *Dacien. Aus den Ueberresten des klassischen Alterthums mit besonderes Rücksicht auf Siebenbürgen*, Brașov, 1851; Fr. Müller, în *AVSL*, XVI, 1881, p. 313; Fr. Cumont, în *AEM*, XVII, 1894, p. 24—26, fig. 3 și 4.

² G. Téglás, *Hunyadvármegye története*, Budapest, 1902; R. Münsterberg — J. Oehler, în *JÖAI*, V, 1902, Beibl. c. 95, fig. 20; J. Ornstein, în *JÖAI*, VI, 1903, Beibl. p. 114, fig. 34 și 35.

³ *I monumenti funerari della Dacia Superior*, p. 72—148.

⁴ *Arte romana sul Danubio*, Milano, 1933.

Urmează o serie de articole și studii prin care autorii fac cunoscute monumente epigrafice și sculpturale, inclusiv pereți de edicule, descoperite în centre urbane sau rurale ale Daciei⁵. Ele au marele merit de a evidenția bogăția Daciei în monumente funerare, de a le prezenta cu exactitate, deschizând calea spre o privire de ansamblu asupra lor⁶.

Cîteva pereți de edicule au fost expuși în cadrul expozițiilor „Romanii în România” — Köln 1969 și „Civilizația romană în România” — Roma 1970 și figurează în cataloagele expozițiilor respective⁷.

Considerațiile ce urmează se bazează pe analiza unui număr de 75 piese, dintre care 44 sînt publicate⁸, iar 31 inedite⁹.

Ediculele din Dacia Superior sînt construcții funerare puțin pretențioase, formate din trei pereți și un acoperiș, deschise la partea anterioară. Pereții sînt așezați pe un postament rectangular cu care nu fac corp comun. Acest tip de ediculă funerară se deosebește total de construcțiile funerare de dimensiuni mai mari — mausolee —, atestate sporadic¹⁰ și numai prin fragmente (frontoane, balustrade cu lei etc.)¹¹ în provincia de la nordul Dunării. Aici se păstrează o singură *aedicula* întreagă, cîteva acoperișuri și un număr mare de pereți.

⁵ E. Panaiteșcu, *Monumente inedite de la Largiana*, în *ACMIT*, III, 1930—1931, p. 91—93 și p. 103—107, pl. 2—3; I. I. Russu, *Descoperiri arheologice la Potaissa*, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 319—320; I. Paulovics *Dacia keleti határvonla és az ügynevezett „dák” ezustkincsek kerdése*, Cluj, 1944, N. Gostar, *Inscripții și monumente din Germisara*, în *CCRH*, Deva, 1956, p. 80—84; A. Bodor, *Un monument funerar de la Gilău*, în *OmD*, p. 44 sqq., fig. 3, 4, 6; D. Protase, *Noi monumente sculpturale romane din nordul Daciei*, în „Studii și comunicări. Acta Musei Regionalis Apulensis”, IV, 1961, p. 135 sqq., fig. 4, 5, 8; I. I. Russu, Z. Milea, *Materiale epigrafice și sculpturale în Muzeul raional Turda*, în *PM*, 1965, p. 28—29, fig. 17 și 18 a—b; E. Bujor, *Monumente arheologice de la Potaissa*, în „Apulum”, VI, 1967, p. 195 sqq., fig. 4 și 6; L. David, — L. Mărghită, *Monumente sculpturale de la Micia (Partea I-a)*, în *AMN*, V, 1968, p. 125—131, pl. I, fig. 1—5; L. Țeposu — L. Mărghită, *Monumente funerare de la Micia (Partea II-a)*, în *AMN*, VI, 1969, p. 160, pl. I, fig. 1; O. Floca, *Monumente epigrafice și sculpturale de la Micia*, în *AMN*, V, 1968, p. 116—117, fig. 5; V. Wollmann, *Monumente sculpturale din Germisara*, în „Sargetia”, V, 1968, p. 114—115, fig. 7 a—b; D. Isac, *Monumente funerare romane în Muzeul orașului Blaj*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, s. Historia, fasc. 1, 1970, p. 12 sqq., fig. 1—2; I. Mitrofan — L. Țeposu, *O aedicula funerară de la Potaissa*, în *AMN*, VII, 1970, p. 531—536.

⁶ O încercare lapidară fac L. David — L. Mărghită, în *AMN*, V, 1966, p. 130—131.

⁷ *Römer in Rumänien*, Köln, 1969, p. 254—255, G 132, G 133, G 134, G 136, G 137, G 138; *Civiltă romană în România*, Roma, 1970, p. 245—247, G 91 — G 99.

⁸ Vezi supra nota 5.

⁹ Muzeul județean Hunedoara — Deva: 14 piese (inv. 110, 114, 2466, 3532, 3536, 3537, 3542, 3500, 3591, 15944, 20074, 22348 și două piese neinventariate descoperite la Micia în 1972, respectiv 1973); Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj: 8 piese (inv. IN 33, IN 1313, D 900, D 920, I. 6193 și trei piese fără număr de inventar); Muzeul regional Alba Iulia: 3 piese (IN 144/I; 155/II și o piesă fără număr de inventar); Muzeul Tg. Mureș: 2 piese (IN 6 și o piesă fără număr de inventar); Muzeul Turda: 3 piese (13480, 1224, una fără număr de inventar); Muzeul de istorie și artă Zalău: 1 piesă (IN 257).

¹⁰ C. Daicoviciu — O. Floca, *Mausoleul Aureliilor de la Sarmizegetusa*, în „Sargetia”, I, 1937, p. 1—24.

¹¹ Vezi frontoanele descoperite la Micia: O. Floca, în *AMN*, V, 1968, p. 112—122, fig. 6—8; *R.R.*, p. 258, G. 150, pl. 38, G. 151 = *Civiltă*, G 140, pl. 45, G. 141.

Edicula, care constituie un punct de plecare pentru studierea tipului de monument funerar respectiv, este din andezit de Uroi, are dimensiunile : 2.30 x 1,20 x 0.85 m și a fost descoperită încă în secolul trecut la Micia (Vețel, jud. Hunedoara). Ea constă din trei pereți plasați pe un postament rectangular și un acoperiș boltit, care are în vîrf un con de pin, lateral lei culcați pe labe (la partea anterioară) și acrotere în formă de segmente de sferă (la partea posterioară). Deschiderea boltii are un chenar îngust, decorat cu o ghirlandă de rozete și frunze legate cu o *taenia*. Pereții sînt ornamentați pe fața interioară cu familia defunctului redată în întregime și pe latura îngustă cu un șarpe stilizat¹² (fig. 1).

Acoperișurile sînt de două tipuri, în formă de boltă și în două ape. Acoperișurile în formă de boltă au deschiderea ornamentată cu un chenar îngust, flancată de lei culcați pe labe la partea anterioară, cărora le corespund la partea posterioară acrotere în formă de segmente de sferă. Acoperișurile în două ape au, cu o singură excepție, frontonul anterior decorat, mărginit de lei culcați pe labe și acrotere în formă de segmente de sferă. Uneori acoperișurile au o nișă interioară decorată sau lipsită de ornamente.

Pereții sînt, la rîndul lor, de două tipuri : au ambele fețe decorate (fig. 2—3) sau numai fața interioară, cu motiv decorativ unic sau împărțit în două și trei registre. Majoritatea au o bordură lată, neornamentată, la una din margini (fig. 4). În unele cazuri au la una din margini cîte o coloană, iar la cealaltă bordura neornamentată. În general avem de-a face cu pereți laterali care prezintă, uneori, orificii pentru scoabele de legătură cu perețele posterior.

Ediculele au un repertoriu figurativ bogat, cuprinzînd în principal : imaginea celor decedați, scena banchetului funerar, personaje mitologice, elemente simbolice și scene din viața cotidiană, foarte rare în Dacia și care apar numai pe acest tip de monument funerar.

Defuncții sînt reprezentați de cele mai multe ori în întregime¹³, dar și ca busturi, pe ediculele cu cîmpul ornamental împărțit în registre¹⁴. În mod obișnuit figurile sînt redade din față și numai în cazuri izolate din profil — edicula de la Optatiana (Sutoru, jud. Cluj)¹⁵ sau capul din față și corpul din profil (edicula de la Gîrbău, jud. Cluj)¹⁶.

¹² Fr. Cumont, *AEM*, XVII, 1894, p. 21 sqq., fig. 3—4 ; G. Téglás, *op. cit.*, p. 191—193 ; *R.R.*, p. 253, G 128 = *Civilită*, G 245, G 91.

¹³ Edicula întreagă și doi pereți de la Micia (cf. nota 12 ; L. David — L. Mărghită, în *AMN*, V, 1968, p. 128, nr. 4, pl. I, fig. 5 ; D. Isac, în „*Studia*”, fasc. 1, 1970, p. 12—13, nr. 1, fig. 1) ; trei pereți de la Potaissa (I. I. Russu, în *AISC*, III, 1936—1940, p. 319—320, fig. 1 a—b ; I. I. Russu — Z. Milea, în *PM*, 1965, nr. 18, fig. 18 ; E. Bujor, în „*Apulum*”, VI, 1967, p. 195—198, nr. 12, fig. 6) ; un perete de la Gîrbău, jud. Cluj (A. Buday, *DolgCluj*, VII, 1916, p. 67, fig. 13 a ; Gr. Florescu, în *ED*, IV, 1926—1927, p. 81—82, nr. 4, fig. 4 a—b ; un perete de la Germisara (N. Gostar, în *CCRH*, p. 81—84, fig. 9).

¹⁴ Doi pereți de la Micia (L. David — L. Mărghită, în *AMN*, V, 1968, p. 127, nr. 2, pl. I, fig. 3 și nr. 3, pl. I, fig. 4) ; un perete de la Potaissa (I. Mitrofan — L. Țeposu, în *AMN*, VII, 1970, p. 531—536 ; *R.R.*, p. 250, G 136 = *Civilită*, p. 246 G 97).

¹⁵ E. Panaitescu, în *ACMIT*, III, 1930—1931, p. 93—94, fig. 4 și pl. 2, fig. 6—7 ; *R.R.*, p. 253, G 134 = *Civilită*, p. 246, G 96.

¹⁶ A. Buday, în *DolgCluj*, VII, 1916, p. 67, fig. 13 a—b ; Gr. Florescu în *ED*, IV, 1926—1927, p. 81—82, nr. 4, fig. 4 a—b.

Femeile poartă invariabil aceeași îmbrăcăminte — tunică pînă la pămînt și deasupra manta (*palla*), care, uneori, le acoperă și creștetul capului. În mînă țin elemente simbolice dintre cele mai comune: măr, pahar, porumbel. Bărbații sînt îmbrăcați cu tunică pînă la genunchi și manta, cu *volumen* în mînă sau apar în ipostaza lui *camillus* de pe monumentele din Pannonia, cu șervet pe umăr și cupa de vin în mînă¹⁷. Este vorba despre un motiv decorativ specific pentru reliefurile funerare panonice, care în provinciile învecinate își pierde semnificația originară¹⁸.

O notă aparte aduce un perete de ediculă descoperit la Napoca, înfățișînd o pereche. În stînga bărbatul, îmbrăcat cu o tunică scurtă, încinsă mai jos de mijloc, desculț, ține în dreapta o cană pentru vin și cu stînga apucă șervetul care atîrnă de pe umăr. În dreapta femeia, îmbrăcată cu o tunică fără înineci și o manta lungă prinsă de umeri, ține în dreapta un pocal și în stînga o tîgaie. Între ei se află un *panarium* din nuiiele împletite¹⁹ (fig. 5).

Un alt perete de ediculă, înfățișînd o familie, care prezintă interes sporit deoarece constituie o dovadă a învățămîntului în Dacia, provine de la Germisara (Geoagiu). În stînga se află femeia, îmbrăcată cu tunica lungă și *palla*, iar în dreapta bărbatul, îmbrăcat cu tunica scurtă. În fața lor sînt doi copii — o fetiță cu o pasăre în mînă și un băiat cu două condeie (*stili*) în dreapta și o traistă pentru rechizite (*crumena*) în stînga²⁰.

Scena banchetului, deși apare pe un mic număr de pereți ai ediculelor, are o tipologie variată, cuprinzînd toate formele sub care este atestată în Dacia. În ceea ce privește acest motiv ornamental se constată aici o interferență de influențe artistice venite din est, sud și vest. Astfel, la Apulum se întîlnește banchetul cu o singură persoană — defunctul culcat pe *kline* și în față *mensa tripes*²¹, la Potaissa — banchetul cu mai multe persoane²², la Șeica Mică — banchetul de tip panonic cu două persoane — perechea *camillus* și *camilla* — flancînd

¹⁷ Un perete de ediculă de la Ilișua, jud. Bistrița Năsăud (D. Protase, *op. cit.*, p. 135—136, fig. 5); un perete de la Potaissa (I. Mitrofan — L. Țeposu, *op. cit.*, p. 531—536, fig. 2; *R.R.*, p. 254, G 134 = *Civiltă*, p. 246, G 96); un perete de la Ulpia Traiana (Muzeul Deva, inv. 3591) și un perete de la Sărățeni, jud. Mureș (Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj, inv. I 6193).

¹⁸ Vezi pentru Noricum: W. Modrijan — E. Weber, în „Schild von Steier“, 12, 1964—1965, p. 18.

¹⁹ Neigebaur, *Dacien*, p. 227, nr. 22; Oehler — Münsterberg, în *JÖAI*, V, 1902, Beibl., c. 95, fig. 20; Gr. Florescu, în *ED*, IV, 1926—1927, p. 92, nr. 5, fig. 5; *R.R.*, p. 254—255 = *Civiltă*, p. 246, G 96, pl. L 1 x.

²⁰ N. Gostar, în *CCRH*, p. 81—84, fig. 90; V. Wollmann, în „Sargetia“, V, 1968, p. 116, nr. 8, fig. 8.

²¹ Piesa se află la Muzeul regional Alba Iulia. V. Moga de la Muzeul din Alba Iulia pregătește un articol asupra piesei respective.

²² I. Mitrofan — L. Țeposu, în *AMN*, VII, 1970, p. 531—536, fig. 1; *R.R.*, p. 253, G 130 = *Civiltă*, p. 245, G 92.

²³ Fr. Müller, în *AVSL*, XVI, 1881, p. 313; J. Hampel, *AE*, XXV, 1905, p. 7—8; *CIL*, III, 967; *R.R.*, p. 255, G 137, pl. 86 = *Civiltă*, p. 246, G 98.

Fig. 1. Ediculă. Micia (Vețel, jud. Hunedoara)

Fig. 2. Perete de ediculă — față interioară. Transilvania.

Fig. 3. Perete de ediculă — față exterioară. Transilvania.

Fig. 4. Perete de ediculă. Șeica Mică, jud. Sibiu.

Fig. 5. Perete de ediculă. Napoca (Cluj).

Fig. 6. Acoperiş de ediculă. Micia (Vețel, jud. Hunedoara).

Fig. 7. Perete de ediculă. Micia (Vețel, jud. Hunedoara).

Fig. 8. Perete de ediculă. Șeica Mică, jud. Sibiu.

masa cu trei picioare²⁴, la Micia — defuncta în picioare, lângă masa încărcată cu alimente²⁵.

Din mitologie, în repertoriul ornamental al pereților de edicule, figurează Scylla, Meduza, Attis, Eros și Hercule.

Pe frontonurile acoperișurilor de edicule de la Micia este reprezentată Scylla cu cap și bust de femeie și picioare în forma cozilor de pește²⁶. Motivul este similar cu cel din partea superioară a unei stele de la Carnuntum²⁷.

Meduza apare într-o manieră *sui generis* în nișa unui acoperiș de ediculă de la Micia — două busturi dispuse ca figurile de pe cărțile de joc. Gorgona are fața lată, gura cărnoasă cu colțurile lăsate în jos, ochii exoftalmici. De o parte și de cealaltă a feței, părul răsucit în cîte o coadă groasă cu virful ridicat aminteste de șerpilor care îi înconjurau capul. Poartă o cămașă cu falduri unghiulare redată sub forma unor linii în brăduț, iar pe umeri o manta cu tiv lat pe piept²⁸. Acest tip umanizat al Meduzei își găsește cele mai apropiate analogii pe niște stele descoperite tot la Micia²⁹ (fig. 6).

Attis în postura obișnuită, cu bonetă frigiană pe cap, îmbrăcat cu tunică dublă, mina stîngă dusă la tîmplă și cotul sprijinit pe nelipsitul *pedum*, ținînd piciorul drept încrucișat peste stîngul, este înfățișat pe ediculele de la Potaissa³⁰, Gherla³¹, jud. Cluj și Ilișua, jud. Bistrița-Năsăud³².

Eros ca geniu al morții, sprijinindu-se pe o făclie întoarsă, apare pe un perete de ediculă de la Gîrbău, jud. Cluj³³. Ambele motive³⁴ au analogii pe ediculele de la Intercisa³⁵.

Hercule, al cărui loc în simbolistica funerară este precis stabilit³⁶, redat pe un perete de ediculă de la Micia, îndeplinește una din poruncile la care a fost supus — ucide hidra de la Lerna³⁷.

²⁴ Pentru banchetul de tip panonic vezi: A. Bürger, în „Régészeti füzetek“, S. II, nr. 5, Budapest, 1959.

²⁵ Gr. Florescu, în *ED*, IV, 1926—1927, p. 83, nr. 7, fig. 7.

²⁶ L. Teșos — L. Mărghită, în *AMN*, VI, 1969, pl. I, fig. 1 și o piesă inedită din Muzeul județean Hunedoara — Deva, inv. 110.

²⁷ A. Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien, 1923, p. 34, nr. 62, fig. 28.

²⁸ L. David — L. Mărghită, în *AMN*, V, 1968, p. 128, pl. I, fig. 1; *R.R.*, p. 255, G 138 = *Civiltă*, p. 246—247, G. 99.

²⁹ L. David — L. Mărghită, *op. cit.*, p. 131—132, pl. II, fig. 2 și 3.

³⁰ E. Bujor, în „Apulum“, VI, 1967, p. 195—198, nr. 12, fig. 6.

³¹ J. Ornstein, în *JÖAI*, VI, 1903, p. 114—115, nr. 3, fig. 35; A. Buday, în *DolgoCluj*, VII, 1916, p. 83, fig. 8 a; Gr. Florescu, în *ED*, IV, 1926—1927, p. 83, nr. 8, fig. 8.

³² D. Protase, în „Studii și comunicări. Acta Musei Regionalis Apulensis“, IV, 1965, p. 135, fig. 4.

³³ A. Buday, în *DolgoCluj*, VII, 1916, p. 67, fig. 13 b; Gr. Florescu în *ED*, IV, 1926—1927, p. 81—82, nr. 4, fig. 4 b.

³⁴ Pentru interpretarea lui Attis și Eros pe monumentele funerare vezi: L. Zotović, în „Starinar“, XX, 1969, p. 431—440.

³⁵ *Intercisa*, I, *Archaeologia Hungarica*, s.n., XXXIII, Budapest, 1954, nr. 148—152, pl. LIV—LV.

³⁶ Fr. Cumont, *Recherches sur le symbolisme funéraire des romains*, Paris, 1966, p. 415—416.

³⁷ L. David — L. Mărghită, în *AMN*, V, 1968, p. 128—129, nr. 5, pl. II, 1.

Mortul eroizat, sub înfățișarea cavalerului trac, este reprezentat mergînd la pas (un perete de ediculă provenind din Transilvania³⁸ și alți doi pereți de la Optatiana³⁹) sau galopînd, pe punctul de a vîna un animal (un perete de ediculă de la Micia⁴⁰, fig. 7). În ambele ipostaze este schematizată scena de pe reliefurile votive⁴¹. Pe un perete de ediculă de la Șeica Mică⁴², deja amintit, este înfățișat în registrul superior un călăreț în galop spre dreapta, pe punctul de a înfige lancea în dușmanul căzut la picioarele calului. Credem că în acest caz nu mai este vorba despre cavalerul trac, ci de motivul specific artei funerare de pe Rhin⁴³.

În cazuri izolate, pe ediculele din Dacia apar: Calo ținînd caii de dirloși⁴⁴, gladiatori⁴⁵, vizitiu în bigă⁴⁶, două persoane într-un car cu coviltir⁴⁷, femei cu părul despletit și capul aplecat pe umăr — bocitoare⁴⁸, și chiar simbolul Romei — lupa cu cei doi gemeni⁴⁹.

Elemente adiacente în decorul ediculelor sînt păsări și animale cu rol de simboluri funerare: porumbelul, leul, păunul sau motive vegetale: vița de vie cu ciorchine de strugure și frunza de iederă. Trebuie menționat faptul că în Dacia Superior lipsesc scenele bacchice.

Aspectele vieții cotidiene, așa cum s-a amintit, se reduc la cîteva scene. Un perete de ediculă de la Potaissa reprezintă pe una din fete o femeie îmbrăcată cu o tunică pînă la pămînt, care ține în mîna dreaptă fusul și în stînga furca și caierul. Alături se află un copil care întinde mîna spre mama lui⁵⁰. Tot de la Potaissa trebuie să provină relieful „coafezei“, descoperit la Reditu, jud. Cluj⁵¹. Este înfățișată o femeie șezînd, cu păr bogat pieptănat în bucle la creștet și pe tîmple. În mîna stîngă întinsă ține o cutie cu pomadă. În spatele ei stă o femeie care se pregătește să o pieptene, întinde mîna dreaptă după cutia cu pomadă, iar cu stînga apucă buclele femeii pe care o pieptăna. În cîmpul reliefului se găsește un pieptene cu două rînduri de dinți. În sfîrșit, în

³⁸ Neigebaur, *Dacien*, p. 288, nr. 17; S. Ferri, în *ARD*, p. 320, fig. 418; *R.R.*, p. 254, G 133, pl. 98 = *Civiltă*, p. 245, G 94.

³⁹ Em. Panaitescu, *ACMIT*, III, 1930—1931, p. 91—94, fig. 4 și fig. 66; *R.R.*, p. 254, G 134.

⁴⁰ O. Floca, *AMN*, V, 1968, p. 116—117, nr. 5, fig. 5.

⁴¹ Pentru mortul eroizat în chip de cavaler trac vezi: A. Cermanović — Kuzmanović, în „*Archaeologia Jugoslavica*“, 4, 1963.

⁴² Vezi supra nota 23 și I. I. Russu, în *AMN*, IV, 1967, p. 99—101, nr. 24 a.

⁴³ S. Ferri, *Arte romana sul Reno*, Milano, 1931 p. 63, fig. 2; p. 64, fig. 3.

⁴⁴ Perete de aedicula de la Gherla: J. Ornstein, în *JÖAI*, VI, 1903, Beibl, p. 114—115, nr. 3, fig. 35; A. Buday, în *DolgCluj*, VII, 1916, p. 83, fig. 8 a; Gr. Florescu, în *ED*, IV, 1926—1927, p. 83, nr. 8, fig. 8.

⁴⁵ Perete de aedicula din Transilvania. Vezi supra nota 18.

⁴⁶ Perete de aedicula de la Gherla: J. Ornstein, în *JÖAI*, VI, 1903, Beibl, p. 114, fig. 34; Gr. Florescu, în *ED*, IV, 1926—1927, p. 84, nr. 9, fig. 9.

⁴⁷ Perete de aedicula din Transilvania. Vezi supra nota 38. Asupra semnificației carului pe monumentele funerare din Pannonia vezi: C. Sági, în *AE*, V—VI, 1944—1945, p. 232—238.

⁴⁸ Perete de aedicula de la Cristești, piesă inedită în Muzeul Tg. Mureș.

⁴⁹ I. Paulovics, *Dacia*, p. 87—88, fig. 25; C. Pop, în *AMN*, VIII, 1971, p. 178—179, nr. 5, fig. 5.

⁵⁰ I. I. Russu. — Z. Milea, în *PM*, 1965, nr. 18, fig. 18 a—b.

⁵¹ Idem, *op. cit.*, p. 28—29, fig. 17; *R.R.*, p. 254, G 132 = *Civiltă* p. 245, G 93.

registrul central al ediculei de la Șeica Mică⁵² este înfățișat un țăran arind cu plugul și un copil care mână caii⁵³ (fig. 8).

Lipsa inscripțiilor și a unor date mai precise referitoare la condițiile descoperirii fac extrem de dificilă încadrarea cronologică a ediculelor și o limitează, în ultimă instanță, la analiza stilistică, destul de subiectivă și nesigură, dat fiind faptul că frontalitatea, schematismul, simetria sînt trăsături comune monumentelor provinciale⁵⁴ și nu definitorii pentru secolul II sau III. În sprijinul unei datări mai sigure, mai pot fi aduse, la rigoare, analogiile din provinciile învecinate și gruparea ediculelor din Dacia pe ateliere, acolo unde este posibil.

În Pannonia s-au descoperit circa 30 de pereți de ediculă, dar nu s-a păstrat nici un monument în întregime. Tipologia este, în general, asemănătoare cu a pieselor din Dacia, dar decorul, deși mai unitar, are un repertoriu mai limitat. Din punct de vedere stilistic ediculele din Pannonia sînt mai izbitite. Pereții, mărginiți de pilaștri, sînt decorați pe ambele fețe: elemente simbolice, scene bacchice și de ofrandă — în exterior și familia celor decedați — în interior⁵⁵. Analoage ediculelor din Dacia sînt unele monumente de la Intercisa, unde ediculele cu figura întreagă a defuncților sînt datate la mijlocul sec. al II-lea e.n. Aici datarea și tipologia se face mai cu seamă pe baza interpretării motivelor vegetale⁵⁶, care lipsesc în Dacia.

În sec. al II-lea e.n. este datat și un perete de ediculă descoperit la Flavia Solva, în Noricum, pe care este reprezentat un bărbat îmbrăcat cu o tunică pînă la genunchi, ținînd în dreapta o cană și în stînga o cupă⁵⁷.

Este de subliniat faptul că, în stadiul actual al cercetării, dispunerea motivelor ornamentale pe registre este un element specific ediculelor din Dacia. Credem că această morfologie inedită s-a individualizat mai tîrziu, adică nu imediat după ce tipul de monument funerar respectiv a pătruns în regiunea intracarpatică.

Menținînd rezervele pe care le impune ipoteza, socotim că *aedicula* ca formă de monument sepulcral pătrunde în Dacia la mijlocul sec. al II-lea e.n. și că tipul cel mai vechi îl constituie edicula cu pereții decorați pe ambele fețe. Paralel se răspîndește tipul cu o singură față ornamentată, tip care continuă și în secolul următor. La sfîrșitul sec. al

⁵² Vezi supra nota 38.

⁵³ Asupra semnificației simbolice a scenei vezi: Fr. Cumont, *op. cit.*, p. 431.

⁵⁴ Pentru probleme generale privind arta provincială romană vezi: A. Schober, *Zur Entstehung und Bedeutung der provinzial-römischen Kunst*, în *JÖAI*, XXVI, 1930, p. 9—52; L. Hahl, *Zur Stilentwicklung der provinzialrömischen Plastik in Germanien und Gallien*, Darmstadt, 1936; R. Noll, *Kunst der Römerzeit in österreich*, Salzburg, 1949; H. Schoppa, *L'art romain dans les Gaules, en Germanie et dans les îles Britanniques*, Fribourg, 1958; A. Frova, *L'arte di Roma e del mondo romano*, Torino, 1961; J. M. C. Toynbee, *Art in Britain under the Romans*, Oxford, 1964; *Le rayonnement des civilisations grécque et romaine sur les cultures périphériques*, Paris 1965; *Arte e civiltà romana nell'Italia settentrionale dalla repubblica alla tetrarchia*, Bologna, 1964 (I) și 1965 (II); G. A. Mansuelli, s.v. *Provinciale, arte* în *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*, VI, p. 519—527.

⁵⁵ G. Erdélyi, în *AE*, 88, 2, 1961, p. 184—191.

⁵⁶ *Intercisa*, I, p. 201 sqq.

⁵⁷ W. Modrijan — E. Weber, în „Schild von Steier“, 12, 1964/65, p. 18—19, nr. 169.

II-lea e.n. și, mai ales, în sec. al III-lea e.n. se răspîndește tipul cu cîmpul ornamental împărțit în două sau trei registre.

Atît în ceea ce privește structura, cît și în ceea ce privește decorul este de sesizat o înrudire între edicule și stele. Este suficient să amintim că împărțirea în registre a ediculelor este un element preluat de la stele, că odată cu ediculele pătrunde în Dacia tipul de stele cu pseudo-ediculă⁵⁸ puțin răspîndit aici⁵⁹, datorită concurenței stelelor cu medalion și a ediculelor însăși sau că imaginea întreagă a defuncților se aseamănă mult cu aceea de pe stelele familiale⁶⁰.

După locul de proveniență ediculele din Dacia se repartizează astfel: Apulum — 3; Cristești — 7; Deva — 1; Germisara — 2; Gherla — 6; Gilău, jud. Cluj — 2; Gîrbău, jud. Cluj — 1; Ilișua, jud. Bistrița-Năsăud — 2; Micia — 24; Napoca — 5; Optatiana — 2; Porolissum — 1; Potaissa — 9; Rediu — 1; Sărățeni, jud. Mureș — 1; Șeica Mică — 2; Tihău, jud. Sălaj — 1; Transilvania — 4; Ulpia Traiana — 1⁶¹.

Din statistica de mai sus se conturează cîteva centre: Micia, Potaissa, Gherla, unde edicula, ca formă de monument sepulcral, a fost preferată. Trăsăturile stilistice comune ale unor monumente funerare au permis să se vorbească fundamentat despre existența unor ateliere ale meșterilor pietrari la Napoca⁶², Potaissa⁶³ și Micia⁶⁴.

Rămînînd în cadrul limitat al unei singure categorii de monumente funerare — ediculele —, problema atelierelor se pune unilateral și dovada existenței lor este privată de o serie de argumente, pe care numai o privire de ansamblu asupra tuturor monumentelor funerare descoperite într-o așezare le poate oferi. Cu toate acestea ne vom opri succint asupra atelierului de la Gherla și al celui de la Micia, deoarece unul se dezvoltă exclusiv pe lîngă un castru, pe cînd celălalt se dezvoltă într-o așezare importantă, cu caracter cvasi urban.

La Gherla, pe lîngă castrul alei II Pannoniorum⁶⁵ a existat un atelier de pletrari în a doua jumătate a sec. al II-lea e.n. Pereții de

⁵⁸ Pentru difuziunea stelelor sub pseudo-ediculă vezi: S. Rinaldi-Tufi, *Stele funerare con ritratti di età romana nel Museo Archaeologico di Spalato*, în „Atti della Accademia Nazionale dei Lincei”, S. VIII, v. XVI, fasc. 3, 1971, p. 115—124.

⁵⁹ O stelă de la Avrig, jud. Sibiu, în Muzeul Brukenthal din Sibiu: Gr. Florescu, în *ED*, 1926—1927, p. 90—91, nr. 22, fig. 19; *R.R.*, p. 266, G 179, pl. 93 = *Civiltă*, p. 250, G 116.

⁶⁰ Pentru stelele familiale vezi: L. Țeposu-Marînescu, în *SCIV*, 23, 2, 1972, p. 220—227, fig. 4, 1—2 cu bibliografia respectivă.

⁶¹ Cu excepția ediculei păstrate în întregime de la Micia socotită ca un singur monument, în statistică sînt menționați toți pereții de edicule descoperiți, chiar dacă unii dintre ei ar putea să provină de la același monument, cum ar fi cazul celor doi pereți de la Optatiana.

⁶² A. Bodor, în *OmD*, p. 47.

⁶³ Z. Milea — V. Feneșan, în „Revista muzeelor”, III, nr. 3, 1966, p. 267—268; I. Mitrofan — L. Țeposu, în *AMN*, VII, 1970, p. 533 sq.

⁶⁴ L. David — L. Mărghitău, în *AMN*, V, 1968, p. 130—131.

⁶⁵ Vezi: V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, București 1937, p. 135—136 și p. 181; W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien*, Berlin, 1938, p. 60—62; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1944, p. 109—110; C. Daicoviciu — D. Protase, în *JRS*, LI, 1961, p. 63—70; D. Protase în *SCIV*, 19, 2, 1968, p. 319 sq.

ediculă lucrați aici au ambele fețe ornamentate, o singură față ornamentată cu un motiv unic sau o singură față ornamentată împărțită în două registre. Repertoriul figurativ este legat de specificul trupei de cavalerie și de locul ei de recrutare: călăreți, Calo, car, bigă și Attis. Stilul este destul de primitiv și schematic, monumentele par lucrate în pripă, de meșteri puțin pricepuți. Nu este exclus să fie chiar soldați acei care transpun pe piatră locală motive figurative pe care le cunosc din locul lor de baștină.

În pagus Miciensis, înfloritoarea așezare romană de pe malul Mureșului⁶⁶, existența unor meșteri care sculptau piatra scoasă din carierele învecinate este axiomatică. De aici provine, de altfel, și o inscripție care amintește pe un M. Cocceius Lucius lapidarius⁶⁷. Credem că la sfârșitul sec. al II-lea e.n. și primele decenii ale sec. al III-lea e.n. funcționa aici un atelier de pietrari care executau monumente funerare nu numai pentru armata cantonată în castru, ci și pentru populația civilă. Sec. al III-lea este perioada de maximă înflorire a Miciei, dovedită de o intensă activitate constructivă, când se refac termele⁶⁸, se reconstruiește templul zeilor mauri și dintre tipurile de monumente funerare este aleasă cu precădere *aedicula*. Pereții de edicule de la Micia sînt ornamentați pe o singură față, cu un motiv unic sau dispus pe două registre. Din repertoriul figurativ se vedește preferința pentru imaginea celor decedați. Sînt frapante fizionomiile asemănătoare, fie că este vorba despre bărbați, femei sau personaje mitologice. Obrajii sînt buclăți, ochii exoftalmici fără iris și pupilă, cu fosa lacrimară bine marcată, gura cărnoasă cu buze paralele, nearcuite, nasul mult lățit la rădăcină. Capilatura, atît la bărbați cit și la femei, are aspect de perucă, iar veșmintele sînt greoaie, cu falduri paralele, nenaturale și supărător de simetrice.

În ceea ce privește originea tipului este de acceptat părerea lui A. Schober⁶⁹, după care edicula funerară derivă din forma grecească de *naiskos*, răspîndită din Grecia în sudul Italiei și de acolo la Roma și în nordul Italiei, de unde a pătruns în provincii.

Față de construcțiile funerare din nordul Italiei, unde în nișă se află statuile defuncților⁷⁰, tipul răspîndit în provincii este simplificat,

⁶⁶ C. Daicoviciu, în *ACMIT*, III, 1930—1931, p. 3—43; idem, în „Sargetia”, II, 1941, p. 117—124; O. Floca, în „Dacia”, VII—VIII, 1937—1940, p. 341 sq.; idem, în *Materiale*, I, 1953, p. 781 sq.; O. Floca — L. Mărghitan, în „Sargetia”, VII, 1970, p. 43—52; O. Floca — V. Vasilev, în „Sargetia”, V, 1968, p. 121—152; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, vezi indice; D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei*, București, 1956, p. 59; C. Petolescu, în „Sargetia”, IX, 1972, p. 43—49.

⁶⁷ *CIL*, III, 1365.

⁶⁸ Termele sînt în curs de cercetare de un colectiv de arheologi de la Muzeul de istorie al R. S. România.

⁶⁹ *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien, 1923, p. 194 sq.

⁷⁰ G. Brusin, *Gli scavi di Aquileia*, Udine, 1934, fig. 135 (după *AE*, 88, 2, 1961, p. 189, fig. 3).

adică imaginea celor decedați este transpusă pe pereții construcției în Noricum, Pannonia și Dacia sau ocupă fața centrală a unui *cippus* în formă de ediculă la Saint Ambroix sur Arnon, în Gallia⁷¹.

Aedicula lipsește în Dacia Inferior. În provincia intracarpatică Dacia Superior acest tip de monument este bine reprezentat și pătrunde din nordul Italiei prin intermediul provinciilor învecinate Noricum și Pannonia, suferind anumite modificări. Este de subliniat în cazul Daciei legătura dintre stele și edicule, care preiau de la primele imaginea celor decedați sub formă de bust și împărțirea câmpului ornamental în registre.

Ediculele ca și alte tipuri de monumente funerare, cum sînt medaloanele lucrate aparte, coronamentele în formă de trunchi de piramidă cu muchiile arcuite sau stelele familiale dovedesc orientarea artei funerare din Dacia spre nordul Italiei și provinciile din vestul Daciei*.

PROBLÈMES D'ART PROVINCIAL ROMAIN (I). ÉDICULES FUNÉRAIRES DE DACIE

— Résumé —

L'auteur base ses considérations concernant la forme, le décor, les possibilités de datation, la diffusion en Dacie et l'origine des édicules funéraires sur un nombre de 71 monuments, dont 40 sont publiés et 31 inédits.

Les édicules funéraires comportant trois parois et un toit — à deux pentes ou en forme de voûte — ouvertes à la partie antérieure. Elles sont différentes des constructions funéraires de dimensions plus grandes — mausolées. Dans la Dacie Supérieure une seule *aedicula* s'est conservée toute entière, celle découverte à Micia (Veșel, district Hunedoara), les autres étant seulement quelques toits et un grand nombre de parois. Celles-ci ont les deux faces décorées ou seulement la face intérieure. Le champ ornamental est divisé, quelques fois, en registres, et la plupart des murs ont une large bordure, sans décorations, en une marge. Les parois de l'édicule ont un riche répertoire figuratif: l'image des décédés, le banquet funéraire, des personnages mythologiques, des éléments symboliques, des scènes de la vie quotidienne.

L'auteur considère, faisant les réserves imposées par l'hypothèse, que l'*aedicula*, comme forme sépulcrale, pénètre dans la Dacie Supérieure du nord de l'Italie, par l'entremise des provinces avoisinantes Norique et Pannonie au milieu du II-ème siècle n.è., environ. Le type le plus ancien de la province au nord du Danube, c'est l'édicule funéraire à parois décorées des deux côtés. En parallèle se diffuse aussi le type à une seule face décorée, type qui continue aussi pendant le siècle suivant. A la fin du II-ème siècle et surtout au commencement du III-ème siècle se répand le type à champ ornamental divisé en deux ou trois registres. Dans le stade actuel des recherches il paraît que ce type a été créé ici et qu'il est spécifique à la Dacie.

⁷¹ E. Espérandieu, *Recueil général des bas-reliefs et sculptures de la Gaule romaine*, IX, 6992.

* După predarea articolului la redacție în anul 1972, a apărut studiul monografic, al lui O. Floca — W. Wolski, *Aedicula romană în Dacia*, în *BMI*, XLII, 3, 1973, p. 3—52. Pentru interpretarea diferită a monumentelor, vezi L. Teposu-Marinescu, *SCIVA*, 3, 25, 1974.

DACII LIBERI DIN ZONA EXTRACARPATICĂ A ROMÂNIEI ÎN SECOLELE II—IV E.N.*

de dr. **GHEORGHE BICHIR**

Crearea provinciei romane Dacia a lăsat în afara Imperiului roman o mare parte dintre daci, care au continuat să trăiască pe teritoriul lor de baștină.

Izvoarele literare și descoperirile arheologice arată că dacii liberi din sec. II—IV e.n. au conviețuit în anumite regiuni cu sarmații și unele neamuri germanice și au fost continuu influențați de romani.

Deși, priviți în general, dacii liberi au venit în contact cu aceleași grupuri de populații (romani, sarmați, germani), situația lor diferă de la o regiune la alta, datorită raporturilor care au existat între ei și grupurile de populații mai sus amintite. Astfel, carpii din Moldova au reușit să-și mențină independența față de romani și organizându-se într-o puternică uniune tribală au dominat pe sarmații pătrunși în teritoriul lor și au atacat în repetate rînduri Imperiul roman.

În schimb, dacii liberi din vest, din Crișana, n-au avut aceleași condiții ca cei din Moldova. Situați între romani și iazigi și strimțorați în acțiunile lor și de unii și de alții, dacii liberi din vest au trebuit să recunoască fie hegemonia romanilor, fie pe cea a sarmaților; aceștia din urmă i-au dominat pe daci nu atât prin numărul lor mare, ci mai ales pe plan politic și militar în calitatea lor de clienți ai Romei.

Descoperirile arheologice, mai vechi și mai noi, făcute în R. P. Ungară arată că pătrunderea iazigilor în cîmpia ungară (Alföld) nu a împins populația dacică spre est, în teritoriul Daciei, așa cum se consideră în mod obișnuit, ci ea a rămas pe loc și a continuat să conviețuiască cu noii veniți. Deci, ceramica dacică descoperită în pusta ungară atestă pe daci aici și nu „amintește ecoul unor tradiții mai vechi” așa cum consideră unii dintre cercetătorii din țara vecină și prietenă. În nord-vestul țării, la Medieșu Aurit, a fost documentată masiv populația autohtonă dacică, dar aici, alături de daci îi întîlnim și pe vandali, așa cum par să indice descoperirile din necropolă.

Situația din Muntenia își are și ea particularitățile ei. Muntenia, încercuită de Imperiul roman, temporar stăpînită și continuu supra-

* Comunicare prezentată la a VII-a Consfătuire de lucru a arheologilor din R. S. România, București, 27 nov. — 1 dec. 1971. Autorul folosește prescurtările intrate în uz la periodicele Institutului de Arheologie („Dacia” și SCIV).

vegheată, nu oferea locuitorilor ei aceleași condiții de dezvoltare pe care le aveau dacii liberi din Moldova.

Dacă își puteau permite carpicii să facă incursiuni în imperiu și să reclame subsidii de la romani, așa cum ne informează Petrus Patricius (frag. 8), nu același lucru îl puteau face frații lor din Muntenia.

În nordul Moldovei, și în special în zonele adiacente din nord și est, locuiau costobocii, care cunosc maximum de dezvoltare în secolul al II-lea. Cercetările arheologice arată că alături de costoboci au trăit în spațiul amintit sarmați, carpi și diferite neamuri germanice.

Deși intenționăm să ne ocupăm numai de populațiile din zona extracarpatică a României, respectiv Moldova și Muntenia, am amintit totuși pe scurt situația tuturor dacilor liberi pentru a scoate în evidență trăsăturile specifice fiecărei regiuni în parte și a arăta că dacii, rămași în afara provinciei romane Dacia, cunoscuți de noi sub numele de daci liberi, nu întotdeauna au dus o viață liberă, independentă, ci soarta lor a depins adesea de cea a vecinilor mai puternici.

Singurii care au reușit să-și mențină independența față de romani și să primească influența romană numai în măsura necesității unui popor liber, au fost dacii din Moldova, care au reușit să se impună pe plan politic și militar, atât în fața romanilor cât și a unor seminiții barbare cu care au venit în contact, reinviind uneori, în cursul sec. II—III e.n., epoca de glorie a lui Burebista și Decebal.

Este suficient să amintim atacul costobocilor din anul 170 e.n. când aceștia pătrund până în Ellada, distrugând cunoscutul templu de la Eleusis, incursiunile carpilor din sec. al III-lea în imperiu, din rîndul cărora se evidențiază în mod special atacul din 245, care s-a transformat într-un adevărat război ce a durat până în primăvara anului 247. Luptele au fost atât de puternice încît a fost necesară prezența împăratului roman pe cîmpul de luptă¹. Dar între dacii liberi și imperiu au existat și relații de bună vecinătate, însă asupra lor nu putem insista aici².

De altfel, vastitatea problemelor pe care le ridică tema abordată din punct de vedere istoric și cultural nu ne permite decît să prezentăm pe scurt unele rezultate mai importante și să punem în discuție noi puncte de vedere cu privire la începutul și sfîrșitul culturii carpice³.

Intrucît relațiile arheologice din fiecare regiune diferă, vom trata separat situația din Moldova și cea din Muntenia.

Începem discuția cu cei mai puternici dintre dacii liberi și anume cu carpicii. În prezent, se cunosc pe teritoriul Moldovei circa 180 de descoperiri carpice: 137 așezări și 43 necropole, dar cercetări sistematice nu s-au făcut decît în puține dintre ele.

Cele mai multe așezări și necropole se găsesc în zona centrală și subcarpatică a Moldovei, unde au fost îngropate și cele mai multe

¹ Pentru conflictele dintre daci și romani, vezi Gh. Bichir, *Carpicii în istoriografia română și străină*, SCIV, 22, 1971, 2, p. 189—195.

² Vezi Gh. Bichir, *Les relations entre les Daces libres et Romains aux IIe—IVe siècles de n.è. à la lumière des recherches archéologiques*, în *Actes du VIIe Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques*, 2, Praga, 1971, p. 1034—1037.

³ Tratatrea amplă a acestor probleme o face autorul în monografia *Cultura carpică*, Editura Academiei R.S.R., București, 1973.

tezaure monetare în sec. II—III e.n., respectiv a doua jumătate a sec. al II-lea și prima jumătate a celui următor.

Din totalul de 137 așezări, 79 se află între Siret și Carpați, iar 58 sînt între Siret și Prut. În ceea ce privește necropolele situația este mai echilibrată: 18 necropole sînt situate între Siret și Carpați și 25 între Siret și Prut.

Materialele de tip carpic se găsesc și în nordul Moldovei, dar cum acolo predomină cele de tip Lipița, considerăm că în zona respectivă ne aflăm în aria sudică a acestei culturi. De altfel, materialele carpice nu-și fac apariția aici decît la sfîrșitul sec. al II-lea și în sec. al III-lea e.n. Se poate presupune că după înfrîngerea costobocilor din anul 170, partea de sud a „țării costobocilor“, respectiv nordul Moldovei, a intrat în sfera de dominație a carpilor.

În ultimul timp, la Zvoriștea, jud. Suceava, s-a descoperit o necropolă de incinerare, în cadrul căreia M. Ignat distinge elemente de tip Lipița, de tip carpic și de tip Przeworsk⁴.

Caracterul nordic al materialelor de la Zvoriștea (atribuite asdin-gilor și lacringilor de cercetătorul sucevean) a fost contestat de Kazimir Godlovski, bun cunoscător al culturii Przeworsk. După cercetătorul polonez, materialele în discuție aparțin unui aspect cultural local.

Deci, arheologic se constată că întreg teritoriul Moldovei a fost locuit de populații de origine traco-dacică, indiferent dacă sînt carpi sau costoboci.

În ceea ce privește localizarea carpilor amintim că păreri mai vechi conform cărora carpii au locuit prin părțile Germaniei răsăritene și au contribuit la formarea culturii Lausitz (Luzice) au fost mult depășite. La fel nu mai poate fi susținută nici ipoteza conform căreia carpii ar fi locuit inițial la est de Nistru și începînd cu sec. al II-lea e.n., ei ar fi început să se deplaseze spre vest de-a lungul țărmului nord-pontic, în teritoriul dacic⁵. Din păcate se mai întîlnesc și astăzi cercetători care vorbesc de „carpi pontici“⁶. O altă ipoteză susținută și în prezent, de unii istorici, este aceea a originii nordice a carpilor⁷, lucru infirmat de cercetările arheologice care arată că cultura materială a carpilor este atît de strîns legată de daci, încît poate fi considerată ca o formă evoluată a La Tène-ului geto-dacic.

Concluzia logică care se desprinde din analiza acestei probleme este aceea că o cultură materială eminamente dacică nu putea veni din teritoriul extra-dacic, nici din nord, nici din est.

După părerea noastră în carpi trebuie să vedem un trib dacic, care inițial a locuit în regiunea Carpaților răsăriteni, în teritoriul ce poate fi delimitat în linii mari între apa Moldovei în nord, Siret în est și probabil Putna în sud și care cu timpul s-a extins treptat, așa încît în sec. II—III e.n. au ajuns să stăpînească cea mai mare parte din teritoriul geto-dacic de la est de Carpați.

⁴ M. Ignat, SCIV, 21, 1970, 4, p. 681—682.

⁵ U. Kahrstedt, *Die Karpodaken*, PZ, IV, 1912, p. 84.

⁶ Cf. Gh. Bichir, *Precizări în legătură cu unele lucrări recent apărute*, SCIV, 22, 1971, 4, p. 664 cu nota 4.

⁷ N. Gostar, în „Studii și aricole de istorie“, XIX, 1972, p. 87. Pentru alți adepți ai acestei păreri vezi Gh. Bichir, SCIV, 22, 1971, 2, p. 186—188.

Studiind îndelungata istorie a geto-dacilor, constatăm că întotdeauna a existat un trib hegemon care a reușit să polarizeze în jurul său numeroase alte triburi geto-dacice. Așa se explică de ce în diferite perioade istorice se vorbește numai de daci, iar în epoca mai târzie (sec. II—IV e.n.) în special de costoboci și carpi.

În izvoarele literare antice carpii sînt menționați numai după distrugerea regatului lui Decebal și dispariția costobocilor de pe scena istoriei.

În problematicii calipizi (καίλιπιδαι), amintiți de Herodot (IV. 17), Strabon (XII, 3, 21) și Pomponius Mela (II, 1, 7) și carpizi καρπίδαι întîlniți la Ephoros (fragm. 158, 78) și Pseudo Scymnos (942—844) și puși de aproape toți cercetătorii (W. Tomaszek, E. H. Minns, V. Pârvan etc.) în legătură cu carpii, noi nu putem vedea decît cel mult triburi de origine traco-dacică, înrudite cu carpii⁸.

Conform tezei noastre, cultura carpică este o continuare a La Tène-ului geto-dacic din Moldova, căreia i s-a adăugat influența romană și cea sarmatică.

Arheologic se constată că în timpul celui de-al doilea război dacic (105—106), așezările La Tène din Moldova au fost distruse (Bîtea Doamnei, Piatra Șoimului (Calu), Răcătău, Bradu, Poiana-Dulcești (La Broșteanu) etc.).

Înfrîngerea dacilor de către romani a favorizat pătrunderea unor grupuri de sarmați la vest de Prut. În această situație triburile dacice de la est de Siret s-au refăcut mai greu, deoarece teritoriul lor era călcat mereu de sarmați și alte populații care atacau imperiul.

Feriți de presiunea sarmatică și de faptul că teritoriul lor nu servea drept „culoar” pentru „barbarii” care atacau imperiul, carpii care locuiau în zona subcarpatică s-au refăcut mai ușor și cu timpul și-au extins dominația și asupra celorlalte triburi geto-dacice de la est de Siret.

Observațiile arheologice făcute pe teren, în zona subcarpatică a Neamțului, arată că după încetarea așezărilor La Tène, în timpul celui de-al doilea război dacic, alte așezări noi apar în imediata apropiere a celor părăsite. Dar în timp ce vechile așezări fuseseră situate pe înălțimi și în locuri mai retrase, așezările noi au fost înființate în locuri deschise. Amintim aici situația de la Piatra Neamț, unde după distrugerea așezărilor de pe Cozla, Pietricica și Bîtea Doamnei (toate situate pe înălțimi), întîlnim în apropierea lor, în locuri deschise, așezările din secolele II—III e.n. de la Lutărie (la poalele Pietricicăi) și Dărmănești, pe terasa mediană a Cuedului.

O situație asemănătoare a fost observată și la Poiana-Dulcești. Și așezarea La Tène din punctul „Broșteanu” se afla într-un loc retras, în timp ce așezările de pe Siliște și Varnița sînt situate la marginea terasei.

Așezarea din punctul „Broșteanu” încetează în pragul sec. al II-lea (anii 105—106), iar primul nivel de locuire al așezărilor de pe Siliște și Varnița, datat cu monede de bronz și argint de la Traian (AR, anii 112—117), Hadrian (AR, an 118), Antoninus Pius (bronz și AR) și

⁸ Vezi Gh. Bichir, *op. cit.*, p. 187—188.

Faustina II, soția lui Marcus Aurelius (bronz și AR), începe tot în prima jumătate a secolului II; probabil la mică distanță în timp după distrugerea așezării de la „Broșteanu”⁹.

Cauzele care au determinat pe locuitori să-și schimbe vatra satului sînt multiple și nu putem insista asupra lor.

O altă problemă pe care vrem s-o discutăm este aceea a sfîrșitului culturii carpice.

Pînă în prezent, cercetătorii puneau încetarea acestei culturi în legătură cu luptele dintre romani și carpi din anii 295—297 și considerau că la aceste evenimente se referă Aurelius Victor (*Caesares*, 39, 43) și alți autori antici care spun că întreaga seminție carpică a fost transferată în imperiu: *Carporum natio translata omnis in nostrum solum* sau *Carporum gens universa in Romania se tradidit* (*Consularia Constantinopolitana*, ad. a. 295).

În ultimul timp însă au apărut o serie de date care pun la îndoială această teză.

Astfel, republicarea corectă a diplomei militare de la Avellino, cunoscută încă din anul 1824 (CIL, XVI, 157) dar greșit citită, a permis să se constate că în anii 302—303, romanii au făcut de patru ori război împotriva carpilor. Diploma de la Avellino datează din 7 ian. 304¹⁰. Același lucru poate fi constatat și din diploma militară de la Granaione di Campognatico (Grosseto), datînd din 7 ian. 306¹¹. Din edictul de toleranță al lui Galerius, datat în aprilie 311, reiese că în perioada 306—311, romanii fac o nouă expediție împotriva carpilor, iar Galerius ia pentru a șasea oară titlul de *Carpicus Maximus*, așa cum ne informează și Eusebius (VIII, 17, 3).

Dacă ținem seama că în perioada 313—319 romanii au din nou lupte cu carpii, dovadă titlul de *Carpicus Maximus* purtat de Constantin cel Mare, în una din inscripțiile descoperite în Mauritania, datînd din 319 (CIL, VIII, 8412), reiese că în primul pătrar al secolului al IV-lea carpii mai reprezentau un pericol pentru romani.

Acceptînd teza susținută pînă în prezent de toți cercetătorii că așezările și necropolele carpice încetează la sfîrșitul sec. al III-lea (anii 295—297), întrebarea care se pune este următoarea: oare carpii care continuă să amenințe securitatea imperiului și împotriva cărora romanii fac nu mai puțin de patru războaie în 302—303 și poartă noi lupte între 306—311 și 313—319 sînt carpii pe care-i avem documentați în așezările și necropolele de tip Sîntana de Mureș sau trebuie să prelungim cultura carpică și în primul pătrar al sec. al IV-lea (pînă în jurul anului 319), admitînd că în 295—297 au încetat numai o parte din așezările și necropolele carpice.

⁹ Cf. *supra*, nota 3.

¹⁰ Cf. G. Forni, *Il diploma militare frammentario CIL. XVI, 157 della prima tetrarchia*, în „Bulletino dell'Istituto di Diritto Romano «Vittorio Scialoja»”, 62, Milano, 1959, p. 247—266 și J. Kolendo, *Hommages à Marcel Renard*, II, Bruxelles, 1969, p. 378—385.

¹¹ M. Bizari, G. Forni, *Diploma militare dell 306...*, „Athenaum”, N.S., 38, fasc. 1—2, Pavia, 1960, p. 3—25.

Confirmarea o aşteptăm de la cercetătorii ce se ocupă de cultura Sintana de Mureş şi care trebuie să precizeze, pe bază de observaţii concrete, când începe cultura Sintana de Mureş în zona extracarpatică a României, diferenţiat pentru Moldova şi Muntenia.

Din materialul publicat pînă în prezent reiese că în zona de care ne ocupăm nu s-au găsit materiale de tip Sintana de Mureş, care să poată fi datate precis la sfîrşitul sec. al III-lea şi începutul sec. al IV-lea. Chiar dacă unele descoperiri izolate ar putea fi atribuite acestei perioade, ele nu schimbă cu nimic accentul problemei. Marea majoritate a materialelor de tip Sintana de Mureş, publicate, se datează începînd cu al doilea pătăr al sec. al IV-lea şi, în special, la mijlocul şi în a doua jumătate a acestui secol. Aşa încît se poate presupune că, la sfîrşitul sec. al III-lea şi începutul sec. al IV-lea, avem de-a face cu infiltrări izolate de populaţii germanice; aşezarea goţilor în număr mai mare pe teritoriul Moldovei nu s-a petrecut decît după 319, respectiv după încetarea culturii carpice, dar şi după această dată carpii au rămas în număr relativ mare pe teritoriul de la est de Carpaţi şi au convieţuit cu goţii aşa cum demonstrează descoperirile arheologice.

Către sfîrşitul sec. al IV-lea, scăpaţi de sub autoritatea goţilor, datorită pătrunderii hunilor în aceste regiuni, carpii, antrenati de huni, atacă din nou imperiul dar sînt respinşi de împăratul Theodosius I în anul 381. Este ultima menţiune a carpilor în izvoarele literare (Zosimus, IV, 34). Sîntem în vremea cînd o bună parte dintre carpi locuiau în diverse provincii ale imperiului (Scythia Minor, Pannonia) şi Zosimus a ţinut să precizeze că populaţia carpică pe care Theodosius I a alungat-o peste Dunăre şi a silit-o să se așeze pe locurile pe care le părăsise, era cea din Dacia, carpodacii (καρποδάκαι) adică carpii din Dacia şi nu carpii care locuiau în imperiu¹².

În ceea ce priveşte Muntenia este ştiut că în Cîmpia română o parte din aşezările getice au încetat în pragul e.n. (ne referim la acţiunile lui Aelius Catus despre care Strabon (VII, 3, 10) spune că a strămutat în sudul Dunării 50 000 de geţi), altele pe vremea lui Tib. Plautius Silvanus Aelianus, care a transferat în imperiu 100 000 de transdanubieni (CIL, XIV 3608; ILS, 986), iar o parte dintre ele au fost distruse cu ocazia războaielor dintre daci şi romani din timpul lui Decebal, lucru ce se confirmă pînă în prezent şi arheologic.

În schimb, populaţia geto-dacică a continuat să trăiască neîntrerupt în zona subcarpatică; o demonstrează din plin săpăturile mai vechi făcute la Drajna de Sus¹³, precum şi cercetările mai noi de la Cetăţeni, Tîrşor¹⁴ etc., care au documentat prezenţa geto-dacilor în tot cursul secolului I e.n. şi în primul pătăr al sec. al II-lea; la Drajna de Sus şi Mălăeşti ultimele monede sînt din 117. Săpăturile arheologice efectuate la Mătăsaru, jud. Dîmboviţa, la limita de nord a Cîmpiei române,

¹² Cf. Gh. Bichir, SCIV, 22, 1971, 2, p. 180—182, unde se discută şi combate interpretările date de alţi cercetători termenului de καρποδάκαι.

¹³ Gh. Ştefan, *Le camp Romain de Drajna de Sus*, „Dacia”, XI—XII (1945—1947), 1948, p. 115—144.

¹⁴ Material inedit. Săpături D. V. Rosetti (Cetăţeni) şi Gh. Diaconu (Tîrşor).

au permis să se identifice o puternică aşezare, aparţinînd populaţiei autohtone în cadrul căreia s-au interceptat două niveluri de locuire¹⁵.

În funcţie de materialele descoperite, aşezarea de la Mătăsaru se datează între a doua jumătate a secolului al II-lea e.n. şi sfîrşitul sec. al III-lea sau începutul sec. al IV-lea e.n. Pe baza fibulelor, monedelor de bronz şi argint şi a unor materiale ceramice, primul nivel de locuire al aşezării în discuţie, notat de noi cu Mătăsaru III₁, se datează în a doua jumătate a sec. al II-lea e.n. (eventual sfîrşitul acestui secol) şi prima jumătate a celui următor. Monedele de argint sînt de la Antoninus Pius (2) şi Marcus Aurelius (1), iar cele de bronz de la Marcus Aurelius (1), Severus Alexander (1), Orbiana — soţia lui Severus Alexander (1) şi o monedă colonială din a doua jumătate a sec. al II-lea e.n. sau prima jumătate a celui următor.

Al doilea nivel de locuire (Mătăsaru III₂) aparţine mijlocului şi celei de-a doua jumătăţi a sec. al III-lea e.n. Cea mai tîrzie monedă de bronz este din perioada Gallienus-Aurelian¹⁶. Pe baza documentării actuale este greu de precizat în ce măsură aşezarea de la Mătăsaru încetează la sfîrşitul sec. al III-lea sau durează şi la începutul sec. al IV-lea e.n.

Marea importanţă a cercetărilor de la Mătăsaru constă în faptul că permite coborîrea datării culturii materiale de tip Militari-Chilia de la a doua jumătate a sec. al III-lea e.n., datare acceptată, pînă la efectuarea săpăturile de la Mătăsaru, de toţi cercetătorii, la a doua jumătate a sec. al II-lea e.n. Se documentează astfel pe cale arheologică prezenţa populaţiei autohtone cu un secol mai timpuriu, lucru ce infirmă acele ipoteze conform cărora, în această vreme în Muntenia îi avem documentaţi numai pe sarmaţi.

În funcţie de observaţiile făcute la Mătăsaru va trebui revizuită şi cronologia aşezărilor de tip Militari de pe teritoriul oraşului Bucureşti (Militari-„Cîmpul lui Boja“, Lacul Tei, Căţelu Nou etc.) şi din alte locuri.

Lipseşte în prezent documentarea arheologică cu privire la populaţia autohtonă din Muntenia, pentru perioada cuprinsă între 117 şi aproximativ mijlocul sec. II e.n., timp în care Cîmpia română a putut fi controlată de sarmaţi.

Începînd însă cu mijlocul sec. al II-lea, geto-dacii retraşi în regiunea subcarpatică se extind către Dunăre, încurajaţi şi de creşterea puterii carpilei din Moldova, şi în felul acesta, treptat, treptat, micşorează sfera de acţiune a sarmaţilor. Se ajunge astfel ca în sec. al III-lea e.n. întreg teritoriul Munteniei, de la Dunăre la Carpaţi, să fie repopulat din nou de geto-daci. O demonstrează din plin aşezarea de la Bragadiru-Zimnicea de pe Dunăre şi cele de la Udeni, Costeşti de Vale, Bucureşti-Militari, Străuleşti, Căţelu etc., ca să le amintim numai pe cele din zona de cîmpie, considerată de unii cercetători ca regiune ocupată exclusiv de sarmaţi.

¹⁵ Gh. Bichir şi Eug. Popescu, *Cercetările arheologice de la Mătăsaru şi contribuţia lor la cunoaşterea culturii materiale a dacilor liberi*, „Studii şi comunicări“, I, Piteşti, 1968, p. 81—96; idem, *Materiale*, IX, 1971, p. 271—279; Gh. Bichir, în *Valahica*, I, 1969, p. 15—21; idem, lucrarea citată *supra*, la nota 2.

¹⁶ Vezi datele în „Studii şi comunicări“, I, p. 88—92.

Se cunosc pînă în prezent pe teritoriul Munteniei nu mai puțin de 30 descoperiri de tip Chilia-Militari; dintre care 12 sînt situate între limesul Alutan și cel Transalutan¹⁷. La est de limesul Transalutan, în cadrul aspectului de tip Militari-Mătăsaru, se constată influența sarmatică și cea carpică.

După informațiile pe care le avem de la Gh. Diaconu, la Tîrșor și Străulești lingă București a apărut în cadrul așezărilor din sec. al III-lea și ceramică de tip Przeworsk. Spre deosebire de complexe de tip carpic din Moldova, în Muntenia se constată o puternică influență romană. În așezări, se întîlnesc frecvent importuri din imperiu, constînd din: ceramică (amfore, opaite, străchini etc.), obiecte de podoabă și accesorii pentru veșminte (fibule, cătărămi), vase de bronz, linguriță de argint, arme (pillum) etc.¹⁸. Important de subliniat este faptul că influența romană se simte și în producția locală, în special în ceramică, meșterii locali însușindu-și procedee tehnice noi în ceea ce privește prepararea pastei, modelarea și arderea vaselor, care adesea imită forme romane. Astfel, în Muntenia apare frecvent ceramica de aspect zgrunțuros, care prin tehnică de lucru, forme și ornament, amintește de specia similară de tip provincial roman, care lipsește în așezările și necropolele carpice. Notăm de asemenea că, în Moldova, nu s-a descoperit nici un opaiț roman, în timp ce în Muntenia, în afară de piese originale romane, avem și copii după astfel de lucerne executate de localnici (Mătăsaru, Scornicești etc.).

Menționăm, de asemenea, că inventarul așezărilor și, în special, al necropolelor carpice este mult mai bogat decît al complexelor similare din Muntenia. Nicăieri în cadrul culturii Militari-Chilia nu s-au întîlnit perle numeroase de coral, calcedoniu, cornalină etc. și podoabe de argint lucrate în tehnica filigranului¹⁹. În prezent, se cunosc în necropolele carpice peste 100 de piese de acest gen (cercei, pandantivi-coșuleț și perle în formă de butoi); cele mai multe au fost descoperite la Pădureni (43) și Poienești (22). Tehnica de lucru este elenistică și nu romană²⁰. Probabil că podoabele în discuție au fost lucrate în mediul carpic, de meșteri veniți din orașele nord-pontice (Olbia), buni cunoscători ai tehnicii filigranului și de la care autohtonii au putut învăța și ei. Dacă arta filigranului și a granulației a fost practică în țările nordului, cu atît mai mult a putut fi însușită de carpi, urmașii traco-dacilor, făuritori ai unei arte remarcabile așa cum demonstrează numeroasele tezaure descoperite pe teritoriul Daciei. La carpi, podoabele

¹⁷ Cf. *supra*, nota 2. Săpături s-au făcut între limesul Alutan și cel Transalutan la Chilia de S. Morintz (Cf. „Dacia”, N. S., V, 1961, p. 395—414) și la Maldăr, Scornicești și Vulturești de Gh. Bichir (material inedit).

¹⁸ Cf. *supra*, nota 15.

¹⁹ Vezi Gh. Bichir, *La civilisation des Carpes (IIe—IIIe siècles de n.è.) à la lumière des fouilles archéologiques*, „Dacia”, N. S., XI, 1967, p. 177—224; idem, în *Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche*, III, Roma, 1966, p. 74—79.

²⁰ Necunoscînd originea și tipologia podoabelor lucrate în tehnica filigranului, D. Protase („Dacia”, N. S., XIII, 1970) face analogii, pentru piesele de la Soporul de Cimpie (carpice), cu podoabe de tip nordic, pentru a le „demonstra” originea lor romană și în felul acesta a nega prezența elementelor de tip carpic în necropola respectivă.

au fost lucrate din argint, metal preferat și în perioada mai veche de geto-daci²¹.

Și în Muntenia și în Moldova populația daco-carpică a conviețuit cu sarmații.

Prezența sarmaților pe teritoriul României este atestată de morminte, descoperite fie întâmplător, fie în urma unor cercetări sistematice²². Nu se cunosc așezări aparținând acestor migratori, în schimb, s-au descoperit materiale sarmatice în așezări aparținând daco-carpilor. Mormintele sarmatice apar în mod obișnuit izolat sau în grupuri mici. Se întilnesc morminte de bărbați, femei și copii, ceea ce dovedește că se aflau aici cu familiile. Până în prezent, s-au făcut descoperiri sarmatice în circa 37 de puncte în Moldova și în 41 în Muntenia. Marea majoritate a materialelor sînt însă inedite.

Pătrunși la Dunărea de jos sarmații pierd într-o măsură considerabilă caracterele primordiale ale ceremonialului funerar și cultura lor materială, capătă o coloratură specifică acestei regiuni sub influența populației autohtone daco-carpice și a contactului cu civilizația romană.

În Moldova, cele mai timpurii morminte sarmatice pot fi datate la începutul sec. II e.n. (Ștefănești pe Prut și Vaslui).

Probabil că înfrîngerea dacilor de către romani, în anii 105—106, a facilitat pătrunderea unor grupuri de sarmați la vest de Prut, în teritoriu dacic.

În Moldova, s-au descoperit și vestigii sarmatice mai vechi, în așezări geto-dacice, dar ele nu indică prezența efectivă a sarmaților în zona respectivă; piesele în discuție atestă existența unor relații de schimb anterioare pătrunderii sarmaților la vest de Prut. Amintim aici cazanul de bronz (sec. I î.e.n.—I e.n.) din așezarea geto-dacică de la Piatra Șoimului (Calu), localitate situată la poalele munților Tarcău²³, zonă unde sarmații n-au ajuns niciodată. Cazanul ar putea fi interpretat și ca pradă de război.

Influența sarmatică este prezentă și în alte așezări autohtone din La Tène-ul târziu, cum sînt cetățuile de la Poiana-Tecuci și Răcățau (ambele situate pe malul stîng al Siretului), care au întreținut sigur relații cu sarmații și centrele meșteșugărești (elenistice) din stepele nord-pontice, judecînd după materialul descoperit. Influența sarmatică se va accentua începînd cu sec. al II-lea e.n., odată cu instalarea sarmaților în teritoriul daco-carpic.

În Muntenia, pe baza inventarului mormîntului nr. 1 de la Ulmeni-Oltenița (săpături S. Morintz) se poate admite pătrunderea sarmaților

²¹ Discutarea pe larg a acestei probleme o face autorul în lucrarea citată *supra* la nota 3. Menționăm că numai la carpi podoabele lucrate în tehnica filigranului sînt făcute din argint, la alte grupuri de populații ele sînt din aur.

²² Vezi Gh. Bichir, *Les Sarmates sur le territoire de la Roumanie*, în *Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, I, Rapports généraux, Belgrad, 1971, p. 275—285; idem, *Sarmații la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, Pontica, 5, 1972, p. 137—176.

²³ Menționăm că așezarea de la Piatra Șoimului (Calu) se datează în secolele II î.e.n. — I e.n. (cf. Gh. Bichir, *Așezări dacice în Țara Oltului*, „Studii și comunicări”, XIV, 1970, p. 145 cu nota 18) și nu în secolele I—III e.n., cum a crezut R. Vulpe (vezi „Dacia”, VII—VIII, 1941, p. 66—67).

în Cîmpia română în preajma anilor 117—118, după părăsirea de către romani a castrelor din zona subcarpatică a Munteniei²⁴.

Nu există nici o dovadă arheologică, deși descoperiri s-au făcut numeroase, care să ateste pătrunderea sarmaților în Cîmpia română mai timpuriu de această dată, așa încît teza lui A. Alföldi, îmbrățișată și de numeroși alți cercetători, conform căreia în locul populației getice din Muntenia, transferată de Tib. Plautius Silvanus Aelianus în imperiu, au pătruns aici sarmații roxolani²⁵, nu mai poate fi susținută. De asemenea, incursiunea roxolanilor în Moesia, pe vremea lui Otho, amintită de Tacitus (*Historiae*, I, 79), nu mai poate fi interpretată în sensul că în această vreme roxolanii se aflau în Cîmpia română, ci aceste atacuri trebuie privite ca incursiuni prădalnice, cum însuși Tacitus le definește, a căror bază de pornire era în afara teritoriului Daciei, și cu atît mai mult nu poate fi susținută ipoteza unui presupus „imperiu sarmatic” între anii 125—61 î.e.n.²⁶, care s-ar fi întins din stepele nord-pontice, pînă în nord-vestul Bulgariei, incluzînd și zona extracarpatică a României, precum și sud-estul Transilvaniei, regiune unde nu s-au descoperit morminte sarmatice nici pentru epoca mai tîrzie.

Și în Moldova și în Muntenia cei mai mulți sarmați par a fi pătruns la sfîrșitul sec. al II-lea și în prima jumătate a sec. al III-lea e.n., presați de goți, noii stăpîni ai stepelor nord-pontice.

Sarmații pătrunși în această vreme în zona extracarpatică a României, intens locuită de carpo-daci, au trebuit să accepte hegemonia carpile, care la această dată pretindeau că sînt mai puternici și decît goții (Cf. Petrus Patricius, fragm. 8).

Roxolanii care n-au voit să accepte hegemonia carpile n-au pătruns în teritoriul dacic și s-au îndreptat spre vest (prin nordul Daciei) la frații lor iazigi, unde puteau să se manifeste liber. Așa se explică prezența mormintelor tumulare în Cîmpia ungară (Alföld) și lipsa tumulilor sarmatici din regiunile noastre, dominate de puternicii carpi (în România se cunosc înmormintări secundare sarmatice, în tumuli mai vechi)²⁷.

Este semnificativ faptul că mormintele tumulare sarmatice se opresc la limita estică a teritoriului dominat de carpi. Amintim aici necropolele tumulare de pe cursul inferior al Nistrului de la Katargi, Șabalat, Korotnoe, Ciobruți, Slobodzeia, Sukleia și Olonești.

În Muntenia, sarmații par a se fi limitat la partea estică și centrală a provinciei, căci la vest de riul Vedea nu constatăm decît pătrunderi izolate, la Păuleasca pe cursul inferior al Vedei și la Bogdana pe Urlui. Descoperirea mormintelor sarmatice de la Păuleasca și Bogdana (date în prima jumătate a sec. al III-lea) arată că în momentul pătrunderii

²⁴ Cf. *supra* nota 22; idem, *Sarmații și pătrunderea lor la Dunărea de jos, „Peuce”, II, 1971, p. 142.*

²⁵ A. Alföldi, *Die Roxolanen in der Walachei, Bericht über den VI. Internationalen Kongress für Archäologie*, Berlin, 1940, p. 534—535.

²⁶ J. Harmatta, *Studies in the History and Language of the Sarmatians*, Acta Antiqua et Archeologica, XIII, Szeged, 1970, p. 30, 34—40. Combaterea acestei teze la Gh. Bichir în studiile citate *supra* la notele 22 și 24 și la D. M. Pippidi, StCl, XIV, 1972, p. 213—220.

²⁷ Vezi lucrările citate *supra* la nota 22 unde se dau detalii cu privire la această problemă.

sarmaților aici, exista limesul transalutan, dar nu mai era în funcțiune „Brazda lui Novac de sud“, ambele localități — Păuleasca și Bogdana — sînt situate la sud de „Brazdă“.

Mormintele sarmatice din zona extracarpatică a României, databile în sec. II—III e.n., aparțin roxolanilor.

Pătrunși în teritoriul dacic, sarmații au conviețuit cu carpo-dacii și s-au influențat reciproc. Conviețuirea dintre carpo-dacii și sarmați este bine documentată de cercetările arheologice și, în special, de materiale descoperite în necropolele carpice. Carpii au luat de la sarmați perlele de calcedoniu, coral, lapis lazuli, oglinzile cu tamga și alte obiecte, iar sarmații la rîndul lor au folosit din plin ceramica daco-carpică, lucrată la roată.

Dacă la început avem de-a face numai cu împrumuturi de produse finite, cu timpul s-a trecut la asimilarea și prelucrarea de către autohtoni, în ceramică, a unor elemente sarmatice așa cum este cazul cu vasele cu torți zoomorfe sau cupele din mediul carpic. Influența sarmatică constatată în ceramică, în faza mai tîrzie a culturii carpice, atestă pe plan istoric asimilarea de către autohtoni a unor grupuri de sarmați. Presați la răsărit de goți, noii stăpîni ai stepelor nord-pontice, constrînși la sud și vest de măsurile luate de romani prin întărirea limes-ului dunărean și a frontierelor Daciei, cît și faptul că, pentru mai multă siguranță, carpii nu le-au mai dat voie să circule oriunde, sarmații s-au văzut nevoiți cu timpul nu numai să recunoască hegemonia carpică, ci o bună parte dintre ei să devină sedentari sau semisedentari, muncind și luptînd alături de carpi. Și desigur, cu timpul, o parte dintre ei s-au contopit în sînul comunităților daco-carpice²⁸.

Este o urmare firească a unei lungi perioade de conviețuire. Atît de profundă a fost această înrîurire, încît o serie de elemente specifice sarmaților pe care carpo-dacii și le-au însușit au devenit bunuri culturale comune. Ne mulțumim să amintim aici oglinzile cu tamga (de tip sarmato-carpic) care inițial au fost împrumutate de la sarmați, iar cu timpul au început să fie lucrate și în așezările populației autohtone, așa cum au demonstrat săpăturile de la București-Militari²⁹.

Dacă în sec. II—III e.n., zona extracarpatică a României a fost dominată de dacii liberi, din Moldova, în sec. al IV-lea ea este dominată de goți. De altfel, goții preiau conducerea coaliției antiromane la Dunărea de Jos, începînd cu mijlocul sec. al III-lea (pînă la această dată conducerea au avut-o carpii), deși în acea vreme ei nu pătrunseseră în zona extracarpatică a României.

Izvoarele literare antice menționează că în repetate rînduri goții și carpii au atacat împreună imperiul roman începînd cu anul 238.

²⁸ Cf. Gh. Bichir, *În legătură cu riturile funerare la carpi*, SCIV, 20, 1969, 2, p. 232.

²⁹ Pentru semnificația și alte detalii cu privire la oglinzile de tip sarmato-carpic, vezi *supra* nota 3; idem, *Manifestations de caractère magique et culturel chez les Carpes*, „Dacia“, N.S., 17, 1973, p. 243—256.

Pătrunderea goților în zona extracarpatică a României a făcut ca cultura materială din sec. al IV-lea e.n. să îmbrace o altă formă, datorită noilor realități istorice de la Dunărea de Jos. Dar și în Muntenia și în Moldova, populația autohtonă (dacică) a continuat să trăiască în număr mare pe teritoriul de baștină, alături de noii veniți, lucru subliniat de altfel de toți cercetătorii care s-au ocupat de cultura Sintana de Mureș-Cerneahov³⁰.

LES DACES LIBRES DANS LA ZONE EXTRA-CARPATIQUE DE LA ROUMANIE PENDANT LES IIe—IVe SIÈCLES DE NOTRE ÈRE

— Résumé —

La création de la province romaine Dacie a laissé à l'extérieur de l'empire une grande partie des Daces qui ont continué à vivre sur leur territoire indigène et à constituer la population majoritaire de ces régions pendant les IIe—IVe siècles.

Les découvertes archéologiques et les sources littéraires antiques montrent que les Daces libres des IIe—IVe siècles de n.è. ont vécu en certaines régions en commun avec les Sarmates et avec d'autres peuples germaniques et qu'ils ont été sans cesse influencés par les Romains.

Après une vue d'ensemble sur tous les Daces libres, l'auteur s'occupe de la population de la zone extra-carpatique de la Roumanie, en traitant séparément la situation de la Moldavie et de la Valachie.

On présente synthétiquement les résultats des dernières recherches et l'on expose de nouveaux points de vue concernant le début et la fin de la culture carpique, identifiée sur le territoire de la Moldavie en 180 points environ.

On discute ensuite les relations qui ont existé entre les Carpes, les Daces libres de Valachie, les Romains, Sarmates, Goths, etc.

On met en évidence le fait que la population qui a pénétré pendant les IIe—IIIe siècles n.è. dans la zone extra-carpatique de la Roumanie ont du accepter la hégémonie des Carpes qui, au milieu du IIIe siècle, prétendaient qu'ils étaient plus puissants que les Goths même (cf. Petrus Patricius, fragm. 8).

Les découvertes archéologiques des dernières années ont mis en une lumière toute nouvelle l'histoire des Carpes et des Daces libres en général et infirment les thèses qui ont exagéré le rôle joué par les Sarmates et par certaines populations germaniques du Bas-Danube pendant les IIe—IVe siècles de n.è.

30 I. Nestor, *Istoria României*, I, 1960, p. 682—694; Gh. Diaconu, „Dacia“, N. S., VIII, 1964, p. 195—210; B. Mitrea și C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, 1966, p. 161—164; I. Ioniță, AM, IV, 1966, p. 189 și urm. Pentru izvoarele literare cu privire la carpi, vezi Gh. Bichir, SCIV, 22, 1971, 2, p. 179—197.

AGRICULTURA LA EST ȘI SUD DE CARPAȚI ÎN SEC. IX—XIV (I)

de dr. ȘTEFAN OLTEANU

Istoria îndeletnicirilor agrare, în general, ale locuitorilor patriei noastre în evul mediu, reflectată în imensa majoritate a materialelor documentare, a constituit obiectul central al cercetărilor noștri chiar de la începutul istoriografiei românești moderne. Dacă acest lucru apare cu totul firesc, o evidență, mai mult sau mai puțin exactă, a studiilor de istorie agrară întreprinse până acum ne pune în fața unei constatări greu de explicat la prima vedere. Marea majoritate a cercetărilor, atât din trecut cât și din prezent, au cuprins în cîmpul investigației lor aproape în întregime probleme de istorie a relațiilor agrare medievale cum ar fi, de pildă, obștea sătească, cîmpul pămînturilor țărănimii libere și aservirea acesteia, evoluția și caracterul proprietății feudale asupra pămîntului, relațiile dintre țărănimea dependentă și marii proprietari, formele și evoluția rentei feudale, originea și evoluția rezervei feudale, formele luptei de clasă a țărănimii împotriva exploatării etc. Rezultatele importante obținute pînă acum în sectoarele pomenite au contribuit la elucidarea multor aspecte din istoria raporturilor agrare medievale din România.

Un grup de probleme a rămas, însă, într-o mare măsură în afara cercetărilor; este vorba de problemele în directă legătură cu producția, cu tehnica agrară în diferite epoci, cum ar fi evoluția uneltelor agrare de-a lungul veacurilor, operațiile agrare principale (aratul, semănatul, recoltatul), sistemele de cultură, plantele cerealiere, tehnica producției agrare etc.

Cum se explică această „preferință” a istoricilor pentru problemele de relații agrare? Precizăm de la început că nu e vorba de o preferință în adevăratul înțeles al cuvîntului, ci de o orientare a lor impusă de natura și caracterul materialului documentar.

Precum se știe, marea majoritate a documentelor noastre medievale sînt acte de *proprietate* cu un predominant caracter juridic: vînzări și cumpărări de ocine, danii de pămînt, confirmări de proprietate. Obiectul central al actului vizînd proprietatea, este lesne de înțeles că oele mai multe detalii privesc relațiile dintre proprietari, dintre vînzător și cumpărător, dintre țărănime și stăpînii de pămînt feudali etc. Numai arareori, fortuit, apar și unele indicații cu privire la tehnica producției agrare. Așa se explică orientarea cercetărilor spre problemele de

relații agrare unde exista o bază documentară bogată, în măsură să asigure obținerea de rezultate satisfăcătoare.

Pentru cel de-al doilea grup de probleme, unde nu exista o asemenea bază documentară, suficient de bogată, cercetătorii au recurs (în cazul celor câteva studii existente) la îmbogățirea acestora prin material etnografic; de aceea studiile lor poartă acest caracter. Una dintre primele lucrări de acest gen a fost elaborată la începutul sec. al XX-lea pe baza, în cea mai mare parte, a practicii existente în agricultura românească de la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul secolului următor¹. Problemele legate direct de producția agricolă ca, de exemplu, tehnologia uneltelor agrare, principalele munci agricole, plantele cultivate, sistemele de cultură, producția propriu-zisă cerealică au fost detaliat înfățișate, adeseori într-un cadru pitoresc specific epocii în care cartea amintită a fost concepută.

Un caracter oarecum diferit, raportat la epoca cercetată, îl au studiile lui P. S. Aurelian apărute la sfârșitul sec. al XIX-lea și la începutul secolului următor; ele sînt consacrate cercetării unor aspecte din cel de-al doilea grup de probleme, în epoca romană, avînd ca bază o serie de mărturii ale scriitorilor romani privitoare la agricultură². Pe lângă problemele de metodologie pe care le ridică aceste studii, și asupra cărora vom reveni mai jos, reține atenția raportul de reciprocitate dintre agricultură și factorul demografic promovat de autor în unele din lucrările amintite. Studii ulterioare au încercat să prezinte evoluția principalului instrument agrar, a plugului, de-a lungul veacurilor³, să stabilească o anume continuitate a acestuia pe teritoriul României încă din epoca romană⁴, să demonstreze raporturile agriculturii cu societatea în diferite etape istorice⁵.

Terminologia agrară în general, a uneltelor agricole în special, a constituit obiectul cîtorva articole în care autorii lor s-au străduit să demonstreze fie originea slavă a termenilor și de aici teza preluării agriculturii de la popoarele slave în momentul apariției lor pe teritoriul României⁶, fie originea latină a terminologiei agrare admitînd o permanență a îndeletnicirilor agricole din cele mai vechi timpuri⁷.

¹ T. Pamfile, *Agricultura la români. Studiu etnografic*, București, 1913.

² P. S. Aurelian, *Plantele cereale și leguminoase la romani*, extras din „An. Ac. Rom.”, seria II, tom. XXVI, București, 1904; idem, *Agricultura la romani. Creșterea albinelor*, extras din „An. Ac. Rom.”, seria II, tom. XXVIII, București, 1905; idem, *Despre sistemele de agricultură și raportul lor cu starea socială*, București, 1891.

³ Gh. Bungescu, *Evoluția plugului din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, București, 1934; vezi în această privință lucrarea mai veche a lui R. Braungart, *Die Urheimat den Landwirtschaft allen indogermanischen Volker...*, Heidelberg, 1912.

⁴ R. Vuia, *Dovezile etnografice ale continuității*, în *Problema continuității românilor în Dacia*, Sibiu, 1943; vezi și N. A. Rădulescu, *Asupra răspîndirii plugului de lemn în România*, în „Rev. Geografică”, V (1942), fasc. I—II.

⁵ S. P. Radianu, *Din trecutul și prezentul agriculturii române. Partea întâia: Raporturile agriculturii cu societatea în diferitele ei faze de transformare*, București, 1906.

⁶ B. P. Hașdeu, *Originile agriculturii la români*, în „Columna lui Traian”, 1874, nr. 3, p. 49 și urm.; idem, *Originile viniculturii la români*, în *opt cit.*

⁷ P. Cancel, *Termenii slavi de plug în daco-romană*, București, 1921; Al. Bocănețu, *Terminologia agrară în limba română. Studiu filologic-istoric-cultural*, Cernăuți, 1926.

Ultimul sfert de veac a marcat și pentru cercetarea problemelor legate direct de istoria producției agrare de pe teritoriul patriei noastre o etapă calitativ superioară în raport cu situația existentă pînă atunci. Posibilitățile sporite de investigare, lărgirea bazei documentare, mai cu seamă prin efectuarea unor ample cercetări arheologice într-o serie de așezări medievale, au creat cadrul necesar pentru cercetarea profundă a multor aspecte din cel de-al doilea grup de probleme agrare. Pe lângă studii axate pe material etnografic⁸, o pondere tot mai însemnată a fost acordată cercetării evoluției principalelor instrumente de arat, cercetare înlesnită de descoperirea în săpăturile arheologice efectuate a principalelor piese ale plugului⁹. Considerații importante au fost făcute și cu privire la alte chestiuni ca, de pildă, cea a sistemelor de rotație (asolamente) a culturilor în evul mediu¹⁰, a plantelor cerealiere cultivate, a agriculturii în general din cele mai vechi epoci¹¹. Se poate spune că istoria agriculturii românești și-a sporit considerabil aria de cercetare, incluzînd și problemele care pînă mai ieri au stat, în bună măsură, la periferia investigației istorice.

Dacă sub raport cantitativ, cercetarea istoriei agriculturii medievale românești sub cele mai diferite aspecte a fost considerabil îmbo-

⁸ Georgeta Moraru-Popa, *Comentarii etnografice la arheologia plugului*, în „Rev. de etnografie și folclor”, 1967, nr. 3; R. O. Maier, *Sisteme arhaice de îmblățit*, în „Rev. de etnografie și folclor”, 1967; idem, *Agricultura de munte...*, în „Rev. de etnografie și folclor”, 1967, nr. 2; I. Chelcea, în „Apulum”, V, 1965; K. Kos, în „Anuarul muzeului etnografic al Transilvaniei”, 1957—1958.

⁹ V. Neamțu, *Contribuții la istoricul instrumentelor de arat...*, în „Arheologia Moldovei”, 1966; idem, *Contribution à l'étude du problème des instruments aratoires utilisés au Moyen Age en Moldavie*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1967, nr. 4, p. 533 și urm.; N. Edroiu, P. Gyulai, *Evoluția plugului în țările române în epoca feudală*, în „Acta Musei Napocensis”, II (1965); I. H. Crișan, *Un depozit de unelte descoperit la Lechința de Mureș (plugul geto-dac)*, în SCIV, 1960, nr. 2; I. Glodariu, M. Cîmpeanu, *Depozitul de unelte agricole de la Dedrad (r. Reghin)*, în SCIV, 1960, nr. 1; V. Dumitrescu, T. Bănățeanu, *A propos d'un charrue primitive en bois de cerf*, în „Dacia”, N. S., 1965; V. Berbecaru, *Unelte de arat din epoca feudală în județul Dimbovița*, în „Valahica. Studii și materiale de istorie și istorie a agriculturii”, Tîrgoviște, 1969; V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul R.P.R. în epoca veche*, în SCIV, 1950, nr. 2; M. Comșa, Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragoslăveni*, în SCIV, 1969, nr. 3; M. Comșa, Elena Gheannopulos, *Unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu (jud. Ilfov)*, în SCIV, 1969, nr. 4; C. Mătasă, I. Zamosteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț*, în *Materiale și cercetări arheologice*, II; vezi și depozitul de la Mărculeni, în „Dacia”, N. S., 1970; vezi, de asemenea, și studiile unor istorici străini: N. Biletki, *Elementul slav în terminologia părților plugului*, în „Limba și literatura moldovenească”, 1962, nr. 4; N. A. Demcenko, *Земледельческие орудия как материал для изучения этногенеза и этнической истории молдавского народа*, în *Материалы и исследования*, Chișinău, 1964.

¹⁰ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, vol. I—III, București, 1958, 1959, 1965; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964; St. Olteanu, *Încercări experimentale de asolament cerealiere în Moldova, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Terra nostra”, București, 1969.

¹¹ E. Lazea, *Agricultura în Transilvania în sec. al XVI-lea*, în „Studii”, 1964, nr. 2; A. Bodor, *Contribuții la problema agriculturii în Dacia înainte de cucerirea romană. Problema obștilor la daci*, (partea I-a), în SCIV, 1956, nr. 3—4; R. Florescu, *Agricultura în Dobrogea la începutul stăpînirii romane* (partea I-a), în SCIV, 1956, nr. 3—4.

gătită, mai cu seamă în ultima vreme, obținându-se rezultate valoroase în elucidarea diverselor probleme, în domeniul metodologico-interpretativ se manifestă, mai ales în timpul din urmă, opinii contradictorii atît în ce privește modalitatea de înțelegere a limitelor noțiunii de agricultură, cît și în cea a raportului dintre diferitele ramuri ale preocupărilor din sectorul agrar. Nu este, credem, lipsită de interes constatarea că în decursul celor peste 100 de ani de istoriografie modernă românească, modul de înțelegere a celor două chestiuni metodologice a variat de la o etapă istorică la alta. Agronomi și istorici, deopotrivă, au căutat să răspundă într-un mod sau altul la asemenea întrebări. De fapt cele două categorii de cercetători reflectă cele două puncte de vedere diferite, exprimate în problemele amintite.

Agronomii în general, începînd cu larga concepție a strălucitului precursor al agriculturii științifice românești, Ion Ionescu de la Brad, au acordat noțiunii de agricultură un sens foarte larg, depășind strictul sens semantic al termenului ca atare; ei integrău în sfera agriculturii preocupări ca, de pildă, cultura plantelor cerealiere și creșterea vitelor¹² în primul rînd, cultura plantelor leguminoase, pomicultura, viticultura, apicultura¹³ etc. De subliniat că această poziție a fost exprimată și de unii istorici ai problemei agrare din România¹⁴. Acordînd noțiunii de agricultură o asemenea semnificație, se recunoștea, implicit, raportul de interdependență dintre diferitele ramuri ale agriculturii. În mod expres s-a pus această problemă pentru creșterea vitelor, demonstrîndu-se strînsa legătură dintre aceasta și cultura cerealelor ca ramuri primare ale agriculturii. În cuvîntul de deschidere a cursului de agricultură de la școala normală primară din București, din noiembrie 1867, Ion Ionescu de la Brad arăta: „Avem dar, în agricultură două științe: fitologia și zootehnia sau plugăria și păstoria... Producerea animală sau păstoria, al doilea ram al producerii agricole, se leagă foarte strîns cu producerea vegetală sau plugăria. În agricultură, ca în întreaga natură. viața vegetală și viața animală sînt atîrnate una de alta. Măiestria cultivatorului, în genere, consistă în a combina astfel relațiunile producerii vegetale și animale cît una alteia să dea ajutor spre a se dezvolta, unindu-se în proporțiunile cele mai largi și mai convenabile cu inte-

¹² Este vorba de creșterea sedentară a vitelor, pe lîngă casa omului, nu de acea infimă parte de păstorit transhumant care e cu totul altceva. Asupra acestei chestiuni vom reveni, de altfel, mai jos.

¹³ Ion Ionescu de la Brad, *Lecțiuni elementarii de agricultură*, în *Opere agricole*, vol. I, 1968; vezi și H. Harșian, *Concepția lui Ion Ionescu de la Brad privind rolul creșterii animalelor în rentabilizarea agriculturii*, în *Ion Ionescu de la Brad. Aniversarea a 150 ani de la naștere. Volum omagial*, Bacău, 1968, p. 186 și urm.; P. S. Aurelian, *Agricultura la romani. Creșterea albinelor*, extras din „An. Ac. Rom.”, seria II, tom. XXVIII, București, 1905; idem, *Despre sistemele de agricultură și raportul lor în starea socială*, București, 1891, p. 2.

¹⁴ P. S. Radianu, *Din trecutul și prezentul agriculturii române. Partea întâia. Raporturile agriculturii cu societatea în diferitele faze de transformare*, București, 1960. O poziție asemănătoare, nemărturisită însă, la H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmășe românești*, vol. I, București, 1958.

reșele sale¹⁵. Într-o altă lucrare a sa, cel ce a pus bazele științei agricole în România sublinia raportul de directă proporționalitate dintre cultura cerealelor și creșterea vitelor: „...cu cât se dă mai multă importanță păstoriei, arăta el, cu atât veniturile plugăriei sînt mai considerabile“. „În combinarea amîndoror acestor ramuri de producere stă exploatarea cea mai bună și cea mai profitabilă a unei moșii. Acolo e tot secretul producerii abundente a grîului“¹⁶. Această poziție a fost reafirmată de celălalt reprezentant al științei agricole românești de la sfîrșitul sec. al XIX-lea și începutul celui următor, P. S. Aurelian. Arătînd că creșterea vitelor este o formă principală sub care se manifestă agricultura propriu-zisă, P. S. Aurelian definea, de fapt, locul creșterii animalelor în cadrul agriculturii, precum și raportul ei cu celelalte ramuri agrare¹⁷. Astfel, încă din a doua jumătate a sec. al XIX-lea reprezentanții de seamă ai științei agricole românești au reușit să definească semnificația largă a noțiunii de agricultură și să clarifice raportul de interdependență dintre principalele ramuri ale agriculturii (cultura cerealelor și creșterea animalelor) statornicind principii care și-au afirmat trîinicia și valabilitatea în epoca următoare. Într-adevăr, ceilalți reprezentanți din prima jumătate a sec. al XX-lea n-au făcut altceva decît să reafirme aceste principii. Chiar și la începutul celei de-a patra decade, atunci cînd s-a dezbătut cu mare aprindere problema viitoarei orientări a agriculturii Romîniei, în funcție de conjunctura economică internațională, principiile, stabilite cu aproape un secol înainte, n-au fost modificate. Din contra, teza valorificării cerealelor prin vite, afirmată atunci cu tărie, confirmă din plin strînsa legătură între cultura cerealelor și creșterea vitelor¹⁸.

Într-un chip diferit de cel exprimat mai sus au înțeles istoricii problema sensului noțiunii de agricultură și raportul dintre diferitele ei ramuri. Ei au căutat să comprime semnificația largă pe care au acordat-o reprezentanții științei agricole românești, reducînd-o la sensul ei strict semantic: de cultură a ogorului cerealier. Este semnificativă în această privință poziția exprimată de unul dintre cei dintîi reprezentanți ai istoriografiei noastre moderne, B. P. Hașdeu. Într-unul din studiile sale consacrate originii agriculturii la români el arată că „naționalitatea română n-a putut deveni agricolă decît foarte tîrziu, cîci viața de plaiu și de codru permite numai dezvoltarea păstoriei, pe cînd plugarului îi trebuie șes“¹⁹. Aproape în exclusivitate istoricii din toate timpu-

¹⁵ Ion Ionescu de la Brad, *Lecțiuni elementarii de agricultură*, în *Opere agricole*, vol. I, 1968, p. 200, 283; cf. H. Harșian, *Concepția lui Ion Ionescu de la Brad privind rolul creșterii animalelor în rentabilizarea agriculturii*, în *Ion Ionescu de la Brad. Aniversarea a 150 ani de la naștere*. Volum omagial, Bacău, 1968, p. 186—189.

¹⁶ Ion Ionescu de la Brad, *Proiect de cultură pentru exploatarea moșiei Pantelimonului*, în *Opere agricole*, vol. I, p. 147.

¹⁷ P. S. Aurelian, *Despre sistemele de agricultură și raportul lor cu starea socială*, București, 1891, p. 12 și urm.

¹⁸ N. Cornățeanu, *Cereale sau vite?*, în „Rev. zootehnică“, 1934, nr. 1—2, p. 2 și urm.; a se vedea și lucrările primului simpozion național de istoria agriculturii ținut la Cluj 1969, în „Terra nostra“, II, București, 1971.

¹⁹ B. P. Hașdeu, *Originile agriculturii la români*, în „Columna lui Traian“, 1874, nr. 3, p. 49—51.

rile au restrîns sensul noțiunii de agricultură la cultura cerealelor. Marile sinteze de Istoria României, aparținînd vechii²⁰ sau noii istoriografii²¹, au dat o înțelegere foarte îngustă agriculturii, rezumînd-o la principala ei ramură: cultura plantelor cerealiere; în rare cazuri unii autori au căutat să depășească această înțelegere prin includerea în noțiunea de agricultură și a altor preocupări ca viticultura (considerată ca o ramură specializată a agriculturii), pomicultura, grădinăritul²². Creșterea vitelor însă a fost considerată, în totalitate, ca o îndeletnicire importantă a locuitorilor patriei noastre, ca o ramură a economiei, dar în afara agriculturii²³.

Evident că, sub acest raport, didactic, prejudiciile s-ar fi menținut în limitele unor erori formal-conceptuale. Din păcate însă asemenea viziune formală a antrenat consecințe de fond: preocupările agrare ale populației de pe teritoriul României din diferite epoci, în special cele principale (cultura cerealiară și creșterea vitelor) au fost opuse una alteia, deși se recunoștea legătura dintre ele. S-a încercat chiar restabilirea unei ordini de mărime pentru a determina, astfel, (pe baze cu totul nesemnificative) caracterul predominant al uneia sau alteia dintre cele două forme ale economiei noastre medievale, negîndu-se, în fond, „îmbinarea” sau „legătura” dintre ele afirmată în același context²⁴. Neînțelegînd deosebirile de fond (caracter și mărime) dintre creșterea animalelor în cadrul gospodăriei țărănești, în special a cornutelor, și păstoritul transhumant care a caracterizat în trecut o infimă parte a populației țărilor române, unii autori, confundînd aceste forme de economie pastorală, au imprimat creșterii vitelor, în general, un caracter

²⁰ C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a doua, București, 1946, p. 547 și urm. („temeiul îl formează tot agricultura cu diferitele ei ramuri și creșterea vitelor”).

²¹ *Istoria României*, vol. II, București 1961, p. 224—225, 284, 286—288, 554, 573, 826 (vezi mai cu seamă paragrafele intitulate: „agricultura și creșterea vitelor” sau „agricultura, viticultura, creșterea vitelor, pomicultura...”); *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 45, 96, 358, 403, 792, 1006 („Alături de agricultură cu sectoarele ei specializate — viticultură, pomicultură, și legumicultură — creșterea vitelor rămîne mai departe una din ramurile de bază ale economiei...”); A. Oțetea și colectiv, *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 118, 130—131 („locuitorii se ocupau cu agricultura și creșterea vitelor”); C. Daicoviciu, M. Constantinescu, St. Pascu, *Istoria României. Compendiu*, București, 1969, p. 113.

²² În afara unor mențiuni citate în nota precedentă semnalăm lucrarea lui I. Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a sec. al XIX-lea*, București, 1969.

²³ Pe lângă notele anterioare vezi și P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964, p. 87 și urm.; idem, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 93, 143 și urm. Deși formal reduce agricultura la ramura principală a ei, cultura cerealiară, H. H. Stahl, în lucrările sale consacrate satului devălmaș românesc, afirmă legătura indisolubilă dintre ramurile principale ale agriculturii: cultura plantelor de cîmp și creșterea vitelor (*Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, București, 1958, p. 223).

²⁴ În această optică greșită se luau drept argumente de bază două stări de lucruri: numărul însemnat de vite pomenite în documentele vremii, precum și ponderea produselor-marfă animaliere comercializate pe piața internă și externă; vom vedea mai jos în ce a constatat eroarea unor asemenea invocări de fapte.

pendulatoriu, nomad, generînd o continuă mișcare a poporului român între zona alpină a Carpaților și Lunca Dunării sau în alte regiuni ²⁵.

S-a încercat chiar și o largă dezbatere a problemei primatului uneia dintre cele două ramuri principale ale agriculturii medievale din țările române în scopul definirii caracterului economiei noastre. S-au opus atunci una alteia, sub aspectul importanței, al priorității, agricultura (în înțelesul de cultură cerealică) și creșterea vitelor. Concepută într-o asemenea manieră, care anula teoretic, echilibrul și unitatea dintre cele două ramuri agrare, dezbaterea n-a consemnat, așa cum era de așteptat, nici un rezultat practic, ambele teorii, cea a priorității agriculturii și cea a priorității creșterii vitelor, fiind departe de înțelegerea metodologică a problemei în cauză. Se punea semnul egalității între două categorii (creșterea vitelor și păstoritul transhumant) apropiate ca formă, dar complet deosebite din punctul de vedere al raportului lor față de cultivarea pămîntului ²⁶.

Problemele metodologice analizate mai sus, vizînd optica generală de concepere a locului și rolului diferitelor ramuri ale economiei agrare românești, prezintă o deosebită însemnătate pentru stabilirea teoretică a unor principii călăuzitoare în măsură să ne conducă, în cercetare, la precizarea raporturilor de interdependență dintre diferitele indeletniciri cu caracter agrar, spre a evita astfel eventualele erori de genul celor comise pînă acum.

Ramură de importanță vitală a sferei producției materiale, agricultura a ocupat în contextul economiei țărilor române un loc de primă însemnătate. Ea era menită să asigure, pe măsura nevoilor mereu crescînde ale societății, aprovizionarea întregii populații cu produse alimentare de primă necesitate. În nemijlocită legătură cu producția agrară, cu practica-propriu-zisă a preocupărilor agrare ale populației, agronomii, spre deosebire de istorici, au fost cei dintîi, și cei mai în măsură să constate în primul rînd și apoi să conceptualizeze sfera noțiunii de agricultură, să observe, totodată, echilibrul și unitatea dintre diferitele ei ramuri. Cunoașterea procesului de dezvoltare a economiei agrare, a evoluției ei de-a lungul veacurilor pe teritoriul patriei noastre ne dă posibilitatea de a considera agricultura ca ramură de producție hotărîtoare în trecutul societății românești, ea incluzînd diferite sectoare agrare: cultura plantelor vegetale în general (cu subramurile: cultura cerealelor, a furajelor, a plantelor textile), creșterea animalelor ²⁷ (aceste două ramuri fiind principalele ramuri ale agriculturii), viticul-

²⁵ Teoria nomadismului pastoral românesc cu varianta sa a transhumanței la Gy. Györfy, *Ein Wohnerszahl und Bevölkerungsdichte in Ungaro bis zum Anfang des XIV Jahrhunderts*, în *Etudes historiques*, Budapesta, 1960, p. 186—187; idem, *A honfoglaláskori népesség és nepsűrűség. A népgyarapodás a XI—XII században*, în „Magyarország történeti demografiája”, Budapesta, 1963; T. Vukonovici, *Les Valaques autochtones des Pays Balkaniques*, în „L'ethnographie”, nr. 56 (1962), Paris, p. 11—41; cf. I. Donat, *Păstoritul românesc și problemele sale*, în „Studii”, 1966, nr. 2, p. 281 și urm.

²⁶ Dezbaterea a avut loc în anul 1957 la Institutul de istorie „N. Iorga” din București; la ea au participat istorici din cele trei centre principale ale țării: București, Cluj, Iași.

tura, pomicultura, grădinăritul, precum și unele preocupări în direcția condiționare de cultura cerealiere, cum ar fi, de pildă, creșterea păsărilor.

După cum am văzut mai sus, cele mai aprigi discuții s-au purtat între istorici în legătură cu probleme apartenenței acestor ramuri la sfera agriculturii și, de asemenea, cu privire la raportul dintre ele. În mod deosebit s-a discutat raportul dintre cultura plantelor cerealiere și creșterea animalelor ca principale ramuri ale agriculturii. În polida tratării acestora ca ramuri separate aparținând unor sectoare diferite ale economiei, între aceste două ramuri n-a putut și nu pot exista decât un echilibru și o unitate demne de remarcat, rezultate din însăși esența care le unește: fenomenul de reciprocitate potrivit căruia una trăiește și se dezvoltă prin cealaltă. Dacă astăzi această condiționare dintre cultura plantelor și creșterea animalelor este dirijată în mod esențial de către om, în trecut ea se regla fără o activitate conștientă a omului, printr-o necesitate „oarbă”. Pe bună dreptate s-a remarcat că această legătură indisolubilă dintre cele două ramuri a existat chiar de la începutul acestor îndeletniciri: triburile de mari crescători de vite n-ar fi putut viețui fără practicarea culturii plantelor cerealiere și furajere pentru asigurarea nutrețului respectiv, chiar într-o mai mare măsură decât pentru alimentația oamenilor cu cereale²⁷. Pe măsura dezvoltării societății, a apropierii de vremurile mai noi, când factorul demografic a început să aibă o pondere din ce în ce mai însemnată, cultura plantelor cerealiere, pentru alimentația populației în primul rând, a căpătat noi dimensiuni. Odată cu adoptarea unor noi tehnici agricole la începutul evului mediu, mai întâi în domeniul instrumentelor de arat²⁸, forța de tracțiune animală, solicitată din ce în ce mai mult în cultura ogoarelor, a relansat creșterea vitelor la nivelul cerințelor utilizării lor

²⁷ Precizăm că este vorba de creșterea animalelor (boi, cai, vaci, oi, porci etc.) în cadrul gospodăriei țărănești; animalele erau ținute în construcții special amenajate (staule, grajduri, saiele) pe lângă locuința fiecăruia. În nici un caz nu trebuie confundată această îndeletnicire sedentară cu păstoritul transhumant și în general cu alte forme de păstorit nomad, care au caracterizat în trecut o infimă parte a populației țării noastre. Confundând creșterea vitelor cu păstoritul nomad, transhumant, s-a creat o falsă imagine asupra sensului și proporțiilor îndeletnicirilor din trecut ale poporului român, cu implicații asupra dezvoltării sale ulterioare. Studiul realității istorice, în toată complexitatea ei, arată în chipul cel mai limpede cu putință deosebirea cantitativă și calitativă dintre păstoritul nomad și creșterea vitelor în cadrul gospodăriei agricole sătești. Păstoritul itinerant a constituit un fenomen limitat din punct de vedere economic și excepțional din punct de vedere etnografic; el a caracterizat doar un număr extrem de redus de locuitori ai plaiurilor, constituind o îndeletnicire cu un mare grad de independență față de cultura cerealelor. Vezi pentru această chestiune studiile: S. I. Rudenko, *Studien über das Nomadentum, in Wiehwirtschaft und Hirtenkultur*, Budapesta, 1969; K. Dobrowolski, *Bemerkungen zur Forschungsmetheden über die Hirtenkultur in den Karpaten, in Wihwirtschaft und Hinterkultur*, Budapesta, 1969. Pentru deosebirea pe care o face între creșterea vitelor și păstoritul transhumant în Țara Românească (apreciat sub 10%) a se vedea statistica din 1838 la I. Donat, *Păstoritul românesc și problemele sale, in „Studii”, 1966, nr. 2, p. 286 și urm.*

²⁸ „Este mai mult decât posibil că aici cultura cerealelor s-a născut la început din nevoia de nutreț pentru vite și că abia mai târziu ea a devenit importantă pentru hrana oamenilor” (F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în Marx, Engels, *Opere*, vol. 21, București, 1965, p. 32—33, 156—157).

²⁹ Asupra acestui fenomen vom reveni mai jos cu detalii.

în cultura cerealiară. Complexele sarcini materiale ale țărănimii medievale generate de dezvoltarea economiei de schimb au sporit importanța creșterii vitelor ca aducătoare de venituri prin comercializarea produselor, într-o vreme când valorificarea intensă pe piață a cerealelor aparținea încă viitorului³⁰. Există totuși o valorificare a cerealelor, indirectă însă, superioară, anume prin vite. Pentru a putea aduce venit și pentru a putea fi utilizate la munci agricole, vitele trebuiau hrănite. Se puneă cu acuitate această problemă mai cu seamă în perioada stabulației, în vreme de iarnă, în medie 5 luni pe an (circa 150 zile), din noiembrie pînă în aprilie. Excluzînd unele zone subcarpatice, bălțile și delta, cu o climă mai blîndă și unde se putea oarecum asigura o bază furajeră naturală, cea mai mare parte a gospodăriilor sătești trebuiau să-și asigure baza furajeră prin cultura plantelor (cereale, furaje). La rîndul ei asigurarea bazei furajere atrăgea după sine sporirea suprafeței arabile în condițiile unei culturi extensive a plantelor, caracteristică evului mediu. Rezultă, așadar, un raport de directă proporționalitate între cele două ramuri, un echilibru și o unitate care, teoretic, aproape le contopesc. În această optică, cultura plantelor și creșterea vitelor reprezintă, fiecare, un indice de apreciere a volumului producției: o cultură cerealiară dezvoltată presupune și o creștere a animalelor pe aceeași măsură, după cum dezvoltarea creșterii vitelor presupune și dezvoltarea culturii cerealiare. De aceea, venitul adus de creșterea vitelor prin valorificarea pe piață a produselor animaliere reprezintă un veritabil coeficient de apreciere a gradului de dezvoltare a culturii plantelor cerealiere. Așa cum arăta Lenin, gradul de dezvoltare a creșterii vitelor constituie unul dintre cei mai importanți indicatori ai intensificării agriculturii.

În acest context, în această înțelegere, apare cît se poate de eronată încercarea de a stabili primatul uneia sau alteia dintre cele două ramuri principale ale agriculturii noastre medievale, prevalîndu-se de așa-zisul argument de bază: cota ridicată a venitului provenit din comercializarea produselor animaliere. Or, am văzut că acest argument, care, în esență, reprezintă valorificarea prin vite a cerealelor, subliniază, cît se poate de limpede, gradul de intensitate a culturii cerealelor. Atît cultura cerealiară, cît și creșterea vitelor alcătuiesc o unitate ce nu poate fi desfăcută; împreună cu celelalte îndeletniciri agrare enumerate mai sus, ele definesc esența agriculturii. Această unitate este scoasă în evidență de imensa majoritate a documentelor noastre medievale în care proprietatea sătească se manifestă sub forme corespunzătoare: zonă rezervată culturii plantelor (cîmp, țarină, hotar etc.) și locuri destinate obținerii unei părți din baza furajeră a vitelor (pășune, islaz, fineață etc.). Deosebit de interesant și revelator în același timp este și faptul că locuitorii din Țara Românească, posedînd un număr mare de vite crescute în propria gospodărie, s-au declarat cu prilejul recensămîntului din 1838 plugari, considerînd creșterea vitelor parte integrantă din ocupația lor de bază, agricultura. Este vorba, prin urmare, de o atitudine mental-colectivă exprimînd o stare de lucruri reală care definea, cu cea mai mare claritate, raportul dintre cultura ogoarelor și creșterea vitelor în

³⁰ După cum sublinia V. I. Lenin, cerealele apar foarte tirziu pe piață.

cadrul gospodăriei sătești. Numai în această lumină ne putem explica cum unitatea dintre cultura cerealelor și creșterea animalelor, ca ramuri de bază ale agriculturii, a putut asigura echilibrul economiei medievale românești în sectorul ei fundamental.

În lumina celor discutate mai sus, acceptînd sensul și semnificația largă a noțiunii de agricultură, vom încerca în cele ce urmează să urmărim dezvoltarea agriculturii la est și sud de Carpați sub aspectele ei majore, accesibile cercetării în stadiul actual de documentare (tehnica agricolă, producția etc.). Pornind de la studierea unor asemenea probleme vom putea defini cu mai multă exactitate rolul îndeletnicirilor agrare în procesul general de dezvoltare a societății românești. În prezentul studiu ne vom mărgini în timp la epoca de început a evului mediu românesc cunoscută în istoriografia recentă sub numele de feudalismul timpuriu (sec. IX—XIV). De altminteri, limita inferioară a acestei epoci, care n-a fost întîmplător aleasă, corespunde unor fenomene de o deosebită însemnătate pentru istoria poporului nostru: este vorba de încheierea procesului de etnogeneză românească, moment cînd în cadrul societății de pe teritoriul României se constată, pe planuri diverse, transformări semnificative. Nu putem să nu consemnăm aici influența a cel puțin doi factori hotărîtori în ce privește evoluția pe care a înregistrat-o agricultura la est și sud de Carpați în vremea amintită și, totodată, consecințele manifestate pe plan social-economic. Unul dintre aceștia, factorul demografic explică cît se poate de limpede noua stare de lucruri observată în domeniul preocupărilor agrare de la est și sud de Carpați începînd, aproximativ, din sec. IX—X. Cercetările recente au arătat că sec. IX—X reprezintă pentru întreaga Europă un moment de bruscă dezvoltare a societății omenești manifestată în primul rînd printr-o creștere sensibilă, în raport cu situația anterioară, a populației (urmare a perioadei de relativă liniște și stabilitate din acea vreme)³¹. Teritoriul de la est și sud de Carpați s-a integrat și el deplin în acest context. Cartografierea recentă a datelor obținute pe baza săpăturilor arheologice și a celor furnizate de cronicari, bizantini mai cu seamă, ne oferă un tablou destul de semnificativ în ce privește procesul de creștere a populației reflectat în frecvența așezărilor omenești în sec. IX—XIII comparativ cu același fenomen din epoca precedentă. Au fost puse în evidență sute de așezări omenești (peste 300 numai între bazinele mijlocii ale râurilor Siret și Prut)³². Această sensibilă creștere demografică a pus, evident, problema asigurării populației cu mijloace de subsistență corespunzătoare, alimentare în primul rînd. Producția agrară cu principalele ei sectoare de realizare (cultura plantelor cerealiere, creșterea animalelor, legumicultura etc.) trebuia în chip necesar

³¹ Roger Grand, *L'agriculture au moyen âge (de la fin de l'empire romain au XIV-e siècle)*, Paris, 1950, p. 245.

³² Ghenuță Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V—XI*, în SCIV, 1969, nr. 2, p. 287 și urm.; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița, E. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în sec. al XVIII-lea*, București, 1970; Șt. Olteanu, *Evoluția procesului de organizare statală la est și sud de Carpați în sec. IX—XIV*, în „Studii”, nr. 4/1971.

să satisfacă aceste cerințe : ea trebuia să sporească prin extinderea suprafeței de cultură, cât și prin găsirea unor soluții tehnice capabile de un randament superior. Aici stă originea unor procedee tehnice noi constatate în această vreme în sectorul agrar, susceptibile la creșterea volumului producției agrare, asupra cărora vom reveni mai jos.

Aceleași necesități de alimentare a populației, de creștere a producției agrare au antrenat consecințele corespunzătoare într-un alt domeniu, strins legat de cultura plantelor cerealiere : sporirea materiei prime necesară confecționării uneltelor agrare. În acest context, constatările privind dezvoltarea metalurgiei extractivo-reducătoare și prelucrătoare își capătă dimensiunile ei reale. Începînd din sec. IX—X se constată în regiunile extracarpătice o creștere considerabilă, în raport cu situația din epoca precedentă, a preocupărilor de extracție, reducere și prelucrare a metalului de bază, a fierului. Aproape că nu există așezare omenească dintre cele cercetate în care să nu fie atestată preocuparea unor locuitori din așezare de a extrage și reduce minereul de fier și apoi a-l prelucra ; dovada o constituie numeroasele vestigii ale acestor operațiuni tehnice (fragmente de minereu, bucăți de zgură, părți din cuptorul de redus, deșeuri de la prelucrare etc.)³³. O mare pondere printre obiectele și uneltele realizate de acești meșteri o aveau uneltele agricole : brăzdare și cuțite de plug, coase, seceri, săpăligi, cosoare etc. Creșterea numerică a acestor unelte și instrumente agrare începînd din sec. IX—X se reflectă în numărul mare de depozite de asemenea unelte descoperite pînă acum atît la est cît și la sud de Carpați³⁴.

Baza documentară a cercetărilor noastre o constituie mențiunile referitoare la agricultura de la Nordul Dunării cuprinse în izvoarele scrise (bizantine mai cu seamă) și diferite materiale care reflectă îndeletnicirile agrare (unelte agricole în special) descoperite cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate în numeroase așezări extracarpătice³⁵.

Cu aceste determinări să încercăm, în continuare, să reconstituim pe baza materialelor informative mai sus-pomenite tabloul îndeletnicirilor agrare în accepțiunea lor largă, începînd cu cele mai dezvoltate.

I. *Cultura plantelor cerealiere.* Cultura cerealelor deținea un rol deosebit de important în cadrul economiei țărilor române, deoarece ea sta la baza obținerii produselor necesare alimentației populației, a creșterii animalelor ; totodată, ea furniza materie primă pentru unele activități „industriale“.

³³ N. Maghiar, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970, cap. I.

³⁴ Asupra acestor depozite vom reveni mai jos.

³⁵ Evident că materialul informativ de care dispunem, incomparabil mai bogat și variat decît în trecut, nu este încă suficient pentru rezolvarea definitivă a problemelor pe care le cercetăm ; unele izvoare nu sînt destul de concludente pentru a trage, pe baza lor, încheieri general valabile. În săpăturile arheologice, de pildă, reprezentarea celor două ramuri principale ale agriculturii (cultura cerealelor și creșterea animalelor) este neproportională în raport cu importanța pe care a avut-o datorită faptului că vestigiile creșterii vitelor au fost într-o măsură mult mai mare conservate. O situație diferită o prezintă vestigiile culturii cerealiere : uneltele agricole, produsele cerealiere, numai în rare cazuri au putut ajunge pînă în zilele noastre. Din această cauză ni se pare eronată încercarea de a stabili ponderea uneia sau alteia dintre cele două ramuri pe baza reflectării lor în vestigiile culturii materiale

Cele mai importante plante cerealiere erau grîul și meiul, culturi care prin natura și utilitatea lor variată prezentau o importanță economică deosebită. De gradul de dezvoltare a producției cerealiere depinde întregul avînt al agriculturii.

Cercetarea problemei culturii cerealelor pentru hrana oamenilor și animalelor presupune mai întîi cunoașterea principalelor lucrări tehnice agrare (aratul, semănatul, recoltatul), a evoluției principalelor instrumente agrare cu ajutorul cărora se efectuau muncile agricole. Un rol important revenea uneltelor de arat, plugului cu principalele sale piese : brăzdar și cuțit. Singurele izvoare care ne pot procura date în această privință sînt materialele arheologice (brăzdare și cuțite de plug) scoase la iveală în urma cercetărilor întreprinse odată cu nașterea celei mai tinere ramuri a arheologiei : arheologia medievală. Timp de 25 de ani această ramură a arheologiei românești a adus în cîmpul cercetării un bogat și valoros număr de instrumente de arat pe baza cărora se pot face astăzi o serie de considerații referitoare la tehnica aratului. Numeroasele depozite de asemenea unelte din epoca la care ne referim, descoperite pe întreg teritoriul României, ridică probleme deosebit de importante, puse pentru prima oară acum, asupra cărora vom stărui mai departe.

O mare însemnătate prezintă brăzdarele, cuțitele de plug și oticurile descoperite izolat sau în complexe cu alte unelte agrare sau obiecte de altă natură datînd din sec. IX—XIV. Uneori asemenea brăzdare formează veritabile depozite, cîte 6—7 exemplare la un loc, cum e. de pildă, depozitul de la Dragoslăveni (jud. Vrancea) : 7 brăzdare de tipologii variate (asupra cărora vom reveni mai jos), 2 cuțite de plug, 2 oticuri³⁶. Alte exemplare din aceeași perioadă s-au descoperit la Radovanu (jud. Ilfov)³⁷, la Bîrlogu (jud. Argeș)³⁸ datînd din sec. al X-lea, la Dinogetia și Capidava (sec. IX—XII)³⁹, la Bîlca Doamnei (sec. XII—XII)⁴⁰, precum și în alte numeroase localități⁴¹.

³⁶ M. Comșa, Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragoslăveni*, în SCIV, 1969, nr. 3, p. 425—435.

³⁷ M. Comșa, E. Gheannopoulos, *Unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu (jud. Ilfov)*, în SCIV, 1969, nr. 4, p. 617—620.

³⁸ I. Nania, *Săpăturile de la Bîrlogu (jud. Argeș)*, comunicare la cea de a III-a sesiune științifică a Muzeelor, decembrie 1966.

³⁹ Gr. Florescu și colab., *Capidava. Monografie arheologică*, vol. I, București 1958, p. 141 și urm.; *Materiale*, V, p. 575, fig. 8; *Materiale*, VIII, p. 694; V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul Republicii Populare Române în epoca veche*, în SCIV, an. I. (1950), nr. 2, p. 103—104; Gh. Ștefan și colab., *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 58—62.

⁴⁰ C. Mătasă, I. Zamoșteanu, M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Piatra Neamț*, în *Materiale*, VII, p. 346 și urm.; S. Scorpan, *L'ensemble archeologique feodale de Bîlca Doamnei*, în „Dacia”, 1965, p. 422 și urm.

⁴¹ La Băneasa — București, sec. al X-lea (inedit); la Surdulești (Roșiorii de Vede), sec. X—XIII (*Materiale*, V, p. 702, 706); la Păcuilui Soare, sec. al XI-lea (*Materiale*, VIII, p. 718, fig. 8/3); la Budești (Vrancea) sec. al X-lea (inedit); la Suceava probabil în sec. XI—XIII (inedit); la Murgeni și 23 August din sec. X—XI (Gh. Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la sec. X—XI*, în SCIV, 1969, nr. 2, p. 287 și urm.); la Ploiești-Triaș (V. Canarache, *op. cit.*, p. 98); la Ciurelu — București (*Materiale*, VII, p. 660); la Taița, în apropiere de Măcin, datînd din sec. X—XIII (inedit la Muzeul din Constanța); la Mănăstirea Lișcov (jud. Vaslui) din sec. al XI-lea (Dan Gh. Teodoru, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în SCIV, 1968, nr. 2, p. 265, fig. 24/10).

Nu putem stăruî acum asupra detaliilor privind evoluția tehnică a acestor unelte de arat în decursul sec. X—XIV; sînt necesare pentru aceasta numeroase observații de laborator, singurele în măsură să permită considerații. Prezența acestor instrumente enumerate mai sus ridică însă o serie de probleme nu mai puțin importante pe care intenționăm să le punem în discuție, fără a emite pretenții de completă elucidare a lor.

Se impune în primul rînd constatarea vizînd înmulțirea acestor unelte de arat începînd, aproximativ, din sec. IX—X, atît la est cît și la sud de Carpați. Cu toată rezerva pe care trebuie să o păstrăm, rezultată din stadiul actual al cercetărilor pentru epoca cuprinsă între sec. IV—XIV, precum și din prezența fortuită în așezări a uneltelor de arat — uzate sau pierdute —, marea lor majoritate fiind conștient evacuate spre a fi folosite în continuare, nu putem să nu subliniem observația privind înmulțirea acestor obiecte începînd din sec. IX—X în raport cu epoca anterioară. Această constatare corespunde de altfel altor două fenomene contemporane pe care le-am amintit mai sus și cu care se află în strînsă legătură: pe de o parte creșterea sensibilă a populației extracarpătice a cărei alimentație reclama, în chip firesc, sporirea volumului produselor cerealiere, iar pe de altă, ca o condiție a creșterii posibilităților de realizare a producției agrare, o mai intensă valorificare a surselor de materie primă (a fierului) pentru confecționarea uneltelor de arat. Aceste fenomene, reciproc condiționate, reprezintă caracteristici esențiale ale procesului general de dezvoltare a societății românești din vremea amintită.

O altă constatare privind tipologia brăzdarelor de fier cunoscute pînă în prezent prilejuiește unele considerații științifice de maximă importanță pentru permanența poporului nostru. Este vorba de fenomenul legic de coexistență pe o perioadă de timp cuprinsă între sec. III și X a brăzdarelor de fier de tipul așa numit dacic cu cel roman. Deși superior⁴², brăzdarul de tip roman introdus la nordul Dunării odată cu venirea aici a romanilor, acesta n-a putut să înlocuiască dintr-o dată brăzdarul tradițional, dacic, care în anumite zone geografice corespundea mai bine condițiilor pedo-climatice existente. Așa se explică folosirea pînă în sec. al X-lea, mai cu seamă pe teritoriul Dobrogei, a brăzdarelor dacice ca cel de la Capidava sau de la Taița; este vorba de o transpunere pe plan tehnico-agrar a procesului de permanență a unor tradiții ale vechilor locuitori ai Daciei.

Pe plan european această epocă reprezintă vremea căutărilor unor forme evoluate de brăzdare cu un randament superior. În regiunile extracarpătice primele atestări ale acestor încercări de tranziție către brăzdarele numite asimetrice (adică lucrătoare numai pe o parte, lucru pentru care aripa lucrătoare este considerabil mărită)⁴³, se constată începînd din sec. al X-lea. Deși nu poate fi vorba încă de pe acum de

⁴³ Spre deosebire de brăzdarele simetrice folosite pînă în sec. al X-lea, care au aripile egale, gen rariță.

folosirea plugului în sensul real al cuvîntului⁴⁴, apariția în depozitul de la Dragoslăveni (Vrancea) și de la Mănăstirea Lișcov a unor tendințe de modificare a brăzdarului acționind cu o singură latură lucrătoare este edificatoare în ce privește căutarea noului. Este vorba de unele exemplare din depozitul amintit care prezintă aripa dreaptă mărită și cu evidente urme de folosire intensă numai a acestei părți. În acest fel se face dovada, prima cunoscută pînă în prezent, că începînd din sec. al X-lea brăzdările simetrice încep a evolua către forme asimetrice, fapt care marchează o importantă etapă în dezvoltarea tehnicii agrare⁴⁵. Pentru teritoriul Moldovei și al Țării Românești acest început timid de realizare și folosire a brăzdarului asimetric va căpăta o mare extindere începînd din sec. al XV-lea cînd alți factori de altă natură vor reclama perfecționarea acestui tip de brăzdar și generalizarea lui concretizată în apariția plugurilor grele⁴⁶. Acest început de transformare a principalei piese a plugului, de adaptare la noile cerințe ale societății, se înscrie în contextul celorlalte fenomene constatate asupra cărora am stăruit mai sus, confirmînd, odată mai mult, însemnătatea momentului de trecere la cel de-al II-lea mileniu pentru societatea de la est și sud de Carpați.

⁴⁴ Se consideră că folosirea brăzdarului asimetric determină momentul apariției plugului propriu-zis. În legătură cu definirea tipurilor de pluguri (aratură cu plaz și fără plaz, plug etc.) a se vedea: A. Haudricourt, M. Delamarre, *L'Homme et la charrue a travers le monde*, Paris, 1955; V. I. Dovjenok, *Землеробство древньої Русії (до XIII середини ст.)* Kiev, 1961; U. Bentzien, *Haken und pflug. Eine volkskundliche Untersuchung zur Geschichte der Produktionsinstrumente in Gebiet zwischen unterer Elbe und Oder*, Berlin, 1970; H. Lowmianski, *Le probleme du tournant dans la culture du sol chez les slaves à l'époque du haut Moyen Age*, în „Kwartalnik Hystory Kultury Materialnej”, 1964, nr. 3, fasc. Supl. p. 499 și urm.; pentru clasificarea instrumentelor de arat a se vedea: Fr. Sasch, *Proposal for the classification for preindustrial tilling implements*, în „Tools et tillage”, vol. 1, 1, 1968; S. A. Tokarev, *Этнография народов СССР*, Moscova, 1957; L. Dukov, *Земледелие и земеделските железни оръдия в Болгарските земи през античността*, în *Известия на етнографския Институт и Музей* tom. 8, 1965; J. Kudrnač, *Cîteva date noi despre agricultura la slavi*, în *Arheologia Moldovei*, I,

⁴⁵ Deosebirea calitativă între brăzdarul simetric și asimetric constă în posibilitatea de mărire a suprafeței lucrătoare și de întoarcere a brazdei cu ajutorul brăzdarului asimetric, lucruri care nu se pot realiza cu brăzdarul simetric, aceasta doar scormonind într-o parte și alta pămîntul. Mai cu seamă realizarea întoarcerii brazdei marchează o etapă importantă pe linia sporirii cantității cerealelor datorită creșterii proprietăților nutritive ale pămîntului.

⁴⁶ Apariția plugului greu (brăzdar asimetric mult mărit pe o aripă lucrătoare) a fost influențată puternic de unele realizări tehnice importante, cum ar fi, de pildă, posibilitatea elaborării oțelului de bună calitate. Remarcăm că analizele chimice și metalografice efectuate asupra unor piese de uz casnic medievale lucrate local au demonstrat că pe teritoriul Sucevei se trecuse în sec. al XV-lea la elaborarea unui oțel cu calități superioare, cu mare rezistență la uzură, obținut prin așa numitul procedeu de cementare. În această lumină, brăzdările de tip roman întîlnite frecvent în sec. X—XIV lucrate din fier masiv tocmai pentru a compensa calitățile unui oțel superior (vezi bandajele de fier aplicate ca urmare a uzurii părții lucrătoare a brăzdarului, caracteristică generală valabilă — L. Schmidt, *Antike und Mittelalterliche Pflugscharen in Österreich*, în „Archeologia Austriaca”, caiet 19/20, Viena 1956, fig. 4; V. I. Dovjenko, *op. cit.*, p. 31; Z. Podwinska, *Technika i prawi voli w Polsce sredniowiecznej*, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1962, p. 191, fig. 104) cedează locul, începînd din sec. al XV-lea, brăzdarelor asimetrice cu o formă mai sveltă, elegantă, cu mai mare randament, realizate prin procedeul tehnic amintit.

În contextul european, regiunile de la Dunărea de Jos se înscriu printre zonele cu vechi tradiții în cultura pământului și în evoluția uneltelor agrare. Cele mai vechi brăzdare cu tendințe asimetrice caracteristice plugului propriu-zis apar în primele secole ale e.n. (în Anglia în sec. II-III-IV; în R. S. F. Iugoslavia în sec. al III-lea). Ele apar în zona nordică cu sol umed și dur. În Imperiul Roman ele apar în provinciile europene de nord, din brăzdarele simetrice romane prin eliminarea unei aripi⁴⁷. Din sec. IV—V încep să apară asemenea brăzdare și mai la nord (în Germania, Polonia)⁴⁸. În secolele următoare sînt atestate și în alte părți (Bulgaria, Austria, Cehoslovacia, Rusia)⁴⁹. După cum am văzut, între Carpați și Dunăre brăzdare asimetrice certe apar la sfîrșitul mileniului I. Există însă unele exemplare datînd din sec. II—III simetrice de tip roman care prezintă una din laturi mult mai uzată, cum e, de pildă, cazul brăzdarilor de la Tei, Băiceni, Buțuluc, sec. III—IV⁵⁰. Credem că aceste observații ne îndreptățesc să afirmăm, ca o ipoteză de lucru, că sîntem în fața unor îndepărtate începuturi de folosire numai a unei singure laturi a brăzdarului, prin apăsarea pe o singură parte în vederea realizării unei arături mai bune (eventual prin întoarcerea brazdei). Dar dacă acestea sînt doar începuturi îndepărtate, nu numai pentru teritoriul României, ci și pentru celelalte țări europene, adevărata plăcă turnantă în domeniul tehnicii aratului a constituit-o începutul mileniului al II-lea, cînd brăzdarul asimetric se perfecționează; este vremea cînd documentele scrise consemnează termenul de plug propriu-zis⁵¹.

O precizare se impune, care, departe de a constitui o justificare pentru decalajul tehnic dintre țările române și cele europene, minim de altfel, este necesară pentru înțelegerea deplină a evoluției tehnicii brăzdarilor de plug. Solul țărilor române de la sud și est de Carpați a prezentat și prezintă, în mare parte a cîmpiei și podișului, calități nutritive excepționale care nu se întîlnesc decît în puține zone europene. În aceste regiuni deosebit de fertile, procesul tehnic în domeniul producției agrare a putut fi mai lent, produsul cerealiier necesar alimentării putîndu-se realiza în condiții tehnice tradiționale. Această particularitate s-a constatat și în cadrul Imperiului Roman; căutările de noi soluții tehnice pentru sporirea producției au avut loc în părțile nordice ale imperiului cu soluri dure, umede. În zona mediteraneană s-a menținut tehnica tradițională⁵². Aceeași stare de lucruri s-a petrecut și în

⁴⁷ M. Beranova, *Hromadný nález orebniho náradi ze Smolnice a problematika oradla v cechách v době hradistní*, în „Památky archeologické“, LIX (1968), nr. 2, p. 537—538.

⁴⁸ J. Wielowiejski, *Recherches sur l'agriculture antique...*, în „Kw. Hist. Kult. Mat.“, 1964, (Ergon IV), p. 648; vezi și „Kw. Hist. Kult. Mat.“, 1955, nr. 1, p. 153—165.

⁴⁹ J. Kudrnac, *Cîteva date noi despre agricultura la slavi*, în *Arheologia Moldovei*, I; H. Lowmianski, *Le probleme...*, în op. cit., p. 499 și urm.; vezi și *Kratkie Soobščenie*, 1954, p. 116, fig. 51.

⁵⁰ Aceste observații aparțin cercetătorului V. Neamțu, care le-a consemnat în lucrarea sa de doctorat intitulată *Tehnica producției agricole în Moldova și Țara Românească în epoca feudală. Contribuție la dezvoltarea producției cerealiere pînă în sec. al XVIII-lea* (ms).

⁵¹ A. Haudricurt, M. Delamarre, op. cit., p. 46, 351; Jacques le Goff, *Il Basso Medioevo*, Milano, 1967.

⁵² H. Lowmianski, op. cit., p. 499 și urm.

zona Dunării de Jos. În regiunile cu cernoziom a continuat să se folosească pînă tîrziu brăzdarul tradițional simetric. Deși cele trei brăzdare descoperite în diferitele localități de pe teritoriul Moldovei și Țării Românești nu sînt edificatoare pentru a avansa o anumită concluzie (sînt necesare ample cercetări în această privință), considerăm aprioric că încercările de găsire a noii modalități tehnice în perfectarea principalei piese a plugului au avut loc în zonele cu soluri mai sărace sub aspect nutritiv (zona colinară de exemplu). Fiind însă o prezumție, rămîne ca cercetările să infirme sau să o confirme.

Pe această bază documentară, se pot face oare unele considerații în ce privește tipul plugului folosit pe teritoriul extracarpatic în sec. X—XIV? Nu vrem să intrăm aici în detalii privind disputa istoricilor în legătură cu evoluția acestui instrument de arat de-a lungul veacurilor. Majoritatea cercetătorilor, români sau străini, admit următoarea evoluție: aratru (plug primitiv triunghiular sau patruleter ca formă, cu plaz sau fără plaz) utilizînd brăzdare simetrice (dacic sau roman) și cuțite în unele cazuri; plugul propriu-zis avînd ca particularități fundamentale brăzdarul asimetric cu cormană și cuțit și, în general, cu roțile (avantren)⁵³. Evident că această schemă rămîne totuși didactică, procesul evolutiv fiind în realitate deosebit de complex în sensul coexistenței unor elemente ale plugului primitiv (aratru) cu cele ale plugului propriu-zis. Au fost zone geografice care prin condițiile pedo-climatice au menținut utilizarea aratrului o foarte îndelungată vreme, acesta preluînd unele particularități tehnice ale plugului propriu-zis. În acest context trebuie să admitem, de asemenea didactic, existența unei epoci de tranziție tehnică de la aratru la plug care, după datele prezentate mai sus ar corespunde pe plan european cu sec. III—XI/XII. Pentru teritoriul României această epocă corespunde cu sec. IV—XIV. Cum arăta acest tip de plug este greu de precizat. Există însă, așa cum am văzut mai sus, unele elemente ca, de pildă, brăzdarul simetric cu tendințe de modificare a laturii lucrătoare (în sensul măririi ei în dauna celeilalte), fapt care presupune atașarea cormanei pentru răsturnarea brazdei. Întrucît unele brăzdare prezintă uzări mai pronunțate pe latura dreaptă, altele pe cea stîngă, s-a presupus existența unei cormane schimbătoare, mobile care putea fi atașată pe ambele părți ale uneltei de arat în funcție de sistemul de arătură. Astfel, s-a născut în literatura de specialitate noțiunea de plug simetric cu cormană schimbătoare, caracteristic perioadei de tranziție de la aratru la plugul propriu-zis prin excelență asimetric⁵⁴. Prin brăzdările de la Dragoslăveni și Mănăs-

⁵³ Vezi recenta lucrare: U. Bentzien, *Haken und Pflug. Eine volkswirtschaftliche Untersuchung zur Geschichte Elbe und Oder*, Berlin, 1970.

⁵⁴ Pentru întreaga discuție în legătură cu tipurile de plug de-a lungul veacurilor, a se vedea următoarele studii recente unde se redă întreaga bibliografie: N. Edroiu, P. Gyulay, *Evoluția plugului în țările române în epoca feudală*, în „Acta Musei Napocensis”, 1965, III, p. 307—344; V. Neamțu, *Contribuții la problema uneltelor de arat în perioada feudală în Arheologia Moldovei*, 1966, IV, p. 293—316; idem, *Contribution à l'étude du problème des instruments aratoires utilisés au Moyen Age en Moldavie*, în „Rev. Roum. d'Hist.”, 1967, VI, nr. 4, p. 533—552; N. Edroiu, *Bibliografia referitoare la istoria instrumentelor de arat utilizate în agricultura țărilor române*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, seria Historia, 1970, XV, nr. 1; N. Edroiu, *Despre apariția plugului în țările române*, în „Terra nostra”, vol. II (1971), p. 95—117.

tirea Lișcov, acest tip de plug se apropia foarte mult de plugul asimetric, astfel că putem considera epoca sec. X—XIV etapă importantă și în ce privește evoluția tehnică a plugului către forma lui superioară.

Dar dacă brăzdarul asimetric al plugului, sau „fierul lat“ cum se numește el în documentele noastre medievale, evidențiază mai mult caracterul intensiv al culturii cerealiere, celelalte piese ale plugului, cuțitul („fier lung“ în documente) și oticul reliefează mai mult caracterul extensiv al cultivării ogoarelor. Cuțitul și oticul se leagă în primul rind de extinderea suprafețelor arabile în dauna țelinei și a pădurii. Acest proces a fost permanent după cum ne indică prezența cuțitului de plug încă din epoca dacică⁵⁵.

Începînd din sec. al X-lea însă, se constată o înmulțire a numărului acestor piese la est și sud de Carpați⁵⁶. Asemenea piese s-au descoperit la Birlogu (sec. al X-lea)⁵⁷, la Dragoslăveni (sec. al X-lea)⁵⁸, la Radovanu (sec. al X-lea)⁵⁹, la Capidava (sec. X—XI)⁶⁰, la Ciurelu⁶¹, la Murgeni și 23 August (sec. X—XI)⁶², la Ploiești-Triaș (sec. X—XIII)⁶³, la Păcuiul lui Soare (sec. al XI-lea)⁶⁴, la Bitca Doamnei (sec. XII—XIII)⁶⁵, la Suceava (sec. al XIV-lea)⁶⁶. Pe baza acestor date, pe care oricît le-am pune pe seama hazardului, rămîne loc totuși și pentru concluzia înmulțirii numărului lor în raport, am spune, direct proporțional cu numărul brăzdarelor și, ca urmare, a sporului de populație constatat în aceea vreme, vital interesată în creșterea volumului de cereale.

Dintre lucrările agricole următoare aratului, vestigii mai numeroase din epoca timpurie a feudalismului a lăsat recoltatul cerealelor. Principalele unelte de recoltat cerealele erau secerile, coasele și cosoarele. Unele dintre aceste piese au ajuns pînă în zilele noastre, întregi sau fragmentare, descoperite fiind cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate în diferite puncte de pe teritoriul de la est și sud de Carpați, de pildă, la Dinogetia⁶⁷, Păcuiul lui Soare⁶⁸, Izvorul (Ilfov)⁶⁹, Dridu

⁵⁵ R. Vulpe, *La civilisation dace...*, în „Dacia“, 1957, fig. 3/1; I. Crișan, în Muzeul Brukenthal, „Studii și comunicări“, 12, Arheologie-istorie, Sibiu, 1965, p. 214, fig. 1/16; 2/10; *Materiale*, VIII, p. 86.

⁵⁶ Evidența aceasta se referă la stadiul actual al cercetărilor.

⁵⁷ I. Nania, *op. cit.*

⁵⁸ M. Comșa, Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragoslăveni*, în SCIV, 1969, nr. 3, p. 425 și urm.

⁵⁹ M. Comșa, E. Gheannopoulus, *Unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu (jud. Ilfov)* în SCIV, 1969, nr. 4, p. 617 și urm.

⁶⁰ *Materiale*, VIII, p. 694.

⁶¹ *Materiale*, VII, p. 660.

⁶² Gh. Coman, *Cercetări arheologice...*, în *op. cit.*, p. 287 și urm.

⁶³ V. Canarache, *op. cit.*, p. 98.

⁶⁴ *Materiale*, VIII, p. 718, fig. 8/3.

⁶⁵ C. Mătasă și colab., *op. cit.*

⁶⁶ SCIV, an. VI (1955), nr. 3—4, p. 757; „Dacia“, 1965, p. 453, fig. 7/5.

⁶⁷ *Materiale*, VII, p. 592; SCIV, an. IV (1953), nr. 1—2, p. 249, 251; Gh. Ștefan și colab., *Dinogetia*, I, p. 58—60.

⁶⁸ *Materiale*, VII, p. 605.

⁶⁹ B. Mitrea, *Unele probleme în legătură cu necropola prefeudală de la Izvorul (r. Giurgiu)*, în SCIV, 1967, nr. 3, p. 449.

(Ilfov)⁷⁰, Poienеști (Vaslui)⁷¹, Răducăneni (Vaslui)⁷², Bîtca Doamnei (8 seceri și 6 coase)⁷³, Coșna-Floreni (Suceava)⁷⁴, Zimnicea⁷⁵, Ripa Bărbosilor⁷⁶, Dragoslăveni (5 seceri)⁷⁷, Castelu Constanța⁷⁸. În unele puncte ca, de pildă, Celei⁷⁹ utilizarea coasei este atestată indirect prin prezența nicovalei de bătut coasa. Toate aceste mărturii confirmă efectuarea de către locuitorii de pe teritoriul Moldovei și al Țării Românești a lucrării finale a ogorului, recoltatul, cu ajutorul principalelor unelte: seceri, coase, cosoare. Întrucît asemenea piese au fost folosite încă din epoca fierului, și în lipsa unor cercetări de laborator asupra fragmentelor conservate, nu putem, în stadiul actual al cercetării, să surprindem o evoluție tehnică spectaculară în sec. X—XIV. Singura considerație care s-ar putea face ar fi cea referitoare la prezența lor mai numeroasă în această vreme în raport cu epoca precedentă, observație care s-ar înscrie, cu aceleași semnificații, în cadrul constatărilor generale prezentate mai sus.

Descoperirea pe teritoriul patriei noastre a unor depozite de unelte agrare ca brăzdare, coase și seceri în primul rînd (constatarea depășește hotarele țării noastre, ea fiind valabilă și pentru alte țări europene) ridică o problemă extrem de importanță pentru aprecierea gradului de organizare socială a producției agrare în sec. X—XIV. Fără a i se acorda prea mare atenție, această chestiune a rostului social-economic al acestor depozite a preocupat și pe înaintașii noștri, mai mult pentru a da o explicație acestei „curiozități”. Unii dintre cercetători, chiar din zilele noastre, au încercat să explice prezența acestor depozite prin a le considera ateliere de meșteșugari. Aceasta este concluzia pentru depozitul de unelte agrare descoperit la Dragoslăveni (Vrancea), ca și pentru un alt depozit de la Radovanu. Autorii acestor descoperiri au considerat aceste depozite drept inventarul unor bogate ateliere de fierărie. Variația de obiecte și unelte care alcătuiesc conținutul acestor depozite⁸⁰, i-a obligat pe autori (în ipoteza existenței atelierului de fierar) să conchidă asupra slabei specializării a acestor fierari și, totodată, să sublinieze dezvoltarea sensibilă a prelucrării metalelor și a agriculturii⁸¹. O primă obiecție împotriva acestei interpretări a depozitelor amintite

⁷⁰ *Materiale*, VIII, p. 664; Eug. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967, p. 135—149, 163—165.

⁷¹ V. Canarache, *op. cit.*, 103—104.

⁷² *Materiale*, VII, p. 726.

⁷³ C. Mătasă și colab., *op. cit.*, p. 346 și urm.

⁷⁴ Inedit.

⁷⁵ *Istoria României*, vol. II, p. 286.

⁷⁶ Inedit.

⁷⁷ M. Comșa, Gh. Constantinescu, *op. cit.*

⁷⁸ *Materiale*, VII, p. 651—652.

⁷⁹ *Materiale*, VII, p. 487—488.

⁸⁰ Unelte agrare (7 brăzdare, 2 cușite plug, 2 oticuri, 5 seceri, 1 coasă, 5 săpăligi, 3 rame hîrleț), unelte de fierărie (2 nicovale, 7 clești de fierar, 2 ciocane), arme și piese de harnașament (topoare cătărămi etc.), obiecte de uz casnic (torți și cercuri de fier provenind de la clădiri de lemn etc.).

⁸¹ M. Comșa, Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperit la Dragoslăveni (jud. Vrancea)* în SCIV, 1969, nr. 3, p. 434; M. Comșa, E. Gheanopoulos, *Unelte și arme din epoca feudală timpurie descoperite la Radovanu* (jud. Ilfov, în SCIV, 1969, nr. 4, p. 619—621.

o constituie lipsa completă a vestigiilor de prelucrare a metalelor pe care în mod normal le conține orice activitate de acest gen: zgură metalică de la prelucrarea buretelui metalic, deșeuri, piese nefinisate sau în curs de prelucrare etc. Chiar și în cazul în care am admite că asemenea colecție de obiecte a fost ascunsă cu prilejul unor tulburări social-politice, astfel de vestigii, mai cu seamă piese nefinisate, nu puteau lipsi. De altfel, torțile și cercurile găsite provin de la vasele respective de lemn care au putrezit, ele nefiind elaborate de meșterul atelierului pentru a fi ulterior utilizate. Situația este asemănătoare și în cazul altor depozite ca, de pildă, la Bîrlogu (jud. Argeș), unde cantitatea de unelte și obiecte metalice cîntărea circa 400 kg⁸².

Care este, atunci, semnificația acestor depozite de unelte și obiecte? Comparația cu tezaurele monetare și de obiecte de preț contemporane ne-ar putea duce, teoretic, la a accepta aceeași explicație: folosirea lor ca etalon de schimb. Prezența în aceste depozite a obiectelor de mică însemnătate și fără valoare intrinsecă a metalului (cătărămi, cercuri de vase etc.) nu permite acceptarea unei asemenea interpretări care vizează valoarea circulatorie a unor asemenea obiecte. De aceea, credem că explicația trebuia căutată în procesul de organizare a producției, în deplină concordanță cu stadiul de organizare socială a comunității de viață din acea vreme.

Ideea noii explicații pe care o propunem ne-a fost sugerată de conținutul unor acte-inventar dintr-o epocă mai nouă, precum și de anumite tradiții care s-au menținut în unele zone agrare pînă în epoca modernă. Este vorba în primul caz de primul inventar de bunuri materiale cunoscut pînă acum al unei mari gospodării. Documentul datează din 25 noiembrie 1588 și se referă la „bucatele“ mănăstirii Galata. Semnificația largă a acestei noțiuni de „bucate“ este redată la începutul documentului care arată: „Cice (aici) catastih de la mănăstire de la Galata să se știe de veșmintele beserecei și de argintu și de covoare și de bani și de cai și de cară și de tot dobitocul și de toate bucatele⁸³. Prin urmare, aceste bunuri pot fi împărțite în veșminte bisericești (ale mănăstirii), piese de podoabă lucrate din metale prețioase (aur, argint), icoane, precum și bunuri cu caracter gospodăresc. Această ultimă categorie de bunuri materiale este diferențiată în catastihul inventar în două subparagrafe⁸⁴; ea ne interesează în mod deosebit deoarece comparația pe care o vom încerca vizează această categorie. Ca bunuri sînt inserate în aceste două subparagrafe: 8 talgere de plumb, 23 căldări, 4 gratii, 2 pirostirii, 4 căldări mari de bere, 6 sfredele, 4 hîrlețe, 9 fiare de ferestre, 2 cuie mari de car, alte 4 cuie mai mici, 3 securi, 2 cîrlige

⁸² I. Nania, *op. cit.*

⁸³ *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVI, A, vol. III, p. 402—410.

⁸⁴ Această deosebire din act credem că exprimă, de fapt, pe lângă evidentul caracter diferit al acestor piese în raport cu celelalte (veșminte, icoane, odoare), particularitatea lor în legătură cu locul de păstrare în cadrul gospodăriei mănăstirești (vom reveni mai jos asupra acestei chestiuni).

de magherniță, 52 sape, 444 bucușe de oțel pentru fintină, 27 „perce-pele“ de lut, 2 cuțite „de mănăre“, 2 putini de poame murate, 2 cocii etc. Așadar, printre ele un important număr de unelte agricole, meșteșugărești, obiecte de uz casnic-gospodăresc etc. Corespondența de conținut dintre inventarul bunurilor gospodărești ale Galatei și inventarul depozitelor pomenite ne îndreptățește să acordăm acestora o semnificație apropiată de cea a inventarului Galatei. Cu alte cuvinte, este vorba de bunurile materiale cu caracter gospodăresc aparținând unei comunități de viață agrară. În mai toate cazurile cunoscute, asemenea depozite au fost descoperite în cadrul unor așezări sau în imediata lor apropiere. Observațiile făcute cu prilejul descoperirii depozitelor de la Dragoslăveni și Radovanu n-au putut stabili cu exactitate dacă aceste depozite au fost îngropate spre a fi salvate de la o eventuală distrugere a lor sau se aflau în cadrul unei construcții de un anumit caracter în care ele erau păstrate. Indiferent de faptul că au fost sau nu îngropate, trebuie să admitem că ele aparțineau nu unui singur individ, ci comunității de viață, grupului familiar, eventual, în cadrul sau în apropierea căreia au fost găsite. Raportat la stadiul de organizare socială din sec. X—XIII, aceste bunuri din depozitele descoperite aparțineau mai degrabă grupului familial sătesc devălmaș. Într-un asemenea tip de organizare socială, principalele unelte agrare, meșteșugărești, arme și harnășament, obiecte gospodărești, erau ținute în încăperi corespunzătoare. Obștea devălmașă sau grupul familiar de la Dragoslăveni, de pildă, posedă un număr de cel puțin 7 pluguri⁸⁵ (în cazul în care numărul de brăzdare descoperit este cel real), ceea ce exclude ipoteza apartenenței lor unui singur individ ieșit din devălmășie⁸⁶. Exemple de ținere și folosire a principalelor unelte gospodărești ale comunității agrare sînt și din sec. al XIX-lea și chiar de la începutul secolului următor. Ele erau date în seama unor membri ai obștei sătești care le păstrau și țineau evidența folosirii lor de către ceilalți membri.

L'AGRICULTURE À L'EST ET AU SUD DES CARPATES PENDANT LES IXe—XIVe SIÈCLES

— Résumé —

En utilisant une série de données historiques et archéologiques, ainsi qu'une vaste bibliographie, l'auteur commence son étude consacrée à l'investigation du problème de l'agriculture roumaine pendant les IXe—XIVe siècles sous l'aspect de la technique et de la production agricole, avec quelques questions de méthodologie concernant le sens et la signification de la notion d'agriculture. D'après la thèse exprimée, la notion d'agriculture comporte une large sphère : la culture des

⁸⁵ Un exemplu comparativ ni-l oferă documentele din Transilvania. Între posesiunile primite în 1181 de către o mănăstire de lângă Someș sînt pomenite 33 gospodării de slugi care posedă 12 pluguri (duodecim aratra); deci o așezare formată din 33 de case folosește pentru cultivarea ogoarelor 12 pluguri (*Doc. priv. ist. Rom.*, C. Trans., veac. XI—XIII, vol. I, p. 6—8). La Dragoslăveni cele 7 pluguri ar fi revenit, păstrînd proporția, unei așezări de circa 20 case.

plantes produisant des céréales (en général, de champ), l'élevage du bétail, la viticulture, la culture maraîchère, l'arboriculture, etc., branches entre lesquelles il existe des rapports de conditionnement réciproque, surtout entre la culture des plantes produisant des céréales et l'élevage des animaux, rapports qui ont assuré l'équilibre de l'économie des pays roumains au cours des siècles.

De ce point de vue, la population qui avait de telles occupations était une population stable, sédentaire, ces activités étant incompatibles avec le mode de vie des peuples nomades.

On attaque aussi d'autres problèmes en cet article, tels que, par exemple, ceux de l'évolution de la technique agraire, la signification historique des dépôts d'utils agraires découverts, la production de céréales, les types de culture pratiqués pendant le temps respectif, etc., en formulant des interprétations, dont beaucoup ont été pour la première fois mises dans le circuit scientifique de spécialité.

VECHIMEA BUCUREȘTILOR

de acad. **CONSTANTIN C. GIURESCU**

În lucrarea de sinteză *Istoria Bucureștilor*, apărută în 1967, arătam că orașul nostru are o vechime mult mai mare decât prima mențiune documentară sigură, aceea din 20 septembrie 1459. Afirmam anume, pe bază de raționament, că el a existat cu siguranță în sec. al XIV-lea și că, după toate probabilitățile, satul ilfovean București, purtând un nume *străvechi* și *general* românesc — sate numite astfel se întâlnesc, în secolele XIV—XVI, atât în Oltenia, cit și în Moldova și în Transilvania — devenise *tîrg*, adică centru de vîndut și cumpărat produse încă înainte de întemeierea statului Țării Românești, așadar înainte de domnia lui Basarab I zis și Negru Vodă¹. Argumentele pe care mă întemeiam erau de natură diferită. În primul rînd necesitatea pentru sătenii ariei *bine populate* a Ilfovului — descoperirile arheologice arată adevărate șiruri de așezări omenești de-a lungul văii Dîmboviței, a văii Argeșului, a văii Sabarului, a văii Colentinei, a văii Pasării, a văii Mostiștei, precum și o serie de așezări din preajma lacurilor Snagov și Căldărușani — necesitatea, zicem, pentru locuitorii acestei mulțimi de sate de a avea un centru de unde să-și poată procura *sarea*, necesară traiului zilnic, și acele unelte agricole indispensabile care erau *secerile* și *coasele*, apoi *topoarele*, precum și un minimum de fier pentru facerea de *cuțite*, *cosoare de vie*, *foarfeci* de tuns lîna oilor, *potcoave*, *cuie* și *scoabe*. Centru în care să poată, la rîndul lor, aduce spre vînzare prisosul produselor lor : am numit grînele — grîu, orz, mei, ovăz —, apoi prășila de vite, mari și mici, peștele bălților, mierea și ceara prisăcilor, produsele laptelui, pieile argășite, vinul și fructele lor etc. Acest centru trebuia să fie situat într-o poziție potrivită, egal depărtată de marginile regiunii pe care o deservea și la o răsăpintie de drumuri, a drumurilor care, pornind de la vadurile Dunării și „slonurile“ sau „cherhanalele“ bălților ei, se îndreptau spre ocnele de la deal și apoi mai departe, peste munte, spre orașele Transilvaniei. *Așezarea Bucureștilor ilfoveni întrunea toate aceste condiții*. Aci se întâlneau drumurile care veneau de la Giurgiu, Greaca, Oltenița și Mostiștea, mergînd spre deal și munte, aci poposeau carele cu pește sărat și proaspăt, precum și acelea ale negustorilor cu marfă străină venind din Balcani sau de la Brașov². Feno-

¹ Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, p. 45—47.

² *Ibidem*.

menul nu e specific Bucureștilor; asemenea târguri sau centre de vânzare-cumpărare pentru populația satelor s-au format, în perioada de dinainte de întemeierea statelor, pe toată întinderea pământului românesc, în tustrele țările. Așa se explică întemeierea Tîrgoviștei, Cîmpulungului, a Buzăului, a Tîrgu-Jiului, a Rîmnicului Vilcii și a altor târguri din Țara Românească, a Birladului, Tîrgului Putnei, Bacăului, Iașilor, Sucevei, Lăpușnei, Orheiului și a altora la fel din Moldova, precum și a Tîrgului Mureș, a Făgărașului, a Albei Iulii sau, cum îi spunea poporul, a Bălgradului, a Devei, a Băii Mari și a altora asemenea din Transilvania³.

Așadar, argumentul prim pentru vechimea Bucureștilor este acela de caracter *economic*: necesitatea locuitorilor dintr-o arie intens populată de a avea un centru de schimb, un *tîrg* situat într-un punct aproximativ echidistant de marginile ariei.

Odată cu întemeierea statului Țării Românești, sub Basarab I (1310—1352) sau Negru Vodă, se adaugă un nou argument, de ordin administrativ și militar. Și înainte de întemeierea statului a trebuit să existe în această regiune a Ilfovului vreun cnezat sau voievodat, așa cum existau în aceeași vreme, în 1247, acelea din Oltenia sau, dincoace de Olt, voievodatul lui Seneslau. Este exclus ca asemenea formații politice să nu fi fost și în partea centrală și de răsărit a Țării Românești, după cum este exclus ca ele să nu fi existat și în Moldova. Dar cneazul sau voievodul care cîrmuia ținutul „arinișului” — căci această înseamnă *Ilfov* (din *Elhov*!) în limba veche slavă⁴ — a trebuit să aibă o reședință, o „curte”, unde să stea, cu ostași și dregătorii lui; după toate probabilitățile, reședința acestui cîrmuitor coincidea cu „tîrgul” unde avea loc vînzarea și cumpărarea de produse, unde erau deci și vameși care luau, pe socoteala cneazului sau a voievodului, „vama” respectivă.

Dar, va spune cineva, toate acestea sînt *ipoteze*. E adevărat, sînt ipoteze, dar impuse de *logica istorică* și de comparația cu fapte și realități contemporane, care nu pot fi contestate. Să le considerăm totuși ca ipoteze. În momentul înșă cînd se întemeiază statul Țării Românești, sub Basarab I, cînd acest voievod cîrmuiește întreg teritoriul cuprins între Carpați și Dunăre, cînd, în locul cnezatelor și voievodatelor anterioare, apar *judefele*, cu pîrcălabi numiți de domn, este evident că pîrcălabul de Ilfov trebuia să aibă o reședință și această reședință a fost, după părerea noastră, la *București*. Aci, pe locul viitoareii curți domnești, pe malul stîng al Dimboviței, au stat pîrcălabul sau pîrcălabii lui Basarab I, precum și aceia ulteriori din domniile lui Neculai-Alexandru, Vladislav I sau Vlaicu Vodă, Radu I, Dan I și Mircea cel Bătrîn.

Cînd am formulat această concluzie⁵, am avut în vedere și ceea ce ne spune raguzanul Luccari care, trăind în Țara Românească pe vremea lui Mihai Viteazul, a afirmat într-o lucrare a sa, întemeiată și pe o veche cronică munteană, azi pierdută, că Negru Vodă a făcut cîteva „întărituri de cărămidă” („cortine di mattoni cotti”) în orașele Tîrgoviște,

³ Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din sec. al X-lea pînă la mijlocul sec. al XVI-lea*, București, 1967, p. 68—79.

⁴ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 50.

⁵ Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, p. 47.

București, Buzău și Floci (la gura Ialomiții)⁶. Săpăturile arheologice, întreprinse recent pe locul vechii Curți domnești, au dat la iveală, sub clădirea din vremea lui Vlad Țepeș, resturile, din cărămidă, ale unei construcții mai vechi, o cetățuie trapezoidală, în formă de turn din sec. al XIV-lea⁷. S-a făcut astfel dovada certă că exista aci o așezare mai importantă, desigur reședința pîrcălabului.

Ocupîndu-mă în continuare în susmenționata operă de sinteză de istoria Bucureștilor în sec. al XIV-lea, am identificat pe comitele „Dragomir românul, castelanul de Dîmbovița“, al lui Vlaicu Vodă, cu pîrcălabul cetății București. Cronica maghiară a lui Ioan de Kükülö (de Tîrnave), relatînd campania întreprinsă de regele ungar, în toamna anului 1368, după 13 octombrie, împotriva domnului muntean, arată că acesta din urmă a trimis împotriva oastei ce trecea Carpații prin partea de răsărit a Țării Românești, pe sus-numitul comite Dragomir care a izbutit să distrugă armata dușmană, ai cărei comandanți, Nicolae, voievodul Transilvaniei, și Petru, vice-voievodul, au căzut pe cîmpul de bătaie. Lupta a avut loc într-o regiune accidentată, muntoasă și păduroasă⁸. Am arătat că indicarea locului luptei n-are *nici o legătură* cu calitatea lui Dragomir, de pîrcălab al cetății Dîmbovița, *nici cu situarea acestei cetăți*. Dragomir a putut foarte bine să fie căpetenia cetății de la București și să dea lupta — cum s-a și întîmplat — departe de această cetate⁹.

Un argument în sprijinul identificării cetății comandate de pîrcălabul Dragomir în 1368 cu Bucureștii se poate scoate dintr-o împrejurare ulterioară din iarna 1396—1397, cînd voievodul Țării Românești Vlad. adversarul lui Mircea cel Bătrîn și omul turcilor, este asediat în „cetatea Dîmboviței“ de către Ștîbor, voievodul Transilvaniei și, după o rezistență de vreo două luni, luat prizonier împreună cu toată familia sa. Documentul ungar din 8 decembrie 1397, care relatează faptul, ne spune că Ștîbor a înaintat cu oastea sa în părțile transalpine — adică în Țara Românească — „pînă la cetatea Dîmboviței“ („usque ad castrum Dombovicha vocatum“), în care se refugiase zisul voievod, a asediat această cetate și a stăruit în asediu atît de mult, pînă cînd Vlad s-a predat, „împreună cu soția, copiii și întreaga familie“¹⁰. Ni se pare foarte puțin probabil ca voievodul să se fi refugiat cu toți ai săi în redusul fort — un pătrat cu latura interioară de 25 metri — de la Burlănești (comuna Voinești, jud. Dîmbovița), la mică distanță de apa Dîmboviței — așa cum s-a susținut de un cercetător¹¹ — și să fi putut susține, în această foarte mică întăritură, un asediu îndelungat. Mai normal era ca să se fi tras spre miazăzi, mai aproape de turci, protectorii săi, deci spre

⁶ Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Rausa*, Veneția, 1605, p. 49.

⁷ Panait I. Panait, *Cercetarea arheologică a culturii materiale din Țara Românească în secolul al XIV-lea*, în „Studii și cercetări de istorie veche“, 22 (1971), 2, p. 253 și 255.

⁸ I. G. Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuinis, Tyrnaviae*, 1765, p. 311—312.

⁹ Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, p. 48.

¹⁰ Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, XV, 2, p. 1822—1826 și în special p. 1825.

¹¹ Al. Vasilescu, *Cetatea Dîmboviței*, în „Bul. Com. Mon. Ist.“, XXXVIII (1945), p. 26 și 33—37.

București, care ofereau și alte posibilități de aprovizionare și rezistență. Convingerea noastră este că Vlad s-a închis în această cetate a Dimboviței de pe cursul inferior al riului. Tot aici, credem noi, a comandat și Dragomir pîrcălabul, biruitorul din 1368. „N-avem un argument peremptoriu — spuneam în 1967 — în sprijinul acestei identificări, după cum, repetăm, nici unul contra. Dar analiza împrejurărilor istorice și considerații de ordin logic pledează, după părerea noastră, pentru identificarea „cetății Dimbovița“ din 1368 și 1396 cu București”¹².

Atragem atenția acum și aici asupra unui fapt care vine în sprijinul acestei identificări. E vorba de *numele sub care sînt cunoscuți Bucureștii în izvoare istorice moldovene din sec. al XV-lea*. Cităm în primul rînd letopisețul anonim — cunoscut și sub numele de letopisețul de la Bistrița. Relatînd lupta de la Vodnău din 18—20 noiembrie 1473, între Ștefan cel Mare și Radu cel Frumos, letopisețul arată că acesta din urmă învins fiind, „a fugit cu toată oastea sa în cetatea sa de scaun numită Dimbovița“ (въ настоящем град свои нарицаемъи дѣмбовица)¹³.

La fel în cronica moldo-germană: după lupta amintită, Radu Voievod „a scăpat cu fuga, cu puțină oaste, într-o cetate ce se numește — Dimbovița“ („auf eyn schloss das heyst Dembovyscza“)¹⁴.

Este evident că moldovenii cunoșteau numele Bucureștilor, totuși cînd trebuie să-i designeze într-o cronică, ei întrebuintează expresia „cetatea Dimboviței“. Pînă și în sec. al XVII-lea, în cronica lui Grigore Ureche — Simion Dascălul, cînd se relatează lupta din 1473 și urmarea ei imediată, se spune că Radu cel Frumos „au fugit cu toată oastea sa la scaunul său la Dimbovița“ și că Ștefan cel Mare „au încunjurat cetatea Dimbovița“, din care Radu a fugit, ducîndu-se la turci și părăsindu-și soția și fiica în mîinile învingătorului¹⁵.

Astfel stînd lucrurile, mi se pare că e normal ca să admitem că și în sec. al XIV-lea cînd e vorba de „Cetatea Dimboviței“, cu un pîrcălab, cetate în care un voievod susține un asediu îndelungat — ceea ce implică armată, cantonamente și provizii — să ne gîndim la București. În această cetate a Dimboviței de pe cursul inferior al riului a stat cu siguranță Mircea cel Bătrîn; de aci putea mai ușor supraveghea linia Dunării, în vederea îndelungatului său război cu turcii.

În concluzie: Bucureștii, sat la început, cu nume străvechi și general românesc, a devenit *tîrg*, adică loc de desfacere și de aprovizionare pentru numeroasele sate ale ariei ilfovene, în a doua jumătate a sec. al XIII-lea. Reședință a pîrcălabului de Ilfov, în vremea lui Basarab I sau Negru Vodă care ridică, aci, o construcție de cărămidă, Bucureștii sînt „cetatea Dimboviței“ în care s-a refugiat Vlad I în 1396 și de unde fuge Radu cel Frumos în 1473. Noi descoperiri — arheologice și de texte — sper să dovedească temeinicia părerii mele despre începuturile orașului nostru și istoria lui în sec. al XIV-lea.

¹² Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, p. 48.

¹³ *Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu. București, 1959, p. 8 și 17.

¹⁴ Ion Const. Chițimia, *Cronica lui Ștefan cel Mare. Vestimenta germană a lui Schedel*, București, 1942, p. 41 și 63 — „Schloss“ poate fi tradus și prin „castel“, dar pentru problema care ne preocupă lucrul n-are importanță.

¹⁵ *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă*, ediție de Const. Giurescu, București, 1916, p. 54.

L'ANCIENNÉTÉ DE BUCAREST

— Résumé —

Dans l'oeuvre de synthèse *Istoria Bucureștilor* (L'histoire de Bucarest), parue en 1967, j'ai affirmé que la ville de Bucarest est plus ancienne que la première mention documentaire (20 septembre 1459) ; c'était une „cité“ (forteresse) au cours du XIV-e siècle et un bourg avant 1300. L'argument principal sur lequel s'appuie cette affirmation est d'ordre économique : la nécessité pour la multitude des paysans de la région d'Ilfov d'avoir un marché, un centre où ils puissent acheter le sel, indispensable à la vie humaine, les faucilles, les faux, les cognées et les serpes nécessaires à la vie agricole, pastorale et forestière, le fer enfin duquel on confectonnait des briquets, des fers à cheval, des clous etc. et, en même temps, où ils puissent vendre leurs produits : animaux, céréales, peaux, laines, poissons, miel et cire etc. Après la fondation de la Valachie et de ses districts, sous Basarab I (1310—1352), le district d'Ilfov a dû avoir une résidence, à savoir Bucarest. Les sources hongroises mentionnent en 1368 et 1396 „la cité de Dimbovița“ : c'est Bucarest. La preuve nous est fournie par deux sources moldaves du XV-e siècle, *La chronique anonyme* et *La chronique moldo-allemande* qui designent Bucarest sous le nom de „la cité de Dimbovița“.

PRIVIRE ASUPRA FORTIFICAȚILOR MOLDOVEI ÎN SEC. XIV—XVI

de dr. LUCIAN CHIȚESCU

Este bine cunoscut faptul că încetarea existenței în anul 271 a organizării statale sclavagiste de pe o bună parte a teritoriului țării noastre a însemnat mai întâi decăderea și apoi dispariția organizării municipale, ce constituise osatura principală a societății sclavagiste. După retragerea aureliană, orașele sînt abandonate, iar populația autohtonă se răspîndește în mediul rural unde își duce traiul și activitatea în cadrul obștilor sătosești, forme de organizare ce-și dovediseră viabilitatea și în cursul stăpînirii romane și care se vor întări tot mai mult după încetarea existenței statului sclavagist pe teritoriul țării noastre. Populațiile migratoare, aflate pe treapta organizației gentilice, au distrus vechile cetăți și orașe din epoca sclavagistă și, în trecerea lor peste teritoriul țării noastre, au supus dominației lor populația locală. În perioada secolelor IV—X, cînd se petrec și se suprapun în timp și spațiu cele două procese din istoria societății autohtone de la noi — formarea poporului român și trecerea la feudalism¹ —, atît datele arheologice cît și izvoarele scrise menționează existența pe acest teritoriu a unor așezări rurale mici (sate) ca o consecință firească a organizării comunităților locale în obști sătosești teritoriale, pe cîtă vreme aceleași surse de informare lasă să se înțeleagă că populațiile alogene, migratoare, nu s-au stabilit aici, prezența lor fiind redusă din punct de vedere numeric și destul de efemeră². În schimb, prezența populației autohtone, sedentare, cu ocupații predominant agricole și păstorești este tot mai des atestată, iar organizarea ei în obști a avut un rol hotărîtor tocmai în formarea relațiilor de producție feudale, știut fiind că dezvoltarea feudalismului înseamnă tocmai transformarea țăranilor liberi, membri ai obștilor, în țărani dependenți³.

Pornind de la aceste realități, constatăm că pînă relativ tîrziu așezările omenesști de aici nu au beneficiat de existența unor elemente speciale de fortificație. Situația aceasta este departe de a caracteriza numai

¹ În legătură cu aceste aspecte vezi I. Nestor, *Arheologia perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul R.P.R.*, în „Studii”, XV, 6, 1962, p. 1425—1438; același, *Formarea poporului român*, în *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 91—113.

² I. Nestor, *Arheologia perioadei de trecere...*, loc. cit., p. 1425—1438.

³ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*, București, 1964, p. 20 și urm.

viața autohtonilor din regiunile noastre, ea fiind dovedită ca atare și în alte locuri de la nord și est de țara noastră. Cercetătorii sînt în general de acord că pînă și triburile slave, considerate pe drept creatoare ale unei înfloritoare civilizații a lemnului, nu au cunoscut și aplicat decît destul de tîrziu sistemul fortificării așezărilor lor, însuși caracterul lor migrator nepermițîndu-le asemenea realizări⁴. Pe încetul însă, și pe măsura accentuării formelor de organizare feudală, începînd cu secolele VI—VII, mai întîi foarte sporadic iar apoi tot mai numeroase și pe spații geografice tot mai întinse, sînt semnalate așezări, care, pășind pe calea transformării lor în centre ale unor formațiuni politice, destul de simple ca organizare dar de tip feudal, sau în centre meșteșugărești puse în slujba formațiunilor respective, se înconjoară cu fortificații mai ușoare sau mai puternice lucrate din lemn și pămînt. Și dacă pentru secolul al VI-lea așezarea fortificată cu trei șanțuri de apărare și trei valuri adiacente de la Morești, jud. Mureș, este considerată încă un unicat⁵, pentru secolele următoare se cunosc destul de multe așezări întărite cu lemn și pămînt, acum începînd perioada de înflorire a civilizației „gorodiștilor”. Pornind de la Prut și pînă dincolo de Kiev, sau spre nord pînă la țărmurile Baltice, vreme de mai multe secole fortificațiile din piatră sînt aproape necunoscute, locul principal ocupîndu-l cu autoritate amenajările defensive lucrate din pămînt și lemn.

Demn de reținut este faptul că pînă destul de curînd din teritoriul est-carpatic de pînă la Prut lipseau semnalările unor asemenea fortificații, în ciuda faptului că nu mai departe decît în spațiul dintre Prut și Nistru atari așezări (Echimăuți, Alcedar, Tarevski ș.a.) cunoșteau o epocă de remarcabilă înflorire, căreia aveau să-i pună capăt ultimele valuri ale popoarelor migratoare, mai exact pecenegii⁶. Construcțiile lucrate din pămînt și din lemn nu au încetat însă să domine o dată cu invazia pecenegilor, ci au continuat să fie caracteristice chiar marilor așezări urbane ale vechii Rusii, exemple edificatoare în acest sens oferindu-le numeroasele așezări de caracter urban ce împînzeau teritoriul Rusiei Kieviene din perioada dinaintea invaziei tătarilor, Kievul însuși fiind fortificat cu palisade și valuri de pămînt⁷. O situație nedeosebită structural o întîlnim și în alte regiuni situate dincoace de Elba, și din acest punct de vedere socotim potrivit să atragem atenția cu precădere asupra teritoriilor de azi ale Poloniei și Cehoslovaciei, unde vechile așezări medievale foloseau curent fortificațiile din lemn și pămînt atît în interiorul, cît mai ales la granițele teritoriilor respective⁸. Pe un spațiu extrem de întins, ce cuprinde teritoriile Uniunii Sovietice, Poloniei, Cehoslovaciei și Ungariei, apărarea granițelor comunităților era

⁴ Așezări întărite sînt cunoscute la slavi începînd cu secolele VII—VIII B. Grecov, *La culture de la Russie de Kiev*, Moscova, 1947, p. 27.

⁵ Kurt Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, București, 1958, p. 73.

⁶ B. Grecov, *Итоги трехлетних работ в Молдавии в области славяно-русской археологии*, în KS, 1954, 56, p. 8—23; Idem, *Descoperirile din R.S.S. Moldovenească privind mileniul I al e.n.*, în S.C.S. Iași, VIII, 1, 1957, p. 164 și urm.

⁷ A. L. Mongait, *Arheologia în U.R.S.S.*, București, 1961, p. 337 și urm.

⁸ Witold Hensel, *L'étude des villes du Haut Moyen Age en Pologne au moyen de la methode archéologique*, în „Dacia”, N.S., V, 1961, p. 423 și urm.; Jaroslav Kudrnáček, *Cercetări arheologice în horodiștea slavă de la Klucov (Cehoslovacia)*, în SCIV, 18, 2, 1967, p. 269 și urm.

pentru multă vreme asigurată de așa-numitul sistem al prisăcilor : valuri de pământ întărite cu trunchiuri din lemn. Se pare că la venirea lor în Pannonia maghiarii au găsit asemenea fortificații pe care și le-au însușit repede, astfel că pentru sec. XI—XII, principalul mijloc de apărare a granițelor maghiare îl constituiau liniile de prisăci⁹. Aceeași situație se constată, de altminteri, și în Transilvania unde, la venirea maghiarilor, izvoarele menționează o sumedenie de prisăci care marchează în teren principalele etape ale cuceririi acestei provincii românești de către feudalitatea maghiară¹⁰. În afara prisăcilor însă, în Transilvania se cunosc încă de timpuriu și cetăți în sensul cel mai deplin al cuvântului, lucrate din pământ și lemn. Celor șapte cetăți, menționate de Anonymus la venirea maghiarilor, li se adaugă acum altele, descoperite pe cale arheologică. Așa, de pildă, cetatea din lemn și pământ de la Moldoveniști, jud. Cluj, din secolul al XI-lea, identificată cu „castrum Turda”¹¹, împreună cu cetatea de pământ de formă rectangulară de la Biharea, jud. Bihor¹², par a fi printre cele mai vechi cetăți din Transilvania. Acestea le urmează, pentru secolele XI—XII, cetatea de la Morești, jud. Mureș¹³, iar pentru etapa următoare, aceea a secolelor XII—XIII, reprezentativă este considerată a fi cetatea cu patru șanțuri și tot atâtea valuri de apărare de la Proștea Mare, jud. Sibiu¹⁴.

Un interes cu totul aparte însă și pe deplin justificat îl prezintă rezultatele cercetărilor arheologice de la cetatea, atribuită voievodului Gelu, de la Dăbica, jud. Cluj¹⁵, precum și de la mai târziu, dar cu atât mai semnificativa cetate de lemn, reședință a voievozilor români maramureșeni, din secolul al XIV-lea de la Cuhea, jud. Maramureș¹⁶. Cercetările de aici au demonstrat în chipul cel mai convingător cu putință că în secolul al XIV-lea voievozii români din Maramureș (nordul Transilvaniei) nu foloseau pentru reședințele lor decât întăriturile din lemn și pământ.

Pentru teritoriul de la răsărit de Carpați cercetările arheologice au adus abia în ultimii ani contribuții importante, relevând că și aici se constată aceeași situație ca în celelalte zone românești. După ce la Udești, jud. Suceava, a fost identificată și cercetată parțial o așezare fortificată din secolul al VII-lea¹⁷, tot în nordul Moldovei, la Fundul

⁹ Kurt Horedt, *op. cit.*, p. 109 și urm.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 119 și urm.

¹² M. Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, în AII Cluj, 1960, III, p. 7 și urm.

¹³ Kurt Horedt, *op. cit.*, p. 48 și urm.

¹⁴ *Ibidem*, p. 119 și urm.

¹⁵ Șt. Pascu, M. Rusu, P. Iambor, E. Edroiu, P. Gyulai, V. Wolman, Șt. Matei, *Cetatea Dăbica*, în „Acta Musei Napocensis”, V, 1968, p. 153—183; cf. și M. Rusu, *Castrum, urbs, civitas (Cetăți și orașe transilvănene din sec. IX—XIII)*, în „Acta Musei Napocensis”, VIII, 1971, p. 197—202.

¹⁶ Radu Popa, Mircea Zdroba, *Șantierul arheologic Cuhea, Baia Mare, 1966*, p. 13, 22; Radu Popa, *Recherches d'archéologie médiévale au Maramureș*, în RRH, V, 5, p. 771.

¹⁷ Informații de la Mircea D. Matei, autorul descoperirii.

Herței, jud. Botoșani, a fost cercetată metodic o horodiște din secolele VIII—X¹⁸.

Evoluția ulterioară a acestor fortificații a fost mult stinjenită de dominația mongolă în aceste locuri. Dominația străină a încetinit ritmul de dezvoltare a societății autohtone supuse dar n-a putut opri complet acest proces legic și firesc. Orice urmă de indoială în privința existenței în Moldova a unei vechi tradiții în domeniul construcțiilor defensive lucrate din lemn și pământ este înlăturată de descoperirea și cercetarea unor complexe ce țin de domeniul fortificațiilor militare în sensul cel mai deplin al cuvântului. Din analiza cetăților din lemn și pământ de la Roman (sfârșitul sec. al XIV-lea), Birlad și Crăciuna (a doua jumătate a sec. al XV-lea), precum și a fortificațiilor orășenești de la Suceava și Roman (sec. XIV—XV) rezultă că autohtonii de la est de Carpați dispuneau de o bogată experiență în acest domeniu, practica adusă din Maramureș de către primii domnitori moldoveni fiind tot una, bazată pe folosirea lemnului și pământului la ridicarea fortificațiilor. Nu numai că și la răsărit de Prut fortificațiile din lemn și pământ continuă să fie folosite pe toată durata secolelor XIV—XV, după cum o dovedesc întăriturile orașului Orhei și cetățile de la Costești și Soroca, dar și la sud de Carpați situația se constată a fi întru totul asemănătoare. În afara complexelor de la Frumoasa, jud. Teleorman¹⁹, Coconi, jud. Ilfov²⁰ și Basarabi, jud. Dolj, cercetate pe cale arheologică și asemănătoare din punct de vedere tehnic cu cele din Moldova, izvoarele scrise menționează pînă tîrziu existența unor asemenea amenajări la sud de Carpați, despre unele dintre ele avînd chiar precizarea expresă că sînt realizate „după obiceiul locului”²¹.

De altminteri, însăși analiza primelor cetăți din piatră ale Moldovei medievale duce, o dată mai mult, la aceleași încheieri. Într-adevăr, după cum se știe deja de mai multă vreme, dar tot pe cale arheologică, în timpul domniei lui Petru I Mușat (1374—1392) în Moldova a fost creată baza sistemului defensiv a țării prin construirea unor puternice cetăți de piatră în rîndul cărora trebuie incluse cu certitudine Cetatea Șcheia, Cetatea de Scaun a Sucevei și Cetatea Neamțului și cu probabilitate cetățile de la Hotin și Țețina.

În istoriografia românească s-a purtat și se mai poartă încă o discuție de cel mai mare interes științific pentru lămurirea originii tipului primelor cetăți de piatră ale Moldovei feudale și, din acest punct de vedere, socotim că două sînt opinile care au polarizat în majoritate atenția cercetătorilor și anume: a) tipul de cetate patrulateră, prevăzut cu bastioane rectangulare la colțuri (ca în cazul cetății de la Șcheia sau

¹⁸ Dan Gh. Teodor, *Le haut fœdalism sur territoire de la Moldavie à la lumière des données archéologiques*, în „Dacia”, N. S., IX, 1965, p. 326; mai nou și cu precizări ferme în privința datării elementelor de construcție vezi M. Petrescu-Dîmbovița, Dan Teodor, V. Spinei, *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice din horodiștea de la Fundul Herței (jud. Botoșani)*, comunicare la Sesiunea Științifică organizată de Institutul de Arheologie A. D. Xenopol, Iași, 27—29 dec. 1969.

¹⁹ N. Constantinescu, *Cetatea de pământ din secolul al XIV-lea de la Frumoasa (r. Zimnicea)*, în SCIV, 16, 4, 1965, p. 731 și urm.

²⁰ N. Constantinescu, *Observații asupra satului fortificat în Țara Românească (Așezarea de la Coconi, r. Oltenița)*, în SCIV, XIII, 1, 1962, p. 59 și urm.

²¹ A. Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa*, în ARMSI, s. III, t. IV, București, 1925, p. 76.

a forturilor inițiale de la Cetatea de Scaun și Cetatea Neamțului), este de origine nordică, polono-baltică²²; b) originea tipului respectiv este de căutat în sud, atari fortificații putînd, eventual, deriva din fortificațiile din lemn și pămînt²³. Indiferent care din cele două puncte de vedere se vor dovedi în ultimă instanță a corespunde realității — și în ceea ce ne privește socotim că primul — important de reținut este faptul că Petru Mușat a fost în situația de a chema în Moldova constructori în piatră cu experiență, cărora le-a încredințat *ridicarea primelor cetăți de piatră ale Moldovei medievale*, experiența autohtonă, ca și aceea cu care veniseră în Moldova voievozii maramureșeni, nepermițîndu-i ridicarea unor asemenea întărituri.

Cea de-a doua jumătate a sec. al XIV-lea reprezintă pentru regiunea și populația de la răsărit de Carpați nu numai etapa creării statului feudal de sine stătător ci, în egală măsură, perioada luptelor îndîrjite duse pentru apărarea independenței, precum și lărgirea treptată a hotarelor micului stat moldovean creat în 1359, prin înglobarea progresivă a tuturor zonelor moldovene pe măsura eliberării lor de sub dominația tătară. Larga acțiune de eliberare și unificare a întregului teritoriu moldovean a început o dată cu crearea statului feudal și a continuat pînă în ultima decadă a secolului al XIV-lea. Ea a fost urmată, și poate chiar grăbită, de luptele pe care locuitorii regiunii de la est de Carpați au fost nevoiți să le ducă împotriva inamicilor externi comuni, respectiv Hoarda de Aur și statul feudal maghiar, dar și de slăbirea economică și militară a acestor adversari externi ai existenței unui stat feudal moldovean independent. În cadrul acestei acțiuni legitime și firești are loc eliberarea de sub stăpînirea tătară a Țării Șepenițului și înglobarea ei în statul feudal moldovean, ridicarea unor puternice cetăți din piatră (cu plan rectangular și turnuri pătrate la colțuri după planurile și cu sprijinul unor meșteri aduși, se pare, din zonele polono-baltice, pe înălțimile de la Șcheia, Suceava și Neamț), mutarea capitalei țării dintr-un loc deschis ca Siretul la Suceava acum fortificată și apropierea politică a Moldovei de Polonia la numai o lună după ce aceasta anexase Haliciul și atinsese, astfel, granița de nord a Moldovei. Toate aceste acțiuni se află într-o interdependență logică și cauzală întrucît se constată că *numai* după ce au fost ridicate cetățile din piatră se creaseră acele condiții de stabilitate și prosperitate internă care să favorizeze prin interese comune apropierea politică a unui stat mic dar viguros de unul de rang european. Și este important de reținut faptul că pe cîtă vreme cercetarea arheologică a demonstrat pe deplin că cetățile de la Șcheia²⁴, Suceava²⁵ și Neamț²⁶, cu planuri rectangulare și turnuri

²² V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1958, p. 290.

²³ Gh. Diaconu, N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, București, 1960, p. 116—117.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Pentru principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Cetatea de Scaun vezi mai cu seamă M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 89—129.

²⁶ N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în SCIV, XI, 1, 1960, p. 81 și urm.; idem, *Din nou în problema Cetății Neamțului*, în SCIV, XIV, 1, 1963, p. 217 și urm.

pătrate la colțuri, au fost zidite în cuprinsul domniei lui Petru Mușat (1375—1392), înlăturînd astfel definitiv din istoriografia românească concepția originii teutonice a cetăților moldovene de piatră. omagiul depus de Petru Mușat la 26 septembrie 1387 la Liov demonstrează că aceste fortificații au fost înălțate înainte de această dată de vreme ce în act sînt deja menționați „cetățile Moldovei”²⁷, iar peste un an domnul moldovean se afla deja „în Cetatea Sucevei”²⁸.

Rezultă, așadar, că în timpul domniei lui Petru Mușat Moldova, chiar dacă nu cuprindea încă decît jumătatea de nord a teritoriului de la răsărit de Carpați, era înzestrată cu puternice cetăți și dispunea de o putere economică suficient de însemnată spre a putea suporta nu numai efortul material cerut de zidirea acestor fortificații, dar și de posibilitatea de a acorda regelui polon un împrumut de 3 000 ruble²⁹.

În această situație efortul principal al statului moldovean se va îndrepta cu precădere spre sud unde rămăsese încă un însemnat teritoriu în stăpînirea tătarilor sau a căpeteniilor feudale locale. Nu este, de aceea, întîmplător că, dacă pentru epoca primului domn mușatin (Petru), Cetatea Neamțului reprezenta cea mai sudică fortificație a statului moldovean, abia la sfîrșitul acestei domnii — în orice caz în intervalul cuprins între anii 1386—1392 — Roman Mușat, fratele lui Petru, completează sistemul defensiv al țării prin construirea celei mai sudice cetăți din interiorul Moldovei de la sfîrșitul sec. al XIV-lea, cetatea din lemn și pămînt de la Roman.

Datele furnizate de cercetările arheologice³⁰, și în primul rînd tehnica străveche a palisadelor cu construcții interioare din lemn, ca și prezența străruitoare a lui Roman în această fortificație, oferă dovezi aproape sigure că cetatea mușatină de la Roman a constituit sediul reprezentantului autorității centrale în zona de sud a Moldovei în timpul și imediat după includerea acesteia în cadrul statului moldovean. Așadar, cetatea din lemn și pămînt de pe malul stîng al riului Moldova avea scopul de a oferi loc reprezentantului autorității domnești, venit cu oaste în aceste părți pentru a instaura și consolida autoritatea domniei de la Suceava asupra regiunii sudice a Moldovei, în acțiunea de unificare a întregului teritoriu moldovean și, prin aceasta, un punct bine fortificat în calea eventualelor atacuri venite atît din partea feudalilor locali, abia supuși autorității centrale, cît și din partea eventualilor aliați ai acestora, tătarii. În egală măsură, cetatea nou construită oferea protecție producției de mărfuri și relațiilor de schimb din regiune, orașul Roman însuși luînd acum naștere în jurul și sub protecția cetății mușatine, el însuși fiind fortificat cu șanț de apărare, val de pămînt și palisade din lemn. Cu același prilej și în cadrul aceleiași acțiuni politice trebuie să fi intrat în stăpînirea Moldovei și colonia genoveză de la Cetatea Albă de vreme ce, imediat după înscăunarea sa pe tronul de la Suceava la

²⁷ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 600.

²⁸ *Ibidem*, p. 604.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Pentru rezultatele cercetărilor din cuprinsul cetății de pămînt de la Roman vezi M. D. Matei și L. Chiteșcu, *Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Mușat et l'établissement urbain de Roman*, în „Dacia”, N. S., X, 1966, p. 291 și urm.

începutul anului 1392, Roman I Mușat se intitulează „Domnul întregii țării a Moldovei din munte pînă la țărnul mării”³¹.

Se poate concluziona deci că pînă la constituirea statului feudal de sine stătător populația locală de la est de Carpați folosea în exclusivitate tehnica construcțiilor defensive lucrute din lemn și pămînt, ca rezultat firesc al unei experiențe dobîndite timp de mai multe secole anume în acest domeniu. După crearea statului feudal moldovean, autoritatea centrală intervine în lucrările de apărare, organizînd construirea unor puternice cetăți din piatră și dezvoltînd pe o treaptă superioară străvechea tradiție locală a fortificațiilor din lemn și pămînt. Prin acțiunea energetică a autorității centrale — acțiune impusă de existența în vecinătate a unor state puternice și expansioniste — se creează în Moldova un sistem unitar de apărare bazat pe trainice cetăți domnești zidite din piatră și pe cetăți din lemn și pămînt făcute, tot din inițiativă domnească, acolo unde interesele majore ale țării o impuneau.

După ce o descoperire relativ recentă a conținutului celei mai vechi inscripții (de mult dispărute) de la Cetatea Albă ne aduce știrea, se pare certă, că cea mai veche parte păstrată a cetății de aici a fost zidită de către moldoveni în timpul lui Iuga Voievod (1399 — februarie 1400)³², în 1426 Alexandru cel Bun, folosindu-se de luptele interne din Țara Românească dintre urmașii lui Mircea cel Bătrîn, Dan II și Radu Praznaglava, și de intervenția trupelor otomane în țara vecină, cucerește Chilia³³ de la Munteni. La rîndul lor, urmașii lui Alexandru cel Bun, în ciuda disensiunilor și luptelor interne ce au măcinat forțele țării, au acordat același interes major fortificațiilor. Potrivit textului și interpretărilor ce s-au dat inscripției puse la Cetatea Albă la 10 noiembrie 1440, în timpul lui Ștefan II, au fost întreprinse lucrări de refacere și de întărire a vechiului fort de aici³⁴, zidit, după cum am văzut, de moldoveni în timpul lui Iuga. Pentru aceste lucrări s-au folosit acum, ca și mai înainte, elemente bizantine cunoscătoare a tehnicii constructive, elemente pe cît de vechi pe atît de numeroase în această zonă. Dacă Ștefan II făcea eforturi apreciabile de întărire a sudului Moldovei, în nord, în schimb, fratele său Ilie și soția acestuia Marinka, forțînd prietenia polonilor, le promiteau acestora cedarea cetăților din nord, Hotinul, Țețina și Hmielovul³⁵. Acțiunile acestea au constituit însă simple promisiuni, cetățile menționate rămînînd mai departe în stăpînirea statului moldovean.

În condiții cu totul speciale, Petru al II-lea oferă în 1448 Cetatea Chilia lui Iancu de Hunedoara, care stăpînea astfel întreaga linie a

³¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 608, DIR, veacul XIV—XV, A. Moldova (1394—1475), p. 23.

³² V. A. Voițehovaschi, *Этапы строительства крепости в Белгород-Днепровском*, în *Материалы докладов пятой Научно-Технической конференции Кишиневского политехнического Института*, Chișinău, 1969, p. 341.

³³ Grigore Ureche, *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 101.

³⁴ I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpînirea Moldovei asupra ei*, în ARMSI, seria II, tom. VII, 1929, p. 313 și urm.

³⁵ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 708.

Dunării³⁶. Și merită a fi subliniat faptul, plin de profunde semnificații istorice, că atita vreme cât a trăit Iancu de Hunedoara — pentru care lupta antiotomană a constituit telul principal al politicii sale — nici un moment moldovenii n-au încercat să reentre în posesia Chilieii, punct strategic extrem de important în cadrul rezistenței împotriva expansiunii otomane. Vom vedea însă că atunci când, după moarte eroului de la Belgrad, garnizoana maghiară de la Chilia urmărea cu totul alte scopuri decât lupta antiotomană, atitudinea moldovenilor se va schimba radical, ei făcând totul pentru preluarea acestei importante cetăți de la gurile Dunării și pentru continuarea luptei de apărare împotriva expansiunii străine.

Pentru buna înțelegere a efortului deosebit pe care moldovenii îl făceau pentru apărarea țării lor împotriva expansiunii străine, un interes cu totul aparte îl prezintă însă prin conținutul ei inscripția pusă la Cetatea Albă în 1454 și care ne informează că la această dată pîrcălabul Stanciu a înălțat la Cetatea Albă un nou zid pe care l-a înarmat cu tunuri³⁷. Această din urmă precizare eate, după știința noastră, cea dintîi informație privind înzestrarea unei cetăți moldovene cu piese de artilerie, la numai un an după ce această armă își făcuse pe deplin intrarea în istorie spărgînd zidurile Constantinopolului. Prin aceasta avem dovada indubitabilă că, într-adevăr, Moldova a fost una din primele țări ale Europei răsăritene care și-a adaptat cetățile la folosirea artileriei.

În lipsa unor cercetări ample la fața locului și pornind numai de la conținutul inscripțiilor menționate, coroborat cu planul și cu datele pe care le avem acum la îndemînă în privința cetăților Moldovei, în genere, socotim că lucrările din anii 1399, 1440 și 1454 au dus la realizarea citadelei de la Cetatea Albă, a acelei fortărețe cu plan rectangular și cu turnuri circulare la colțuri. Aceste turnuri, în măsură să suporte loviturile pieselor de artilerie dar și să ofere loc de amplasare și manevră a artileriei proprii, constituie cele dintîi elemente ale arhitecturii militare bizantine pe care o sesizăm în Moldova. Conținutul inscripțiilor la care ne-am referit mai sus, planul citadelei, tehnica de construcție și ceramica bizantină descoperită aici³⁸, nu fac decât să susțină punctul acesta de vedere.

Dacă însă prima atestare documentară în legătură cu amenajarea unei fortificații moldovene în funcție de folosirea artileriei la asedii și cu dotarea ei cu piese de artilerie este cu puțin anterioară domniei lui Ștefan cel Mare, numai în timpul și sub conducerea acestuia acțiunea se generalizează și devine un sistem pentru întreaga țară.

Prima acțiune a marelui domn în domeniul fortificațiilor o sesizăm la 4 aprilie 1459 cînd, exclusiv din interese politice de prim ordin care-i

³⁶ Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova din anii 1447—1448* în „Studii“, XVI, 5, 1963, p. 1067 și urm.; idem, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chilieii și problema ajutorării bizanțului*, în „Studii“, 18, 3, 1965, p. 619 și urm.

³⁷ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 327.

³⁸ N. Constantinescu, *Contribuții la cunoașterea ceramicii bizantine de la Cetatea Albă (Belgorod Dniestrovski)*, în SCIV, X, 2, 1959, p. 441—451.

cereau cu fermitate să aibe în vecinul de la nord un aliat la începutul domniei, renunță pentru scurtă vreme la Hotin în favoarea regelui polon³⁹. Urmărind permanent să-și asigure la începutul domniei liniștea internă și alianța vecinilor în vederea marilor acțiuni ce aveau să urmeze, Ștefan a renunțat temporar la Hotin în favoarea polonilor, dar n-a ezitat să încerce, în vara anului 1462, să elibereze Chilia de sub stăpânirea garnizoanei maghiare⁴⁰ de îndată ce regatul maghiar de după Iancu de Hunedoara își schimba radical poziția față de Moldova și din aliat fidel al acestuia devenea tot mai accentuat un adversar.

Se consideră, pe bună dreptate, că prin acțiunea sa din 1462 Ștefan n-a urmărit să cucerească Chilia de la vecinii și aliații săi, muntenii, care nici n-o stăpâneau de mai multă vreme ci, dimpotrivă, s-o preia din stăpânirea garnizoanei maghiare, evitând în același timp o posibilă ocupare a cetății de către oastea otomană ce intrase în Țara Românească. Aceeași primejdie otomană, devenită însă și mai acută în anii ce au urmat, a determinat, de altminteri, pe înșiși locuitorii orașului și apărătorii cetății de la Chilia să se supună în 1465 aceleia căruia îi rezistaseră cu trei ani mai înainte și care, între timp și în împrejurări rămase neclare, reluate în 1464 Hotinul de la poloni, punând capăt acelei cedări vremelnice a cetății din nordul țării.

Numai după reluarea Chilie, când toate cetățile Moldovei erau iarăși în stăpânirea statului moldovean, ca în timpul lui Alexandru cel Bun, va începe adevărata operă constructivă a lui Ștefan cel Mare. Prin cercetare pe cale arheologică a Cetății Noi de lângă Roman⁴¹ s-a constatat că activitatea de constructor militar a lui Ștefan cel Mare în Moldova începe cu ridicarea acestei cetăți, care este și *prima zidită în întregime* în timpul marelui domn.

Construită în vara anului 1466 pe un teren fără urme de locuire anterioară, în lunca joasă și nisipoasă a râului Siret, la circa 5 km est de orașul Roman, Cetatea Nouă are ziduri groase de 4,50 m și plan rectangular prevăzut cu 7 *turnuri circulare* la colțuri și pe mijlocul a trei dintre laturi și cu un bastion rectangular pe mijlocul laturii de est, prin care se făcea accesul în interior; la exterior, cetatea era înconjurată cu un șanț de apărare, lat de 9—13 m și adânc de 4 m cu contra-escarpă zidită. Pentru consolidarea terenului nisipos și inundabil din lunca Siretului, constructorii au așezat la baza întregii construcții de piatră o ingenioasă rețea de birne orizontale din lemn, fixată pe piloni din lemn înfipti în nisip. Metoda aceasta a substructiilor din lemn așezate la baza zidurilor ridicate pe terenuri instabile, deși n-o mai întâlnim, deocamdată, la nici una din construcțiile feudalismului moldovenesc, este specifică tehnicii constructive bizantine și se întâlnește la o serie de cetăți ale epocii feudale timpurii de pe teritoriul R. P. Bulgaria, precum și la cetatea ridicată de bizantini în sec. al X-lea la Păcuilui lui

³⁹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 266.

⁴⁰ *Cronica moldo-polonă*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 178.

⁴¹ Cetatea Nouă se află pe malul stâng al Siretului la circa 5 km de orașul Roman. L. Chițescu, *Principalele rezultate istorice ale cercetărilor arheologice din cetatea medievală de la Gidini (r. Roman)*, în SCIV, 17, 2, 1966, p. 405—413; idem, *Cu privire la tehnica de construcție a Cetății Noi de lângă Roman*, în SCIV, 18, 4, 1967, p. 661—669.

Soare⁴². Folosirea acestei tehnici la Cetatea Nouă și asemănarea din punctul de vedere al planului și a formei turnurilor cu citadela de la Cetatea Albă ne-au determinat să considerăm că, întocmai ca și la cetatea de la Nistru, tehnica constructivă întâlnită la Cetatea Nouă nu poate fi atribuită decât aceluiași influențe răsăritene venite în Moldova prin intermediul lumii bizantine, cu care țările române au avut atâtea legături.

Dar constatările prilejuite de cercetarea acestei prime construcții militare a lui Ștefan cel Mare nu par a sugera numai folosirea în Moldova a tehnicii constructive bizantine ci, în egală măsură, dezvoltarea și aplicarea creatoare a acesteia la cerințele celei de-a doua jumătăți a sec. al XV-lea. După cum se știe, în această vreme tehnica amenajării fortificațiilor se schimbă în funcție de folosirea artileriei la asedii. Sintetizând caracteristicile fortificației în acel moment, Fr. Engels arăta că „întrebuințarea artileriei a avut ca rezultat imediat mărirea grosimii zidurilor și a dimensiunilor turnurilor în dauna înălțimii lor. Acum aceste turnuri au început a fi denumite runde (rondelli); ele se făceau îndeajuns de mari pentru a putea cuprinde câteva piese de artilerie“⁴³.

Dacă așa stăteau lucrurile pe plan european în secolul al XV-lea, forma și dimensiunile turnurilor și curtinelor de la Cetatea Nouă nu fac decât să probeze că cel puțin în acest caz moldovenii nu erau cu nimic în urma nivelului atins în apus de tehnica fortificațiilor.

Lăsînd la o parte faptul că prin cercetarea pe cale arheologică a Cetății Noi, și prin coroborarea acesteia cu izvoarele scrise, s-a stabilit data exactă a construirii ei (anul 1466)⁴⁴, aducîndu-se astfel o substanțială corecție cronicilor noastre interne ce afirmau că cetatea a fost zidită în 1483, s-au aruncat totodată unele lumini noi chiar asupra unor aspecte din istoria statului moldovean. Așa, de pildă, noile cercetări demonstrează că în timpul atacului maghiar din 1467 la Roman nu a avut de suferit decât orașul medieval și fortificațiile sale din lemn. Întrucît nu avem nici o știre în legătură cu atacarea de către Matei Corvin și a Cetății Noi, aceasta nefiind confirmată nici de cercetările arheologice, sîntem nevoiți să considerăm că regele maghiar a incendiat *numai* orașul Roman și fortificațiile sale⁴⁵ și că, deci, oastea maghiară n-a juns pînă la rîul Siret și la Cetatea Nouă.

După zidirea cetății de pe malul stîng al Siretului atenția și eforturile lui Ștefan cel Mare se vor îndrepta spre apărarea graniței răsăritene, amenințată de puternice și permanente atacuri tătare. Împotriva acestora domnitorul acționează energic atît pe cîmpul de luptă cît și pe șantierele de construcție, ridicînd la Orhei o cetate de piatră cu plan

⁴² Vezi în această privință D. Vilceanu, *Cu privire la tehnica de construcție a zidului de incintă al cetății bizantine de la Păcuil lui Soare (sec. al X-lea e.n.)*, în SCIV, 16, 2, 1965, p. 301 și urm.

⁴³ Karl Marx — Friederich Engels, *Opere*, vol. 14, Ed. Politică, București, 1963, p. 349.

⁴⁴ L. Chițescu, *Principalele rezultate istorice...*, loc. cit., p. 411.

⁴⁵ M. D. Matei și L. Chițescu, în „Dacia“, N. S., X, 1966, p. 291 și urm.; M. D. Matei și L. Chițescu, *Nouvelles données du problème de l'apparition des fortifications des villes Moldaves au Moyen Age*, în „Dacia“ N. S., XI, 1967, p. 321. și urm.

oblic rectangular și patru turnuri circulare la colțuri „la sfârșitul anilor 60 ai secolului al XV-lea”⁴⁶, confirmându-se, astfel, izvoarele scrise ce menționează, începînd cu 8 februarie 1470, în fruntea cetății, pe pîrcălabul Radu Gangur. Tot atunci, la est de cetatea nou construită, a fost realizat cel de-al treilea șanț și val de apărare ale orașului de aici, separîndu-se astfel complet, printr-o fortificație proprie, așezarea urbană de restul platoului.

Planul și tehnica de construcție a noii cetăți, turnurile circulare, precum și data la care a fost zidită (este cea de-a doua cetate de piatră pe care o ridică din temelii Ștefan cel Mare la un interval de patru ani) apropie cel mai mult cetatea de la Orhei de Cetatea Nouă, ceea ce confirmă atât originea comună a tipului celor două cetăți (nu este deloc exclus ca în ambele locuri să fi fost aceiași constructori), cît și concepția unitară de construcție a celor două fortificații nou construite cu turnuri circulare.

În primăvara anului 1471 însă întreaga energie a domnului era concentrată în sudul țării, unde conflictul moldo-muntean trecea de la faza latentă de pînă atunci la forme violente, a căror primă expresie a fost lupta de la Soci din luna martie. De subliniat este faptul că după victoria moldoveană de la Soci, deși urmează o expediție munteană în Moldova ce se soldează — conform scrisorii din 13 martie 1471 dată de Ștefan cel Mare solului polon Suhodolschi — *cu ridicarea unei fortificații muntene pe teritoriul Moldovei*, și pe care noi am identificat-o recent cu cetatea din lemn și pămînt Crăciuna⁴⁷, Ștefan preferă să dejoace intențiile belicoase ale lui Radu cel Frumos abătînd apa Siretului pe un alt curs și lăsînd cetatea ridicată de munteni fără apă decît să ajungă la o ciocnire hotărîtoare cu vecinul său. Prin aceasta, Ștefan urmărea menținerea unui echilibru în relațiile cu Țara Românească, știut fiind că o ciocnire hotărîită și energică cu țara vecină însemna de fapt declanșarea conflictului cu imperiul otoman. În permanență și în mod repetat Ștefan va duce o politică de alianță cu țara vecină, încercînd în chip statornic să aibă în Scaunul de la București aliați în rezistența pe care se străduia s-o organizeze împotriva expansiunii otomane. Pentru întărirea acestei rezistențe o atenție cu totul specială a acordat domnul Moldovei atât întăririi vechilor cetăți moldovene de la finele veacului al XIV-lea — care fuseseră făcute să reziste numai armelor albe specifice aceluia timp, dar nu și pieselor de artilerie — cît și ridicării unor fortificații ușoare din lemn și pămînt acolo unde țara era încă lipsită de mijloace defensive și unde interesele strategice și tactice le reclamau și impuneau.

Chiar dacă în momentul de față datele nu sînt suficient de concludente și convingătoare în stabilirea fermă a momentului cînd au fost adaptate vechile cetăți moldovene noilor condiții de luptă, cert este faptul că, oricum, în timpul invaziei otomane din vara anului 1476 ele erau în măsură să reziste puternicelor asedii. Se pare că atacul otoman din primăvara anului precedent, chiar dacă se încheiase cu strălucita

⁴⁶ G. D. Smirnov, *Археологическое исследование старого Орхеля*, în KS, Chiev, 1954, p. 24 și urm.

⁴⁷ L. Chișescu, *Cu privire la localizarea cetății Crăciuna*, în SCIV, 18, 2, 1967, p. 351 și urm.

victorie a oștilor moldovene la Vaslui, fusese în măsură să edifice și pe oșteanul și constructorul militar care a fost Ștefan cel Mare, că vechile cetăți de la sfîrșitul secolului al XIV-lea nu vor rezista unor asedii puternice decît dacă vor fi grabnic și bine adaptate noilor condiții de luptă. Pentru aceasta cele două vechi cetăți moldovene, Cetatea de Scaun a Sucevei și Cetatea Neamțului au devenit iarăși șantiere de construcție⁴⁸, de astădată în concepția și viziunea aceluia care zidise din temelii și în condițiile de luptă impuse de cerințele celei de-a doua jumătăți a sec. al XV-lea cetățile de lîngă Roman și de la Orhei. Numai că, de astă dată, mîsiunea constructorului era cu mult mai dificilă în sensul că era pus să zidească nu după planuri dinainte stabilite, ca mai înainte, ci să adapteze numai vechile fortificații noilor metode și mijloace de luptă, și aceasta într-un timp foarte scurt în care efortul întregii țări era subordonat intereselor apărării.

Referindu-se la cetăți în general, dar mai cu seamă la adaptarea cetăților occidentale, Fr. Engels, care a studiat special această problemă, sintetizînd-o, arată că „noile arme de foc făceau pretutindeni breșe în zidurile de piatră construite după vechiul sistem și de aceea se impunea inventarea unui nou sistem de fortificație. Lucrările de apărare trebuiau construite în așa fel încît focului direct al asediatorului să-i fie opusă o suprafață cît mai mică din construcțiile de piatră, iar pe valuri să fie instalată o artilerie puternică. Vechiul zid de apărare a fost înlocuit cu valul de pămînt care era doar căptușit cu piatră”⁴⁹. Întrucît acesta era principiul fortificării în genere, cunoscut și aplicat, de altminteri, de moldoveni la Cetatea Albă, Cetatea Nouă și Orhei, să vedem cum au știut aceeași constructori moldoveni să *reamenajeze* vechile cetăți și să le adapteze noilor cerințe.

La Cetatea de Scaun a Sucevei s-a încercat mai întîi un fel de experiment în sensul că la circa 20 m distanță de vechiul zid mușatin, pe mijlocul șanțului de apărare existent, a fost ridicat în jurul fortului mușatin un zid gros de 1,50 m prevăzut la exterior cu bastioane pătrate cu contraforti⁵⁰. Prin umplerea cu pămînt a porțiunii din vechiul șanț de apărare rămasă în spatele noului zid se crea nu numai o curte exterioară cu mare suprafață de manevră ci, în primul rînd, o masă enormă de pămînt ce sprijinea spatele noului zid. Totuși, îngustimea noului zid de incintă și, mai cu seamă, bastioanele de formă pătrată nu erau încă în măsură să reziste loviturilor de artilerie și nici să ofere posibilități largi de instalare și de manevră artileriei proprii. Se cereau, după cum am văzut, suprafețe circulare care să permită ricoșarea proiectilelor și să elimine unghiurile moarte din bătaia apărătorilor. Constructorul a sesizat de îndată acest lucru întrucît a intervenit prompt în înlăturarea neajunsurilor. Într-o nouă etapă de construcție, dar care urmează practic curînd pe prima, zidul de incintă abia construit era dublat la exterior de un altul, gros de circa 2 m și adosat lui ; se realiza astfel, în ansamblu, un zid de incintă gros de circa 3,50 m, ce înconjura cetatea ca un inel.

⁴⁸ M. D. Matei, *O nouă stemă cu inscripție descoperită la Cetatea de Scaun a Sucevei (1477, sept. 8)*, comunicare prezentată la Institutul de Arheologie în aprilie 1972.

⁴⁹ Fr. Engels, *Opere militare alese*, I, Ed. Militară, București, 1962, p. 306.

⁵⁰ M. D. Matei, *Contribuții arheologice...*, p. 119 și urm.

vechile bastioane păstrate fiind și ele îmbrăcate la exterior cu *turnuri semicirculare*.

După ridicarea acestei incinte, vechiul șanț de apărare a fost lărgit, realizându-se astfel, un nou șanț de apărare, larg la deschidere de peste 30 m, cu contraescarpa zidită și susținută de contraforți⁵¹. Accesul peste șanțul de apărare se făcea pe un pod de lemn, sprijinit de piloni de piatră.

Se consideră că adaptarea Cetății Neamțului la noile condiții de luptă s-a efectuat după încheierea operațiilor de la Cetatea de Scaun, intrucit experiența de la Suceava pare că i-a fost de mare folos constructorului: acesta n-a mai fost în situația de a mai recurge la pinza de ziduri cu bastioane pătrate, ci a realizat, direct, o nouă pinză de ziduri exterioare, groasă de 3,50 m și prevăzută la exterior cu patru turnuri semicirculare. Și aici noul zid de incintă a fost ridicat pe mijlocul vechiului șanț de apărare și, datorită terenului, numai pe latura de nord a cetății existente; și aici golul din spatele noului zid a fost umplut cu pământ și moloz⁵², după cum și de astă dată noua incintă a fost separată de exterior prin săparea în stîncă a unui șanț de apărare lat de peste 35 m. Atît la Cetatea de Scaun a Sucevei, cît și la Cetatea Neamțului lucrările de amenajare se pare că erau foarte avansate în vara anului 1476, cînd ambele fortificații au rezistat cu succes puternicilor asedii otomane.

Nemulțumindu-se însă numai cu pregătirile de la Suceava și Neamț și ținînd seama de știrile pe care le primea neconținut privind uriașele forțe ce urmau să fie aruncate împotriva Moldovei, Ștefan întărește Cetatea Albă și pune să construiască pe direcția probabilă de invazie o serie de fortificații ușoare, lucrate din lemn și pământ. Potrivit conținutului inscripției de la Cetatea Albă din 1476, în zilele pîrcălabilor Herman și Luca a fost zidită marea poartă⁵³. Se pare că este vorba de realizarea unei intrări speciale, lucrare ce dădea cetății moldovene de la Marea Neagră un plus de rezistență în fața atacului iminent al flotei otomane. Totodată, la Berheci, Birlad și Valea Albă sînt ridicate fortificații din lemn și pământ după principiul străvechi al palisadelor. Și dacă cercetarea fortificațiilor de la Berheci și Valea Albă constituie încă probleme de viitor, cetatea de la Birlad este acum bine cunoscută, cercetarea ei prilejuind o serie de constatări cu implicații dintre cele mai largi. Potrivit constatărilor făcute în timpul cercetărilor⁵⁴, cetatea de la Birlad (și foarte probabil și cea contemporană de la Berheci) reprezenta centrul de concentrare a unor puternice trupe de țară care să fie manevrate în funcție de deplasările, pe diferite direcții, ale oastei

⁵¹ M. D. Matei și AL. Andronic, *Cetatea de Scaun a Sucevei*, ed. Meridiane, București, 1965, p. 27.

⁵² N. Constantinescu, *Date noi în legătură cu Cetatea Neamțului*, în SCIV, 14, 1, 1963, p. 219 și urm. În aceeași problemă vezi Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, ed. Meridiane, București, 1968, p. 33.

⁵³ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 334.

⁵⁴ M. D. Matei, *Date noi în legătură cu cetatea de pământ de la Birlad*, în SCIV, X, 1, 1959, p. 119 și urm.; M. D. Matei și L. Chițescu, *Некоторые исторические выводы археологического исследования земляной крепости в Бырладе*, în „Dacia”, N. S., VII, 1963, p. 439—465.

invadatoare; în același timp, asemenea fortificație avea menirea de a opune invadatorului ce ar fi înaintat dinspre sud pe valea Birladului o primă rezistență pentru a da răgaz oștirii moldovene să ocupe pozițiile de luptă cele mai avantajoase impuse de situația dată. În momentul în care însă oastea otomană a pătruns în vara anului 1476 în Moldova nu pe valea Birladului, ca în anul precedent, ci pe valea Siretului, Ștefan și-a retras oastea din fortificațiile abia ridicate la Birlad și Berheci, iar acestea au fost incendiate spre a nu fi ocupate și folosite de oastea otomană împotriva acelor care le ridicaseră. Desfășurarea evenimentelor din vara anului 1476 și grelele încercări prin care a trecut atunci Moldova constituie tot atâtea dovezi ale gândirii militare superioare a lui Ștefan cel Mare. Fiindcă, dacă în cursul acestei campanii cetățile de piatră, de curind reamenajate, de la Suceava și Neamț au rezistat puternicelor asedii otomane, contribuind în acest fel la salvarea țării, Cetatea Nouă de lângă Roman, situată chiar pe direcția înaintării grosului oastei otomane, a fost nevoită să cedeze. Cercetările arheologice au dovedit că acum zidurile cetății au fost distruse (fiind refăcute ulterior), iar izvoarele scrise demonstrează că între 22 mai 1476 și 11 februarie 1478 în divanul domnesc nu mai apar pîrcălabii acestei cetăți. Rezultă de aici că în vara anului 1476 Cetatea Nouă a fost distrusă, refacerea ei petrecîndu-se, oricum, înainte de 11 februarie 1478 cînd pîrcălabii acestei cetăți reapar în divanul domnesc.

Imediat după refacerea și repunerea în funcțiune a Cetății Noi eforturile domnitorului se concentrează spre sudul țării. Aici, potrivit cronicilor, după 22 iunie 1479, moldovenii au construit o nouă cetate, Chilia, folosind 800 de zidari și 17 000 de ajutoare⁵⁵. Chiar dacă, pînă la efectuarea unor cercetări arheologice, nu vom fi în măsură să știm dacă Ștefan cel Mare a *zidit* într-adevăr, așa cum se pare, o nouă cetate la Chilia Nouă sau a întărit și reamenajat vechea Chilie, luată în 1465 din stăpînirea garnizoanei maghiare, important este faptul că în acest an cetatea de la gurile Dunării a fost pusă de domnul Moldovei în situația de a rezista unor noi atacuri; tot așa cum în același an, 1479, o altă inscripție de la Cetatea Albă ne informează că și aici s-au efectuat lucrări de fortificare, materializate prin înălțarea unui nou zid de apărare⁵⁶. Asemenea intense și grabnice măsuri de fortificare a sudului țării le lua Ștefan pentru a nu fi surprins de un atac din partea turcilor sau a aliaților acestora, domnii Țării Românești. Fiindcă numai după ce și *ultima* încercare pe care o face Ștefan în 1481 de a avea în Vlad Călugărul un aliat în Țara Românească se dovedește la fel de infructuoasă și neviabilă ca și cele de mai înainte, domnul moldovean va renunța la politica munteană de pînă atunci și, în cadrul eforturilor pe care le face de a fortifica țara spre a putea rezista atacurilor externe, pune stăpînire pe cetatea munteană Crăciuna⁵⁷, care fusese ridicată (din lemn și pămînt) pe malul stîng al cursului final al Siretului, deci pe teritoriul moldovean, la 10 martie 1482.

⁵⁵ *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 34.

⁵⁶ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 338.

⁵⁷ *Istoria României*, II, București, p. 527; L. Chițescu, în SCIV, 19, 1, 1968, p. 81, și urm.

Tot atunci, sau la puțin timp după luarea în stăpînire a cetății Crăciuna, au loc ample lucrări de întărire a Cetății Noi de lingă Roman. Cercetările arheologice au dovedit că în 1483 are loc *mărirea și întărirea* cetății de aici și *nicidecum fondarea ei*, cum afirmă textul cronicilor noastre interne⁵⁸. S-a dovedit că acum i se adaugă Cetății Noi o nouă curtină exterioară pe latura de est, de circa trei ori mai mare decît prima. Noua incintă exterioară, cu ziduri groase de 4 m, era prevăzută la colțuri cu turnuri circulare și cu intrarea flancată de două turnuri semicirculare. După terminarea zidirii noii incinte, ce se lega de faza mai veche prin două turnuri circulare, întregul complex de la Cetatea Nouă a fost înconjurat de un impunător șanț de apărare, a cărui lărgime variază între 30 și 50 m și în care a fost abătută apa Siretului, întocmai ca la Chilia, unde apa brațului cu același nume al Dunării pătrundea în șanțul de apărare al cetății dunărene. Numai după aceste lucrări Cetatea Nouă a devenit acea fortificație inexpugnabilă în măsură să impresioneze, chiar în veacul următor, pe călători⁵⁹ și să ofere un loc de concentrare și conducere a trupelor atît în timpul lui Ștefan cel Mare cît și mai tîrziu, în zilele celui dintîi unificator al țărilor române care a fost Mihai Viteazul.

Așa cum este îndeobște cunoscut, în ciuda eforturilor făcute de moldoveni, în 1484 turcii, cu o mare oaste și cu o flotă puternică, conduși direct de sultanul Baiazid al II-lea și ajutați de tătari și Vlad Călugărul, asediază și cuceresc Chilia și Cetatea Albă și pătrund pînă la Suceava, jefuind și pirjolind totul în cale, inclusiv cetatea de pămînt și lemn de la Crăciuna, care în aceste momente și-a încheiat definitiv existența.

Căderea cetăților de la Dunăre și Mare a însemnat pentru statul moldovean crearea unor mari breșe în sistemul defensiv și pierderi deosebite din punct de vedere teritorial și economic. În această situație, atenția lui Ștefan se va îndrepta în ultimii ani ai vieții spre fortificarea cetăților din nordul țării și spre construirea de obstacole împotriva atacurilor tătare din est. Mărturii în acest sens găsim într-o cronică rusească după care, înaintea luptelor cu regele polon Ioan Albert, Ștefan cel Mare „și-a adunat oastea lui și a așezat cu oameni și a întărit puternic Cetatea de Scaun Suceava și toate celalte cetăți ale lui”⁶⁰ și în construirea cetății de la Soroca.

Cercetările arheologice efectuate la Soroca de către cercetătorii sovietici au demonstrat că împotriva cetelor tătare a ridicat Ștefan cel Mare fortificația al cărei pîrcălab este atestat documentar începînd cu 12 iulie 1499. Cetatea pe care a ridicat-o Ștefan cel Mare în acești ani la Soroca și pe care a condus-o pîrcălabul Coste, membru al divanului domnesc, era din lemn și pămînt. Resturile ei au fost găsite sub zidurile

⁵⁸ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 27.

⁵⁹ George Reicherstorffer, în *Călători străini despre țările române*, I, București, 1968, p. 202.

⁶⁰ Полное собрание русских летописей, VII. St. Petersburg, 1907, p. 555, apud M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 120.

cetății de piatră pe care o va înălța în același loc Petru Rareș⁶¹. Fortificația din lemn și pământ de la Soroca a continuat să funcționeze cu aceleași rosturi și rezultate și în timpul lui Bogdan cel Orb, care preciza din nou menirea ei: „castrum nostrum Sorocianum... contra paganos tutelam habet“⁶².

Importanța cu totul deosebită pe care Ștefan cel Mare a acordat-o acestei cetăți din lemn și pământ rezultă din însăși prezența pîrcălabului ei în listă de martori: Coste este primul și singurul pîrcălab cunoscut pînă acum, al unei cetăți domnești din lemn și pământ, membru al divanului domnesc.

Cu cetatea din lemn și pământ de la Soroca se încheie activitatea lui Ștefan cel Mare de constructor strălucit al celui mai puternic și mai organizat sistem de apărare din întreaga istorie a Moldovei medievale. Prin trăinicia și solidaritatea construcțiilor, prin construirea de noi cetăți sau prin adaptarea celor vechi la cele mai noi cerințe ale tehnicii de luptă, prin dispunerea lor în locurile cele mai indicate atît la granițe cit și în interior (ceea ce oferea posibilități sporite de manevrare a trupelor) sistemul defensiv al Moldovei din cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea, bazat pe coexistența cetăților din lemn și pământ, a cunoscut un interes dintre cele mai importante din partea domniei. Interesul cu totul aparte pe care Ștefan cel Mare l-a acordat cetăților s-a materializat nu numai prin folosirea celor mai noi sisteme și mijloace de apărare, ci și în numirea în funcția de pîrcălabi a celor mai apropiați și mai de nădejde oameni ai săi, uneori chiar a rudelor sale. Ca să dăm numai cîteva exemple, va fi suficient, credem, să amintim că, încă de la începutul domniei lui Ștefan cel Mare, unchiul său Vlaicu a fost numit pîrcălab al Cetății Albe; în 1476 Vlaicu apăra Hotinul în fața asediului otoman, iar în 1481 îl întîlnim conducînd cetatea de la Orhei. Tot așa, pe Duma, fiul lui Vlaicu, îl aflăm conducînd mai întîi Hotinul, împreună cu tatăl său, apoi Cetatea Albă și mai pe urmă Cetatea Neamțului, iar Șendrea, cumnatul domnului, a condus Cetatea de Scaun a Sucevei.

Continuînd, trebuie spus că bătrînul Arbore a condus apărarea eroică a Cetății Neamțului în timpul asediului otoman din 1476, iar fiul său Luca a condus cu aceeași grijă și pricepere apărarea Cetății de Scaun a Sucevei împotriva asediului lui Ioan Albert⁶³. În fine, trebuie adăugat, de asemenea, că aceeași grijă a domnului pentru cetățile Moldovei și pentru pîrcălabii lor rezultă și din constatarea că mormîntul pîrcălabului Micotă — acela care a condus mai întîi Cetatea Nouă și

⁶¹ În legătură cu cercetările arheologice de la Soroca, vezi G. F. Cebotarenko, *К вопросу о времени возникновения Сорокской крепости*, în *Материалы и исследования по археологии и этнографии Молдавской ССР*, Chișinău, 1964, p. 210 și urm.

⁶² Hurmuzaki, *Documente...*, II, 3, p. 700.

⁶³ Vezi mai cu seamă A. Sarcedoțeanu, *Divanele lui Ștefan cel Mare*, în AUB, seria științelor sociale (istorie), nr. 5, 1956, p. 157 și urm.; cf. C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, 1, București, 1937, p. 103.

apoi Cetatea Neamțului — a fost așezat în pronaosul Mănăstirii Neamț „și l-a împodobit Io Ștefan Voevod al Țării Moldovei”⁶⁴.

Avînd în fruntea lor pe unul sau chiar doi pîrcălăbi, membri ai divanului domnesc, cetățile de piatră ale Moldovei au constituit în timpul lui Ștefan cel Mare coloana vertebrală a apărării întregii țări. Prin pierderea Chilie și a Cetății Albe în 1484 sistemul acesta unitar și complet de apărare a fost puternic lovit și va începe să decadă. Fiindcă, așa cum am încercat să arătăm, în timpul lui Ștefan cel Mare Moldova dispunea de un sistem durabil de apărare, cu nimic inferior celor din țările vecine; în veacul al XVI-lea și, mai cu seamă, în cele următoare situația se prezintă structural deosebită. În vreme ce fortificațiile din alte țări se modernizează în sensul adaptării treptate și permanente a lor la progresele înregistrate în tehnica asediilor, cetățile Moldovei au rămas în general la forma și dimensiunile din secolul al XV-lea. Instaurarea dominației otomane asupra Moldovei în 1538 a făcut să dispară orice posibilitate de a continua fortificarea țării. Eforturile pe care le vor face unii dintre domnitorii eroi ai Moldovei sec. al XVI-lea în vederea eliberării țării de sub dominația otomană nu puteau nicidecum viza și ridicarea unor fortificații — atribut al existenței unui stat independent —, ci numai recucerirea de la turci a unor cetăți moldovene. Și dacă zidirea la Soroca a unei cetăți de piatră în locul celei de lemn în timpul celei de-a doua domnii a lui Petru Rareș⁶⁵ are menirea de a demonstra posibilitățile economice pe care le avea încă Moldova, ea vădește și limitele politice ale acesteia: se putea construi o cetate din piatră împotriva incursiunilor tătare din est, dar nicidecum nu se putea zidi una în sud împotriva turcilor.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cînd lupta pentru înlăturarea dominației otomane s-a întezit, Poarta a intervenit direct și brutal cerînd lui Alexandru Lăpușneanu în cursul celei de-a doua domnii (1564—1568) distrugerea cetăților țării⁶⁶. Se pare însă că Alexandru Lăpușneanu n-a îndeplinit această poruncă, mulțumindu-se probabil cu un simulacru în acest sens, întrucît atît arheologic cît și documentar existența cetăților moldovene este atestată în continuare, atît în timpul campaniei lui Mihai Viteazul în Moldova, cît și mai tîrziu.

În afara corectării substanțiale aduse informației cronicilor moldovene ce afirmă că distrugerea cetăților s-a făcut în timpul domniei lui Alexandru Lăpușneanu, cercetările arheologice au adus dovada că majoritatea cetăților moldovene au fost distruse la începutul ultimului sfert al veacului al XVII-lea de către Dumitrașcu Cantacuzino, unele dintre cetăți, printre care și Hotinul și Cetatea Neamțului, fiind folosite chiar și după această dată, dar numai temporar.

⁶⁴ Textul inscripției de pe mormîntul lui Micotă, la G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în BCMI, XVIII, 1925, fasc. 43—46, p. 289.

⁶⁵ G. F. Cebotarenco, *op. cit.*, p. 216.

⁶⁶ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 197.

CONSIDÉRATIONS SUR LES FORTIFICATIONS DE LA MOLDAVIE AUX XIVe—XVIe SIÈCLES

— Résumé —

Quand en 271 l'organisation d'état esclavagiste a cessé d'exister sur le territoire de l'ancienne Dacie, les anciennes villes et citadelles ont été abandonnées et la population locale vécu par la suite dans des agglomérations rurales (villages) sans aucun élément de fortification. Mais, lentement, et à mesure que les formes d'organisation féodale s'accroissaient, en commençant avec les VIe—VIIe s., certaines agglomérations de type féodal sont entourées de fortifications en terre et bois. Jusqu'aux XIIIe et XIVe siècles, sur le territoire de notre pays on signale seulement des fortifications de ce genre, construites d'après le principe des palissades. Les premières fortifications en pierre sont élevées en Moldavie pendant le règne de Petru Mușat (1375—1392). Donc jusqu'à la constitution de l'état féodal moldave, la population locale utilisait en exclusivité des fortifications en bois et en terre. A partir de Petru Mușat, l'autorité centrale initie la construction de puissantes citadelles en pierre à Șcheia, Suceava ou Neamț et développe à un niveau supérieur l'ancienne tradition des fortifications en terre et bois : la cité des Mușats de Roman ou les fortifications urbaines de Baia, Siret, Suceava ou Roman. Jusqu'au milieu de XVe siècle on construit d'autres fortifications en pierre et en 1454 apparaît la première nouvelle sur l'équipement d'une cité moldave avec des pièces d'artillerie.

Pendant la deuxième moitié du XVe siècle, au temps d'Etienne le Grand (1457—1504), le système de défense de la Moldavie acquiert une solidité maximale. En 1466 on construit la Citadelle Neuve (Cetatea Nouă) près de Roman, à murs épais de 4,50 m, plan rectangulaire et sept tours circulaires capables de résister aux armes à feu. A la fin de la 6e-ème décennie du XVe siècle on érige à Orhei, d'après les mêmes plans qu'à Roman, une citadelle en pierre à plan oblique — rectangulaire et quatre tours circulaires aux coins. Pendant les années 1475—1476, les anciennes citadelles du XIVe siècle de Suceava et Neamț ont été réorganisées et adaptées aux nouvelles conditions de lutte, étant munies de rangées de murs extérieurs gardés par des tours à demicirculaires. Ainsi fortifiées, les deux citadelles ont résisté aux sièges des Ottomans pendant l'été de l'année 1476. Avant de construire une nouvelle citadelle en pierre à Chilia en 1479, le système de défense du pays avait été complété par une série de petites forteresses en bois et terre élevées à Birlad, Berheci et Valea Albă. En 1484, on ajoute à la Citadelle Nouvelle une petite cour extérieure gardée par des tours circulaires, le complexe tout entier étant ensuite entouré d'une imposante douve de défense dans laquelle on avait dévié les eaux du Siret. Enfin, le système défensif est parachevé en 1499 par l'élévation d'une citadelle en bois et terre à Soroca. Celle-ci termine l'activité d'Etienne le Grand comme brillant constructeur du plus puissant et organisé système de défense de toute l'histoire médiévale de la Moldavie.

Après l'occupation en 1484 de Chilia et de Cetatea Albă par les turcs, ce système unitaire et complexe de défense a été fortement touché et il a commencé à régresser. L'instauration de la domination étrangère sur la Moldavie en 1538 a diminué au minimum toute possibilité de fortification. En 1543, quand Petru Rareș construit la citadelle en pierre de Soroca, l'action de fortification du pays est pratiquement finie. Les citadelles continueront d'être utilisées approximativement en leur ancien aspect jusqu'au XVIIe siècle quand elles ont été détruites pour la plupart, seulement quelques une continuant à durer même après.

PROPRIETATEA FUNCIARĂ BUCUREȘTEANĂ ÎN PERIOADA PRECAPITALISTĂ

de LIVIU ȘTEFANESCU

În perimetrul orașului feudal era cuprinsă vatra lui și pământul înconjurător. În sec. al XVI-lea și al XVII-lea orășenii foloseau această întindere pentru agricultură și creșterea vitelor. Dezvoltarea economică din sec. al XVIII-lea și mai ales dezvoltarea tot mai pronunțată a meșteșugurilor, apariția manufacturilor au început să pună tot mai mult problema proprietății funciare. Considerind pământul orașului proprietatea domnului, unii orășeni se credeau stăpîni în întregului hotar și își ziceau moșneni¹. Pe locurile acestea ei își clădeau case, prăvălii, dependințe „fără de chirie și fără de gilceavă”². Dar domnii au făcut treptat danii masive din trupul orașului, mărindu proprietățile marilor feudali eclesiastici, ale unor așezăminte ori ale unor mari boieri. La mijlocul sec. al XVIII-lea așezămintele domnești: Radu Vodă, Plumbuita, Mihai Vodă, Sf. Apostoli, Căldărușani, Sărindar, Mitropolia, Biserica domnească din Curte, Cotroceni, Văcărești, Pantelimon, Sf. Spiridon, precum și altele ctitorite de boieri și clerici: Sf. Ecaterina, Sf. Ioan cel Mare, Sf. Sava, Sf. Gheorghe, Mărcuța, Hagi Dina, au rupt prin puterea domnească întinderi mari din moșia orașului. Toate dealurile Bucureștilor, o puternică podgorie în timpul acela, au fost acaparate de mănăstiri averse de a stăpîni numeroase prăvălii și pivnițe în oraș³.

Constantin Mavrocordat hotărâ la 1745 ca la toți aceia care aveau case pe pământul mănăstirii Radu Vodă, „...însă nu în târgurile cele dinlăuntru, ci prin mahalale...”, să li se „...măsoare locul cît ține al unii case lungul și latul și să se plătească după stîinjeni, plătindu-se stîinjenul cîte un ban... și aceasta să fie chiria a tot anul...”⁴. Diferențierea chiriei era și efectul creșterii importanței comerciale pe care începuseră să o obțină terenurile din oraș odată cu dezvoltarea economiei bănești.

La 1752 s-a produs una din cele mai mari dislocări din trupul orașului București: Grigore vodă Ghica a trecut întreaga parte de răsărit a moșiei orașului, 12 mahalale cu târgovești și casele lor, în depen-

¹ I. Ionașcu, *Aspecte demografice și sociale din București la 1752*, în „Revista Arhivelor”, an. II, nr. 2, București, 1959, p. 118. O carte a județului bucureștean Toma amintea că Preda Brîncoveanu „a avut niște loc de grădină aici în orașul București, moșnean încă mai dinainte vreme...” (cf. nota 9).

² Arh. St. Buc., Fond M-rea Radu Vodă, LVIII/9.

³ I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 119.

⁴ *Ibidem*, nota 12.

dența așezămintelor sale de la Pantelimon. Cei mai mulți din locuitorii acestui vast domeniu erau slujbași, țărani și meșteșugari. Ei au fost supuși la plata unei rente care varia de la 30 bani la un taler și jumătate. Unul singur a fost obligat la plata a doi taleri, iar un altul care avea un scaun de carne și vie la 15 taleri⁵. În anaforaia marilor boieri din ianuarie 1785 se reaminteau evenimentele din 1752: „răposatul Grigore vodă Ghica n-au cumpărat această moșie și să o dea danie la spital, care moșie ce ar fi fost cumpărat-o se cuvenea a fi la spital supt felul de plirezuotita și avea pe deplin toate îndreptările ca și celelalte moșii. Ci au afierosit 12 mahalale din București în care mahala *fieste-care stăpîn al casii își avea stăpînirea casii și a locului lui de sumă de ani multă, ce nu se ține minte* (sublinierea noastră — L. Ș.)... Și răposatul Grigore vodă măcar de au și îndatorat a da la spital pentru pomană oareșicare dare prin catastih, ce atunci s-au pecetluit, dar nu este tu cale să-și piarză ei și stăpînirea ce au stăpînit după paragraf ton exanimonefton hronos, adică fiindcă s-au stăpînit ei casile și locurile lor de sumă de ani ce nu să ține minte, iar paragraf a domnilor iaste mai mică, și găsesc cu cale să plătească Manolache polcovnic ceia ce atuncia înția dată s-au orînduit după catastihu mării sale, fără de vreo mai sporire și să stăpînească locul acela neînstreinîndu-să cu niscaiva ca acestea pricini, fiindcă îl are de zestre și prețuit în banii lipsii zestrilor, dupe cum să vede într-un comision ce-l are la mină...”⁶.

Amintirea și invocarea dreptului de moștenire era frecventă în cazul transmițerilor proprietăților bucureștene. La 12 mai 1755 un zăpis reamintează: „...că avînd Constandin sin Ghioca un loc de casă aici în București, în mahalaoa Colții, rămas de la tată-său de baștină, iar nu de la mumă-sa și făcîndu-l vînzătoru, l-au fost cumpărat un popă Șerban ot Colțea, în taleri 130...”⁷.

La 10 martie 1756 un zăpis menționa: „...precum să se știe că i-am vîndut un loc, ce-mi este și mie de la părinții miei. Și acel loc este pă lingă Radu călăreț și l-am vîndut de a mea bună voe, să facă dumnealui ce-i va fi voia cu dînsul, după cum arată și zăpisele cele vechi...”⁸; în februarie 1758 un alt zăpis: „...care prăvălii sînt cu pămîntu cu tot ale mele și să tragu de la moșul dumnealui șă de la moșul dumnealui le-au fost cumpărat Staicul logofăt șă de la Staicul logofăt le-au cumpărat răposatul soțul meu Gheorghe abagiul, după cum dovedesc zăpisele cele vechi...”⁹; la 9 iulie 1768 un alt zăpis de vînzare a unor prăvălii în mahalaua Răzvanului: „...care prăvălii sînt iarăș de la muma mea luate și acum căzându-i-să dumnealui iarăși i-am dat și

⁵ *Ibidem*, p. 130.

⁶ George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București, 1594—1821*, București, 1961, p. 518—521. Deși justiția prin sentința din 16 iunie 1784 a Departamentului de opt dădea dreptatea lui Manolache, rezoluția domnească îl deceda și din dreptul de embaticar, preferînd pe Gheorghe Cernavodeanu, „...om strein și lipsit de casă...”, care s-a așezat cu epîtropul mănăstirii.

⁷ *Ibidem*, p. 428—429.

⁸ Florian Georgescu, Paul Cernovodeanu, Ioana Panait Cristache, *Documente privind istoria orașului București*, București, 1960, p. 100.

⁹ *Ibidem*, p. 104.

eu această prăvălie cu pământul ei din podul cel mare pân în gardul Stelii, după cum să coprinde și în zapisele cele vechi de cumpărătoare...¹⁰.

La 3 iulie 1775, Alexandru Ipsilanti întărea jalba pe care o dăduseră : „...popa Gheorghe protopopul și popa Bălaș, popa Andrei, popa Dobre, Hristea căpitanul, Voico căpitanul, Dragu tabacul, Ion scutelnicul, Alexandru Preda păhărnicele, Apostol, Staico, Pavel, Păun și Dumitru căpitanul cu toți mahalagii din mahalaoa Broștenilor de aici din orașul domnii mele București, zicînd că ei au ocină de moșie într-aceia mahala ce se chiamă Slobozia Domnească de moștenire, care moșie o au cu hotare și pietre și întărită stăpînire cu hrisovul domnii sale răposatului Matei vodă Basarab din anul 1636 sept(em)v(rie) 6...“ „...drept aceia, și domnia mea a dat acest hrisov la mîna mai sus numiților mahalagii de întărire ca să aibă a ține și a stăpîni acea moșie cu bună pace de către vecinii împrejurași pă toate semnele și hotarele ce le sint împietrite, însă din colțul zidului sfîntului Spiridon nou pînă în Dimbovița în matca cea veche și pînă la morile din anini și la hotarele din luncă și pînă la hotarul cel din lac și la deal pînă în viile sfintei mănăstiri Radul vodă și ale orășenilor, *găsindu-să toate hotarele aceștii moșii nestrămutate* (sublinierea noastră — L.Ș.), după cum să coprinde și în hrisovul domnii sale răposatului Matei vodă Basarab...“¹¹.

Uneori, cînd domnia închina clericilor locuri în oraș, tîrgoveții care nu vroiau să devină chiriașii neilor stăpîni își răscumpărau de la domnie cheltuielile¹².

Anaforaua marilor boieri din 15 martie 1783 menționa un loc viran în mahalaua Negustorilor, care fiind loc domnesc nu era cu cale să fie luat de Petcu Dristoreanu. Deoarece Petcu nu vroia să cedeze locul viran : „...au eșit de față trei neguțători de cînte vechili din partea mahalagiilor, anume : Ioniță mazilu luminăru și Drăghici mîrgelaru și Apostol șalvaragiu făcînd deosebită cerere... să întoarcă lui Petcu cumpărătorul, banii cu dobînda lor și acel loc să rămîie iar virane...“¹³. Locul viran a fost apoi închinat bisericii sf. Nicolae din mahalaua Neguțătorilor¹³.

Hrisovul din 4 iunie 1763 al lui Constantin Racoviță întărea : „...cînstitului și credinciosului boiarului domniei mele Dimitrachi Ghica biv vel spătar ca să aibă a ține și a stăpîni un loc în dosul pușcării...“¹⁴.

O proprietate boierească se vindea în București la 1767 în cuprinsul ei astfel : „...casile noastre dă aicea den București, den mahalaoa bisericii Ianii, cu tot locul lor, cu grădina și cu toate namestiile dă pe împrejur cu gard, cu culmie, cu șopron, cu casa de jos, cu o casă mai mică, cu poartă bună, cu puțu în curte, cu curtea dăspre uluci, cu grădină

¹⁰ *Ibidem*, p. 115.

¹¹ *Ibidem*, p. 117—118. La 3 februarie 1754 Dumitru rumeliotul recunoștea : „...să știe că făcînd eu scaun de carne cu învălitoare pe loc domnesc, la poarta domnească din jos și închinînd mîria sa vodă locul bisericilor domnești, am luat de la mîria sa Vodă bani taleri șapte și pe lemnele mele care am făcut acel scaun. Și de acum înainte să nu mai aib eu treabă cu acel scaun nicidecum, ci să-l stăpînească preoții cu bună pace dă către mine și dă către tot neamul meu...“ (vezi G. Potra, *op. cit.*, p. 420).

¹² George Potra, *op. cit.*, p. 420.

¹³ Florian Georgescu..., *op. cit.*, p. 137—138.

¹⁴ George Potra, *op. cit.*, p. 456.

asemenea, cu casile dă sus, toate grăjite cu paturi, cu laviți, cu păticine, cu macaturi, cu ușile la toate casile căptușite, cu ferestre de sticlă la toate casile, cu încuietori la toate ușile. Asemenea și beciurile iarăși cu paturi, cu laviți, cu uși; așijderea și o căscioară ce este dendosul grădinii cu locșoru ei și cu puțu în curte...“ toate cu 5 000 de taleri. Vindea „Radu Văcărescu biv vel vornic, împreună cu Venețiana soția mea...“ și cumpăra „...Mihai Bărbătescu biv vel stolnic...“ cu jupineasa Safta, soția lui ¹⁵.

Proprietatea imobiliară bucureșteană devenise căutată în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. Numeroase sînt schimburile pe care le fac bisericile și mănăstirile bucureștene administratoare din depărtare ale latifundiilor din țară, averse de un câștig mai mare, sigur și mai lesnicios de supravegheat. Creșterea valorii proprietății imobiliare bucureștene a fost urmarea dezvoltării continue a economiei bănești, a dezvoltării comerțului și meșteșugurilor din oraș. La 16 ianuarie 1768 se schimbau șapte prăvălii situate „...la poarta hanului lui Zanfiru...“ pentru „...doao hotară de moșie în sud Slam Râmneacu ce se numescu Obidiții i Măciueștii...“; beneficiara schimbului era Mănăstirea sf. Ioan. Dar ieșind „...cumpărătorearea prăvăliilor mele ce le didesem schimbu rea...“, se cumpărau alte bunuri imobiliare aproape de pușcărie, în mahalaua sf. Gheorghe cel Vechi ¹⁶. În alt zapis de schimb, din 12 martie 1775, se menționa: „...că avînd eu o prăvălie de piatră cu pivniță dedesupt, de piatră, lingă poarta domnească de sus, cu pămîntul ei răscumpărat (sublinierea noastră — L. Ș.) ce este alături cu prăvălia lui Nicolae bărbieru, cu simigieria lui Antohie logofăt, m-am învoit cu dumnealui de am făcut schimb...“ ¹⁷. Se dădeau 20 de pogoane de vie la Cernătești în județul Saac.

Procesul de formare a proprietății burgheziei începe din răscumpărările efectuate de la feudali. Ceea ce deosebea răscumpărările perioadei precapitaliste de cele dinainte nu era numai frecvența, mult mai ridicată, ci faptul că la baza acumulării sumelor necesare stăteau tocmai veniturile obținute din vânzarea-cumpărarea mărfii, a produselor-marfă, a forței de muncă-marfă, a izvorului acumulării capitaliste, care rezidă în dezvoltarea puternică a schimbului, a economiei bănești de un fel deosebit, care antrena munca producătoare de bunuri într-un mod deosebit decît pînă atunci. Burghezia a început în București un lung drum de răscumpărare de la feudali, greu, dificil, dar neîntrerupt, plătind cu bani gheață proprietățile, imobilele, dreptul de acțiune de a deschide manufacturi, hanuri, prăvălii, fiecare tranzacție fiind un puternic proiectil care distrugea zidurile relațiilor feudale, trăgîndu-și însă forța din exploatarea acelorasi mase aflate sub influența feudalilor, dar într-un alt mod și destinînd toate acestea unui nou mod de a produce cele necesare maselor.

¹⁵ *Ibidem*, p. 471.

¹⁶ *Ibidem*, p. 473.

¹⁷ *Ibidem*, p. 484—485.: „...eu am dat dumnealui această prăvălie și dumnealui în locul prăvălii mi-au dat 20 pogoane de vie în dealul Cernăteștilor ot sud Saac, însă pogoane opt pã valea Poenii, cu pămîntul lor, cu pivniță de lemn și cu vasele cît se află ale vii. Și pentru livada ce este în poalele vii, este de să dă toamna cite 2 vedre de must la dumnealui clucer Pantazi; i douăsprezece pogoane în dealul Negovanilor din care 3 1/2 sînt cu otașină pã moșia Znagovul, iar pogoane 8 1/2 sînt cu pămîntul răscumpărat, cu livedea de pomi din sus și din jos...“.

Domnia exercita dreptul ei feudal pentru ulițe și terenuri în oraș. La 1 mai 1768 anaforaia marilor boieri arăta pentru o uliță din podul Mogoșoaiei, pe care vroia s-o rășluiască Toma Crețulescu : „...*Ci după dreptatea pravilii și a obiceiului locului* (sublinierea noastră — L. Ș.) hotărîm că nu iaste dumnealui volnic a face zidire, care aduce stricăciune și supărare vecinului, însă închizînd și ulița domnească...”¹⁸; iar la 1 august 1780 Alexandru Ipsilanti dădea : „...boierului domnii mele Stanciul 3 [treti] logofăt ca să aibă a ținea și a stăpîni la poarta din sus a Curții domnești cei vechi între podul de peste Dîmbovița și între locul mănăstirii sfîntului Spiridon vechi patru stînji și două palme de loc...”¹⁹.

La 30 noiembrie 1784 o prăvălie „...în zăbunari...”²⁰, care costase 850 taleri în 1782, ajunsese să valoreze 1 054 taleri, deoarece i se adăoga dobînda banilor de 5% pe lună; vinzătorul scria că : „...in-am rugat de dumnealui de a primi prăvălia drept acești bani taleri 1 054 cu locu ei și după cum se vede, pentru ca să nu intre altul străin și dumnealui să plătească banii la neguțător...”²¹. La 18 august 1786 se schimba un loc de casă în București pentru o vie și un loc de casă cu pivniță în Tîrgoviște²². În zapisul de vînzare a unei prăvălii, la 8 mai 1787, se arăta că : „...după rugăciunea ce-au făcut răposatul soțul meu, răposatului întru fericire mării sale Grigore Ghica vodă s-au milostivit măriia sa dă ni l-au dat de pomână cu domneasca carte a mării sale ot leat 7260 (1752) iulie 22...”²³. Locul se afla lîngă poarta din jos a Curții și s-a vîndut cu 600 taleri.

În diata pe care o făcuse la 14 octombrie 1788, Ioan telalul dădea în seama epitropilor săi : „...prăvăliile ce le am făcute pă loc domnesc să nu aibă voe epitropii să le vînză nici într-un chip, ci să dea cu chirie ce să face într-un an taleri optzeci...”²⁴. O altă diată bucureșteană, a Profirei soția lui Ștefan ceașul, din 26 iulie 1765, consemna o interesantă transmisiune succesorală proprie vechiului drept românesc : „...6 pogoane de vii în dealul Bordenilor cu moșăi după cum să arată zapisele. În colțul moșii de acolo din Scorțeni sînt 3 moși și noi ținem 2 moși și jumătate, mai rămîne o jumătate de moșu, dintr-această jumătate mai luăm noi o jumătate de ciozvirte și rămîne o ciozvirte și jumătate la moșii moșneni...”²⁵.

Feudalii eclesiastici bucureșteni primeau și numeroase danii în locuri de prăvălii sau chiar prăvălii. La 26 februarie 1761 Petre abagiul și soția sa făceau danie mitropoliei : „...o prăvălie cu pămîntul și cu leamnele tot de nuia care mi-au fost mie de cumpărătoare de la jupineasa Maria a răposatului Bobe abagiul, în taleri 530...”²⁶, situată pe ulița cea mare a Mărgelarilor. Petre abagiul mărturisea : „...deci eu de a mea bună voe și nesilit de nimeni am venit la sfinția sa părintele mitropolitul de am dat danie sfintei Mitropolii această mai suszisă prăvălie

¹⁸ *Ibidem*, p. 474—475.

¹⁹ *Ibidem*, p. 516.

²⁰ *Ibidem*, p. 546—547.

²¹ *Ibidem*, p. 648—649.

²² *Ibidem*, p. 551—552.

²³ Arh. St. București, Fond Mitropolia București, CCCLXXXII/36.

și cu leamnele și cu pământul ei...”²⁴; la 14 iunie 1785 Ecaterina, soția marelui stolnic Ioniță Bălăceanu, scria în zăpisiul dat bisericii sf. Gheorghe vechi: „...pentru pomenirea răposăților părinților și moșilor noștri și pentru pomenirea noastră am închinat această casă cu pivnița ei...”²⁵.

În zăpisiul de vânzare al polcovnicului Pană Voinescu din 23 martie 1794, pentru un loc alături de Ecaterina Otetelișanu, se poate urmări transmiterea proprietății prin vânzare: „...care loc îl am de zestre de la răposatu socru-mieu paharnic Radu Rătescu ce-l cumpărase de la un preot popa Pană Grecu. Și acel preot îl avea cumpărat de la o Dragnă fămeia, după cum zăpisiu cel vechi al preotului arată...”²⁶.

La 30 mai 1796 se amintea într-un zăpisi al lui Tănase, feciorul lui Antiohie logofăt de divan, dat doctorului Constantin Darvari, de o prăvălie: „...la poarta din sus a Curții domnești cei vechi, cu pământul ei *ohavnic* (sublinierea noastră — L.Ș.)...”²⁷; iar în zăpisiul Mariei Bălăceanca către marele logofăt Costache Știrbei se menționa: „...că i-am dat dumnealui niște loc de dăruire, din locul meu de aicea din București din mahalaoa sf. Dimitrie...” „...și să aibă dumnealui a stăpîni acest loc cu bună pace ca un *ohavnic* și stătător în veci (sublinierea noastră — L. Ș.)...”²⁸.

Casele Turnavitului din mahalaua sf. Ioan cel Nou cumpărate la 7 iulie 1798 cu 5 000 taleri²⁹ au fost vîndute în mai puțin de un an, la 8 iunie 1799, cu 6 500 taleri³⁰.

Burghezia bucureșteană în formare pătrundea cu greutate pe proprietățile feudalilor, care chiar cînd vindeau erau datori să respecte regula protimisis-ului. Din anafora marilor boieri alcătuită la 9 iulie 1787 reiese că fostul mare paharnic Ioan Lehliu se împotrivise din răsuputeri la încheierea unei tranzacții pentru două prăvălii alături de ale sale între Măinea papugiu și Nicolae Hagi Efstathiu și Nicolae Hafta. Dar și cei doi negustori au făcut totul pentru a păstra prăvăliile³¹.

La 8 februarie 1778, Constantin dascălul de la biserica Domnească, prin zăpisiul pe care-l dădea lui: „...Alexie Necolescu biv logofăt za vistierie...” preciza că: „...dumnealui are protimisis a-l cumpăra de vreme ce din dascălul Șarban altu clironoamu n-au rămas fără dumnealui...” Locul din mahalaua Răzvanului care făcea obiectul tranzacției îl avea de la mătușa sa Marzaniia, iar Alexie Neculescul avea locul de alături de la dascălul Șerban și: „...Ștefan care au ținut pă jupăncasa

²⁴ *Ibidem*, CXCI/5.

²⁵ George Potra, *op. cit.*, p. 534—535.

²⁶ *Ibidem*, p. 575—576.

²⁷ *Ibidem*, p. 597—598.

²⁸ *Ibidem*, p. 599.

²⁹ *Ibidem*, p. 617—618.

³⁰ *Ibidem*, p. 621—622.

³¹ Florian Georgescu..., *op. cit.*, p. 152—159: „...ci acestea se vede că sînt pricinuri ale dumnealui paharnicului, cu socoteală că cu acest fel de mijloace ar putea să întoarcă bani la Egstahiu, acum peste patru ani ce au trecut de cînd au cumpărat prăvăliile pînă acum... ci drept acest mai sus arătate, cererea de protimisis ce face dumnealui paharnicu asupra acestor două prăvălii iaste neprimită. Și Nicolae Dumitru Hafta cel mai din urmă cumpărător rămîne să-și stăpînească prăvăliile cu bună pace după zăpisiul de cumpărătoare...”.

Marzaniia au fostu frate cu dascălu Șerban...“, iar „...locul urma să-i fie dumnealui moșie obabnică și stătătoare în veci...“³².

Protimisisul era și subterfugiu, așa cum mărturisește în zapisul său de vînzare Misail monahul, fost logofăt de taină³³.

Vînzarea la licitație (sultan-mezat, mezat, cochi-vechi) a dat posibilitate burgheziei bucureștene în formare să-și rostuiască proprietățile funciare. La 24 ianuarie 1780 Dumitru Polizu cumpăra cu 550 taleri o prăvălie pe locul Mariei Bălăceanca, plătind chirie de 9 taleri pe an. Starostele Panait raporta domnului Alexandru Ipsilanti, care dădea cuvenita întărire³⁴. Strigarea la mezat se urma cel mult două luni prin telali, mușterii se „atîrdiseau“ după obicei, prețul se adjudeca la oferta cea din urmă la care se „haracladisea mezatul“, banii se numărau la starostie „din care scoțindu-se telaliuc după obicei, la leu po bani șase, ceilalți să vor da unde voi avea luminaia porunca...“³⁵. La 15 iunie 1798 Panait Tzigara starostele înștiința domnia că s-a terminat : „...vînzarea locului Curții domnești cei vechi de aici din București...“ „...în sorocul cel orănduit al mezatului de zile patruzeci și atârdisind din mușterii după obicei fiestecare pe cîți stînji au vrut și în ce parte, la prețul cel din urmă...“. Cei 49 stînji rămași și binaua foișorului au fost adjudecați la prețul foarte ridicat de 245 taleri de către marele vornic al obștirilor Radu Golescu. Bani rezultati au fost dați pentru edificarea Curții noi din Dealul Spirii³⁶.

Uneori, și fără cumpărătoare, cu protimisis ori fără mezat, tirgoveții deveneau stăpîni pe locuri în oraș și-și făceau case, prăvălii, „namestii“. Feudalii prindeau de veste mai tîrziu, începeau jalbele, cercetările, cărțile de blestem. În septembrie 1789 egumenul mănăstirii Radu Vodă se plîngea domniei că terenul morilor din Gorgan i-a fost încălcat de mahalagii care au construit case, prăvălii. Cercetarea la fața locului constata gospodăria lui Lolea Arnăutu, care-și făcuse : „...case înalte de cărămidă și cu prăvălie dedesubt...“ și intrase „...și în lumina Dîmboviței de au coprinsu cîțva din apă cu țarași de au depărtat Dîmbovița...“ ; două case ale Marii văduva cu băcănie și „furnu de bucate“ ; o casă a popii Anastasie. Plîngerile către domnie se repetă și în anii următori. În iunie 1794 se întocmea o plîngere comună a mănăstirii Radu Vodă și a mănăstirii Spirii pentru locurile din mahalaua Popescului, care „...se încalcă de împrejurași vecini...“, urmată de o înfricoșătoare carte de blestem pentru ca : „...cei care va fi avînd zapise și scrisori de stăpînirea caselor sau locuri ce va fi avînd să vecineze cu acest loc să le scoată să le arate, ca să să vază pentru mai înlesnirea descoperirii adevărului...“³⁷. Dar aceștia nu sînt negustorii și meșteșugarii avuți care-și fac loc prin forța banului, ci sînt tocmai acele mase populare, obiect al exploatării și de către noua clasă socială în formare.

³² George Potra, *op. cit.*, p. 494.

³³ *Ibidem*, p. 479—480.

³⁴ *Ibidem*, p. 496.

³⁵ *Ibidem*, p. 618.

³⁶ Florian Georgescu..., *op. cit.*, p. 176—177.

³⁷ Liviu Ștefănescu, *Aspecte ale vieții sociale în orașul București în perioada de trecere spre capitalism*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, vol. II, București, 1965, p. 31—32.

Proprietatea feudală a generat forma de posesiune denumită embatic. A doua jumătate a sec. al XVIII-lea a fost caracterizată, mai mult decât cumpărarea de proprietăți și imobile, prin multitudinea închirierilor de către negustori și meseriași. Până pe la 1800—1810, perioada de acumulare primitivă a capitalului bucureșten a avut un corespondent caracteristic față de proprietate: multitudinea închirierilor, parcelărilor, construcțiilor, cu impresie de conjunctură pentru stăpînii feudali, dar cu reversul statorniciei și al amplificării în prima jumătate a sec. al XIX-lea.

La 21 mai 1751, pentru prăvăliile bisericii domnești situate în ulița Boiangiilor din mahalaua sf. Gheorghe Vechi se stabilea chiria astfel: „...cei cu prăvăliile cele vechi, să aibă a-și da chiria după cum scriu zapi-sele chirișilor celor vechi, pe an cîte taleri 7 pol 12. Iar cei ce și-au stricat prăvăliile lor cele vechi de lemn și și-au făcut alte prăvălii cu pivnițe de piatră, fără de știrea și voia eclisiarhului și a preoților, aceia să dea într-un an de prăvălie cîte taleri opt, cum dă și Tudoran cojocarul...”³⁸.

Zamfir Dumitriu a închiriat la 26 octombrie o prăvălie a mănăstirii Radu Vodă în ulița Șălarilor: „...cu chirie pã an cîte taleri șazeci, în fieștecare an să aibu a da tot această chirie însă de două ori pã an, adecã la sfeti Gheorghe taleri treizeci și la sfete Dimitrie iar taleri treizeci, fără de nici o pricină cã așa ne-am așezat cu sfinția sa...”³⁹. Toma măr-gelar închiria la 23 aprilie 1762 o prăvălie a Mitropoliei în Tîrgul din Lăuntru cu 35 taleri pe an, avînd voie să o prefacă⁴⁰.

Embaticul era limitat în București la durata vieții închirietorului sau la bunăvoia lui, iar uneori la un termen de 30 ani: „...și mai adause a zice vechilul sfintei Mitropolii cã fiind trecuți ani 30 și pentru ca să nu să întărească la stăpînirea pãmîntului al sfintei Mitropolii, de aceia s-au dat în chirie la alte obraze și de la acelea de va vrea ea poate să o ia cu chirie, adică numai și numai ca să o prefacă stăpînirea ei și să se cunoască cã ia în chirie acaret de al sfintei Mitropolii, rãspuns care este chiar după pravilã...”⁴¹.

³⁸ George Potra, *op. cit.*: „...iar nevrînd să dea și ei ca Tudoran, să aibă a-și ridica lemnele și ziditura dupe locul sfintei biserici, și să dea eclisiarhul și preoții locul altora care vor da chirie ca și ceilalți prăvălia și, după cum hotărăște și cartea mării sale lui Vodă. Iar pentru cei ce au pivnițe și vînd vin pe locul bisericii să aibă a da de bute cîte taleri unul, după cum dau și alții, ce vînd vin pã alte moșii mănăstirești, cum iaste Radul Vodă, Mitropolia și alte mănăstiri...”.

³⁹ Arh. St. București, *Fond M-rea Radu Vodă* LVIII/19 „...și orice voi cheltui eu la această prăvălie ca să fac după plăcerea mea, să n-aibu a cerea de la mănăstire nici un ban, cã așa m-am învoit cu cu sfinția sa, de a mea bună voie...”.

⁴⁰ Arh. St. București, *Fond Mitropolia București*, CCVI/23: „de care prăvălie iaste și loc și lemnele tot ale Mitropoliei. Care m-am așezat cu sfinția sa să aibă a da pe an chirie cîte taleri treizeci și cinci, însă în două sferturi într-un an, la Sfantu Gheorghe bani înainte jumătate și la Sfantu Dimitrie iar jumătate. Si să aib a o și prefacă eu după cum îmi va plăcea cu toată cheltuiala de la mine. Și cît voi avea eu viață să aib a o stăpîni tot pe această tocmeală, iar nici să mai înalte la chirie nici să mai scază. Iar în urmă după moartea mea, să rămîie iar a Sfintei Mitropolii și ce va vrea Mitropolia să facă cu dînsa să fie volnică...”.

⁴¹ George Potra, *op. cit.*, p. 562, „...ce se face de la biserici și de la mănăstiri în două chipuri, slobozim să se facă, adică are pînă la sfîrșitul vieții aceluia ce o primește pã cît să vã tocmi și să vor învoi numai peste ani 30 să nu treacă...”.

La 29 septembrie 1768, Panaioti Gheorghiu obținea prin schimb un loc al Mitropoliei în mahalaua Sf. Nicolae din Șelari și pentru că pe el se aflau chiriași : „...prea sfinția sa au oprit pe Pană șălar de a intra mai mult la cheltuială și prețuind lucrurile ce apucase Pană de făcuse s-au făcut taieri douăzeci și cinci...” i-a restituit banii ⁴².

În catastihul de chiriile prăvăliilor din București ale Mitropoliei, la 1 noiembrie 1772 se menționa că Nică Atanasie avea : cafeneaua, furnul de plăcintărie și două prăvălii în prețul a 100 taleri, dar toate acestea aveau chiriașii lor : cafeneaua o ținea Niculai ceauș, furnu de plăcintărie îl ținea Tudor simigiu, o prăvălie o ținea Anesti grecu, iar cealaltă, de bărbierie, o ținea tot Anesti. Nu știm cît lua Nica Atanasie de la subchiriașii săi. Acelaș catastih ne dă o imagine a stăpînirii Mitropoliei în oraș : 5 case, 3 prăvălii, 2 locuri și o pivniță toate lîngă baia Mitropoliei și aduceau 161 taleri și 8 oca de ceară pe an ; 6 case, cafenea, plăcintărie, 3 prăvălii, 2 locuri și 2 pivnițe la Poarta din jos aduceau 239 taleri pe an ; 5 case, 2 prăvălii, 2 locuri pe pămîntul de la Micșunescu aduceau 64 taleri și 36 parale ; 4 case, o pivniță și un loc aproape de Stelea aduceau 36 taleri ; 10 prăvălii, 4 case și locuri de la Pușcărie în sus aduceau 230 taleri ; 5 case, 5 prăvălii, 2 pivnițe și 2 locuri lîngă pivniță de la Maxim aduceau 206 taleri și 20 parale ; 7 prăvălii în Tîrgul din Lăuntru sub samar aduceau 370 taleri ; 7 case și locuri la Scaunele de carne cele vechi aduceau 31 taleri și 9 parale ; 30 case, 3 prăvălii de rachierie și 13 locuri ale schitului Cernica la scaunele de carne cele vechi aduceau 250 taleri și 3 oca ceară ; 4 case și 12 locuri la Livedea Văcărescului aduceau 2 taleri ; casele de pe marginea podului Tîrgului de Afară pînă în podul Armenilor și un loc erau neînchiriate ; în total se încasau 1 590 taleri, 25 parale și 11 oca de ceară ⁴³.

Ultimul deceniu al sec. al XVIII-lea și primele două ale secolului următor sînt caracterizate prin două fenomene suficient de bine reflectate în documentele epocii :

1. urcarea chiriilor și majorarea prețurilor de vin-are ale proprietăților, terenuri și imobile ;
2. înmulțirea vînzărilor de teren și al închirierilor unor terenuri noi pe care se construia intens.

Este de remarcat că prețul nou legiferat al închirierilor se majora cu 50—100%, subliniind fenomenul creșterii valorii locative orășenești, semn al noii orînduiri în care valorile imobiliare, terenuri, case, prăvălii, ateliere vor constitui obiectul schimburilor economice intense, al tranzacțiilor obișnuite și cu scop speculativ, caracteristice gradului de dezvoltare a forțelor de producție. Era semnul întinderii și al dezvoltării vieții orășenești, fundată pe intensificarea economiei bănești, a ceea ce însemna de fapt, în mii de mici fațete, imaginea uriașului proces de acumulare primitivă a capitalului ⁴⁴.

⁴² Arh. St. Buc., Fond Mitropolia București, CLXV/9, „...așîderea tot înainte prea sfinții sale am mai întors și taleri șaptesprezece ce s-au prețuit o căscioară care o făcuse mătusa Florica iar pe acest loc. Și au rămas locul acesta de am făcut schimbu cu prea sfinția sa...”.

⁴³ *Ibidem*, CCLVIII/6.

⁴⁴ Liviu Ștefănescu, *op. cit.*, p. 31—36.

Proprietatea feudală cuprindea și pe robi, cel mai adesea țigani destul de numeroși în București și care se vindeau cu 55 taleri ⁴⁵ pe la 1768; se dădeau robi prin căsătorie ⁴⁶; erau transmiși prin diată ⁴⁷ sau prin donație ⁴⁸, produceau necazuri fetelor bisericești când se „amestecau” ⁴⁹. În București erau însă foarte mulți robi sloboziți și procesul de eliberare a lor caracterizează prin creștere continuă perioada de pînă la 8 februarie 1856, cînd s-a adoptat Legea pentru emanciparea tuturor țăganilor ⁵⁰.

Proprietatea capitalistă bucureșteană se afirma tot mai intens începînd cu deceniul al treilea al sec. al XIX-lea, cînd printr-un proces neîntrerupt a măcinat încet dar sigur legiuirea feudală apărătoare a bazei seculare care i-a dat naștere. Legiuirea Caragea, promulgată la 9 august 1818, era obligată să țină seama de transformările produse în economia noastră și consemna prevederi cu caracter burghez. Între 1818 și 1865, cînd a fost pus în vigoare Codul Civil, au apărut peste 120 reglementări, în medie mai mult de două pe an, care reflectau treaptă cu treaptă consolidarea proprietății capitaliste, extinderea relațiilor noi de producție capitaliste, formarea pieții naționale, a statului național român, a legiurii burgheze datorate să păstreze și să consfințească proprietatea burgheză. La 29 noiembrie 1825 se precizau pricinile care după pravilă puteau strica un mezat urmat și săvîrșit cu porunca stăpînirii. La 15 aprilie 1824 un pitac domnesc întărea anaforaua intitulată: „Arătarea ponturilor după care are a se întocmi hrisovul pentru orinduiala Departamentului Epitropiei Obștirilor”. În cadrul acestui departament se înființa Obșteasca Epitropie a Sărmanilor datorate să cerceteze „pricinile orfanicești” și să administreze averile nevîrstnicilor și celor fără moștenitori. A apărut astfel în locul sutelor de epitropii ale nevîrstnicilor, particulare, o singură instituție, de stat, care administra și folosea importante sume de bani, bunuri mobiliare și imobiliare în toată țara, dar mai ales în București ⁵¹.

Prin pitacul lui Grigore Dimitrie Ghica din 25 iunie 1824 se constata: „...că mulți din cei ce vînd și cumpără prin zapise între dinși lucruri nemîșcătoare aici în poliția Bucureștilor, nu urmează a veni la logofeție ca să-și adevereze zapisele, ci obișnuiesc de merg pe la Departamenturi și își adeverează zapisele, și dintr-această a lor urmare se întîmplă pricină împotrivoitoare cuvintelor ce urmează a să păzi la vînzări de lucruri nemîșcătoare...”. Sub pedeapsă se dispunea că nu avea voie să adeverească astfel de zapise decît numai „Logofeția mare a Țării de sus”. La 29 august se revenea cu un nou ordin, amintindu-se că: „...toate vînzările lucrurilor nemîșcătoare i de țigani, cîte se fac aici în poliție se cuvine a se adeveri la logofeția cea mare a Țării de sus...” ⁵².

⁴⁵ Arh. St. Buc., Fond Mitropolia București, CCCLV/44.

⁴⁶ Ibidem, CCCLVII/24.

⁴⁷ George Potra, *op. cit.*, p. 588—589.

⁴⁸ Ibidem, p. 621.

⁴⁹ Ibidem, p. 649, „...schitul Hagii Dinii din orașul București, avînd vreo cîteva sălașe de țigani în partea locului, după vremi, amestecîndu-se cu țăganii sfintei episcopii, s-au învăluit luînd adică în căsătorie țigani de ai episcopii fete de ale schitului și țigani de ai schitului fete din țăganii episcopiei...”.

⁵⁰ *Legiuirea Caragea*, București, 1953, p. 296.

⁵¹ Ibidem, p. 227.

⁵² Ibidem, p. 211.

Regulamentul Organic a trebuit să cuprindă atât de multe prevederi cu caracter capitalist tocmai datorită dezvoltării economice a țărilor române și a pătrunderii tot mai adânci a relațiilor de producție noi, de care trebuia să se țină seama. El a fost în același timp o legiuire a feudalilor care conduceau din punct de vedere politic țara, dar și a burgheziei care conducea numeroasele afaceri comerciale, cointereseând foarte mulți boieri. El a dat un nou impuls negustorilor, meseriașilor și proprietarilor de manufacturi, a statornicit reguli moderne de comerț și judecătoriile de comerț, a legiferat instituțiile noi în vechiul organism feudal al țării. Prăpastia mare însă în care a adâncit suferințele marii majorități a țării, reglementând raporturile boierilor avizi de mari sume de bani (stimulați la abuzuri de puternica economie bănească de care s-au văzut asaltați) cu întreaga țărănime, i-a adus de timpuriu dușmănia și ura forțelor sociale interesate în realizarea revoluționară a progresului social al țării. Numai la distanță de 14 ani multe din prevederile Legiurii Caragea au trebuit să fie abrogate, iar altele substanțial modificate.

Legea nr. 12 din 1832 desprindea Obșteasca Epitropie a Sărmanilor într-o Administrație publică de sine stătătoare⁵³. La 9 februarie 1832, oglindind necesitățile economiei capitaliste, se adoptă „Legiuirea asupra secfestrului“, deoarece „...nici în pravilă nici în Regulament nu se cuprinde mijlocul cu care să se facă secfestrul...“, iar cu vechiul obicei „...se făcea îndelungată zăbavă la punerea secfestrului, în vreme ce la secfestrul nu se cuvine a mijloci nici o întârziere, ca să nu se prăpădească sau să se iconomisească de către datornic averea sa pe care se pune secfestrul...“.

Amintirea vestitei închisori a datornicilor, însoțitoare a capitalismului, stăruie și în documentele bucureștene : „...care soroc viind n-am făst următor cu plata după al meu zapis, ci au venit vremea dă ne-am judecat la boieri ispravnici, unde ne-au închis dă am perit la închisoare piste șase săptămîni...“⁵⁴. De altfel, în Legea pentru organizarea mănăstirilor din 1833 se prevedeau locurile de executare a pedepsei cu închisoarea, surghiunul și regimul penitenciar.

Averile mănăstirești au fost deseori în atenția normelor, care au reglementat tot mai mult administrarea lor, arendarea moșiilor, regimul embaticar din București, îngustînd tot mai mult sfera dreptului feudal și posibilitatea scoaterii din țară a bunurilor lor, făcînd posibilă treptat, treptat (1833, 1834, 1847, 1849, 1851) cunoscuta măsură a secularizării⁵⁵.

Procedeul vînzării prin mezat a fost reglementat în mod succesiv prin : Circulara Logofetei Mari a Dreptății publicată la 4 februarie 1834, Ofisul domnesc nr. 98 din 15 februarie 1843, Circulara 9691 a Departamentului Dreptății din decembrie 1814.

⁵³ *Ibidem*, p. 243—244. Obșteasca epitropie a sărmanilor era datoare : „...de a închiria sau a da în arendă lucrurile cele nemîșcătoare la vreme și cu cele mai bune condiții, strigîndu-le la mezat după orînduiele întocmite pentru arenda moșiilor celorlalte case făcătoare de bine și de obștescu folos...“ ...de a pune la dobîndă banii ce să vor găsi de moștenire, ori din vînzarea lucrurilor mișcătoare, sau din prisosul ce va rămînea din cheltuielile veniturilor fieșcăruia an, însă niciodată fără amanet sigur...“.

⁵⁴ Liviu Ștefănescu, *op. cit.*, p. 36.

⁵⁵ *Legiuirea Caragea*, București, 1955, p. 294—296.

Prevederile referitoare la contractele de închiriere de case și prăvălii, precum și la arendări de moșii din Regulamentul Organic au fost transformate la 4 iulie 1836 și apoi definitiv înlocuite cu prevederi corespunzătoare relațiilor capitaliste prin Legiutrea pentru închiriere și arendă din 1852, care a eliminat aproape integral vechiul obicei em-baticar⁵⁶.

Vinzările tot mai numeroase au făcut obiectul repetatelor dispozițiuni asupra felului cum trebuia să se procedeze la adevărarea zapiselor de vânzare a bunurilor mobiliare de către judecătorii: Publicația 9401 din 13 august 1837, Circulara nr. 4810 din 27 mai 1838, Circulara nr. 1886 din 22 martie 1848.

Donațiile au fost reglementate la 9 februarie 1839, prin înscrierea lor „în condica vânzărilor de bună voie și de schimburi“, și la 2 ianuarie 1848 când se preciza că: „...darul este un act de înstreinare prin care se strămută stăpînirea lucrurilor...“, ordonîndu-se ca: „...actele de dar a lucrărilor nemișcătoare să se adevăreze cu îndeplinirea formelor cerute pentru vânzări și să se treacă copriinderea lor și adevărarea ce li se va da, din cuvînt, în condica destinată pentru vânzări de bună voie...“⁵⁷.

La 1840, dezvoltînd și modificînd fundamental Regulamentul Organic la prevederile respective, a fost adoptat Codul de Comerț.

Vestitul drept de protimisis, frînă feudală în calea vânzărilor libere imobiliare, funciare, a fost desființat la 25 martie 1840: „...căderea de protimisis la vânzări de lucruri nemișcătoare și țigani se desființează de acum înainte...“, „...oricîte reclamații cu dreptul de protimisis vor fi pornite pînă acum și să vor porni pînă la zioa întăririi și publicării acestii legiuri, să vor putea judeca după pravila cea veche a țării, iar după întărirea legiurii și publicarea ei, a nimului jalbă de protimisis nu va mai fi primită...“⁵⁸.

Dreptul feudal de a apela la fiecare nouă domnie fie pentru întărirea proprietății, fie pentru acțiuni revendicative a fost desființat prin Ofisul Domnesc nr. 113 din 3 aprilie 1846.

Relațiile de producție capitaliste creiaseră un cadru juridic favorabil și-și creiau profesiunile libere menite să le consolideze: la 3 februarie 1847 Ofisul Domnesc nr. 11 reglementa exercitarea profesiei de avocat și de hotarnic, condițiile pe care trebuiau să le îndeplinească titularii, precum și normele de control al exercitării profesiei în bune condițiuni⁵⁹.

La 17 februarie 1847, Departamentul Dreptății atrăgea atenția judecătorilor, prin Circulara sa nr. 1070, asupra greșelii care se făcea considerîndu-se nule vânzările comerciale de produse agricole reglementate de art. 105 din Pravila comercială. „La cumpărări și vânzări de fire comerțială nu poate avea nici un loc dispozițiile pravilei civile de la art. 12 și 13 de la capul pentru vânzări, care nu recunosc desăvîrșite vânzările civile decît prin predarea lucrului vîndut și primirea prețului cumpărăturii; căci o împotrivă tălmăcire ar comprometa pravila comerțială a acestii țări, pe credința căreia speculatorii țărilor străine încheie

⁵⁶ *Ibidem*, p. 216.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 233.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 24.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 227.

contracturi cu cei d-aici și pun în primejdie capitalurile lor și sub acest raport și creditul și cinstea comerțului țării ; care aceasta ar fi cea mai desăvârșită vătămare a interesului obștesc⁶⁰.

Procedura hotărânicilor a fost completată prin numeroase ofise domnești și circulări ministeriale în : 1837, la 1 septembrie 1847, la 26 septembrie 1847, la 18 octombrie 1847, în mai 1848, la 3 decembrie 1848, ca de altfel și alte prevederi ale Regulamentului Organic referitoare la relațiile agrare⁶¹.

La 14 iunie 1848, Guvernul Provizoriu amintea Decretele referitoare la desființarea rangurilor civile, desființarea bătăii și a pedepsei cu moartea⁶².

Proprietatea burgheză a înregistrat la sfârșitul primei jumătăți a sec. al XIX-lea o recunoaștere aproape deplină din punct de vedere juridic, așa cum economic se impusese prin acumulările treptate începând după 1750 și pînă la începutul deceniului al III-lea al sec. al XIX-lea. Marii negustori bucureșteni, cu întinsele lor afaceri comerciale și cămătărești de la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea, au devenit proprietari deplini nu numai ai prăvăliilor și atelierelor, ci și ai unor întinse terenuri și imobile, organizînd pe scară largă procesul exploatării funciare urbane. În egală măsură negustorii mai mărunți și meseriași, destul de numeroși pentru o populație care în timp de un secol se triplase, aspirau în proporție de masă și în mod neîntrerupt averea marilor feudali, transformînd-o în proprietate liberă și deplină în concordanță cu relațiile capitaliste pe care le promova și cărora le datorau poziția socială și economică, manifestînd și drepturi politice pe măsură.

Mărunta proprietate a tirgoveților, intelectualității române care se formase, slujbașilor, țăranilor era acum cuprinsă, împresurată de mii de fire ale noilor relații de producție, antrenată și transformată pe măsura dezvoltării noii societăți. Creștea numărul celor deposedați de avere, căci noua proprietate burgheză impunea nu numai fărâmițarea și transformarea proprietății feudale, ci și exproprierea maselor producătoare, proces abia la început pe care acestea nu-l sesizau.

LA PROPRIÉTÉ FONCIÈRE BUCARESTOISE PENDANT LA PÉRIODE PRÉCÉDANT LE CAPITALISME

— Résumé —

L'auteur analyse, en se basant sur des documents d'archive, le processus de dissolution de la propriété foncière féodale dans la ville de Bucarest au milieu du XVIIIe siècle et au début de la formation de la propriété foncière de type capitaliste. A la base de ce processus se situent les rachats de plus en plus fréquents, mais ce qui les différencie de la période antérieure c'est justement le fait que l'accumulation des sommes nécessaires est due à la vente-achat des mar-

⁶⁰ *Ibidem*, p. 215.

⁶¹ *Ibidem*, p. 209—210.

⁶² *Ibidem*, p. 296.

chandises sur le marché, à l'apparition de la force de travail — marchandise. On surprend, de plus en plus évidemment, le processus particulier de l'accumulation capitaliste, de l'économie d'argent d'une certaine manière. La bourgeoisie de Bucarest a construit sans cesse l'édifice de la nouvelle société, en payant argent comptant les propriétés, les immeubles, le droit d'ouvrir des manufactures, des auberges, des boutiques. Chaque transaction contribuait à l'élimination des anciennes relations féodales et avait sa source en l'exploitation des mêmes masses qui étaient jadis sous l'influence des féodaux, mais d'une autre manière et destinant l'activité économique toute entière à un nouveau mode de produire le nécessaire des masses.

A la fin du XVIIIe siècle et au début du siècle suivant deux aspects sont évidents : 1 — la hausse des loyers et des prix de vente des propriétés foncières et 2 — l'accroissement des ventes et des locations des propriétés foncières accompagnée d'un rythme élevé des constructions immobilières.

Après 1818, le nombre de règlements formant la base du développement de la propriété foncière capitaliste s'accroît et arrive à presque deux par an. Peu à peu, tous les vestiges féodaux qui freinaient le développement de la nouvelle société sont éloignés. Mais la nouvelle propriété bourgeoise menait non seulement à l'écartement de la propriété foncière féodale, mais aussi à l'expropriation des masses productives.

DATE NOI PRIVIND INSTITUIREA „ORDINULUI UNIRII” ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ALEXANDRU IOAN CUZA

de CONSTANȚA ȘTIRBU

Alături de marile realizări înfăptuite în timpul lui Alexandru Ioan Cuza pentru crearea României moderne se înscriu și încercările făcute în tot timpul domniei sale pentru a obține instituirea unei decorații românești. Exercițarea acestui drept ar fi constituit o manifestare de suveranitate și independență națională, ce a caracterizat de altfel întreaga politică a celui dintâi domn al Principatelor Unite.

Într-una din primele audiențe în primăvara anului 1859, Vasile Alecsandri, trimisul Principatelor Unite la împăratul Franței, Napoleon al III-lea, cerea aprobarea ca francezii „să poată primi și purta decorațiile ordinului ce prințul Cuza are de gând a institui”, cerere pe care Napoleon o va încuviința după oarecare ezitare¹.

După întoarcerea sa în țară, Vasile Alecsandri, ministrul „treburilor străine” în cabinetul Moldovei, va propune Consiliului de Miniștri înființarea unei decorații naționale numită „Ordinul jerbei de aur”², titlu caracteristic fertilității pământului nostru — cum menționa autorul ei —, menită „a fi pentru români un semn de regenerare, un simbol al unirii tuturor într-o singură familie și o glorioasă încurajare a meri- tului, iar pentru străini o recompensă demnă pentru serviciile făcute de ei în folosul cauzei noastre”³.

Decorația se prezenta astfel : o stea cu cinci raze în culorile naționale, având pe avers bourul și vulturul și deviza ONORE PATRIA, pe revers o jerbă (snop) de aur legată cu o lentă și legenda „IN UNO OMNIA”⁴. Acest ordin, care urma să fie acordat atât civililor cât și militarilor, este aprobat de Consiliul de Miniștri din Moldova la 30 decembrie 1859, iar documentele sînt trimise domnitorului pentru a le înainta Comisiei Centrale, ca apoi să se dea în chibzuirea Camerei Legislative⁵.

Ajunsă în discuția Comisiei Centrale, propunerea pentru înființarea celei dintâi decorații românești capătă forme mai concrete : se alcă-

¹ V. Alecsandri, *3 convorbiri cu Napoleon III*, Ploiești, Tipografia românească, 1923, p. 37—38 ; D. Berindei, *Cuza Vodă și Ordinul Unirii*, în „Revista istorică română”, vol. XVIII, 1947, p. 96.

² E. Virtosu, *Ordinul jerbei de aur. Un proiect inedit al lui V. Alecsandri*, în „Cercetări istorice”, Iași, 13—16, 1940, p. 703.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 706

tuiește un proiect de lege pentru înființarea ordinului sub forma unui statut cuprinzând 54 articole, iar denumirea ordinului „Jerbei de aur“ va fi înlocuită de o alta mult mai grăitoare pentru epoca formării României moderne : „Ordinul Crucea Unirii“ sau mai scurt „Ordinul Unirii“⁶.

Potrivit statutului aflat în arhiva Ministerului de Externe, „Ordinul Unirii“ era instituit pentru a recompensa atât serviciile civile cât și militare și se compunea din cinci grade, avind 1 000 membri (750 cavaleri, 150 ofițeri, 60 comandori, 28 mari ofițeri, 12 mare cruce). Decorația se prezenta astfel : o cruce în email roșu cu cinci brațe, deasupra căreia este o coroană. În centru un medalion de email bleu înconjurat de o cunună de stejar avind pe o parte un snop (jerbă) de aur legată cu o panglică de aur. Pe cercul bleu al medalionului devisa IN UNO OMNIA. Pe cealaltă parte armele Principatelor (bourul și vulturul) cu deviza HONOR et PATRIA. Crucea era de argint pentru cavaleri și de aur cu email pentru celelalte grade. Avea 40 mm pentru cavaleri și ofițeri și 60 mm pentru comandori și mari ofițeri. Panglica era de moar bleu cu dungă galbenă pe margine. Cavalerii și ofițerii purtau decorația pe partea stângă a pieptului. La ofițeri panglica avea ca de obicei și o rozetă. Comandorii o purtau atârnată la gît pe o panglică mai lată. Marii ofițeri, pe lângă crucea de mari ofițeri, purtau pe partea dreaptă a pieptului o placă cu diametrul de 90 mm, avind în centru un medalion reprezentat prin snopul de aur și deviza HONOR et PATRIA. La gradul mare cruce se poartă de asemenea pe partea dreaptă a pieptului placa de mare ofițer în plus eșarfa traversind în oblic pieptul, trecind deasupra umărului drept. Pe aceasta este atașată o cruce asemănătoare cu a comandorilor, în diametru de 70 mm.

În continuare articolele statutului se referă la modul de admitere și avansare în ordin, la primirea și depunerea jurămintului ; cîteva articole sînt consacrate modului de acordare a pensiilor, brevetelor și unor prerogative, altele se referă la disciplina membrilor ordinului și la administrație. Urma să fie ales un mare cancelar și un consiliu al ordinului⁷.

Cum în acea perioadă se punea pe primul plan problema recunoașterii dublei alegeri a lui Cuza, pentru a nu întîmpina opoziția marilor puteri, și în primul rînd a Turciei, proiectul nu a fost pus atunci în aplicare, dar Cuza nu va renunța la el nici în anii următori.

În 1861 Baligot de Bayne, secretarul lui Cuza, transmitea din Constantinopol sfaturile primite de la ambasadorul Franței în Turcia, marchizul de Lavalette, ca această chestiune să fie amînată⁸.

O scrisoare similară sosisese mai înainte și de la agentul Principatelor la Paris, Iancu Alecsandri, care avusese în acest sens discuții cu ministrul de externe al Franței Thouvenel, care considera proiectul ca intempestiv⁹.

⁶ Academia R. S. România, Arhiva Cuza, II, f. 56—57 ; Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare Arhiva M.A.E.), rola 62, dos. 118, f. 154.

⁷ Ibidem, f. 154—165.

⁸ D. Berindei, *op. cit.*, p. 99.

⁹ Arhiva M.A.E., rola 134, dos. 233, f. 189.

Fig. 2 a. Stema Principatelor Unite alcătuită de pictorul Carol Pop de Szathmary în 1863, care are la bază desenul de decorăției.

Fig. 2 b. Desenul decorăției — letaliu — care figurează la baza stemei pictată de Carol Pop de Szathmary.

Fig. 3. Decorăție-proiect al „Ordinului Unirii” executat în perioada 1861—1863.

Fig. 4 a și 4 b. Decorația „Ordinului Unirii“ în gradul de ofițer executată la casa Kretly din Paris în 1864, avers și revers.

În 1862 ideea înființării unei decorații naționale este reluată. Cuza sfătuit atât de agentul României la Constantinopol Costache Negri, care informat de ministrul Ioan Cantacuzino de intențiile domnitorului, îi sugera să amâne instituirea ordinului pînă după soluționarea problemei mănăstirilor închinatc, Poarta putînd face greutăți¹⁰, cit și influențat de Iancu Alecsandri care îi scria în septembrie 1862 lui Baligot de Bayne să oprească veleitățile ministrului de externe în privința înființării de decorații¹¹ — va renunța pentru moment, avînd în față rezolvarea unor probleme mult mai importante pentru viitorul României: secularizarea averilor mănăstirești, revizuirea Convenției de la Paris, reforma agrară etc.

În anul 1863, cu prilejul adoptării unei noi steme a Principatelor Unite¹², se conturează din nou preocuparea pentru instituirea „Ordinului Unirii”, care urma să figureze la baza noii steme.

Într-o scrisoare adresată de Baligot de Bayne lui I. Alecsandri în 18/30 iunie 1863¹³, în care îi trimite și o acuarelă executată de Tronson du Coudray pentru noile arme ale țării, acesta îi dă și unele sugestii: „Ar fi mai bine dacă am fi avut un ordin să facem să iasă din mantou marele cordon din lanț de aur care s-ar termina prin decorație. Acesta neexistînd ar trebui să înlocuim decorația printr-un medalion oval, care ar purta în centru inițialele în aur ale prințului A.I., decupate ajurat, urmînd conturul în email albastru deschis al ordinului Unirii”. În continuare, autorul scrisorii prezintă și un desen al acestuia (fig. 1), subliniind: „cele patru brațe ieșinde nu sînt decît ornamente și vor fi luate pentru figurarea decorației dacă vreodată România va poseda vre-un ordin”.

Un desen asemănător al „Ordinului Unirii” îl vom regăsi și pe o acuarelă reprezentînd stema Principatelor Unite (cea adoptată în noiembrie 1863), executată de pictorul Carol Popp de Szathmary¹⁴, decorația figurînd în continuare la baza stemei (planșa, fig. 2 a și b).

La Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România a fost achiziționată recent decorația-proiect a „Ordinului Unirii” provenind din

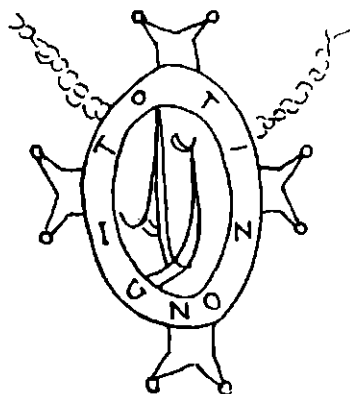

Fig. 1. Desenul executat de Baligot de Bayne în aprilie 1863 (copie).

¹⁰ D. Berindei, *op. cit.*, p. 99, nota 3.

¹¹ Arhiva Cuza, II, p. 56—57; Arhiva M.A.E., rola 134, dos. 233, f. 189 (scrisoarea din 8 septembrie 1862).

¹² P. V. Năsturel, *Steagul, stema română, însemne domnești; trofee*, București, 1903, p. 65—91; C. Moisil, *Stema României. Originea și evoluția ei istorică și heraldică*, în „Boabe de grâu”, 1931, p. 81—82; P. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, cap. VI, p. 22—24 (lucrare în curs de publicare la Editura Enciclopedică); Arhiva Cuza, II, f. 228—229 și f. 429—432; Arhiva M.A.E., dos., 190/1860 și rola 67, dos. 55/1872.

¹³ Arhiva Cuza, II, f. 228—229 (scrisoare reluată după două luni).

¹⁴ Originalul acuarelă se află la Muzeul de Artă al R. S. România (inv. 4694).

colecția Stratulat, cu indicația că a aparținut lui Carol de Szathmary (planșa, fig. 3).

Decorația aflată acum la Cabinetul Numismatic din Muzeul de Istorie al R.S.R., inv. nr. 2545 se prezintă astfel : o cruce din smalt roșu închis înconjurată de raze, avînd în cele opt colțuri cîte o mică piatră albă de cca. 1,20 kt. (imitație). La exemplarul nostru lipsesc două pietre. În centru se află un medalion oval din smalt roșu închis încadrat în cerc de aur purtînd inițiala „A”. Deasupra crucii o coroană deschisă de tip Asachi pe care se află 4 pietre albe, 3 roșii și 3 verzi avînd 1,40 kt (toate imitații). Panglica este din moar alb avînd pe margine trei dungi înguste colorate în roșu, galben și albastru, reprezentînd tricolorul. Acest proiect credem că este o a doua variantă ce diferă față de cea descrisă în statutul ordinului din 1861, cît și față de desenele care le găsim în 1863. Culoarea roșie și coroana se mențin ca în 1861 (în 1863 se preconiza albastru deschis, iar coroana lipsește), dar medalionul central este mai apropiat de cel din 1863. De altfel inițiala din centru o întîlnim și pe steagurile pe care le va distribui armatei domnitorul Alexandru Ioan Cuza la 1 septembrie 1863¹⁵.

Și acest proiect se va modifica însă în anii care vor urma, așa cum vom arăta în continuare.

În a doua parte a anului 1864 încercările pentru statuarea „Ordinului Unirii” sînt reluate. Ziarul „Mémorial diplomatique” din Viena din 18 iulie 1864 insera în paginile sale știrea că domnitorul ceruse între altele după întoarcerea sa din Constantinopol să poată înființa o decorație¹⁶.

Pînă acum documentele nu ne-au confirmat această știre pentru acea perioadă, însă în țară lucrări pregătitoare se fac în vara anului 1864. Ceea ce cunoaștem, este că Al. I. Cuza a discutat în timpul șederii sale la Constantinopol cu agenții săi despre această chestiune, rămînînd să le comunice ulterior data cînd urma să-i autorizeze pentru a începe negocierile¹⁷.

La 28 august 1864, M. Kogălniceanu, adresîndu-se vicepreședintelui Consiliului de Stat C. Bosianu, supune aprobării Consiliului de Stat un nou statut al ordinului împreună cu propunerea înființării și a unor medalii : „Din ordinul Măriei Sale Domnului am onoarea a înainta dumneavoastră aici anexate proiecte de statute pentru înființarea ordinului Unirii și a medaliei militare, cu propunerea totodată de a se înființa și o medalie de salvare, care vor servi a recompensa serviciile și sacrificiile aduse patriei, și a încuraja meritul, rugîndu-vă să binevoiți a le da cît mai neamînat în studiu onorabilului Consiliu de Stat”¹⁸.

Urma în același timp să ia ființă și Cancelaria „Ordinului Unirii”, așa cum reiese din propunerea pentru înființarea ordinului de salvare : „Mecanismul distribuirii ei și controlul necesari se poate asigura, puîndu-se și această medalie în atribuțiile Marii Cancelarii a Ordinului Unirii ce este a crea”¹⁹.

¹⁵ „Monitorul oastei”, din 5 sept. 1863 ; P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 75—80.

¹⁶ D. Berindei, *op. cit.*, p. 101 ; A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, Iași, 1903, p. 29.

¹⁷ D. Berindei, *op. cit.*, p. 101.

¹⁸ Arhivele Statului București, Fond Consiliu de Stat, dos. 68/1864, f. 1.

¹⁹ Ibidem, f. 2.

Statutul „Ordinului Unirii”, cuprinzând 55 articole, este discutat și aprobat cu unele modificări mărunte în ședința Consiliului de Stat din 29 august 1864²⁰. El diferă față de cel din 1861, căci modificările propuse la anumite articole nu se potrivesc întocmai cu conținutul statutului din 1861. De altfel și decorațiile realizate vor fi diferite.

În vederea fabricării lor este consultat omul de afaceri francez Godillot, așa cum reiese dintr-o scrisoare datată 7 septembrie 1864, în care acesta cere o audiență la Cuza prin Baligot de Bayne, menționând: „Acum mă duc să lucrez cu generalul Florescu în chestia decorațiilor”²¹.

Odată stabilite modelele noii decorații, după ce au fost acceptate de Comisie, acestea sînt trimise de M. Kogălniceanu lui Cuza ce se afla la Ruginoasa pentru a le aviza spre a putea face comanda: „Am onoare a vă comunica aici modelul noii decorațiuni. Comisia întreagă a adoptat acest model care păstrează vechea cruce românească și care așa va face ca decorațiunea noastră nu va fi o copie a altor ordine. Dacă acest model va dobîndi înalta dumneavoastră considerațiune, vă rog să mi-l înapoiati de îndată pentru ca să poi face comanda în curînd, căci Godillot mi-a spus că deabia se vor putea pregăti decorațiunile pentru ziua de 24 ianuarie”²².

Modelele sînt aprobate de Cuza la 11/23 septembrie 1864²³, iar Godillot este însărcinat cu comandarea lor la Paris. În trecerea ultimului prin Constantinopol, în octombrie 1864, acesta arată și un desen agenților diplomatici ai României acreditați acolo²⁴.

Între timp la București, la 13 septembrie 1864, în Cancelaria princiară se alcătuieste o scrisoare pe care Cuza urma să o trimită lui Negri la Constantinopol, pentru ca acesta să înștiințeze Poarta de hotărîrea domnitorului român, scrisoare care deși avizată de Cuza, așa cum reiese din însemnările marginale ale secretarului său, va fi expedită abia în noiembrie 1864²⁵.

Această amînire se datorează sugestiilor primite de Cuza atît din partea lui Bordeanu, girantul Agenției din Constantinopol, care avusese în acest sens convorbiri și cu ambasadorul Franței la Constantinopol, de Bonnières (scrisoarea din 3 septembrie 1864)²⁶, cît și din partea lui Negri (scrisoarea din 11 septembrie 1864), în care-l ruga insistent pe Cuza să amîne instituirea ordinului pentru a nu complica chestiunea mănăstirilor închinete²⁷.

Într-o altă scrisoare datată 8/20 octombrie, același Negri anunțîndu-l pe Cuza că „L-am văzut pe domnul Godillot care mi-a vorbit de decorația noastră”, îl roagă din nou să amîne pînă la rezolvarea chestiei bunurilor mănăstirești²⁸.

²⁰ Ibidem, f. 3—5; Arhiva Cuza, LIV, f. 191.

²¹ Ibidem, III, f. 234.

²² Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, Ed. Științifică, 1966, p. 319, Arhiva Cuza, LIV, f. 193 și XLIX f. 243.

²³ D. Berindei, *op. cit.*, p. 99—100; Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 19.

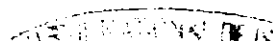
²⁴ D. Berindei, *op. cit.*, p. 100.

²⁵ C. Moisil, *Încercările lui Cuza Vodă de a institui decorații naționale*, în „Cronica numismatică și arheologică”, 1940, ianuarie-iunie, p. 195; D. Berindei, *op. cit.*, p. 100; Arhiva Cuza, VI, f. 125—126.

²⁶ D. Berindei, *op. cit.*, p. 99.

²⁷ Ibidem; Arhiva Cuza, VI, p. 109.

²⁸ Arhiva Cuza, I, p. 491.

Mai interesantă însă este scrisoarea trimisă lui Cuza de către Bordeanu la 12/14 octombrie 1864, în care acesta îi sugerează că — pentru ca ordinul să fie admis — trebuie să aibe asentimentul Porții. Or singurul mijloc de a-l avea, ar fi fost să fie numit sultanul marele maestru al ordinului și de a-l face să-l poarte el însuși, adăugînd că la Ambasada Franței „am fost sfătuiți să căutăm a avea acest asentiment al Porții pentru fondarea acestui ordin, fără de care guvernul francez va fi obligat să oprească pe francezi de a-l accepta. Celelalte puteri vor urma desigur acest exemplu”²⁹.

La începutul lui noiembrie Negri din nou insistă pentru amînare: „Cred că ar fi mai cuminte să se amîne creerea „Ordinului Unirii” pînă după rezolvarea chestiei mănăstirilor închinat, care nu poate să întîrzie mult”³⁰. Iar într-o scrisoare adresată lui Baligot de Bayne în 11 noiembrie 1864, oarecum enervat, Negri arată că: „Instituirea Ordinului Unirii la 15 noiembrie îi taie mîinile în chestia mănăstirilor închinat”³¹.

Pe aceeași poziție se situiază și agentul României de la Paris Iancu Alecsandri, atît în scrisoarea din 22 septembrie 1864³², cît și în cea din 13/25 octombrie 1864, în care arată că instituirea decorației românești „va produce încurcături peste tot”³³.

„Ordinul Unirii” urma să fie instituit la 24 ianuarie 1865, conform unei știri publicată în ziarul „Le journal de Constantinople”. Îngrijorat de apariția unei atari informații într-un ziar din capitala Turciei, Bordeanu cere lui Cuza într-o scrisoare din 28 oct./9 noiembrie 1864 ca Negri să fie autorizat să negocieze chestiunea³⁴, ceea ce Cuza face cu multă demnitate în scrisoarea expediată cu întîrziere la 11/23 noiembrie 1864, în care nu pomeneste nimic de sugestiile făcute anterior de agenții săi de a-l numi pe sultan marele maestru al ordinului. Înainte ca răspunsul lui Cuza să ajungă la Constantinopol, într-o scrisoare din 10/22 noiembrie 1864 Negri îi comunică iritarea lui Aali Pașa, ministru de externe al Turciei, care-l întrebasese pe Negri dacă știe ceva de decorația pe care Cuza vrea s-o instituie. „Alteța sa (e vorba de Cuza) ne-a promis între timp că ne va avertiza întotdeauna de fapte asemănătoare, pentru că altfel noi vom fi nevoiți să strigăm și să protestăm, lucru pe care noi îl facem cu multă neplăcere”³⁵.

Scrisoarea lui Cuza pare să fi nemulțumit Poarta nu numai prin fermitatea tonului principelui român, dar și pentru că nu se amintise nimic de faptul că sultanul să fie marele maestru al primului ordin național românesc, căci Negri, în scrisoarea din 25 nov./7 dec. 1864, cere din nou amînarea instituirii lui³⁶, iar Bordeanu într-o scrisoare din

²⁹ D. Berindei, *op. cit.*, p. 100—101.

³⁰ Arhiva Cuza, I, p. 511.

³¹ Ibidem, p. 515.

³² Ibidem, p. 446.

³³ R. V. Bossy, *Agencia diplomatică a României în Paris și legăturile franco-române sub Cuza Vodă*, București, 1931, p. 361 (document publicat parțial); D. Berindei, *op. cit.*, p. 101; Arhiva Cuza II, f. 464 verso; vezi și nota nr. 9.

³⁴ D. Berindei, *op. cit.* p. 101. Pentru inaugurarea Ordinului Unirii la 24 ianuarie 1865, vezi Arhiva Cuza, II, f. 503.

³⁵ D. Berindei, *op. cit.*, p. 103; Arhiva Cuza I, f. 513—514.

³⁶ D. Berindei, *op. cit.*, p. 104.

28 nov./10 decembrie, în urma unor convorbiri cu ministrul de externe al Turciei, cât și cu marchizul de Moustier — și el adeptul ideii ca sultanul să fie marele maestru al Ordinului Unirii —, îi scria lui Cuza că or să se amâne instituirea ordinului pentru cîtva timp, or să se îndeplinească formalitățile cerute de Poartă³⁷.

Reacții împotriva tendințelor de independență ale domnitorului nu întârzie. Ziarul vienez „Mémorial diplomatique” din 11 decembrie 1864, relatînd dorința lui Cuza de a institui o decorație, arată că Poarta i-a refuzat cererea în două rînduri³⁸, iar Iancu Alecsandri scria de la Paris lui Baligot de Bayne că e împotrivă ca „Ordinul Unirii” să fie decretat la 24 ianuarie 1865, propunînd amînarea³⁹.

Cu toate acestea Cuza nu-l oprește pe Godillot să-și continue misiunea. Acesta, așa cum va menționa Alecsandri într-o scrisoare din 7 decembrie 1864⁴⁰, sosind la Paris, îi vorbește cu mare discreție agentului român despre decorație, neîndrăznind să-i arate modelul ei, ia legătura cu Casa de brevete și decorații Kretly, cum reiese din scrisoarea pe care A. Kretly o adresează lui Cuza în 6 decembrie 1864. După ce arată că a luat asupra-i indicațiile lui Godillot privind confecționarea decorațiilor comandate de Cuza și că a trimis devizele lui M. Kogălniceanu, îi cere domnitorului ca „după ce vor fi fost văzute modelele pe care generalul Florescu le duce la București, să-i acorde titlul de furnizor al Curții princiare”⁴¹.

La începutul anului 1865 Cuza era destul de nemulțumit de felul în care vedeau marile puteri instituirea decorației noastre, așa cum reiese dintr-o scrisoare a consulului francez la București Tillos către ministrul de externe al Franței, în care relata convorbirea avută cu Cuza din însărcinarea marchizului de Moustier, ambasadorul Franței la Constantinopol, pentru a-i arăta calea care s-o urmeze pentru a face ca Poarta să accepte instituirea unui ordin românesc⁴².

Răspunsul dat de Cuza cu prilejul acelei convorbiri este deosebit de semnificativ: „Toți predecesorii mei au avut facultatea și puterea de a recompensa serviciile care le-au fost aduse, conferind ranguri și poziții. Eu singur doar nu am altă manieră de a-mi dovedi recunoștința mea decît prin decorații pe care Poarta mi le acordă cu o generozitate incontestabilă — (aici este vorba de decorația turcească „Medjidie” în diferite grade pe care Cuza o solicita adesea⁴³ pentru recompensarea anumitor servicii ale unor supuși ai săi și chiar a unor străini). Dar numai prin aceea că venea de la ea (Poarta), era pătată de impopularitate și pierdea întregul caracter național pe care trebuie să-l aibe înainte de toate noua instituție. Așa că vă spun, eu pot să confer, dar ca să dau sultanului marea măiestrie a ordinului, înseamnă să distrug înainte de toate prețul pe care-l aștept de la această instituție. Trebuie ca totul de acum înainte să fie național și nu pot admite sfatul domnului Moustier

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Arhiva Cuza, LVII, f. 175.

³⁹ *Ibidem*, II, f. 503.

⁴⁰ D. Berindei, *op. cit.*, p. 104.

⁴¹ Arhiva Cuza, XII, f. 237 și verso.

⁴² Arhivele Statului București, microfilm Franța, rola 11, f. 270.

⁴³ Arhiva Cuza, II, f. 116—119, 137, 150, 194, 549, 559; VI, ff. 115—119; VII, f. 170—171; IX, f. 316, 321; XXV, f. 140; Arhiva M.A.E., dos. 228/1862.

decît ca dictat din dorința de a evita o dificultate care hrănește ansamblul politicii sale“⁴⁴.

Cuza amînă deci din nou instituirea ordinului.

Într-o scrisoare din martie 1865, Iancu Alecsandri îi cerea lui Baligot de Bayne statutele „Ordinul Unirii“, „din fericire amînăat“⁴⁵. Peste puțin timp decorațiile erau gata și Alecsandri sesiza cabinetul princiar la 28 aprilie 1865 că: „Decorațiile și panglicile au fost expuse în vitrina Kretly la Palais Royal“⁴⁶. Mulțumit de serviciile aduse de Godillot, între care se numărau desigur și comisioanele pentru baterea „Ordinului Unirii“. Cuza intervine la Poartă pentru decorarea sa și acestuia i se comunică la 12 aprilie 1865 că a primit ordinul „Medjidie“⁴⁷.

Decorațiile, care credem au fost comandate în număr destul de mic, au fost deci aduse în țară și Cuza a împărțit — deși nu în mod oficial — câteva la intimii săi. Doctorul Istrati pomeneste de decorația de gradul de comandor dată lui Ion Strat, precum și faptul că la Casa Kretly se mai aflau la începutul sec. al XX-lea ștanțele ordinului respectiv⁴⁸.

În cele ce urmează dăm o sumară descriere a lor, așa cum ne-o înfățișează Natalia Marinescu⁴⁹ după piesele aflate la Muzeul Militar (planșa fig. 4 a și b): o cruce din smalt albastru înconjurată de raze, purtînd deasupra coroana princiară, în centru un medalion din smalt roșu înconjurat de un cerc albastru închis pe care se află inscripția „GENERE ET CORDE FRATRES“, înconjurată de o cunună de frunze de stejar. Pe medalionul roșu, la mijloc, pe o față cifrele 5 și 24 simbolul Unirii celor două țări române, iar pe cealaltă monograma domnitorului. Ordinul are cinci grade. Cîteva exemplare ale decorației se află și în alte colecții ca cea a Muzeului Unirii, a Cabinetului Numismatic al Academiei R. S. România și a Muzeului de Istorie al R. S. România.

Cu excepția lui Dan Berindei, toți cei care au scris despre decorațiile lui Cuza⁵⁰ folosesc greșit denumirea de „Steaua României“ pentru ordinul creat de Cuza.

Cercetînd toate materialele care ne-au stat la îndemînă pentru această problemă, nu am găsit nicăieri menționată în timpul lui Cuza această denumire, căci așa cum sublinia și Berindei în lucrarea sa: „Cuza a avut intenția a institui un ordin mult mai sugestiv pentru epoca sa, Ordinul Unirii“. De altfel, însăși denumirea pentru cel dintîi ordin oficial al României în primele proiecte a fost alta. Kogălniceanu, la sugestia unui număr de 15 membri ai Parlamentului, în ședința din 5 mai 1877, va pre-

⁴⁴ Arhivele Statului București, microfilm Franța, rola 11, f. 271.

⁴⁵ Arhiva Cuza, II, f. 523.

⁴⁶ Ibidem, f. 534—535.

⁴⁷ Arhiva Cuza IX, f. 321; D. Berindei, *op. cit.*, p. 106.

⁴⁸ Dr. C. I. Istrati, *Primele însemne de distincțiuni și decorațiuni române*, în „Analele Academiei Române“, Secț. Științifică, seria II, vol. XXXVII, p. 5—6.

⁴⁹ Natalia Th. Marinescu, *Cîteva decorațiuni rare la Muzeul Militar Național (Decorațiunile create de domnitorul Al. I. Cuza)*, în „Buletinul Muzeului Militar Național“, nr. 5—6, an. III, 1939—1940, p. 139—140.

⁵⁰ G-ral Gr. Constandache, *Decorațiile române de război*, în „Buletinul Societății Numismatice Române“, XXIX—XXXVI, nr. 83—90, 1935—1942, p. 192—194; C. Moisil și C. Flondor, *Decorațiunile românești*, în *Enciclopedia României*, II, București 1938, p. 86; Natalia Marinescu, *op. cit.*, p. 139—140; Dr. C. I. Istrati, *op. cit.*, p. 5—7.

zenta în ziua proclamării Independenței României la 9 mai 1877 proiectul de lege pentru „Ordinul Credinței”, votat de altfel și de Parlament⁵¹.

În discuțiile care urmează pe secții se propune și denumirea de „Steaua Dunării”, ca numai în final să se adopte denumirea de „Steaua României”, votată de Parlament la 9 mai și de Senat la 10 mai 1877⁵².

Ne exprimăm rezerva și față de afirmația făcută de C. Moisil și C. Flondor cum că: „După abdicarea domnitorului din februarie 1866, lăzile cu decorații sînt găsite la Palat și nu sînt înlăturate; în preajma războiului independenței s-a hotărît modificarea lor”⁵³. Se știe că în octombrie 1877 a fost votat Ministerului de Externe un credit de 71 345 lei, prețul a două comenzi pentru decorația „Steaua României” făcute una la Paris, la Casa Kretly și alta la București, prin Casa de comenzi A. Rosenfeld⁵⁴. În anul următor se mai votează un credit de 13 229 lei pentru comenzi făcute atît celor două case de mai sus, cît și Casei Resch, sume care sînt destul de mari⁵⁵. Ori dacă s-ar fi folosit decorațiile lui Cuza ce nevoie mai era să se plătească aceste sume în străinătate? Modificările de care vorbea Moisil desigur că ar fi costat mult mai puțin.

Din cele de mai sus rezultă că încă de la începutul domniei sale, Cuza a ținut să-și asume dreptul de a institui ordine și decorații proprii spre a demonstra astfel larga autonomie a Principatelor Unite.

Împrejurări independente de voința sa și în primul rînd factori externi aveau să întîrzie cu mai bine de un deceniu instituirea primului ordin românesc.

Documentele sus menționate stau mărturie despre persistența cu care Al. I. Cuza a căutat în condiții de pace să forțeze pe cale diplomatică realizarea țelului propus, în pofida marilor obstacole ce-i stăteau în cale.

DONNÉES NOUVELLES CONCERNANT LA CRÉATION DE L'„ORDRE DE L'UNION” PENDANT LE RÈGNE D'ALEXANDRE IOAN CUZA

— Résumé —

L'article présente les essais faits pendant le règne d'Alexandre Ioan Cuza pour obtenir l'institution d'une décoration roumaine, essais qui mettent en évidence un nouvel aspect de la lutte pour l'affirmation de la souveraineté et l'indépendance nationale pendant la période de formation de la Roumanie moderne.

On présente en même temps, d'une manière chronologique, en se basant sur un matériel inédit, les projets de la première décoration roumaine, les statuts de l'„Ordre de l'Union” et une nouvelle variante de la décoration exécutée en 1861—1863.

En conclusion on fait des précisions concernant la dénomination de la décoration.

⁵¹ Arhivele Statului București, Fond Parlament, dos. 616/1877—1878, f. 374—381.

⁵² Ibidem, ff. 294, 304, 338, 344.

⁵³ Constantin Moisil și C. Flondor, *op. cit.*, p. 86.

⁵⁴ Arhivele Statului București, Fond Parlament, dos. 650/1877—1878, f. 368.

⁵⁵ Ibidem, f. 370, 372.

CONTRIBUȚIA ZIARULUI ILEGAL „ROMÂNIA LIBERĂ” LA MIȘCAREA DE REZISTENȚĂ ANTIFASCISTĂ A POPORULUI ROMÂN

de IORDANA LUNGU

Mișcarea de rezistență antifascistă a luat naștere în România imediat după instaurarea dictaturii militaro-fasciste și a pătrunderii trupelor hitleriste pe teritoriul țării, înscriind în istoria patriei noastre pagini glorioase de luptă eroică. Ea reprezenta o continuare a luptei duse în perioada anterioară de către forțele democratice împotriva pericolului fascist, a expansiunii Germaniei hitleriste, pentru apărarea independenței și suveranității naționale.

În noile împrejurări trebuia însă acționat prin alte mijloace și pe un plan mult mai larg. Lupta trebuia dusă nu numai împotriva forțelor fasciste interne, ci și împotriva celor externe prezente pe teritoriul țării, care aduceau serioase prejudicii economiei românești, întrucât „dictatura militaro-fascistă, executînd ordinele Germaniei, a dus o politică de exploatare prădalnică a resurselor naturale, a bogățiilor țării, a pus industria, agricultura și transporturile în slujba războiului agresiv hitlerist”¹.

Poporul român nu s-a împăcat niciodată cu aservirea țării imperialiștilor germani. Masele largi populare și chiar cercuri ale burgheziei aveau o atitudine potrivnică față de alianța cu Germania nazistă. Ciunțirea teritoriului țării prin impunerea dictatului de la Viena, teroarea fascistă și privațiunile resimțite de mase, ca urmare a jafului hitlerist în economie, au dat naștere stărilor de spirit antihitleriste, care au crescut și s-au dezvoltat în amploare și intensitate, pe măsura desfășurării războiului, împingerii țării spre ruină și dezastru.

În aceste împrejurări grele, Partidul Comunist Român a chemat toate forțele democratice la lupta pentru apărarea intereselor naționale. În Platforma-program din 6 septembrie 1941, ca și în alte documente oficiale ale partidului comunist, sînt în mod consecvent înscrise sarcinile în vederea răsturnării dictaturii militaro-fasciste, scoaterii țării din războiul hitlerist, eliberării părții de nord a Transilvaniei, formării unui

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România, în România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, Ed. politică, 1968, p. 375.

guvern din reprezentanții tuturor forțelor antifasciste. Aceste sarcini aveau un caracter specific, ele izvorau din condițiile concrete ale României, din situația ei politică și militară. Caracterul realist-științific al documentelor elaborate rezidă în faptul că prevederile lor au corespuns cerințelor istorice.

Analiza forțelor participante la mișcarea antifascistă pune în evidență prezența activă a celor mai diferite pături și categorii sociale și, în primul rînd, a clasei muncitoare. În jurul ei au fost polarizate celelalte forțe: țărănimea, intelectualitatea, meseriașii, funcționarii, elementele patriotice din armată și o parte a burgheziei, lovită în interesele ei de jaful hitlerist. În fruntea luptei s-a aflat neîntrerupt Partidul Comunist Român, forța mobilizatoare și conducătoare a luptei antifasciste. Este deci lesne de înțeles de ce regimul lui Antonescu și ocupanții hitleriști au deslănțuit o prigoană sălbatică împotriva comuniștilor. „Sute și mii de comuniști și luptători antifasciști au fost aruncați în închisori și lagăre; zeci dintre ei au fost uciși de plutoane de execuție. Prin aceste represii sîngeroase se urmărea decapitarea mișcării de rezistență antifascistă și antirăzboinică”².

O contribuție de seamă la mișcarea antifascistă a poporului român a adus-o presa comunistă ilegală și, îndeosebi, ziarul ilegal „România liberă”, ziar de luptă patriotică și antifascistă, care și-a inaugurat seria aparițiilor la 28 ianuarie 1943, din inițiativa și sub conducerea Partidului Comunist Român³.

Înțelegerea locului și a rolului ziarului ilegal „România liberă” necesită luarea în considerație a împrejurărilor istorice ale apariției lui. Împrejurări care marchează un anumit stadiu al dezvoltării luptei de rezistență — acela al regroupării forțelor antifasciste și adîncirii procesului de pregătire în vederea scoaterii României din războiul hitlerist. În aceste condiții, s-a simțit nevoia ca pe lângă publicațiile partidului comunist existente la acea dată să ființeze un ziar ilegal al tuturor forțelor patriotice, care să militeze pentru unirea acestor forțe într-un larg Front Național Antihitlerist și realizarea obiectivelor luptei antifasciste. Investigațiile făcute asupra presei comuniste din acea vreme atestă faptul că, în anii 1943—1944, „România liberă” a fost principalul organ central de presă, arma cea mai combativă, care a adus „o contribuție de seamă la mobilizarea forțelor patriotice din România, la luptă împotriva ocupanților hitleriști și a dictaturii antonesciene, pentru ieșirea României din război”⁴.

² Nicolae Ceaușescu, *Semicentenarul glorios al Partidului Comunist Român, în România pe drumul construcției societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. V, Ed. politică, 1971, p. 866.

³ *Dicționar Enciclopedic Român*, Ed. politică, 1966, vol. IV, p. 247.

⁴ Titu Georgescu, Mircea Ioanid, *Presa P.C.R. și a organizațiilor sale de masă*, Ed. științifică, București, 1963, p. 300.

Redactat, imprimat și difuzat în condiții deosebit de grele * — mai ales dacă ținem seamă că pe lângă Siguranța statului fascist funcționau Gestapoul și numeroase formații de poliție a căror sarcină era să urmărească și să lichideze activitatea forțelor antifasciste — ziarul ilegal „România liberă” a dus neîntrerupt și cu fermitate revoluționară cuvîntul partidului comunist în toate colțurile țării, a militat pentru creșterea în mase a influenței și prestigiului P.C.R.

În pofida acestor condiții, ziarul era difuzat pe întreg teritoriul țării, precum și în rîndul ostașilor de pe front, de către activiști de partid și grupuri de patrioți⁵, lărgindu-și continuu legăturile sale cu cititorii, contribuind la înarmarea politică și călirea ideologică a militanților antifasciști.

Telurile ziarului rezultau din însuși motto-ul său : „La luptă cu hotărîre pentru salvarea patriei ! Jos hitlerismul !”. Este deci o angajare fermă în lupta de rezistență antifascistă. Meritul deosebit al „României libere” constă în faptul că de la începutul activității sale a înțeles imperativele vremii, cerințele obiective ale luptei poporului nostru înscriindu-se fără rezerve pe principalele coordonate ale mișcării de rezistență. De altfel, în primul număr al ziarului — care este un număr program — se arată scopul și obiectivele de luptă ale „României libere”. Consemnăm din acesta : „În țara transformată de Hitler și Antonești într-o colonie nemțească stăpînită de Gestapo, cenzură, ocnă și plutoane de execuție, apare primul număr al «României libere». Ziarul nostru, tipărit cu riscul permanent al vieții, își deschide larg paginile pentru toate partidele patriotice, pentru oricine vrea să-și spună liber cuvîntul. În această luptă pentru salvarea patriei, „România liberă” va fi o puternică și tăioasă armă a poporului. Fără încetare ea va lovi în dușman, va biciui pe cei ce ezită, va îmbărbăta și îndruma pe patrioți, va cere neîncetat unirea lor împotriva dușmanului comun. Pînă la izbîndă pe care o vom cuceri cu orice sacrificiu, noi vom repeta mereu chemarea noastră : Jos războiul hitlerist ! Afară cu bândiții nemți din țară ! Jos guvernul de trădare națională al Antoneștilor ! Trăiască unirea tuturor forțelor naționale antihitleriste ! Trăiască România liberă”⁶.

Chemările adresate în numărul program sînt regăsite consecvent în paginile ziarului pe întreaga sa existență ilegală. Cu prilejul aniversării unui an de la apariție se scrie : „S-a împlinit deci un an de luptă și îndrumare, un an în timpul căruia «România liberă» și-a ținut cuvîntul dat la apariție de a chema, în ciuda Gestapoului și a Siguranței.

* Sediul redacției era pretutindeni și nicăieri. Colectivul redacțional se întrunea cu regularitate, dar în case conspirative diferite : Cal. Dorobanți, str. Vasile Lascăr (azi str. Galați), str. Rotarilor (azi str. I. L. Caragiale), str. Armenească, Plantelor etc. De obicei, munca se desfășura noaptea, fiecare aducînd informațiile pe care le deținea. În casele în care se întrunea redacția se găsea de regulă o damigeană cu benzină și o sobă. În caz de pericol toate manuscrisele erau arse. („Magazin istoric”, nr. 7—8, iulie — august 1969, p. 17). Mulți dintre cei care au scos ziarul, ca și din cititorii „României libere” ilegale au fost arestați, schingiuiți, apoi judecați și condamnați la ani grei de temniță („România liberă” din 28 ianuarie 1953).

⁵ Constantin Antip, *Contribuții la istoria presei române*, București, Uniunea Ziariștilor, 1964, p. 156.

⁶ „România liberă”, an. I, nr. 1, din 28 ianuarie 1943.

fără încetare, toată suflarea românească la unire și luptă hotărâtă pentru încetarea războiului hitlerist. «România liberă» va continua să țină sus stindardul mîndru al luptei antihitleriste pentru libertate și independență națională»⁷.

În ciuda cenzurii militare drastice, care urmărea ca opinia publică să fie ținută departe de evenimentele politice din țară și reflectînd în paginile sale realitățile social-politice ale vremii, ziarul „România liberă” a publicat cu precădere documente oficiale ale P.C.R., Uniunii Patrioților, FUM și a altor forțe democratice, precum și numeroase articole prin care demasca politica guvernului militar-fascist, crunta exploatare a maselor, regimul de teroare fascistă, militarizarea întreprinderilor, subordonarea economiei românești planurilor de război ale Germaniei naziste.

În articolul intitulat *Bilanțul unei dictaturi* se arată: „dacă întreaga economie a țării s-a „românizat” în profitul exclusiv al Germaniei, dacă de trei ani muncim cu toții pentru nemți, dacă trăim o teroare continuă și nenumărați patrioți adevărați au suferit lagăr, închisoare sau moarte, aceasta o datorăm lui Antonescu. Dacă țara a fost obligată să participe la un război criminal, în contradicție cu interesele și cu istoria ei, dacă acest război a dus jale în toate colțurile României, aceasta o datorăm lui Antonescu”⁸. Continuînd seria articolelor prin care demască politica guvernului și consecințele alianței cu Germania nazistă, într-un alt număr cititorii erau informați despre negocierile economice duse în februarie 1944, în urma cărora Antonescu se angajase să sporească expedițiile de cereale în Germania, iar aceasta să dea în schimb României produse industriale și materialele de război. Mai limpede — spunea ziarul —, noi dăm Germaniei tot griul nostru, iar ei ne promet să ne dea în schimb arme ca să putem merge pe front să murim pentru interesele lui Hitler⁹.

Cu deosebită forță se degajă din paginile ziarului chemări și apeluri înflăcărâte adresate muncitorilor, țăranilor, tinerilor, armatei etc., prin care aceștia erau chemați la luptă, indicîndu-le totodată căile și mijloacele prin care puteau acționa. Cu titlu de exemplu reținem atenția asupra cîtorva: „Muncitori, sudori și tehnicieni petroliști! Sabotați prin toate mijloacele extracția, rafinarea și încărcarea benzinei și petrolului pentru bandiții nemți”¹⁰; „Țărani români! Opuneți-vă cu forța rechizițiilor, apărați și ascundeți hrana voastră și a copiilor voștri, îndemnați pe fiii, frații, bărbații voștri să nu se prezinte la concentrări și mobilizări”¹¹; „Tineri români! Destule jertfe și suferințe! Patria noastră și noi nu putem trăi fericiți decît în libertate și pace. Să izgonim pe cîmpitorii nemți! Să doborîm slugile lor de la cirna țării”¹²; „Către comandanții de mari unități, către generali, ofițeri și soldații armatei noastre! Armata este chemată să joace un rol de frunte. Antonescu trebuie

⁷ „România liberă”, an. II, nr. 1, din 28 ianuarie 1944.

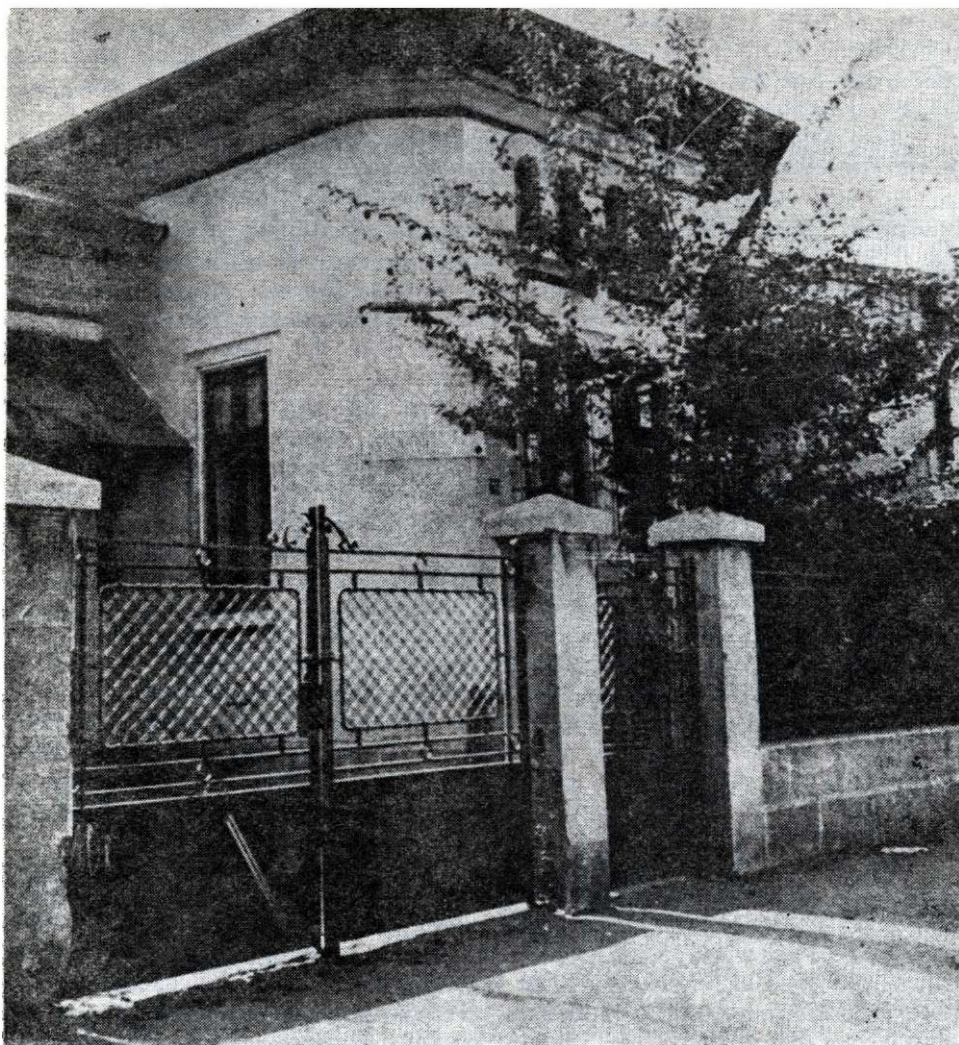
⁸ „România liberă”, an. I, nr. 6, din 15 septembrie 1943.

⁹ „România liberă”, an. II, nr. 2, din 22 martie 1944.

¹⁰ „România liberă”, an. II, nr. 7, din 10 iulie 1944.

¹¹ „România liberă”, an. II, nr. 5, din 16 iunie 1944.

¹² „Ibidem”.

2. Casa din str. Școala Floreasca nr. 34, în care s-a tipărit ilegal ziarul „România liberă”.

doborât. Pentru aceasta armata trebuie să se unească cu toți patrioții. Nici o clipă nu e de pierdut. E momentul acțiunii”¹³.

Cu multă claritate și consecvență revoluționară „România liberă” explica că sabotajul antihitlerist este o datorie patriotică a fiecărui om cinstit, că în fruntea acestei acțiuni trebuie să stea muncitorii din fabrici și uzine, că fiecare lovitură dată bazei economice a regimului fascist contribuie la scurtarea războiului, la înfrângerea Germaniei hitleriste.

¹³ „România liberă”, an. II, nr. 2, din 22 martie 1944.

Ca urmare a luptei duse de forțele patriotice, la care ziarul ilegal „România liberă“ a avut o importantă contribuție, „la sfârșitul anului 1943 și în prima jumătate a anului 1944, se manifestă o puternică creștere a stării de spirit antihitleriste a maselor populare și a armatei române“¹⁴, materializându-se în intensificarea grevelor, a conflictelor de muncă și actelor de sabotaj organizate de muncitorii din întreprinderile industriale și din transporturi, împotrivirile țărănimii față de rechiziții și incorporări, acțiunile de demascarea ideologiei fasciste și de protest ale intelectualității. Prin mijloace și forme specifice participau la lupta antifascistă și alte categorii: mici meseriași, comercianți, funcționari, studenți etc. Aceasta exprima ura întregului popor față de regimul hitlerist, hotărîrea de a lupta prin toate mijloacele pentru doborîrea regimului fascist.

La acțiunile antifasciste se răspundea de regulă cu noi măsuri de sporire a terorii. Arestările, procesele în fața Consiliului de război, condamnările la moarte sau ani grei de închisoare se țineau lanț. Nu o dată „România liberă“ a demascat și înfierat în paginile sale actele de teroare fascistă. În articolele intitulate: „Opriti pe călăi! Liberați pe deținuții antifasciști!“¹⁵; „Noi victime ale terorii hitleriste“¹⁶; „Salvați patrioții închiși“¹⁷; „Teroarea hitleristă împotriva poporului român“¹⁸ și în multe altele, sînt înscrinate numeroase aspecte ale terorii dezlanțuite de Siguranță și Gestapo.

Lagărele și închisorile, condamnările la moarte și execuțiile nu au dezarmat pe luptătorii antifasciști. Dezvăluind fărădelegile regimului fascist, politica celor mai negre grupări cunoscute vreodată în istoria țării, ziarul „România liberă“ sădea în inimile comuniștilor și patrioților ura împotriva guvernului Antonescu și a războiului hitlerist, cultiva curajul și abnegația revoluționară în luptă, ceea ce genera noi surse în vederea intensificării rezistenței antihitleriste și antifasciste în cele mai diverse grupări și categorii sociale.

Manifestînd o înaltă răspundere și o permanentă grijă față de viitorul patriei, „România liberă“ a militat neîncetat pentru unirea tuturor forțelor patriotice, antifasciste și realizarea Frontului Național Antihitlerist. Această idee răzbate puternic în paginile celor 17 numere** de apariție ilegală ale ziarului. Încă în primul număr se spune că „Problema cea mai de seamă ce se pune neamului nostru este problema unității și organizării la luptă a întregului popor român“¹⁹.

Coalizarea tuturor forțelor antihitleriste într-un singur organism era imperios necesară. Conștient de gravitatea momentului, C.C. al P.C.R. în hotărîrea sa din iunie 1943, propunea tuturor partidelor și organizațiilor patriotice formarea unui Comitet Național de luptă pentru eliberarea țării. Acest organism urma să mobilizeze și să unească toate

¹⁴ Valter Roman, Vladimir Zaharescu, Aurel Petri, *Mișcarea de rezistență antifascistă din România*, în *Contribuția României la victoria asupra fascismului*, Ed. politică, București, 1965, p. 56.

¹⁵ „România liberă“, an. I, nr. 5, din 8 august 1943.

¹⁶ „România liberă“, an. I, nr. 6, din 15 septembrie 1943.

¹⁷ „România liberă“, an. I, nr. 7, din 12 octombrie 1943.

¹⁸ „România liberă“, an. II, nr. 5, din 16 iunie 1944.

** Vezi anexa.

¹⁹ „România liberă“, an. I, nr. 1, din 28 ianuarie 1943.

forțele naționale ale țării pe baza unei platforme comune, ale cărei sarcini erau : salvarea armatei prin oprirea trimiterii de noi trupe și reîntoarcerea trupelor de pe frontul de răsărit ; oprirea imediată a livrării de petrol, cereale, alimente și materiale de război Germaniei ; ieșirea imediată din războiul lui Hitler, ruperea alianței cu blocul fascist și încheierea păcii separate cu Uniunea Sovietelor, Anglia, America și toate țările democratice ; răsturnarea guvernului Antonescu, constituirea unui guvern național din reprezentanții tuturor partidelor și organizațiilor patriotice ; redobândirea libertății, onoarei și independenței țării ; eliberarea tuturor victimelor hitleriste din închisori și lagăre ; arestarea și pedepsirea vinovaților în frunte cu Antonescu ; restabilirea tuturor libertăților cetățenești și democratice etc.²⁰.

Ziarul „România liberă” a explicat și popularizat intens în rîndurile cititorilor ansamblul de măsuri elaborat de Partidul Comunist Român, în vederea salvării țării, a tacticii sale de luptă — colaborarea cu toate partidele, grupările și personalitățile politice, indiferent de poziția lor de clasă și de convingerile lor ideologice, pentru realizarea oricărei prevederi din acest program, punînd ca singur criteriu al conlucrării lupta împotriva hitleriștilor și a dictaturii militaro-fasciste.

Ca răspuns la documentul publicat, Uniunea Patrioților declară că acceptă în întregime platforma propusă de P.C.R. și lupta comună pentru realizarea Comitetului Național în vederea eliberării țării și hotărâște colaborarea cu P.C.R. și cu oricare alt partid sau grupare pentru atingerea acestor scopuri.

În condițiile adîncirii crizei regimului fascist, a dezvoltării mișcării de rezistență și a loviturilor primite de Germania nazistă din partea armatelor sovietice și a celorlalte puteri din coaliția antihitleristă, Partidul Comunist Român, în colaborare cu alte forțe democratice, între care și cu cele grupate în Frontul Patriotic Antihitlerist, a intensificat lupta pentru realizarea Frontului Național Antihitlerist. Reflectînd linia politică a P.C.R., „România liberă” a publicat în aceste momente o serie de articole în care a criticat aspru poziția de pasivitate și tăcere a liderilor P.N.Ț. și P.N.L. în fața repetatelor propuneri ale Partidului Comunist Român, limitarea acțiunii lor la memorii și proteste adresate lui Antonescu. În articolele : „Cu privire la memoriul Partidelor Național Liberal și Național Țărănesc”²², „Momentul oportun sau Sf. Așteaptă”²³, ca și în multe altele se demască tocmai această poziție și consecințele ei. Între altele ziarul scria : „Partidul Comunist a propus constituirea „Comitetului Național de Luptă pentru eliberare” din delegații tuturor organizațiilor patriotice. A aderat la această propunere Uniunea Patrioților, au aderat grupuri de patrioți din toate partidele, dar domnii Maniu și Brătianu încă n-au răspuns. Lupta e dusă încă izolat, marele front național antihitlerist al poporului încă nu s-a încheiat”²⁴. De fapt, evoluția evenimentelor politice și militare interne și internaționale a deter-

²⁰ „România liberă”, an. I, nr. 5, din 8 august 1943.

²¹ „România liberă”, an. I, nr. 5, din 8 august 1943.

²² „România liberă”, an. I, nr. 6, din 15 septembrie 1943.

²³ „România liberă”, an. I, nr. 7, din 12 octombrie 1943.

²⁴ „România liberă”, an. I, nr. 6, din 15 septembrie 1943.

minat, în primăvara anului 1944, o anumită activizare a liderilor partidelor național-țărănesc și național-liberal, precum și a cercurilor politice din jurul palatului. „Dar și în această etapă liderii partidelor istorice refuză acțiuni de luptă eficiente, încercând soluții pentru ieșirea din război pe o cale care să-i scutească de colaborarea cu comuniștii“²⁵.

Un moment remarcabil pe linia coalizării forțelor îl reprezintă Frontul Unic Muncitoresc, realizat în aprilie 1944, prin înțelegerea încheiată între P.C.R. și P.S.D. Crearea F.U.M. a marcat înfăptuirea unității de acțiune a clasei muncitoare „și a grăbit procesul de unire a tuturor forțelor democratice în vederea răsturnării regimului fascist“²⁶.

În calitatea sa de principal organ de presă al forțelor patriotice, „României libere“ i-a revenit misiunea de înaltă răspundere de a face cunoscut țării Manifestul F.U.M., adresat întregului popor cu prilejul zilei de 1 Mai 1944, în care erau cuprinse sarcinile politice stringente aflate la ordinea zilei. Consemnăm din Manifestul publicat: „În ziua de 1 Mai, ziua ei de luptă și de speranță, muncitorimea organizată, unită de la comuniști până la social-democrați, cheamă întreaga clasă muncitoare, pe toți muncitorii organizați și neorganizați, întreg poporul român, toate clasele și păturile sociale, toate partidele și organizațiile, indiferent de culoarea politică, credința religioasă și apartenența socială, la lupta pentru: Pace imediată; Răstrunarea guvernului Antonescu, formarea unui guvern național, din reprezentanții tuturor forțelor antihitleriste; Izgonirea armatelor hitleriste din țară, sabotarea și distrugerea mașinii de război germane; ...Alianța cu Uniunea Sovietelor, Anglia și Statele Unite; Pentru o Românie liberă, democratică și independentă“²⁷.

Documentul citat demonstrează încă odată elasticitatea și consecvența cu care a acționat P.C.R. Păstrându-și principiile sale revoluționare și folosind contradicțiile din rîndul claselor dominante — contradicții care se ascuțeau —, Partidul Comunist Român milita neobosit pentru atragerea, fie chiar și pentru timp scurt, a tuturor forțelor interesate dintr-un motiv sau altul în înlăturarea regimului de dictatură militar-fascistă.

Nevoia unei acțiuni energice pentru salvarea țării de la dezastrul care amenința însăși ființa poporului român a determinat „România liberă“ să publice articolul intitulat „Ultimul avertisment“, în care se sublinia că: ieșirea din război se poate face numai împotriva lui Antonescu, prin răsturnarea lui cu forța. Acesta este pasul decisiv, premisa pentru ruperea cîrdășiei cu naziștii și pentru salvarea țării. „Noi le cerem răsplată și hotărît domnilor Maniu și Brătianu — continua ziarul — să nu saboteze această ultimă ocazie istorică. Dacă refuză și acum, atunci răspunderea pentru catastrofa națională va cădea pe deplin asupra domniilor lor“²⁸. În acest mod imperios „România liberă“ cerea șefilor P.N.Ț. și P.N.L. să treacă hotărît la o acțiune politică alături de forțele patriotice.

²⁵ Mihai Fătu, *Sfîrșit fără glorie*, Ed. științifică, București, 1972, p. 82.

²⁶ Nicolae Ceaușescu, *Expunere la aniversarea a 45 de ani de la crearea P.C.R.*, în *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, Ed. politică, București, 1968, p. 379.

²⁷ „România liberă“, an. II, nr. 4, din 26 mai 1944.

²⁸ „România liberă“, an. II, nr. 2, din 22 martie 1944.

Intrevăzind perspectiva clară a înfringerii Germaniei, Maniu și Brătianu — ca și cercurile din jurul regelui Mihai — nu erau dispuși să se lege pînă la capăt de politica guvernului Antonescu și războiul hitlerist. De aceea, în căutarea unor soluții pentru ieșirea din situația dată, au fost nevoiți să recunoască rolul partidului comunist de forță politică conducătoare, consecvența sa în lupta pentru răsturnarea dictaturii militar-fasciste și ruperea alianței cu Germania nazistă. În aceste împrejurări, este semnat la 20 iunie 1944 Acordul B.N.D. de către P.C.R., P.S.D., P.N.L. și P.N.Ț.

Declarația Blocului Național Democratic, publicată de „România liberă”, cuprindea aceleași obiective majore ale momentului: încheierea fără întârziere a unui armistițiu cu Națiunile Unite; ieșirea României din Axă, eliberarea țării de ocupația germană, alăturarea ei Națiunilor Unite și restabilirea independenței și suveranității naționale; înlăturarea regimului de dictatură și înlocuirea lui cu un regim constituțional democratic, pe baza acordării drepturilor și libertăților civice tuturor cetățenilor țării; menținerea unei ordini democratice și realizarea păcii, în conformitate cu interesele statului și poporului român²⁹.

Rînd pe rînd sînt atrase de partea forțelor patriotice și alte cercuri politice și categorii sociale.

O susținută activitate a desfășurat „România liberă” pentru mobilizarea și atragerea armatei de partea forțelor antifasciste. Manifeste și apeluri înflăcărâte îndemneau armata română să înceteze lupta în războiul hitlerist. „Soldați, subofițeri și ofițeri români — se spune în apelul «României libere» adresat armatei la 28 iulie 1944 — refuzați să mai executați ordinele nemților. Destul! Întoarceți armele contra nemților; alungați-i de pe pămîntul patriei noastre; alăturați-vă vitezei Armatei Sovietice și Aliate; luptați împreună cu ele pentru nimicirea completă a hitleriștilor”³⁰. Starea de spirit antihitleristă cunoaște în acest moment și în rîndurile armatei noi dimensiuni. O anchetă efectuată pe front consemnează faptul că soldații și ofițerii nu mai voiau să continue războiul antisovietic, că majoritatea comandanților de regimente afirmau că nu se mai poate conta pe unitățile lor³¹. La această situație, fără îndoială, o contribuție însemnată o adusese și „România liberă”.

Mișcarea de rezistență din țara noastră a fost puternic stimulată și de evenimentele internaționale. Pe toate fronturile de luptă, la răsărit, apus, sud, în aer și pe mare armatele hitleriste erau bătute și înfrînte³². Trupele aliate obțineau victorii după victorii, lupta popoarelor din țările Europei împotriva Germaniei naziste cunoștea o amploare deosebită. „România liberă”, alături de întreaga presă comunistă și antifascistă, informa în mod curent despre mersul războiului, explica esența și sensul evenimentelor politice, procesele care aveau loc pe plan internațional, ceea ce sporea și mai mult hotărîrea poporului român de a lupta pentru eliberarea patriei.

²⁹ „România liberă”, an. II, nr. 9, din 10 august 1944.

³⁰ „România liberă”, an. II, nr. 2, din 28 iulie 1944.

³¹ *România în războiul antihitlerist, 23 August 1944 — 9 mai 1945*, Ed. militară, București, 1966, p. 43.

³² „România liberă”, an. II, nr. 7, din 10 iulie 1944.

România Liberă!

ZIAR PATRIOTIC

PATRIOTIC

Grupul de jurnaliști și redacții din București, străduindu-se să prezinte în mod corect și obiectiv starea de fapt în țară.

VIAȚA NOASTRĂ ÎN PERICOL!

ÎN PERICOL! LA ARMĂ!

CĂTRE TOȚI CETĂȚENII CAPITALII!

ROMANI PATRIOTI!

Noul guvern al reprezentanților **REGULUI NAȚIONAL ANTIHITLERIST** a realizat o cucerire măreață a întregului popor român. **Pacea cu Aliații!**

La invitația făcătoare de pace a **PAZII ARMATE** a războiului, drept răspuns **EI AU DESCHIS FOCELE ÎMPOTRIVA NOASTRĂ.**

După ce timp de 3 ani au agitat războiul, au rămas cu **un război în țara noastră cum le-au plăcut.**

După ce timp de 3 ani lăgărele de concentrare ale noastre și-au vărsat sângele pentru plăsurile lor nebunești de a **stăpâni lumea.**

AȘTEPTĂM ÎN MOD SĂMĂNĂTOR ca toți cetățenii noștri să se alăture luptei.

Lupta e pe viață și pe moarte!

Scopul nemților este:

ei vor să innee în sânge populația Capitalei.

Agăsură a făcut, în populația altor țări.

Prin sălbăticia și ura pe care ne bombardează prin faptul că nu ne dă viața Capitalii, ei și-au dat aramă pe față.

Știm că nu va întârzi până auzim că au reușit chiar vremea să pună mâna pe Capitală. **Măcelul ce uridă în jurul întregii țări, omis până acum, este grozav!**

Armata Sovietică Eliberatoare se apropie!

Într-o zi de așteptare se va termina războiul.

În după-amiază, după ce Capitala va fi în siguranță, va începe lupta.

Să luăm exemplul celor care cetățenii **ARMATEI**, care ei singuri au curajul să se lupte cu inamicii.

Nu trebuie să fim demorați!

Pentru aceasta ne dăruim să luăm în considerare toate măsurile care se vor lua pentru **COMANDAMENTUL FORMĂȚIUNILOR DE LUPĂ PATRIOTICE** din Partidul Comunist și a tuturor cetățenilor, precum și la armată.

Viața noastră și a copiilor noștri este în pericol!

Nu avem timp de pierdut!

TRĂDĂTORIA NAȚIONALĂ A NOSTRILOR

TRĂDĂTORIA NAȚIONALĂ A NOSTRILOR

TRĂDĂTORIA NAȚIONALĂ

TRĂDĂTORIA NAȚIONALĂ

TRĂDĂTORIA NAȚIONALĂ

COMANDAMENTUL FORMĂȚIUNILOR
DE LUPĂ PATRIOTICE

2. Ediția specială a ziarului „România liberă”, apărută la 24 august 1944, publicată de Comandamentul formațiunilor de luptă patriotice.

Puternica efervescentă social-politică, creșterea considerabilă a a stării de spirit antihitleriste, panica și deruta care cuprinseseră cercurile politice dominante arătau că premisele necesare salvării țării s-au maturizat. Conjugând condițiile interne cu o situație internațională favorabilă, Partidul Comunist Român încheie pregătirile în vederea înlăturării dictaturii militaro-fasciste.

Premergător marelui eveniment istoric, „România liberă” adresează întregului popor un ultim apel în condițiile ilegalității. Sub titlul „Salvarea României stă în propriile noastre mâini”, ziarul scria: „Numai dovedind că sînteți un popor ce știe să cucerească libertatea și onoarea națională vom șterge pata rușinoasă a complicității cu hitleristii și vom câștiga dreptul la viață în rîndul națiunilor libere”³³.

În ziua de 23 August 1944, mișcarea de rezistență din țara noastră a îmbrăcat forma sa cea mai înaltă — lupta cu arma în mînă. Se declarase insurecția națională antifascistă, cînd guvernul Antonescu este răsturnat, iar România iese din războiul dus alături de Germania nazistă, alăturîndu-se Coaliției antihitleriste.

În noaptea de 23 august, în zgomotul împușcăturilor, cînd unitățile militare și formațiunile de luptă patriotice atacau obiectivele hitleriste, s-a redactat, paginat și tipărit „România liberă”. S-a hotărît ca acest număr să fie intitulat: „Ediție specială”, pentru că o altă echipă lucra la apariția primului număr legal al ziarului. În cazul cînd nemții reușeau să ocupe o parte a Capitalei, să apară unul din cele două numere aflate în pregătire³⁴. În cele din urmă, la 24 august 1944, au apărut ambele: „Ediția specială” în format mic (25 x 20 cm), publicînd Chema-re Comandamentului formațiunilor de luptă patriotice, iar prinul număr legal a apărut în dimensiuni de 60 x 45 cm. În paginile acestuia sînt publicate documente de însemnătate istorică: Declarația C.C. al P.C.R., Declarația guvernului și Proclamația regelui către țară, prin care masele populare erau informate despre evenimentele desfășurate în ziua precedentă și noua situație politică și militară a României, chemîndu-le la luptă, cu arma în mînă, pentru zdrobirea trupelor hitleriste aflate pe teritoriul țării.

Se încheie, astfel, unul din capitolele cele mai zbuciumate ale istoriei patriei noastre — lupta de rezistență antifascistă. În cadrul acestei lupte, ziarul „România liberă” a scris numeroase pagini de activitate glorioasă, revoluționară. Numele și întreaga sa existență ilegală se integrează organic în lupta poporului român împotriva fascismului și a războiului hitlerist, aducînd la aceasta o contribuție valoroasă.

În pagina întâia a primului număr legal se scrie: „România liberă” încetează de a mai fi un ziar ilegal. Scrisă în temnițe, tipărită în hrube, împărțită noaptea din om în om pe sub mînă, „România liberă” a plătit cu sînge dreptul de a-și purta ca pe un steag numele său înăbușit în teroare. „România liberă” rămîne și nu va înceta niciodată să fie un ziar de luptă³⁵. Din rîndurile citate constatăm, nu fără emoție, că

³³ „România liberă”, an. II, nr. 10, din 22 august 1944.

³⁴ Alex. Graur, *Un ziar legal pregătit în ilegalitate*, în „Presa noastră”, nr. 8, din august 1944, p. 18.

³⁵ „România liberă”, an. II, nr. 11, din 24 august 1944.

ROMANIA LIBERĂ

Estados Unidos, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029, 2030, 2031, 2032, 2033, 2034, 2035, 2036, 2037, 2038, 2039, 2040, 2041, 2042, 2043, 2044, 2045, 2046, 2047, 2048, 2049, 2050, 2051, 2052, 2053, 2054, 2055, 2056, 2057, 2058, 2059, 2060, 2061, 2062, 2063, 2064, 2065, 2066, 2067, 2068, 2069, 2070, 2071, 2072, 2073, 2074, 2075, 2076, 2077, 2078, 2079, 2080, 2081, 2082, 2083, 2084, 2085, 2086, 2087, 2088, 2089, 2090, 2091, 2092, 2093, 2094, 2095, 2096, 2097, 2098, 2099, 2100, 2101, 2102, 2103, 2104, 2105, 2106, 2107, 2108, 2109, 2110, 2111, 2112, 2113, 2114, 2115, 2116, 2117, 2118, 2119, 2120, 2121, 2122, 2123, 2124, 2125, 2126, 2127, 2128, 2129, 2130, 2131, 2132, 2133, 2134, 2135, 2136, 2137, 2138, 2139, 2140, 2141, 2142, 2143, 2144, 2145, 2146, 2147, 2148, 2149, 2150, 2151, 2152, 2153, 2154, 2155, 2156, 2157, 2158, 2159, 2160, 2161, 2162, 2163, 2164, 2165, 2166, 2167, 2168, 2169, 2170, 2171, 2172, 2173, 2174, 2175, 2176, 2177, 2178, 2179, 2180, 2181, 2182, 2183, 2184, 2185, 2186, 2187, 2188, 2189, 2190, 2191, 2192, 2193, 2194, 2195, 2196, 2197, 2198, 2199, 2200, 2201, 2202, 2203, 2204, 2205, 2206, 2207, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2213, 2214, 2215, 2216, 2217, 2218, 2219, 2220, 2221, 2222, 2223, 2224, 2225, 2226, 2227, 2228, 2229, 2230, 2231, 2232, 2233, 2234, 2235, 2236, 2237, 2238, 2239, 2240, 2241, 2242, 2243, 2244, 2245, 2246, 2247, 2248, 2249, 2250, 2251, 2252, 2253, 2254, 2255, 2256, 2257, 2258, 2259, 2260, 2261, 2262, 2263, 2264, 2265, 2266, 2267, 2268, 2269, 2270, 2271, 2272, 2273, 2274, 2275, 2276, 2277, 2278, 2279, 2280, 2281, 2282, 2283, 2284, 2285, 2286, 2287, 2288, 2289, 2290, 2291, 2292, 2293, 2294, 2295, 2296, 2297, 2298, 2299, 2300, 2301, 2302, 2303, 2304, 2305, 2306, 2307, 2308, 2309, 2310, 2311, 2312, 2313, 2314, 2315, 2316, 2317, 2318, 2319, 2320, 2321, 2322, 2323, 2324, 2325, 2326, 2327, 2328, 2329, 2330, 2331, 2332, 2333, 2334, 2335, 2336, 2337, 2338, 2339, 2340, 2341, 2342, 2343, 2344, 2345, 2346, 2347, 2348, 2349, 2350, 2351, 2352, 2353, 2354, 2355, 2356, 2357, 2358, 2359, 2360, 2361, 2362, 2363, 2364, 2365, 2366, 2367, 2368, 2369, 2370, 2371, 2372, 2373, 2374, 2375, 2376, 2377, 2378, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2385, 2386, 2387, 2388, 2389, 2390, 2391, 2392, 2393, 2394, 2395, 2396, 2397, 2398, 2399, 2400, 2401, 2402, 2403, 2404, 2405, 2406, 2407, 2408, 2409, 2410, 2411, 2412, 2413, 2414, 2415, 2416, 2417, 2418, 2419, 2420, 2421, 2422, 2423, 2424, 2425, 2426, 2427, 2428, 2429, 2430, 2431, 2432, 2433, 2434, 2435, 2436, 2437, 2438, 2439, 2440, 2441, 2442, 2443, 2444, 2445, 2446, 2447, 2448, 2449, 2450, 2451, 2452, 2453, 2454, 2455, 2456, 2457, 2458, 2459, 2460, 2461, 2462, 2463, 2464, 2465, 2466, 2467, 2468, 2469, 2470, 2471, 2472, 2473, 2474, 2475, 2476, 2477, 2478, 2479, 2480, 2481, 2482, 2483, 2484, 2485, 2486, 2487, 2488, 2489, 2490, 2491, 2492, 2493, 2494, 2495, 2496, 2497, 2498, 2499, 2500, 2501, 2502, 2503, 2504, 2505, 2506, 2507, 2508, 2509, 2510, 2511, 2512, 2513, 2514, 2515, 2516, 2517, 2518, 2519, 2520, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2526, 2527, 2528, 2529, 2530, 2531, 2532, 2533, 2534, 2535, 2536, 2537, 2538, 2539, 2540, 2541, 2542, 2543, 2544, 2545, 2546, 2547, 2548, 2549, 2550, 2551, 2552, 2553, 2554, 2555, 2556, 2557, 2558, 2559, 2560, 2561, 2562, 2563, 2564, 2565, 2566, 2567, 2568, 2569, 2570, 2571, 2572, 2573, 2574, 2575, 2576, 2577, 2578, 2579, 2580, 2581, 2582, 2583, 2584, 2585, 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2603, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2611, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2626, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2633, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639, 2640, 2641, 2642, 2643, 2644, 2645, 2646, 2647, 2648, 2649, 2650, 2651, 2652, 2653, 2654, 2655, 2656, 2657, 2658, 2659, 2660, 2661, 2662, 2663, 2664, 2665, 2666, 2667, 2668, 2669, 2670, 2671, 2672, 2673, 2674, 2675, 2676, 2677, 267

23 AUGUST 1944
**RĂSTURNAREA REGIMULUI
 HITLERIST DIN ROMANIA**

Declarația Comitetului Central al Partidului Comunist din România

"România Liberă" încetează de a mai fi un ziar legal. De ieri începe această treabă și după. Scris în toamnă, tipărit în brațe împărțit, nașterea din om în om pe sufărând. România Liberă a plătit cu sânge dreptul de a publica ce pe ce alegea să scrie sau să

Se va găsi în el câtă puteriniță, câtă
încredere și câtă aprigă hotărâre să ca-
rut pentru fiecare cuvânt scris aici.
„România Liberă” rămâne și nu va

În această dimineață de 24 August
1944, prima de toate nădejde, vîscuții
acestei năpădugătoare și periculoase

Proclamația Regelui către Țară

Keywords:

[illegible]

le se. Oriceva s'ar impotrivi
lecturarii, puseste litera in
si care ne atinge drepturile
similare ale un altor
Naamul nostru. Orice Ar
bucina si them. Faptul ca
leptu prin care nimeni nu
si are un motivul impotriva
lui. Iar citind si se
strange in jurul temei si
si Guvernului pentru...

12.000.000

[illegible]

va de acuzare Guvernului
de spionaj vîndînd Popoviciu
și este un trădător de țară.

Keywords:

Figuur 1: Het systeem: ingesloten
in de omgeving: afgeleid van een

[illegible]

Acum de aproape trei
zile, subterfugiul unei
regim de droguri și în
baza publică, omul
sunt scutiți din obiectu-
rile pe care Comitetul
Central al Partidului
Comunist din România
aplică începând din septembrie
1961.

Acum obiectiv, car-
acterul programului
este înalt, generat, conș-
tientizat, înțeles și participat
de Partidul Comunist din
România, în cadrul par-
tutii din Marea Neagră, în
câteva frumoase su-
permarketuri.

ing a rădăci și nu rădăci
indiferențându-se la orga-
nizația, înțelegând
puterea, și păstrându-
și singurătatea în r-
mănușă protejându-se
de alții, de străini, de a-
cei de lângă ei.

În celelalte înțelegeri
de la Perșan, înțelegem, în
sfârșit, că oamenii din
mănușă chinuau oamenii
dinău, strănuau, în-
terveneau și pe tot ce
erau în calea lor. În
țară, în țară, în țară
și în țară, în țară, în țară
și în țară, în țară, în țară

DECLARATIA GUVERNULUI

[illegible]

Moreover, leaders of the anti-communist movement in the United States have been successful in obtaining support from the American public for the removal of Soviet troops from Cuba. The Soviet Union has been forced to withdraw its troops from Cuba.

Ameliora distanta a Noii Zeelande. Poporul nostru a depus în toată lupta pe care o vom întreprinde în cel regim democratic, în care libertatea personală și proprietățile corporative vor fi garantate și respectate.

În domeniul politică noi vom, prima noastră luptă de guvern a Noii Zeelande va constă în a ne asigura în cele mai bune condiții, reprezentativă, democratică și guvernare în Noii Zeelande și în Statele Unite și garantat independența noastră în cel politic și economic respectiv, înțelegem și în viața noastră.

[illegible]

etal. Interv. med. 1994;15:103-108.

MAINTAIN SALE RESULTS
Model 1 is an optional maintenance plan for a 12-month period. It includes all the services and parts that are covered by the standard warranty. The cost is \$1,200 per year. The plan is available for all models.

Ultim:
1) Este interzis
rile Capitolului la
2) Este interzis
mai mari de 3

În momentul
circulația pe stră-
dălele orașului și
formarea de grupuri
periculoase.

4. Primul număr legal al ziarului „România liberă”, apărut la 24 august 1944.

Ultimate moment

2) Este interzisă formarea de grupuri mai mici de 3 persoane.

„România liberă” își încheiase seria aparițiilor ilegale cu conștiința nobilei misiuni împlinite și cu legământul solemn de a continua lupta în slujba forțelor revoluționare, a Partidului Comunist Român.

Ducînd mai departe tradițiile luptei sale ilegale, în noile condiții istorice create de victoria insurecției naționale antifasciste, „România liberă” și-a adus prețiosul său aport la lupta întregului popor, mobilizînd masele la îndeplinirea marilor transformări revoluționare din anii revoluției populare și a construcției socialismului pe pămîntul României. Acum, la trei decenii de la apariția primului număr, „România liberă” se prezintă cu un bogat bilanț al activității sale revoluționare, cu un prestigiu cucerit în lupte grele, alături de întreaga noastră presă comunistă. „Acordarea Ordinului «Steaua Republicii Socialiste România» clasa a I-a — sublinia secretarul general al P.C.R., Nicolae Ceaușescu, cu prilejul înmînării valoroasei distincții — constituie o apreciere a conducerii de partid și de stat pentru contribuția pe care ziarul „România liberă”, cei ce l-au redactat și tipărit au adus-o la cauza eliberării patriei noastre, la dezvoltarea democrației și apoi la dezvoltarea socialistă a României”³⁶.

A N E X A

cu numerele ziarului ilegal „România liberă” apărute în perioada
28 ianuarie 1943—22 august 1944

ANUL I DE APARIȚIE

Nr. 1, din 28 ianuarie 1943.
Nr. 4, din 15 aprilie 1943.
Nr. 5, din 8 august 1943.
Nr. 6, din 15 septembrie 1943.
Nr. 7, din 12 octombrie 1943.

Mențiuni

Nr. 2 și 3/1943 nu au fost încă identificate.

ANUL II DE APARIȚIE

Nr. 1, din 28 ianuarie 1944.
Nr. 2, din 22 martie 1944.
Nr. 3, din 9 mai 1944.
Nr. 4, din 26 mai 1944.
Nr. 5, din 6 iunie 1944.
Nr. 6, din 28 iunie 1944.
Nr. 7, din 10 iulie 1944.
Nr. 8, din 28 iulie 1944.
Nr. 9, din 10 august 1944.
Nr. 10, din 22 august 1944.

CONTRIBUTION DE LA GAZETTE ILÉGALE „ROMÂNIA LIBERĂ” A L’ACTION ANTIFASCISTE DU PEUPLE ROUMAIN

— Résumé —

La gazette illégale „România liberă”, gazette de lutte patriotique et antifasciste, a inauguré la série de parutions le 28 janvier 1943, par l’initiative et sous la direction du Parti Communiste Roumain.

Son apparition a été déterminée par le besoin impérieux d’une publication de toutes les forces patriotiques de Roumanie, militant pour leur union en se

³⁶ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare cu prilejul decorării ziarului „România liberă” cu ordinul „Steaua Republicii Socialiste România” clasa a I-a*, în „România liberă” din 31 ianuarie 1973.

basant sur une plate-forme commune en un large Front National Antihitlérien et la réalisation des objectifs de la lutte antifasciste : faire tomber la dictature militaire-fasciste et former un gouvernement des représentantes de toutes les forces antifascistes, retirer le pays de la guerre hitlérienne, sa connexion à la Coalition antihitlérienne et la libération de la partie au nord de la Transylvanie, en rétablissant tous les droits et les libertés démocratiques.

Les investigations faites concernant la presse communiste de ce temps attestent le fait qu'entre 1943 et 1944 la gazette „România liberă“ a été le principal organe central de presse, l'arme la plus combative de la lutte antifasciste. En dépit des conditions spécialement difficiles, de la terreur fasciste, la gazette était diffusée sur tout le territoire du pays. Elle a porté sans cesse et avec une fermeté révolutionnaire la parole du Parti Communiste en tous les coins du pays, a milité pour le développement dans les masses de l'influence et le prestige du P.C.R., pour l'armement politique et l'affermissement idéologique des militants antifascistes.

Le nom et toute l'existence illégale de la gazette „România liberă“ sont organiquement intégrés en la lutte du peuple roumain contre le fascisme et la guerre hitlérienne.

En même temps avec la victoire de l'insurrection nationale antifasciste d'août 1944, la „România liberă“ a cessé son activité illégale avec la conscience d'avoir accompli sa noble mission. Le lendemain apparaît le premier numéro légal de la gazette, avec l'engagement solennel de continuer la lutte au service des forces révolutionnaires, du Parti Communiste Roumain.

A l'occasion de l'anniversaire de trois décennies d'existence, le Secrétaire Général du P.C.R., le camarade Nicolae Ceaușescu soulignait : „L'octroi de l'ordre „Steaua Republicii Socialiste România“ I-ère classe constitue une appréciation de la direction du Parti et de l'Etat pour la contribution que la gazette „România liberă“, ceux qui l'ont rédigée et imprimée, ont apporté à la cause de notre libération, au développement de la démocratie et ensuite au développement socialiste de la Roumanie“.

L'investigation entreprise sur la gazette illégale „România liberă“ a eu comme but de mettre en évidence sa riche activité antifasciste, sa contribution valeureuse — côte à côte avec toute la presse communiste — à la lutte antifasciste du peuple roumain.

ACTIVITATEA REGIONALEI P.C.R. BANAT PENTRU ORGANIZAREA MIȘCĂRII DE REZISTENȚĂ ANTIFASCISTĂ, 1940—1944

de **GAVRILĂ SARAFOLEAN**

Evenimentele din anii 1940—1941 — instaurarea dictaturii militare-fasciste în septembrie 1940, subordonarea țării față de Germania nazistă, împingerea României în războiul hitlerist împotriva Uniunii Sovietice — au avut consecințe dezastruoase asupra situației generale din țară, constituind focarul tuturor nemulțumirilor din rîndurile maselor populare, fondul general al stării de spirit antifasciste a poporului român.

În apărarea intereselor vitale naționale și sociale ale țării s-a ridicat de la început cu hotărîre Partidul Comunist Român. Dînd glas frămîntărilor și aspirațiilor uriașei majorități a populației, P.C.R. a militat cu consecvență și a organizat mișcarea de rezistență a poporului român. În documentele sale programatice din această perioadă — platformele din decembrie 1940 și ianuarie 1941, Circulara C.C. al P.C.R. din 8 iulie 1941, Platforma program din 6 septembrie 1941, Rezoluția Comitetului Central din ianuarie 1942 și altele — P.C.R. și-a expus poziția față de evenimentele interne și externe, a orientat lupta maselor pentru răsturnarea dictaturii militar-fasciste, scoaterea țării din războiul antisovietic, alungarea din țară a hitleriștilor, recucerirea libertății și independenței naționale, eliberarea părții de nord a Transilvaniei și altele. Pe baza acestor obiective s-a trecut la organizarea mișcării de rezistență, care a îmbrăcat forme variate și la care au participat muncitori, țărani și intelectuali, indiferent de naționalitate, oameni aparținînd diferitelor clase și păături sociale, animați de sentimente naționale, patriotice.

În cadrul mișcării de rezistență din țara noastră un loc important l-a ocupat lupta maselor populare din Banat, organizată și condusă de organizațiile locale ale P.C.R.

În articolul de față vom încerca să facem o sinteză a capacității organizatorice a P.C.R. în Banat, a activității sale propagandistice și a principalelor forme de luptă desfășurate în acei ani de grea cumpănă.

Pînă în vara anului 1940, activitatea organizațiilor P.C.R. din Banat era îndrumată și coordonată de Comitetul Teritorial Transilvania și Banat al P.C.R., cu sediul la Cluj, în Banat existînd numai organizații județene și locale. În urma dictatului de la Viena din 30 august 1940, cînd partea de nord a Transilvaniei a fost cedată Ungariei horthyste, Secretariatul C.C. al P.C.R. a hotărît ca pentru teritoriile rămase din Transilvania și pentru organizațiile din Banat să continue a funcționa Comitetul Teritorial Transilvania și Banat cu sediul la Timișoara, cu două

comitete regionale la Timișoara și Sibiu¹. Această reorganizare a fost însoțită de îmbunătățirea compoziției organelor de conducere, în care au fost promovați muncitorii ce s-au remarcat în organizarea și conducerea demonstrațiilor din septembrie 1940. Rezultatele pozitive obținute de Comitetul Teritorial Transilvania și Banat în întărirea organizațiilor de partid în principalele centre muncitorești din această zonă — Timișoara, Reșița, Brașov, Sibiu, Valea Jiului² —, în organizarea și conducerea luptelor antifasciste, au făcut ca munca de coordonare a mișcării de rezistență să devină tot mai complexă. Pornind de la aceste considerente la începutul anului 1943, C.C. al P.C.R. a hotărât desființarea Comitetului Teritorial Transilvania și Banat și înființarea Comitetelor Regionale P.C.R. Banat, cu sediul la Timișoara, și Țara Bîrsei, cu sediul la Brașov, care devin astfel subordonate direct C.C. al P.C.R.³

Hotărârile Secretariatului C.C. al P.C.R. au avut o înrîurire pozitivă asupra întregii activități a partidului comunist în Banat. Noile organe de conducere au desfășurat o intensă muncă pentru reorganizarea cadrelor, pentru recrutarea de noi membri și constituirea unor noi celule, îndeosebi în principalele întreprinderi industriale din regiune. În anii dictaturii militare-fasciste, în Banat existau organizații de partid în numeroase întreprinderi, printre care Atelierele C.F.R. din Timișoara și Arad, Industria lîinii și Uzinele „Bozsak” din Timișoara, Întreprinderile textile arădene, Uzinele Reșița, unde existau 7 celule, la Anina, Lugoj, Caransebeș, Bocșa Montană, Ocna de Fier și altele⁴. Acestora li se alătură și cele 7 organizații de cartier din Timișoara și 4 din Arad⁵. S-au consolidat și dezvoltat legăturile partidului la sate, reușindu-se organizarea unui număr de peste 25 de celule de partid, cum au fost cele de la Jimbolia, Sinnicolaul Mare, Periam, Recaș, Gătaia, Variaș, Cenei, Deta, Cornic, Teregova, Saravale, Sînpetru, Secusigiu, Vărădia, Curtici, Șiria, Cilnic etc.⁶ Totodată, comuniștii au format grupuri antifasciste sau și-au creat legături în unele unități militare din Timișoara și Lugoj — Regimentul 5 vînători, Regimentul 20 Infanterie, Manutanța etc. —, desfășurînd o susținută muncă de pregătire a întoarcerii armelor împotriva hitleriștilor⁷. O atenție deosebită au acordat organizațiile de partid din Banat întăririi și lărgirii colaborării cu Frontul Plugarilor, dezvoltării activității Uniunii Patrioților, în care au fost atrași numeroși intelectuali, mici meseriași, funcționari, membri ai organizațiilor locale ale Partidului Național Țărănesc, precum și alte categorii sociale ce se opuneau dictaturii militare-fasciste⁸.

Organizațiile P.C.R. din Banat au desfășurat o bogată activitate propagandistică pentru demascarea dictaturii fasciste și a războiului hitlerist,

¹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, mapa 106/1940; fond 11, dosar 3136, fila 220; fond 96, dosar 1472, filele 6—7.

² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 168, ff. 1—39.

³ Idem, fond 11, dosar 3091, f. 84.

⁴ Idem, fond 11, dosar 2848, f. 227 și 230; dosar 3021, f. 5; dosar 3143, f. 33 și 43; dosar 3145, f. 170; fond 96, dosar 690, f. 145—149.

⁵ Idem, fond 11, dosar 2848, f. 227; fond 96, dosar 690, f. 145—149.

⁶ Idem, fond 11, dosar 2848, f. 227, dosar 3003, f. 19, dosar 3021, f. 413—414, dosar 3143, f. 33, fond 96, dosar 690, f. 145—149.

⁷ Idem, fond 11, dosar 2858, f. 71—78, dosar 3039, f. 49—50, dosar 3084, f. 185.

⁸ Idem, fond 1, dosar 168, ff. 1—39; ziarul „România liberă”, editat de Comitetul regional al P.C.R. din Banat, octombrie 1943.

pentru mobilizarea maselor populare în lupta de sabotare a mașinii de război fasciste. O contribuție însemnată la clarificarea maselor, la mobilizarea și înregimentarea lor în frontul luptei antifasciste au adus-o, pe lângă publicațiile ilegale centrale, ziarele editate de Comitetul regional al P.C.R. din Banat: „Presa liberă“ (1941: 3 numere identificate), „România liberă“ — Banat (1 ianuarie 1942—februarie 1944: 7 numere), „Libertatea poporului“ (iunie 1943), „Apărarea“ (1942—aprilie 1944: 9 numere), „Lupta patriotică“ (mai 1944), „Szabad Szo“ (1941), „Népszabadság“ (7 febr. 1942—octombrie 1943: 7 numere) și altele⁹. În paginile acestor publicații au fost popularizate principalele documente ale C.C. al P.C.R., au apărut numeroase chemări adresate oamenilor muncii de a se înrola în mișcarea de rezistență, informații asupra situației grele a muncitorilor și țăranilor, date demascatoare a dictaturii militare-fasciste, relatări despre luptele antifasciste din Banat și alte centre ale țării, știri privind succesele Armatei Sovietice obținute în luptele purtate cu trupele hitleriste etc.

Pe lângă editarea și difuzarea în rindul maselor populare a presei ilegale, în cursul anilor 1940—1944, organizațiile P.C.R. din Banat au răspândit nenumărate manifeste și fluturași cu caracter antifascist, în limbile română, maghiară, germană și sîrbă, prin care muncitorii erau îndemnați să saboteze producția de război, țăranii erau chemați să împiedice recenziile și să ascundă cerealele, soldații să părăsească frontul, toate categoriile sociale erau mobilizate să organizeze sabotaje, grupuri de partizani, să lupte prin orice mijloace împotriva dictaturii fasciste și a războiului antisovietic, pentru o Românie liberă și independentă. Nu exista raport al organelor de Poliție și Siguranță care să nu semnaleze difuzarea de manifeste și fluturași în fabrici și ateliere, în cartiere și pe străzi, în sate și unități militare, la Timișoara, Arad, Reșița, Lugoj, Caransebeș, Anina, Oravița, Vinga, Recaș, Ghilad, Diniaș, Tormac, Moșnița, Pecica, Sînnicolaul Mare, Lipova, Nădlac, Doman, Secul și alte localități¹⁰. Pe străzi, în nenumărate dimineți, locuitorii orașelor din Banat, mergînd la locurile de muncă sau după cumpărături, găseau fluturași cu inițialele „P.C.R.“ sau „U.T.C.“, pe care erau imprimate secera și ciocanul și diferite lozinci, ea „Jos războiul! Jos teroarea! Jos scumpetea!“, „Vrem pace, pline, libertate! Trăiască lupta solidară a popoarelor pentru pace și libertate!“, „Trăiască România liberă!“, „Jos Hitler! Jos Axa! Vrem Ardealul!“, „Vrem pace cu U.R.S.S.!", „Țărani! Nu dați nimic pentru războiul lui Hitler! Jos guvernul trădător!“, „Femei și fete patriote! Să nu lăsăm pe bărbații noștri să moară pentru Hitler și Antonescu! Să luptăm împotriva scumpetei, pentru pace, pline și dezrobirea națională!“¹¹

⁹ Numerele identificate ale acestor publicații se află în Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.

¹⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 397, f. 32; fond 11, dosar 2811, f. 100, 105; dosar 2838, f. 397—398; dosar 2839, f. 178—180; dosar 2845, f. 6—8, 20—29, 35, 45—46; dosar 2854, f. 509—512; dosar 2856, f. 107—109; dosar 2985, f. 3—4, 622—624; dosar 2992, ff. 1 și 12; dosar 3006, f. 4—5, 8—10, 27—49, 69—73, 77—81; dosar 3021 f. 5, 143—144; dosar 3026, f. 10; dosar 3035, f. 1, 404, 406, 408, 409; dosar 3054, f. 72—74; dosar 3145, f. 170; fond 96; dosar 1382, vol. I, f. 100; dosar 1472, f. 7.

¹¹ Idem.

Activitatea organizatorică și propagandistică desfășurată de Comitetul Regional P.C.R. Banat și organizațiile locale a dat roade bogate, reflectându-se în variatele forme de luptă prin care muncitorii, țărani, intelectualii și celelalte categorii sociale s-au încadrat în mișcarea de rezistență antifascistă din țara noastră. Documentele vremii cuprind nenumărate relatări despre acțiunile ce au avut loc în fabricile și pe ogoarele Banatului, pornind de la simple nemulțumiri, manifestate în diferite feluri, până la lupta cu arma în mână dusă împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist, pentru independență națională.

O formă de luptă, des folosită, au fost conflictele de muncă și grevele muncitorești. La întreprinderile industriale și miniere din Timișoara — Atelierele C.F.R., Uzinele „Bozsak“, Industria linii, Fabrica de de încălțăminte „Turul“, fabricile: „Dermata“, „Romitex“, „Fadepa“, „Dura“, „Orion“ etc., la cele din Arad — uzinele „Astra“, Atelierele C.F.R., fabrica textilă „Neuman“, la cele din Reșița, Anina, Bocșa Română, Jimbolia și altele au avut loc numeroase conflicte de muncă pentru mărirea salariilor și condiții mai bune de muncă, împotriva tratamentului inuman și pentru aprovizionarea cu alimente și obiecte de primă necesitate¹². Semnificativ în această privință este un raport al organelor represive, care arată că numai în Timișoara, în lunile ianuarie—august 1943, au avut loc 103 conflicte de muncă¹³. Multe din aceste conflicte de muncă s-au transformat, cu toate că erau interzise, în acțiuni greviste pe diferite durate, cum s-a întâmplat la fabrica de cărămidă din Jimbolia în noiembrie 1940¹⁴, Fabrica „Dura“ din Timișoara în octombrie 1941¹⁵, Fabrica de sticlă din Tomești în mai 1942¹⁶, Filatura de mătase din Lugoj în septembrie 1943¹⁷, Atelierele C.F.R. Timișoara în mai 1944¹⁸. O mare amploare a cunoscut greva celor 900 de muncitori de la „Industria textilă arădiană“ din mai 1942, organizată de celula P.C.R., pentru mărirea salariilor, împotriva concedierilor și pentru eliberarea muncitorilor arestați. Greva a durat mai multe zile și s-a soldat cu satisfacerea parțială a revendicărilor formulate de muncitori¹⁹. Deși s-au desfășurat pentru obținerea unor revendicări economice, se poate aprecia că, prin stagnarea producției, acțiunile greviste au căpătat și un caracter de sabotare a industriei de război a dictaturii militare-fasciste.

O altă formă de luptă utilizată de muncitorii din Banat, sub conducerea organizațiilor P.C.R., au constituit-o acțiunile demonstrative cu caracter economic și politic. Astfel, la 24 mai 1941, un numeros grup de

¹² Idem, fond 1, dosar 168, ff. 1—39; fond 11, dosar 2838, f. 303; dosar 2998, f. 263; dosar 3003, f. 25; dosar 3019, f. 28; dosar 3034, f. 253—254; dosar 3062, f. 243—247; fond 72, dosar 6836, f. 226; dosar 6837, f. 220 și 487; dosar 6841, f. 89, 106, 140, 155 și 163; ziarul „Presa liberă“ din 24 noiembrie 1941; ziarul „România liberă“ — Banat, din 16 februarie 1942 și iulie 1943.

¹³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 11, dosar 3020, f. 56—57.

¹⁴ Idem, fond 1, mapa 106/1940.

¹⁵ Ziarul „Presa liberă“, din 24.XI.1941.

¹⁶ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 141, ff. 226, 230.

¹⁷ Idem, fond 16, dosar 3873, f. 143.

¹⁸ Idem, fond 72, dosar 6841, f. 140.

¹⁹ Vezi V. Marin și V. Petrișor, *Lupta organizației P.C.R. din Banat, în fruntea maselor populare, împotriva dictaturii militare-fasciste, pentru zdrobirea invadatorilor hitleriști*, în „Analele I.S.I.S.P.“, nr. 4/1962.

femei din Timișoara au demonstrat în fața sediului Prefecturii și a primăriei cerind distribuirea făinii pentru pâine²⁰. La Orșova, în octombrie 1941, un grup de circa 300 de hamali din port au protestat la primărie împotriva lipsei de pâine²¹. La Oravița și Lugoj au izbucnit incidente antihitleriste cu care prilej au fost rupte steaguri germane. La Reșița muncitorii au risipit o adunare hitleristă, după care, pe străzile orașului, au strigat lozinci antihitleriste și au spart vitrinele unde era expus portretul lui Hitler. Asemenea incidente între populație și hitleriști au avut loc și în Timișoara, pe străzi și în tramvaie²².

O formă de luptă caracteristică perioadei dictaturii militare-fasciste și a războiului hitlerist a fost sabotarea directă a producției de război. La îndemnul comunistilor, muncitorii de la Uzinele din Reșița, Atelierele C.F.R. din Timișoara și Arad, Uzinele „Bozsak” — Timișoara și „Astra” — Arad, de la minele din Anina, Doman și Secul, precum și din alte uzine a căror producție era destinată războiului, au trecut la încetinirea sistematică a ritmului de producție, la neexecutarea la timp a lucrărilor, au produs un mare număr de piese cu defecte, au rebutat piesele de schimb pentru tancuri și tunuri, au incendiat o magazie cu piese de schimb pentru aruncătoare de mine, au deteriorat mașini și instalații²³. Acțiunile de sabotaj, împletite cu celelalte forme de luptă, au contribuit la dezorganizarea și scăderea producției, au întărit încrederea proletariatului în forțele sale, au arătat necesitatea imperioasă a unirii tuturor muncitorilor în lupta contra războiului și fascismului, au influențat pozitiv lupta antifascistă generală.

Alături de muncitori, în lupta împotriva dictaturii militare-fasciste și a războiului antisovietic, s-au ridicat și mase ale țărănimii. Organizațiile P.C.R. din satele bănățene îndemnau pe țărani să saboteze împrumuturile pentru înzestrarea armatei, să se sustragă de la plata impozitelor, să nu dea niciun bob de grâu pentru asupritorii hitleriști, să saboteze muncile obligatorii și rechizițiile, să nu se supună concentrărilor și mobilizării în armată. Răspunzând chemării partidului comunist, în numeroase sate țărani au organizat diferite acțiuni de sabotare a mașinii de război hitleriste. În comuna Curtici, țărani au izgonit cu furcile comisia de rechiziții și au spart scindurile vagoanelor unui tren cu alimente și grâu ce urma să plece în Germania²⁴, iar în mai multe comune din județul Timiș, țărani au vândut cerealele blocate de comisia de rechiziții, au tăiat vitele și au distrus mijloacele de tracțiune²⁵. O rezistență similară au opus și țărani din Nițchidorf, Ianova, Pustiniș, Cenei, Pecica, Lipova, Deta și alte comune²⁶. Lupta țărănimii muncitoare împotriva dictaturii militare-fasciste a avut un rol însemnat în cadrul mișcării de rezistență a poporului român.

²⁰ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 11, dosar 2986, f. 43.

²¹ Ziarul „Presa liberă”, din 24.XI.1941.

²² Ziarul „România liberă”-Banat, din 20 martie 1942.

²³ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 141, f. 430; dosar 286, f. 1, 3, 4, 17, 32, 48, 57, 60, 64 și 67; fond 11, dosar 2834, f. 387—388; dosar 3019, f. 29.

²⁴ Idem, fond 10, dosarul 2732, f. 425; ziarul „România liberă”-Banat, din 20 martie 1942.

²⁵ Arhivele Statului București, fondul Ministerului de Interne, dosar 422/1941.

²⁶ „Presa liberă”, din 24 septembrie 1941; „România liberă”-Banat, din 24 ianuarie și 20 martie 1942.

Anul 1944 cunoaște o intensificare a mișcării de rezistență în întreaga țară. Planul P.C.R. de a răsturna prin forță dictatura militaro-fascistă a fost acceptat de cercurile palatului, de liderii P.N.Ț. și P.N.L., de reprezentanți ai armatei. Toate eforturile au fost concentrate pentru pregătirea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste. De o mare însemnătate în această pregătire, precum și pentru evoluția ulterioară a evenimentelor a fost crearea de către partidul comunist a unor formațiuni înarmate proprii ale clasei muncitoare. Aceste forțe erau menite să saboteze mașina de război hitleristă și să constituie nucleul în jurul căruia să se adune, în cursul insurecției, toți patrioții dornici să lupte cu arma în mână împotriva regimului fascist și a invadatorilor hitleriști. Într-un raport al Comandamentului Formațiunilor de luptă patriotice, din septembrie 1944, făcându-se o succintă prezentare a începutului de organizare a detașamentelor înarmate, se aprecia că în primăvara anului 1944 s-a creat „...un comandament capabil să exercite funcțiile ce revin unui asemenea organ, să stabilească puncte de sprijin la țară, să creeze organe regionale în Oltenia, Dobrogea, Moldova, Banat și Țara Bîrsei, să asigure o bază de aprovizionare și munițiuni”²⁷. În Banat activitatea a fost îndreptată spre organizarea formațiunilor în principalele întreprinderi ai căror muncitori aveau o bogată experiență revoluționară: Atelierele C.F.R., Industria linii, Fabrica de lanțuri. Uzinele Bozsak din Timișoara, Industria textilă arădană și Uzinele „Astra” din Arad, Uzinele Reșița și alte întreprinderi²⁸.

În această acțiune de organizare a aparatului militar al partidului comunist se încadrează și formarea unor grupe de partizani. Comitetul regional al P.C.R. Banat a constituit în Munții Semenicului, în primăvara anului 1944, grupul de partizani „Mărășești”²⁹. În componența grupului intrau muncitori de la Atelierele C.F.R. Timișoara, Fabrica de mașini agricole din Bocșa și militari dezertori, între care și ofițeri. Armamentul și echipamentul necesar provenea dintr-un depozit secret constituit de organizația P.C.R. Timișoara, cu sprijinul grupelor de patrioți din unitățile militare aflate în oraș. Înainte de a trece la acțiune, grupul însă a fost descoperit de organele de poliție și siguranță. În lupta cu jandarmii a căzut eroic muncitorul ceferist Ștefan Plavăț. Ulterior, autoritățile au reușit să aresteze o parte a partizanilor, care au fost supuși la schingiuri barbare. La indemnul organizațiilor P.C.R., numeroase grupuri de muncitori, femei și tineri au protestat, prin memorii, împotriva schinguirii partizanilor din munții Banatului, manifestându-și hotărîrea de a lupta, cu arma în mână, pentru pedepsirea trădătorilor poporului, pentru libertatea și independența națională³⁰. Și, într-adevăr, în zilele insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944, sub îndrumarea Comitetului regional al P.C.R. Banat, numeroși muncitori din Timișoara, Arad, Reșița, țărani din sate Banatului au luptat cu arma în mână sau au sprijinit prin diferite căi unitățile militare în lupta împotriva trupelor hitleriste.

²⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 35, dosarul 1, fila 15.

²⁸ Conform unui tabel expus în sala VII a Muzeului de Istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România.

²⁹ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 397, ff. 84, 347—351; fond 10, dosar 2796, ff. 459—462; fond 11, dosar 2858, ff. 71—78.

³⁰ Idem, fond 11, dosar 2845, f. 5; dosar 2854, f. 187; dosar 3036, f. 191.

Aceste câteva date și fapte prezentate ilustrează cu prisosință capacitatea și forța organizatorică și politică a partidului comunist în Banat, că activitatea eroică a patrioților bănățeni a constituit o contribuție însemnată la lupta generală a poporului, condusă de P.C.R., pentru răsturnarea dictaturii militare-fasciste și făurirea unei Românie libere, independente și democratice.

**L'ACTIVITÉ DE L'ORGANISATION RÉGIONALE DU PARTI
COMMUNISTE ROUMAIN DE BANAT POUR L'ORGANISATION
DU MOUVEMENT DE RÉSISTANCE ANTIFASCISTE, 1940—1944**

— Résumé —

L'article présente, en synthèse, la capacité d'organisation du Parti Communiste Roumain dans le Banat, son activité propagandiste et les principales formes de lutte déployées en Banat pour renverser la dictature militaire-fasciste, la sortie du pays de la guerre antisoviétique, l'expulsion des hitlériens du pays, la nouvelle conquête de la liberté et de l'indépendance nationale.

Sous la direction du Comité Régional du Parti Communiste Roumain de Banat, de puissantes organisations de Parti qui existaient et qui ont été créées dans les principales entreprises de Timișoara, Arad, Reșița, Anina, Lugoj, Caransebeș, Bocșa Montană, Ocna de Fier, ainsi qu'en de nombreuses localités rurales ont déployé leur activité. Par l'entremise de la presse illégale, des manifestes et des feuilles volantes, les organisations du P.C.R. de Banat ont démasqué la dictature militaire-fasciste et la guerre hitlérienne en mobilisant les masses populaires en leur lutte pour saboter la machine de guerre fasciste. Les documents de ce temps comportent de nombreuses narrations des actions qui ont eu lieu dans les fabriques et sur les champs labourés de Banat, concrétisées dans les conflits de travail et les grèves ouvrières, les actions démonstratives à caractère économique et politique, le sabotage de la production destinée à la guerre, des travaux obligatoires, en l'insoumission aux pérides militaires et à la mobilisation des troupes de l'armée, en la lutte armée en main contre les troupes hitlériennes pendant l'insurrection armée nationale antifasciste et antiimpérialiste d'août 1944.

M U Z E O L O G I E

CONCEPȚIA TEMATICĂ ȘI TEHNICA MUZEALĂ ÎN REALIZAREA MUZEULUI DE ISTORIE AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

de CONSTANTIN ILIESCU

Crearea Muzeului național de istorie poate fi socotită un eveniment muzeistic care depășește simplul cadru organizatoric și capătă o semnificație mult mai înaltă pe plan cultural-științific, împlinind pe de o parte năzuințele și strădaniile înaintașilor, iar pe de alta îmbogățind rețeaua instituțiilor de cultură ce sînt chemate să-și aducă o calitativă contribuție la nobila operă de educație în spiritul patriotismului socialist al poporului nostru.

Sarcina realizării muzeului de istorie a patriei nu a fost desigur ușoară, dar colectivul muzeului a beneficiat de la început și pînă la încheierea lucrărilor de amenajare a expoziției de bază de o permanentă îndrumare și sprijin din partea organelor superioare de partid și de stat, precum și de o fructuoasă colaborare cu specialiști de la institute ale Academiei, unități muzeale, arhive, biblioteci etc.

În alcătuirea planului tematic piatra unghiulară au constituit-o tezele materialismului dialectic și istoric, urmărindu-se criteriile cronologiei etapelor istorice, principiile cauzalității și interdependenței dintre bază și suprastructură, reprezentarea ariei geografice a teritoriului locuit de poporul român și strămoșii săi, rolul maselor în făurirea istoriei, importanța mișcărilor social-politice în evoluția societății.

Fără a pierde din vedere prezentarea unitară și neîntreruptă a milenarei istorii a poporului român, atît în timp și spațiu, cît și expozițional, Muzeul a fost conceput tematic și funcțional pe secții ce coincid cu epocile istorice: străveche, veche, medie, modernă, contemporană, repartizîndu-se pentru fiecare epocă spații corespunzătoare cu întinderea în timp, cu complexitatea fenomenelor istorice și chiar în raport cu bogăția și valoarea materialului documentar.

Tot în cadrul expoziției de bază au fost constituite secții pe colecții de materiale: tezaurul istoric, lapidarium și cabinetul numismatic, care beneficiază de spații autonome.

Principiul călăuzitor în organizarea Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România — exprimat cu claritate și fundamentat științific în documentele de partid și de stat — a fost înfățișarea veridică a istoriei patriei, relevîndu-se cu obiectivitate condițiile concrete de dezvoltare economică, social-politică și culturală ale fiecărei orînduiri sociale în parte.

De la început s-ar putea pune întrebarea asupra a ceea ce aduce nou în concepția tematică și modul de organizare Muzeul național de istorie în contextul experienței muzeografice din țară și chiar pe plan internațional.

Noutatea constă în principal în profitul muzeului, care și-a propus să strângă laolaltă unele din cele mai reprezentative și concludente mărturii ale culturii materiale și spirituale ale istoriei poporului român, de la cele mai vechi dovezi ale existenței omului pe aceste meleaguri și pînă în contemporaneitate, demonstrînd aportul societății carpato-danubiene la patrimoniul culturii universale, precum și ideile fundamentale ale istoriei românești: vechimea, continuitatea neîntreruptă și unitatea de limbă și neam a poporului nostru.

Colectivele de muzeografi, organizate pe secții, pornind de la criteriile generale stabilite, au elaborat tematica expoziției de bază în mod unitar pe ansamblu, dar cu păstrarea specificului în conținut, căutînd să găsească forme și mijloace cît mai variate pentru redarea și punerea în valoare a fenomenelor istorice, cît și a patrimoniului muzeistic din fiecare epocă¹.

La epocile străveche, veche și pentru prima parte a feudalismului s-a folosit mai mult sistemul grupării materialelor pe categorii: unelte și inventar gospodăresc, ceramica pe complexe de culturi materiale, obiecte de artă și cultură spirituală etc., prezentate în succesiunea lor cronologică. La celelalte orînduiri sociale, unde fenomenele istorice au crescut în complexitate, s-a urmărit cuprinderea și reflectarea proporțională a diverselor aspecte, păstrînd ca numitor comun interdependența dintre bază și suprastructură.

Data fiind întinderea mare a spațiului de expunere, ca și numărul impresionant al exponatelor, pentru a evita uniformitatea în prezentare, pe de o parte, iar pe de alta de a scoate în evidență și a reține atenția asupra evenimentelor importante — unele cu valoare de simbol în evoluția istorică — în cadrul fiecărei epoci s-au grupat tematic și expozițional documentele și materialele mai importante legate de o temă, într-un anume loc al sălii, realizîndu-se așa-numitele „momente”, procedeu nu tocmai nou, el mai fiind folosit înainte în unele muzee, cum este Muzeul de istorie a Partidului Comunist Român, a mișcării revoluționare și democratice din România.

Pentru edificare enumerăm cîteva exemple de asemenea evenimente **tratate** ca momente: formarea statelor feudale românești, răscoalele antifeudale din anii 1437, 1514, 1655, 1784, luptele pentru neatîrnare în vremea lui Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, în cuprinsul orînduirii feudale; revoluția de la 1848 în țările române, formarea statului național — 1859, cucerirea independenței — 1877, desăvîrșirea statului național unitar — 1918 din istoria modernă; crearea P.C.R. — 1921, insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă — 1944, proclamarea Republicii — 1947, Congresul al IX-lea al P.C.R. — 1965 din istoria contemporană.

¹ „Revista muzeelor”, nr. 5, an. IX, 1972, p. 403—420. Articole semnate de Valeriu Leahu, Lucia-Teodosiu Marinescu, Alexandru Ligor, Elena Pălăncăanu și Gavrilă Sarafolean.

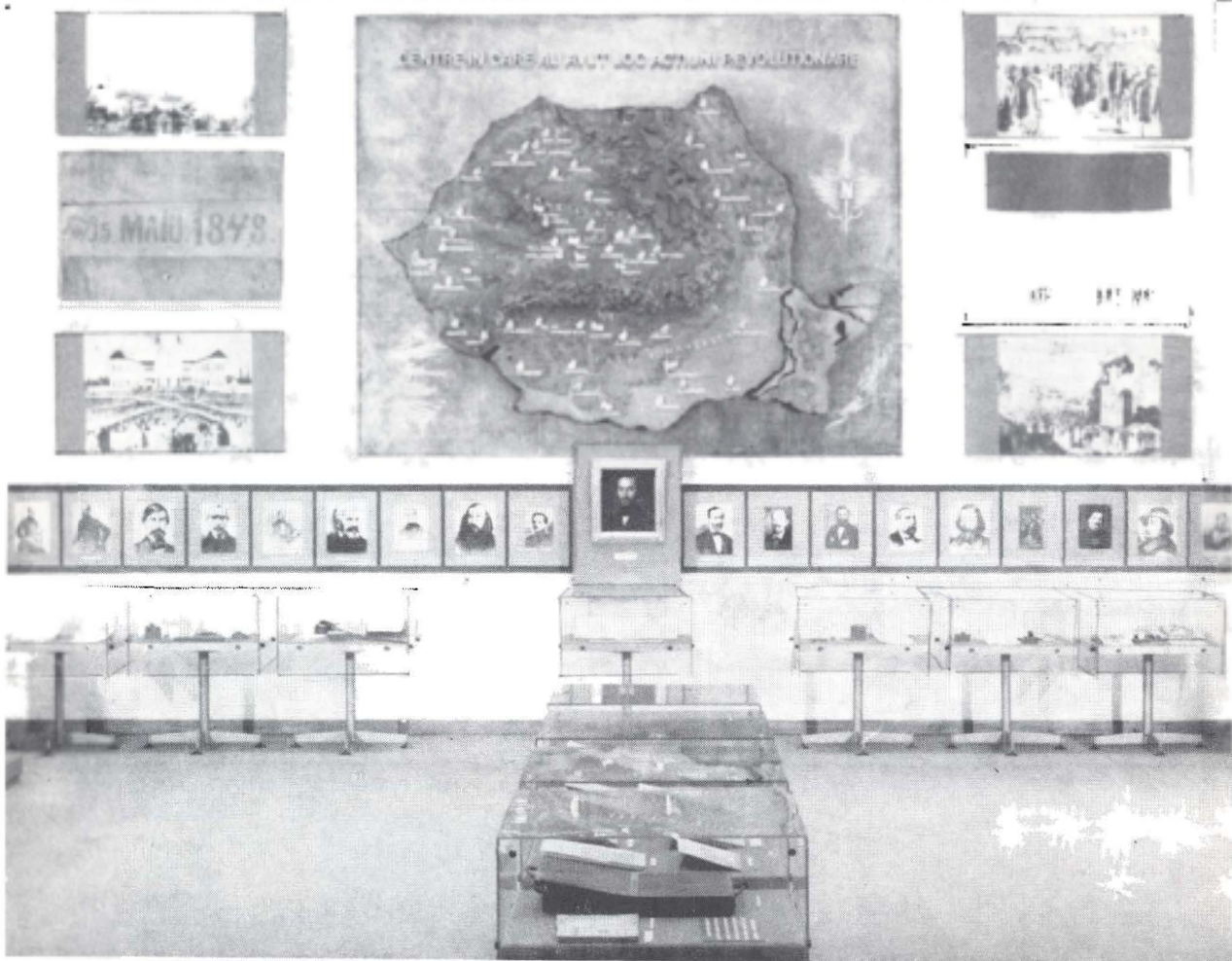

Fig. 1. Panoul-moment „Revoluția de la 1848 în țările române“.

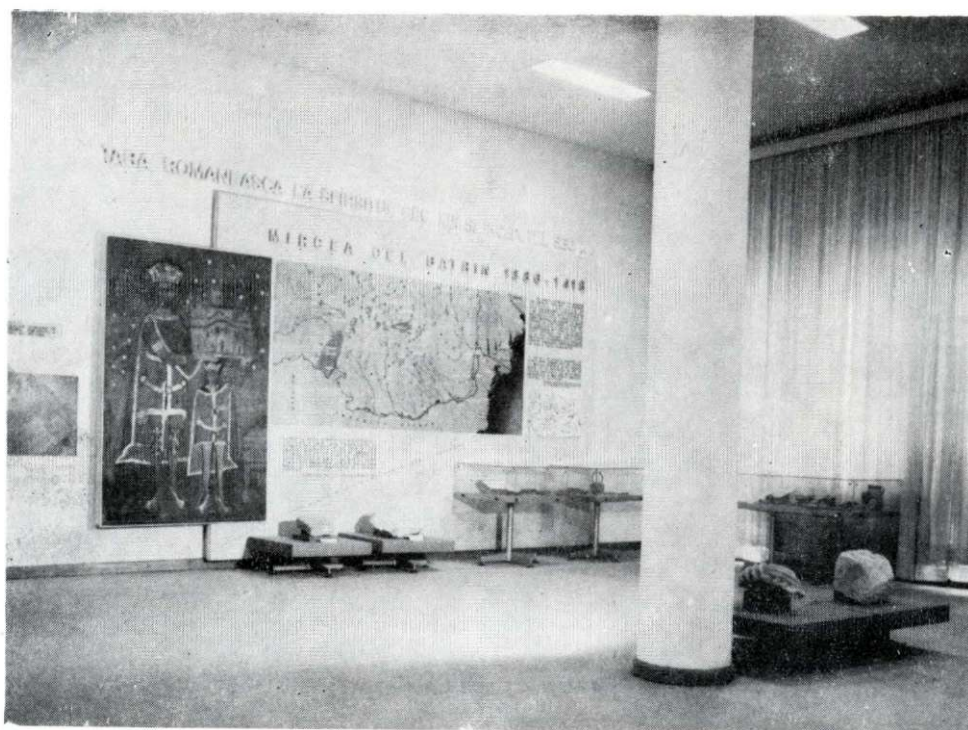

Fig. 2. Panoul-moment din sala „Țările române la sfârșitul sec. al XIV-lea și prima jumătate a sec. al XV-lea”, înfățișând lupta antiotomană în timpul lui Mircea cel Bătrân.

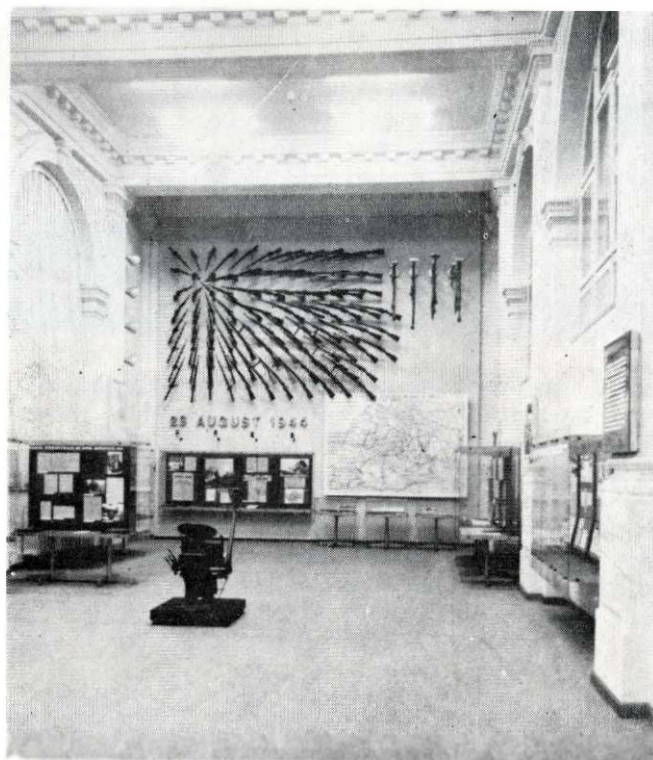

Fig. 3. Panoul închinat momentului „Insurecția națională armată antifascistă și antiimperialistă din 23 August 1944”.

În concret, un astfel de moment muzeografic a fost conceput și s-a realizat în genul următorului exemplu. În secția de istorie modernă, revoluția burghezo-democratică de la 1848 din țările române și dezvoltarea economico-socială și politică pînă în 1859 sînt prezentate în aceeași sală. Pentru a reliefa cu pregnanță principalele caracteristici ale revoluției ca : unitatea de idei și țeluri, rolul său particular în istoria modernă a României, pe un perete central al sălii au fost selectate și concentrate cele mai semnificative documente și materiale ale revoluției ca : harta panoramică cu principalele centre ale revoluției din Moldova, Transilvania și Țara Românească, programele și portretele fruntașilor revoluționari, fotografii mărite ale localităților importante unde s-a desfășurat revoluția : Iași, Blaj, Islaz și București.

Într-un mod asemănător ca principiu, dar variat în formă, au fost realizate și celelalte momente.

Tot în ideea diversificării mijloacelor de expunere, cele mai valoroase obiecte sau documente istorice au fost expuse individual, beneficiind de spații avantajoase și vitrine proprii.

În cadrul prezentării tematice s-a urmărit cronologic cuprinderea pe cît posibil a tuturor aspectelor societății omenеști în toate etapele istorice. Documentele și obiectele originale constituie fondul de bază al expunerii, dar pentru a da o imagine cît mai cuprinzătoare s-au imbinat proporțional, numeric și valoric, mărturiile autentice cu material complementar format din fotocopii, facsimile, mulaje, hărți, planuri, machete, texte etc.

După elaborarea tematicii generale de către personalul de specialitate al muzeului s-a început colaborarea permanentă cu arhitecții și graficienii de la I. S. Decorativa, stabilindu-se în comun repartizarea și cuprinderea întregii problematice în spațiul dat de expunere, unitatea de prezentare pe ansamblu și varietatea sistemelor de realizare concretă. Clădirea Poștei Centrale, valoros monument de arhitectură de la sfîrșitul sec. al XIX-lea, înzestrat cu spații largi și generoase, propice unui muzeu, are și neajunsul de a nu se putea stabili un circuit ideal cu parcurgerea firului exponatelor numai de la stînga la dreapta, precum și imposibilitatea folosirii integrale a spațiului datorită numeroaselor uși și ferestre, asupra cărora nu s-a intervenit, pentru a nu schimba cu nimic vechiul aspect al monumentului.

Din aceste motive sarcina întocmirii planului arhitectural și grafic a necesitat un efort deosebit. Socotim că și în aceste condiții s-au găsit soluții optime pentru o imbinare armonioasă între spațiu și patrimoniul muzeal.

Proiectarea și realizarea unor vitrine de tipuri diverse, a unor panouri de forme și mărimi diferite, realizarea unui variat mod de intercalare și încadrare în spațiu a acestor mijloace de etalare a exponatelor, reușesc să obțină o sobră dar și atractivă prezentare muzeistică.

În crearea mijloacelor de expunere, pe lîngă acomodarea lor la spațiul afectat, s-a avut în vedere, în aceeași măsură, condiția punerii în valoare a patrimoniului muzeistic, utilizîndu-se o gamă largă de procedee în felul de etalare a tuturor categoriilor de materiale.

Dacă aprecierea asupra modului de realizare tematică și tehnico-muzeală a Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România este de competența tuturor specialiștilor și a publicului vizitator, colectivului muzeului îi rămîne conștiința unei munci împlinite cu pasiune și dăruire, pentru a da patriei un important lăcaș de cultură.

**CONCEPTION THÉMATIQUE ET TECHNIQUE MUSÉOGRAPHIQUE
DE LA RÉALISATION DU MUSÉE D'HISTOIRE
DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE**

— Résumé —

L'article concernant la conception thématique et la technique muséographique en la réalisation du Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie présente brièvement les principales idées thématiques et les moyens de présentation muséographique utilisés en l'organisation du Musée National d'Histoire.

On a exposé avant tout les critères généraux qui ont été à la base de la composition de la thématiques du musée par son personnel de spécialité en collaboration avec les facteurs de responsabilité et les spécialistes des instituts de l'Académie, des musées, archives, bibliothèques, etc.

En partant des principes du matérialisme dialectique et historique pour traiter les phénomènes de la société humaine, on a poursuivi le respect rigoureux de la vérité historique, ainsi qu'elle s'est présentés en chaque époque historique.

Afin de présenter organiquement et véridiquement toute l'histoire du peuple roumain, tant en temps qu'en espace, on a respecté la chronologie des étapes historiques, l'interdépendance entre base et superstructure, le rôle des masses et des mouvements sociaux en la formation et le développement de la société de tous les temps.

Concernant les moyens d'exposition, par une profitable collaboration des muséographes avec les architectes et les artistes graphiques de l'Entreprise d'Etat „Decorativa“, on a adopté des solutions adéquates à la réalisation du mobilier, qui s'adapte au local, d'une part, et met en même temps en valeur le riche patrimoine de valeurs du musée.

STEAGURI DIN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

de ELENA PALANCEANU

Simbol al vitejiei și curajului, al solidarității de luptă și acțiune, întruchipînd în sine semnificații profunde, care merg pînă la reprezentarea patriei și a aspirațiilor unui întreg popor, steagul s-a bucurat întotdeauna de o adîncă prețuire, cinstirea-i cuvenită fiind cultivată și transmisă din generație în generație.

În Muzeul de Istorie al R.S. România steagurile alcătuiesc — nu numeric, ci prin însemnătatea lor — una din principalele categorii de piese muzeistice, evocatoare a unor momente și episoade eroice din istoria țării noastre. Ne oprim, în rîndurile de față, numai asupra unei părți a acestora, cuprinzînd exemplare ce datează din anii 1821—1918, pe care, pentru o mai sistematizată tratare, le-am împărțit în următoarele categorii distincte :

— steaguri legate de mari ridicări ale maselor la luptă pentru dreptate socială și națională, între care se înscriu steagul lui Tudor Vladimirescu, două steaguri din timpul revoluției de la 1848 din Transilvania, unul din aceeași perioadă din Țara Românească și patru dintre cele participante la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 ;

— steaguri domnești din vremea lui Alexandru Dimitrie Ghica, Gheorghe Bibescu și Alexandru Ioan Cuza ;

— drapele militare, dintre care un exemplar moldovean din 1834, altul muntean din 1849, precum și unul din 1863 al armatei române unificate, mai multe ale unor unități participante la războiul pentru independență, altele care au fost martore la acțiunile de luptă din timpul primului război mondial ;

— drapele ce au aparținut unor formațiuni cvasimilitare, printre care se numără steagul Agiei din Țara Românească din 1822 și trei drapele de dorobanți de județ din 1852.

Steagul lui Tudor Vladimirescu din timpul mișcării revoluționare din 1821 constituie o piesă de certă valoare istorică, fiind una — și poate cea mai prețioasă — dintre puținele mărturii care ni s-au păstrat din acele vremuri. După asasinarea lui Tudor Vladimirescu, maiorul Ion Căcalețeanu, comandantul artileriei oastei de panduri și prieten al conducătorului mișcării, a luat cu sine acest steag, care s-a păstrat în familia

sa pînă în anul 1882¹, cînd fiul și moștenitorul său, Gheorghe I. Căcalețeanu, l-a dăruit statului, fiind depus la Arsenalul Armatei². Din delegația însărcinată să meargă la Craiova „spre a primi și duce la București steagul lui Tudor“ a făcut parte cărturarul Bogdan Petriceicu Hașdeu³.

De la Arsenalul Armatei, steagul lui Tudor Vladimirescu a trecut în patrimoniul Muzeului Militar Național⁴, în decembrie 1919⁵, unde a rămas pînă în mai 1971, cînd a intrat în colecțiile Muzeului de Istorie al R.S. România⁶.

În prezent se păstrează numai părți din pînza originală a steagului — formată din mătase foarte fină gălbuie, pictată și căptușită cu mătase albastră —, totul introdus și fixat în tul dublu, operație care s-a efectuat la Muzeul militar înainte de anul 1937⁷. Nici dimensiunile actuale de 1,22 m X 1,46 m nu mai corespund mărimii și formatului pe care pînza le-a avut inițial. Chiar dacă dimensiunile de 2 m X 1,50 m, indicate de C. V. Obedeianu⁸, ar fi fost date cu oarecare aproximație, pînza avea totuși, în perioada cînd se afla la Arsenalul Armatei, lungimea de 1,85 m și înălțimea de 1,52 m, date menționate de col. P. V. Năsturel⁹, care ne-a lăsat o descriere amănunțită a acestui drapel. Deci, formatul pînzei era un dreptunghi așezat pe lat, iar nu pe înalt cum se prezintă astăzi.

Pe fața gălbuie, dar pe care col. P. V. Năsturel o arăta ca fiind albă, se afla pictată Sf. Treime, avînd în dextra pe Sf. Teodor Tiron, patronul slugerului Tudor Vladimirescu, iar în senestra pe Sf. Gheorghe, considerat aducător de biruință. Pentru noi, importanța deosebită prezintă partea de pictură situată sub Sf. Treime și care, în interiorul unei ghirlande de frunze de dafini aurii, reda o acvilă neagră, cruciată, cu sborul jos. Faptul că Tudor a ținut ca acvila — elementul de bază al stemei Țării Românești — să figureze pe steagul sub care a ridicat oștile de panduri, ne îndreptățește să credem, odată mai mult, că el socotea

¹ După alte surse, Gheorghe I. Căcalețeanu ar fi donat acest steag în anul 1873 (C. V. Obedeianu, *Tudor Vladimirescu*, în „Arhivele Olteniei“, an. VIII, nr. 43—44, mai—august 1929, p. 253). Cum în articolul respectiv s-au mai strecurat și alte date eronate, iar celelalte izvoare confirmă anul 1882 („Arhivele Olteniei“, an. VIII, nr. 43—44, mai—august 1929, p. 375; „Buletinul Uniunea Ofițerilor de rezervă“, an. XV, nr. 1—2, ianuarie—februarie 1938, p. 37—38), înclinăm să credem că acesta din urmă constituie data reală a donației.

² Cu privire la Tudor Vladimirescu, în „Arhivele Olteniei“, an. VIII, nr. 43—44, mai—august 1929, p. 378; *Steagul lui Tudor Vladimirescu*, în „Buletinul Muzeului Militar Național“, an. I, nr. 2, 1937, p. 18.

³ Vezi Discursul lui B. P. Hașdeu pronunțat la Craiova, în întrunirea electorală de la 13 aprilie 1883, în „Arhivele Olteniei“, an. VIII, nr. 43—44, mai—august 1929, p. 375.

⁴ Denumit în prezent Muzeul militar central.

⁵ Muzeul militar central, proces-verbal din 23 decembrie 1919, primirea nr. 5/1919; *Steagul lui Tudor Vladimirescu*, în „Buletinul Muzeului Militar Național“, an. I, nr. 2, 1937, p. 18.

⁶ Muzeul de Istorie al R. S. România, proces-verbal nr. 2901 din 29 mai 1971. La Muzeul de Istorie al R. S. România steagul a primit nr. de intrare în muzeu 5766; în evidența Muzeului militar central el a figurat la nr. de inventar 1376, avînd număr vechi de inventar 2995.

⁷ *Steagul lui Tudor Vladimirescu*, în „Buletinul Muzeului Militar Național“, an. I, nr. 2, 1937, p. 18.

⁸ C. V. Obedeianu, *op. cit.*, p. 254.

⁹ Col. P. V. Năsturel, *Steagul, stema română, însemne domnesci, trofee*, București, 1903, p. 45.

mișcarea o acțiune a întregului popor, a întregii țări și dorea ca acest lucru să fie cunoscut. De altfel, și invocația scrisă în versuri, cu litere chirilice aurii, de o parte și de alta a acvilei, se referea în primul rând la popor.

„Tot norodul românesc,	Pre tine te proslăvesc ;
Troiță de o ființă,	Trămite-mi ajutorință
Cu puterea ta cea mare	Și, în brațul tău cel tare,
Nădejde de dreptate	Acum să am și eu parte”. ¹⁰

Data înscrisă sub aceste versuri — 1821 Genarie — arată că steagul dăinuie încă de la începutul acestei ridicări la luptă socială și națională. Invocația de mai sus a fost atribuită episcopului Ilarion, susținător al mișcării și prieten al lui Tudor Vladimirescu¹¹. În prezent, atât inscripția, cât și pictura nu mai pot fi distinse, din cauza uzurii pânzei.

Hampei de lemn, cu vîrf în formă de suliță, amintită de colonelul P. V. Năsturel, îi este contestată valoarea, considerîndu-se că ea a fost confecționată ulterior pentru a suplini absența celei originale, în așa fel ca steagul să poată participa la diferite festivități¹². O altă componentă a acestui steag, a cărei autenticitate este disputată, o constituie „ciucurele de la drapelul Domnului Tudor Vladimirescu, din mătase tricolor — roșu, galben, albastru”¹³, — care a fost păstrat tot în familia Căcalețeanu, o perioadă mai îndelungată însă decît pinza ; abia în anul 1934, Constantin Caletzeanu¹⁴ l-a donat Muzeului militar din Craiova¹⁵, de unde a trecut în patrimoniul Muzeului militar central din București¹⁶. Dr. Aurel Metzulescu, fost director al Muzeului militar din Craiova, întemeiat în primul rând pe proveniența acestui ciucure, îl considera ca fiind original, intrînd în polemică în acest sens cu generalul Radu Rosetti, care îi contesta autenticitatea¹⁷. Despre existența acestui ciucure, încă în perioada anterioară donării lui Muzeului militar din Craiova, informează și C. V. Obedeauu, care sublinia că „steagul avea trei ciucuri cu canafuri de argint și cu firele de mătase în culorile naționale”¹⁸, deci roșu, galben și albastru.

Cea mai completă descriere ne-o furnizează tot dr. Metzulescu, arătînd că „ciucurele steagului Domnului Tudor Vladimirescu se prezintă ca un tot întreg, compus din trei părți distincte — sau mai bine zis, din

¹⁰ *Ibidem* ; P. V. Năsturel, *Stema României*, București, 1892, p. 165.

¹¹ Cf. P. V. Năsturel, *Steagul, stema română, însemne domnesci, trofee*, București, 1903, p. 45.

¹² Dr. Aurel Metzulescu, *Ciucurele steagului domnului Tudor Vladimirescu — originea steagului tricolor român*, în „Buletinul Unirea Ofițerilor de rezervă”, an. XV, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1938, p. 36.

¹³ *Ibidem*, p. 33.

¹⁴ Constantin Caletzeanu este fiul lui Gheorghe I. Căcalețeanu, deci nepotul maiorului Ion Căcalețeanu, comandantul artileriei lui Tudor Vladimirescu.

¹⁵ Dr. A. Metzulescu, *op. cit.*, p. 33—34, 37.

¹⁶ În colecțiile Muzeului militar central, la nr. de inventar 19.645, există într-adevăr înregistrat ciucurele de la steagul lui Tudor Vladimirescu, provenit de la Muzeul militar din Craiova.

¹⁷ În articolul deja citat, dr. Aurel Metzulescu prezintă atât argumentele pe care se întemeiază susținerea sa, cât și disputa cu generalul Radu Rosetti (p. 38—40).

¹⁸ C. V. Obedeauu, *op. cit.*, p. 254.

trei ciucuri mai subțiri de mătase, de dimensiuni egale, de culori variate, și care sînt uniți la partea lor superioară printr-un șnur de mătase¹⁹. Urmează un întreg sistem de prindere, format din șnururi de mătase, discuri și sfere metalice. Cel mai interesant lucru la acest ciucure este, așa cum de altfel aprecia și dr. Metzulescu, faptul că cei trei ciucuri componenți au culorile care alcătuiesc drapelul nostru național. Aceasta îl determina să considere că ciucurile de la steagul lui Tudor Vladimirescu „întrepează prima manifestare a tricolorului românesc”²⁰, afirmație reluată circa 20 ani mai târziu și de Stelian Metzulescu²¹, care socotește coloritul ciucurelui ca o dovadă că tricolorul exista în Țara Românească și înainte de hățișerul din 1834²². Ipoteza aceasta ar explica, întrucîtva, de ce domnitorul Țării Românești, Alexandru Dimitrie Ghica, a cerut sultanului să fie aprobat ca drapel militar tocmai tricolorul. În literatura de specialitate au fost emise și unele păreri care împing originea tricolorului cu mult în urmă, considerîndu-l ca provenind din „adunarea la un loc a steagurilor celor trei principate românești”, realizată de primul unificator al țărilor române, Mihai Viteazul²³. Chiar dacă avem unele rezerve față de argumentațiile autorilor privind originea fiecărei culori a tricolorului românesc²⁴, rămîne incontestabil faptul că el a existat ca atare în timpul lui Mihai Viteazul, deoarece îl întîlnim la diplomele de înnobilitare acordate de acesta, atît pe lambrechine cît și pe scutul blazoanelor²⁵. Nu cunoaștem, într-adevăr, nici un drapel care să conțină

¹⁹ Dr. A. Metzulescu, *op. cit.*, p. 33.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Stelian Metzulescu, *Reprezentări și inscripții religioase aflate pe steagurile din trecutul țărilor românești 1500—1856*, în „Glasul Bisericii”, an. XXI, nr. 9—10, septembrie — octombrie 1962, p. 924—925.

²² Prin hățișerul din 1834, publicat în „Buletinul, gazetă oficială din Țara Românească”, nr. 34 din 14 octombrie 1834, se aproba, la cererea domnitorului Al. Dim. Ghica, acordarea de steaguri pentru corăbiile negustorești „cu fața galbenă și roșie, avînd pe dînsul și stele și la mijloc pasăre albastră cu un cap”, iar pentru oștire steag „cu fața roșie, albastră și galben, avînd și acesta stele și pasăre cu un cap la mijloc...”. Amintit pentru prima dată de maiorul I. Popovici tocmai pentru partea privitoare la drapele (Mr. I. Popovici, *Organizarea Armatei Române*, Roman, 1900, vol. I, p. 95), hățișerul respectiv a fost ulterior publicat de generalul Radu Rosetti, care apreciază cu acest prilej că alegerea tricolorului aparține lui Al. Dim. Ghica și că steagul tricolor a fost adoptat pentru înfrînarea oară în 1834, ca drapel al armatei muntene (Generalul R. Rosetti, *Știri mărunte și note relative la istoria armamentului la noi. Cînd s-a adoptat steagul tricolor la noi*, în „Memoriile secțiunii istorice ale Academiei Române”, Seria III, tom. XI, mem. 2, București, 1930, p. 31—32).

²³ Marcel Sturza-Săucești, Alexandru I. Gonița, *Tricolorul românesc simbol al unității naționale sub Mihai Viteazul*, în „Revista Arhivelor”, an. XI, nr. 2/1968, p. 69—78.

²⁴ Culoarea roșie, de pildă, este redată ca fiind caracteristică pentru Moldova într-o perioadă cînd se cunoaște precis că drapelul militar moldovean era bicolor — roșu și albastru — așa cum de altfel fusese aprobat de sultan, la cererea domnitorului Mihail Sturdza („Buletin, foaie oficială”, Iași, an. II, nr. 86 din 8 noiembrie 1834, p. 468—469); se face abstracție de faptul că flămurile stabilite pentru principatele române prin Regulamentul Organic erau bicolore, roșu și albastru pentru Moldova și galben și albastru pentru Țara Românească, iar argumentația privind culoarea albastră ca reprezentativă pentru steagul Transilvaniei nu ni se pare suficient de susținută.

²⁵ M. Sturza-Săucești, Al. I. Gonița, *op. cit.*, p. 74—76; I. Cav. de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, partea I-a, Sibiu, 1892, p. 46, partea II, Sibiu 1895, p. 348; Biblioteca Academiei R. S. România, doc. CCC1/1.

cele trei culori, datînd din vremea lui Mihai sau din perioada de la el și pînă în 1834, dar folosirea repetată a tricolorului pe blazoanele diplomelor pe care le-a acordat nu poate fi întîmplătoare și nici lipsită de semnificație.

Fie că întruchipează o întrunire a culorilor dominante ale steagurilor din cele trei principate românești, cum susțin autorii la care ne-am referit, fie că a devenit un simbol al unității naționale după înfăptuirea unificării celor trei țări sub Mihai Viteazul, care, oricum, este cert că l-a folosit, fie că redă culorile frecvent întîlnite în lucrăturile populare din mai toate regiunile țării, ale căror începuturi se pierd în adîncul veacurilor, tricolorul a semnificat și semnifică un înalt ideal pentru românii de pretutindeni; existența unei tradiții în acest sens apare cu atît mai plauzibilă, cu cît arborarea lui va avea loc concomitent, de ambele părți ale Carpaților, în timpul revoluției de la 1848, așa cum vom vedea în continuare.

*Steagul revoluționarilor români din Transilvania de la 1848*²⁶ este provenit de la Muzeul militar central, în colecțiile căruia a intrat în anul 1929, fiind donat de inginerul Valeriu Pușcariu²⁷. Steagul a fost găsit de familia Gomboș²⁸ în podul caselor părintești ale lui Avram Iancu din comuna Vidra de Sus. În 1906, protopopul Iosif Gomboș l-a predat Casinei române din Abrud, dar în anul 1909, din cauza asupririlor naționale care existau în Transilvania în acea perioadă, a fost trecut dincoace de Carpați și încredințat familiei Pușcariu²⁹, de origine ardeleană, stabilită în București. Aici a rămas pînă în momentul dăruirii sale Muzeului militar.

Pinza steagului este tricoloră, iar formatul dreptunghiular, avînd dimensiunile de 1,45 m X 1,03 m; culorile sînt dispuse orizontal, cu albastru în partea superioară, galben la mijloc și roșu în partea inferioară³⁰. Pe fișia de culoare galbenă se află aplicată, tot din pînză, inscripția „3/15 Maiu 1848”, care semnifică data cînd pe Cîmpia Libertății din Blaj a avut loc adunarea de masă a românilor transilvăneni pentru drep-

²⁶ Nr. de intrare în muzeu 5773; primit de la Muzeul militar central prin procesul-verbal nr. 2901 din 29 mai 1971.

²⁷ Muzeul militar central, proces-verbal nr. 97 din 10 iunie 1929. În Muzeul militar, steagul a avut nr. de inventar 1500.

²⁸ Membri ai acestei familii au luat parte activă la acțiunile organizate și conduse de Avram Iancu în Munții Apuseni, ca de pildă preotul Ion Gomboș, care s-a numărat printre meritușii tribuni ai lui Iancu.

²⁹ Muzeul militar central, dos. nr. 11/1936, Corespondență privitoare la drapele, p. 64.

³⁰ Despre steagurile transilvănene prezente la adunarea de la Blaj există și unele mărturii care menționează existența unui tricolor compus din culorile „vinăt, roșu, alb — fețe luate după îmbrăcămîntul poporului român, cari totodată erau și colorile cele vechi ale Transilvaniei...”, cum a fost, de pildă, „flamura cea mare a națiunii române”, descrisă de Al. Papiu Ilarian (Al. P. Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, vol. II, Viena, 1852, p. 221—224). Tot el semnalează prezența la adunare a mai multor steaguri naționale cu inscripții diferite, fără a mai preciza însă culorile componente. Din cîte cunoșteam, nu se păstrează nici un steag care să aibă culorile roșu, alb și albastru, toate cele care ne-au parvenit avînd tricolorul compus din culorile roșu, galben și albastru. De asemenea, în tradiția păstrată de transilvăneni, ca și de bucovineni, de altfel, în întreaga perioadă cuprinsă între 1850 și 1918, cînd are loc unirea cu România, întîlnim tot tricolorul românesc — roșu, galben și albastru (Dr. I. G. Sbierea, *Ceva despre tricolorul român*, în „Calendarul Minervei pe anul 1905”, București, 1905, p. 218—227).

turi naționale și dreptate socială. Tradiția spune că cetele de moți, sub conducerea lui Aram Iancu, au participat la adunare sub flamurile acestui steag³¹.

Tot tricolor este și *steagul formațiunilor revoluționare conduse de Avram Iancu*, datînd din anii 1848—1849, care a fost primit de Muzeul de Istorie al R.S. România de la Casa memorială Avram Iancu³². Pinza de formă dreptunghiulară, lungă de 1,70 m și înaltă de 1,02 m, este fixată pe o hampă de lemn, vopsită în negru, terminată cu un virf în formă de cruce, avînd lungimea totală de 2,60 m. Tricolorul pinzei este dispus orizontal, cu albastru sus, galbenul la mijloc și roșu jos. Pinza fiind foarte decolorată, nu se mai distinge clar decît culoarea galbenă.

În afara faptului că cele două drapele amintite constituie mărturie valoroase referitoare la lupta revoluționară a românilor transilvăneni, acestea mai prezintă o semnificație deosebită prin culorile pe care le conțin și care se reîntîlnesc și pe steagul revoluționarilor de la 1848 din Țara Românească, îndreptățind aprecierea că ele simbolizează „solidaritatea, peste granițele artificiale vremelnice, a celor mai înaintați conducători ai poporului român, deoarece proclamarea drapelului tricolor ca simbol al revoluției a fost opera revoluționarilor munteni și mai ales a lui Nicolae Bălcescu“³³.

Intr-adevăr, primul decret al guvernului provizoriu al Țării Românești³⁴ din 14 iunie 1848 stabilea că „Steagul național va avea trei culori : albastru, galben și roșu. Deviza română, care va fi scrisă atît pe steaguri cit și pe monumentele și decretale publice, se va compune din aceste două cuvinte : Dreptate, Frăție“³⁵. De altfel, la 15 iunie 1848, a și avut loc o mare serbare pe „Cîmpul Libertății“ de la Filaret — cu participarea întregii garnizoane a Capitalei și a gărzii naționale — unde s-a făcut „sfîntirea steagurilor tricolore, care purtau deviza : «dreptate — frăție»“³⁶, distribuite unităților armatei și gărzii naționale. Este foarte greu de explicat astăzi ce anume i-a determinat pe revoluționarii munteni să adopte ca drapel național tricolorul. Ipotezele emise pînă acum — una prin care se arată că în situația existenței printre fruntașii revoluționari a numeroși militari și în condițiile izbînzii și apărării revoluției, în care „drapelul național urma să îndeplinească aceleași roluri mobilizatoare ca și cel din armata regulată, nu a fost greu și nici imposibil să se aleagă ca model tricolorul oștirii“³⁷, cealaltă prin care se susține adopta-

³¹ Generalul Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 32 ; Muzeul militar central, dos. nr. 11/1936, Corespondență privitoare la drapele, p. 64.

³² Muzeul de Istorie al R. S. România, proves-verbal nr. 1266 din 15 februarie 1971 : a primit nr. de intrare în muzeu 350. La Casa memorială Avram Iancu a avut nr. de inventar 59.

³³ Ștefan Pascu, *Muzeul Avram Iancu*, în *Probleme de muzeografie*, Cluj, 1957, p. 18. Aprecieră prof. Pascu se referea numai la drapelul tricolor transilvănean de la Casa memorială Avram Iancu.

³⁴ Printre semnatarii căruia se numără N. Bălcescu, A. G. Golescu, C. A. Rosetti, I. C. Brătianu ș.a.

³⁵ *Anul 1848 în Principatele Române*, tom. I, București, 1902, p. 567.

³⁶ *Ibidem*, p. 670.

³⁷ Constantin Căzănișteanu, *În legătură cu drapelele instituite în timpul revoluției muntene de la 1848*, în *Materiale de istorie și muzeografie*, Muzeul de istorie a orașului București, vol. IV, p. 266.

rea sa ca drapel de stat în 1848 sub influența franceză³⁸ — sînt desigur plauzibile. Dar, deși nu sînt contestate sau contestabile, nici una din acestea separat, și nici împreună — presupunînd că ele ar fi coexistat și că fiecare ar fi avut partea sa de influență — nu explică pe de-a-ntregul situația. Căci rămîne totuși neelucidată problema : de ce încă în mai, la Blaj, românii transilvăneni s-au adunat sub steagul tricolor ; de ce chiar în Țara Românească, la 9 iunie la Islaz³⁹ și la 11 iunie în București⁴⁰, deci înainte ca decretul guvernului provizoriu din 14 iunie să fi ființat, masele s-au ridicat la acțiune sub steagul tricolor.

Tot numai existența unei tradiții mai vechi în acest sens pentru toți românii ar putea explica faptul. Cuvîntul lui Mihail Kogălniceanu, rostit în ședința de la 26 martie 1867, conține o referire prețioasă privitoare la aceasta. El sublinia că „drapelul tricolor... este un ce mai mult“ decît drapelul Unirii Principatelor, „el este drapelul naționalității române din toate țările locuite de români“⁴¹. Dar cum Kogălniceanu afirma că drapelul tricolor este un ce „mai mult“ și nu „mai vechi“ decît drapelul Unirii Principatelor, nu putem ști dacă el se referea la semnificația pe care tricolorul o căpătase pentru toți românii de la Unire și pînă atunci. În 1867, sau subînțelegea o mai veche tradiție comună. Deși datele pe care le deținem pentru moment nu dau posibilitatea unei încheieri definitive, apreciem totuși că ele toate converg spre confirmarea existenței unei mai vechi tradiții în folosirea tricolorului românesc.

Din timpul revoluției de la 1848 din Țara Românească nu se mai păstrează decît un singur steag, presupus de generalul Radu Rosetti⁴² ca steag de gardă națională și confirmat ca atare de descoperirile de arhivă mai recente ale locotenent colonelului Constantin Căzănișteanu⁴³.

Acesta este *steagul de gardă națională al orașului Slatina, jud. Olt*, intrat în colecția Muzeului de Istorie al R.S. România⁴⁴ tot prin filiera Muzeului militar central, care l-a primit de la Arsenalul Armatei în decembrie 1919⁴⁵.

Pinza drapelului are formă dreptunghiulară, de 1,24 m X 1,10 m și este confecționată din mătase tricoloră, foarte fină, avînd culorile așezate orizontal, cu albastru în partea superioară, galben la mijloc și roșu în partea inferioară, care este și cea mai afectată de vreme. De altfel, întreaga pînză este tăiată, cu unele bucăți lipsă, iar pentru conservare a fost introdusă și fixată în tul dublu, probabil la Muzeul militar, în deceniul patru al sec. XX-lea. O nouă intervenție pentru consolidarea sa s-a făcut în anul 1973 la Muzeul de Istorie al R.S. România.

³⁸ Col. P.V. Năsturel, *op. cit.*, p. 69.

³⁹ Gh. Bibescu, *Domnia lui Bibescu*, vol. II, București, 1894, p. 367 ; A. Christofi, *Amintiri și fapte generoase din viața mea publică*, Craiova, 1897, p. 6.

⁴⁰ C. Colescu Vartic, 1848. *Zile revoluționare*, București, 1898, p. 149.

⁴¹ Cf. col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 71.

⁴² Gen. Radu Rosetti, *Garda națională. Scurt istoric. Rostul ei în războiul din 1877—1878*, București, 1943, p. 4. (extras din „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice“, seria III, tom. XXV, mem. 10).

⁴³ Constantin Căzănișteanu, *op. cit.*, p. 268—269.

⁴⁴ Nr. de intrare în Muzeul de Istorie al R. S. România 5770, fiind înregistrat în baza procesului verbal 2901 din 29 mai 1971.

⁴⁵ Muzeul militar central, proces verbal din 23 decembrie 1919, primirea 5/1919. În colecțiile acestui muzeu a avut nr. de inventar 1552, iar nr. vechi de inventar 4329.

Inscripția care figurează pe pînză amintește de deviza revoluției muntene și indică localitatea și județul cărora a aparținut respectivul steag. Ea este pictată cu litere chirilice, dispuse pe trei rînduri pe cele trei culori : pe albastru „Frăție-Dreptate“, pe galben „județul Oltu“, iar pe roșu „orașul Slatina“. Felul în care sînt îmbinate culorile dovedește că el a fost executat destul de curînd după izbucnirea revoluției, atunci cînd dispozițiile decretului privitor la steag nu fuseseră încă pe deplin înțelese⁴⁶. Este și motivul pentru care, la 13 iulie 1848, guvernul provizoriu al Țării Românești a dat un nou decret în care, în afara menționării faptului că stindardele vor fi tricolore — albastru închis, galben deschis și roșu carmin —, preciza și dispunerea lor : „Lîngă lemn vine albastru, apoi galben și apoi roșu filfind“⁴⁷.

Precizarea făcută arată clar că steagurile conforme intenției guvernului aveau culorile dispuse vertical și că toate cele confecționate după data noului decret nu puteau avea așezat tricolorul decît în acest mod. Un asemenea exemplar nu ni se mai păstrează însă în original, ci numai în unele reprezentări grafice de epocă⁴⁸.

Referitor la momentul de importanță deosebită al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 — care prin hotărîrea adoptată, ca și Transilvania să se unească cu România, încheie procesul făuririi statului național unitar — muzeul posedă *trei steaguri tricolore ale unor delegații participante la această adunare și unul care a aparținut gărzii naționale din Alba Iulia*.

La cele trei steaguri tricolore reține atenția faptul că au culorile dispuse orizontal, cu albastru în partea superioară, galben la mijloc și roșu în partea inferioară — deci în modul în care se înfățișau cele din timpul revoluției de la 1848 din Transilvania sau unele din exemplarele din Țara Românească și ulterior din România dinaintea legii din 1867⁴⁹ — și nu vertical, cum se prezentau steagurile oficiale în România la acea dată.

Două dintre ele au fost primite de la Muzeul de Istorie din Alba Iulia⁵⁰ : unul are dimensiunile pînzei de 2,35 m X 1,00 m⁵¹ și fiecare dintre cele trei fișii de culori diferite terminate la partea flotantă în formă de unghi, cu vîrfurile în afară ; la celălalt, a cărui pînză este de 1,30 m x 0,75 m⁵², nu se mai păstrează decît fișiile de culoare roșie și

⁴⁶ Elena Popescu și Constantin Căzănișteanu, *Piese din colecția de drapele a Muzeului militar central*, în „Revista Muzeelor“, an. III, nr. 2, 1966, p. 139.

⁴⁷ *Anul 1848 în Principatele Române*, tom. II, București, 1902, p. 477.

⁴⁸ Astfel este reprezentat de A. Billecocq în *Album Moldovo-Valaque ou guide politique et pittoresque à travers les Principautés du Danube*, editat la Paris în anul 1848 (cf. col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 56—57).

⁴⁹ Prin legea din 1867 se hotăra ca organizarea culorilor drapelului să fie următoarea : albastru lîngă hampă, galbenul în mijloc, iar roșu în margine, flotînd (vezi P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 96). Deci, culorile drapelului erau dispuse vertical. În felul în care fuseseră fixate prin decret și de către guvernul provizoriu în timpul revoluției de la 1848, iar nu orizontal, așa cum se găseau în fapt la drapele militare din anii 1834—1858 sau la steagurile din vremea Unirii. Dispunerea pe verticală a culorilor s-a păstrat în România permanent din 1867 și pînă astăzi.

⁵⁰ Muzeul de Istorie al R. S. România, proces-verbal nr. 1268 din 15 februarie 1971.

⁵¹ Nr. de intrare în Muzeul nostru 408.

⁵² Ibidem.

galbenă, cea albastră fiind distrusă complet. Ele se termină la partea flotantă tot în formă de unghi cu vârful în afară. Se pare că primul drapel are hampă proprie, din lemn, vopsită în negru.

Cel de-al treilea drapel tricolor provine de la Muzeul de Etnografie din Lupșa⁵³, jud. Alba. Pinza sa are dimensiunea de 1,90 x 1,20 m și este prinsă de o hampă de lemn, în vârful căreia se află un buchet de busuioc; la partea liberă, fiecare din culorile care compun pinza se termină în formă de unghi, avînd în vîrf cîte un ciucure în culoarea respectivă. De hampă mai este legată o eșarfă tricoloră, terminată la capete cu cîte un ciucure.

Pinza tricoloră a fost confecționată din lînă de către femeile lupșene, într-o zi și o noapte, pentru ca delegația din comună să poată să participe la Marea Adunare de la Alba Iulia cu steagul în frunte⁵⁴. După reîntoarcerea delegației în Lupșa, steagul a fost păstrat în casa învățătorului Ceapă Sebastian, unul dintre participanții la adunare, de unde a trecut la directorul Muzeului de Etnografie din Lupșa, Albu Pamfilie.

După ce aceste steaguri au fost preluate de Muzeul de Istorie al R.S. România, dată fiind uzura lor, pinzele celor două care au tricolorul întreg au fost introduse și fixate în tul dublu⁵⁵, în primele luni ale anului 1971.

Steagul gîrzii naționale din Alba Iulia a fost primit de la Muzeul de Istorie din Alba Iulia⁵⁶ și prezintă interes îndeosebi pentru inscripția pe care o conține și care exprimă bucuria izbînzii unei năzuinți de secole a poporului nostru: „Visul de veacuri se îndeplinește“. În afara acestor cuvinte pline de adîncă semnificație, pe pinza respectivă mai sînt înscrise denumirea unității căreia i-a aparținut steagul și anul marelui eveniment: „Legiunea română MDCCCXVIII“. Inscripția este cusută cu negru pe fondul bej al pînzei, pe care se mai află un corb lucrat cu negru și cafeniu.

După forma pe care o are partea păstrată a steagului respectiv — aproximativ un cerc cu diametrul de 0,57 m, avînd o prelungire ovală în partea inferioară pînă la completarea dimensiunii de 0,80 m — aceasta nu poate fi pinza propriu-zisă a drapelului, ci numai un fragment din ea, probabil partea ce se găsea aplicată pe centrul acesteia; s-ar putea chiar ca fondul general al pînzei să fi fost tricolor, ceea ce ar corespunde atît tradiției, cît și aspectului celorlalte steaguri care dăinuiesc de la acea dată. Și această parte de drapel a fost introdusă și cusută în tul dublu, după aducerea sa la muzeul nostru.

⁵³ Muzeul de Istorie al R. S. România, proces-verbal nr. 1267 din 15 februarie 1971; a primit nr. de intrare în muzeu 354.

⁵⁴ În adresa către Muzeul de Istorie al R. S. România, înregistrată de acesta cu nr. 5503 din 29 noiembrie 1972, ca și în unele relatări verbale, tov. Albu Pamfilie, directorul Muzeului de Etnografie din Lupșa, care a preluat și păstrat steagul respectiv, ne furnizează aceste informații prețioase privind istoricul său.

⁵⁵ Operația a fost efectuată cu concursul Muzeului de Artă al R. S. România, în atelierele sale de restaurare.

⁵⁶ Muzeul de Istorie al R. S. România, proces-verbal nr. 1751 din 2 aprilie 1971; a primit nr. de intrare în muzeu 4193.

Steagul domnesc din Țara Românească din timpul lui Alexandru Dimitrie Ghica (1834—1842) provine de la Muzeul militar central⁵⁷, în ale cărui colecții a intrat în anul 1919, venind de la Arsenalul Armatei⁵⁸, unde se păstrase pînă atunci. Col. P. V. Năsturel, care îl semnalează pentru prima dată, îl socotește steag domnesc din perioada menționată⁵⁹; dr. A. Velcu îl consideră însă drapel militar din anii 1830—1834⁶⁰.

Partea din pînză, ce se păstra încă în perioada în care steagul a fost descris de col. P. V. Năsturel, dădea posibilitatea să se vadă că fondul său era de culoare crem deschis, ceea ce ne îndreptățește să-l considerăm steag domnesc și nu steag militar din anii 1830—1834, știut fiind că Regulamentul organic stabilea ca flamurile armatei din Țara Românească să fie bicolore — galben și albastru⁶¹.

Astăzi pinza este foarte uzată, nu se mai păstrează decît mici porțiuni din ea, introduse în tul dublu⁶² de dimensiunile 1,60 X 1,60 m, fără să se mai poată distinge pictura inițială, descrisă de col. P. V. Năsturel ca reprezentîndu-i pe Sf. Gheorghe călare pe un cal alb omorînd o scorpie, pe o parte, și pe arhanghelul Mihail suflînd într-o trîmbiță, pe cealaltă parte⁶³. Hampa de lemn se termină în vîrf cu un glob de metal galben, pe care col. P. V. Năsturel indica și existența unei acvile cu zborul luat, încoronată princiar și cu crucea în cioc, din același metal.

Dela Muzeul militar central a fost primit și *steagul domnesc din Țara Românească din timpul lui Gheorghe Bibescu* (1842—1848)⁶⁴, păstrat pînă în 1919 tot la Arsenalul Armatei⁶⁵. Și asupra acestui steag există cele două păreri diferite ale celor doi autori⁶⁶; aceleași motive ca și pentru steagul precedent ne determină să-l acceptăm ca steag domnesc.

Pinza sa este de mătase roșie și are formă dreptunghiulară de 1,00 m X 0,90 m, fiind introdusă pentru conservare în tul dublu, operație care s-a realizat la Muzeul militar în anii 1930—1939⁶⁷. Pe o față a pinzei este pictat un scut în centrul cărnii se află o acvilă cruciată, cu zborul jos; susținători ai scutului sînt doi lei, iar sub acesta se găsesc încrucișate arme și stindarde, toate însemne domnești. Pe cealaltă față este pictat Sf. Gheorghe călare, omorînd o scorpie.

⁵⁷ Muzeul de Istorie al R. S. România, proces-verbal nr. 2540 din 4 mai 1971; a primit nr. de intrare în muzeu 8928. La Muzeul militar central a avut nr. de inventar 14024; iar nr. vechi de inventar 3996.

⁵⁸ Muzeul militar central, proces-verbal din 23 decembrie 1919, primirea nr. 5/1919.

⁵⁹ Col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 53—54.

⁶⁰ A. Velcu, *Steagurile României*, în *Enciclopedia României*, vol. I, 1938, p. 78.

⁶¹ Art. 429 din Regulamentul ostășesc pentru miliția pămîntenească a Principatului Valachiei, în *Regulamentul organic*, București, 1832.

⁶² Pinza a fost introdusă în tul la Muzeul militar înainte de 1937 („Buletinul Muzeului Militar Național”, an. I, nr. 2, 1937, p. 22).

⁶³ Col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 53—54.

⁶⁴ Muzeul de Istorie al R. S. România, proces-verbal nr. 2901 din 29 mai 1971; a primit nr. de intrare în muzeu 5805. La Muzeul militar central a avut nr. de inventar 8709, iar nr. vechi de inventar 4181.

⁶⁵ Muzeul militar central, proces-verbal din 23 decembrie 1919, primirea nr. 5/1919; „Buletinul Muzeului Militar Național”, an. II, nr. 3—4 din 1938—1939; p. 19.

⁶⁶ P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 53—54; A. Velcu, *op. cit.*, p. 78.

⁶⁷ „Buletinul Muzeului Militar Național”, an. II, nr. 3—4, 1938—1939, p. 19.

Fig. 1. Steag al Agiei din
Țara Românească, 1822.

Fig. 2. Drapel de
batalion de infan-
terie din armata
Moldovei, 1834.

Fig. 3. Steag de gardă națională din orașul Slatina, județul Olt, 1848.

Fig. 4. Steag al revoluționarilor români din Transilvania de la 1848.

Fig. 5. Steag domnesc din timpul lui Alexandru Ioan Cuza.

Steagul domnesc din timpul lui Alexandru Ioan Cuza este cel mai reprezentativ exemplar pe care îl posedă muzeul din această categorie de steaguri. El are pînza tricoloră⁶⁸, iar culorile sînt așezate orizontal, cu roșu în partea superioară, galben la mijloc și albastru în partea inferioară. Pe centrul pînzei este pictată stema Principatelor Unite — acvila și capul de bour — încadrată de drapele tricolore puțin înclinate în afară, avînd deasupra o coroană princiară. De-o parte și de alta a coroanei se află o inscripție, al cărui conținut este edificator : „Unirea Principatelor. Fericirea Românilor. Trăiască A. Ioan I”⁶⁹. Starea actuală de uzură a pînzei nu mai face vizibilă decît parțial această semnificativă inscripție. Hampa din lemn se termină în vîrf cu un glob metalic pe care se află o acvilă.

Și acest steag a fost primit de la Muzeul militar central⁷⁰, în colecțiile cărui datează din anul 1919, provenind de la Arsenalul Armatei⁷¹, odată cu un alt exemplar, tot din epoca Unirii, puțin diferit și care se pare că l-a precedat pe cel descris mai sus⁷².

Steagul din colecția muzeului nostru este considerat de col. P. V. Năsturel ca fiind făcut în anul 1863, în perioada în care „se recunoscuse necesitatea contopirii guvernelor”. Dar unirea deplină fusese proclamată de Al. I. Cuza încă la 11 decembrie 1861, astfel că, în anul 1862, ea devenise un fapt împlinit, în ziua de 24 ianuarie a celui an reprezentanții moldoveni și munteni întrunindu-se pentru prima dată într-un singur guvern și o singură cameră la București. De aceea, înclinăm să credem că steagul datează chiar din 1862, deoarece nici un element nou nu a intervenit în anul 1863 care să determine o schimbare de drapel. Că el s-a păstrat pînă la sfîrșitul domniei lui Al. I. Cuza ne-o confirmă dispunerea culorilor, identică celei menționate de „Almanahul român din 1866” : „Drapelul tricolor, împărțit în trei fâșie, roșiu, galben și albastru așezat orizontal : roșiu sus, albastru jos și galben la mijloc”⁷³.

Din categoria drapelelor militare, muzeul posedă unul dintre primele exemple distribuite miliției pămîntene organizate prin Regulamentul organic și anume *drapelul de batalion de infanterie din armata Moldovei, model 1834*. El se încadrează lotului provenit de la Muzeul militar central⁷⁴ și pe care acesta l-a primit în 1919 de la Arsenalul Armatei⁷⁵.

⁶⁸ Formatul său era dreptunghiular de 2,13 m/1,80 m. (vezi col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 81) ; în prezent are o formă aproape pătrată, parte din pînă fiind distrusă. Pentru o mai bună conservare pînza a fost fixată în tui dublu.

⁶⁹ Col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 81.

⁷⁰ Muzeul de Istorie al R. S. România, proces-verbal nr. 2901 din 29 mai 1971 ; a primit nr. de intrare în muzeu 5777.

⁷¹ Muzeul militar central, proces-verbal din 23 decembrie 1919, primirea nr. 5/1919 ; la Muzeul militar a avut nr. de inventar 1785, iar nr. vechi de inventar 4220.

⁷² Steagul domnesc aflat la Muzeul militar central, considerat ca datînd din 1859, are pînza puțin mai mică, tot tricoloră, dar cu albastru situat în partea superioară, iar stema Principatelor Unite neîncadrată de drapele tricolore. Și inscripția, care nu se mai păstrează însă astăzi, era diferită (vezi col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 82—83).

⁷³ „Almanahul român pe anul 1866”, București, 1866, p. 37.

⁷⁴ Muzeul de Istorie al R. S. România, proces-verbal nr. 2540 din 4 mai 1971 ; a primit nr. de intrare în muzeul nostru 8927.

⁷⁵ Muzeul militar central, proces-verbal din 23 decembrie 1919, primirea nr. 5/1919 ; la Muzeul militar central a avut număr de inventar 1643, iar număr vechi de inventar 4179.

Pinza drapelului este un pătrat cu latura de 1,44 m, din mătase dublă bicoloră, avînd culorile dispuse în așa fel, încît, pe fondul general albastru, culoarea roșie formează, în cele patru colțuri, cîte un pătrat cu latura de 0,40 m. Pe o față, pe fondul albastru din centrul pinzei, se află pictat capul de bour cu o stea cu opt colțuri între coarne și o coroană princiară deasupra, iar pe cealaltă Sf. Gheorghe călare; în patratele roșii din colțuri se găsesc, pe prima față, cîte o stea în opt colțuri, iar pe a doua monograma „M” a domnitorului Mihail Sturdza. Pinza, destul de uzată, a fost introdusă în tul dublu, în anii 1930—1934, de către Muzeul militar⁷⁶. Hampa este de lemn negru, fără vîrf.

Drapelul a fost înmînat unității în ziua de 8 noiembrie 1834, în cadrul festivităților care au avut loc cu acest prilej în fața bisericii Sf. Spiridon din Iași, în prezența domnitorului, după sfințirea lui de către mitropolitul țării⁷⁷. În înalta poruncă de zi nr. 27 din noiembrie 1834, citită cu acest prilej în fața oștirii — infanterie și cavalerie — așezate în careu, se arăta că sultanul a aprobat „Miliției Noastre dreptul de a avea steag, după modelul de Noi propus, după care s-au înființat acel cu nr. 1 pentru Infanterie și acel cu nr. 2 pentru Cavalerie... Aceste semne astăzi înțlia oară sînt înfățișate înaintea ochilor voștri spre a primi cerească bună cuvîntare, de unde prin bisericăască sfințire, să va răvărșă și asupra voastră harul cel mîntuitor, întărindu-vă cu virtute oștășească și cu dragostea Patriei...”⁷⁸. Remarcăm în acest text două probleme care rețin îndeosebi atenția: pe de o parte faptul că drapelul bicolor — roșu și albastru —, cu stema țării pe centru, era numai aprobat de sultan, inițiativa instituirii lui ca și modelul adoptat aparținînd domnitorului Moldovei; pe de altă parte, domnitorul dorea ca steagul să constituie un mijloc de îmbărbătare a ostașilor, de insuflare a curajului și a dragostei de patrie.

Drapelul a rămas în dotarea unității pînă în anul 1849, cînd noul domnitor al Moldovei, Grigore Alexandru Ghica, a distribuit altele noi⁷⁹.

Dintre steagurile distribuite în anul 1849 deținem *drapelul Batalionului 2 al Regimentului 1 de infanterie din Țara Românească*⁸⁰, acordat unității respective de domnitorul Barbu Știrbei, în cadrul solemnității de pe cîmpul Colentinei din 21—22 noiembrie 1849, pe baza ordinului de zi nr. 143 din 15 noiembrie al aceleiași an⁸¹.

Pinza de formă pătrată, cu latura de 1,40 m, este tricoloră, avînd culorile dispuse orizontal, cu roșu în partea superioară, galben la mijloc și albastru în partea inferioară.

În centrul pinzei, pe culoarea galbenă, se află o acvilă neagră, coronată și cruciată care ține în ghiare un buzdugan și o spadă, iar în cele

⁷⁶ „Buletinul Muzeului Militar Național”, an. II, nr. 3—4, 1938—1939, p. 19.

⁷⁷ „Buletin, foaie oficială”, Iași, an. II, nr. 86 din 8 noiembrie 1834, p. 468—469.

⁷⁸ Ibidem, p. 469.

⁷⁹ Col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 59. E. Popescu, *Drapele înmîinate unităților oștirii din Moldova în perioada 1834—1858 în colecțiile Muzeului militar central*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, MMC, nr. 2—3, 1969—1970, p. 299.

⁸⁰ Muzeul de Istorie al R. S. România, număr de intrare în muzeu 5865.

⁸¹ „Buletinul Oficial al Prințatului Țării Românești”, București, nr. 111 din 5 decembrie 1849, p. 443—444.

patru colțuri cite o acvilă de dimensiuni mai mici⁸². Hampa din lemn negru se termină în vîrf cu o acvilă de metal, cruciată și coronată.

Din cauza deteriorării pinzei, aceasta a fost introdusă și fixată în tul dublu, operație executată în anul 1930 la Muzeul militar⁸³, în colecțiile căruiua steagul a intrat din 1919, venind de la Arsenalul armatei⁸⁴. În anul 1971 a trecut de la Muzeul militar central în patrimoniul muzeului nostru⁸⁵.

Dat fiind aspectul său asemănător cu drapelele distribuite armatei muntene în anul 1834 de către domnitorul Al. Dim. Ghica⁸⁶, acest steag a fost la un moment dat clasat ca model 1834⁸⁷. Sînt însă indicii care ne îndreptătesc să-l considerăm ca făcînd parte dintre cele șase steaguri distribuite oștirii de domnitorul Barbu Știrbei în anul 1849⁸⁸ și rămase în dotare pînă în anul 1863, cînd au fost depuse la Arsenalul Armatei⁸⁹, unitățile primind drapele noi, cu stema întrunită a celor două principate.

O importanță deosebită prezintă *drapelul Regimentului 7 infanterie de linie*⁹⁰ model 1863, fiind unul dintre puținele exemplare care se mai păstrează⁹¹ din acele steaguri tricolore înmîinate pentru prima oară armatei române unificate, după desăvîrșirea Unirii. Solemnitatea distribuirii acestora a avut loc la 1 septembrie 1863, pe platoul de la Cotroceni, unde, în afara domnitorului, a miniștrilor, a înaltului cler, a unor demnitari civili și a unităților militare, se mai afla adunată o mulțime considerabilă. După sfințirea lor, drapelele au fost încredințate comandanților corpurilor respective de către domnitorul Alexandru Ioan Cuza, care a rostit cu acest prilej o emoționantă cuvîntare, primită cu viu entuziasm de trupe și de populație⁹². Cerîndu-le ostașilor să jure că vor păstra cu onoare și fără pată steagurile acordate, corespunzînd astfel încrederii și speranței ce țara întreagă și-a pus în oaste, domnitorul sublinia valoarea

⁸² Inițial în colțuri se afla monograma domnitorului Barbu Știrbei. În timpul căimăcămiei, însă, aceasta a fost înlocuită cu acvilele actuale, căimăcămii neavînd dreptul de a aplica pe steagurile oștirii monogramele personale (vezi col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 61—62).

⁸³ „Buletinul Muzeului Militar Național”, nr. 5—6/1939—1940, p. 29—30.

⁸⁴ Muzeul militar central, proces-verbal din 23 decembrie 1919, primirea 5/1919.

⁸⁵ Muzeul de Istorie al R. S. România, proces-verbal nr. 2901 din 29 mai 1971.

⁸⁶ Steagurile militare distribuite de Al. Dim. Ghica aveau pinza tot tricoloră, iar în centrul lor figura acvila, așa cum fuseseră aprobate prin hățșeriful împărațesc din 1834 („Buletinul, Gazetă oficială”, nr. 34 din 14 octombrie 1834, p. 147).

⁸⁷ În fișele de gestiune de la Muzeul militar central și în Catalogul steagurilor, întocmit de A. Potoski și A. Velcu și aflat în mss. la Biblioteca Muzeului militar central.

⁸⁸ Vezi E. Popescu și C. Căzănișteanu, *Cu privire la cele mai vechi drapele tricolore ale oștirii din Țara Românească*, în „Revista Muzeelor”, nr. 2/1969, p. 173—174; „Revista Artileriei”, an. XVI, București, martie 1902, p. 249—251.

⁸⁹ Col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 61—62.

⁹⁰ Unitatea a luat ființă în 1860, fiind al IV-lea regiment creat în Muntenia și al VII-lea pe întreaga armată a Principatelor Unite („Monitorul oastei”, nr. 45, din 19 noiembrie 1860, p. 771; Mr. I. Popovici, *Organizarea armatei române*, partea a II-a, Roman, 1902, p. 174).

⁹¹ Din cele 17 drapele distribuite în 1863 („Monitorul oastei”, nr. 5 din 5 septembrie, 1863, p. 754—755) se mai păstrează numai 4 exemplare — 3 aflate în colecțiile Muzeului militar central și unul la muzeul nostru.

⁹² Biblioteca Academiei R. S. România, Arh. Al. I. Cuza, mapa IX, mss. rom. 4865, f. 113; „Monitorul oastei”, nr. 5 din 5 septembrie 1863, p. 757.

de simbol a drapelului, semnificația sa profundă : „Steagul e România ! Acest pământ bine-cuvîntat al Patriei, stropit cu sîngele străbunilor noștri și îmbelșugat cu sudoarele muncitorului. El este familia, ogorul fiecăruia, casa în care s-au născut părinții și unde se vor naște copiii voștri.

Steagul este încă simbolul devotamentului, credinței, ordinei și al disciplinei ce reprezintă oastea ! Steagul este totodată trecutul, prezentul și viitorul Țării ; întreaga istorie a României !⁹³.

În cuvîntarea domnitorului se găsesc și unele indicații ce dovedesc că acestea erau, într-adevăr, primele drapele pe care le distribuia, deoarece pînă atunci unitățile păstrasera „steagurile cele vechi... suvenire triste de vreme ce ele înfățișau Țerile despărțite“⁹⁴. Or, de-abia acum, în 1863, acestea erau înlocuite cu steaguri tricolore, avînd pe ele stema Principatelor Unite, chiar dacă intenția acordării lor data încă din 1861⁹⁵. Presupunerea — că au mai fost distribuite drapele și în 1861 și că cel la care ne referim ar face parte dintre acestea⁹⁶ — nu se confirmă prin nici un document de epocă, iar referirile domnitorului cu prilejul distribuirii din 1863 nu lasă în nici un caz posibilitatea întrevederii unei alte înmînări de drapele anterioare acestuia.

Drapelul Regimentului 7 infanterie de linie, model 1863, a fost primit de la Muzeul militar central⁹⁷, căruia i-a fost transmis de Arsenalul Armatei în 1919⁹⁸. El are pînza dreptunghiulară de 1,22 m X 1,00 m confecționată din mătase dublă tricoloră, culorile fiind dispuse orizontal, cu roșu în partea superioară, galben la mijloc și albastru în partea infe-

⁹³ „Monitorul oastei“, nr. 5 din 5 septembrie 1863, p. 756 ; col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 78.

⁹⁴ Cu această ocazie, domnitorul Al. I. Cuza prezenta drapelul tricolor ca reunind „colorile provinciilor-surori, după cum voința unanimă a Românilor a unit pe capul Meu coroanele ambelor Țări“ („Monitorul oastei“, nr. 5 din 5 septembrie 1863, p. 756).

⁹⁵ Faptul se poate constata din Ordinul de zi pe toată oastea nr. 305 din 14 septembrie 1861 : „Urmînd a se da corpurilor noi stendarde cu Marca Principatelor Unite, se ordonă regimentelor de infanterie și cavalerie a trimite pe dată la Minister cîte 40 galbeni fiecare corp...“ („Monitorul oastei“, nr. 53 din 20 septembrie 1861, p. 802). Dar nimic nu dovedește că această intenție a fost finalizată înainte de 1863. În afara greutăților survenite din cauza timpului necesar pentru strîngerea banilor, comandarea și confecționarea drapelelor, mai era și problema fixării stemei Principatelor Unite, care în 1861 nu fusese și nu putuse fi în orice caz rezolvată.

⁹⁶ A. Velcu consideră (vezi *Steagurile României*, în *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938, p. 81) că drapelele clasate de P. V. Năsturel ca model 1863, deci și drapelul la care ne referim, datează din anul 1861, bazîndu-și afirmația pe Înaltul ordin de zi nr. 274 din 19 martie 1863, în care se arăta că „de la anul 1861 pînă acum Regimentelor 6 și 7 și Batalioanelor de geniu și vînători nu li s-au dat drapele, nefiind hotărîtă nici o emblemă...“. Dar faptul că unităților nou create în anul 1860, cum este cazul celor menționate, nu li se dăduseră încă drapele pînă în martie 1863, nu ne poate conduce la concluzia că celorlalte unități mai vechi li se acordaseră drapele în 1861, ci acestea le aveau pe cele anterioare Unirii. Dacă un alt model ar fi existat după înfăptuirea Unirii și pînă la drapelele distribuite în septembrie 1863, ar fi fost foarte simplu ca unităților nou create să li se fi înmînat tocmai asemenea drapele, ceea ce nu s-a întîmplat însă.

⁹⁷ Muzeul de Istorie al R. S. României, proces-verbal nr. 2901 din 29 mai 1971 ; a primit nr. de intrare în muzeul nostru 5783.

⁹⁸ Muzeul militar central, proces-verbal din 23 decembrie 1919, primirea nr. 5/1919 ; la Muzeul militar a avut nr. de inventar 1762, iar nr. vechi de inventar 4222.

rioară. Pe centrul pînzei este pictată o acvilă, pe pieptul căreia se află stema Principatelor Unite — acvila și capul de bour întrunite pe un scut timbrat cu o coroană princiară —, iar sub aceasta o panglică roșie cu inscripția „Honor et Patria“. În cele două colțuri libere ale pînzei găsim monograma „A“ a domnitorului Alexandru Ioan Cuza. Mătasea, fiind deteriorată de vreme, a fost fixată în tul dublu, probabil la Muzeul militar. Hampa din lemn se termină în vîrf cu o acvilă cruciată, așezată pe un cartel, care are pe ambele fețe inscripția „Honor et Patria“.

Drapelul a fost în serviciul unității pînă în anul 1866, cînd s-a depus la Arsenalul Armatei, Locotenența domnească distribuind drapelurile noi⁹⁹.

Dintre steagurile sub faldurile cărora ostașii români s-au acoperit de glorie în timpul războiului pentru cucerirea independenței naționale, muzeul nostru posedă *drapelele Regimentului 6 infanterie de linie, Regimentelor 6, 10 și 14 de dorobanți, Batalionului 4 de vînători, Regimentului 3 de artilerie și stindardele Regimentelor 3 și 7 de călărași*. Toate au venit de la Muzeul Militar Central¹⁰⁰, în colecțiile căruia cele mai multe au intrat în anul 1928, provenind din sala tronului de la palatul regal din București¹⁰¹, unde fuseseră depuse în 1902, în urma distribuirii de drapele noi unităților, cu prilejul împlinirii a 25 de ani de la proclamarea independenței de stat a României¹⁰². Deși înmînate în două etape — 1874 și 1877 —, steagurile menționate sînt același model, denumit de col. P. V. Năsturel model 1872, deoarece atunci s-a hotărît comanda-re-a lor.

În anul următor, 1873, în timp ce ministru de război era generalul Ion Em. Florescu, s-au comandat la Casa Collani et C-nie din Berlin 24 drapele și 10 stindarde¹⁰³. Printre acestea se numără și drapele Regimentului 6 de dorobanți, Batalionului 4 de vînători și stindardele Regimentelor 3 și 7 de călărași pe care le posedă muzeul nostru.

Ele au fost distribuite unităților în cadrul ceremoniei care a avut loc la Băneasa la 14 octombrie 1874, după ce în seara precedentă pînzele steagurilor fuseseră ținute pe hampe în sala tronului din București, în prezența domnitorului Carol I, a delegaților corpurilor respective, a unor înalți demnitari și a misiunilor militare străine¹⁰⁴. La Băneasa, la solemnitatea desfășurată în prezența celor deja amintiți și a unităților militare ce urmau să-și primească steagul, a participat și o mare mulțime, numărul celor prezenți ridicîndu-se la circa 50 000¹⁰⁵.

⁹⁹ P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 91.

¹⁰⁰ Muzeul de Istorie al R. S. România, proces-verbal nr. 2540 din 4 mai 1971 și proces-verbal nr. 2901 din 29 mai 1971. Ele au primit următoarele numere de intrare în muzeu: 5800, 8978, 8970, 8972, 5832, 8971 și respectiv 8973 și 5804.

¹⁰¹ Muzeul militar central, proces-verbal din 15 noiembrie 1928, primirea de la Palatul regal. La Muzeul militar central au avut nr. de inventar 2243, 9531, 2218, 9963, 2108, 2247 și respectiv 2233 și 2246. Numai drapelul Batalionului 4 vînători și stindardul Regimentului 7 călărași nu aparțin acestui lot, ci au intrat în colecțiile Muzeului militar ulterior.

¹⁰² Col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 132; mr. I. Popovici, *Organizarea armatei române*, vol. III, Roman, 1903, p. 451—453.

¹⁰³ Col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 111.

¹⁰⁴ *30 de ani din domnia militară a regelui Carol I al României, 1866—1896*, București, 1899, p. 82, 87—88.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 87.

În Înaltul ordin de zi adresat ostașilor la acea dată se exprima încrederea că, adunați în jurul steagurilor primite, vor dovedi în orice întîmplare că cuvintele „Onoare și Patrie” înscrise pe ele, sînt și mai adînc înscrise în inimile lor; totodată ei erau îndemnați: „Jurați că veți apăra întotdeauna aceste steaguri și că veți fi gata a vă jertfi viața pentru țara voastră, a cărei pază în onoarea și drepturile ei vă este încredințată sub aceste semne!”¹⁰⁶ Nu aveau să treacă decît trei ani, pînă cînd avîntul și eroismul de care ostașii noștri au dat dovadă să consfințească pe cîmpurile de bătălie din sudul Dunării cucerirea independenței naționale.

Pentru unitățile care și-au primit drapelele în anul 1877 — cum este cazul Regimentelor 10 și 14 de dorobanți și a Regimentului 3 de artilerie¹⁰⁷ — intervalul pînă la marea confruntare avea să fie cu mult mai scurt. Într-adevăr, la 17 iulie 1877, la cartierul general de la Poiana, s-au sfințit și s-au distribuit steagurile noilor regimente de dorobanți și de artilerie. Înaltul ordin de zi nr. 29, adresat acestor unități, sublinia însemnătatea momentului: „Dîndu-vă drapelul corpului, vă încredințez onoarea României, pe care o pun astfel sub scutul curajului, devotamentului și abnegațiunii voastre. Pentru prima oară se prezintă solenina ocaziune de a primi drapelul în preziua mergerei pe cîmpul de onoare; căutați a-l încununa d-o nemuritoare glorie. Nu uitați niciodată că drapelul este simbolul patriei...”¹⁰⁸ La 27 august avea să aibă loc prima biruință românească din întîriturile din fața Griviței, iar la 30 august eroicele episoade pentru cucerirea acestei redute.

Drapelele înmîinate unităților la 17 iulie 1877 fuseseră comandate tot la Casa Collani et C-nie din Berlin și sosiseră în țară la 25 iunie 1877¹⁰⁹. Ele erau foarte puțin diferite de cele distribuite în anul 1874¹¹⁰.

Caracteristic pentru drapelele model 1872, acordate corpurilor în 1874 sau în 1877, este faptul că au pinza tricoloră, culorile fiind dispuse vertical, cu albastru lîngă hampă. Pe centrul pinzei figurează stema României, iar în colțuri, în interiorul unei ghirlande din frunze de laur, cifra lui Carol I. Pe drapel aceste elemente apar pictate; la stindarde ele sînt brodate cu fir de mătase. În ambele cazuri pinza tricoloră este din mătase dublă, de formă patrată, cele două fețe fiind identice. Dimensiunile însă diferă: la drapele latura pătratului este de circa 1,50 m, iar la stindarde de circa 0,45 m. Pinzele drapelelor sînt foarte distruse de vreme și de gloanțele vrăjmașe din timpul războiului de independență; părțile care s-au păstrat au fost fixate în tul dublu; și la stindarde, la care pinza s-a conservat mai bine, aceasta a fost introdusă în tul.

¹⁰⁶ „Monitorul oficial”, nr. 228 din 1874, p. 1311.

¹⁰⁷ Prin Înaltul decret nr. 2195 din 26 noiembrie 1876 se înființau încă opt regimente de dorobanți, cu nr. 9—16, care aveau să se formeze de la 1 ianuarie 1877. La 5 februarie 1877, prin Înaltul decret nr. 211, se creau și încă două regimente de artilerie cu nr. 3 și 4 („Monitorul oastei”, nr. 35 din 9 decembrie 1876, p. 810; ibidem, nr. 6 din 18 martie 1877).

¹⁰⁸ „Monitorul oficial”, nr. 163 din 1877, p. 4556; *Istoricul războiului din 1877—1878. Participarea României la acest război. Lucrare făcută de mai mulți ofițeri*, Partea I-a, București, 1887, p. 213—214.

¹⁰⁹ „Revista artileriei”, an. XV, iunie 1901, București, p. 591.

¹¹⁰ Vezi col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 113—119.

La toate steagurile model 1872 hampele sînt din lemn negru, terminate în vîrf cu o acvilă, așezată pe un cartel care are inscripția „Onoare și patria” pe o față și numărul și numele unității pe cealaltă față. Pe hampă se mai află prinsă o brătară metalică tot cu numărul și numele unității. De hampă este legată cravata drapelului, formată dintr-o eșarfă tricoloră, terminată la capete cu cîte un ciucure din fir.

Pentru vitejia pe care ostașii unităților respective au dovedit-o în luptele desfășurate la Grivița (Regimentul 6 infanterie de linie, Regimentele 6, 10 și 14 dorobanți), la Plevna (Regimentul 6 infanterie de linie, Regimentele 6 și 14 dorobanți, Batalionul 4 de vînători, Regimentele 3 și 7 de călărași), la Rahova (Regimentele 6 și 10 dorobanți), la Smîrdan și Vidin (Regimentul 6 infanterie de linie și Regimentul 3 de artilerie)¹¹¹ drapelele lor au fost decorate cu „Crucea Trecerea Dunării”. Pentru izbînda strălucită obținută la Smîrdan la 12 ianuarie 1878, trei regimente, printre care și Regimentul 6 infanterie de linie, au primit și ordinul „Steaua României”¹¹². Decorarea drapelelor unităților participante la războiul pentru cucerirea independenței naționale a avut loc la 8 octombrie 1878, în cadrul festivităților de la Băneasa, prilejuite de intrarea triumfală a trupelor în București. În Ordinul de zi citit cu această ocazie se arată că a fost aleasă „această zi memorială (a intrării triumfale a armatei în capitala țării), spre a pune la drapelele armatei aducerea aminte nepieritoare a trecerii Dunărei și a decora drapelele regimentelor cari, la Smîrdan, au lăsat o urmă mai mult despre vitejia română. Această amintire va îndemna pe urmașii voștri a fi demni de voi, precum voi ați fost demni de străbunii voștri și drapelul vostru va fi de-a pururea respectat ca și numele de român”¹¹³.

În anul următor, la 23 septembrie 1879, Regimentului 6 infanterie de linie i-a mai fost acordată, la Galați, din partea princepelui Milan Obrenovici al IV-lea al Serbiei medalia militară sîrbă „Bravura Militară”¹¹⁴.

Ultimele steaguri militare de care ne ocupăm sînt cele care au aparținut unităților participante la primul război mondial, dintre care prezentăm drapelele Regimentelor 36 și 70 de infanterie și drapelul Regimentului 5 de artilerie. Ele au fost preluate de la Muzeul militar central¹¹⁵, în ale cărui colecții au intrat venind de la unitățile respective.

¹¹¹ *Istoria resboiului din 1877—1878. Participarea României la acest resboi. Lucrare făcută de mai mulți ofițeri*, Partea I-a, București, 1887, p. 203, 249, 251; Partea II-a, București, 1898, p. 468—470, 659, 661, 668, 757—758; Partea III-a, București, 1898, p. 961, 965; mr. N. Nicolescu, *Pagini istorice din faptele Regimentului 10 dorobanți*, în „Revista Armatei”, an. XX, nr. 5, mai 1902, p. 243—247.

¹¹² „Monitorul oastei”, nr. 5 din 25 martie 1878, p. 89; Gral. St. I. Fălcoianu, *Istoria resboiului din 1877—1878*, București, 1895, p. 234; „Revista Artileriei”, an. XV, iunie 1901, București, p. 595.

¹¹³ *Istoricul resboiului din 1877—1878. Participarea României la acest resboi. Lucrare făcută de mai mulți ofițeri*. Partea a III-a, București, 1898, p. 1078—1079.

¹¹⁴ „Monitorul oficial”, nr. 20 din 20 noiembrie 1879, p. 501; „Revista Artileriei”, an. XV, iunie 1901, București, p. 596.

¹¹⁵ Muzeul de Istorie al R. S. România, proces-verbal nr. 2901 din 29 mai 1971; au primit nr. de intrare în muzeul nostru 8977, 5834 și respectiv 5859. La Muzeul militar central aveau următoarele numere de inventar: 19598, 1202 și respectiv 2104.

Cel mai vechi dintre ele este drapelul Regimentului 5 de artilerie, care a fost acordat unității la 10 mai 1884¹¹⁶, cîțiva ani după constituirea acesteia¹¹⁷. Regimentul 36 de infanterie, creat la 1 aprilie 1909 sub denumirea de Regimentul Vasile Lupu nr. 36, a primit drapelul la 10 mai 1909 în cadrul solemnității care a avut loc la mitropolie, după sfîntirea steagurilor ce urmau să fie distribuite. Cu o seară înainte, în sala tronului de la palatul regal din București, avusese loc ținutirea pînzelor pe hampe, în prezența înaltelor oficialități civile și militare, a atașatorilor militari străini și a delegaților regimentelor ce aveau a primi drapele¹¹⁸.

Încredințînd drapelul fiecărui comandant de regiment, regele Carol I le-a recomandat acestora „să le păstreze cu cinste și să le apere cu singele lor”. Primind drapelul unității sale, comandantul Regimentului Vasile Lupu nr. 36 a declarat: „Un nou regiment de infanterie, adăugat la forța armatei scumpei noastre țări, înseamnă alți 3 000 de ostași cari vor ști să lupte pentru Țară... după exemplele date de strămoșii noștri, cari cu puterea inimii lor, mai presus de toate, a minții și a brațului lor, au doborît înzecitul număr al dușmanilor. Însemnează alte 3 000 de inimi oțelite, cari vor ști să păstreze gloria străbună și fala neamului... alte 3 000 de baionete cari vor pătrunde în piepturile aceloră ce încă nu ar fi învățat să ne respecte cum merităm”¹¹⁹. Era angajamentul ostașilor că nu vor precupeți nici un efort pentru apărarea gliei strămoșești, era angajamentul că vor face zid cu piepturile lor împotriva dușmanului, așa cum întregul regiment va ști să se mobilizeze în luptele de la Mărășești din vara anului 1917, pentru a transforma în fapt chemarea comandantului Armatei I-a: „Pe aici nu se trece”.

La 10 mai 1914 i-a fost înminat drapelul și Regimentului 70 infanterie, constituit la 1 aprilie al aceluiași an¹²⁰, cînd numărul celor 40 de regimente de infanterie existente la acea dată a fost dublat. Pentru vitejia dovedită de unitate în luptele purtate în campania din 1916 și în vara anului 1917, drapelul regimentului 70 infanterie a fost decorat cu Crucea comemorativă 1916—1918 și cu Ordinul Mihai Viteazul cl. III-a. În brevetul de decorare nr. 327 din 19 aprilie 1918, aflat de asemenea în muzeul nostru, prin care Regimentului 70 infanterie îi era decernat ordinul Mihai Viteazul cl. III-a se arată că vitejii acestei unități au luptat cu energie la Cotele 891 și 895 de pe Răchitașul Mic, dînd dovadă „de cel mai frumos spirit de sacrificiu și de un puternic pătrosism”.

Pînzele acestor trei drapele, tăiate de vreme, cu unele bucăți lipsă, au fost introduse și fixate în tul dublu. Formatul lor este dreptunghiular, iar dimensiunile variază între 0,90 x 0,65 m și 1,15 x 0,73 m. Confectionate din mătase dublă tricoloră, ele au culorile dispuse vertical, cu albastru lîngă hampă și roșu liber. Pe centrul pînzei se află pictată stema țării situată într-o ghirlandă mare de frunze aurii la drapelul

¹¹⁶ „Revista Artileriei”, an. XV, iunie 1901, București, p. 601; *Treizeci de ani de domnie ai regelui Carol I*, vol. II, 1881—1896, București, 1897, p. 90; „Anuarul Armatei Române pe anul 1914”, București, 1914, p. 263.

¹¹⁷ Regimentul 5 artilerie s-a creat prin Înaltul decret nr. 1000 din 7 aprilie 1881 („Monitorul oastei”, nr. 13 din 4 mai 1881, p. 201—202; mr. I. Popovici, *op. cit.*, p. 224).

¹¹⁸ „Revista Artileriei”, an. XXIII nr. 6, iunie 1909, p. 354—356.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 357.

Regimentului 5 de artilerie și într-o ghirlandă mai mică din frunze argintii la drapelul Regimentului 70 de infanterie; la drapelul Regimentului 36 de infanterie aceste elemente nu mai pot fi distinse. În colțurile pînzelor se află cifra regelui Carol I, tot în interiorul unor mici ghirlande de frunze. Ambele fețe sînt identice.

Hamele de lemn, vopsite în negru, se termină în vîrf cu cite o acvilă așezată pe un cartel, care are pe o parte inscripția „Onoare și Patrie“, iar pe cealaltă numele și numărul unității. De hampă este legată cravata drapelului, terminată la cele două capete cu cite un ciucure din fir. Tot de hampă sînt prinse decorațiile cu panglicile lor ¹²¹.

O altă categorie de steaguri din colecția muzeului nostru este reprezentată de cele care au aparținut unor formațiuni cvasimilitare. Printre acestea se numără *steagul Agiei din Țara Românească din timpul domniei lui Grigore Dimitrie Ghica* (1822—1828), provenit de la Muzeul militar central ¹²², unde a fost transferat de la Arsenalul Armatei în anul 1919 ¹²³.

Pînza, de formă dreptunghiulară, avînd dimensiunile de 2,40 x x 2,10 m, este din mătase gălbuie și are două fețe. Pe centrul uneia se află pictată o acvilă neagră, sub care se văd urmele unei inscripții, al cărui conținut este redat de col. P. V. Năsturel: „Făcutu-s-au acest steag al Agiei la prefacerea Domnilor dintre pămînteni ai Țării-rumănesci Maria Sa Grigore Dimitrie Ghika voevod, cu anii 1822, prin epistasia Domnului vel Aga Mihăiță Filipescu“ ¹²⁴. În jurul acvilei se găsește o ghirlandă timbrată cu o coroană princiară, iar în partea inferioară o balanță. Cealaltă față este asemănătoare, diferența constînd în faptul că în locul acvilei este reprezentată Buna Vestire. Fiind uzată de vreme, pînza a fost introdusă în tul dublu înainte de 1937 la Muzeul militar ¹²⁵.

Hampa este din lemn și se termină cu o acvilă, care se pare că nu a aparținut steagului respectiv, col. P. V. Năsturel menționînd în lucrarea sa — unde redă foarte detaliat descrierea steagurilor de la Arsenalul Armatei în 1903 — numai existența hampei, fără vîrf.

Tot în această grupare se încadrează și *steagurile de dorobanți de județ*, distribuite de domnitorul Barbu Știrbei, în anul 1852, în dorința de a apropia cît mai mult aceste formațiuni teritoriale de sistemul de organizare al armatei permanente ¹²⁶. Dintre acestea, muzeul nostru

¹²⁰ „Anuarul Armatei Române pe anul 1914“, București, 1914, p. 212.

¹²¹ La drapelul regimentului 70 infanterie sînt prinse: medalia „Avîntul Țării“, 1913, cu panglică, „Crucea comemorativă 1916—1918“ cu panglică și barete și ordinul „Mihai Viteazul“ cl. III-a cu panglică.

¹²² Muzeul de Istorie al R. S. României, proces-verbal nr. 2901 din 29 mai 1971. A primit nr. de intrare în muzeu 5767.

¹²³ Muzeul militar central, proces-verbal din 23 decembrie 1919, primirea nr. 5 din 1919. La Muzeul Militar a avut nr. de inventar 14.023, iar nr. vechi de inventar 3995.

¹²⁴ Col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 46.

¹²⁵ *Steagul Agiei (din timpul domnitorului Grigore Dimitrie Ghica 1822—1828)*, în „Buletinul Muzeului Militar Național“, an. I, nr. 2 din 1937, p. 20.

¹²⁶ Col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 59. Prin „Legea pentru organizarea dorobanților de județe“ din 1850 se hotăra ca aceștia să depună jurămint ca și militarii oștirii permanente, iar de instrucția și disciplina lor să se ocupe doi colonei inspectori, luați dintre ofițerii activi (Lt. col. V. Nădejde, *Centenarul renașterii armatei române (1830—1930)*, Iași, 1930, p. 75—76).

deține trei exemplare și anume : al dorobanților din județul Prahova, al celor din județul Vlașca și al celor din județul Gorj.

Toate au pînzele de formă dreptunghiulară¹²⁷, cu dimensiuni de cca. 1,00 x 0,85 m, fiind confecționate din mătase tricoloră, care, din cauza uzurii, a fost introdusă în tul dublu. Culoarele sînt dispuse orizontal, cu roșu în partea superioară, galben la mijloc și albastru în partea inferioară. Pe centrul pînzei, în interiorul unei ghirlande din frunze de stejar și laur, este pictată o acvilă neagră ce ține în ghiare un scut albastru, cu marca județului : un cerb pentru județul Prahova, trei copaci pentru județul Vlașca și o cupă pentru județul Gorj. În colțurile pînzei se află, tot în interiorul unei ghirlande, cîte o acvilă mai mică la steagul dorobanților din județul Gorj și inițiala „B” a domnitorului Barbu Știrbei la celelalte două. Hampa din lemn se termină în vîrf cu o acvilă de metal, cruciată și coronată.

Aceste steaguri au rămas în dotare pînă în anul 1863, cînd au fost depuse la Arsenalul Armatei¹²⁸. În anul 1919 au trecut de aici la Muzeul militar¹²⁹, iar în 1971 au intrat în colecțiile muzeului nostru¹³⁰.

Exemplarele la care ne-am referit reprezintă, desigur, numai o parte din colecția de steaguri — dacă nu prea numeroasă¹³¹, în orice caz extrem de valoroasă — a Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România. Piese muzeistice de netăgăduită valoare documentară, constituind totodată mărturii prețioase ale luptei și aspirațiilor poporului nostru în decursul zbuciumatei sale istorii, steagurile alcătuiesc acea categorie de exponate în fața cărora vizitatorii se opresc cu emoție și pietate, impresionați de faptele străbunilor și mobilizați de dorința de a aduce un cît mai susținut efort la făurirea unui viitor strălucit patriei noastre.

DRAPEAUX DE LA COLLECTION DU MUSÉE D'HISTOIRE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE

— Résumé —

En soulignant la signification spéciale des drapeaux dans le cadre d'un musée, l'auteur s'arrête sur quelques-uns des précieux exemplaires qui se trouvent dans les collections du Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie, datant des années 1821—1918, qu'on groupe, pour les traiter plus systématiquement, dans les catégories suivantes :

¹²⁷ Deși col. P. V. Năsturel le prezintă ca avînd forma pătrată, cu latura de 0,90 cm. (P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 59).

¹²⁸ Col. P. V. Năsturel, *op. cit.*, p. 61.

¹²⁹ Muzeul militar central, proces-verbal din 23 decembrie 1919, primirea nr. 5 din 1919. Au avut nr. de inventar 1555, 14.030 și 14.036.

¹³⁰ Muzeul de Istorie al R. S. România, proces-verbal nr. 2901 din 29 mai 1972 ; au primit nr. de inventar în muzeu 5774, 5867 și 5880.

¹³¹ În țara noastră cea mai numeroasă colecție de steaguri este deținută de Muzeul militar central din București. Ea se compune din exemplare variate, din diferite perioade istorice, cele mai multe fiind, desigur, drapele militare.

— drapeaux en connexion avec les grands soulèvements des masses à la lutte pour la justice sociale et nationale, parmi lesquels se trouve le drapeau de Tudor Vladimirescou, un drapeau de la garde nationale du temps de la révolution de 1848 en Valachie, deux exemplaires de drapeaux de révolutionnaires transylvains de la même période, et quatre drapeaux de ceux qui ont participé à la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia le 1 décembre 1918 ;

— des drapeaux princiers du temps d'Alexandru Dimitrie Ghica, Gheorghe Bibescu et Alexandru Ioan Cuza ;

— des drapeaux militaires, dont un exemplaire de l'année 1834, de Moldavie, un autre de Valachie de l'année 1849, un autre de ceux qu'on a distribué en 1863 à l'armée roumaine unifiée, plusieurs des unités participant à la guerre pour l'indépendance, d'autres qui ont été témoins aux actions de guerre pendant la première guerre mondiale ;

— des drapeaux qui ont appartenu aux formations quasi-militaires, tels que le drapeau de la Préfecture de police de Valachie en 1822 et trois drapeaux des „dorobanți” de districts de 1852.

En présentant ces drapeaux on a considéré tant leur description, en déterminant la catégorie et la période où ils sont encadrés, que la narration du chemin parcouru par eux depuis la distribution et jusqu'au moment où ils sont entrés dans le patrimoine du Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie. Les appréciations faites en ce sens viennent infirmer ou confirmer les hypothèses antérieures et, en d'autres cas, apportant des données nouvelles concernant le mode dont ils sont constitués, les conditions de leur création, ainsi que l'histoire de ces drapeaux.

LUCRĂRI DE ARTĂ DIN PATRIMONIUL MUZEULUI DE ISTORIE AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA — PREȚIOASE EXPONATE ALE SECȚIEI DE ISTORIE MODERNĂ

de **ION ILINCIOIU**

Una din laturile complexe activități științifice ce se desfășoară în general în muzeele din întreaga țară o constituie selectarea și achiziționarea pieselor care, prin atributele și conținutul lor, ilustrează sau întregesc din punct de vedere muzeografic etape, momente, de o mai mare semnificație sau cu un caracter mai limitat, ale desfășurării unui proces istoric, ale unui eveniment din viața economică, socială și politică a poporului nostru.

Activitate de mare răspundere, depistarea și strângerea valorilor muzeistice se bucură de tot sprijinul material din partea statului.

Cu toate greutățile inerente unei astfel de acțiuni, în rîndul cărora vom menționa în mod aparte necunoașterea de către unii posesori a valorii sau valențelor istorice, documentare, expoziționale a materialelor ce le dețin, numeroase piese de interes major au intrat pînă acum în patrimoniul cultural-muzeistic al țării. Multe din acestea fac obiectul expunerii în sălile diverselor muzee, altele se află pe masa de lucru a cercetătorilor, în laboratoarele de reconstituire, de recondiționare sau își vor aștepta vizitatorii în viitoare expoziții.

Printre piesele intrate în patrimoniul Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România aflăm și o seamă de lucrări de artă. Asupra unora dintre ele, al căror conținut tematic, atribute științifice și documentare sînt demne de a fi reliefate, vom zăbovi.

Patru lucrări ale pictorului D. Stoica¹ ne readuc în actualitate

¹ Ștefan-Stoica I. Dumitrescu (1886—1956) și-a semnat lucrările Stoica D. Urmează cursurile Școlii de arte frumoase din București, iar din 1909, timp de cinci ani, studiază la München, unde își îndreaptă atenția spre însușirea tehnicii compoziției cu personaje multiple și a anatomiei animaliere. Colaborează la mai multe reviste ca „Semănătorul”, „Neamul românesc”, „Albina”, ilustrînd opere ale unor reputați scriitori, printre care M. Eminescu, I. Creangă, P. Ispirescu, M. Sadoveanu.

În anul 1915, deschide la București în sala „Minerva” prima sa expoziție. Temele lucrărilor expuse sînt inspirate din subiecte istorice și cu caracter social.

La declanșarea primului război mondial este mobilizat cu gradul de sublocotenent. Împreună cu Regimentul 40 Călărași ia parte la luptele de la Turtucaia unde este rănit de trei ori. Internat în spital, în toamna anului 1916 este evacuat în Moldova. Ia parte apoi, ca pictor atașat pe lângă Marele Cartier General al armatei române, la principalele lupte desfășurate în vara anului 1917.

În perioada interbelică se afirmă ca unul dintre reputații pictori români. Critici de artă și cronicari ai timpului i-au evidențiat talentul și conținutul tematic al operei, la care am adăuga tenta documentară a lucrărilor sale, inspirate din realitățile vieții. Susține mai multe expoziții, organizate în Capitală în aprilie 1925,

preocupările artistului legate de perioada atât de zbuciumată din istoria poporului nostru cuprinsă între anii 1916—1918.

Multe dintre lucrările lui D. Stoica, al căror subiect este legat de evenimentele ce s-au desfășurat în acești ani, au fost integrate de-a lungul deceniilor în circuitul de valori al patrimoniului muzeal al țării.

În ianuarie 1918 și în anul următor, o parte din desenele și pânzele sale au figurat printre piesele de interes ale expozițiilor organizate la Iași și București, ce reuneau lucrări ale unora dintre reputații pictori și sculptori români, printre care Camil Ressu, Emilian Lăzărescu, Ion Jalea, I. Dimitriu-Birlad, Cornel Medrea. Alături de aceștia, D. Stoica a fost prezent la mai toate luptele purtate de armata română împotriva cotropitorilor în vara lui 1917. Nu a fost luptătorul cu arma în mână, ci artistul militant ce-și va pune talentul și penelul în slujba idealurilor sale patriotice, care erau ale întregului popor român. În același timp, el a zădărnicit durerea, încercarea și chinul la care au fost sortite de vrăjmași și de urgia războiului mii și mii de suflete vitregite, care și-au purtat amarul lipsurilor pe drumurile țării, strămutându-se din loc în loc, pentru a nu îndura umilința cotropirii și a contribui la eliberare.

Observator atent al efortului de maximă încordare al armatei române în anii 1916—1918, Stoica a reușit să lase posterității, prin lucrările sale, o veritabilă frescă evocatoare a acelor vremi de încercare.

Uleiurile pe carton, pe pânză sau pe lemn i-au conferit aprecieri favorabile din partea specialiștilor, făcându-l cunoscut în rîndul unor cercuri largi. Cu aceeași pasiune și-a îndreptat artistul atenția și spre desen. Lucrările sale de acest gen sînt mai rare, și, datorită tocmai acestor împrejurări, ele capătă un plus de valoare.

Subiectele celor trei desene, ca și al acuarelei ce ne rețin atenția se integrează în ciclul de lucrări ale pictorului inspirate de primul război mondial. Toate aceste lucrări sînt semnate și datate 1917. Două dintre ele poartă și dedicații ale autorului pe care le vom menționa la locul potrivit.

februarie 1926, martie 1929. Analiza lucrărilor lui Stoica l-a determinat pe profesorul și criticul de artă Léo Bachelin să apropie unele elemente ale compozițiilor sale de lucrări ale lui N. Grigorescu, apreciind, de pildă, că ceea ce reprezintă carul cu boi pentru marele nostru pictor, pentru D. Stoica era căruța trasă de cai. Opinia criticului avea în vedere, în mod aparte, anatomia calului creionat sau pictat, într-o manieră atât de izbutită de Stoica.

După cel de al doilea război mondial, Stoica D. ocupă postul de restaurator și pictor al Muzeului Militar din București.

Între lucrările mai de seamă ale pictorului menționăm : „Intrarea lui Mihai Viteazul în Alba Iulia“ ; „Proclamația de la Padeș“ ; „Lupta de la Mărășești“ ; „Vlad Tepeș primind pe solii turci“ ; „Tăierea capului lui Mihai Viteazul“. (Datele biografice și în legătură cu opera pictorului au fost selectate din arhiva sectorului de artă românească modernă și contemporană al Institutului de istoria artei al Academiei de Științe Sociale și Politice. Vezi și L. Bachelin, *Esquis esthetique sur l'oeuvre du peintre Stoica D. Avec de nombreuses illustrations du maître dans le texte et hors texte*, ed. „Cartea românească“, Buc. 1926 ; N. Pora, *Un pictor al eroismului străbun : D. Stoica*, în „Flacăra“, an. V, nr. 1/1915, p. 570—571).

Primul dintre acestea, un desen în creion, măsurind 0,90 x 0,55 cm., l-am intitulat „Refugiul”². Stoica a surprins în acest desen unul din nenumăratele convoaie, care, atunci, în decembrie 1916 au luat drumul bejeniei, strămutându-se din teritoriul căzut sub ocupația trupelor germane în Moldova speranței. Vitregiții soartei aveau de înfruntat lipsurile, foametea, gerul năprasnic și vântul care sufla cu furie. Cerul amenințător, gata să se prăvălească, adăuga o notă și mai sumbră decorului și așa dezolant.

Pe drumul în pantă, ce șerpuia, căruțele, înșirate una în spatele celeilalte, transportau bruma de avut a celor care, în ciuda tuturor greutăților, preferaseră a lua calea necunoscutului decât să trăiască sub apăsarea regimului impus de ocupant. Pe marginea drumului, alături de căruțele ce parcă abia se mișcau, cite o femeie își însoțea tot ceea ce putuse strînge sau mai rămăsese din truda familiei.

În prim plan, trasă de un singur cal, o căruță ca toate celelalte. Coviltirul, care acoperea jumătate din lungimea căruței, era desprins pe partea dreaptă de rafalele nemiloase ale vântului. Pe stînga, o măsuță rotundă cu trei picioare scurte și ceaunul pentru mămăligă fuseseră agățate de o leucă. De sub coviltir, adăpostit în spate de o grămadă de fin, se conturează capul înfășurat în basmale al unui copil. Așa, în penumbră, doar fața i se mai distinge. Privirile sale sînt îndreptate în față, unde, la cîțiva pași, mama sa, strîngînd la piept pe mezin sau surioara mai mică, înfruntă vîntul sfîchiuitor. Din ghemotocul acela de toale viața a dispărut parcă. Și totuși nu este așa. Mîinile micuțului strîng, ca într-o îmbrățișare, gîtul viguros al mamei.

Cu dolmanul lung pînă aproape de pămînt și cu broboada trasă peste frunte, femeia aceasta dirză, al cărui obraz poartă semnele unei aspre încercări, are un singur gînd : să ajungă undeva cît mai departe de năpasta ce s-a abătut pe capul tuturor.

În jur, totul este pustiu. Copacul din marginea drumului, lipsit de podoaba-i din vară, străjuiește acolo slăt drumul trecătorilor, amin-tindu-le, prin bucățica de lemn legată transversal cu un curmei de trunchi, așa ca o cruce, de jalea țării. Și aici, departe de bubuitul asurzitor al tunurilor sau de șuieratul gloanțelor, moartea seceră sfîșietor. Este oare mormîntul unui drumeț sau al unuia din miile de ostași răniți, care, în drum spre casa părintească, a poposit pentru totdeauna la rădăcina copacului? Dar, ce importanță mai are acum o astfel de întrebare și pe cine îl mai interesează?

În acest desen, ca dealtfel și în celelalte lucrări de care ne ocupăm, Stoica nu deformează nimic, nu recurge la transfigurări ci, lucid, transpune aîdoma imaginea reală, trecută prin filtrul propriilor sale trăiri.

Următoarele trei lucrări ale pictorului constituie o compoziție narativă al cărei subiect este războiul propriu-zis, cîmpul de luptă cu tot cortegiul său de orori și suferințe.

„Ultima chemare la atac”³ este o acuarelă al cărei titlu ne-a fost sugerat de scena ce ne este înfățișată. În plan central, un fruntaș, pe al cărui epolet se distinge matricola Regimentului 76 Infanterie, căzut

² Muzeul de Istorie al R. S. România, inv. nr. M. 1673.

³ Ibidem, inv. M. 1674. Dimensiuni : 0,87 x 0,53 cm. Lucrarea este datată : „Iași 1917”.

la pământ, se sprijină în palma mînii stîngi, în timp ce dreapta îi stă încheștată pe goarna cu care cheamă, parcă, la un nou atac. Chipiul i s-a pierdut pe undeva, în timpul luptei, iar pușca îi ține tovărășie în apropiere. Privirea îi este ațintită în față, acolo, spre dușmanul care îi cotropise pămîntul strămoșesc. În iureșul luptei a fost rănit la cap, iar acum, sîngerînd, este aproape la capătul puterilor. În spatele său zac cei uciși. În plan mai îndepărtat, roțile și inima unei căruțe sau al unui afet de tun sînt îngropate pe jumătate aproape în pîlnia unei explozii de obuz. Deasupra, cerul negru, cu nori ce nu lasă nici o rază de soare să pătrundă. În această liniște de mormînt, doar semnalul gornistului și ochii săi mari și luminoși amintesc de viață.

Penultima din cele patru lucrări ale lui D. Stoica, achiziționate de muzeu, am intitulat-o „Rugămînta din urmă”⁴.

Este un desen în cărbune pe care artistul i l-a oferit unui ofiter din statul major al armatei cu dedicația : „D-lui colonel Ianide. Stoica D. 1917 Iași 18 aprilie”.

Imaginea surprinde sfîrșitul dureros al unei lupte. Sub cerul plum-buriu, apăsător, întrerupt în zare de o fișie de lumină, totul pare amortit. Înconjurat de camarazi, care căzuseră eroic pe cîmpul luptei pentru apărarea pămîntului patriei, un gornist, cu ultimele puteri, cuprinde cu brațul stîng o troiță. Lasă impresia că aceasta fusese ridicată acolo spre a aminti de vitejia celor ce se stinseseră eroic înainte. În spatele acestora și în față, conturul mormintelor proaspete aproape că au dispărut. Au rămas doar crucile aplecate de suflul exploziilor și retezate de schijele grenadelor sau obuzelor.

Goarna și arma eroului au amuțit, abandonate lîngă muribund. În timp ce acesta, cu privirea înălțată spre icoana de pe troiță își rostește cea din urmă rugăciune. În ochii și închipuirea sa, Christ capătă dimensiunile troiței pe care este crucificat.

Desenul lui Stoica este departe de a fi o lucrare cu temă religioasă cum am fi tentați să apreciem într-un prim moment. Străbate din el atîta umanism și o atît de crudă realitate că ar însemna să deformăm conținutul, mesajul ce-l transmite lucrarea, atribuindu-i alte sensuri și valențe decît cele pe care, desigur, însuși artistul le-a cunoscut și creionat spre aducere aminte.

Ultima din acest ciclu de patru lucrări, sîntem tentați să o intitulăm, fie „Alungarea cotropitorilor”, fie „Pe viață și pe moarte”⁵.

Scena ce ne este înfățișată este străbătută de un profund dramatism. În ograda unei case țărănești, o luptă „corp la corp” este pe cale de a se sfîrși. Baioneta și patul armei au cuvîntul decisiv în această încheștare. Aproape fiecare metru pătrat al spațiului din față al curții este teatrul unei impresionante lupte. La colțul casei, în stînga, cotropitorii sînt puși pe fugă. Cei care au rămas mai în urmă sau au fost surprinși de atacul dezlănțuit al ostașilor români au în priviri spaima morții, care îi determină să mai opună încă rezistență. Sus, în cerdacul

⁴ Muzeul de Istorie al R. S. României, inv. M. 1672. Dimensiuni : 0,80 × 0,56 cm.

⁵ Ibidem, inv. M. 1671. Desenul are 0,73 × 0,57 cm. Artistul a notat în colțul din stînga jos : „D-lui colonel Ianide cu mult respect”, s-a semnat și a menționat data de 18 aprilie 1917.

casei și pe scările ce duc spre acesta, lupta se dă cu aceeași înverșunare. Totul poartă amprenta luptei. Gardul ce împrejmuea casa este aproape distrus; doar undeva, în colțul din dreapta, a mai rămas „în picioare”. La casă, geamurile sînt sparte, iar lemnăria este pe punctul de a se desprinde.

În atmosfera generală, încinsă de înrîncenarea luptei, formele se detașează distinct. Sînt imagini de un profund realism, al căror suport moral l-a constituit însăși patriotismul artistului. Acesta a surprins în desen unele din trăsăturile definitorii care i-au animat pe ostașii români: bărbăția, curajul, vitejia.

Mulți dintre cronicarii expoziției de pictură și sculptură deschise la Iași, la 26 ianuarie 1918. în localul Școlii de arte frumoase, în cadrul căreia au expus lucrări artiștii mobilizați și atașați Marelui Cartier General, remarcă, nu fără temei, simpatia lui Stoica pentru țărănime. Înțelegerea pentru aspirațiile marelui oaste anonime, care, acum, ca și în trecut, cu o inepuizabilă energie, apărau, cu prețul jertfei supreme, pămîntul lăsat moștenire de străbuni, la care își reclamau dreptul de a fi stăpîni pe el. „Adîncă lui simpatie pentru țaran — se remarcă în cronica pe marginea expoziției apărută în «Neamul românesc» —, îl face să descopere nota caracteristică a epocii noastre, nota țărănească. Din cîți au încercat să ne dea Mărășeștii, el singur (D. Stoica — *n.n.*) a izbutit în voinicii aceia aspri, vînjoși, dezbrăcați la cămașe, izbind cu patul puștii”⁶. Peste două zile, N. Iorga, exprimîndu-și într-un succint articol impresiile ce-i dominau cugetul, nota lapidar, printre altele, despre lucrările lui D. Stoica: „Am admirat ca totdeauna largă viziune epică a lui Stoica”⁷.

Este fără îndoială faptul că artistul a cunoscut lîngă ostași vatra sufletului românesc, tăria morală a țăranilor îmbrăcați în uniformă. Spre universul moral și spiritual al acestor oameni necăjiți a fost atras, zugrăvind-i cu simpatia aceluia ce le împărtășea dorurile și năzuințele.

Printre lucrările de artă achiziționate de muzeu atrage atenția și un desen în creion⁸, lucrare executată de cunoscutul grafician Iosif Iser⁹, reprezentîndu-l pe C. Dobrogeanu-Gherea, marcantă personalitate a mișcării socialiste din țara noastră. Unele elemente legate de istoricul

⁶ „Neamul românesc”, an. XIII, nr. 27 din 28 ianuarie 1918.

⁷ Ibidem, nr. 29 din 30 ianuarie 1918.

⁸ Desenul (0,18 x 0,24 cm.) figurează în patrimoniul muzeului la nr. inv. 18003.

⁹ Iosif Iser (1881—1958), reputat pictor și grafician, își face studiile de specialitate la București, München și Paris. Se remarcă încă înainte de primul război mondial prin colaborările sale la mai multe reviste, printre care „Furnica”, „Facla”. Ilustrînd paginile acestora cu desene demascatoare la adresa monarhiei, a regimului burghez-moșieresc și subliniind, totodată, afirmarea și creșterea rolului clasei muncitoare, a mișcării socialiste în viața social-politică a României. În perioada interbelică și după aceea expune numeroase desene și picturi, cu prilejul a diverse expoziții. Prin creațiile sale în desen, a căror coordonată esențială este sinteticul, lapidarul, din care se degajă expresivitatea și accesibilitatea, artistul și-a adus o prețioasă contribuție la dezvoltarea graficii românești de factură militantă. Pentru meritele sale deosebite a fost ales membru al Academiei Republicii Socialiste România. (În legătură cu viața și opera artistului, vezi la Paul Constantin, *Grafica politică a lui Iser*, ESPLA, București, 1955; Petre Comarnescu, *Iosif Iser*, Ed. Meridiane, București, 1965; Al. Busuiocanu, *Iser, cu 25 reproduceri*, Ed. „Ramuri”, Craiova, 1930; Marin Mihalache, *Iosif Iser*, Ed. „Meridiane”, București, 1968; 50 de figuri contemporane, Ed. „Flacăra”, București, 1913).

acestui desen, ca și cele privitoare la existența și păstrarea lui pînă în zilele noastre, îi conferă acestuia o valoare deosebită. În rezumat, detaliile constau în următoarele :

În 1910, revista de factură socialistă „Viața socială”¹⁰ publică în numărul său pe luna noiembrie un desen a lui I. Iser reprezentîndu-l pe C. Dobrogeanu-Gherea, așa cum îl cunoaștem din fotografiile primului deceniu al secolului nostru. Prețiosul original al desenului românesc, fie se pierduse, fie se afla uitat undeva, între copertile vreunui dosar.

Recenta achiziție a muzeului, reliefind, de la primul contact, izbitoroarea asemănare a acesteia cu portretul lui Gherea semnat de același Iser în „Viața socială”, a pus în actualitate o mai veche preocupare personală privitoare la supraviețuirea originalului lucrării amintite.

Analiza comparativă a desenului cu reproducerea din „Viața socială” a evidențiat în final concluzia că lucrarea graficianului pe care o deținem a constituit ori un desen „personal”, executat de Iser cu scopul de a-l păstra pentru sine sau a i-l dăruia lui Gherea, ori un exemplar inițial, după care autorul dorea să se ghideze în eventualitatea publicării portretului remarcabilului gînditor și militant socialist.

Problema originalului din 1910 rămîne deci a fi rezolvată în viitor. Achiziția constituie, în adevăr, o lucrare originală a lui Iser, deosebit de valoroasă. Două amănunte însă, lipsite de semnificație, am putea spune, ne determină să apreciem că desenul nostru nu este originalul pe care l-a avut la dispoziție redacția „Vieții sociale”, dar că acesta a ținut locul „modelului” după care Iser a executat un exemplar pentru revistă. Afirmația noastră are în vedere coincidența tuturor detaliilor desenului cu reproducerea. De la acestea face excepție doar un amănunt. În reproducere, deci și în exemplarul de redacție al lui Iser, conturul mincii, de la haina pe care o purta Gherea, sus la umăr, pe o distanță de aproape 1 cm, este trasat printr-o linie ușor curbată. Insignifiantul detaliu lipsește din desenul nostru. Apoi, este de semnalat și un alt amănunt, care nu afectează însă în nici un fel desenul. Pe originalul reprodus în „Viața socială” autorul a scris în josul lucrării numele celui pe care-l creionase, lucru care l-a considerat lipsit de importanță pentru un desen ce urma să-i rămînă lui — desenul achiziționat de noi.

Este neîndoielnic că, ținînd seama de toate aceste elemente, bine-cunoscutul grafician a pus la dispoziția redacției revistei „Viața socială” un exemplar identic cu cel pe care îl deținem, intervenind doar prin menționarea identității personajului și cu un mic retuș de contur vestimentar.

Patrimoniul Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România s-a îmbogățit și cu o altă lucrare de artă, al cărui subiect îl constituie marea ridicare la luptă a țărănimii, pentru dreptate și echitate socială din primăvara anului de luptă și speranță — 1907.

Mulți dintre artiștii plastici ai epocii, printre care Ștefan Luchian, Gabriel Popescu, Iosif Iser, Ary Murnu, Francisc Șirato, au surprins în lucrările lor — crochiuri, desene, caricaturi, pînze ce au învins timpul — evenimentele anului marli răscoale.

¹⁰ Vezi în acest sens, *Presă muncitorească și socialistă din România*, vol. 2 (1900—1921), partea II-a (1907—1916), Ed. Politică, București, 1960, p. 274—296.

Dintre toți, desigur, cel mai de seamă cronicar plastic al robilor pământului de la începutul secolului nostru a fost Octav Băncilă, a cărui operă dedicată țăranimii române și năzuințelor sale exprimate atunci, în 1907, ca și totdeauna, a cuprins un ciclu de 17 lucrări, cele mai multe din ele astăzi pierdute.

Două considerente ne impun aprecierea că lucrarea, de curind achiziționată de muzeu, este o piesă aparte. Într-o primă ordine de idei, ea aduce în circuitul reflectării de factură plastică a evenimentului un nume nou: Toma Gh. Tomescu, un pictor de prin părțile Ploieștilor aproape necunoscut. Apoi se reliefează cel de-al doilea considerent, deși acesta nu se situează pe un plan secundar. Tabloul pictorului Tomescu, un ulei pe pânză de 0,65 x 0,40 cm¹¹, este executat și datat în chiar anul răscoalei — 1907. Prin aceasta el capătă, pe lângă atributele de ordin artistic, și valențele unui document de epocă, de o manieră deosebită în raport cu documentul de arhivă.

Pictorul surprinde în lucrarea sa un episod din timpul răscoalei. Scena se desfășoară noaptea, la lumina făcliilor improvizate de răsculați. De aceea, mulțimea capetelor se pierde în negura nopții. În fața grupului, luminate palid de torțele din spate, se disting siluetele în mișcare ale conducătorilor. Coasele, furcile de fier și de lemn se leagănă deasupra mulțimii.

Este o imagine adeseori descrisă de contemporanii răscoalei și surprinsă în unele desene care au văzut lumina tiparului în acel timp, dar niciodată reflectată într-o asemenea manieră.

Din păcate, calitatea uleiurilor și-a spus cuvântul cu anii. Imaginea de ansamblu a lucrării suferă din această pricină. Inițial, culorile tabloului au fost, desigur, mai contrastante, punând în valoare ceea ce autorul a dorit să reliefeze. Acum, însă, un vâl cernit a acoperit aproape întreaga lucrare. Tratată de specialiști, spre a-i reda calitățile din anul execuției, pânza pictorului Toma Tomescu va constitui un exponat demn de toată atenția.

Pentru istorici, existența în țara noastră, ca vechime, a imaginii chipului impunător și atât de bine cunoscut al întemeietorului socialismului științific, titan al gândirii revoluționare și conducător al proletariatului, Karl Marx, n-a constituit o problemă deosebită.

Cercetări mai vechi au reliefat la timpul potrivit reproducerea, pentru prima oară în presa română, a portretului lui Karl Marx. Era ziua de 19/31 decembrie 1871 când revista lui Iosif Vulcan, „Familia“, reproducea pe prima sa pagină o reușită gravură reprezentând bustul lui Marx.

Fără îndoială că unii dintre cititorii români ai primei ediții în limba franceză a „Capitalului“, tipărită la Paris în 1872 și răspândită și în România, au putut cunoaște figura dascălului proletariatului din reproducerea pe care această ediție o insera.

În presa și publicațiile mișcării muncitorești și socialiste din România de la sfârșitul veacului trecut și primii ani ai secolului nostru, portretul lui Karl Marx a fost reprodus de nenumărate ori.

¹¹ Muzeul de Istorie al R. S. România, inv. nr. 19 817.

O altă achiziție a Muzeului de Istorie al R. S. România, un bust în bronz, reprezentându-l pe Karl Marx¹² a relevat câteva elemente demne de a fi reținute. Mai întâi, ineditul acestei lucrări. Apoi, faptul că bustul a fost executat de către sculptorul român Spiridon Georgescu¹³ în anul 1919 și turnat în bronz în același an.

Impresionat de figura geniului proletariatului, a cărui operă teoretică și acțiune practică vor rămâne nepieritoare, Spiridon Georgescu se încumetă să modeleze în urmă cu șase decenii chipul lui Marx. A vrut, după cum mărturisește însuși sculptorul, ca, și în acest fel, generația lui, copiii noștri și urmașii lor să-l cunoască pe Karl Marx.

Și sculptorul a reușit să dea posterității o lucrare aparte. Nu a recurs la gigantism, așa cum a făcut-o, la comandă, în diverse alte lucrări. Și-a dedicat timpul acestei opere fără să i se impună dimensiuni, canoane manieriste, elemente auxiliare, dictate de oficialități. Portretul lui Karl Marx, tipărit de Editura Socialistă și răspândit în mii de exemplare pe cărți poștale ilustrate în întreaga țară, i-a ținut locul marelui dispărut.

Lucrarea are o înălțime de 32 cm, iar baza, în formă de pătrat, are latura de 14 cm. Pe latura din față a bazei, care constituie și soclul bustului, ce sugerează monolitul pietrelor de granit, parcă atunci extrase prin spargere din masivul carierei, sculptorul a gravat numele aceluia către care urcă privirea noastră: KARL MARX și, imediat, dedesubt, anii: 1818—1883.

Deasupra, bustul lui Karl Marx, așa cum îl cunoaștem în ultimii săi ani de viață. Pe latura stângă a soclului, numele sculptorului și anul execuției — 1919. După cum își amintește sculptorul¹⁴, lucrarea executată de el în gips a fost expusă chiar în anul modelării sale și mult timp după aceea în vitrina „Librăriei Socialiste” de pe fosta stradă Sf. Ionică, acolo unde își avea sediul Partidul Socialist din România și redacția ziarului său. Tot sculptorul ne-a menționat că a făcut mai multe replici din ipsos ale lucrării, care au fost difuzate apoi prin intermediul aceleiași librării în rîndul muncitorilor din Capitală. Din cele relatate

¹² Ibidem, inv. nr. M. 890. Lucrarea se află expusă în sala nr. 39 a muzeului.

¹³ Cunoscut îndeosebi prin lucrarea executată în 1925 și dedicată armiei geniului, „Leul” de la Cotroceni, Spiridon Georgescu s-a făcut remarcat în perioada interbelică, atunci cînd a dăltuit mai bine de 40 lucrări. În marea lor majoritate, acestea au fost comandate de autorități sau persoane particulare. Ceea ce atrage atenția asupra sa, sînt lucrările în care sculptorul, depășind canoanele manierismului, dobîndit, de altfel, încă în anii studiilor făcute în Italia, vădește o adîncă sensibilitate la receptarea figurilor și a evenimentelor care impulsionează desfășurarea proceselor istorice. Membru al P.S.D.R. încă din anul 1910, Spiridon Georgescu face parte din rîndurile acelei pleiade de oameni de artă și cultură care, trecuți pe la școala ideilor socialiste, vor imprima lucrărilor lor un adînc caracter militant. Dintre cele mai semnificative lucrări ale sale, care impresionează prin vibrantul mesaj social ce-l transmit, menționăm: „Încrucișarea brațelor” — alegorie grevistă executată în 1919, „Internaționala” — dăltuită în 1920, compozițiile „Vagabondul” și „Țăran în repaos”, alegoria „1907”, ca și busturile militantului socialist Vasile Anagnoste și a scriitorului Gala Galaction.

¹⁴ În legătură cu amintirile artistului despre lucrare și amănuntele pe care le-a dat, prezentate de noi succint în text, vezi *Nota privitoare la discuția purtată la 16 septembrie 1972 de autor cu sculptorul*, Muzeul de istorie al R. S. România, nr. de înreg. D. 40.

nouă rezultă că nu el a fost acela care a turnat în bronz lucrarea pe care muzeul o deține în patrimoniul său. Aceasta, după propriile sale mărturisiri, a fost turnată după original de lucrătorii de la Atelierele Căilor Ferate din București tot în anul 1919.

Materialul din care a fost executat originalul, ca de altfel și replicile făcute atunci, n-au rezistat timpului. Dar inițiativa luată de muncitorii ceferiști, care, se pare, au turnat două exemplare după original, se dovedește a fi fost fericită. Datorită acestei împrejurări, a învins deceniile o lucrare ce merită a fi consemnată așa cum se cuvine.

**TRAVAUX D'ART DU PATRIMOINE DU MUSÉE D'HISTOIRE
DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE — PRÉCIEUX OBJETS
EXPOSÉS DANS LA SECTION D'HISTOIRE MODERNE**

— Résumé —

Un certain nombre de travaux d'art entrés dans le patrimoine du Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie attirent l'attention tant par leur contenu thématique, que par leur attributs scientifiques et documentaires aussi.

Quatre œuvres du peintre D. Stoica ramènent en actualité les préoccupations de l'artiste liées à la période tellement tourmentée de l'histoire de notre peuple entre 1916—1918. Leurs sujets sont intégrés dans le cycle d'œuvres du peintre, inspirées par la première guerre mondiale.

Des investigations entreprises dans les matériaux documentaires de ce temps, dans les pages des publications et dans les programmes des expositions que le peintre a organisées, il résulte que les travaux rapportés ont un caractère inédit pour le grand public. D'ailleurs, deux de ces œuvres, comme il résulte aussi des dédicace du peintre notées dessus, ont été offertes en cadeau en avril 1917 à un officier du Grand Quartier Général de l'Armée. Et il est difficile à concevoir que, vu le grand nombre d'œuvres de l'artiste concernant la première guerre mondiale, il aurait eu recours aux travaux offerts, pour organiser ses expositions.

En luttant lui-même l'arme à la main jusqu'à la retraite en Moldavie, ensuite mobilisé comme peintre attaché au Grand Quartier Général, l'artiste a connu auprès des soldats le foyer de l'âme roumaine, la force morale de la grande armée anonyme, des réalisateurs de biens matériaux habillés en uniforme. C'est vers l'univers moral et spirituel de ces hommes besogneux qu'a été attiré le peintre. C'est eux qu'il a peint avec la sympathie de celui qui partage leurs douleurs, ambitions et aspirations, quand ils se sont élevés avec une inépuisable énergie pour lutter, allant jusqu'au sacrifice suprême, afin de défendre et de libérer des envahisseurs la terre laissée en héritage par les ancêtres.

Un dessin au crayon, appartenant au peintre bienconnu pour ses œuvres du domaine de l'art graphique, Iosif Iser, représente C. Dobrogeanu-Gherea, ainsi que nous le connaissons des photographies de la première décennie de notre siècle. L'analyse comparative de ce dessin avec une reproduction du portrait de Gherea, publiée par la revue de facture socialiste „La Vie Sociale“ en son numéro du mois de novembre 1910, a mis en évidence le fait que l'acquisition de notre musée est une œuvre presque identique avec l'exemplaire mis à la disposition de la rédaction de la revue mentionnée. Le petit détail de contour vestimentaire, presque insaisissable, qui n'apparaît pas sur notre dessin, nous a déterminé d'opiner que celui-ci a été un dessin qu'Iser a gardé pour soi, et qu'ensuite il a crayonné d'après lui l'exemplaire pour la „Vie Sociale“ aussi.

Le patrimoine du Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie s'est enrichi aussi avec une autre œuvre d'art, dont le sujet c'est le grand soulèvement à la lutte des paysans au printemps de l'année de sacrifice et d'espérance — 1907. L'œuvre acquise, en huile sur toile, apporte dans le circuit de la réflexion de facture plastique de l'événement un nom moins connu, celui du peintre Toma Gh. Tomescu. Ensuite, dû au fait que l'œuvre a été exécutée l'année même de la révolte et qu'elle est datée 1907, elle acquiert, outre ses attributs d'ordre artistique, aussi les valences d'un document d'archive.

Une autre acquisition de notre musée, un buste en bronze représentant Karl Marx, a relevé quelques éléments dignes d'être retenus. Avant tout, l'inédit de cette œuvre. Ensuite le fait que le buste a été exécuté par le sculpteur roumain Spiridon Georgescu en 1919 et coulé en bronze la même année, d'après l'original, par les ouvriers des Ateliers des Chemins de Fer de Bucarest. L'original du buste que nous détenons a été exposé par le sculpteur l'année de son modelage et beaucoup de temps ensuite dans la devanture de la Librairie Socialiste de l'ancienne rue Sf. Ionică de Bucarest, là où en mai 1921 se sont déroulés les travaux du Congrès pour la transformation du Parti Socialiste en Parti Communiste Roumain.

MĂRTURII REFERITOARE LA ASASINAREA SAVANTULUI NICOLAE IORGA, ÎN TIMPUL TERORII LEGIONARE DIN ZILELE DE 26—27 NOIEMBRIE 1940, EXISTENTE LA MUZEUL DE ISTORIE AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

de **MARCU PARASCHIV**

Evenimentele petrecute în România la sfârșitul lunii august și începutul lunii septembrie 1940, acceptarea dictatului de la Viena, precum și acțiunile întreprinse de masele populare împotriva acestui dictat, agravasera în mod deosebit criza politică a regimului dictaturii regale. Pe plan intern, regele Carol al II-lea se compromisese complet în urma pierderilor teritoriale suferite de România în vara anului 1940, iar datorită legăturilor sale cu monopolurile engleze și franceze, precum și datorită măsurilor de represiune luate cu câțiva ani înainte împotriva mișcării legionare, dictatura regală nu se bucura de nici un fel de încredere în fața Germaniei hitleriste, care domina în această vreme Europa.

Folosindu-se de această situație, cercurile hitleriste și prohitleriste din țara noastră, puternic sprijinite de Germania nazistă, au impus abdicarea regelui Carol al II-lea și instaurarea dictaturii militaro-fasciste, aducând pe primul plan al vieții politice românești pe generalul Ion Antonescu, unul dintre cei mai reacționari oameni politici ai vremii.

La 14 septembrie 1940, Ion Antonescu formează un guvern în care legionarii dețineau importante funcții în stat, iar statul român devenea „stat național legionar”¹.

Crearea statului național legionar a oferit premise pentru afirmarea, în toată plenitudinea, a conținutului criminal, terorist al Gărzii de Fier. Reprimarea singeroasă și suprimarea adversarilor va fi preocuparea centrală a „cămășilor verzi”.

Lunile septembrie, octombrie și noiembrie ale anului 1940 și ianuarie 1941 au fost luni în care bandele legionare au organizat numeroase manifestări, au dezlănțuit acțiuni agresive împotriva populației evreiești, au terorizat și jefuit populația².

Creșterea agresivității și a pericolului social din partea Gărzii de Fier a fost, în această perioadă, nemijlocit legată de încurajarea și înarmarea premeditată și constantă a legionarilor de către organele de stat care le patronau, în mod deosebit de Ministerul de Interne, prin Direcția

¹ „Timpul”, 16 septembrie 1940.

² Vezi M. Fătu, I. Spălățelu, *Garda de Fier — organizație teroristă de tip fascist*, Ed. politică, București, 1971, p. 288—298.

Generală a Poliției, Siguranța Generală, Prefectura Poliției Capitalei, precum și prin intermediul tuturor organelor de poliție locală care fuseseră acaparate de legionari.

Un capitol sumbru al istoriei Gărzii de Fier venite la putere l-au constituit crimele și asasinatele în masă, minuțios pregătite și executate după planuri întocmite din vreme. Între acestea, asasinatele din zilele de 26—27 noiembrie 1940 au constituit un moment în care terorismul și bestialitatea criminalilor legionari au atins cel mai înalt grad.

Lațul asasinatelor din zilele de 26—27 noiembrie va fi deschis de cele săvârșite la închisoarea Jilava. Aici se aflau internați, începând din 16 octombrie, o serie de lideri politici, foști miniștri, foști înalți funcționari ai regimului carlist, învinuiți de „crime și delictе” contra mișcării legionare. În preajma acestor evenimente se aflau deținute în 16 celule ale închisorii Jilava 65 de persoane, dintre care doar 28 erau arestate cu mandate emise de organele de procuratură, celelalte 37 fiind arestate ilegal de legionari. Se aflau închiși la Jilava, printre alții : generalul Gheorghe Argeșanu, fost prim ministru, Victor Iamandi, fost ministru de justiție, generalul Gabriel Marinescu, fost prefect al Poliției Capitalei și fost ministru al Ordinii publice, Moruzov Mihail, fost director al Serviciului secret de informații, colonel Zeciu Vasile, fost prim procuror al Tribunalului militar al Capitalei, generalul Bengliu Ion, fost inspector general al Jandarmeriei³.

- Cu acești arestați, legionarii se vor răfui în noaptea de 26 spre 27 noiembrie 1940, într-un mod care întrece tot ceea ce cunoscuse până acum istoria terorismului acestei organizații. Pentru a se putea acoperi monstruoasa crimă pregătită dinainte și a induce în eroare opinia publică cu privire la adevărații făptași ai crimei, legionarii au ales ca moment prielnic deshumarea osemintelor lui C. Z. Codreanu și a celorlalți legionari uciși în 1938 și care fuseseră înmormântați în incinta închisorii Jilava.

În aceeași noapte membrii legionari au asasinat deținuți aflați încarcerati în celulele Poliției Capitalei⁴, iar în dimineața zilei de 27 noiembrie o serie de foști politicieni printre care : G. Tătăărăscu, M. Ghelmegeanu, general Ilasievici, C. Argetoianu, general Gr. Marinescu, au fost ridicați de la domiciliile lor, cu intenția de a fi uciși, și duși într-o cameră a Prefecturii Poliției Capitalei. Ei au fost salvați, printr-un concurs de împrejurări, datorită intervenției unui funcționar superior din Ministerul de Interne⁵.

Din același plan de asasinare, și ca o continuare a crimelor din noaptea de 26/27 noiembrie, a făcut parte uciderea profesorului Virgil Madgearu și a istoricului de renume mondial, savantul Nicolae Iorga.

Uciderea profesorului Virgil Madgearu s-a petrecut în după-amiaza zilei de 27 noiembrie. El a fost ridicat de acasă, în timpul mesei, pe la ora 14. de o echipă de 6 legionari, care i-au cerut să-i însoțească la Prefectura Poliției pentru „a da o declarație”. Cadavrul său, ciuruit de

³ *Asasinatele de la Jilava, Snagov și Strejnicul, 26—27 noiembrie 1940*, București 1941, p. 10—11.

⁴ *Ibidem*, p. 41—45.

⁵ *Ibidem*, p. 218—221.

gloanțe, a fost descoperit în jurul orei 15,30 în Pădurea Snagov la punctul numit „Coadă lungă”⁶.

În aceeași zi la ora 17,30, aceeași bandă de legionari a ridicat de la masa de lucru, din vila de la Sinaia, pe profesorul Nicolae Iorga. Întrebați care este cauza acestei comportări ei au răspuns că sînt din poliția legionară a Capitalei și trebuie să-l ducă pe Nicolae Iorga urgent la un interogatoriu. În noaptea de 27/28 noiembrie, Nicolae Iorga a fost supus torturii, batjocorit și schingiuit în locuința primarului legionar din comuna Teișani de lingă Vălenii de Munte. A doua zi, 28 noiembrie 1940, pe șoseaua Ploiești-Strejnic, la circa 1 km de Strejnic, în pădurea de salcîmi, la distanța de 15 m de șosea a fost găsit corpul savantului ciuruit de gloanțe și cu capul pleznit. Bruma îl cuprinsese în întregime ca dovadă că asasinatul se comisese cu mult înaintea zorilor.

Asasinarea lui Nicolae Iorga, ca și celelalte asasinate au fost premeditate. Nu de un grup izolat, nu de niște fasciști fanatici, ci de către cercurile diriguitoare fasciste.

De lucrul acesta aflase și Nicolae Iorga care, retras la Vălenii de Munte după instaurarea dictaturii militaro-fasciste, așteptînd cu demnitate deznodămîntul acestei înfruntări cu dușmanii săi cei mai aprigi, scria :

*„În viața care ți-a fost dată
Cu fapta ta ai fost dator :
Întinde-o largă tuturor,
Iar, de-or respinge-o vreodată,
Retrage-te-n singurătate
Și, după toate cîte vezi,
Dacă-n iubire nu mai crezi,
Să crezi în ceasul de dreptate”*.⁷

Informarea primului procuror al Prahovei, care relatează cum a fost săvîrșită asasinarea profesorului N. Iorga, consemnează faptul că : „Cu mult înainte de asasinat, profesorul devenise foarte nervos, și adeseori la masă spunea familiei că va fi omorît de legionari. Doamna Iorga și cumnata sa Lucia Bogdan l-au sfătuit să plece în Italia și să locuiască în casa românească din Veneția, pînă la liniștirea situației”⁸.

Zdrobit sufletește — prevestindu-și sfîrșitul —, cu o zi înainte de asasinare marele istoric scria versurile :

*„În zi de crudă foamete
Fiindu-li lehamete
În marginea țării întregi
Au vrut s-ucidă pe moșnegi,
Iar ei au zis : „Nu fiți păgîni,
Răbdați puțin pe cei bătrîni :
De-a lungul căii morților,
Ei sînt în pragul porților”*.⁹

(„Oameni de prisos“)

⁶ *Ibidem*, p. 221—226.

⁷ *Ibidem*, p. 16.

⁸ Arhivele statului București, fond Pachet general al Curții de Apel, dosar fără număr, fila 8—9.

⁹ „Asasinatele de la Jilava...”, p. 15.

Iar poezia „Brad bătrîn“ este și mai impresionantă prin referirea directă la propriu-i sfîrșit :

*„Au fost tăind un brad bătrîn
Fiindcă făcea prea multă umbră,
Și-atuncea din pădurea sumbră
Se auzi un glas păgîn :*

*„O voi ce-n soare cald trăiți
Și ați răpus strămoșul vostru
Să nu vă strice rostul vostru,
De ce sinteți așa grăbiți ?*

*În anii mulți cît el a fost
De-a lungul ceasurilor grele
Subt paza crăcilor rebele
Mulți și-au aflat un adăpost.*

*Moșneagul stînd pe culme drept
A fost la drum o călduză
Și-n vremea aspră și hursuză
El cu furtunile-a-dat piept.*

*Folos aduse cît fu viu,
Ci mort acuma cînd se duce
Ce alta poate-a vă aduce
Decît doar încă un sicriu ?”¹⁰*

Această stare psihologică ce apăsa sufletul profesorului reiese și din două materiale aflate în vitrinele muzeului. Primul material este o scrisoare trimisă profesorului de către dr. C-tin Angelescu la 11 noiembrie 1940 ca răspuns la o scrisoare a acestuia din 20 octombrie 1940. Scrisoarea¹¹, aflată în portofelul savantului în momentul asasinării, este perforată, ca și portofelul și celelalte materiale aflate în el, de gloanțele asasine.

În răspunsul său dr. C. Angelescu încearcă să-l liniștească și să alunge îngrijorarea savantului, ce se simte singur, părăsit de prieteni, înconjurat de dușmani: „Acuzația ce mi-aduceți că v-am uitat ca aproape toți alții, vă rog să credeți că nu corespunde întru nimic realității. În cei aproape 40 de ani, de cînd ne cunoaștem, ați avut ocaziunea să constatați și să apreciați prietenia și admirația ce am avut-o... (loc rupt în scrisoare de glonț — *n.n.*) totdeauna pentru omul de... (loc rupt — *n.n.*) cultură, care a adus atît de mari servicii țării și neamului său și nu astăzi, la sfîrșitul acestui lung drum parcurs îmi voi schimba părerea, ceea ce nu ar cadra cu sufletul, nici cu caracterul meu.

Necazurile sînt trecătoare și știu că în ceea ce vă privește le-ați suportat întotdeauna cu mult curaj și multă seninătate; am convingerea că și de rîndul acesta lucrurile se vor petrece la fel...”¹².

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ Muzeul de Istorie al R. S. România, nr. inv. 11 403.

Celălalt material este o bucată de hîrtie ce cuprinde cîteva versuri inedite, care, la fel ca celelalte scrise în preajma tragicului moment, exprimă tensiunea nervoasă în care savantul trăia :

*„Vuieste pădurea de vînt,
Răsună sălbatecu-i cînt
Venind de la mii de organe
Ca vuiet de hoarde dușmane.*

*Oprește-te, barbare vînt,
Destule războaie mai sînt.
Din fund de pădure îmi place
Să-mi vie o vorbă de pace !”¹²*

Alături de acestea în portofelul de piele cafenie, primit de muzeu de la fiica și fiul profesorului, Liliana Iorga-Pippidi și arhitect Valentin Iorga, se mai aflau următoarele materiale¹³ : carnet de identitate pentru a beneficia de reducere cu 50% pe liniile C.F.R., carte de liberă circulație C.F.R., permis de intrare la Biblioteca Națională din Paris, un abonament de serviciu emis de Navigația Fluvială Română în 1939, o adeverință eliberată de Institutul pentru studiul Istoriei Universale la 7 septembrie 1940, prin care se certifică că profesorul este directorul institutului. De asemenea, în muzeu sînt prezentate și două tuburi de cartușe și un cartuș nepercutat găsit lingă corpul neînsuflețit al savantului *.

Toate acestea vorbesc despre sfîrșitul năprasnic „al celui mai ales cărturar și a uneia din mințile cele mai luminate din cîte a știut să nască bătrînul nostru pămînt românesc”¹⁴, care „a fost ca nimeni altul pînă în clipa morții sale tragice un clocot de viață”¹⁵.

Muzeul de Istorie al R. S. România, oglindă fidelă a frămîntatei istorii a poporului român, expunînd aceste materiale aduce un omagiu marelui savant patriot și luptător antifascist și tuturor victimelor legionarilor, înfierînd totodată bestialitatea și terorismul Gărzii de Fier.

**TEMOIGNAGES CONCERNANT L'ASSASSINAT DU SAVANT NICOLAE IORGA,
PENDANT LA TERREUR LÉGIONNAIRE DES JOURS DU 26—27 NOVEMBRE
1940, QUI SE TROUVENT AU MUSÉE D'HISTOIRE
DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE**

— Résumé —

Dans les vitrines du Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie, parmi les documents qui démasquent la terreur légionnaire de l'automne de l'année 1940, se trouvent aussi exposés quelques matériaux qui parlent de la fin

¹² Ibidem, nr. inv. 11 405.

¹³ Ibidem, nr. inv. 11 401—11 410.

* Pentru a ilustra prodigioasa activitate științifică a savantului în sălile muzeului mai sînt expuse servieta folosită de N. Iorga în ultimii ani de viață și roba și toca de „doctor honoris causa” al Universității din Oxford (Anglia), acestea oferite tot de urmașii săi Liliana Iorga-Pippidi și arh. Valentin Iorga, cărora le aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

¹⁴ „Revista română”, nr. 2, 1941, p. 28.

¹⁵ „Analele Academiei Române”, tom. LXI, 1940—1941, p. 5.

tragique du grand savant Nicolae Iorga, assassiné la nuit du 27/28 novembre 1940. Il s'agit d'un portefeuille avec une série d'actes, perforé par les balles qu'on avait tiré dans le savant, et de quelques cartouches qu'on avait trouvées à la place de l'assassinat.

Parmi les matériaux du portefeuille, significatifs sont quelques vers écrits par Nicolae Iorga pendant ses derniers jours, vers qui expriment l'atmosphère chargé, menaçante qui l'entourait et une lettre reçue du Dr. C. Angelescu, comme réponse à une lettre du professeur, où celui-ci, en des paroles affectueuses d'amitié, le conseillait de considérer l'avenir avec confiance, par-dessus les soucis du présent, qui ne peuvent être que passagers.

AL. TZIGARA-SAMURCAȘ, MUZEOGRAF

de VALERIU LEAHU

În legătură cu activitatea și opera lui Alexandru Tzigara-Samurcaș — etnograf, istoric de artă și muzeograf din prima jumătate a veacului nostru — nu se vorbește și nu se scrie astăzi aproape deloc. Tăcerea aceasta e însă nefirească și, oricum, incompatibilă cu acțiunea de valorificare a moștenirii culturale promovată cu consecvență, îndeosebi după Congresul al IX-lea, de Partidul Comunist Român. Personalitate complex structurată, Tzigara-Samurcaș a fost doar, în domeniile în care s-a afirmat, o prezență marcantă, ocupînd poziții — adeseori — nu dintre cele periferice. Pe tărîmul culturii a desfășurat o susținută activitate practică, participînd la ctitorirea unor instituții, militînd neositent pentru ființa și progresul altora. Munca de conducere sau îndrumare a unor așezăminte a îmbinat-o și completat-o cu preocupări teoretice, punctate de scrieri, care, la vremea lui, ținteau să împlinească deziderate, să răspundă unor comandamente și care, atunci, l-au impus. Evident, asupra personalității, activității și operei sale și-a pus pregnant amprenta ideologia clasei căreia — prin obârșie și formație — i-a aparținut și pe care el a slujit-o. Drept este că din scrierile lui Tzigara-Samurcaș răzbat concepții ale unui istoric de artă și estetician idealist; că multe din acțiunile și reacțiile sale au dovedit o aderare fermă la politica culturală promovată de monarhie și de cercurile guvernante ale României de atunci. O atare împrejurare nu numai că trebuie subliniată din capul locului, dar, mai mult, se cuvine ca ea să constituie însăși premisa de la care să pornească retrospectarea activității și operei acestui om de cultură.

Cum partea perenă a moștenirii culturale lăsate de Alexandru Tzigara-Samurcaș se regăsește, în precumpănitoare măsură, în înfăptuirile sale pe tărîmul muzeografiei, este firesc, credem, ca o selecție și o evaluare a elementelor valoroase extrase din opera și activitatea sa să aibă în vedere, în primul rînd, acest domeniu — căruia, de altfel, el i-a consacrat anii cei mai numeroși de viață, preocupările sale cele mai constante și unde se dovedește că contribuția sa a avut, în epocă, și o consistență și o pondere apreciabile.

★

După propria-i mărturisire, „respectul tradiției, dragostea pentru așa-zisele vechituri și patima păstrării lor, însușiri absolut necesare unui conservator de muzeu”¹, Tzigara-Samurcaș le-a dobândit încă din copilărie, în casa părintească, într-un contact direct și prelungit cu relicve de familie. Dar numai pasiunea disciplinată de o temeinică pregătire teoretică și de o practică conștient și serios parcursă avea să-l situeze printre muzeograful de frunte ai țării. În sensul acesta se poate spune, cu drept cuvânt, că dintre toți cei ce au activat în frontul muzeografiei românești de-a lungul anilor 1900—1940, Tzigara-Samurcaș a fost singurul care a dispus într-adevăr de o specialitate — în sensul profund și strict la obiect al noțiunii —, aceasta fiind rodul unor acumulări de tinerețe precis dirijate și perseverent întreținute².

Încă student la Universitatea din București, a fost numit de Grigore Tocilescu, în 1892, la recomandarea lui Odobescu, „custode-preparator” la Muzeul Național de Antichități. La München, urmînd cursuri de specializare în istoria artei antice, a făcut, în același timp, practică în muzeul din capitala Bavariei. La universitatea din Berlin, apoi, audiind, între altele și prelegerile lui Adolf Furtwängler, a întreținut mai departe contactul nemijlocit cu muzeele, unde a avut „de studiat și de clasat piese încă nedescrise în cataloage”. În vacanțe, a cercetat muzeele de antichități și de artă din Danemarca și din peninsula Scandinavă, din Franța și Italia. După ce, la Berlin, în 1896, și-a luat doctoratul în istoria artelor, revenit în țară, activitatea lui Tzigara-Samurcaș s-a desfășurat, o vreme, tot la Muzeul Național de Antichități. Din nou peste hotare, ca „asistent voluntar” pe lângă „Direcția Generală a Muzeelor Regale” din Berlin, iar mai pe urmă în Franța, în preajma lui Salomon Reinach, directorul muzeului din St. Germain-en-Laye sau la École des Beaux-Arts, experiența sa în domeniul muzeografiei s-a consolidat tot mai mult și s-a extins mereu.

Perioada studiilor, a acumulărilor juvenile fiind, prin 1899 încheiată, a fost firesc că Tzigara-Samurcaș — hotărît să-și valorifice pregătirea, să-și consolideze și să-și afirme profilul dobîndit — și-a ales ca domeniu principal de activitate muzeografia. De la data menționată și pînă către sfîrșitul vieții sale (a decedat în 1954) a fost și a rămas un veritabil „om de muzeu”, un remarcabil cercetător, metodist și animator pe acest tărîm — în ciuda faptului că, în răstimpuri, a ocupat și alte funcții și a răspuns și altor îndatoriri (a fost profesor de istoria artelor la Școala de Arte Frumoase din capitala țării și la Universitățile din Cernăuți și București, director al Fundației culturale „Carol I”, a fost, prin deceniul al patrulea, și senator etc.).

Preludiată de o participare nemijlocită și eficientă la organizarea secțiilor de artă ale Expoziției jubiliare din 1906, activitatea de muzeograf a lui Alexandru Tzigara-Samurcaș își are, de fapt, începutul în același an, odată cu numirea sa ca director al „Muzeului de etnografie, de artă națională, artă decorativă și industrială” din București.

Munca desfășurată aici timp de cîteva decenii — efemer întreruptă numai de preocupările sale, tot pe tărîmul muzeografiei, de inspector

¹ Al. Tzigara-Samurcaș, *Muzeografie românească*, București, 1936, p. XIII.

² Datele biografice consemnate în continuare sînt extrase din prefața volumului menționat în nota precedentă.

general al muzeelor în Ministerul Instrucțiunii — a constituit, în chip evident, o identificare a existenței acestui om cu ființa, necesitățile și programul instituției pe care a condus-o.

Eforturile sale insistente și neobosite pentru obținerea fondurilor necesare construirii edificiului muzeului, pentru organizarea colecțiilor acestuia și pentru asigurarea condițiilor necesare desfășurării unei activități specifice instituției, trecute — cu bună știință — din cabinetele și arhivele unor ministere în presa timpului, au avut ecou în opinia publică și au dezvăluit — deseori pregnant — insuficiențe serioase în politica culturală a claselor dominante. Articole ca „Muzeul nostru național”³, „Vremuri de grea încercare”⁴, „Sîntem vrednici de un muzeu național?”⁵, „Muzeul de Artă Națională și bugetul statului”⁶, „Tragedia Muzeului de Artă națională”⁷ sau broșura „Muzeul neamului românesc. Ce a fost; ce este; ce ar trebui să fie”⁸ au fost și rămîn în această privință semnificative. Cînd, în 1936, Tzigara-Samurcaș avea să adune în volum⁹ o parte din cele scrise de el de-a lungul carierei de marcant slujitor al muzeelor, paginile consacrate eforturilor sale pentru progresul instituției pe care a susținut-o aveau să fie reunite într-un capitol intitulat semnificativ — și cu îndreptățire, spunem noi, azi. — „Lupta pentru Muzeul Național”. Este obligatoriu să se consemne și faptul că, nu o dată, în pledoariile sale pentru cauza Muzeului de Artă Națională, Tzigara-Samurcaș și-a depășit chiar, întrucîtva, condiția sa de clasă, stigmatizînd practicile politicii financiare a guvernelor, pe unii reprezentanți de vază ai claselor stăpînitore, denunțînd indiferența cercurilor diriguitoare față de muzee¹⁰.

Evoluînd în condiții puțin prielnice — eforturile pentru ridicarea edificiului, pentru creșterea și organizarea tematică a colecțiilor și pentru desfășurarea unei activități științifice și cultural-educative au coincis cu anii celor două războaie mondiale, cu vremuri de criză economică, cu perioada de restrîngere a libertăților democratice și de creștere a pericolului fascist — Muzeul de Artă Națională și-a putut totuși urma existența și afirma profilul său, nu în neînsemnată măsură datorită contribuției lui Al. Tzigara-Samurcaș, activității sale energice și susținute. Prestigiul instituției avea să se consolideze an de an, fiind dovedit, între altele, și de numeroase manifestări expoziționale pe plan internațional, în organizarea cărora conducătorul Muzeului de Artă Națională a avut întotdeauna rolul decisiv. Au fost considerate, în primele patru decenii ale veacului, evenimente muzeografice de prestigiu expozițiile de artă populară românească organizate la Berlin (în 1909), la Amsterdam și Viena

³ Cf. „Viața Românească”, iunie, 1906, extras.

⁴ Cf. *Muzeografie românească*, p. 63 și urm.

⁵ *Ibidem*, p. 53 și urm.

⁶ *Ibidem*, p. 89 și urm.

⁷ *Ibidem*, p. 103 și urm.

⁸ Apărută în ed. „Minerva”, 1908; inclusă în vol. *Muzeografie românească*.

⁹ Cf. nota 1.

¹⁰ „Mai oropsite, dintre toate instituțiile noastre de cultură sînt muzeele...” scria în 1910 (*Muzeografie românească*, p. 103). „Pe cînd toate celelalte țări se fălesc cu muzeele lor, ale noastre lîncezesc aproape în același hal în care se aflau înainte de război”, nota în 1934 (*ibidem*, p. 139). În volumul citat se găsesc multe alte reflecții asemănătoare sau atacuri la adresa unor miniștri ai instrucțiunii, finanțelor etc.

(în 1910), la Roma (în 1911), München (în 1912), Paris (în 1925 și 1927), la Barcelona (în 1929), la Helsinki, Oslo și Bruxelles (în 1935).

Întreprinsă de pe pozițiile ideologiei marxiste, ale culturii noastre socialiste, retrospectarea activității desfășurate de Al. Tzigara-Samurçaș, ca animator și conducător al Muzeului de Artă Națională, surprinde desigur, alături de contribuția sa remarcabilă în ctitorirea, organizarea și evoluția acestei instituții, și aspecte, reacții sau atitudini evident influențate de concepțiile sale filozofice sau estetice, ori reflectând poziția sa de clasă. O limită a gândirii și activității sale a constituit-o neîndoiește faptul că, în eforturile ce se depuneau, prin deceniile întâiul și al doilea ale secolului, pentru a se defini profilul și structura unui Muzeu Național al României — ca instituție unică, centrală, evocând trecutul țării noastre — Tzigara-Samurçaș a înțeles și a acționat — și el — consecvent în direcția unei prezentări, a unei ilustrări muzeistice ce trebuia doar să „oglindească în mod demn trecutul artistic și cultural al poporului românesc”¹¹, eludindu-se astfel evocarea istorică, a evoluției economice și sociale, a tradițiilor de luptă pentru dreptate socială și eliberare națională duse de-a lungul timpurilor de poporul nostru. De asemenea, celui care a fost, în fapt, nu numai „sufletul” instituției pe care a condus-o, dar, în chip firesc și necesar, și „creierul” ei, i se poate reproșa și faptul de a fi fost adeptul și realizatorul unor prezentări muzeale vizibil caracterizate de obiectivism. Fotografiile înfățișând imaginile, de ansamblu sau detaliate, ale unor săli din Muzeul de Artă Națională dovedesc cu prisosință o atare realitate, izvorită desigur din convingerea lui Tzigara-Samurçaș că „obiectele de muzeu expuse vorbesc direct și, după gradul de cultură și de sensibilitate al privitorului, evocă imaginile cele mai diferite” sau din credința că muzeul oferă „realitatea chiar, iar nu o interpretare a ei prin dascăli sau prin cărți”¹². În fine, se cuvine să fie relevat și faptul că activitatea cultural-educativă desfășurată de Tzigara-Samurçaș la Muzeul de Artă Națională din București, departe de a cuprinde mase largi ale publicului, s-a aflat mereu restrânsă în mediul protipendadei bucureștene, fiind în același timp limitată și prin caracter și conținut, datorită patronajului, adesea solicitat și obținut, al unor reprezentanți ai monarhiei¹³. Relevând astfel de curenți și limite ale activității de muzeograf desfășurate de Al. Tzigara-Samurçaș, este însă obligatoriu să se constate și să se sublinieze că ele nu au fost de natură să anihileze numeroasele împliniri — aspecte pe deplin pozitive — ce i se cuvin atribuite.

Complininându-și activitatea sa practică pe tărîmul muzeografiei cu preocupări teoretice, acționînd adesea „în scris” pentru cauza instituției pe care a condus-o, Tzigara-Samurçaș și-a făcut cunoscută, chiar dacă nu în chip elaborat, amplu desfășurat, ci, mai degrabă dispart și ocazional, concepția sa cu privire la rolul muzeului ca așezămînt de cultură, despre criteriile și știința organizării muzeului, în legătură cu

¹¹ *Ibidem*, p. 59.

¹² *Ibidem*, p. 103.

¹³ În afara unor acțiuni sau manifestări organizate cu patronajul membrilor familiei regale, e semnificativă mai ales activitatea așa-numitei *Societăți „Domnița Maria”*, aflată sub protecția, solicitată, a reginei Elisabeta.

pluralitatea și complexitatea activității muzeale. Exegeza moștenirii sale culturale descoperă astfel unul din capitoarele cele mai însemnate ale operei și activității acestui remarcabil muzeograf — opinii, idei și convingeri ce își păstrează și astăzi, în bună măsură, nealterată valoarea.

Într-o vreme în care muzeografia românească era încă dominată de spiritul limitat anticvaric, Tzigara-Samurcaș are meritul incontestabil de a fi înțeles că muzeele trebuie să-și depășească rolul lor restrâns și static de depozitare și conservatoare de valori, ele avînd să constituie cu deosebire un factor activ și eficient în frontul culturii naționale. Sesizînd cu luciditate că „muzeele moderne tind să devină organisme cît mai vii, avînd un rol din ce în ce mai important în educația popoarelor”¹⁴, el a pledat cu energie și talent pentru afirmarea funcției instructiv-educative a muzeelor românești. I-a fost întotdeauna ostil muzeul conceput ca „un simplu hambar în care se adăpostesc obiectele de ploaie”¹⁵ și, în chip repetat, a dezvoltat în scrierile sale ideea că muzeul este un instrument de formare a conștiinței, de educare culturală, națională. Despre muzeele de artă, Tzigara-Samurcaș afirma clar și categoric că scopul lor este „de a forma gustul artistic al publicului”¹⁶. Rolul unităților muzeale cu profil de istorie era la fel definit, subliniindu-se valențele educative: „Prin punerea în evidență a eforturilor seculare ale umanității și a valorii continuității și a tradiției, cît și prin dezvăluirea trecutului local, muzeele exaltă și cultivă chiar sentimentul național”. De existența și activitatea muzeelor — afirma Tzigara-Samurcaș — „este legată nu numai cunoștința mai amănunțită a țării, dar și conștiința națională”¹⁷. Adînc convins de importanța muzeelor ca factor de educare patriotică, Tzigara-Samurcaș a nutrit în același timp și credința că aceste instituții pot acționa de asemenea în spiritul apropierii și cunoașterii reciproce între națiuni. Afirma așadar că „marile muzee mai întrețin și o atmosferă de sinteză internațională, prin etalarea în domeniul universal al artei, a diverselor stări de spirit și de sentimente, care apropie chiar și pe cei mai dezbinați politicește”¹⁸. Mai categoric încă afirma această convingere cînd scria că „nu numai sentimentul național, ci chiar înfrățirea între neamuri diferite poate fi înlesnită prin muzee”¹⁹.

Cu o asemenea concepție despre funcțiile instituțiilor muzeale, militînd neostenit pentru rolul lor în permanență activ, apare firesc de ce Tzigara-Samurcaș a privit întotdeauna muzeul numai și numai într-o strînsă și obligatorie relație cu publicul. „Un muzeu... de care publicul se dezinteresează nu are rațiune de a exista. Sau, în cel mai bun caz, el se reduce la un fel de cimitir în care se îngroapă unele obiecte mai mult sau mai puțin interesante”²⁰. Formulată prin 1910 întocmai ca o sentință, această convingere l-a călăuzit necentenit în activitatea sa de muzeograf, lărgindu-i cîmpul preocupărilor și împlinirilor sale, în pofida unor limite,

¹⁴ *Muzeografie românească*, p. 233.

¹⁵ *Ibidem*, p. 30.

¹⁶ Al. Tzigara-Samurcaș, *Arta muzeală*, extras din „Convorbiri literare”, nov.-dec., 1932, p.1.

¹⁷ Idem, *Rostul muzeului nostru național*, extras din „Convorbiri literare”, ian. 1934, p. 2.

¹⁸ Cf. *Arta muzeală*, p. 2.

¹⁹ *Muzeografie românească*, p. 104.

²⁰ *Ibidem*, p. 63.

ca cele semnalate, izvorite din aderarea lui Tzigara-Samurçaş la politica culturală a monarhiei şi a claselor dominante.

Profund ataşat cauzei şi problematicei muzeelor din ţara sa, Tzigara-Samurçaş are şi meritul de a fi înţeles că aceste instituţii trebuie să corespundă organic — prin conţinut, organizare, orientare şi activitate — structurilor culturale şi naţionale proprii poporului român. De pe o atare poziţie preciza că „fiecare ţară îşi are nevoile sale speciale, şi muzeele fiecărui popor sau oraş trebuie să corespundă cerinţelor deosebite, care singure trebuie să fixeze caracterul instituţiei ce se planuieşte”²¹. În aceeaşi direcţie, se cere de asemenea remarcat faptul că Tzigara-Samurçaş — atent la stadiul şi direcţiile evoluţiei culturale ale României din prima jumătate a veacului — a înţeles şi necesitatea organizării pe întreg cuprinsul ţării a unei veritabile reţele de unităţi muzeale. Conducător al Muzeului de Artă Naţională din Capitală, pornea de la ideea, pe deplin justă, confirmată de realităţi, că această instituţie „nu poate singură să aibă înfruntare asupra întregii ţări”²². A fost de aceea un susţinător — adeseori prin propria-i activitate — al ctitoririi şi afirmării unor muzee din Bucureşti sau din provincie, participând la organizarea Muzeului Militar Central, lansând ideea înfiinţării unui muzeu de istorie la Tirgovişte, pledând pentru organizarea muzeului din Constanţa etc.²³.

Şi cu privire la ştiinţa şi practica organizării propriu-zise a unui muzeu se regăsesc în scrierile lui Tzigara-Samurçaş idei şi opinii, care, iarăşi, îşi păstrează actualitatea. Rod al contactelor cu numeroase înfăptuiri pe plan internaţional sau produs al unei viziuni moderne proiectate în domeniul muzeografiei, ele au prefigurat o concepţie ce apărea evident înnoitoare în contextul realităţii noastre de atunci. Un punct de vedere judicios promova, de pildă, Tzigara-Samurçaş în legătură cu construcţia edificiului destinat muzeului, susţinând necesitatea subordonării structurilor arhitecturale şi a materialelor de construcţie scopului instituţiei şi colecţiilor sale²⁴. Constituirea selectivă a patrimoniului muzeal şi ordonarea colecţiilor pe baza unor criterii tematice clare şi ferme — este o altă idee ce răzbate din scrierile acestui remarcabil muzeograf²⁵, şi al cărui caracter stimulatoriu este lesne să fie azi desluşit, de îndată ce se are în vedere stadiul precumpănitor anticvaric în care se găseau organizate multe muzee româneşti de la începutul acestui veac, între care chiar Muzeul Naţional de Antichităţi din Bucureşti²⁶.

Considerând fondul de valori, *colecţiile*, drept factor decisiv în organizarea unui muzeu, pentru definirea profilului acestuia, Tzigara-Samurçaş a susţinut în consecinţă ideea necesităţii unei permanente

²¹ Al. Tzigara-Samurçaş, *Muzeul nostru naţional în lumina conferinţei muzeografice din Madrid*, extras din „Convorbiri literare”, nov.-dec., 1934, p. 3.

²² *Muzeografie românească*, p. 218.

²³ În 1906 scria: „Cred, din contră, că înfiinţându-se cât mai multe muzee locale, cu atât mai sigur se scapă de peire numeroase obiecte ce totuşi nu intră astăzi în Muzeul din Bucureşti”, (*ibidem*, p. 14).

²⁴ *Ibidem*, p. 32, 34.

²⁵ *Ibidem*, p. 220, 227.

²⁶ În deosebi în primul deceniu, Tzigara-Samurçaş a criticat aspru şi repetat organizarea cu totul defectuoasă a sălilor Muzeului Naţional de Antichităţi, aprehinzând că acolo, o „mai niare babilonie nu se poate...”, (*ibidem*, p. 6).

activități de sporire a patrimoniului muzeal. Când în 1910 se referea la aceasta într-un articol publicat în „Convorbiri literare“, el lansa un vibrant apel pentru depistarea și recoltarea mărturiilor trecutului, conchizînd : „Colecționarea fără preget, aceasta trebuie să fie lozincă tuturor celor ce-și dau seama de însemnătatea culturală a muzeelor românești“²⁷.

Astfel privite colecțiile — ca substanță de bază, germinatoare pentru formarea și dezvoltarea unui muzeu — i-a fost lesne lui Tzigara-Samurcaș să ajungă pe această cale și la conceperea muzeului ca organism dinamic, în perpetuă primenire și transformare, atît sub raport spațial (el a introdus în muzeografia românească, împreună cu arhitectul N. Ghica-Budești, principiul spațiului expozițional mobil, modificabil prin elemente constructive detașabile sau glisante)²⁸, cît și din punctul de vedere al conținutului, al fondului de exponate. Un muzeu — afirma de aceea Tzigara-Samurcaș — „niciodată nu se poate spune că este terminat, căci veșnic se vor găsi exemplare noi mai interesante sau demne de a completa seriile existente“²⁹.

Selectînd și preluînd ceea ce este valoros în gîndirea muzeografică a lui Al. Tzigara-Samurcaș, am considerat însă, din capul locului că este obligatoriu, să se extirpe din opera sa acele idei sau opinii ce au reflectat o concepție filozofică idealistă ori poziția unui om de cultură a cărui activitate s-a voit acordată cu interesele și țelurile claselor suprapuse — purificîndu-se astfel moștenirea lăsată de unul din cei mai de seamă muzeografi români. În sensul acesta, se poate, de pildă, consemna că, privitor la relația : tematică de idei — fond de exponate — material auxiliar, Tzigara-Samurcaș, tribut ar obiectivismului burghez, pare să nu fi înțeles necesitatea complinirii și echilibrului judicios între aceste trei componente ale prezentării muzeale, acordînd de aceea — după cum rezultă din scrierile sale și din cele înfăptuite la Muzeul de Artă Națională, un rol forțat prioritar obiectelor originale din patrimoniu. Îndeosebi însă se cere subliniat ceea ce credem a constitui principala carență din gîndirea și activitatea muzeistică a lui Tzigara-Samurcaș : rosturile și direcțiile pe care înțelegea el să le acorde educației întreprinsă prin muzeu. Pe deplin convins de disponibilitățile instructiv-educative ale muzeului și de faptul că această instituție își afirmă cu eficiență rolul numai într-o strînsă și continuă relație cu publicul — el a avut în vedere și a acceptat cu deosebire acea educație a mulțimii ce se dovedea, măcar parțial, subordonată politicii culturale a claselor dominante. Semnificativă în această privință apare alăturarea pe care Tzigara-Samurcaș o realiza în chip repetat între muzeu și biserică, apreciînd că ambele instituții au funcții și atribuții similare în domeniul formării publicului³⁰. Cu privire la acest domeniu, deși era convins de necesitatea unei educații în sens strict intelectual, nu uita însă să accentueze rolul muzeelor de

²⁷ *Ibidem*, p. 220.

²⁸ *Ibidem*, p. 33.

²⁹ *Ibidem*, p. 64.

³⁰ Al. Tzigara-Samurcaș, *Tragedia Muzeului de Artă Națională*, extras din „Convorbiri literare“, aprilie, 1930, p. 1 și urm.

„îmblinzire a popoarelor, prin înălțarea lor sufletească“³¹. În fine, caracteristic apare și faptul că, la un an după marile răcoale țărănești din 1907, preocupat și el de îndreptarea lucrurilor și închipuindu-și că s-ar putea reduce (!) „prăpastia ce s-a dovedit că desparte clasele noastre sociale“, Tzigara-Samurcaș preconiza nu atât o reformă agrară (deoarece — afirma el, subiectiv și tendențios — „Pământ i s-a mai dat țăranului“), cât îndeosebi acțiuni energice pentru educarea morală a celor exploatați, menite (iarăși) să „îmblânzească sufletul“ acestora, să insuflă ceva „sfînt în cugetul lor“³².

Dar, din nou : sesizînd ceea ce se dovedește a fi constituit limite ale gîndirii și activității lui Tzigara-Samurcaș — determinate de formația sa ideologică, de poziția pe care a deținut-o în structura de clasă a societății în care a trăit — e necesar să se repete și să se sublinieze și acum că nu atare aspecte definesc esențial existența și opera sa, ci, dimpotrivă, ideile și principiile înnoitoare promovate în domeniul teoriei muzeale și înfăptuirile sale incontestabile ca practician, acestea afirmîndu-se — altădată și dăinuind și astăzi — ca o substanțială contribuție la progresul muzeografiei românești din prima jumătate a veacului nostru.

Paginile de față au fost scrise cu convingerea că preluarea a ceea ce este valoros în moștenirea culturală lăsată de Al. Tzigara-Samurcaș este utilă progresului înregistrat de mișcarea muzeistică contemporană din țara noastră. Totodată, cele consemnate de noi vor să fie și un îndemn către o cunoaștere mai aprofundată a operei și activității acestui vrednic slujitor al muzeelor din România, amplificîndu-se ceea ce aici se dovedește a fi numai schițat, doar semnalat.

AL. TZIGARA-SAMURCAȘ, MUSÉOGRAPHE

— Résumé —

Al. Tzigara-Samurcaș a déployé pendant la première moitié de notre siècle une laborieuse activité d'ethnographie, historien d'art et muséologue. La partie impé-rissable de l'héritage culturel laissé par lui se retrouve en mesure prépondérante dans le domaine de la muséographie, ses plus importantes réalisations étant liées à l'activité de directeur du Musée d'Art National et d'inspecteur général des musées dans le cadre du Ministère de l'Instruction.

Remarables ont été les efforts de Al. Tzigara-Samurcaș pour construire l'édifice, former et organiser les collections du Musée d'Art, vérifiés par des articles et des écrits tels que : „Notre Musée National“, „Musée National d'Art et budget de l'Etat“, „Tragédie du Musée National d'Art“, „Musée du peuple roumain“, „Ce qu'il a été, ce qu'il est, ce qu'il devrait être“ etc. Des mérites très spéciaux a eu aussi Al. Tzigara-Samurcaș en l'organisation d'expositions d'art populaire roumain

³¹ *Muzeografia românească*, p. 104, 241 și passim.

³² *Ibidem*, p. 53—54.

à Berlin (1909), à Amsterdam et Vienne (en 1919), à Rome (en 1911), à Paris (en 1925 et 1927), à Helsinki, Oslo et Bruxelles (en 1935).

En combinant l'activité pratique dans le domaine de la muséologie avec ses préoccupations théoriques, Tzigara-Samurcaș a promu des idées et des principes régénérateurs pour son temps : affirmation du rôle de facteur actif et efficient du musée dans le front de la culture nationale et internationale ; plaidoyer pour la permanence de la relation musée — public ; accord de la structure et du profil du réseau d'unités muséales avec les réalités et le caractère spécifique de chaque nation ; application des principes modernes du domaine de la science aussi à la pratique de l'organisation proprement-dite d'un musée (besoin de subordonner les structures architecturales et les matériaux de construction au but de l'institution et de ses collections ; constitution sélective du patrimoine et assemblage des collections en se basant sur des critères thématiques clairs et fermes ; introduction dans la muséographie roumaine, avec l'architecte N. Ghika-Budești, du principe de l'espace d'exposition mobile, pouvant être modifié par des éléments de construction séparables ou glissants).

En l'activité pratique et théorique de Al. Tzigara-Samurcaș on surprend quand même des limites aussi, des erreurs explicables par son appartenance de classe, par son adhésion à la politique culturelle promue par la monarchie et par les milieux dirigeants de l'Etat.

ASPECTE ALE BIODETERIORĂRII OBIECTELOR ÎN MUZEE

de EDITH VALERIA IONESCU

Degradarea obiectelor de muzeu, sub influența agenților biologici, micro sau macroorganisme, fenomen cunoscut sub numele de biodeteriorare, constituie una din cauzele degradării obiectelor păstrate în condiții improprii.

Ca structuri, în muzee, întâlnim o multitudine heterogenă de obiecte. Multe din ele sînt de natură organică : hîrtie, pergament, obiecte din os, corn, din lemn, obiecte de piele, piese textile. De natură anorganică sînt obiectele din ceramică, metal, piatră. Întîlnim și obiecte cu componență complexă : picturi în ulei sau tempera, cărți cu file din pergament sau hîrtie și legături în piele sau ferecături metalice, piese textile brodate cu fir metalic etc.

Atît în sălile de expoziție, cît și în depozite, obiectele se găsesc nemijlocit în prezența factorilor fizico-chimici și biologici ai mediului ambiant. Toți factorii, prezenți în mediul ambiant, în care este plasat obiectul, acționează asupra lui în mod continuu, iar în anumite condiții, chiar distructiv. Factorii fizico-chimici, întîlniți în sălile de expoziție și depozite — temperatura, umiditatea, lumina, compoziția atmosferei — sînt cuprinși sub denumirea generală de „microclimat“.

Factorii biologici aparțin atît regnului vegetal, cît și regnului animal. Din regnul vegetal se întîlnesc în muzee ca biodeterioratori : bacterii și ciuperci, iar din regnul animal, mai ales insecte ; uneori în depozitele prost întreținute se întîlnesc și mamifere rozătoare : șoareci, șobolani. Spre regretul nostru trebuie să situăm în această listă a biodeterioratorilor și omul, care în mod voluntar, dar de cele mai multe ori involuntar, din ignoranță, produce, și nu rare sînt cazurile, deteriorări importante patrimoniului muzeal.

Cei mai răspîndiți biodeterioratori, ce produc mari degradări obiectelor de muzeu, sînt ciupercile (mucegaiuri) și insectele.

În sălile de expoziție și spațiile de depozitare biodeterioratorii pot ajunge cu ușurință prin intermediul prafului, a vizitatorilor sau o dată cu obiectele nou achiziționate. În permanentă, în atmosferă se găsesc microorganisme în formă latentă, care ajunse pe obiecte de muzeu, în condiții de mediu favorabile, se pot dezvolta și pot produce în acest fel degradarea obiectelor. Acest proces este favorizat de prezența prafului, care reprezintă un mijloc foarte bun de vehiculare a biodeteriora-

torilor (spori de ciuperci, ouă de insecte etc.); pe de altă parte, particulele organice din componența prafului servesc microorganismelor ca surse de hrană.

O altă cale de pătrundere a agenților biologici în muzeu o constituie vizitatorii ce pot aduce pe hainele și încălțămintea lor diferiți biodeterioratori.

Obiectele nou achiziționate, introduse fără o prealabilă examinare și dezinfecție în sălile de expoziție sau în depozite, între celelalte obiecte, pot fi purtătoare de agenți biologici chiar fără să prezinte simptome evidente de biodeteriorare.

Pentru ca biodeterioratorii să se dezvolte și prin aceasta să-și exercite procesul lor distructiv de degradare a obiectelor, este necesar ca ei să întâlnească condiții favorabile de viață. Mucegaiurile necesită pentru dezvoltarea lor temperaturi cuprinse între 24—30°C, concomitent cu umiditate relativă mai mare de 70%. Insectele sînt destul de puțin pretențioase la condițiile de mediu. Pentru acești biodeterioratori temperatura optimă se află cuprinsă între 20—30°C, dar cu limite de toleranță mult mai largi: de la -5 la +40°C, iar umiditatea relativă necesară dezvoltării lor se află cuprinsă între 45—85%. O condiție favorabilă atît pentru dezvoltarea mucegaiurilor, cît și a insectelor o constituie lipsa ventilației. Spațiile de depozitare închise, neventilate, în care temperatura și umiditatea aerului se mențin la nivel valoric ridicat, creează premise favorabile dezvoltării fenomenului de biodeteriorare.

Sînt supuse biodeteriorării în special obiectele de natură organică. S-a constatat însă că există o serie întreagă de microorganisme capabile să-și satisfacă nevoile de hrană și din elementele componente ale structurii anorganice a unor obiecte de muzeu; s-au descoperit astfel bacterii biodeterioratoare ale pietrei și metalului, precum și ciuperci deterioratoare ale pietrei. Marile posibilități de adaptare ale biodeterioratorilor la cele mai variate condiții de mediu și la cele mai diferite surse de hrană, surse de hrană ce pot fi constituite din elementele componente ale obiectelor, explică degradarea obiectelor de muzeu sub acțiunea agenților biologici și constituie un pericol permanent al deteriorării acestora.

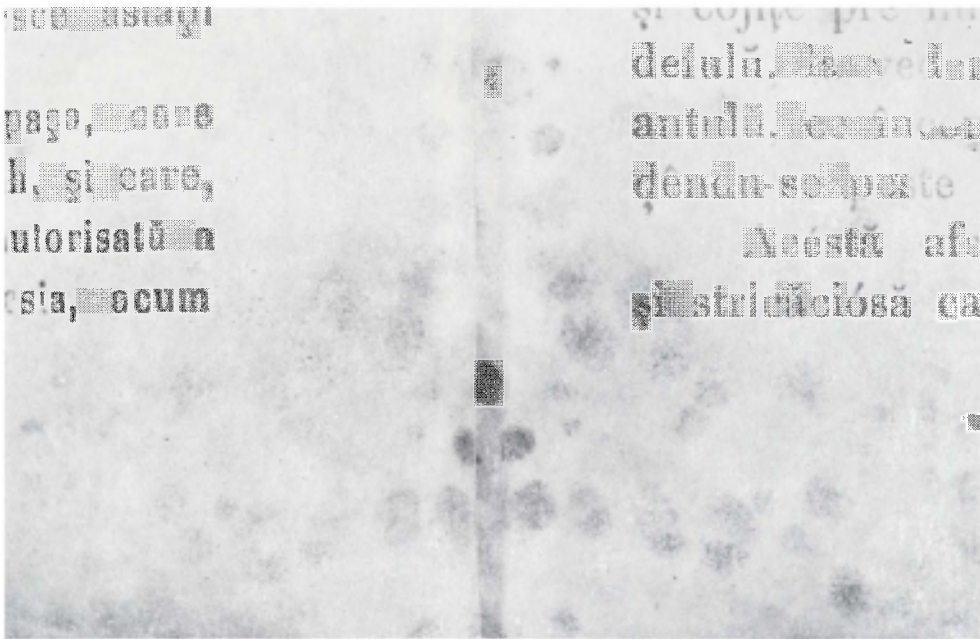
Acțiunea biodeterioratorilor asupra obiectelor se manifestă diferit în funcție de intensitatea atacului și constă fie în unele degradări cromatice superficiale, fie în transformări profunde în structura substraturilor obiectelor atacate.

Bacteriile sub formă de spori sînt răspindite cu ușurință și rapiditate de către curenții de aer. Ajunse pe suprafața obiectului, în momentul în care găsesc condiții de viață ce corespund nevoilor lor se dezvoltă, degradînd materialul pe care au fost depuse.

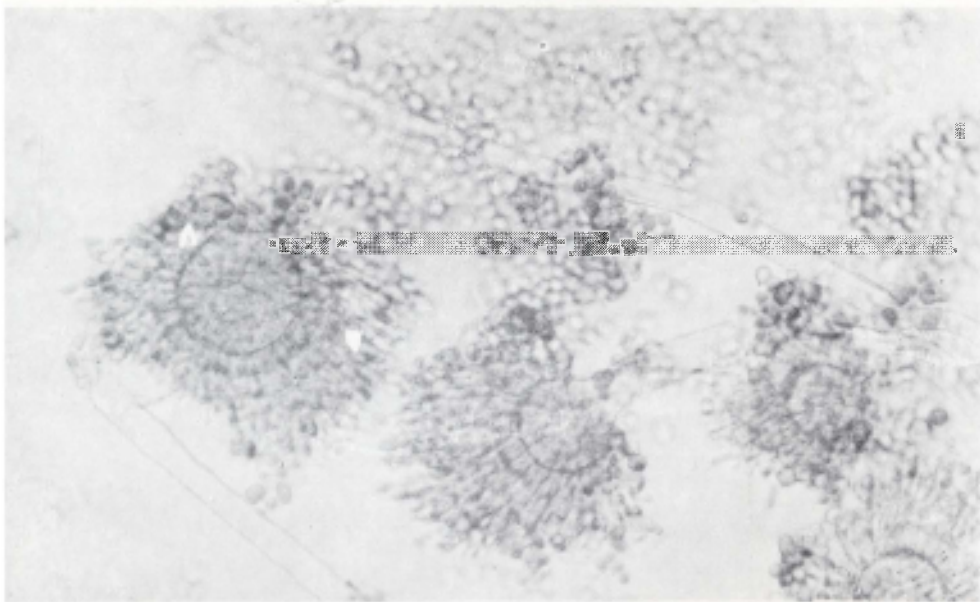
Bacteriile pot deteriora atît obiecte de natură organică — textile, piele, pergament, hîrtie —, cît și obiecte de natură anorganică — piatră, metal.

Pe pergament și hîrtie, atacul bacterian se prezintă sub forma alterării substratului și apariției unor pete diferit colorate.

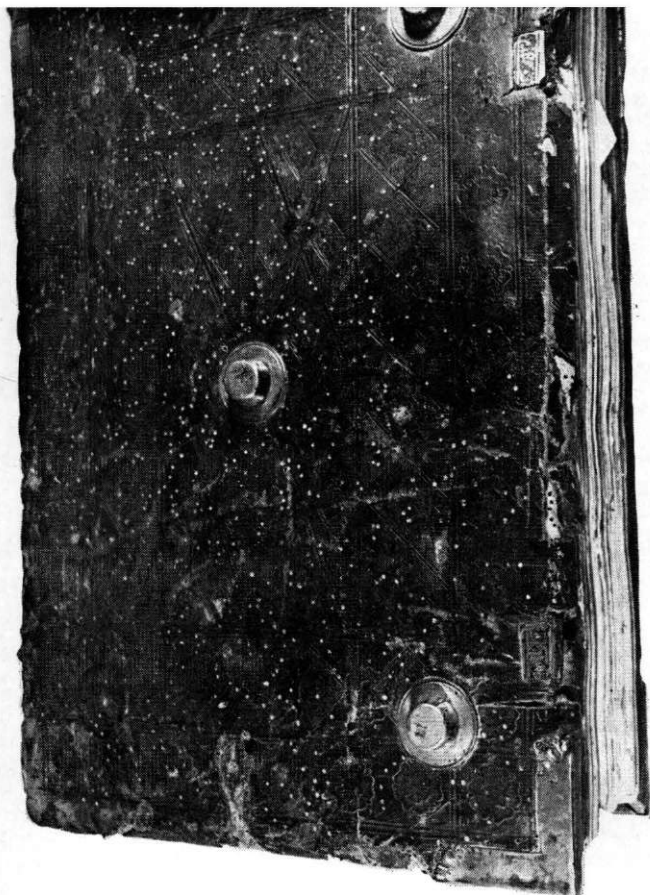
Piese textile, țesute din fibre de natură vegetală (bumbac, in, cîneapă) sînt supuse acțiunii bacteriilor ce descompun celuloza din componența lor. Pe suprafața țesăturii apar diferite pete, iar rezistența

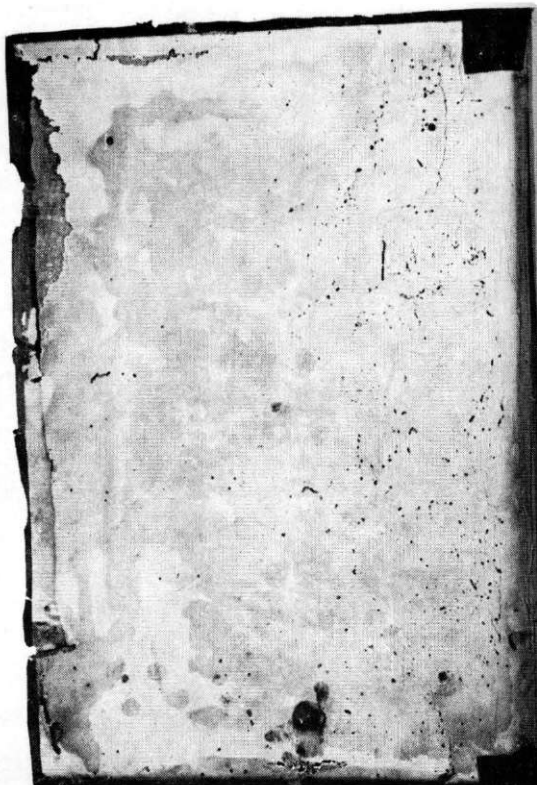
Atac de mucegai pe hirtie de ziar.

Aspect microscopic al ciupercii *Aspergillus niger* V. Tiegh.

Coperta îmbrăcată în piele a unei cărți biodeteriorată de insecte.

Atac de carii pe coperta interioară a unei cărți.

Carte bisericească veche biodeteriorată.

mecanică a fibrelor scade considerabil ca urmare a procesului de degradare bacteriană. Acțiunea acestor microorganisme asupra textilelor este favorizată de prezența unor substanțe organice (amidon etc.) provenite din operațiile de finisare a obiectelor, substanțe ce constituie surse de hrană pentru bacterii.

Obiectele din piele sînt atacate de bacterii ce degradează colagenul din structura acesteia, creînd premise favorabile pentru dezvoltarea ulterioară a ciupercilor biodeterioratoare.

Piatra poate fi deteriorată de unele bacterii, ce oxidează amoniacul din aer, transformîndu-l în acid azotos și acid azotic, substanțe ce exercită acțiune corodantă asupra pietrei, mai ales asupra celei calcaroase.

Metalele pot fi și ele supuse acțiunii deterioratoare a bacteriilor. Există unele bacterii ce au ca produse finale de metabolism anumite substanțe chimice — hidrogen sulfurat, acid sulfuric și diferiți alți acizi, ce se depun la suprafața metalului, corodîndu-l. Bacteriile se pot aglomera în colonii uriașe pe suprafața obiectelor de metal, creînd adevărate micropile electrochimice; coroziunea biologică este dublată de coroziune electrochimică, metalul fiind supus unei deteriorări fizico-chimice.

O categorie importantă a biodeterioratorilor o constituie ciupercile, iar dintre ele, pe obiecte de muzeu se întîlnesc cele cunoscute sub denumirea generală de „mucegaiuri”. Ciupercile sînt lipsite de pigment trofic și deci incapabile de a face sinteza substanțelor nutritive. Din această cauză, pentru a se dezvolta, ciupercile au nevoie de un substrat nutritiv organic, substrat ce poate fi constituit în anumite împrejurări de structura organică a unor obiecte muzeale: hîrtie, pergament, textile, lemn, piele. Ciupercile produc alterări fizice substraturilor pe care le atacă — friabilitate, pierderea elasticității, diminuarea rezistenței la îndoire, pulverizarea sau dezintegrarea materialului pe care se dezvoltă.

Pe hîrtie și pergament mucegaiurile se dezvoltă sub forma unor creșteri, de culori diferite, de aspect pislos sau prăfos, alcătuite din filamentele ciupercii. În majoritatea cazurilor, la locul de atac hîrtia se pătează; petele sînt diferit colorate în funcție de ciuperca care le-a produs; pete galbene sau cafenii (*Aspergillus* sp.), roșii (*Penicillium* sp.), negre (*Alternaria* sp., *Cladosporium* sp., *Stachybotris* sp.), roz-cafenii (*Fusarium* sp.). Atacul de *Chaetomium* sp. își manifestă apariția sub forma unor îngrămădiri de mici punctișoare negre, constituite din periteciile ciupercii.

Infectarea unei cărți poate fi declanșată atît de sporii preexistenți în materialele din care aceasta a fost confecționată, cît și de sporii de ciuperci din aerul și praful atmosferic. Unele ciuperci atacă substanțele de incolare, altele preferă cleiurile de legătorie, iar altele fibrele de celuloză ale hîrtiei. Distrugerea materialelor de incolare face ca hîrtia să devină poroasă și deosebit de friabilă în locurile de atac.

Textilele atacate de ciuperci își modifică culoarea fibrelor; se produce procesul cunoscut sub numele de mucegăire, ce are ca rezultat final pătarea materialului, iar atunci cînd nu se intervine, țesătura se distruge.

Pielea reprezintă un substrat favorabil dezvoltării mucegaiurilor, care decolorează materialul, acoperă ornamentațiile și, în final, produc perforații.

Printre ciupercile biodeterioratoare se găsesc unele care atacă picturile în ulei sau tempera; ele deteriorează stratul de culoare, grundul și suportul picturii. Cele mai dăunătoare (speciile de *Aspergillus*) sînt acelea care, luînd substanțe nutritive din toate straturile, deteriorează grav picturile.

O altă categorie de biodeterioratori întîlnită în muzee o constituie insectele.

Pe lemn, dintre reprezentanții ordinului Coleoptera se întîlnesc insecte xilofage din familia Ipidae, cunoscute sub numele de carii, care pentru dezvoltarea lor au nevoie de foarte puțină apă și se hrănesc cu amidonul și zaharurile din lemn. Se dezvoltă foarte bine, producînd pagube și pe hîrtie și pergament.

Deteriorarea produsă de carii pe lemn se manifestă sub formă de galerii săpate de larve și adulți cu ajutorul mandibulelor în toată masa obiectului; la suprafață se observă orificii rotunde sau ovale în funcție de specia care le-a produs, orificii ce reprezintă locurile de pătrundere ale insectelor în lemn. Din aceste orificii, la o ușoară scuturare, curge o pulbere fină, asemănătoare rumegușului, provenită din rozătura insectei. Este de subliniat faptul că numărul orificiilor de pătrundere a insectelor în lemn nu este proporțional cu intensitatea atacului și, deseori, un număr foarte redus de orificii maschează un dezastru interior. Galerile transformă lemnul într-o masă spongioasă, iar rezistența sa mecanică scade foarte mult.

Cărțile pot fi și ele atacate de carii, care forează galerii prin legături și, deseori, în depozite se înregistrează atacuri masive și pagube importante. Din rafturile de lemn, cariile trec în cărți și străbat șiruri întregi, distrugîndu-le. Pierderile sînt ireversibile, paginile cărților atacate se transformă în pur și simplu în pulbere.

Tot dintre coleoptere se pot întîlni pe obiecte de muzeu specii de *Anobium* din familia Anobiidae. Atacul acestor insecte se recunoaște după orificiile intrării: 1—2 mm diametru, circulare și regulate de parcă ar fi fost făcute de burghiu. Anobiidele preferă obiectele din lemn vechi și uscat, lemn de foioase (stejar, arțar), dar, mai ales, lemnul moale bogat în amidon (mahonul, lemnul de cireș, nuc, pîn). Aceste insecte deteriorează și cărțile vechi, hrănindu-se și cu hîrtie și cu pergament.

Din familia Dermestidae, larvele de *Anthrenus museorum* L degradează țesături de lînă, covoare, blănuri, colecții de insecte și ierbare.

În unele depozite pot pătrunde insecte din ordinul Blattaria — *Blatta orientalis* L (gîndacul negru de bucătărie) și *Phylladromia germanica* L (gîndacul roșu de bucătărie), care deteriorează cărțile vechi, unde atacul apară sub forma unor galerii superficiale cu contur sinuos, insectele hrănindu-se cu hîrtie, pergament, piele și textile.

Pe textile, lăsînd în urma lor tăieturi lungi, sinuoase, se dezvoltă foarte bine, de altfel ca și pe cărți, hrănindu-se și cu clei de legătorie și hîrtie, reprezentanți ai ordinului Thysanura, cunoscuți popular sub denumirea de „peștișori de argint” — *Lepisma saccharina* L și *Ctenolepisma lineata* Fabr.

Țesăturile din lînă, covoare, veșminte și blănuri sînt deteriorate de lepidoptere din familia Tineidae, cunoscute sub denumirea de molii,

ale căror larve preferă ca hrană keratina firului de lână. Moliile produc numeroase perforații textilelor atacate, degradându-le grav.

Pentru evitarea fenomenului de biodeteriorare în muzee, o importanță deosebită o prezintă prevenirea apariției biodeterioratorilor prin blocarea căilor de pătrundere și crearea unor condiții de microclimat improprii dezvoltării acestora.

Orice obiect nou achiziționat, înainte de a fi introdus între celelalte exponate, trebuie examinat pentru depistarea eventualelor atacuri biologice. Se recomandă ca în cadrul depozitelor să existe o încăpere specială, o cameră de carantină unde să se păstreze obiectele nou achiziționate și de unde numai după dezinfectie să se introducă obiectul nou între celelalte exponate sau în colecțiile din depozite. Trebuie dezinfectate toate obiectele, deoarece unele care aparent nu prezintă simptome de biodeteriorare, în realitate pot fi purtătoare de microorganisme. În sălile de expoziție și în depozite se recomandă a se face un control periodic al stării de conservare a obiectelor pentru depistarea celor aflate în cursul procesului de degradare biologică. Obiectele depistate ca infectate trebuie imediat izolate și tratate cu substanțe fungicide sau insecticide, în funcție de agentul biodeteriorator.

O dezinfectie generală a muzeului se recomandă la 4—5 ani odată.

Un alt mijloc de împiedicare a apariției fenomenului de biodeteriorare în muzee o constituie crearea în sălile de expoziții și depozite a unui microclimat impropriu dezvoltării agenților biologici. Prin asigurarea în săli a parametrilor de temperatură și umiditate relativă recomandați de literatura de specialitate pentru conservarea patrimoniului muzeal (temperatura $18-20 \pm 2^\circ\text{C}$, umiditate relativă $50-60 \pm 5\%$) se creează condiții nefavorabile dezvoltării factorilor biodeterioratori.

Măsurile care trebuie luate pentru evitarea apariției fenomenului biodeteriorării obiectelor de muzeu se înscriu în contextul general al normelor conservării corecte a patrimoniului muzeal. Aceste măsuri se pot realiza fie de personal calificat în această muncă (biologi-conservatori), fie de către muzeografi desemnați în acest scop.

ASPECTS OF BIODETERIORATION OF MUSEUM OBJECTS

— Abstract —

This paper shows some aspects of the biodeterioration phenomenon met with the museum objects.

Biodeteriorating agents pertaining both to the vegetable kingdom and to the animal kingdom may be met in the show rooms and in stores, the most widespread being the fungi (moulds) and insects. The deteriorating biological agents may enter the museum through different ways: with the atmospheric dust, through the agency of the visitors or with the newly acquired objects.

Arriving in the show rooms or in the storage spaces, the biodeteriorating agents cannot develop and exert their destructive action on objects unless they find favourable life conditions, conditions within which the ambient temperature and relative moisture are playing a leading part.

The objects of organic nature (paper, parchment, wood, leather, textiles) are especially subjected to biodeterioration, but the existence of a complete series of micro-organisms has been ascertained that are capable to attack stone and metal (inorganic objects).

The bacterial attack on paper, parchment, textile pieces, is appearing as substratum alteration looking as various coloured spots.

Fungi are preferably attacking substrata of organic nature — paper, parchment, textiles, wood, leather, producing physical and chemical alterations: various coloured spots appearing on the object surface, friability, loss of elasticity, resistance reduction, pulverizing or disintegration of the material on which they are developing.

Among insects the damaging action of the caries is especially remarkable, as these are xylophagous insects attacking wood, paper, and parchment and producing degradations as galleries cut in the object mass, marked at the surface by the insect entering orifices.

With a view to avoiding the biodeterioration phenomenon in museums, of special importance is to prevent the appearance of the biodeteriorating agents by locking the entering ways and by creating microclimate conditions that are inadequate to their development.

NOTE ȘI COMUNICĂRI

CU PRIVIRE LA DATA ÎNTEMEIERII ORAȘULUI CALLATIS

de AUGUSTIN ULANICI

Sec. al VIII-lea î.e.n. marchează a doua mișcare de răspîndire a grecilor în Marea Mediterană¹. În cadrul deosebit de complex al acestei „roiri“, litoralul septentrional și vestic al Mării Negre este cunoscut de greci mai tîrziu decît celelalte ținuturi unde ei întemeiaseră colonii².

Atunci cînd este vorba de colonizarea Pontului Euxin, tradiția literară antică, pe lîngă faptul că este săracă sau laconică, mai este și contradictorie³. Dacă Histria are o dată de întemeiere păstrată de un izvor literar⁴, nu același lucru se poate spune despre Callatis. Astfel, ca a celor mai multe colonii grecești, data fundării orașului este controversată. Pînă astăzi toate informațiile literare, epigrafice, precum și izvoarele arheologice referitoare la Callatis, nu sînt mai vechi de sec. al IV-lea î.e.n. Aproximativ de pe la mijlocul acestui secol, ni s-a transmis o unică scriere păstrată sub numele lui Scylax din Carianda, care amintește numai numele Callatisului⁵, fără nici un alt amănunt suplimentar. Herodot, care cunoscuse și menționase în istoriile sale orașele de pe țărmul nordic și vestic al Mării Negre, nu pomenește nimic despre Callatis. În ceea ce privește cele mai vechi inscripții callatiene cunoscute pînă acum, ele

¹ K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*², 12, p. 218 și urm.; G. Glotz, *Histoire grecque*, I, *Des origines aux guerres médiques*, Paris, 1925, p. 153—257; Gaetano de Sanctis, *Storia de Greci dalle origini alla fine del V secolo*², Firenze, 1940, p. 406—465; J. Berard, *L'expansion et la colonisation grecque jusqu'aux guerres médiques*, Paris, 1960; H. Bengtson, *Griechische Geschichte*³, München, 1965, p. 86—99.

² G. Glotz, *op. cit.*, p. 153—257; J. Berard, *op. cit.*; D. M. Pippidi, în *Din istoria Dobrogei*, I, Edit. Acad. R. S. R., București, 1965, p. 145—149; C. Preda, *Callatis*, Edit. Meridiane, București, 1968, p. 6.

³ D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 147—148.

⁴ Eusebius-Hieronymus, *Chron.*, p. 95 b (cf. *Fontes Historiae Dacoromaniae*, II, București, 1970, p. 8—9); anul 657 î.e.n., pe care îl dă Eusebius, reprezintă cronologia „lungă“; Pseudo-Scymnos în vv. 766—770 (cf. *Izvoare privind istoria României*, I, 1964, p. 170—173), la care evenimentul este corelat cu unele evenimente legate de mișcările sciților, din a doua jumătate a sec. al VII-lea î.e.n. (cronologia „scurtă“). De fapt, și în legătură cu data exactă a întemeierii Istrosului sînt controverse.

⁵ Scylax din Carianda, G.G.M., I, p. 54—58 (cf. *Izvoare...*, I, p. 132—133).

„par a fi“⁶ o dedicație către Athena Polias⁷ și o epigramă funerară⁸, ambele fiind date pentru a doua jumătate a sec. al IV-lea î.e.n.⁹

Informațiile literare încep să devină mai numeroase și prețioase abia în sec. II—I î.e.n. Între acestea, se înscrie în primul rând un *Periplu*, atribuit greșit geografului Scymnos¹⁰, alcătuit pe la începutul primului secol î.e.n. El ne oferă știrile din care se poate deduce data întemeierii Callatidei¹¹. Traducerea din grecește a fragmentului în cauză sună astfel: „...orașul Callatis a fost o colonie a heracleoților, ce apărură la porunca dată de un oracol; (heracleoții) au întemeiat-o pe vremea când Amyntas a preluat puterea peste macedoneni“¹². Din cele citate, reiese în primul rând originea doriană a coloniei, Heracleea Pontică fiind întemeiată în anul 560 î.e.n. de dorienii din Megara, secondăți de beoțieni¹³; în al doilea rând, textul face aluzie la amănuntul după care fundarea Callatidei s-a făcut după consultarea unui oracol. Această informație contribuie, oricum, la o datare tîrzie a fundării coloniei, cunoscut fiind faptul că, în faza finală a procesului de colonizare, preoții sanctuarului lui Apollo de la Delfi joacă un rol deosebit. În acest sens se cunoaște obiceiul că, inițial, procesul de organizare a coloniilor fusese lăsat în voia fiecărei metropole grecești în parte¹⁴. În al treilea rând ni se oferă și data aproximativă a întemeierii orașului: „... au întemeiat-o pe vremea când Amyntas a preluat puterea peste macedoneni“¹⁵. În istoria Macedoniei se cunosc trei regi cu numele de Amyntas. Dacă s-ar fi indicat despre care din ei este vorba, evident, datarea orașului s-ar fi impus aproape de la sine. Pentru a preciza, trebuie amintit că Amyntas I a domnit între anii 540—498 î.e.n., Amyntas II în jurul anului 395 î.e.n., iar Amyntas III între 390—369 î.e.n.¹⁶

Majoritatea cercetătorilor problemei au admis că în acest *Periegesis*, atribuit lui Scymnos, se face aluzie la Amyntas I¹⁷, deci întemeierea ora-

⁶ D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 182 și nota 79.

⁷ Muzeul din Mangalia, inv. nr. 88; D. M. Pippidi, în *Akte des IV Intern. Kongresses f. griech. u. lat. Epigraphik*, Viena, 1964, p. 327 (cf. idem, D.I.D., p. 182 nota 79).

⁸ A. E. M., XI., 1887, p. 34, nr. 34; cf. W. Peek, în „Studii clasice“, VI, 1964, p. 124.

⁹ D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ediția II-a, Edit. Științifică, București, 1967, p. 27.

¹⁰ Pseudo-Scymnos, G.G.M., I, p. 196—237 și Diller Aubrey, *The tradition of the Minor Greek Geographers*, Oxford, 1952 (cf. *Izvoare...*, I, p. 168—175).

¹¹ Autorul acestui periplu folosește ca izvor o lucrare scrisă în jurul anului 200 î.e.n., care a aparținut lui Demetrios din Callatis (cf. *Izvoare...*, p. 169, nota 3).

¹² Pseudo-Scymnos, vv. 761—764, în *op. cit.*

¹³ Strabon, *Geografia*, VII, 6, 1; Memnon, *F. Gr. Hist.*, III, B.

¹⁴ *Istoria României*, I, Edit. Acad. R.P.R., București, 1960, p. 167.

¹⁵ Ps. Scymnos, *op. cit.*, loc. cit.

¹⁶ Paul Cloché, *Histoire de la Macédoine, jusqu'à l'avènement d'Alexandre le Grand*, Payot, Paris, 1960, p. 28—110; J. Kaerst, artic. *Archelaos*, în R.E., t. II, 1896, col. 446—448; idem, artic. *Amyntas III*, în R.E., t. I, 1894, col. 2006—2007.

¹⁷ J. Weiss, *Die Dobroudtscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, pp. 27 și 62; Krister Hanell, *Megarische Studien*, Lund, 1934, p. 130; R. Vulpe, H.A.D., București, 1938, p. 65 (care menționează că orașul în discuție, „este cea mai nouă dintre ctitoriile grecești din Pontul Stîng“); Chr. M. Danov, *Zapadniat brag na Cerno More v Drevnostta*, Sofia, 1947, p. 88; T. V. Blavatskaia, *Zapadnopontiiskie goroda...*, Moscova, 1952, p. 30; *Istoria României*, I, p. 167; D. M. Pippidi, în „Studii clasice“, VII, 1965, p. 330; idem, D.I.D., I, p. 152 și 182; Vl. Iliescu, în „Pontice“, 3, 1970, p. 92 și nota 54 în care respinge categoric ipoteza unei întemeieri tîrzii a orașului.

șului s-ar fi înfăptuit în ultimele decenii ale sec. VI-lea î.e.n sau, mai sigur, în jurul anului 500 î.e.n. Oricum, dacă s-ar accepta această ipoteză, nașterea Callatisului are loc numai la două sau trei decenii după fundarea metropolei, Heracleea Pontică.

Alți cercetători, pornind de la Lista orașelor tributare Atenei (ATL) către anul 425/424 î.e.n.¹⁸, emit părerea potrivit căreia orașul Callatis ar fi putut fi întemeiat pe la începutul celui de-al IV-lea secol î.e.n.¹⁹. Lista atică, în condițiile deosebit de precare în care ne-a parvenit — cu multe lacune —, a iscat o serie de dispute privind lectiunea unor toponime. În capitolul care trebuia să cuprindă aliații din Pontul Euxin, în fragmentul IV 165, apare un toponim, ale cărui prime litere — K A, — sînt întregite : KA(RKINITIS) de către ultiimi editori ai acestei liste²⁰. Motivul care duce la lectiunea de mai sus este generat mai ales de incertitudinea privind data de întemeiere a coloniei grecești, despre care lucrarea atribuită lui Scymnos ne informează că ar coincide cu preluarea unei domnii de către un rege cu numele de Amyntas. În același context, ultimii editori ai Listei atice admit că regele în discuție ar putea fi cel de-al treilea, tatăl lui Filip al II-lea.

Spre deosebire de cei care adoptă lectiunea KA(RKINITIS), alții propun întregirea : KA(LLATIS)²¹.

Va trebui să ne reîntoarcem la textul lui Pseudo-Scymnos pentru a face o remarcă legată mai ales de versurile 762—763, care, în traducere românească, se prezintă astfel : „... (Heracleoții) au întemeiat-o (Callatida) pe vremea cînd Amyntas a preluat puterea peste macedoneni“²². De aici, credem că se înțelege de la sine că acest rege a avut la o anumită dată puterea, pe care a pierdut-o într-un complex de împrejurări, pentru ca apoi să preia puterea. Verbul tranzitiv din textul citat este deosebit de convingător din acest punct de vedere. Totuși, pentru a încerca o clarificare, este necesară o scurtă incursiune în istoria Macedoniei, de la sfîrșitul sec. al VI-lea î.e.n. pînă în primele decenii ale celui de-al IV-lea secol î.e.n. Astfel, primul Amyntas (540—494) este și primul mare rege atestat atît de Eusebius în cronologia sa²³, precum și de Herodot în istoriile sale²⁴. El este primul rege al Macedoniei ca personaj istoric²⁵, luînd domnia în condiții obișnuite după moartea lui Perdicas I²⁶. Tucy-

¹⁸ I.G., I², 63, 64 (alte fragmente publicate de A. B. West) ; cf. D. M. Pippidi în „Studii clasice“, VII, p. 329—330 și notele : idem, D.I.D., I, pp. 181—182 și notele. Lista atică a tributurilor cuprinde orașele care făceau parte din prima Ligă maritimă ateniană (Liga delio-atică) și erau tributare Atenei către anul 425/424 î.e.n.

¹⁹ B. D. Meritt, H. T. Wade-Gery, M. F. Mc. Gregor, *The Athenian Tribute Lists*, I, Cambridge Mass., 1939, pp. 527—539.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ D. M. Pippidi, în „Studii clasice“, VII, pp. 329—330 ; idem, D.I.D., I, pp. 181—182.

²² Ps. Scymnos, v.v. 762—764, în *Izvoare...*, I, p. 170—171, traducerea în românește se prezintă astfel „(Heracleoții) au întemeiat-o pe vremea cînd Amyntas a preluat domnia peste macedoneni“... (trad. V. Popescu).

²³ Eusebius din Caesarea, *Cronologia* (cf. Paul Cloché, op. cit., p. 33).

²⁴ Herodot, *Historii*, V, 17.

²⁵ Cf. Paul Cloché, op. cit., p. 31.

²⁶ Herodot, V, 22 ; VIII, 137—139. Perdicas I este un rege mitic, vezi G. Glotz, *Histoire grecque*, III, Paris, 1936.

dides ne transmite știrile din care aflăm că, sub acest rege, nu s-au desfășurat evenimente deosebite, în afară de unele anexiuni teritoriale mai mult sau mai puțin importante²⁷. După mai bine de un secol, în primul deceniu al sec. al IV-lea î.e.n., în Macedonia se instaurează, timp de 7—8 ani, o perioadă tulbure, plină de frământări politice, cu violențe și schimbări bruște de situații, succedându-se la domnie trei regi: Archelaos II, Amyntas II și Pausanias. Aceștia sînt asaltați de alți pretendenți la domnie. Anumite provincii, ca de pildă Lyncestida, caută să se desprindă de sub tutela macedoneană. În acest timp Amyntas II și Pausanias sînt asasinați, fiecare după cîte un an de domnie. Ultimul era un uzurpator și nu făcea parte din așa zisa dinastie a Argeazilor, din care făcea Archelaos II, Amyntas II și Amyntas III. Perioada tulbure despre care am amintit ia sfîrșit aproximativ în jurul anilor 393/392, cînd preia puterea argeadul Amyntas III. Foarte semnificativ este faptul că Pausanias a fost un uzurpator, și cel care a luat puterea după el era un argead, adică, în sensul continuității dinastiei, acesta „a preluat” puterea după dispariția uzurpatorului. Chiar în primul an de domnie al noului argead se desfășoară iar unele evenimente politice legate de mișcări ale ilirilor. După Diodor, în anul 393/392 ilirii izbutesc să ocupe Macedonia, alungîndu-l pe noul rege³⁰. În fața acestei situații regele macedonean reușește să obțină alianța unor orașe grecești din Peninsula Chalcidică, prelînd puterea și regatul, domnind apoi 23 de ani³¹.

În sprijinul celor relatate de Diodor, vine o inscripție care păstrează textul unui tratat de alianță a lui Amyntas cu Olintul. Printre altele, tratatul stipula unele avantaje teritoriale acordate Olintului. Inscripția este datată pentru anul 390/389 î.e.n.³².

O altă informație — care vine și subliniază evenimentele mai sus relatate — reiese dintr-o indicație a lui Isocrate, care suna astfel: „.... Amyntas, regele Macedoniei..., învins de barbari, vecinii săi, a fost deposedat de toată Macedonia, fiind obligat să părăsească țara sa, pentru a-și salva viața; în absența sa, nu a mai fost război; după un timp el revine în Macedonia cu ajutorul tessalienilor. Revenind în regatul său, el a preluat puterea ereditară”³³.

Cele trei izvoare amintite sînt unanime în ceea ce privește evenimentele politice desfășurate în primii ani de domnie a lui Amyntas III, adică pierderea fortuită a puterii, apoi preluarea acesteia³⁴, aproximativ în jurul anului 390 î.e.n. Este evident că atunci cînd Pseudo-Scymnos scrie că „Amyntas a preluat puterea peste macedoneni”³⁵ se referă la cel de-al III-lea rege cu acest nume, și că acest moment coincide în timp și cu fundarea coloniei doriene Callatis. Această dată nu poate fi fixată

²⁷ Tucydides, II, 99.

²⁸ Cf. Paul Cloché, *op. cit.*, pp. 104—107.

²⁹ *Ibidem*, p. 107.

³⁰ *Ibidem*, p. 108.

³¹ *Ibidem*, p. 110.

³² *Ibidem*, 110—111.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Pseudo-Scymnos, v.v. 763, în *op. cit.*

³⁵ *Ibidem*

decît în jurul anului 390 î.e.n.³⁶. În sprijinul acestei datări pledează și descoperirile arheologice, care, toate, nu depășesc sec. al IV-lea î.e.n.³⁷. Astfel, prima incintă de apărare a orașului datează de pe la mijlocul acestui secol³⁸, iar necropola coloniei nefiind anterioară celei de a doua jumătăți a sec. respectiv³⁹. De asemenea, cele mai vechi inscripții locale sînt dateate către cea de a doua jumătate a sec. al IV-lea î.e.n.⁴⁰, totodată, primele emisiuni monetare apar în ultimele decenii ale aceluiași secol⁴¹. Dezvoltarea în timp și spațiu a coloniei doriene se va face într-un ritm destul de rapid, lucru explicat de altfel datorită unor factori economici și politici, care se manifestă pe mai multe planuri. Triburile autohtone din zona istro-pontică fuseseră antrenate încă de la sfîrșitul sec. al V-lea î.e.n. spre un mod nou de viață datorită dezvoltării interne, precum și a impulsurilor civilizațiilor sud-tracice, ilirice, elenice și scitice. În această zonă se poate vorbi despre noua civilizație de tip Latène încă de pe la anul 450 î.e.n.⁴². Acum se constată în mediul autohton intensificarea metalurgiei fierului, răspîndirea roții olarului, construcții de așezări întărite, care atestă noua activitate economică, politică, militară și artistică⁴³.

Într-un asemenea context economic și politic, înflorirea spectaculoasă a Callatisului, pe toate planurile, în sec. al IV-lea î.e.n. este firească, colonia doriană fiind încă de la începuturile sale un centru producător de grîne⁴⁴, precum și un centru de dezvoltare a meșteșugurilor și a negoțului⁴⁵.

³⁶ 'Legat de ipoteza unei întemeieri tîrzii a orașului, nu fără importanță sînt și unele evenimente politice desfășurate la confluența secolelor V și IV î.e.n. și în primele decenii ale sec. al IV-lea î.e.n., care (prin analogie) sînt mai mult decît semnificative. Astfel, încă din anul 424 î.e.n., oligarhii din Heracleea Pontică, ajutați de Darius II, înlătură de la putere gruparea democratică. Această situație are ca urmare emigrarea celor învinși, și se pare că ei sînt aceia care în jurul anului 420 î.e.n. întemeiază colonia Chersonesul Tauric. După această dată, mai ales pe la începutul sec. al IV-lea î.e.n., cercurile oligarhice din Heracleea Pontică acționează în continuare împotriva resturilor grupării democratice. Tot acum, Clearchos, conducătorul acestei grupări, este ostracizat. Acesta va primi permisiunea să se înapoieze în oraș de abia în 374 î.e.n., cf. V. V. Struve, *Grecia antică*, pp. 435—443 (și 713).

³⁷ R. Vulpe, H.A.D., p. 155; idem, în „Pontice” II, 1965, p. 152—153. Din nou este admis faptul că orașul Callatis ar putea fi ultima colonie grecească întemeiată în vestul Pontului Euxin. În sprijinul acestei constatări poate să vină și situația topografică a orașului, situație cu totul defavorabilă în raport cu cea a celorlalte orașe întemeiate anterior. Acestea „ocupaseră” porțiuni din faleză care, pe lângă condițiile portuare și de apărare excelente, aveau și zone agricole mai bune, mai fertile; R. Florescu, *Ghid arheologic al Dobrogei*, Ed. Meridiane, București, 1968, p. 43; C. Preda, *op. cit.*, p. 7.

³⁸ Const. C. Preda, *Callatis*, p. 20; R. Florescu, *op. cit.*, p. 43.

³⁹ C. Preda, *op. cit.*, p. 25.

⁴⁰ D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 182, și nota 79; idem, *Contribuții...*, p. 27.

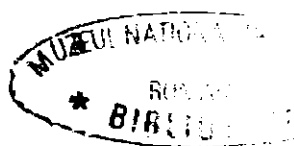
⁴¹ B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, 1, p. 86; Em. Condu-rachi, în „Bul. Științific”, II, 1950, (1), p. 19; D. M. Pippidi, *op. cit.*; Const. Preda, *Moneda antică în România*, p. 14.

⁴² D. Berciu, *A propos de la genèse de la civilisation Latène chez les Gétodaces*, în „Dacia”, N.S., I, 1957, p. 133—142; idem, *Sînt geții traci nord-dunăreni?*, în S.C.I.V., VI, 1960 p. 261—283; idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, Edit. Științifică, București, 1966, p. 267 și urm.; idem, *Lumea celfilor*, Ed. Științifică, București, 1970, p. 78.

⁴³ Idem, *op. cit.*, p. 78—79.

⁴⁴ D. M. Pippidi, D.I.D., I, p. 155.

⁴⁵ *Ibidem*.

**SUR LA DATE DE LA FONDATION
DE LA VILLE DE CALLATIS**

— Résumé —

En se basant sur les sources littéraires corroborées avec les découvertes archéologiques, on émet l'hypothèse d'après laquelle la date de la fondation de la ville de Callatis serait située pendant la première décennie du IVe siècle a.n.è.

O PLACĂ DE CENTURĂ DESCOPERITĂ LA CHIRNOGI

de **GEORGE TROHANI**

Efectuându-se săpături arheologice în comuna Chirnogi, jud. Ilfov, s-a descoperit o așezare de tip rustic geto-dacă, situată la marginea de vest a comunei. Până în prezent au fost dezvelite 15 locuințe și 11 gropi datînd de la sfîrșitul sec. III — sec. I î.e.n.

Sub vatra locuinței 11, datînd din prima jumătate a sec. I î.e.n., a fost găsită o placă de centură din bronz aplicată pe un miez de fier.

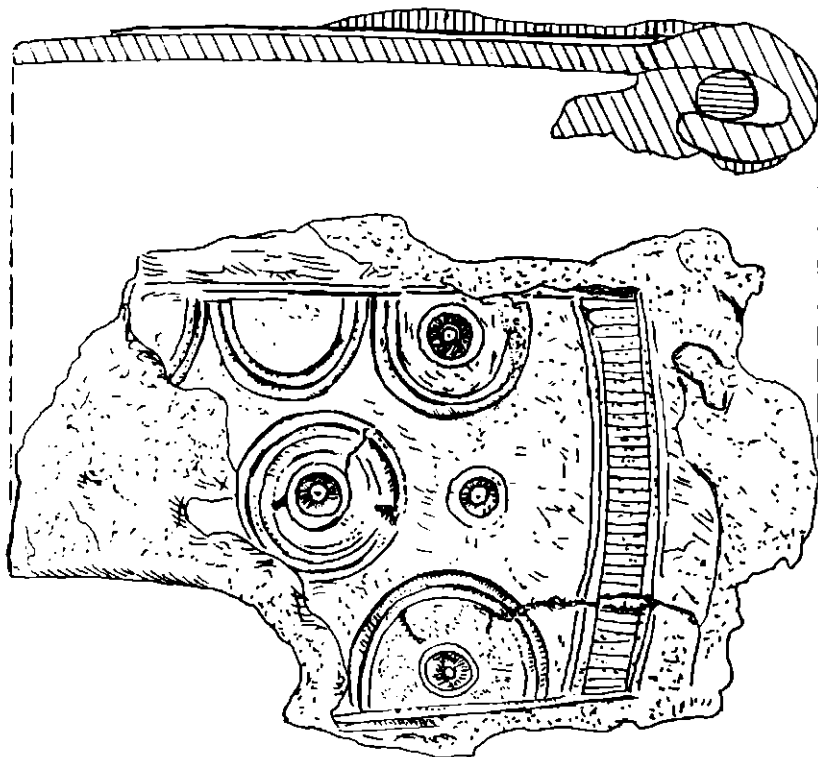

Fig. 1. Placa de centură de la Chirnogi.

În parte distrusă, de formă dreptunghiulară ($10,6 \times 7,1$ cm), la unul din capete miezul de fier se continuă printr-o tijă lată, îndoită în jurul unui piron, alcătuind închizătoarea. Placa de bronz este decorată prin ciocănire. Pe margini se află un chenar compus din două linii în relief. Pe latura mică, din dreptul închizătoarei, perpendicular din chenar pornesc mici linii paralele, adâncite, ce se opresc pe o nouă linie în relief. Din laturile lungi ale chenarului pornesc semicercuri formate de asemenea din câte două linii în relief, pe una din laturi păstrându-se trei astfel de grupe de semicercuri, iar pe cealaltă una. Cele două grupe din colțurile chenarului conțin în interior și sînt despărțite între ele de câte două noi grupe de cercuri mici concentrice. În mijlocul plăcii se află șapte cercuri concentrice, diametrul maxim fiind egal cu cel al semicercurilor (fig. 1).

Prin formă și decor, această piesă se aseamănă cu alte descoperiri de același tip. Cea mai apropiată ca decor pare a fi placa de la Piatra Roșie¹ al cărui chenar este identic. Semicercurile însă, câte trei pe fiecare latură lungă nu conțin cercuri concentrice în interiorul sau în afara lor (fig. 2/4).

Motivul semicercurilor, dar combinat cu linii, puncte, zig-zag-uri, etc., se reîntîlnește pe placa de la Orlea² (fig. 3), pe cea încă inedită din Oltenia³, pe cea din Moldova⁴ sau pe cea de la Hrtcoveț⁵ (fig. 2/2).

Trei fragmente asemănătoare au fost descoperite și la Popești⁶, fiind socotite ca făcînd parte dintr-o teacă de pumnal, prin comparație cu cea apărută anterior, decorată, printre altele, cu trei figurine umane⁷. Chenarele tuturor acestor plăci sînt aproape identice, iar în colțuri, la fragmentul mai mare se află câte un cerc format de asemenea dintr-o linie în relief (fig. 2/3).

Motivul cercurilor concentrice în interiorul unui chenar, de astă dată dintr-o linie înșurată se reîntîlnește și pe placa de aur din colecția Egger⁸ descoperită, se pare, în Transilvania.

Prin urmare, toate aceste plăci, fie că sînt de centură, fie teci de pumnal, au o formă și un decor asemănător. Ele sînt executate într-un stil local, care pe alocuri amintește de motivele decorative ce împodobesc

¹ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, 1954, p. 89, pl. XVI/10.

² E. Comșa, „Apulum”, X, 1972, p. 70—71, f. 5.

³ *Ibidem*, p. 74.

⁴ Informație M. Babeș, pentru care-i mulțumim.

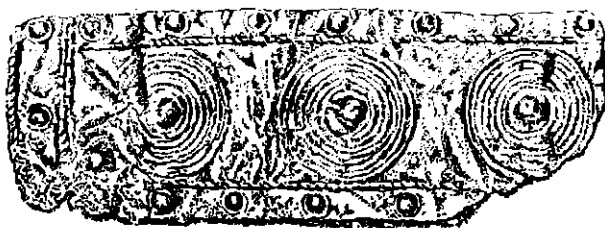
⁵ S. Nac, „Rad Voivodjinskih Muzeja”, 9, 1960, p. 127, pl. XII/9.

⁶ R. Vulpe, *Materiale*, București, VII, 1961, p. 331, f. 8.

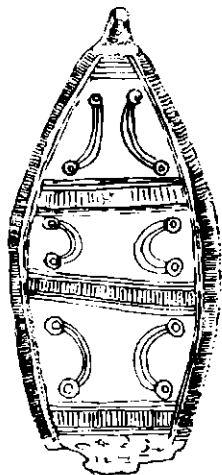
⁷ *Ibidem*, III, 1957, p. 234, f. 23.

⁸ A. Szaraz, „Archaeologiai Ertesito”, XI, 1891, p. 321; V. Pârvan, *Getica*, p. 334, f. 222/9.

⁹ A. Filimon, „Dacia”, I, 1924, p. 357, f. 86—90.

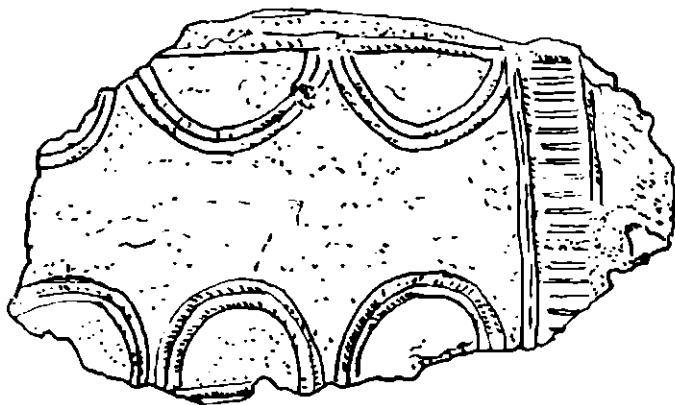
1

2

3

4

Fig. 2. Plăci de centură : 1. Colecția Egger — Viena ;
2. Hrtcoveț ; 3. Popești ; 4. Piatra Roșie.

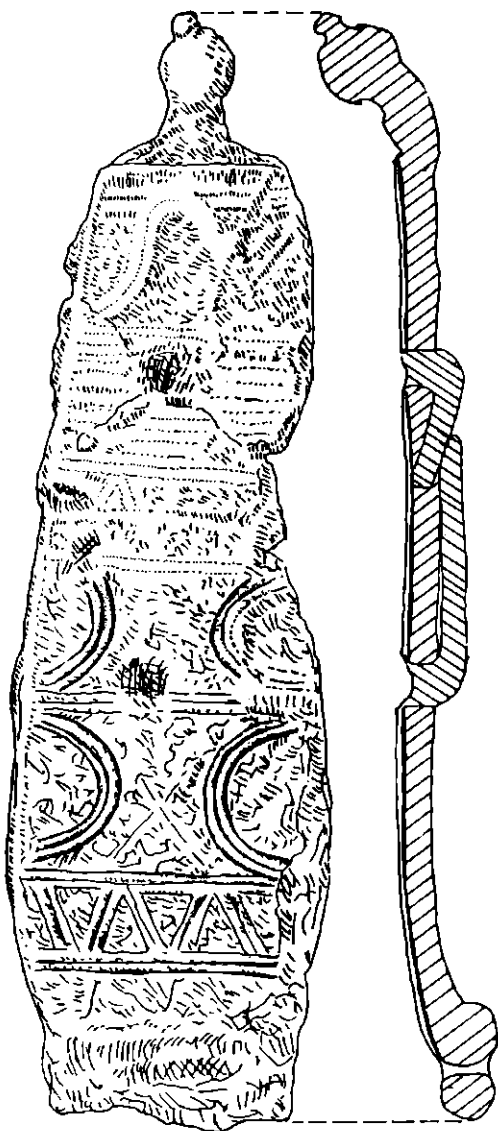

Fig. 3. Placa de centură de la Orlea.

piesele de același tip, dar numai din bronz și cu decor incizat, din prima epocă a fierului. Din numărul relativ mare al acestora, putem menționa pe cele de la Suseni⁹, Spălnaca¹⁰, Pecica¹¹, Gusterița¹², Ferigile¹³, Novi Bečeg¹⁴ sau Yapode din Kompolje¹⁵.

În ce privește datarea lor, majoritatea cercetătorilor le fixează între sfârșitul sec. II — sec. I î.e.n., înclinând pentru prima jumătate a celui din urmă. O placă de centură tot din bronz și fixată pe un miez de fier, dar nedecorată, a fost descoperită la Lukașovca¹⁶, într-o necropolă din sec. II—I î.e.n.

Ținând seama de contextul în care a fost găsită și de forma ei, recenta descoperire se încadrează și ea în datele de mai sus*.

UNE PLAQUE DE CEINTURE DECOUVERTE A CHIRNOGI

— Résumé —

Pendant les fouilles effectuées dans l'habitation geto-dace de Chirnovi, jud. Ilfov, on a découvert une plaque de ceinture en bronze appliquée sur un noyau de fer. Par sa forme et son décor elle ressemble à d'autres plaques pareilles qui datent de la fin du II—I siècle av.n.è.

¹⁰ J. Hampel, *Bronzkor*, II, pl. CL.; H. Dumitrescu, „Dacia”, V—VI, 1935—1937, p. 218, f. 13.

¹¹ L. Marton, „Archaeologiai Ertesito”, XXIX, 1909, p. 409; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 329, f. 217.

¹² Fl. Romer, „Archaeologiai Ertesito”. IV, 1870, p. 81; V. Pârvan, *op. cit.* p. 317, f. 206.

¹³ Al. Vulpe, *Ferigile*, București, 1967, pl. XXIV.

¹⁴ S. Nač, *op. cit.*, 4, 1955, p. 49, pl. IV, f. 4, 6.

¹⁵ R. Bizić — Drechsler, *Arheološki radovi i rasprave*, Zagreb, 1959, p. 245—278.

¹⁶ G. Fedorov, M.I.A., Moscova, 89, 1960, p. 314, f. 7/9.

* Desenele executate de E. Petrache.

INTERPRETĂRI ARHEOLOGICE * : CONSIDERAȚII ASUPRA CAMEEI ORGHIDAN

de prof. dr. doc. KURT HOREDȚ

Într-un merituos studiu M. Gramatopol se ocupă cu un produs important al glictii romane, intrat în circuitul științific abia în al patrulea deceniu al acestui secol și căruia i s-a acordat, din acest motiv, o atenție mai redusă în publicațiile de specialitate¹. După mărime și greutate, cameea Orghidan ocupă un loc de frunte printre produsele de acest fel și este expusă în prezent în Muzeul de Istorie al României, fapt ce justifică să se discute în publicația acestei instituții, pe scurt, unele probleme legate de această piesă remarcabilă.

În partea de jos a cameei sînt reprezentați doi vulturi retrocefali, cu aripile deschise, iar deasupra lor se află busturile unui bărbat și al unei femei, între care stă un *palladium* (fig. 1). Autorul mai sus citat o datează în sec. al IV-lea și o interpretează ca apoteoza împăratului Iulian Apostatul, ca fiind reprezentarea unui împărat a cărui soție a decedat scurt timp înaintea soțului ei și care a beneficiat, de asemenea, de *consecratio*. J. Banko susținea că grupul de pe camee înfățișează apoteoza lui Septimius Severus², pe cînd C. Moisil o atribuia lui Lucius Verus³. Interpretările variate care au fost propuse pentru diferitele camee mari, de ex. pentru cameea Marlborough⁴, arată cît de dificilă este datarea și încadrarea unor piese de acest gen și este explicabil că nici sardonixul de la București nu face o excepție în această privință. Fără pretenția de a discuta în mod exhaustiv problemele lui, și mai mult pentru a contribui la formarea unei păreri unitare și general admise, încercăm să facem unele precizări și sugestii privitoare la interpretarea cameei Orghidan.

Ipoteza că ea trebuie atribuită lui Iulian Apostatul se bazează pe un raționament de ordin logic și istoric, față de care se pot invoca însă cîteva obiecții. Cameea de pe coperta vestitului codice Ada din Biblioteca

* *Interpretări arheologice I* au apărut în „Acta Musel Napocensis”, 5, 1969, p. 419—428, II în S.C.I.V., 24, 1973, p. 299—310 și III în „Apulum”, 11, 1973.

¹ M. Gramatopol, în „Latomus”, 24, 1965, p. 870—885.

² J. Banko, în *Demareteion*, 1935, p. 124—129.

³ C. Moisil, în „Buletinul societății numismatice române”, 37, 1943, p. 11—38.

⁴ Cf. *Enciclopedia dell'arte antica classica e orientale*, vol. II, p. 293.

Fig. 1. Cameea Orghidan (Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România).

municipală de la Trier (fig. 2) reprezintă în registrul superior, deasupra unor vulturi asemănători, de asemenea retrocefali și cu aripile deschise, imaginea unei familii imperiale (a lui Claudius sau Constantin)⁵, caz în care este greu de admis ca și copiii să fi fost trecuți printre zei și să fi

⁵ A. Furtwängler, *Die antiken Gemmen*, vol. III, Berlin-Leipzig, 1900, p. 323, fig. 167, reprodușă printre altele și la L. Voelkl, *Der Kaiser Konstantin*, München (1967), fig. 70.

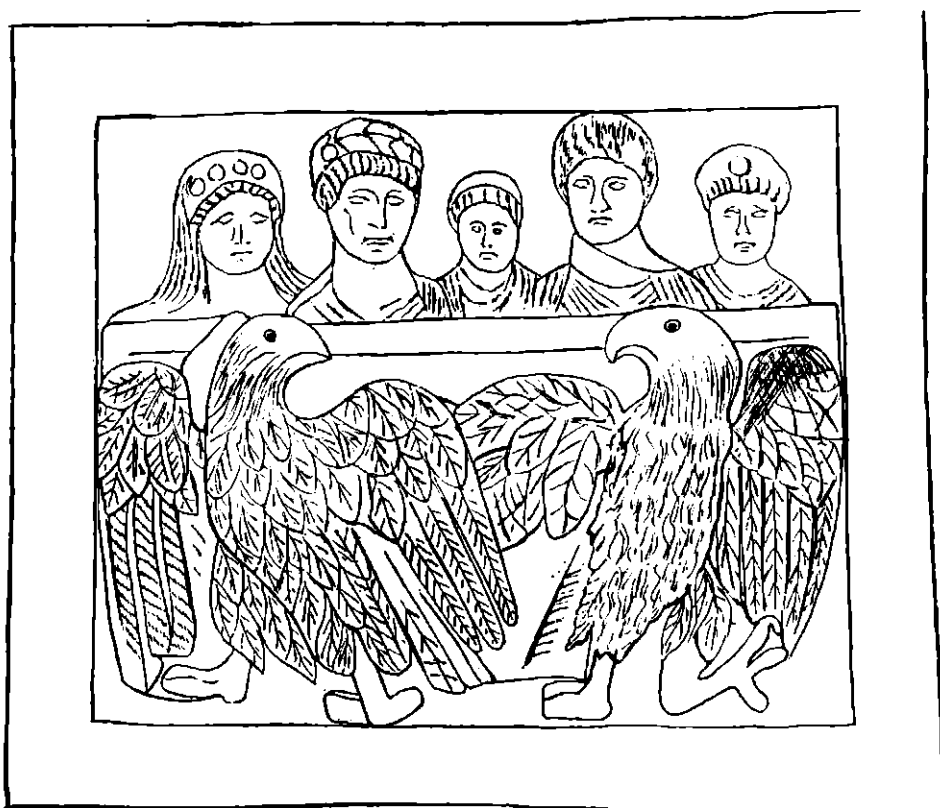

Fig. 2. Cameea de la Trier (Biblioteca municipală din Trier).

foșt deja morți la data lucrării cameei. În a doua jumătate a secolului al IV-lea, cînd creștinismul era recunoscut de cîteva decenii ca religie oficială de stat, este și îndoielnic dacă împăratului Iulian i s-a mai acordat apoteoza. Prin aceasta se pune însă sub semnul întrebării datarea și atribuirea propusă pentru piesa bucureșteană.

Împotriva interpretării amintite pledează însă și argumente stilistice. Pe cînd în secolul al IV-lea împărații poartă părul de obicei pieptenat drept și spre frunte, acoperit cu o diademă de perle, bărbatul de pe camee are o barbă mai stufoasă și părul vilvoi. Aceste trăsături sînt, mai de grabă, caracteristice pentru portul părului pe la sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului următor⁶, iar explicațiile anterioare (propunînd pe Lucius Verus sau pe Septimius Severus) se încadrează de asemenea în acest interval de timp. La Lucius Verus ochii

⁶ M. Bernhart, *Handbuch der Münzkunde der römischen Kaiserzeit*, Halle, 1926, volumul cu planșe.

sînt însă adînciți în orbite⁷, iar la Septimius Severus nasul este mai proeminent, pe cînd forma amigdaloidă a ochilor de pe cameea Orghidan caracterizează mai de grabă portretele lui Commodus⁸. Dacă încadrăm piesa, corespunzător atribuirilor mai vechi și pe baza portului părului, în perioada de trecere de la secolul al II-lea la cel de al III-lea, atunci ea ar putea să reprezînte, după forma ochilor, cel mai probabil portretul lui Commodus. În acest caz piesa trebuie să fi fost lucrată abia după 197 e.n., deoarece lui Commodus i s-a aplicat mai întîi, după moarte, *damnatio memoriae* și abia după cinci ani Septimius Severus l-a reabilitat și i-a acordat *consecratio*, voind să lege stăpînirea și dinastia lui de cea premergătoare⁹.

În afară de această atribuire există și o altă posibilitate pentru interpretarea sardonixului bucureștean. Acesta are, în afară de piesa de la Trier, cele mai apropiate legături cu cameea de la Berlin, care reprezintă, într-un cadru oval, aceeași scenă: doi vulturi cu aripile deschise și cu capetele întoarse înapoi, iar deasupra lor bustul unui bărbat și al unei femei, cu un *palladium* în mijloc (fig. 3)¹⁰. Elementele componente ale celor două piese (de la București și Berlin) sînt deci identice. Pentru cea din urmă, A. Furtwängler neagă executarea ei în secolul al IV-lea și o datează, întocmai ca și pe cea de la Trier, în timpul împăratului Claudius. Nu consideră că bustul masculin reprezintă un portret, ci crede că s-a redat, doar în mod general, capul unui erou cu barbă, înrudit cu imaginea lui Hercule. Cameea reprezintă „apoteoza unui erou care poartă palladiul pe mîna și este încoronat de zeița unui oraș”. Ar putea să fie „Aeneas divinizat, *Divus Pater Indiges*, cu palladiul troian, care este încoronat de zeița orașului Lavinium, de unde palladiul ar fi ajuns mai tîrziu la Roma”. Explicația pentru scena de pe piesa berlineză ar trebui să fie valabilă și pentru cameea de la București, dată fiind identitatea elementelor constitutive. Din punct de vedere cronologic există însă probabil o anumită diferență în timp, deoarece se pot observa fără îndoială deosebiri stilistice în executarea celor două camee. Dacă prima a fost datată în timpul lui Claudius, pentru cea de a doua, încadrarea în jurul anului 200 e.n. pare să fie mai probabilă.

Există deci pentru interpretarea piesei bucureștene alternativa, dacă aceasta reprezintă pe Aeneas sau pe Commodus. Eventual se pot

⁷ Op. cit., pl. 10, 8—9: cf. pentru portretele lui Lucius Verus și K. Fittschen, *Jahrbuch d. Deutschen Archäologischen Institutes*, 86, 1971, p. 214—252.

⁸ M. Bernhart, op. cit., pl. 11, 2—3 și A. Furtwängler, op. cit., vol. I, pl. 48, 18—19 și vol. II, p. 230, nr. 18—19.

⁹ P—W, RE, II, 2 479.

¹⁰ A. Furtwängler, op. cit., p. 327—328 și 327 fig. 170. Fotografia ne-a fost pusă la dispoziție prin bunăvoința profesorului dr. K. Vierneisel, directorul secției de antichități a muzeelor de stat din Berlinul occidental.

Fig. 3.
Cameea de la Berlin (Antikenabteilung, Berlin-Vest). Mărimă naturală.

îmbina cele două posibilități, dacă se ia în considerare faptul că Commodus și-a atribuit după un mare incendiu al Romei titlul de „Hercules Romae conditor”¹¹. Încă pentru bustul masculin de pe cameea din Berlin A. Furtwängler a sesizat asemănarea cu imaginea lui Hercule. Cu atât mai puțin ar fi de mirare această înfățișare la Commodus căruia îi plăcea să fie reprezentat „in Herculis habitu”¹². Ținând seamă de aceste date scena de pe cameea Orghidan ar putea să reprezinte apoteoza lui Commodus, care a fost redată în figura lui Aeneas, după o compoziție mai veche, păstrată pe cameea din Berlin, ca un al doilea întemeietor al Romei. S-a ales acest motiv eventual și pentru faptul că în apoteoza lui Commodus nu putea să figureze soția lui, Crispina, executată pentru un presumpțiv adulter încă în anul 182.

Datele enumerate se îmbină astfel neferit pentru o nouă explicare a cameei Orghidan, explicare ce pare să fie deocamdată, dintre cele propuse, cea mai probabilă.

ARCHÄOLOGISCHE DEUTUNGEN : BEMERKUNGEN ZUM CAMEO ORGHIDAN

— Zusammenfassung —

Kürzlich wurde für den im Bukarester historischen Museum aufbewahrten Cameo Orghidan eine Datierung in das 4. Jh. und seine Zuweisung an Kaiser Julian Apostata vorgeschlagen, die aber wenig wahrscheinlich sind. Auf Grund der Haartracht könnte der Stein eher einem Kaiser um die Wende vom 2. zum 3. Jh. und wegen der mandelförmigen Augen des Männerkopfes Commodus zugewiesen werden. Andererseits stimmen die Bildelemente des Bukarester Stückes völlig mit denen auf dem Berliner Cameo überein, von dem A. Furtwängler annimmt, daß auf ihm Aeneas mit dem trojanischen Palladium und der Stadtgöttin von Lavinium dargestellt sind. Von Commodus ist bekannt, daß er nach einem großen Brand in Rom den Titel „Hercules Romae conditor” annahm. Der Cameo Orghidan könnte demnach nach einem älteren, in dem Berliner Stück bewahrten Vorbild die Apotheose von Commodus als eines zweiten Aeneas und Neugründers Roms darstellen. Man wählte vielleicht absichtlich dieses Motiv, da die Gemahlin von Commodus, die bereits 182 hingerichtet wurde, nicht abgebildet werden konnte. Der Stein muß aus der Zeit nach 197 u.Z. stammen, da Commodus zuerst die *damnatio memoriae* erhielt und erst nach fünf Jahren ihm Septimius Severus die *consecratio* gewährte.

UN AMNAR DIN SEC. AL VI-LEA E.N. DESCOPERIT LA DERVENT (JUD. CONSTANȚA)

de dr. P. DIACONU

Colectivul arheologic care lucrează în insula Păcuiul lui Soare a întreprins cercetări sistematice timp de câțiva ani și în așezarea fortificată de pe malul drept al Dunării, aflată pe partea de vest a dealului Dervent¹.

Cu prilejul unei astfel de cercetări efectuate în 1961 a fost desvelită în secțiunea S III o vatră de foc de formă aproximativ circulară cu dimensiunile de 1,20 m (E-V)/1,40 m (N-S). În fapt, vatra era reprezentată de o „placă” — ușor fisurată — dintr-un lut bine ars pe o grosime de 2—3 cm și acoperită parțial de cenușe.

În mijlocul vetrei „zăceau”, fără a respecta o anumită ordine, următoarele trei obiecte: 1. Amnar de fier, lung de 14,5 cm, dreptunghiular în secțiune. În timp ce unul din capete este lătit și se termină printr-o teșitură dreaptă, celălalt capăt se termină printr-un inel (un fel de verigă) (fig. 1); 2. „Tijă” de fier (fig. 2), având lungimea actuală de 8,4 cm, patrulateră în secțiune, cu capătul mai subțire rupt din vechime. Nu se poate preciza la ce a servit acest obiect; 3. Cremene, de formă neregulată, având dimensiunile de 4,2 cm/3,5 cm (fig. 3).

Amnarul descris mai sus se înscrie în seria celor obișnuite în lumea romană. Acest tip de amnar, însușit la un moment dat și de populațiile din afara Imperiului roman, a început să „circule” pe o vastă arie geografică a Europei. Așa se face că „amnarele cu verigă” se întâlnesc, de pildă, în necropolele culturii Przeworsk (Pseversk)² și în mormintele de înhumatie de la Keszthely³. Atât în Polonia, cât și în Ungaria sînt datate în sec. III-IV e.n.

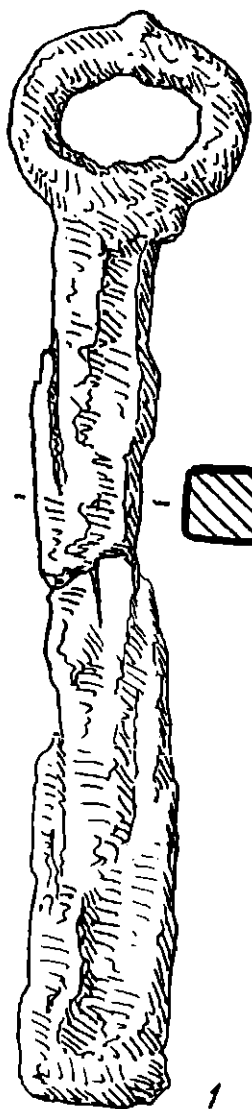
Amnare, oarecum asemănătoare, s-au descoperit în mai multe locuri din Uniunea Sovietică, cum ar fi de exemplu la Ogubskoe⁴, cimi-

¹ În acest loc, semnele de viață documentează următoarele epoci: neolitică, bronzului, hallstattiană, dacică, romană și bizantină. Cf. Petre Diaconu și D. Vilceanu, *Păcuiul lui Soare*, vol. I (monografie arheologică), București, 1972, p. 11—12. Despre anumite vestigii arheologice de pe dealul Dervent vezi articolele noastre, *O fibulă digitată descoperită la Dervent*, în SCIV, XIII, 1962, 2, p. 447—449; *Un mormînt din secolul XI descoperit la Dervent*, în SCIV, XIV, 1963, 1, p. 213—216.

² Vezi referințele de rigoare la Gh. Diaconu, *Două amnare de tip Pseversk descoperite în Muntenia*, SCIV, 15, 1964, 3, p. 429, în special, nota 5.

³ *Ibidem*, p. 430, nota 7.

⁴ L. A. Golubeva, *К истории пластинчатых огней восточной Европы*, în *Новое в советской археологии*, Moscova, 1965, p. 258, fig. 1/1. În acest articol vezi și bibliografia privind descoperiri asemănătoare din U.R.S.S.

1

2

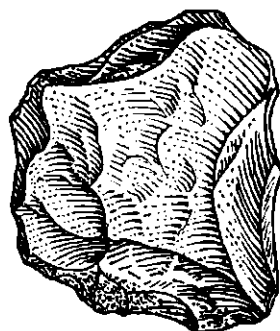

**UN BRIQUET DU VIe SIÈCLE
DÉCOUVERT A DERVENT
(DÉP. CONSTANȚA)**

— Résumé —

En cette note l'auteur présente trois objets : une tige en fer, un briquet en fer et une pièce de silex.

Le briquet, du type de ceux à chaînon, était connu au monde romain. L'exemplaire présenté date du VIe siècle n.è.

3

⁵ A. F. Dubinin, *Раскопки Малышевского могильника*, in K.S., XXVII, 1949, p. 93

⁶ E. I. Goriunova, *Этническая история Волго-Окского междуречья*, in M.I.A., Moscova, 1961, vol. 94, p. 105, fig. 46, 4.

⁷ Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 428, fig. 1, 3.

⁸ *Ibidem*, fig. 1, 4.

⁹ Ion Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sintana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste Română*, in *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 218, fig. 21, 4.

ASPECTE ALE VIEȚII ȘI ACTIVITĂȚII LUI GHEORGHE LAZĂR (la 150 de ani de la moartea sa)

de MARIA IONIȚA

Nu se poate vorbi despre dezvoltarea culturii noastre naționale din prima jumătate a sec. al XIX-lea fără a aminti de unul din fondatorii învățămîntului superior în limba română, transilvăneanul Gheorghe Lazăr.

Aniversarea, la 17 septembrie 1973, a 150 de ani de la moartea sa, a fost înscrisă printre comemorările U.N.E.S.C.O. din acest an, fapt semnificativ pentru aprecierea la justă valoare a activității sale.

Vom încerca, în rîndurile de mai jos, să redăm o imagine pe cît mai complet posibilă a vieții și activității acestui ctitor de școală românească.

Gheorghe Lazăr, sau mai precis Gheorghe Eustatie Lăzăroaie, s-a născut la 5 iunie 1779¹ în satul Avrig, într-o familie de țărani liberi, „agricultori țărani, care aveau mica lor moșie, ca moșnenii noștri“².

Nu de aceeași situație se bucurau majoritatea țăranilor din Transilvania care suportau jugul unei grele exploatare. De altfel, în 1784 țăranii iobagi din Transilvania se vor ridica la luptă conduși de Horea, Cloșca și Crișan, reușind să obțină prin patenta de „desființare a iobăgiei“ (22 august 1785) suprimarea dependenței personale, iar pentru țăranii dependenți dreptul de strămutare, dreptul de a exercita meserii și de a se căsători fără consimțămîntul stăpînilor lor. Deși iobăgia va fi curînd reintrodusă și abia după 1848 va fi desființată definitiv, puternica răscoală din 1784 și măsurile pe care le-a determinat au marcat o etapă însemnată în destrămarea raporturilor feudale în Transilvania.

Trăind în atmosfera creată de răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan, Gheorghe Lazăr va îmbrățișa cauza țăranimii, a clasei din care provenea și, pretutindeni unde va merge în decursul scurtei dar zbuciumatei sale vieți, va lupta pentru binele celor asupriți, a năpăstuiților soartei.

Crezul său se profilează încă în 1806, de cînd datează prima scrisoare pe care o trimite din Viena părinților săi și în care, printre altele, afirma : „Mai încolo am să mă duc odată chiar la împăratul și să-i spun

¹ Data nașterii lui Gheorghe Lazăr, mult timp controversată, a fost stabilită de Avram Sădeanu (vezi *Date noi despre Gheorghe Lazăr*, Arad, 1914), sprijinindu-se pe datele din protocolul morților din satul Avrig, unde Lazăr apare la 17 septembrie 1823 ca avînd 44 ani, 3 luni și 12 zile.

² Petru Poenaru, *Georgiu Lazăr și școala română*, București, 1871, p. 4.

lucruri despre români, de care n-au auzit niciodată. De aceea să nu vă fie jale de mine, pentru că eu am venit aici, tocmai pentru ca să lucru spre ușurarea sorții noastre triste”³.

În legătură cu studiile lui Gheorghe Lazăr, mult timp a circulat legenda că cel care l-a protejat și i-a dat posibilitatea materială să urmeze școala primară și liceul a fost baronul Samuel Bruckenthal, care avea în Avrîg și un renumit castel. Realitatea este însă alta.

Clasele primare Gh. Lazăr le-a făcut la școala din sat, avîndu-l ca învățător pe scriitorul Ioan Barac, „dascăl normalicesc neunit în Avrîg”⁴, care mai tîrziu îi va fi bun prieten și îl va ajuta în momente de grea încercare. Se presupune că Lazăr termină foarte tîrziu clasele primare pentru că apare în registrele școlare ale liceului piariștilor⁵ din Cluj ca înscris în clasa I abia în 1799, deci la vîrsta de 20 de ani. Ar mai exista însă și posibilitatea ca din cauza situației materiale precare, Gheorghe Lazăr să fi făcut o întrerupere destul de mare între școala primară și liceu. În sprijinul acestei ipoteze vine și faptul că în timpul liceului el nu apare în nici un act nici ca bursier, nici ca intern. Deci Lazăr nu beneficia de alt ajutor material decît cel trimis de părinți și probabil de cumnatul său Ion Racotă, preot în Avrîg, din îndemnul căruia își continua studiile.

În primii 3 ani petrecuți în liceul greco-catolic din Cluj, Gheorghe Lazăr urmează „cursul de gramatică”⁶ (limba latină, elină și germană, aritmetica, istoria patriei, geografia, ortografia, biblia, doctrina creștină și caligrafia). Notele obținute nu sînt tocmai strălucite, lucru care probabil îl determină în 1802 să treacă la liceul greco-catolic din Sibiu, unde face clasa superioară a „cursului humanist”⁷ (retorica și poetica), pentru ca în anul următor, 1803, să revină la liceul greco-catolic din Cluj unde urmează „cursul filosofic”⁸ (logica, istoria, algebra, fizica, chimia, mineralogia, geodezia și arhitectura). În sfîrșit, în 1805, Lazăr urmează primele două semestre ale anului I al Academiei de drept⁹ din Cluj.

Pentru a putea obține o bursă și astfel să-și continue studiile la Viena, Lazăr trebuie să renunțe deocamdată la „științele pozitive” pentru care se pare că avea aptitudini deosebite. În 1806 el solicită Episcopiei ortodoxe din Sibiu să-i acorde o bursă pentru a urma teologia la Viena. Drept urmare, Cancelaria aulică transilvană întocmește un raport adresat împăratului Francisc, în care îi cere „să binevoiască a încuviința studentului Gheorghe Lazăr un stipendiu anual de 200 florini din fondul sidoxial¹⁰ pentru învățarea studiilor teologice”¹¹. În schimb, Lazăr era

³ George Bogdan-Duică și George Popa-Lisseanu, *Vieța și opera lui Gheorghe Lazăr*, București, 1924, p. 336.

⁴ I. Mateiu, *Lămuriri privitoare la viața lui G. Lazăr*, în G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 231.

⁵ Liceul greco-catolic (unit) din Cluj.

⁶ I. Mateiu, *op. cit.*, p. 235.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Episcopia ortodoxă din Sibiu dispunea de un fond „sidoxial”, rezultat din contribuțiile credincioșilor, țărani și orășeni.

¹¹ Avram Sădeanu, *Documente privitoare la viața și opera lui Gheorghe Lazăr*,

dator ca după terminarea studiilor să instruiască „candidații la preoție în științele de lipsă pentru păstorie și ocuparea oficiului preoțesc și a presta și alte servicii la consistoriul de ritul neunit”¹².

În Viena anului 1806, ocupată de trupele lui Napoleon, Gheorghe Lazăr ia contact cu ideile revoluției franceze al căror înfocat adept devine. Alături de alți tineri aflați la studii în capitala Imperiului habsburgic, este și el recrutat în armata franceză, ca topograf. Acest lucru îi oferă posibilitatea „a face bună practică în aplicarea științelor matematice la diverse operațiuni”¹³. De altfel, este demn de remarcat faptul că, paralel cu studiile teologice pe care le urmează regulat timp de trei ani (între 1806 și 1809), Lazăr frecventează la Viena și cursuri de științe fizico-matematice. Se poate spune, deci, că pentru timpul său Gheorghe Lazăr era un om cult în adevăratul înțeles al cuvântului, având multe și diverse cunoștințe din toate domeniile. Dar departe de a-i fi un sprijin, această temeinică pregătire a sa va deveni o piedică în calea desăvârșirii studiilor sale teologice, pe care nu le va termina niciodată. Astfel, în noiembrie 1809, când inerge la Carlowitz pentru a urma cursurile Academiei teologice ortodoxe de aici și pentru a fi hirotonisit preot, Lazăr întâmpină rezistența mitropolitului sîrb Ștefan Stratimirovici, care-i refuză hirotonisirea. În plus, același mitropolit îi va respinge de două ori, odată în 1809 și apoi în 1815, candidatura la scaunul episcopal vacant din Banat, imputându-i că „e învățat și necăsătorit, deci aspiră la trepte mai înalte”¹⁴.

Îi va fi preferat un om mai puțin pregătit, dar mai docil și cu idei ce corespundeau vederilor bisericii și autorităților din Imperiul habsburgic¹⁵.

Întors la Viena, Gheorghe Lazăr solicită cancelariei imperiale un nou ajutor bănesc cu care dorea să-și continue studiile teologice. În același timp face o serie de traduceri în limba română după manuale școlare sau cărți cu caracter educativ, apreciate ca „foarte folositoare pentru tinerimea școlară din «școlile valahe» greco neunite”¹⁶. Nemulțumit însă de situația în care se afla, vrînd să se întoarcă în patrie unde să valorifice cunoștințele acumulate în timpul anilor de învățătură, el va cere cu insistență Cancelariei imperiale să-i asigure un post în Ardeal. Reușește să se întoarcă la Sibiu în 1811, ca simplu catihet seminarial. La scurt timp, episcopul Sibiului, Vasile Moga, îl va numi profesor la seminarul ortodox de pe lângă Episcopie, cu o retribuție de 300 florini pe an.

în G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu. *op. cit.*, p. 163.

¹² *Ibidem*.

¹³ Petrace Poenaru, *op. cit.*, p. 5.

¹⁴ Avram Sădeanu, *op. cit.*, p. 166.

¹⁵ Era vorba de Nicolae (Nestor) Ioanovici din Făgăraș, pe care mitropolitul Stratimirovici din Carlowitz îl proteja și îl pregătise deja pentru postul de episcop (vezi Traian Chelariu, *Gheorghe Lazăr ca pedagog*, în *Din istoria pedagogiei românești*, vol. I, București, 1957, p. 108).

¹⁶ Avram Sădeanu, *op. cit.*, p. 175. Este vorba de următoarele traduceri: „Învățăături morale ale lui Gottlieb Ehrenreich pentru băieți”, „Geografia, tradusă din ungurește”, „Istoria lui Ion Moritz și a copiilor săi”, „Ieromonahul lui Platon, teologie creștină”, „Istoria împăratului Octavian și a soției sale” și o „Pedagogie” rămasă neterminată.

Seriozitatea și corectitudinea sa, spiritul său luminat îl vor face însă să intre repede în conflict atât cu autoritățile școlare ale Sibiului, cât și cu cele ecleziastice de aici. Lazăr încearcă să-și facă meseria de profesor așa cum îi dicta conștiința, nu vrea ca învățăceii săi să devină simpli cîntăreți de strănă, ci viitori răspînditori de învățătură, preoți luminați. Este semnificativ în acest sens răspunsul pe care Lazăr îl dă celor care-l reclamasera că prelungeste prea mult durata cursurilor din seminar: „...Dumneavoastră mi-aduceți în școală numai niște bucheri, bușteni întunecați, și-mi cereți să-i liberez mai curînd, să fie și mai neciopliți. Apoi bunii mei creștini! d-voastră știți că preotul este facla ce trebuie să lumineze pe om în toate căile sale, la el alergăm să ne aline durerile sufletești; el trebuie să ne îndulcească amărăciunile vieții din lumea aceasta. Dar ca să fie un preot astfel trebuie să fie luminat, și lumina numai prin învățătură se poate dobîndi...”¹⁷.

În dorința de a ușura munca elevilor săi, Lazăr traduce în limba română o serie de cărți folositoare educației tineretului român și întocmește un compendiu de geografie a Transilvaniei (1815), căci așa cum va arăta mai tîrziu, „piedica cea mai mare a neiușitei pășire a științelor a fost și este netipărirea cărților școlare”¹⁸.

Nemaiputînd ține piept intrigilor și presiunilor la care era supus, în toamna lui 1811 Lazăr pleacă la Brașov, fără voia episcopului Vasile Moga. Este adus înapoi cu forța, sub pază civilă, și pentru a-l lega și mai mult de Sibiu, Moga îl numește arhidiacon al Episcopiei. Din păcate nu se păstrează nici una din predicile lui, dar se pare că încercase ca și de la înălțimea amvonului să răspîndească noile idei, progresiste, al căror adept era.

Conflictul dintre Gheorghe Lazăr și autorități se adîncește însă tot mai mult. I se pun tot felul de piedici, este spionat pretutindeni, chiar și în școală, unde existau „iscode” printre elevi. Este acuzat că primește bani pentru a hirotonisi mai repede pe candidații la preoție din seminar, iar directorul poliției din Sibiu trimitea regulat Dietei din Transilvania rapoarte despre activitatea arhidiaconului prea activ și prea politic pentru a fi pe gustul autorităților din Imperiul habsburgic. Mai mult, în vara lui 1814, Gh. Lazăr este victima agresiunii unuia din elevii săi, diacul Ioan Feketici. La 2 august 1814 Lazăr cerea o anchetă pentru pedepsirea elevului care se făcuse vinovat de o asemenea îndrăzneală¹⁹. Dar o asemenea anchetă nu va fi întreprinsă niciodată, conflictul rămînd nerezolvat.

Autoritățile Sibiului nu vor aștepta de aici înainte, decît ocazia favorabilă pentru a-l destitui pe Lazăr din funcție și pentru a scăpa astfel de un răzvrătit devenit incomod, care tulbura ordinea și disciplina. Și ocazia nu întîrzie să se arate. La 9 iunie 1815, aflat cu un grup de prieteni în grădina „Flora” din Sibiu, Lazăr refuză să bea în sănătatea împăratului Francisc și închină paharul în sănătatea lui Napoleon care tocmai se întorcea din insula Elba la Paris. Imediat autoritățile trec

¹⁷ Petrarhe Poenaru, *op. cit.*, p. 8.

¹⁸ Gheorghe Lazăr, *Apel la subscriere pentru publicarea unui curs de matematică*, București, 1822, în G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *op. cit.* p. 28.

¹⁹ Ioan Lupas, *Documente privitoare la viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, în G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 179—181.

la măsuri extreme. Contele Samuel Teleky, cancelar aulic al Transilvaniei, propune împăratului Francisc ca Lazăr să fie destituit, să i se retragă salariul anual și să fie pus sub supravegherea specială a poliției ca „element suspect și periculos ordinii publice”²⁰. Într-adevăr, împă-

Gheorghe Lazăr, pictură de Mișu Popp.

ratul aprobă destituirea și în toamna lui 1816, fără bani și puternic afectat de cele întâmplate, Lazăr pleacă la Brașov. Aici află un prețios ajutor moral și material la fostul său învățător, Ioan Barac. Se pare că acesta este cel care îl recomandă pe Lazăr Ecaterinei Bărcănescu, văduva vel logofătului Enache²¹, sora banului Grigore Ghica, viitorul domn al Țării Românești²². Astfel, devenit profesor al copiilor văduvei Bărcănescu, Lazăr va trece munții și se va stabili în București la sfârșitul anului 1816.

²⁰ Ioan Lupas, *op. cit.*, p. 189—200.

²¹ Gheorghe Bogdan-Duică, *Gheorghe Lazăr*, București, 1924, p. 63.

²² Nicolae Iorga, *Cel dintîi învățător de ideal național: Gheorghe Lazăr. La o sută de ani de la deschiderea școlii lui*, București, 1916, p. 43.

Atmosfera celui București de început de secol XIX nu va fi însă deloc pe placul lui Lazăr. Țara Românească, ca de altfel și Moldova, gema sub jugul fanarioților care-și întinseseră stăpînirea și în domeniul spiritual. Singura școală superioară din București era Academia grecească. Deși se vorbea românește, „limba care cinstea, aceia cu care se mîndrea cineva în societate era... limba grecească, elenică”²³. În literatură, în teatru se folosea de asemenea limba grecească. La Academia grecească se cultiva chiar părerea, susținută și de cercurile conducătoare, că limba română nu poate exprima noțiuni științifice și nici terminologia filozofiei, fizicii, chimiei, matematicii.

Se înțelege astfel de ce Gheorghe Lazăr, abia venit în București, va porni și va susține pînă la capăt lupta pentru organizarea învățămîntului superior în limba română, afirmînd „că cu rușine vine unui popor și neam, ce este așa veichi, așa vestit, proslăvit și înzestrat cu toate rodurile pămîntului... să nu aibă și el o școală mai de treabă, o Academie cu știință, chiar în limba maicii sale...”²⁴. Ideea lui Lazăr va găsi adepți și susținători mai ales în rîndurile acelor boieri legați de noua clasă în formare, burghezia, și aflați din această cauză în conflict cu orînduirea feudală și cu propria lor clasă. Căci burghezia avea nevoie de oameni pregătiți, de cunoscători ai științelor aplicate, ai politiciii, ai obiceiurilor și limbii țării vorbită de masele largi. Printre cei care îl vor susține pe Lazăr și vor contribui moral și material la înființarea, în 1818, a primei școli superioare în limba română din Țara Românească, se numără la loc de frunte banul Constantin Bălăceanu, vornicul Iordache Golescu, mitropolitul Dionisie Lupu, oameni de cultură, făcînd parte dintre cei care au pornit „mișcarea în folosul cărții românești”²⁵. Făcînd parte din Eforia școalelor, ei vor întocmi încă din decembrie 1817, o anafora pe care o vor prezenta domnitorului Ion Caragea, și în care vor cere înființarea unei școli cu limbă de predare română la Sf. Gheorghe-Nou. Ideea apartînea lui Gheorghe Lazăr, care, de la venirea sa în București, se îndeletnicea cu măsurarea moșilor unor boieri, printre care și Constantin Bălăceanu, și probabil cu ținerea unor lecții particulare fiilor de boieri. Școala de la Sf. Gheorghe-Nou trebuia să aibă trei dascăli, cel de-al treilea fiind dator „dă dimineată să parado-sească (să predea — *n.n.*) aritmetică i geometrie și după prînz o parte din geografie, și acest dascăl să fie dator totdeauna cînd îl va îndemna vremea a-și ghimnasi (a-și învăța — *n.n.*) ucenicii la măsurătoare de pămînt în felurimi de locuri nepotrivite (neregulate — *n.n.*) pîa marginea politiei Bucureștilor”²⁶. Dar proiectul acesta nu va fi pus în aplicare. Gheorghe Lazăr, care cu siguranță era acest al treilea dascăl, nevoind să se supună prevederii din anafora, de a-și duce elevii la sfîrșitul anului școlar la Academia grecească, pentru a fi examinați de profesorii de acolo. Aceasta n-ar fi însemnat altceva, decît recunoașterea superiorității Academiei grecești și a profesorilor ei, iar demnitatea lui Lazăr nu suferea așa ceva.

²³ *Ibidem*, p. 44.

²⁴ Gheorghe Lazăr, *Înștiințare despre școala de la Sf. Sava*, București, august 1818 (vezi Biblioteca Academiei R.S.R., F. v. 14).

²⁵ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 50.

²⁶ Arhivele Statului București, mss. 87/62.

Ideea înființării unei școli superioare românești este reluată de boierii efori la 6 martie 1818, când adresează domnitorului Caragea o nouă anafora. Ei cereau „să se dea voe să întocmească și școala rumânească cu dascăli iscusiți și epitimonichi (indicați — *n.n.*) spre a să putea îndeletnici... atât la cele bisericesti cât și la cele filosoficești, precum au și celelalte limbi”²⁷. În aceeași anafora eforii arătau că s-au străduit să găsească printre dascălii români pe cei mai potriviți pentru o asemenea întreprindere „și altul mai dăstoinic n-am putut găsi fără pă un Lazăr inginerul ce au venit acum de curînd din părțile Transilvaniei aici într-acest pămînt”²⁸. Prin hrisovul de la 24 martie 1818, Ion vodă Caragea aproba anafora eforilor, dispunînd eliberarea unor „odăi” din mănăstirea Sf. Sava, în care urma să se organizeze școala lui Lazăr. Astfel erau puse bazele învățămîntului superior în limba română în Țara Românească.

În august 1818, Lazăr va publica o „Înștiințare” către „de toată cinstea vrednică tinerime”²⁹, în care arăta cum urma să fie organizată școala sa și ce vor putea studia elevii la Sf. Sava. Școala era organizată pe patru grade: o școală începătoare (învățămîntul elementar de azi) cu durata de 4 ani; umanioarele (gimnaziul) cu durata tot de 4 ani; un învățămînt complementar (curs mediu) cu o durată de numai 3 ani și cursuri speciale (învățămîntul superior) avînd durata de 3 ani. În școală elevii urmau să învețe de la scris, citit și socotit, pînă la învățăturile „filosoficești” și cele „iuridicești”. În același timp, prima școală de învățămînt superior în limba română din Țara Românească era și prima școală de ingineri hotarniei, îndeletnicire care pînă atunci fusese practică, aproape în exclusivitate, de străini, mai ales „nemți”.

Școala de la Sf. Sava se va deschide abia în toamna lui 1818 și fără prea mult fast, căci ea avusese, încă înainte de înființare, mulți dușmani mai ales printre profesorii din Academia grecească. Aceștia, și în special Veniamin din Lesbos, directorul Academiei, nu vor înceta să atace școala românească ajungînd pînă la a aduce injurii la adresa profesorilor de la Sf. Sava. Abia după mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu, cînd școlile grecești vor primi o puternică lovitură, Academia grecească se va închide și cea mai mare parte a elevilor de la această școală vor trece la Sf. Sava.

Pentru început, școala lui Lazăr își va recruta elevii dintre școlarii de la Udricani, Sf. Gheorghe-Vechi și Colțea, și așa cum arată Petrache Poenaru, unul din primii elevi ai școlii, „cei dintîiu auditori la școala lui Lazăr fuseră prăvăliași de prin orașiu, scriitori de pe la cancelarie și puțini din elevii cei mai maturi de la școala grecească”³⁰. Ei vor fi atrași de noile idei pe care le propovăduia Gheorghe Lazăr, de căldura glasului său, căci „Lazăr făcea să pătrundă vorbirea sa în rărunchii ascultătorilor încîntați că auzia vibrînd sunetele limbii materne, cu cele mai profunde expresiuni în diferite cunoștințe științifice și filosofice”³¹.

²⁷ Idem, mss. 89, f. 150.

²⁸ Ibidem.

²⁹ La 20 iunie 1903, într-o ședință a Academiei Române, Titu Maiorescu va prezenta și dăruii Academiei, printre alte scrisori, și acte de la tatăl său, Ion Maiorescu, și această tipăritură.

³⁰ Petrache Poenaru, *op. cit.*, p. 23.

³¹ Ibidem, p. 25.

În munca de organizare a școlii, Lazăr va întâmpina multe greutăți, dar ele nu fac decât să-l înarmeze cu și mai multă dârzenie. Trecînd peste lipsa de bani, peste condițiile improprietăți în care se desfășurau cursurile, peste lipsa de manuale, „...acest profesor fără arginți, încălzindu-și școala cu lemne de cersit...”³², reușea prin forma și conținutul expunerilor sale să captiveze pe ascultători.

La cursurile sale nu veneau numai elevii școlii, ci și mulți alți locuitori ai capitalei. „Lecțiunile” lui Lazăr nu aveau numai un conținut științific și pedagogic. Ele erau și o școală de înalt patriotism, Lazăr cultivînd dragostea de țară, dragostea față de limba națională pentru a cărei bogăție și frumusețe pleda. Totodată, de la catedra sa, făcea o aspră critică a moravurilor timpului și a privilegiatilor ce se aflau la cîrma țării. Unul din primii elevi ai școlii de la Sf. Sava, Christian Tell, vorbea în cuvinte deosebit de sugestive despre talentul pedagogic al lui Lazăr: „Îl asculta (lumea) ca pe un profet. Propunea foarte popular. Uneori era glumeț, vesel și în lecțiunile sale știa spune felurite anecdote, și oamenii mergeau încîntați de la școală”³³.

La școala lui Lazăr se va pregăti noua generație, viitorii revoluționari de la 1848, cîntori ai României moderne. Printre elevii săi se vor număra Ion Eliade Rădulescu, Eufrosin Poteca, Petrance Poenaru, Simion Marcovici, Christian Tell, Grigore Pleșoianu, Teodor Paladi³⁴, Scarlat Rosetti. Se pare că printre primii elevi ai lui Lazăr au fost și Alecu Basarabescu, tatăl scriitorului I. A. Basarabescu, Anton Pann și Marin Serghiescu³⁵.

Interesant pentru prestigiul de care se bucura școala înființată de Lazăr este și faptul că mitropolitul Moldovei Veniamin Costachi trimite la Sf. Sava nu mai puțin de șase bursieri moldoveni, care rămîn în București pînă în 1827³⁶. În același timp, trimiterea bursierilor moldoveni la Școala lui Lazăr era o manifestare, pe plan cultural, a relațiilor Moldovei cu Țara Românească, relații ce se vor adînci și mai mult în perioada de pregătire a revoluției de la 1848 din țările române.

În 1820, Școala de la Sf. Sava poate trimite primii bursieri în străinătate, mai întîi la Pisa, în Italia, pentru „a învăța meșteșugul filosofiei”³⁷ și apoi în septembrie 1823, la Paris³⁸. Era vorba de Eufrosin Poteca, Constantin Moroiu, Ion Pandeli și Simion Marcovici.

Încă din anul înființării școlii, Gheorghe Lazăr începe harnic o muncă deosebit de grea, întîmpinînd multe dificultăți. Este vorba de traducerea sau întocmirea unor manuale după care elevii de la Sf. Sava să poată studia în românește filozofia, matematica, gramatica, geografia etc. Rezultatele nu întîrzie să se arate: traduce Aritmetica, Geometria și Trigonometria după Christian Wolff, întocmește Logica și Metafizica,

³² Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 4.

³³ Scrisoarea lui Alex. Papiu Ilarian către George Barițiu despre Gheorghe Lazăr, după informațiile lui Tell (vezi „Familia”, 1865, p. 122) în G. Bogdan-Duică și G. Popa Lisseanu, *op. cit.*, p. 273.

³⁴ Este cel care introduce metoda lancasteriană în școala românească (în P. Poenaru, *op. cit.*, p. 27).

³⁵ George Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 105.

³⁶ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 78.

³⁷ Arhivele Statului București, dos. 1/1820, f. 2—6.

³⁸ Idem, mss. 107, f. 55.

manuale de filozofie care, din păcate, nu ni se păstrează, ca de altfel multe din operele lui Lazăr³⁹. Demn de menționat este faptul că el reușește să introducă, pentru prima oară, terminologia românească în studierea matematicilor și o face cu mult succes⁴⁰.

În 1821, Școala lui Lazăr își închide cursurile, căci începuse mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu. Dar mulți dintre elevii de la Sf. Sava, în frunte chiar cu dascălul lor, se vor afla în tabăra de la Cotroceni, alăturându-se „domnului Tudor“. Gh. Lazăr îi ajută lui Tudor să întărească și să organizeze tabăra din dealul Cotrocenilor. Pandurii lui Tudor îl strigau să le ajute să așeze și să încarce tunurile: „Stați să vie neamțul, să îndrepte tunul... Așa îl numeau... pe acest om îmbrăcat deosebit de ei, veșnic cu o lulea în gură, priceput în meșteșugul celor mai complicate arme. El îi învăța cum să facă «eafeturile»; îi deprindea să calculeze și să ochiască, să-și făurească arme noi sau să construiască întăriturile lagărului“⁴¹.

Condițiile de viață din tabăra lui Tudor și, pe lângă acestea, zbulciumul sufletesc de pînă atunci n-au făcut decît să ducă la înrăutățirea stării sănătății lui și așa destul de șubredă.

Astfel că, la redeschiderea școlii de la Sf. Sava, Lazăr era deja bolnav și în cele din urmă se va retrage pentru a-și îngriji sănătatea, în primăvara lui 1823, în casa unui văr de-al său, „George vâtaș de Ungureni“⁴², din Tîrgul din Afară⁴³.

Ca profesor la Sf. Sava și director al școlii, Lazăr apare ultima oară la 18 aprilie 1823, pe lista cuprinzînd bugetul școlii. Este menționată suma de 4 000 taleri „dascălului Lazăr cel întîi de la Școala Sfințului Savva“⁴⁴.

În iunie 1823, Lazăr părăsea Bucureștiul însoțit de fratele său Ilic (Onu), primar al Avrighului, luînd cu el doar un cufăr cu cărți. Mergea în satul natal, unde se va stinge curînd, la 17 septembrie 1823, în vîrstă de numai 44 ani.

Mult timp, singura mărturie a trecerii lui Lazăr prin viață a fost crucea de pe mormîntul său așezat în curtea bisericii din Avrigh. Pe ea

³⁹ Dintre operele lui Gheorghe Lazăr se mai păstrează: „Versuri de laudă în limba daco-românească“ adresate împăratului Francisc la logodna sa, în 1808; „Înștiințarea de toată cinstea vrednică tinerime“, 1818; Discursul compus de Gh. Lazăr la înscăunarea mitropolitului Dionisie Lupu, 1819; „Apelul la subscriere pentru publicarea unui curs de matematică de Gh. Lazăr, în anul 1822“; Discursul compus de Gh. Lazăr la sosirea în țară a lui Grigore Ghica Vodă, 30 iulie 1822; „Aritmetica matematică“, 1821; „Trigonometria cea dreaptă“, 1821; două hotărînicii: planul Obislavului ridicat prin Gh. Lazăr, 1818 și planul Fîntinellelor ridicat și lucrat prin Șc. din Sf. Sava, 1820.

⁴⁰ De exemplu pentru aritmetică: adunare = strîngere, fracție = frîngere, rădăcină cubică = rădăcină cubicească; pentru trigonometrie: tangentă = atengătoare etc.

⁴¹ George Macovescu, *Gheorghe Lazăr*, București, 1954, p. 74.

⁴² Ion Eliade Rădulescu, *Curs întreg de poezie generală*, III, 1870, p. 45.

⁴³ Azi Piața Obor, fost Cîmp al Moșilor și numit mult timp Grădina lui Eliade, pentru că acolo va funcționa tipografia „Curierului românesc“ al lui Ion Eliade Rădulescu.

⁴⁴ Arhivele Statului București, mss. 105, f. 63 v.

se putea citi, tot mai greu cu timpul, un epitaf alcătuit, se pare, chiar de el însuși :

*„Cetitorule, ce ești, am fost ;
Ce sunt, vei fi ;
Gătește-te dar“*⁴⁵.

Abia în 1886, în semn de omagiu pentru cel ce a fost Gheorghe Lazăr, este inaugurată în piața Universității din București statuia din marmoră ce ni-l înfățișează, operă a sculptorului Ioan Georgescu.

Pînă în 1923, cînd s-au împlinit 100 de ani de la moartea lui Lazăr, s-a scris foarte puțin despre el, lipsind, este drept, și informațiile necesare întocmirii unui studiu complet și exact asupra vieții și operei sale.

Astăzi, numele lui Gheorghe Lazăr este înscris la loc de frunte printre cele ale oamenilor de cultură din prima jumătate a sec. al XIX-lea, căci deși a trăit puțin, a realizat mult, dînd țării prima școală de învățămînt superior în limba română. Deosebit de frumoasă și elocventă este aprecierea lui Nicolae Iorga asupra vieții și activității lui Gheorghe Lazăr. El reușește, în puține cuvinte, să arate ce a însemnat Lazăr pentru cultura românească : „Viața lui Lazăr e o faptă... El a venit la ceasul său pentru a desăvîrși opera veacurilor“⁴⁶.

ASPECTS DE LA VIE ET DE L'ACTIVITÉ DE GHEORGHE LAZĂR

(à 150 ans depuis sa mort)

— Résumé —

L'ouvrage a été écrit à l'occasion de l'anniversaire, le 17 septembre 1973, de 150 ans depuis la mort du grand érudit de Transylvanie Gheorghe Lazăr, de la première moitié du XIXe siècle.

Par conséquent, il a comme but de réaliser un tableau, le plus complet possible, de la vie, de l'activité et de l'œuvre de Gh. Lazăr. En même temps il cherche à mettre en relief la personnalité tellement complexe de ce fondateur de l'école roumaine.

Au commencement, l'auteur souligne les moments les plus importants de la vie et de l'activité de Gh. Lazăr avant 1816, date de son arrivée à Bucarest. On a passé en revue les années d'école, les années à Vienne, où Lazăr parachève ses études, les années de professorat au séminaire théologique de Sibiu.

Un large espace est accordé au moment de la création de l'école de Sf. Sava de Bucarest — 1818. Par l'inauguration de la première école supérieure en langue roumaine, qui constitue aussi la première école d'ingénieurs de Valachie, Gh. Lazăr a inscrit son nom parmi ceux des représentants d'une grande valeur de notre culture nationale pendant la première moitié du XIXe siècle.

On présente aussi la dernière partie de la vie et de l'activité de Gheorghe Lazăr : sa participation au mouvement révolutionnaire conduit par Tudor Vladimirescu, la réouverture de l'école de Sf. Sava, la rentrée de Lazăr en Transylvanie et sa mort peu de temps après.

⁴⁵ Ion Eliade Rădulescu, *Biografia lui George Lazăr*, în „Curierul românesc“, X, 1839, și în G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 258.

⁴⁶ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 6.

„AVANGARDA“, ORGAN DE PRESĂ AL SECȚIUNII BUCUREȘTI A UNIUNII TINERETULUI COMUNIST, ÎN ANII CRIZEI ECONOMICE

de **MIHAIL PANAIT**

Datorită unor caracteristici și porniri firești, specifice vârstei, tineretul a dat dovadă întotdeauna de pasiune pentru adevăr, pentru marile idealuri atât de necesare în vederea transformării vieții sociale. Dând dovadă de dinamism, de receptivitate, tineretul a reprezentat și reprezintă un factor activ al progresului societății.

Situându-se alături de celelalte forțe înaintate ale societății în lupta de eliberare socială și națională, preluând și dezvoltând tradițiile progresiste ale înaintașilor, tineretul s-a afirmat și impus în viața social-politică a țării, înscriind pagini glorioase în istoria patriei noastre.

De la începutul existenței sale Partidul Comunist Român s-a ocupat indeaproape de îndrumarea și conducerea organizației revoluționare a tineretului, mobilizând și organizând masele de tineri muncitori, țărani și intelectuali, la lupta pentru o viață mai bună, pentru libertate, democrație și progres social. O preocupare permanentă a partidului comunist a constituit-o propagarea marxism-leninismului în vederea formării în rândul tineretului a unei concepții științifice despre muncă și viață, despre drumul mereu ascendent al dezvoltării societății. „Formarea Uniunii Tineretului Comunist în 1922 — arăta secretarul general al P.C.R. — la un an după crearea Partidului Comunist Român, a constituit un moment crucial în istoria mișcării revoluționare de tineret din România... Uniunea Tineretului Comunist a desfășurat în toată perioada ilegalității o intensă activitate de organizare a tineretului, de conducere a luptelor sale alături de clasa muncitoare, de toate forțele progresiste din România“¹.

Criza economică din anii 1929—1933, starea deosebit de grea în care se aflau masele muncitoare de la orașe și sate puneau în fața Partidului Comunist, a organizațiilor sale de masă, deci și a Uniunii Tineretului Comunist, sarcini deosebit de importante în vederea mobilizării și organizării luptei maselor populare pentru apărarea intereselor lor vitale, pentru cucerirea de noi drepturi. Congresul al V-lea al P.C.R., din decembrie 1931, stabilind linia strategică și tactică a partidului pentru perioada care a urmat, a clarificat și precizat probleme importante legate de activitatea

¹ Cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la sărbătorirea Semicentenarului Uniunii Tineretului Comunist, 14 aprilie 1972, „Scinteia“ din 15 aprilie 1972.

Uniunii Tineretului Comunist², astfel ca organizația revoluționară a tineretului să-și aducă contribuția sa la punerea în practică a formelor și metodelor de luptă revoluționară ale proletariatului, ale tuturor forțelor sociale progresiste pentru salvarea maselor muncitoare lovite de criza economică. În această perioadă de accentuare a procesului de radicalizare a tineretului muncitor, lucru vizibil în mod deosebit în Capitală, avînd în vedere caracterul de centru economic, politic, militar, cultural și administrativ al țării, Secțiunea București a Uniunii Tineretului Comunist a avut un rol deosebit de important.

Analizînd cu un ascutit spirit critic activitatea Secțiunii București, Comitetul Central al U.T.C., în iunie 1932, a apreciat succesele organizației locale București în pregătirea și desfășurarea acțiunilor revendicative ale tineretului din Capitală³.

În activitatea de propagare a ideilor revoluționare, de mobilizare a maselor populare la luptă un rol important l-a avut presa legală și ilegală a partidului și a organizațiilor sale de masă. Caracteristic pentru presă în perioada crizei economice este orientarea tot mai pronunțată spre mase, spre detașamentele cele mai înaintate ale proletariatului din țara noastră, pentru organizarea luptei în cadrul Frontului Unic de jos, pentru formarea unei opinii de masă antifascistă în vederea realizării unui larg front popular antifascist necesar luptei împotriva creșterii pericolului prezentat de dezvoltarea mișcării fasciste, dar mai ales datorită amenințării tot mai mari pe care o constituia în Europa țările în care fascismul devenise formă de guvernămînt.

Principalele aspecte ale vieții social-economice și politice — curbele de sacrificiu, șomajul, vinderea bogățiilor țării monopoliurilor străine, sărăcia de nesuportat a maselor, acțiunile greviste, manifestațiile și demonstrațiile de protest și revendicare, al căror apogeu l-au constituit eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933, hotărîrile partidului comunist, ale Plenarelor C.C. al P.C.R., ale Comitetelor de acțiune — și-au găsit locul curvenit în coloanele presei de tineret a Secțiunii București a U.T.C.

O contribuție importantă la mobilizarea tineretului bucureștean la lupta revoluționară a avut „Avangarda“, organ de presă al Secțiunii București a U.T.C. Pînă în momentul de față se cunosc trei numere : din februarie, iunie și noiembrie 1931⁴.

Primul din cele trei numere existente este și singurul datat cu exactitate — 25 februarie 1931, iar din subtitlul „Organ bilunar al U.T.C. Secția București“ putem considera că este al doilea număr apărut în luna respectivă. Subliniez acest fapt avînd în vedere că din celelalte două numere cunoscute nu mai rezultă caracterul bilunar al publicației. O altă particularitate a numărului din 25 februarie 1931 este și prezența pe

² „Rezoluția Congresului al V-lea al P.C.R. asupra stării și sarcinilor muncii partidului în sinul tineretului“, în *Documente din istoria U.T.C. 1917—1944*, Edit. Tineretului, 1958, p. 217—224.

³ „Rezoluția Comitetului Central al U.T.C. asupra muncii și sarcinilor organizațiilor U.T.C. locale-București“, publicată în „Buletinul“, nr. 3 din iunie 1932, vezi și *Documente din istoria U.T.C. 1917—1944*, Edit. Tineretului, 1958.

⁴ Arhiva I.S.I.S.P., mapa 8.

frontispiciu a lozincii : „Proletari din toate țările uniți-vă“, precum și faptul că a fost scris de mână și multiplicat la șapirograf⁵.

Parcursind materialul publicat în „Avangarda“ din 25 februarie 1931, din primul moment se poate vedea varietatea preocupărilor Secțiunii București a U.T.C., într-un moment când criza economică avea urmări tot mai grave asupra situației social-economice și politice a maselor populare, deci și a tineretului. Avînd în vedere această caracteristică a momentului respectiv, majoritatea articolelor publicate se referă la diferite aspecte concrete ale crizei, la urmările ei asupra situației maselor muncitoare, la necesitatea organizării și desfășurării luptei tineretului pentru apărarea intereselor sale. Din analiza materialului se constată profunzimea, seriozitatea, maturitatea, competența de care tineretul, conștient de îndatoririle sale, dădea dovadă în abordarea unor probleme deosebit de importante ale vieții și activității sale.

În articolul de fond al numărului din 25 februarie 1931, *Șomajul și U.T.C.*, este făcută o analiză profundă a situației clasei muncitoare din țările capitaliste în perioada crizei economice. Falimentele, lock-out-urile, concedierile, prelungirea zilei de muncă, scăderea salariilor, precum și alte măsuri vexatorii la care erau supuși numai tinerii (inegalitatea salariului pentru aceeași muncă depusă, neplata indemnizațiilor pentru scumpete, lipsa căminelor etc.) impuneau ca o necesitate vitală organizarea luptei tineretului pentru apărarea intereselor sale. Sarcinile imediate ale luptei, avînd în vedere momentul în care se afla, vizau în primul rînd aspecte economice, secțiunea București lansînd lozincă : „Muncă și pîine“, pe baza căreia avea să se desfășoare lupta tineretului.

Nu este neglijat nici aspectul politic al luptei, subliniindu-se „necesitatea realizării unității luptei muncitorilor cu cea a șomerilor pentru a preîntîmpina propaganda fascistă“, problemă deosebit de importantă avînd în vedere că în acel moment cercurile reacționare burghezo-moșierești căutau prin diferite mijloace să abată atenția maselor muncitoare de la lupta de clasă.

Problema organizării luptei tineretului în vederea contracarării ofensivei teroriste declanșate de autorități împotriva mișcării revoluționare de tineret este dezbătută în articolul *Despre disciplină*. Pornindu-se de la analiza unei probleme deosebit de importante, întărirea disciplinei de organizație, necesitate vitală pentru a putea face față situației grele în care își desfășura activitatea U.T.C., se sublinia faptul că „numai o disciplină de fier și o conspirativitate riguroasă pot garanta U.T.C.-ului un succes oarecare“, apreciindu-se că în acel moment erau „singurele arme pe care le putem opune burgheziei, concentrate împotriva noastră. Aceste arme să le folosim cît se poate de mult“. Tot pe linia întăririi organizaționale se înscrisu și indicațiile date în legătură cu activitatea celulelor de fabrică și a ordinii de zi a adunărilor generale, care se desfășurau în acel moment, indicații cuprinse în „Chemarea către toți uteciștii“, lansată de Secțiunea București a U.T.C. Cu această ocazie se subliniază necesitatea ca uteciștii, alături de comuniști, să se afle în fruntea luptei maselor

⁵ Vezi Titu Georgescu, Mircea Ioanid, *Presă P.C.R. și a organizațiilor sale de masă, 1921—1944*, Edit. Științifică, București, 1963, p. 81.

muncitoare împotriva exploatării ; în acest scop, ca o formă de activizare a acțiunilor organizate de U.T.C., se introduce „întrecerea revoluționară“ între celulele de fabrică, pentru a ieși din izolare și pentru a desfășura o activitate cât mai intensă. Este exemplificată întrecerea revoluționară a celulelor „Vulturul Roșu“ și „Ciocanul Roșu“, prima dintre ele angajându-se ca în decurs de o lună, de la 5 februarie la 5 martie 1931, să țină 4 ședințe în cadrul cărora să analizeze activitatea desfășurată și să stabilească noi forme și metode de luptă revoluționară a tineretului. În continuare sînt date indicații în legătură cu modul de întocmire a planului de activitate al fiecărei organizații, arătîndu-se că „planul de activitate trebuie să fie cât mai concret pentru a avea... cât mai multe șanse de reușită. La compunerea lui trebuie luate în considerație toate posibilitățile“. Din această „Chemare“ lansată uteciștilor se desprinde caracterul profund politic al luptei desfășurate de Secțiunea București a U.T.C., într-un moment cînd burghezia, în fața radicalizării luptei maselor populare, își strîngea forțele în vederea reprimării acțiunilor revoluționare. Un exemplu în această privință îl constituie și reprimarea manifestației din 29 ianuarie 1931⁶, cînd 10 000 muncitori ceferiști s-au adunat în fața sediului sindicatului din Calea Griviței pentru a protesta împotriva curbei de sacrificiu⁷. Referindu-se la această acțiune a proletariatului, articolul *Evenimentele de joi 29 ianuarie la C.F.R.* subliniază atitudinea fermă a tineretului în apărarea intereselor clasei muncitoare, apreciind că „în urma evenimentelor de pe Calea Griviței, P.C. și U.T.C. au ieșit întărite cu noi elemente...“

Din articolul *Împrumutul și semnificația lui*, referindu-se la împrumutul pe care guvernul național-tărănesc urma să-l contracteze în Franța, rezultă că tineretului nu îi era indiferent faptul că independența economică și politică a țării aveau de suferit din cauza caracterului înrobitor al împrumutului⁸.

Numărul din iunie 1931, ca și cel din noiembrie același an, este dactilografiat și multiplicat la gestetner⁹; coperta este dominată de un desen cu portretul lui V. I. Lenin. Materialul publicat în acest număr se referă, în majoritate, la alegerile parlamentare din iunie 1931, la succesul obținut de Blocul Muncitoresc Tărănesc.

În grupajul de articole intitulat : „Rezultatul alegerilor. Campania electorală și rolul nostru în această campanie — ce așteptăm de la deputații noștri. Sarcinile imediate ale U.T.C. București“, se face o amplă analiză a vieții politice din România, demascîndu-se practicile burghezo-moșierești, politicianismul, falsificarea alegerilor, modul defectuos al desfășurării campaniei electorale. În ciuda tuturor acestor manevre, B.M.Ț. obține 73 000 de voturi, pe baza cărora trebuia să trimită 5 deputați în Parlament¹⁰.

⁶ 1933. *Luptele revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști*, Edit. Politică, București, 1971, p. 46—49.

⁷ „Dimineața“, din 31 ianuarie 1931 și 7 februarie 1931.

⁸ 1933. *Luptele revoluționare...*, p. 22—23.

⁹ Titu Georgescu, Mircea Ioanid, *op. cit.*, p. 81.

¹⁰ Fl. Dragne, *Activitatea Blocului muncitoresc țărănesc, organizația revoluționară de masă creată și condusă de Partidul Comunist din România*, în „Anale“, nr. 1/1962, p. 49—76.

Pornindu-se de la rezultatul alegerilor, este analizată critic campania electorală a B.M.Ț., subliniindu-se în primul rând necesitatea de a fi fost mai bine pregătite acțiunile inițiate de Bloc cu această ocazie. Secțiunea București a U.T.C. în mod autocritic arată că în timpul campaniei electorale s-a limitat doar la „îndeplinirea unor acțiuni tehnice ale Blocului : șabloane, manifeste, etichete etc., dar „în calitate de conducător al tineretului muncitor, U.T.C. trebuia să ia parte activă la propaganda electorală... legind revendicările tineretului cu ale Blocului“. Având în vedere sarcinile care reveneau Secțiunii București a U.T.C. în timpul campaniei electorale, s-a apreciat că nu „a folosit toate posibilitățile, nu a desfășurat activitatea energetică pe care o cereau împrejurările“.

În același material, analizându-se parlamentarismul burghez, se menționează că, indiferent de nuanța sa, succesele electorale obținute de forțele revoluționare nu pot constitui scopul final al luptei, ci doar un mijloc de desfășurare a ei, menționându-se că „pe cale de reformă parlamentară, rămânând în picioare baza societății capitaliste, nu vom putea trece la societatea socialistă...“. Dezvoltându-se această teorie se sublinia faptul că „numai distrugând din temelii organizarea social burgheză, numai desființând proprietatea privată de mijloace de producție, numai înlocuind statul burghez cu dictatura proletariatului, vom putea înfăptui socialismul“, în felul acesta se afirma încă odată, cu tărie, scopul luptei forțelor revoluționare. În același context se înscrie și aprecierea referitoare la rolul celor 5 deputați ai B.M.Ț., care „de la tribuna parlamentară, făcându-se auziți de la un colț la altul al țării, să demaște fără cruțare toate partidele burgheze..., să arate muncitorilor și țăranilor cine le sînt dușmani și cine le sînt prieteni“.

Ampla analiză a alegerilor parlamentare din iunie 1931 se încheie cu chemarea lansată tinerilor din Secțiunea București a U.T.C., în vederea sprijinirii B.M.Ț. prin acțiuni deschise, întruniri de fabrică, greve de protest, manifestații împotriva încercărilor burgheziei de a invalida mandatele obținute de forțele democratice.

În articolul *Cum se formează și se lucrează într-o secțiune de tineret la o întreprindere*, publicat în același număr, se dau indicații concrete privind modul de îndeplinire a sarcinilor care reveneau organizației de tineret în acea etapă. Astfel, pornind de la lipsurile manifestate, se evidențiază necesitatea lărgirii sferei de influență a U.T.C., în vederea lărgirii bazei sale de masă ; se critica sectarismul, recomandându-se stringerea colaborării cu secțiunile, de tineret ale sindicatelor și ale altor organizații democratice. Colaborarea era posibilă ca urmare a procesului cauzat de radicalizarea maselor. Analizînd etapa concretă în care își desfășura activitatea U.T.C., se recomanda organizațiilor de fabrică să aibe în vedere importanța revendicărilor economice, care trebuiau împletite cu cele politice și nu excluse, „deoarece pornind de la revendicări economice imediate se pot atrage și antrena în luptă masele de tineri muncitori“.

În acest număr, din iunie 1931, se deschide și rubrica „Discuții“ ; printre primele întrebări adresate de tineri „Avangardei“ amintesc : „Care este rolul tineretului în nușcarea revoluționară ?“ și „Ce este frontul unic de jos și cum trebuie realizat ?“.

Din aceste întrebări se pot vedea problemele care interesau tineretul în acel moment, maturitatea de care dădea dovadă, faptul că era conștient de rolul și menirea sa în lupta revoluționară dusă de clasa muncitoare.

În numărul din noiembrie 1931 este dezbătută o altă problemă deosebit de importantă, participarea tineretului la viața sindicatelor. Articolul *Situația tineretului muncitor și Secțiunile sindicale de tineret* analizează situația social-economică a tineretului, dezvăluind, odată în plus, viața plină de mizerie pe care societatea capitalistă o oferea acestei categorii sociale. Având în vedere condițiile specifice vieții și muncii tineretului, activitatea revendicativă se desfășura în secțiunile sindicale de tineret, ale căror sarcini erau deosebit de importante într-o perioadă în care situația tineretului muncitor se înrăutățea tot mai mult; de organizarea luptei depindea succesul. Pornind de la această realitate, Organizația București a U.T.C. a formulat o serie de revendicări imediate, printre care : reducerea zilei de muncă, salariu egal la muncă egală, desființarea amenzilor, corvezilor, bătăilor etc., pe baza cărora să se desfășoare lupta tineretului muncitor pentru apărarea dreptului său la muncă și viață.

În același număr este publicat „Planul de muncă pe luna noiembrie a U.T.C. — București”. Pornindu-se de la analiza situației sociale, economice și politice a burgheziei române și mondiale, aflată în plină criză, Secția București a U.T.C., conștientă de menirea ei, căuta prin planul adoptat să facă față în condițiuni optime sarcinilor care îi reveneau. Planul pe luna noiembrie 1931 fusese adoptat de Comitetul local al U.T.C. — București, ținându-se cont de radicalizarea maselor muncitorești-tărănești, de criticile și îndrumările date de consfătuirea activului utecist din București.

Planul de activitate pe luna noiembrie cuprindea la început o informare concretă asupra situației economice a muncitorimii bucureștene, pentru care anul 1931 a adus noi greutăți provocate de creșterea șomajului, a scumpetei, măririi zilei de muncă, aplicării curbei de sacrificiu etc. Acestei ofensive, tinerii muncitori, alături de întregul proletariet, i-au răspuns prin declanșarea unor puternice greve, cum sînt cele de la C.F.R., Lemaître, Zimmer, Phönix, Mociornița etc. Comitetul local U.T.C. — București, analizînd activitatea depusă, considera că trebuia făcut mai mult pe linia organizării, conducerii și îndrumării luptei revoluționare a tineretului bucureștean.

O altă problemă centrală a activității Organizației locale București era mărirea rîndurilor organizației prin constituirea a 7 noi celule și reorganizarea altora 5 ; scoaterea unor publicații ale organizației pe cartiere ; înființarea a 12 secțiuni sindicale de tineret ; scoaterea unor gazete de fabrică ; dezvoltarea propagandei U.T.C. în rîndul recruților etc.

Avînd în vedere teroarea declanșată împotriva mișcării revoluționare și situația economică deosebit de grea, Ajutorul Roșu căpăta o importanță deosebită ; de aceea Secțiunea București își propunea pentru luna noiembrie 1931 să-și întărească activitatea pe linia colaborării și sprijinirii Ajutorului Roșu.

Referitor la problemele organizatorice planul prevedea întărirea rindurilor organizației, înlăturarea elementelor oportuniste ca și a celor care prin frazeologie revoluționară dăunau bunului mers al secțiunii. În cadrul muncii politice, pentru ridicarea nivelului ideologic al tinerilor era prevăzută constituirea unei școli. În continuare sînt prevăzute măsuri pentru întărirea disciplinei și conspirativității muncii desfășurate de Secțiunea București a Uniunii Tineretului Comunist.

Numărul din noiembrie 1931, ca de altfel și celelalte numere, cuprinde relatări despre situația concretă a tinerilor muncitori din diferite fabrici din Capitală și din țară, iar la rubrica „Informațiuni externe“ sînt publicate numeroase știri despre munca și lupta tineretului din alte țări.

Consultînd cele trei numere existente ale „Avangardei“, organ de presă al Secțiunii București a U.T.C., se poate afirma că și-a adus o contribuție însemnată, în ciuda existenței destul de scurte, la bunul mers al activității desfășurate de uteciștii bucureșteni într-o perioadă de avînt a luptei revoluționare dusă de proletariat, de masele largi populare, de toate forțele progresiste sub conducerea Partidului Comunist Român.

**„AVANGARDA“, ORGANE DE PRESSE DE LA SECTION DE BUCAREST
DE L'UNION DE LA JEUNESSE COMMUNISTE (U.T.C.),
PENDANT LES ANNÉES DE LA CRISE ÉCONOMIQUE**

— Résumé —

La section de Bucarest de l'U.T.C. a déployé une activité spécialement intense en vue de défendre les intérêts de classe de la jeunesse ouvrière pendant la période de la crise économique des années 1929—1933. Les conditions difficiles de l'illégalité faisaient impossible l'apparition d'un organe de presse permanent, et c'est pourquoi les publications périodiques de la section ont eu maintes fois une existence très courte ; l'une d'entre elles a été l'„Avangarda“. À présent on connaît trois numéros : celui du 25 février 1931, le seul daté avec exactité, ainsi que ceux de juin et de novembre 1931, qui se trouvent en l'archive de l'Institut d'Études Historiques et Socio-Politiques auprès du Comité Central du Parti Communiste Roumain.

En feuilletant le matériel des trois numéros connus, on peut voir la diversité des préoccupations de la section de l'U.T.C. au moment où la crise économique avait des conséquences toujours plus graves sur la situation des masses populaires, donc aussi sur la jeunesse. À cause de la caractéristique du moment respectif, presque tous les articles se rapportent aux différents aspects concrets de la crise, ce thème étant présent dans des articles très suggestifs tels que : *Chômage et U.T.C.*, *L'emprunt et sa signification*, *Situation de la jeunesse ouvrière et les sections syndicales de jeunesse* etc. Les problèmes d'organisation, ceux de l'activité politique, sont discutés avec un haut sens de responsabilité, avec de la maturité ; les articles : *Sur la discipline*, *Appel à tous les jeunes communistes*, mais surtout ceux groupés en : *Résultat des élections*. La campagne électorale et notre rôle en cette campagne. Ce que nous attendons de nos députés. Les charges immédiates de l'U.T.C. de Bucarest concernant les élections de 1931, sont spécialement significatifs.

Afin de faire connaître directement les problèmes de la jeunesse, l'„Avangarda“ met à la disposition de ses lecteurs la rubrique „Discussions“. Dans les colonnes de l'„Avangarda“ on avait aussi discuté les plans de travail et l'activité de la section. Malgré son existence très courte, l'„Avangarda“, comme organe de presse de la section de l'Union de la Jeunesse Communiste de Bucarest, a apporté sa contribution à la popularisation de l'activité en vue de défendre les intérêts sociaux, économiques et politiques de la jeunesse pendant la période de la crise économique.

INSEMNĂRI INEDITE ALE LUI VICTOR IAMANDI ÎN CONSILIUL DE COROANĂ DIN 29/30 AUGUST 1940

de DOINA LEAHU

Dictatul de la Viena, actul arbitrar prin care Germania hitleristă și Italia fascistă au impus României, la 30 august 1940, să cedeze în beneficiul regimului horthyst din Ungaria un teritoriu de 42 243 km² din jumătatea nordică a Transilvaniei, cu o populație de aproximativ 2 600 000 locuitori, în majoritate români, a constituit unul din evenimentele care au agravat și mai mult situația politică în Europa răsăriteană la începutul celui de-al doilea război mondial. Actul a făcut încă o dată dovada caracterului agresiv, anexionist, bazat pe utilizarea forței, al politicii promovate de statele fasciste.

Pentru România, dictatul de la Viena a însemnat o știrbire gravă a suveranității naționale, violarea integrității teritoriale a statului, o lovitură dată intereselor vitale ale națiunii. „În acest moment greu pentru destinele țării — aprecia tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului — poporul român s-a găsit singur, fără nici un sprijin din afară, părăsit de toate puterile Europei. România a fost nevoită să accepte condițiile nedrepte ale dictatului de la Viena”¹.

Au fost necesare schimbarea raportului de forțe politice și militare în cursul celui de al doilea război mondial, jertfele a sute și mii de ostași români și sovietici în luptă cu armatele hitleriste — izgonite de pe întreg teritoriul țării noastre, triumful popoarelor asupra fascismului, pentru ca dictatul de la Viena să fie anulat, recunoscându-se drepturile României asupra nordului Transilvaniei².

¹ Nicolae Ceaușescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor mișcării muncitorești și socialiste din România*, Ed. politică, București, 1966, p. 47.

² La 12 septembrie 1944, guvernul român a semnat la Moscova Convenția de armistițiu cu Națiunile Unite, care stipula între altele că „guvernele aliate socotesc hotărârile arbitrajului de la Viena cu privire la Transilvania ca nule și inexistente” și prevedea realipirea părții de nord a Transilvaniei la România („România liberă”, 17 septembrie 1944). Ca urmare a luptei victorioase purtate de armata română alături de armata sovietică, la 25 octombrie 1944 s-a încheiat eliberarea întregului teritoriu al țării noastre — inclusiv a zonelor smulse prin dictatul de la Viena. În martie 1945, în urma schimbului de mesaje dintre guvernul dr. Petru Groza și guvernul Uniunii Sovietice, partea de nord a Transilvaniei (11 județe) a trecut sub administrație românească. Drepturile legitime asupra acestui teritoriu au fost recunoscute prin tratatul de pace semnat de România cu Puterile Aliate, la Paris — 10 februarie 1947, în care se înscrisa că „hotărârile sentinței de la Viena din 30 august 1940 sînt declarate nule și neavenite”, frontiera dintre România și Ungaria fiind restabilită la cea existentă la data de 1 ianuarie 1938 („Scînteia”, 13 februarie 1947).

De pe pozițiile materialismului dialectic și istoric și reflectând interesele legitime și fundamentale ale poporului nostru, dar mai cu seamă respectând întru totul adevărul faptelor, al evenimentelor, istoriografia românească contemporană a consacrat în mai multe rânduri preocupări pentru studierea dictatului de la Viena. În aceste lucrări au fost relatate amplu condițiile interne și externe în care i-a fost impus României actul arbitrar din 30 august 1940, consecințele sale, lupta maselor populare din țara noastră, mobilizate și conduse de Partidul Comunist Român, împotriva dictatului³.

Studiind acest eveniment, mulți cercetători au acordat atenție dezbaterilor Consiliului de Coroană din noaptea de 29/30 august 1940, când regele Carol al II-lea a încercat să împartă răspunderea pentru decizia luată cu câteva dintre personalitățile de frunte ale vieții politice a statului: membrii guvernului, consilieri regali, diverși politicieni. Interesul acordat este justificat, dat fiind faptul că în ansamblul evenimentelor care au condus către dictat, Consiliul de Coroană amintit a constituit cadrul oficial prin care statul român a acceptat actul arbitrar impus.

Dar, referitor la acest Consiliu, în literatura de specialitate apar — pe baza documentelor utilizate — unele neconcordanțe, îndeosebi în privința numărului și numelor participanților și în privința numărului voturilor exprimate pentru acceptarea cererii de arbitraj necondiționat, formulată la Viena de miniștrii de externe ai Germaniei și Italiei, Ribbentrop și Ciano. Faptul pare a se explica prin împrejurarea — relatată de unul din cercetătorii noștri — că „notele luate în timpul dezbaterilor de către unul din participanți s-au pierdut în zilele imediat următoare abdicării regelui Carol al II-lea, iar desfășurarea ședinței Consiliului de Coroană a fost reconstituită pe baza declarațiilor unor martori oculari”⁴.

Se poate considera, până la o dovadă contrarie, că un document intrat recent în patrimoniul Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România — însemnările luate de Victor Iamandi⁵ în timpul lucrărilor

³ Cf. Eliza Campus, *Tratatul diplomatic în preajma dictatului de la Viena (aprilie-august 1940)*, în „Studii”, X, 1957, nr. 3, p. 167—195; V. Topalu, *Din lupta Partidului Comunist din România pentru mobilizarea maselor împotriva dictatului de la Viena (1940)*, în „Analele Institutului de istorie P.M.R.”, VI, 1960, nr. 6, p. 5—24; Tr. Bunesu, *Manifestări ale maselor populare din Transilvania împotriva dictatului de la Viena*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 6, 1966, p. 93—102; L. Banyai și A. Petric, *Dictatul de la Viena din august 1940 și lupta pentru anularea lui*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968; Al. G. Savu, *Dictatura regală*, București, 1970 (capitolul „Dictatul de la Viena”), p. 407—431; Tr. Bunesu, *Lupta poporului român împotriva dictatului fascist de la Viena (august 1940)*, București, 1971; A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Cluj, 1972; etc.

⁴ Al. G. Savu, *op. cit.*, p. 413, nota 18, citind Arhiva M.A.E., fond Conferința păcii, dosar 101, f. 386—391.

⁵ Victor Iamandi, membru marcant al Partidului Național Liberal; a fost subsecretar de stat la Interne, ministru de stat și ministru al Cultelor și Artelor în primul guvern Tătărescu, ministru al Educației Naționale și ad-interim la Culte și Arte în guvernul Miron Cristea, ministru al Justiției — din 31 martie 1938, iar de la 25 noiembrie 1939, consilier regal. S-a remarcat prin atitudinea ostilă grupării de extremă dreaptă, în noiembrie 1940 fiind asasinat de legionari în închisoarea de la Jilava.

Consiliului de Coroană din noaptea de 29/30 august 1940 — reprezintă, cel puțin deocamdată, singura consemnare „la fața locului“ a dezbaterilor Consiliului menționat. Documentul este cuprins într-un lot de obiecte și manuscrise care au aparținut fostului om politic, achiziționate de la soția sa Ana V. Iamandi⁶. În prezent, el cuprinde nouă foi simple, toate de același format (15,5 × 22 cm), fiecare având tipărit, pe una din pagini, în partea stângă — sus, antetul : „Casa M. S. Regelui. Sala de consiliu“. Starea de conservare a tuturor filelor este bună : se păstrează întregi, fiind doar puțin patinate.

Notările lui Victor Iamandi (scrisul este al său, potrivit declarației Anei V. Iamandi și recunoscut prin confruntarea cu alte manuscrise rămase de la el) sînt făcute cu creionul numai pe paginile cu antet. Primele două foi ale manuscrisului nu sînt numerotate, ci numai foile trei—nouă, cu cifre romane. Filele lipsite de numerotare aparțin documentului și constituie începutul acestuia întrucît : conținutul lor este același cu al celorlalte documente care reproduc dezbaterile din Consiliul de Coroană ținut în noaptea de 29/30 august 1940 ; grafia lor este identică cu cea de pe următoarele șapte foi ; de asemenea, maniera de a consemna de pe primele două file este aceeași ca pe următoarele.

În sfîrșit, înainte de a expune — într-o scurtă sinteză — ceea ce este esențial în acest document care relatează dezbaterile Consiliului de Coroană amintit, mai trebuie să se răspundă la următoarea întrebare : cele nouă foi cu însemnări reprezintă într-adevăr note luate *în timpul* lucrărilor Consiliului, la fața locului sau sînt și ele o reconstituire realizată de Victor Iamandi, după lucrări, la o dată ulterioară ținerii Consiliului ? Răspunsul este afirmativ pentru prima alternativă, întrucît : notările au un caracter evident neprelucrat, fiind spontane ; înregistrarea scrisă a cuvîntului rostit de fiecare participant recurge uneori la prescurtări maxime, cîteodată utilizînd stilul vorbit la persoana I-a, iar alteori stilul vorbit la persoana a III-a. (Spre exemplu : „Argetoianu. Noul ultimatum nu m-a surprins. Îl așteptam. Noi sîntem tratați ca învinși. Ne aflăm față de un ultimatum al Germaniei...“ ; „M. Popovici — rezistăm. Am convingerea că orice concesiuni ce se vor face nu vom salva nimic...“ ; „Patriarhul — de acord cu arbitrajul“ ; „Gen. Văitoianu — nu pot accepta arbitrajul“ etc. etc.). Maniera de înregistrare scrisă lipsită de coerență, de unitate a stilului este evidentă. În fine, ca o dovadă că aceste notări sînt luate direct în Consiliul de Coroană și că ele nici nu au mai fost adăugite după aceea, o constituie faptul că din ele lipsește consemnarea celor rostit de Victor Iamandi, deși acesta, respectînd și notînd ordinea vorbitorilor și-a înscris numele.

Însemnările luate de Victor Iamandi în timpul dezbaterilor Consiliului de Coroană, care a decis asupra acceptării „arbitrajului“ de la Viena, redau, în ordinea în care au luat cuvîntul, opiniile și atitudinea următorilor oameni politici participanți la eveniment : Ion Gîgurtu (președinte al Consiliului de Miniștri), Constantin Argetoianu (consilier regal), Alexandru Vaida-Voievod (consilier regal), Gheorghe G. Mironescu (consilier regal), Dinu Brătianu (președintele Partidului Național Liberal), Dumitru Caracostea (ministrul Educației Naționale), Nichifor Crainic

⁶ Reg. inv. nr. 31 068.

(ministrul Propagandei Naționale), contra-amiral adjutant Nicolae Păiș (ministrul Aerului și Marinei), Andrei Rădulescu (președintele Înaltei Curți de Casație), Ion V. Gruia (ministrul Justiției), Ion Macovei (ministrul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor), Ion Mihalache (lider marcant al Partidului Național Țărănesc), Mihai Popovici (lider marcant al Partidului Național Țărănesc), Victor Antonescu (consilier regal), Victor Iamandi (consilier regal), Alexandru C. Cuza (consilier regal), patriarhul Bisericii ortodoxe române Nicodim Munteanu, gen. Arthur Văitoianu (consilier regal), dr. Constantin Angelescu (consilier regal), David Popescu (ministrul de Interne), Stan Ghițescu (ministrul Muncii), Gheorghe Tătărescu (consilier regal), gen. Gheorghe Mihail (șeful Marelui Stat Major), Teofil Sidorovici (comandantul „Străzii Țării”), Radu Budișteanu (ministrul Cultelor și Artelor), general-adjutant Ernest Ballif (consilier regal), mitropolitul Ardealului, Nicolae Bălan.

Din însemnările lui Victor Iamandi rezultă de asemenea că pentru acceptarea impusă a cerințelor Germaniei și Italiei au votat : Ion Gigurtu, Constantin Argetoianu, Al. Vaida-Voievod, Gheorghe G. Mironescu, Dumitru Caracostea, Nichifor Crainic, Nicolae Păiș, Andrei Rădulescu, Ion V. Gruia, Ion Macovei, patriarhul Nicodim, David Popescu, Stan Ghițescu, Gheorghe Tătărescu, general Gheorghe Mihail, Radu Budișteanu, general Ernest Ballif ; împotriva acceptării „arbitrajului” s-au pronunțat : Constantin I. C. Brătianu, Ion Mihalache, Mihai Popovici, Victor Antonescu, Al. C. Cuza, general Arthur Văitoianu, dr. Constantin Angelescu și mitropolitul Nicolae Bălan, Teofil Sidorovici abținându-se de la vot.

În finalul însemnărilor sale, Victor Iamandi a notat rezultatul votării astfel : 18 (voturi) pentru, 10 (voturi) contra, 1 — abținere.

Confruntând paginile acestui document cu celelalte documente aflate în arhive și care reconstituie dezbaterile pe baza declarațiilor unora din participanți, rezultă că la Victor Iamandi lipsește notarea prezenței și a cuvântului luat de următorii oameni politici, care au participat totuși în Consiliul de Coroană : preotul Ioan Moța (tatăl frunțașului legionar), Horia Zelea Codreanu (fratele „căpitanului” Gărzii de fier), dr. Victor Gomoiu (ministrul Sănătății și Ocrotirilor Sociale), dr. Vasile Noveanu (ministrul al Inventarului Avuțiilor Publice), Mihail Priboianu (ministrul al Înzestrării Armatei) — care, toți, au votat pentru acceptarea „arbitrajului” de la Viena — și deputatul Silviu Dragomir, care a votat împotriva acceptării necondiționate a „arbitrajului” puterilor Axei⁷. De asemenea, în mod firesc, lesne de înțeles, lipsește consemnarea a ceea ce a spus însuși Victor Iamandi. Știm însă din alte documente că el s-a pronunțat hotărît împotriva acceptării „arbitrajului”, fiind consecvent în atitudinea sa ostilă forțelor de extremă dreaptă. „Sînt împotriva primirii arbitrajului — declara Iamandi. Nu credem în garanțiile care ni se dau și socot că politica noastră de astăzi n-a dus la nici un rezultat pozitiv. Pentru aceste considerațiuni nu trebuie să primim arbitrajul. Trebuie să rezistăm pentru că războiul nu s-a terminat”⁸.

⁷ Cf. Arhiva M.A.E., fond 71 Transilvania, vol. 42/1940, Documentul „Dezbaterile Consiliului de Coroană de sub președenția maiestății sale regelui, 30 august 1940, ora 3”.

⁸ Idem, p. 224—225.

În schimb, spre deosebire de celelalte documente care reconstituie dezbaterile Consiliului de Coroană din noaptea de 29/30 august 1940, însemnările lui Iamandi consemnează prezența ministrului Cultelor și Artelor, Radu Budișteanu, esența intervenției sale („Dacă va fi un arbitraj infam îl vom zdrobi. Dar așa cum este îl acceptăm”) și atitudinea sa în favoarea acceptării dictatului. Aceasta permite, pentru prima dată, stabilirea listei și numărului exact al celor care au participat la dezbaterile Consiliului de Coroană: 33 persoane, în acord cu lista publicată în Comunicatul nr. 86 din „Monitorul Oficial” (partea I-a), nr. 201, din 31 august 1940.

În același timp consemnarea de către Victor Iamandi a prezenței în Consiliul de Coroană a lui Radu Budișteanu rezolvă și neconcordanțele despre care s-a scris pînă acum, în privința numărului total al voturilor exprimate și în privința structurii acestui rezultat.

După cum relatează unul din documentele păstrate⁹, rezultatul votării a fost anunțat de Ernest Urdăreanu, mareșalul Palatului, în următoarea formă: 19 voturi pentru, 10 — contra, 1 — abținere. Dar totalul de 29 voturi nu corespunde cu numărul celor prezenți în Consiliu, fapt care dovedește că cel ce a întocmit „pe loc” situația a calculat greșit. Acest lucru este reflectat de documente. Astfel, „Dezbaterile Consiliului de Coroană de sub președenția M.S.Regelui, 30 august 1940, ora 3”, păstrate în arhiva M.A.E., relatînd lista, cuvîntările și atitudinile participanților în Consiliu, oferă următoarea situație: 32 participanți (este omis Radu Budișteanu), dintre care 10 au votat împotriva acceptării „arbitrajului”, 21 participanți — pentru acceptare și o abținere (deci *nu* raportul 19—10—1)¹⁰. Alt document consemnează o prezență de 30 de persoane, cu rezultatul 19 — pentru, 10 — împotriva și o abținere. (În acest document sînt omiși dintre participanți Nichifor Crainic, Victor Gomoiu și Radu Budișteanu)¹¹. În fine, un alt document la care s-a făcut referire¹², notînd rezultatul votării (raportul 18—10—1), include în lista participanților la dezbaterile Consiliului și pe Ernest Urdăreanu¹³, lucru ce pare însă a fi inexact, deoarece mareșalul Palatului nu apare printre cei convocați la dezbateri și nici exprimîndu-și atitudinea în problema „arbitrajului”, în nici unul din celelalte documente: cel din arhiva M.A.E., acela păstrat în Arhivele Statului și însemnările lui Iamandi¹⁴.

În lumina documentului păstrat acum în patrimoniul Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România, care — menționînd printre cei

⁹ Arhiva M.A.E., fond 71 Transilvania, vol. 42/1940, Documentul „Dezbaterile Consiliului de Coroană de sub președenția maiestății sale regelui, 30 august 1940, ora 3”.

¹⁰ Idem.

¹¹ Arhivele Statului Buc., Fond Casa Regală, dosar 29/1940, f. 8.

¹² Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dosar 8174, ff. 27—30, citat de Al. G. Savu, *op. cit.*, p. 413, nota 18.

¹³ Al. G. Savu, *op. cit.*, p. 413.

¹⁴ Așa cum consemnează documentul aflat în arhiva M.A.E., Ernest Urdăreanu a intrat în sala de consiliu în timp ce se afla la cuvînt Gh. Tătărescu, pe care-l întrerupe pentru a da citire telegramei expediate de la Viena de cei doi delegați români — Mihail Manoilescu și Valer Pop — și în care se arăta că Fabricius declarase că Germania „nu-și ia nici o răspundere dacă în termen de 5 minute nu dăm răspunsul”. Absența mareșalului Palatului de la începutul dezbaterilor Consiliului poate explica și calculul greșit al voturilor, făcut de acesta.

prezenți în Consiliul de Coroană din noaptea de 29/30 august 1940, pe ministrul Cultelor și Artelor, oferă astfel o restabilire a listei tuturor participanților la dezbateri, în acord cu lista publicată de „Monitorul Oficial” — situația prezenței, a rezultatului votului și a structurii acestuia, în problema „arbitrajului” de la Viena apare următoarea : au participat 33 persoane, exprimându-se 32 voturi — 22 în favoarea acceptării dictatului, iar 10 împotriva acceptării, înregistrându-se și o abținere de la votare.

Asupra pozițiilor politice reflectate de atitudinea participanților la dezbaterile Consiliului de Coroană, asupra semnificației voturilor exprimate nu vom insista, deoarece problema aceasta a fost abordată și clarificată de istoriografia noastră. Esențial este că, deși cele mai multe grupări politice burghezo-moșierești din România de atunci au fost împotriva acceptării actului arbitrar de la Viena, ele „au capitulat însă în fața presiunilor Axei, supunându-se dictatului, chiar dacă în concepția lor acceptarea avea un caracter vremelnic”¹⁵.

Însemnările luate de Victor Iamandi în timpul dezbaterilor Consiliului de Coroană convocat de Carol al II-lea, în noaptea de 29/30 august 1940, confirmă celelalte documente existente și referitoare la acest eveniment (dar, după cum s-a arătat, reconstituind lucrările). În același timp întregeste conținutul lor, permițând restabilirea mai exactă a situațiilor, a adevărului.

În fine, păstrarea acestui document în patrimoniul de stat pune la îndemina cercetătorilor și această mărturie directă — chiar dacă ea nu este completă — în legătură cu unul din cele mai dramatice evenimente din istoria contemporană a României.

NOTES INÉDITES DE VICTOR IAMANDI DANS LE CONSEIL DE LA COURONNE DU 29/30 AOÛT 1940

— Résumé —

Les historiens roumains contemporains, qui ont étudié le diktat de Vienne, ont accordé une attention justifiée aux débats du Conseil de la Couronne de la nuit du 29/30 août 1940, car celui-ci a été le cadre officiel par lequel l'état roumain a accepté l'acte arbitraire imposé.

Mais, concernant ce conseil, dans la littérature de spécialité apparaissent — sur la base des documents utilisés — quelques non-concordances, surtout concernant le nombre et le nom des participants et le nombre des votes exprimés pour l'acceptation de la demande d'arbitrage, formulée par l'Allemagne et l'Italie. Le fait paraît s'expliquer — d'après l'opinion d'un historien roumain — par la perte des notes prises pendant les débats par l'un des participants et par le fait que le déploiement de la séance du Conseil de la Couronne a été reconstituée ultérieurement en se basant sur les déclarations de témoins oculaires.

¹⁵ Al. G. Savu, *op. cit.*, p. 417.

Jusqu'à une preuve contraire, on considère les notes de Victor Iamandi — entrées récemment dans le patrimoine du Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie — comme le seul enregistrement fait même pendant les débats du Conseil de la Couronne la nuit du 29/30 août 1940.

Quoique le document présente des omissions dans les pages conservées, par la corroboration avec les autres témoignages concernant le Conseil de la Couronne mentionné, il aide à rétablir la liste de tous les participants aux débats, en réalisant pour la première fois une situation en accord avec le Communiqué publié dans le „Monitorul Oficial“ (Journal Officiel) du 31 août 1940.

En se basant sur les notes de Victor Iamandi (qui mentionne dans le Conseil aussi le Ministre des Cultes et des Arts et enregistre aussi son opinion — fait omis dans tous les autres documents connus), la situation de la présence et de la structure des votes dans le problème de l'„arbitrage“ de Vienne apparaît comme suit : au Conseil de la Couronne de la nuit du 29/30 août 1940 ont participé 33 personnes, 32 votes étant exprimés — dont 22 en faveur de l'acceptation de l'„arbitrage“, et 10 contre l'acceptation — une abstention de la votation étant aussi enregistrée.

D O C U M E N T E

DOCUMENTE INEDITE PRIVITOARE LA DIMITRIE CANTEMIR ÎN ARHIVELE DIN U.R.S.S.

de ELENA IONESCU

Printre marile personalități ale istoriei culturii românești de la sfârșitul sec. al XVII-lea și începutul secolului următor un loc deosebit îl ocupă Dimitrie Cantemir, primul nostru savant de reputație europeană.

Pentru vremea în care a trăit și a muncit, Cantemir a fost o figură complexă care a îmbinat însușirile unui mare om de stat cu cele de savant enciclopedist, istoric, geograf, filozof, etnograf, muzicolog, orientalist etc.

Prin studiile remarcabile făcute în Moldova și în străinătate, Cantemir a izbutit să-și formeze în decursul anilor o cultură, care l-a situat printre cei mai străluciți reprezentanți ai generației sale. El nu s-a limitat însă numai la însușirea unor cunoștințe anterioare sau contemporane lui, ci a căutat ca, pe baza lor, să îmbogățească știința cu idei noi și originale, pe care avea să le expună în diverse lucrări.

Știința și cultura europeană îi datorează prima lucrare fundamentală asupra istoriei Imperiului Otoman, în care formulează, printre cei dintii, ideea decăderii acestui vast imperiu și care a slujit, vreme de peste un secol, drept principală sursă de informații pentru cercetătorii istoriei turcești¹.

Prin a sa lucrare *Sistema religiei mahomedane*², cit și prin cercetările întreprinse în Caucaz³, Cantemir se înscrie printre orientaliștii de valoare europeană.

În domeniul filozofiei, deși plătește tribut concepției teologice, el rămîne, totuși, cel dintii învățat al nostru care a tratat pe larg aceste probleme, învingînd și greutățile făuririi unui vocabular filozofic românesc⁴.

¹ Dimitrie Cantemir, *The history of the growth and decay of the Othman Empire*, Londra, 1734; *Operele principelui Dimitrie Cantemir*, ediția Academiei Române, vol. III—IV.

² Dimitrie Cantemir, *Kniga sistima ili sostoianie muhammedanskoi religii*, St. Petersburg, 1722.

³ *Collectanea Orientalia Principis Demetrii Cantemiri, variae schaedae et excerpta e autographo descripta*, în *Opere*, ediția Acad. Române, vol. VII.

⁴ Vezi Dan Bădăraș, *Filozofia lui Dimitrie Cantemir*, București, 1964.

Cantemir are și marele merit de a fi încercat să-și expună în mod filozofic concepția asupra societății, în lucrarea *Monarchiarum physica examinatio*⁵.

Dragostea nemărginită de țară l-a determinat să integreze istoria propriului popor în preocupările și scrierile sale, pentru a-l putea prezenta Europei. Mai mult, în opera sa el a căutat să facă cunoscute originea latină a limbii și a poporului român, trecutul glorios al poporului român, rolul jucat de acesta în ansamblul istoriei universale, valoarea creațiilor sale în domeniul culturii, pentru a-i putea susține drepturile și aspirațiile la o viață liberă și independentă, egalitatea cu celelalte popoare europene. Toate aceste probleme sînt dezbătute pe larg în lucrările *Descriptio Moldaviae* și *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor*⁷.

Unele probleme abordate de Cantemir în domeniul istoriei poporului român își păstrează valabilitatea și azi, precum continuitatea poporului român pe întregul teritoriu românesc și problema unității poporului român.

Știința românească îi datorează, de asemenea, cea dintîi scriere cu caracter beletristic, intitulată *Istoria hieroglifică*, în care a căutat să pună bazele unei limbi literare⁸.

Învățătură română ocupă un loc de seamă și în istoria muzicii turcești. El este inventatorul unui sistem original de note muzicale pentru exprimarea muzicii turcești expus în lucrarea *Tratat de muzică turcească*⁹.

Ca o recunoaștere unanimă a prestigiului său de savant, în anul 1714, Dimitrie Cantemir a fost ales membru al Academiei din Berlin. În diploma acordată de acest for de cultură sînt scoase în evidență calitățile lui „Dimitrie Cantemir... care printr-o pildă, pre cît de demnă de laudă, pre atît de rară, și-a închinat numele ilustru cercetărilor științifice și prin adeziunea sa societatea noastră a dobîndit o strălucire și o podoabă unică”¹⁰.

Întreaga sa operă reflectă o mare capacitate de gîndire teoretică împletită cu bogăția materialului documentar.

În opera istorică, cît și în activitatea politică a lui Dimitrie Cantemir găsim puternice momente de afirmare a patriotismului fierbinte și a dragostei nemărginite față de patria sa oprimată. În scurtul răstimp cît a fost domn al Moldovei (1710—1711), marele învățat a ridicat

⁵ Dimitrie Cantemir, *Monarchiarum physica examinatio* (Interpretarea naturală a monarhiilor), text publicat și tradus de I. Sulea-Firu, în „Studii și cercetări de bibliologie”, V, 1962.

⁶ Dimitrie Cantemir, *Beschreibung der Moldau*, în „A.F. Büsching's Magazin für die neue Histoire und Geographie”, III, Hamburg, 1769, p. 537—574 și IV, Hamburg, 1770, p. 3—120; *Historisch-geographisch und politische Beschreibung der Moldau*, Frankfurt u. Leipzig, 1771; *Descrierea Moldovei*, Biblioteca pentru toți, București, 1956.

⁷ Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*, Iași, 1835, 1836; *Opere*, ediția Academiei Române, vol. VIII.

⁸ Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, în *Opere*, ediția Academiei Române, vol. VI.

⁹ Vezi T. T. Burada, *Scrierile muzicale ale lui Dimitrie Cantemir*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Lit.”, ser. II, tom. 32, 1910.

¹⁰ „Buciumul român”, I, Iași, 1875, p. 21.

poporul la luptă împotriva asupritorului jug otoman. Situându-se în fruntea acestei acțiuni curajoase, el dorea să-și elibereze țara și să-i redea vechea ei libertate.

Prin problemele multiple abordate, prin ideile politice și sociale tratate, întreaga operă cantemiriană este adânc ancorată în cultura posterității și apare ca o contribuție dintre cele mai valoroase la tezaurul științei și culturii românești, cit și ale celei europene.

Figura complexă și impunătoare a lui Dimitrie Cantemir, cit și opera acestuia au atras pe mulți istorici, filozofi, scriitori etc., care prin lucrări și studii valoroase de mare amploare, inclusiv monografii și biografii consacrate savantului român au îmbogățit de-a lungul anilor istoriografia românească. Totuși, nu putem afirma că acest subiect s-a epuizat, că știm și cunoaștem absolut totul despre viața, activitatea și opera lui Dimitrie Cantemir.

Istoriografia noastră este tributară în ceea ce privește publicarea unui volum de documente din timpul domniei lui Dimitrie Cantemir, cit și a altor materiale de arhivă din alte etape ale vieții sale, avem în vedere cei 22 de ani petrecuți la Constantinopol¹¹, cit și cei din Rusia.

Același lucru se poate spune și despre corespondența lui D. Cantemir.

Nu dispunem încă, dar simțim nevoia de a avea într-un „corpus epistolarum cantemirianum” toată bogata corespondență a lui Dimitrie Cantemir sau pentru început cel puțin un repertoriu consacrat exclusiv acestei probleme.

Aceste lacune ale istoriografiei noastre sînt generate, în primul rînd, din lipsă de cercetări permanente, sistematice, în arhivele și colecțiile din străinătate, în special Turcia, U.R.S.S. și chiar Germania.

Este știut că Dimitrie Cantemir în perioada 1711—1723 a întreținut o bogată corespondență cu Petru I, cu miniștrii acestuia, înaltul senat al Rusiei, și cu diferiți reprezentanți ai culturii ruse.

O mică parte din această corespondență a fost descoperită încă din 1877 de istoricul Gr. Tocilescu în arhivele din Rusia, cu ocazia călătoriei sale de studii în această țară, în cadrul primei misiuni științifice peste hotare organizată de către Academia Română¹². Gr. Tocilescu a semnalat în raportul său prezentat la Academia Română toate materialele găsite¹³, iar copiile scoase după unele manuscrise ale lui D. Cantemir, inclusiv după corespondența acestuia¹⁴, au fost depuse la secția manuscrise a Academiei¹⁵.

¹¹ Ștefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Lit.” seria III, tom. II, 1924, p. 101 (Scrisoarea XXVIII).

¹² „Anal. Soc. Acad. Rom.”, tom. X, Sect. I, p. 29—30, 40, tom. XI, p. 26 și p. 43; Instrucțiunile date de delegațiune domnului Gr. C. Tocilescu pentru misiunea sa în Rusia, cf. „Anal. Acad. Rom.”, tom. IX, p. 21, 25; tom. X, p. 15—18.

¹³ Grigore Tocilescu, *Raport despre misiunea în Rusia*, în „Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist.”, tom. XI, p. 5 și p. 45—74.

¹⁴ O parte din corespondența lui Dimitrie Cantemir adusă de către Gr. Tocilescu a fost publicată pentru prima oară de Ștefan Ciobanu în lucrarea citată. De menționat că pînă în prezent nu s-a mai editat nimic în acest sens.

¹⁵ Biblioteca Academiei R.S.R., Serv. Mss. și doc., mss. 325, 366; vezi și mss. lui Gr. Tocilescu 4927, 5111, 5172, 5190—5195 și 5312, care și ele conțin materiale despre Dimitrie Cantemir.

Față de informațiile de care dispunem în prezent despre materialele cantemiriene care se găsesc în arhivele și colecțiile din U.R.S.S. putem afirma că Gr. Tocilescu a găsit numai o mică parte din acest material. Ca atare, cercetările efectuate în arhivele din Rusia acum 96 de ani n-au epuizat acest subiect, efortul de lărgire a informației este departe de a fi încheiat, el rămîne în permanență actual și necesar pentru a găsi noi materiale inedite referitoare la viața și activitatea lui D. Cantemir.

Prin intermediul corespondenței purtate cu Direcția generală a arhivelor de pe lângă Consiliul de miniștri al U.R.S.S. am fost informați de existența anumitor documente privind viața și activitatea lui D. Cantemir în Rusia, din perioada 1713—1718, inedite sau parțial publicate.

La rîndul nostru, ne propunem să semnalăm arhiva și fondurile în care se găsesc materialele care ne-au fost comunicate.

La Arhiva centrală de Stat de acte vechi a U.R.S.S. din Moscova, fondul nr. 248¹⁶, se află corespondență și alte materiale aparținînd lui D. Cantemir sau referitoare la acesta, inedite în istoriografia noastră, dar parțial publicate în istoriografia rusă. Întregul fond conține 938 file, numerotate. De remarcat că numerotarea primei file începe nu cu nr. 1, ci cu nr. 67 și continuă pînă la 1 005.

Materialul din fondul nr. 248 — avînd în vedere conținutul fiecărui document în parte — poate fi grupat astfel :

— scrisori, rapoarte, memorii și cereri adresate de către Dimitrie Cantemir Înaltului Senat al Rusiei, către Petru I sau miniștrii acestuia.

— hotărîri și decizii ale lui Petru I, ale cancelarului G. L. Golovkin și ale Înaltului senat în legătură cu stabilirea lui D. Cantemir în Rusia, cît și referitoare la privilegiile și moșiile care i-au fost dăruite domnului moldovean ;

— rapoarte semnate de diferiți funcționari și ofițeri ruși printre care Maculov, Baturin, Naumov, desemnați din partea Senatului pentru a se ocupa cu anumite probleme administrative ale lui D. Cantemir ;

— descrierea celor 1 000 de curți țărănești din județele Moscova și Breansk, acordate lui D. Cantemir de către Petru I, inclusiv denumirea satelor în care se găseau curțile respective.

Din fondul 248 am selectat, spre prezentare, în primul rînd acele documente care aduc date noi, inedite, întregiri sau unele precizări privind biografia învățatului, care se cer integrate la vechile cunoștințe. În această categorie includem materialele din perioada cît Dimitrie Cantemir a locuit la Harkov, 1711—1712¹⁷ —, perioadă despre care se găsesc puține date în istoriografia noastră.

Un prim grup de documente se referă la călătoria efectuată, în prima jumătate a anului 1712, de către fostul domn al Moldovei la St. Petersburg, pe traseul : Harkov—Moscova și Moscova—St. Petersburg.

¹⁶ Arhiva Centrală de Stat de acte vechi a U.R.S.S., fondul nr. 248, dosarul nr. 58, căsuța de păstrare nr. 8, filele 67—1005.

¹⁷ De remarcat că Ștefan Ciobanu în lucrarea citată nu publică nici o scrisoare de la Dimitrie Cantemir sau alte materiale din anul 1712.

Dimitrie Cantemir a plecat din Harkov la 7 februarie 1712¹⁸. Pe traseu, din Serpukovo, fostul domn al Moldovei se adresează, în scris, Înalțului Senat, anunțind că a sosit în această localitate în 23 februarie, iar la 25 curent va sosi la Moscova. Totodată, el solicită Înalțului for luarea măsurilor de rigoare¹⁹.

De la Harkov la Moscova, Dimitrie Cantemir a fost însoțit din ordinul Înalțului Senat de către polcovnicul Vasile Maculov²⁰. Raportul lui Maculov, către forul amintit, asupra acestei călătorii este piesa care poate fi socotită de fapt un veritabil „jurnal de călătorie”. În raport sînt trecute toate cele 16 localități prin care a trecut domnul Moldovei pe traseul Harkov—Moscova, data cînd a plecat dintr-o localitate și cea la care a ajuns în următoarea, inclusiv data sosirii la Moscova (25 februarie 1712). Sînt trecute, de asemenea, toate alimentele care s-au consumat în timpul călătoriei, cu denumirea și prețul lor curent²¹.

Legat de călătoria lui Dimitrie Cantemir la Moscova sînt interesante și rapoartele către Înalțul Senat, în care se arată nominal persoanele care urmau să-l însoțească în acest oraș și care, de fapt, formau suita lui. Persoanele respective erau indicate după rangul lor : cler, mari boieri, boieri de rangul doi, ofițeri, frizeri, pălărieri, dragoni etc., cu indicația că aceștia erau moldoveni²².

Dintr-un asemenea raport aflăm că, la Moscova, Dimitrie Cantemir a fost însoțit de 80 de persoane²³, cît și de o gardă formată din ofițeri ruși.

Din documentele fondului 248 rezultă că între 25 februarie—19 martie 1712, Dimitrie Cantemir a stat la Moscova, dar e posibil să se fi deplasat și la moșiile sale din apropierea acestui oraș. Natural că am fi interesați să cunoaștem concret ce anume a mai făcut învățatul român în acest interval, în afară de pregătirea călătoriei la St. Petersburg, dar spre regretul nostru materialele nu ne destăinuiesc nimic în acest sens.

Din Moscova, la 17 martie 1712 Dimitrie Cantemir se adresează Înalțului Senat anunțind că va pleca spre St. Petersburg în 19 martie. Cu această ocazie el înaintează și lista nominală a persoanelor care urmau să-l însoțească în orașul respectiv²⁴.

Materialele existente în fondul citat nu cuprind detalii asupra călătoriei de la Moscova la St. Petersburg, de valoarea celor din „jurnalul” lui Maculov. În schimb, aflăm data concretă cînd anume Dimitrie Cantemir sosește în noua capitală de pe malurile Nevei și anume 28 martie 1712²⁵. Această informație completează pe cea a lui Whithworth, reprezentantul Angliei în Rusia, care relatează că la 6 aprilie 1712 în St. Petersburg, la o recepție dată de către cneazul Cerkascki, l-a întîlnit și pe Dimitrie Cantemir²⁶.

¹⁸ Arhiva Centrală de Stat de acte vechi, fondul nr. 248, dosarul nr. 58, căsuța de păstrare nr. 8, f. 121.

¹⁹ Ibidem, f. 103.

²⁰ Ibidem, f. 121.

²¹ Ibidem, f. 121—123.

²² Ibidem, f. 73 v.

²³ Ibidem, f. 110 v.

²⁴ Ibidem, ff. 118—118 v.

²⁵ Ibidem, f. 143.

²⁶ „Sbornik russkogo istoriceskogo obscestva”, LXI, p. 176.

Pe lângă problemele nemijlocite pentru care a fost chemat la St. Petersburg și pe care în parte le relatează și cronicarul I. Neculce²⁷, Dimitrie Cantemir a căutat să-și rezolve și chestiuni personale, legate în special de aplicarea concretă a decretelor imperiale, printre care, cel din 1 august 1711²⁸, cât și reglementarea situației sale financiare în Rusia. În acest sens trebuie să înțelegem decretul lui Petru I, emis la 9 iunie 1712²⁹ și instrucțiunile cancelarului G. Golovkin către Înaltul Senat, din aceeași dată, în care ordonă Înaltului for să i se atribuie lui Dimitrie Cantemir, conform decretului sus-amintit, case la Moscova, o moșie lângă acest oraș, cu 40 de curți țărănești, 1 000 de curți de șerbi, precum și satul Ukolovo în ținutul Kursk. Pentru moldovenii care l-au însoțit pe Dimitrie Cantemir în Rusia se acordau curțile fostului general Teodor Sidlovski din Ucraina. Tot în aceste instrucțiuni se preciza că Dimitrie Cantemir va primi 6 000 ruble anual³⁰.

La St. Petersburg Dimitrie Cantemir a fost informat și despre necesitatea de a se muta cu familia sa de la Harkov la Moscova. Această schimbare de domiciliu s-a făcut, după aprecierea lui P. P. Panaitescu, din considerente politice pentru Rusia³¹.

Nu cunoaștem date concrete când anume Dimitrie Cantemir a părăsit capitala Rusiei, dar, dintr-o scrisoare a lui G. Golovkin către Senat, rezultă că la 16 iunie 1712 se mai afla încă la St. Petersburg, deoarece cancelarul solicita bani pentru plecarea fostului domn la Moscova, cât și pentru aducerea familiei Cantemir de la Harkov la Moscova³².

În 15 iulie, la Moscova fiind, Dimitrie Cantemir se adresează Senatului, anunțând că va pleca din acest oraș spre Harkov, în 18 iulie; pentru acest drum solicită necesarul de 20 căruțe de poștă. Tot în acest raport Dimitrie Cantemir relatează că pentru drumul pe care urmează să-l parcurgă cu familia sa, de la Kiev la Moscova, prin guberniile: Azov, Kiev și Moscova, va cere căruțe, furaje și alimente³³.

Materialele fondului 248 conțin și câteva date de ordin familial din perioada cât Dimitrie Cantemir a locuit la Harkov. Astfel, dintr-o scrisoare a lui Dimitrie Cantemir către Înaltul Senat, aflăm că soția sa Casandra fusese bolnavă în luna octombrie a anului 1712, dar la începutul lui noiembrie „starea sănătății sale se îmbunătățește”³⁴.

Putem presupune că medicamentele care se trimiteau în perioada respectivă lui Dimitrie Cantemir la Harkov din Moscova, erau necesare fostei doamne³⁵.

²⁷ I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1955, p. 301.

²⁸ Vezi Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 144—146 (LXX).

²⁹ Ibidem, p. 12.

³⁰ Arhiva, fondul, dosarul și căsuța citate, filele 178—179.

³¹ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir*, Ed. Acad. R.P.R., 1958, p. 128.

³² Arhiva, fondul, dosarul și căsuța citate, fila 179.

³³ Ibidem, f. 420.

³⁴ Ibidem, fila 309.

³⁵ Ibidem, fila 274.

Dintr-un memoriu adresat Înaltului Senat, în 1713, rezultă că fostul domn al Moldovei, fiind încă la Harkov, întreținea corespondență cu familia soției sale, și anume cu „soacra și cumnatul“, care locuia în Transilvania și din partea căreia familia Cantemir primea și diferite cadouri ³⁶.

Fondul 248 conține și scrisori sau rapoarte ale lui Dimitrie Cantemir din anii 1716—1718 către Înaltul Senat, în care solicită aplicarea decretelor emise de către Petru I, prin care fostul domn al Moldovei fusese scutit de impozite către stat, pentru moșiile sale, pe anii 1712—1716 ³⁷.

Diferite materiale aparținând lui Dimitrie Cantemir, cit și unor demnitari ruși se referă și la problemele de ordin financiar legat bineînțeles direct de necesitățile lui Dimitrie Cantemir ³⁸. Menționăm în acest sens numai instrucțiunile cancelarului Golovkin către Senat, în care ordonă ca cele 6 000 de ruble care trebuiau acordate lui Dimitrie Cantemir, pe anul 1712, să fie procurate de la Posolski-Prikaz (Ministerul de Externe) și din impozitele pe sare. Pentru viitor, cancelarul menționează că această sumă va fi strânsă din veniturile guberniilor ³⁹.

Ceea ce domină, în general, în fondul 248 este descrierea celor 1 000 de curți țărănești din județele Moscova și Breansk, inclusiv denumirea satelor în care se găseau curțile respective, datorite de către Petru I lui Dimitrie Cantemir în timpul șederii sale în Rusia ⁴⁰. Aceste materiale prezintă interes pentru specialiști atât sub raportul conținutului, dar și ca volum, ținând cont că descrierea însumează peste 400 file. Sub raportul conținutului, materialul cuprinde cele mai multe informații asupra moșiilor deținute de Cantemir, am putea spune cu lux de amănunte, față de restul fondurilor arhivistice din U.R.S.S., care dețin materiale cantemiriene cu același profil.

Această descrierea este de fapt o inventariere amănunțită a tuturor bunurilor pe care le posedă fiecare gospodărie în parte, cit și a celor comune pentru mai multe gospodării ca : baie, cazan de vin, mori, stupi de albine, păduri, eleșteuri, locuri de cosit, pământ rezervat pentru agricultură etc., plus inventarul viu. Fiecare cap de gospodărie este descris împreună cu familia sa, indicându-se numele și prenumele cit și vârsta acestuia. De asemenea, se precizează impozitul în bani și în natură, care se încasa de la cele 1 000 de curți în parte.

Separat de descrierea celor 1 000 de curți amintite, fondul 248 mai conține date, nu lipsite de interes, și despre alte proprietăți primite de Dimitrie Cantemir. Astfel, la 30 iulie 1712 fostul domn moldovean solicită, printr-o scrisoare, Înaltului Senat să-i acorde satul Bulatnikov cu iazurile sale și Timohova cu cele 30 de curți ⁴¹. La 6 septembrie 1712

³⁶ Ibidem, filele 420—421.

³⁷ Ibidem, filele 180—180, v. 889—889 v, 914—915, 916—916 v, 926—927 v, 929—932 v, 977—978 v.

³⁸ Ibidem, filele 157, 181 v, 205, 357—357 v, 880—880 v.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Ibidem, filele 466 v — 839 v.

⁴¹ Ibidem, filele 904—910 v.

Dimitrie Cantemir avea deja în posesie Bulatnikov, cu cele 34 de curți, care se afla la o depărtare de 18 verste de Moscova, dar nu primise încă Timohova și iazurile⁴². Bulatnikov este satul care după numele celui mai mic fiu al lui Dimitrie Cantemir, Antioh, a primit denumirea de Antiohia⁴³. Bulatnikov are și descrierea amănunțită a întregului inventar pe care-l posedă satul la data când a fost atribuit lui Dimitrie Cantemir⁴⁴.

O descriere amănunțită a inventarului pe care-l posedă există și pentru satul Cernaia Greazi⁴⁵ (Lutul Negru), care avea și un mic castel, situat la o distanță de 14 verste de Moscova. Cernaia Greazi s-a numit mai târziu Constantia⁴⁶.

De asemenea, sînt descrise și satele care făceau parte din cătunele Rodogojki și Glednevo din ținutul Sevsk și respectiv Komarițki, cu mențiunea că avea un număr de 11 421 de suflete⁴⁷.

Legat de aplicarea decretelor imperiale privitoare la acordarea de moșii lui Dimitrie Cantemir, menționăm scrisoarea acestuia din 12 iulie 1712 către Înalțul Senat prin care solicită să se trimită la Kiev, guvernatorului, ucazul lui Petru I în legătură cu acordarea moșilor în ținutul Sevsk și Komarițki⁴⁸.

În anul 1718, pe lângă cele 1 000 de curți, din care 159 erau numai de burlaci, Dimitrie Cantemir a mai primit și satele Marevo și Breanțov⁴⁹.

Întreg materialul de arhivă semnalat este scris în limba rusă. Unele scrisori ale lui Dimitrie Cantemir poartă semnătura acestuia în limba latină, iar altele în limba rusă.

Bogata corespondență pe care Dimitrie Cantemir a întreținut-o cu Petru I, cu miniștrii acestuia, cu Înalțul Senat etc., cît și restul materialelor din fondul 248 legate direct de viața și activitatea acestuia în Rusia atrag atenția atît prin volum, cît și prin diversitatea problemelor tratate. Numărul mare de scrisori ne indică că corespondența a fost o preocupare permanentă pentru învățatul moldovean. Întregul material constituie o bogată sursă de informații, aducînd date noi referitoare la viața și activitatea lui Dimitrie Cantemir în Rusia.

Considerăm că o nouă monografie despre viața și opera lui Dimitrie Cantemir nu poate să fie completă fără ca în prealabil să se fi studiat și folosit documentele care se găsesc în arhivele sovietice. Ca atare, se impune publicarea corespondenței lui Dimitrie Cantemir, cît și a materialelor despre savantul român, inedite sau puțin cunoscute, pentru a fi puse la îndemîna cercetătorilor, dar și a celor dornici să cunoască cît mai multe informații despre Dimitrie Cantemir.

⁴² Ibidem, fila N 85.

⁴³ Emil Pop, *Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin*, în „Studii“, 5 (22), 1969, p. 843.

⁴⁴ Arhiva, fondul, dosarul și căsuța citate, filele 393—395 și 865—870.

⁴⁵ Ibidem, filele 440—448 ; 870—874 v.

⁴⁶ Emil Pop, *op. cit.*, p. 843.

⁴⁷ Arhiva, fondul, dosarul și căsuța citate, filele 904—910 v.

⁴⁸ Ibidem, f. 185.

⁴⁹ Ibidem, filele 277—280 v.

НЕИЗДАННЫЕ ДОКУМЕНТЫ КАСАЮЩИЕСЯ ДИМИТРИЕ КАНТЕМИРА, СОХРАНЕННЫЕ В НЕКОТОРЫХ АРХИВАХ СССР

— Резюме —

Среди великих персонажей истории румынской культуры конца XVII-го века и начала следующего, особое место занимает Димитрие Кантемир, наш первый ученый с европейской репутацией. Молдавский ученый являлся комплексной фигурой, соединивший качества великого государственного человека с таковыми энциклопедического ученого: историка, географа, философа, этнографа, биографа, музыковеда, востоковеда и т. д.

Благодаря многочисленным затронутым проблемам, благодаря политическим и социальным идеям, все работы времени Кантемира тесно связаны с культурой последующего поколения и являются одним из наиболее ценных вкладов в сокровище румынской науки и культуры, а также и европейской культуры.

В Центральном Государственном Архиве старинных документов СССР в Москве, фонд 240, содержит корреспонденцию и другие материалы принадлежащие Димитрию Кантемиру или относящиеся к нему, неизданные в нашей историографии. Материалы обращают на себя внимание как объемом, так и разнообразием затронутых проблем в связи с пребыванием Димитрие Кантемира в России. Отмечаем описание 1 000 крестьянских дворов в Московском и Брянском уездах, включая название сел, в которых находились соответствующие дворы и подробный инвентарь всех имуществ, которыми располагает каждое хозяйство в отдельности, а также и общи, включая перечисление живого инвентаря. Указываются точно и налоги деньгами и натурой взываемые с этих 1 000 дворов в отдельности.

Весь перечисленный материал: письма, рапорты, мемуары и т. п. из вышеуказанного архива представляет богатый источник информации, сообщая новые данные, пополнения или уточнения касающиеся жизни и деятельности Димитрие Кантемира в России, которые нуждаются во включение их в старые уже известные.

ȚIGLE ȘI CĂRAMIZI ȘTAMPILATE DIN THERMELE DE LA MICIA

de CONSTANTIN C. PETOLESCU
și LIVIU MĂRGHITAN

Cercetările arheologice întreprinse începînd cu anul 1967 în băile romane de la Micia¹ au scos la iveală un număr considerabil de cărămizi și țigle cu ștampilele legiunii XIII Gemina și ale altor formațiuni auxiliare staționate în castrul din apropiere. Numărul de tipuri de ștampile, unele în exemplare destul de numeroase, se ridică pînă acum la nu mai puțin de 36.

Spre a nu îngreuna lectura cu detalii inutile, nu se vor mai descrie de fiecare dată forma ștampilei, semnele despărțitoare dintre cuvinte sau de la sfîrșitul rîndului, semnele ornamentale etc.².

Literele sînt executate în relief.

Ștampilele sînt reproduse la scara 1 : 4.

I. INSCRIPTIONES TEGVLARVM LEGIONIS XIII GEMINAE

Pentru aceste ștampile, expunerea se va face în ordine alfabetică, avîndu-se în vedere gentiliciile antroponimelor; singura ștampilă cu antroponimul (cognomen) în același rînd cu numele legiunii va fi prezentată la urmă (nr. 30).

1. Țigle. Dimensiunile ștampilei : 11 × 3,3 cm. Imprimare inversă.

LE(gio) XIII G(emina)

¹ În anii 1967—1969, cercetările s-au efectuat de către Institutul de istorie și arheologie din Cluj în colaborare cu Muzeul județean Hunedoara-Deva; începînd cu anul 1971, de către Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România.

² Lucrarea consacrată țiglelor ștampilate din Dacia a lui J. Szilágyi, *Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel*, „DissPann“, II, 21, Budapesta, 1946, abundă în greșeli și confuzii. I. I. Russu, *Inscriptiones tegularum legionis XIII Geminæ*, „Apulum“, 5, 1965, p. 217—232, face o primă prezentare corectă a acestor epigrafe tegulare, deoarece în publicațiile mai vechi «textul ștampilelor este de regulă reprodus sumar, în „caractere capitale” șablon de tipar, ce nu pot reda formele și nuanțele specifice ale slovelor, ligaturi, poziția, sensul lor». «Spre a cunoaște exact formele specifice ale acestei scrieri provinciale de la periferia lumii romane, în fiecare piesă diferită și aberantă, este necesar și util ca epigrafele tegulare să fie reproduse în fotograme ori desene absolut exacte, oferind putința unui control al lecturilor și ilustrînd scrierea locală în texte, nuanțele și „finețele” ei genuine» (I. I. Russu, *op. cit.*, p. 218).

Tip nou cunoscut între epigrafele tegulare ale legiunii XIII Gemina³.

2. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 11 × 5,4 cm.

LEG(io) XIII G(emina)

AEL(ius) BASSVS

Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia⁴.

3. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 11,3 × 5 cm.

LEG(io) IIIX GEM(ina)

ELIVS IVLIVS

Numărul de ordine al legiunii inversat. Ștampilă cunoscută la Apulum⁵.

4. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 14,5 × 14,9 cm.

LEG(io) XIII G(emina)

AEL(ius) P(h)ILIP(p)VS

Tip inedit, cunoscut deocamdată numai la Micia.

5. Țigle. Dimensiunile ștampilei : 12 × 4,6 cm.

LE(gio) XIII GE(mina)

AEL(ius) VALENS

Litera S inversată. Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia⁶.

6. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 13,2 × 4,8 cm.

LEG(io) XIII GEM(ina)

AEL(ius) VALENS

Literele N, S inversate. Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia⁷.

³ Variante la Szilágyi, *op. cit.*, III, 49 — VI, 92. Cf. și Liviu Mărghitan, *Cărămizi ale legiunii a XIII-Gemina recent descoperite*, RM, 1968, 5, p. 446, fig. 3.

⁴ CIL, III, 1629,4 (= 8064,4) ; Szilágyi, *op. cit.*, XII, 177.

⁵ CIL, III, 1629,6, și 8065,6. Cf. Szilágyi, *op. cit.*, VIII, 125, și IX, 130.

⁶ CIL, III, 1629,6, și 8065,7 ; Szilágyi, *op. cit.*, VII, 104, 105.

⁷ C. Daicoviciu, *Micia I. Cercetări asupra castrului*, ACMIT, 3, 1931, p. 43 ; Szilágyi, *op. cit.*, VII, 103, 106 ; L. Mărghitan, RM, 1968, 5, p. 446.

7. Cărămizi numeroase. Dimensiunile ștampilei : $10,6 \times 5,2$ cm.

LEG(io) XIII G(emina)

ANNEI SAT

VRNINI

Litera S inversată. Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia⁸.

8. Fragment de *tegula mammata*. Dimensiunile ștampilei : $8,7 \times 3,3$ cm.

LEGIXIII

ANTELIVTEN

Antroponimul este obscur. Literele VT în ligatură ; credem însă că este vorba mai degrabă de litera A răsturnată, pentru a putea intra în ligatură cu T, deci : ANTELIATEN. Ștampila o citim astfel :

LEGI(o) XIII [gemina]

ANT(onius) ELI(us) ATEN(us)

sau :

ANT(oni) ELI ATEN[i]

Pentru cognomenul *Atenus*, a se vedea numărul următor.

9. Cărămidă. Ștampila în chenar adânc, însă slab imprimată ; dimensiunile : $11,5 \times 3$ cm.

ATENVVS

10. Cărămidă. Dimensiunile ștampilei : $13 \times 5,5$ cm ; partea superioară a acesteia slab imprimată.

{1}E[g(io)] X{III ge(mina)]

AV(relius) APOLLON(ius)

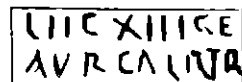

Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia⁹.

11. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : $12,4 \times 4,2$ cm.

LEG(io) XIII GE(mina)

AVR(elius) CALISTR(atus)

Litera S inversată, în ligatură cu T. Litera E, în LEG(io), ca două bare verticale. Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia¹⁰.

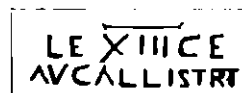
⁸ CIL, III, 1629,8 ; 8065,10 ; 12610,c ; C. Daicoviciu, ACMIT, 3, p. 43 ; Szilágyi, op. cit., XIII, 190.

⁹ CIL, III, 8065,28, și 12614 ; Szilágyi, XII, 174, citește AV APOLLONI, dar ceea ce vede el I este de fapt marginea chenarului ștampilei (v. la noi).

¹⁰ CIL, III, 1629,10,c (= 8065,13,e) ; C. Daicoviciu, ACMIT, 3, p. 43 ; I. I. Russu, Apulum, 5, p. 221. nr. 5.

12. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : $12,5 \times 4,8$ cm. Partea finală a antroponimului slab imprimată pe unele exemplare.

LE(gio) XIII GE(mina)
AV(relius) CALLISTRAT(us)

Literele RAT din finalul cognomenului, în ligatură ; de remarcat litera A, sub forma a două liniuțe oblice pornind din hasta lui T cu care este în ligatură (cf. A din AVR, *supra*, nr. 11). Ștampila era cunoscută la Micia și Apulum (dar incorect citită) ¹¹.

13. Fragment de cărămidă. Dimensiunile ștampilei : $13,5 \times 5$ cm.

LE(gio) XIII GE(mina)
AV(relius) CALLISTRAT(us)

Litera V răsturnată, S inversată, T de două ori răsturnată (ultima dată în ligatură cu A). Ștampila (incompletă) era cunoscută la Micia (dar finalul cognomenului lipsă, probabil defectuos imprimat) ¹².

14. Fragment de cărămidă. Dimensiunile (păstrate) ștampilei : $9,5 \times 5$ cm.

..... X GEL
.... EM RVA
..... REDNA

Ștampila este imprimată invers, dar cu litere pozitive. Lectura ei este următoarea :

LEG(io) X[ñi g(emina)]
AVR(elius) ME[n]
ANDER

Cunoscută la Apulum, Ulpia Traiana și Potaissa ¹³.

15. Fragment de cărămidă. Dimensiunile (păstrate) ștampilei : $7,5 \times 4,6$ cm.

[le(gio) x]III GE(mina)
[au(relius) me]NAND(er)

Ștampilă cunoscută la Apulum ¹⁴.

¹¹ CIL, III, 1629,10,a, și 8065,13,b ; Szilágyi, *op. cit.*, IX, 131, cu lectura antroponimului AV CALISTRI. Neînțelegând forma cognomenului, epigrafistul budapestan nu dă nici desenul corect, deși epigrafa era întreagă.

¹² CIL, III, 1629,10,b.

¹³ CIL, III, 1629,17,a, și CIL, III, 8065, a-e (lectură corectă) ; o ștampilă din colecția Bolliac (loc de descoperire necunoscut), corect citită, la Gr. G. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de Antichități din București*, București, 1902, p. 329, nr. 45. Dar Szilágyi, *op. cit.*, XIII, 191, fără a lua în seamă lectura ed. CIL, III, dă o nouă lectură, fabricând un antroponim pus chiar de către autor sub semnul întrebării : [L](e)G(io) XIII G(emina) / EL(ius) NEM(mius ?) / RVAREDNA (... ?).

¹⁴ CIL, III, 8065,22,f ; Szilágyi, *op. cit.*, XIII, 179.

16. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 14,5 × 5 cm.

LEG(io) XIII GE(mina)

FLA(vius) ELIOD(orus)

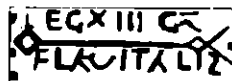

Ștampilă cunoscută la Apulum, Ulpia Traiana și Micia ¹⁵. Variante ale acestei ștampile, la Sard și Apulum, unde cognomenul apare în forma HELIO ¹⁶, respectiv HELIOD ¹⁷, dovadă că numele soldatului cărămidar era *Flavius Heliodorus*.

17. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 12,1 × 4,2 cm.

LEG(io) XIII GE(mina)

FLA(vius) VITALIS

Litera S inversată. Ștampilă cunoscută la Apulum ¹⁸.

18. Cărămidă. Dimensiunile ștampilei : 13,7 × 4,4 cm.

LEG(io) XIII GE(mina)

IV(lius) DEIOTARVS

Literele V și S (inversată) din terminația cognomenului în ligatură. Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia ¹⁹.

19. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 13 × 4,5 cm.

LE(gio) XIII GE(mina)

IV(li) DEIOTARI

Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia ²⁰.

20. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 13,3 × 4,5 cm.

LEG(io) XIII GE(mina)

IVL(ius) MARCIANVS

Litera S jos. Ștampila este deja cunoscută la Micia ²¹.

¹⁵ CIL, III, 1629,20 (= 8065,25,d) (lectură corectă); dar Szilágyi, *op. cit.*, VIII, 124, citește greșit în r. 2 : FL(avio) AELIO D(... ?).

¹⁶ CIL, III, 1629,20 ; 8065,25, d.

¹⁷ I. I. Russu, „Apulum”, 5, p. 225, nr. 13.

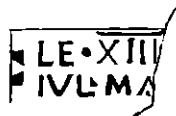
¹⁸ CIL, III, 8065, 27, e, și 12613, c-d ; Szilágyi, *op. cit.*, XIII, 180. La noi și Szilágyi nu se vede bine E din GE(mina), el este însă corect redat în CIL, III. Variante, Szilágyi, *op. cit.*, XIII, 181, 182.

¹⁹ CIL, III, 8065,29, a-b ; 12615, e-f ; Szilágyi, *op. cit.*, XIII, 183 ; L. Mărghită, RM, 1968, 5, p. 448, fig. 7.

²⁰ CIL, III, 8065, 29, d ; Szilágyi, *op. cit.*, XIII, 184 : LEG XIII GE — dar G din LEG, desenat de altfel foarte slab, apare datorită unei greșeli de lectură a epigrafistului.

²¹ CIL, III, 8065, 30, d (= 12 616).

21. Țigle. Dimensiunile ștampilei : $13 \times 4,4$ cm.

LE(gio) XIII GE(mina)

IVL(ius) MARCIAN(us)

Ștampilă cunoscută la Apulum ²².

22. Cărămidă. Dimensiunile ștampilei : 11×5 cm.

LEG(io) XII G(emina)

IVL(ii) MARCIANI

Grupul de litere CIA din cognomen în ligatură. Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia ²³.

Acest soldat cărămidar este probabil identic cu cel care închină la Apulum un altar votiv : *Soli invicto / Mythrae. C. Iulius / Marcianus, / signif(er) leg(ionis) / XIII Gem(inae), / libens posuit* ²⁴.

23. Cărămidă. Dimensiunile ștampilei : $11,5 \times 3,6$ cm.

IVLI SERENI

LEG(io) XIII GEM(ina)

Litera N inversată, M răsturnată ca un W. Ștampilă cunoscută la Apulum ²⁵.

24. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : $12 \times 4,8$ cm.

LEG(io) XIII G(emina)

LVCR(etius) AQVI(la)

Ștampilă cunoscută la Apulum și Micia ²⁶.

²² Szilágyi, *op. cit.*, XI, 164, citește antroponimul L(ucius) MARCIAN(us ?), când de fapt el este [iu]L MARCIAN(us) ; I. I. Russu, Apulum, 5, p. 225, nr. 14.

²³ CIL, III, 8065, 30, a, și 12616 ; Szilágyi, *op. cit.*, XI, 163, desenează și citește IVL(ius) MARCIAN(us ?).

²⁴ V. Christescu, Dacia, 3—4, 1927—1932, p. 623 (= M. J. Vermaseren, CIRM, II, 1962).

²⁵ I. I. Russu, Apulum, 5, p. 227—228, nr. 19 : ...SERENI / ... XIII GEW.

²⁶ CIL, III, 1629, 22, a ; 8065, 31 ; 12617, 1 ; Szilágyi, *op. cit.*, IX, 134. Un exemplar se află expus și în Muzeul Porților de Fier (Drobeta-Turnu Severin), dar este îndoielnic că provine din castrul de acolo.

25. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 11 × 5 cm.

LEG(io) XIII GE(mina)

LOCRETI(u)S

ACV(i)LA

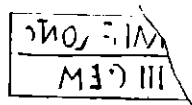

Variantă a ștampilei anterioare. De remarcat gentiliciul *Locretius*.
Ligaturi : LE, CV.

26. Fragment de țiglă. Dimensiunile ștampilei : 9 × 4,8 cm. Foarte uzată. Imprimare inversă ; r. 2 este cu litere răsturnate.

[mem]MI(us) FRONTO

[leg(io)] XIII GEM(ina)

Literele NT în ligatură. Analogii la Apulum²⁷.

27. Fragment de țiglă. Dimensiunile (păstrate) ștampilei : 4,5 × 2,5 cm.

LEG(io) XII[i gem(ina)]

POMP[oni fortis]

Ștampilă cunoscută la Apulum²⁸.

28. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 11 × 5 cm.

LEG(io) XIII GE(mina)

STA(tius) SENTIA(nus)

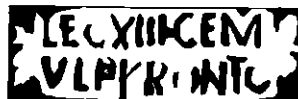

Ștampilă cunoscută la Apulum și Ulpia Traiana²⁹.

29. Cărămizi. Dimensiunile ștampilei : 15,5 × 5 cm.

LEG(io) XIII GEM(ina)

VLP(ius) FRONTO

Ștampila este cunoscută la Apulum, Ulpia Traiana, Micia și Cenad³⁰.

²⁷ Szilágyi, *op. cit.*, X, 148, și XI, 153, citește greșit gentiliciul : MEMNI(us) ; I. I. Russu, „Apulum“, 5, p. 226, nr. 16.

²⁸ Szilágyi, *op. cit.*, VIII, 123 ; I. I. Russu, „Apulum“, 5, p. 226—227, nr. 17.

²⁹ CIL, III, 8065, 33, g—h (= 12618, h) ; Szilágyi, *op. cit.*, VIII, 118 : dar A din STA(tius) neimprimat (sau nu a fost distins de epigrafist, care de altfel nu înțelege nici gentiliciul). În CIL litera respectivă era redată punctată, ceea ce înseamnă că era slab imprimată. Variantă la Szilágyi, *op. cit.*, VIII, 117. Cf. încă I. I. Russu, „Apulum“, 5, p. 228, nr. 20 : lectură corectă.

³⁰ CIL, III, 1629, 24 ; 8065, 34 (= 12619, f) : [I]EG XIII GE / VLP FRONT ; ar fi o variantă a ștampilei noastre, dacă nu cumva ultima literă din amindouă rîndurile, slab imprimată, lipsește. Ștampila de la Ulpia Traiana, CIL, III, 1629, 24, c : LEG XIII.../VLP YP..., rămîne neînțeleasă de ed. CIL, III ; în loc de literele YP trebuie citite F (ca un *lambda*, așa cum apare și la noi) și R (nu P), deci : VLP(ius) FR[onto]. Szilágyi, VII, 112 ; variante, VIII, 113, 114. L. Mărghită, RM, 1968, 5, p. 446, varianta LEG XIII GE / VLP FRON (litera N inversată) ; *ibidem*, p. 448. Cărămizi cu numele lui Ulpius Fronto au apărut și în termele de la Apulum, împreună cu cele ale lui Anneus Saturninus : vezi *Römer in Rumänien*, Köln, 1969 (catalogul expoziției de la Köln, februarie-mai 1969), p. 116—117, siglele C 23 și C 24.

30. Fragment de țiglă. Dimensiunile ștampilei : 12 × 2,8 cm.

[1]EG(io) XIII GE(mina) HE[ra]

Analogii la Apulum³¹. Este singura inscripție tegulară cunoscută pînă acum la Micia avînd antroponimul în același rînd cu numele legiunii.

Multe dintre cele 30 de ștampile prezentate mai sus sînt deja cunoscute prin numeroase exemplare descoperite la Apulum și în alte locuri. Acest material tegular, reprezentînd «materia copioasă pentru un impozant repertoriu arheologic-epigrafic, un mic „corpus“»³², poate beneficia, în ceea ce privește încadrarea cronologică, de rezultatele cercetărilor arheologice din termele de la Micia.

Astfel, un canal de piatră pentru evacuarea apei dintr-un bazin a fost pavat cu 22 de cărămizi, toate ștampilate cu numele unor militari din legiunea XIII Gemina³³. Canalul și bazinul se leagă organic și stratigrafic de un complex constructiv mai mare, care cuprinde toată latura de vest a termelor (cercetată în anii 1971—1974); sub acesta se află urmele construcției inițiale a termelor. Acest complex constructiv datează de la refacerea din anul 193 a termelor, atestată epigrafic³⁴. (O altă refacere a avut loc în timpul domniei împăratului Severus Alexander³⁵).

Probabil că întreg materialul tegular de la Micia cu ștampilele legiunii XIII Gemina datează din aceeași vreme. Cercetările din termele de la Micia aduc astfel o contribuție esențială, care nu este nevoie a mai fi subliniată, la datarea acestei categorii de epigrafe descoperite în Dacia Superior : sfîrșitul secolului al II-lea e.n.

La Micia există și alte mențiuni despre legiunea XIII Gemina : doi beneficiari consulari pun niște inscripții votive³⁶, iar o vexilație este menționată într-o inscripție pusă pe dealul Bejan de lîngă Deva³⁷. Dar nici din inscripții, nici după ștampile, nu rezultă că legiunea sau o parte a ei a staționat la Micia³⁸. Produsele atelierelor de cărămidărie ale legiunii staționate la Apulum erau răspîndite în locuri diferite ale provinciei³⁹. Numeroasele cărămizi purtînd ștampile identice, dar descoperite în locuri diferite, ar arăta că, într-adevăr, cărămizile au fost aduse mai degrabă de la Apulum, pe Mureș eventual, decît că aceiași soldați au lucrat cărămizi în locuri diferite ale provinciei, destul de depărtate din punct de vedere geografic.

³¹ Szilágyi, *op. cit.*, VI, 95 : I. I. Russu, „Apulum“, 5, p. 224, apud nr. 12. Szilágyi citea numele soldatului cărămidar HERM(es), deși chiar din desenul său se vede clar că este HERA.

³² I. I. Russu, „Apulum“, 5, p. 217.

³³ După aceste ștampile s-au scos estampaje în ceară, aflate acum la Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România.

³⁴ CIL, III, 1374.

³⁵ C. Daicoviciu, ACMIT, 3, p. 35, nr. 1.

³⁶ CIL, III, 7859 : C. Daicoviciu, ACMIT, 3, p. 39, nr. 9.

³⁷ CIL, III, 12565.

³⁸ C. Daicoviciu, ACMIT, 3, p. 24, nota 28.

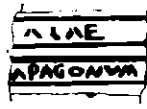
³⁹ I. I. Russu, „Apulum“, 5, p. 219, nota 4.

Acești militari care își însemnează numele pe cărămizi, desigur șefi de *officinae*, erau probabil gradați ai legiunii, ca acel C. Iulius Marcianus (*supra*, nr. 20—22) despre care aflăm dintr-o inscripție votivă de la Apulum că era *signifer* ⁴⁰. Inscripțiile tegulare ne ajută astfel să cunoaștem numele a o serie dintre acești comandanți mărunți ai legiunii XIII Gemina. În ultimul sfert al secolului al II-lea e.n.

Publicarea acestor inscripții tegulare este de asemenea interesantă, deoarece ne permite a cunoaște formele specifice ale scrierii provinciale de la periferia lumii romane ⁴¹.

II. INSCRIPTIONES TEGVLARVM AVXILIORVM

31. Fragmente de țigle.

Pe un fragment se păstrează din ștampilă (dimensiuni : 5 × 4,5 cm) :

A.....
CAMP.....

Pe altul (dimensiunile ștampilei : 7 × 4,5 cm) :

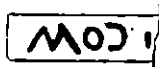
ALAE
...MPAGONVM

Ștampila completă este deci următoarea :

ALAE
CAMPAGONVM

Unitatea este documentată la Micia printr-o serie de inscripții ⁴². Inscripțiile datate sînt din timpul domniei împăraților Caracalla ⁴³ și Filip Arabul ⁴⁴. Pe ștampile, este pentru prima dată cînd apare la Micia și în Dacia.

32. Fragmente de țigle.

- a) COH... lungimea fragmentului de ștampilă = 5 cm) ;
- b) ...I COM (lungimea fragmentului de ștampilă = 8,2 cm) ;
- c) ...COM (dimensiunile fragmentului de ștampilă : 7,6 × 2,6 cm).

⁴⁰ *Supra*, nota 24.

⁴¹ I. I. Russu, „Apulum”, 5, p. 218 (*supra*, nota 2).

⁴² Bibliografia la C. Daicoviciu, ACMIT, 3, p. 25 ; I. I. Russu, SCIV, 21, 1970, 1, p. 162—163 ; idem, SCIV, 23, 1972, 1, p. 67.

⁴³ CIL, III, 1377, 1378.

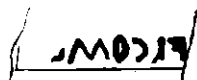
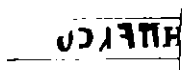
⁴⁴ CIL, III, 1380.

Ștampila completă se prezintă astfel :

COH(ors) II COM(magenorum) ⁴⁵

Unitatea apare între trupele provinciei Dacia în diploma din anul 110 ⁴⁶, apoi între cele ale Daciei Superior ⁴⁷. Garnizoana a avut-o la Micia în tot timpul stăpînirii romane ⁴⁸.

33. Fragmente de cărămizi (lungimea ștampilei = 7, respectiv 9 cm). Imprimare inversă.

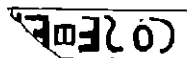
.. H II FL CO... (partea finală slab imprimată) ;

..... FL COM S (partea de sus a literei S slab imprimată).

Întreagă, ștampila este următoarea :

COH(ors) II FL(avia) COM(magenorum) S(agittariorum) ⁴⁹

34. Fragment de cărămidă cu ștampila inversată. Dimensiunile ștampilei : 9,5 × 2,6 cm. Chenarul ștampilei mult adîncit.

CO(hors) SE(cunda) FL(avia) [com(magenorum)]

Între numărul de ordine (SE) și gentiliciul unității (FL) se vede imprimat minierul ștampilei.

35. Ștampile pe numeroase țigle, întregi și fragmentare.

COH(ors) II H(ispanorum)

Pe unele exemplare, litera O este mai mică decît celelalte. Numărul de ordine al cohortei poartă un *sicilicus* deasupra, ceea ce este o bună indicație că ștampila este imprimată invers.

O ștampilă pe cărămidă, descoperită mai de mult și în condiții neprecizate, atesta deja această unitate la Micia ⁵⁰. Cercetările din therme au scos la iveală un număr foarte mare de ștampile ale acestei unități.

⁴⁵ Cf. Szilágyi, *op. cit.*, XVIII, 253.

⁴⁶ CIL, XVI, 163.

⁴⁷ CIL, XVI, 90, 117.

⁴⁸ Bibliografia la I. I. Russu, *ActaMN*, 6, 1969, p. 172.

⁴⁹ Cf. CIL, III, 8074, 14, a (Micia) : fără indicativul *S(agittariorum)*.

⁵⁰ CIL, III, p. 220. Vezi C. Daicoviciu, *ACMIT*, 3, p. 25, nota 28.

Deși multe dintre ele sînt bine imprimate și bine conservate, ele nu au fost, de la început, nici bine citite, nici corect interpretate⁵¹.

Prezența cohorții II Hispanorum la Micia datează din perioada inițială de construcție a thermelor; căci diploma militară din anii 158/159⁵², apoi și cele din anul 164⁵³, atestă unitatea în Dacia Porolissensis. Dar aceste documente epigrafice reprezintă pentru cohors II Hispanorum numai *prima atestare* în armata noii provincii. Anii 158/159 reprezintă un *terminus ante quem* a avut loc transferul unității pe granița de nord. Provincia Dacia Porolissensis este atestată ca existînd la 2 iulie 133 prin diploma de la Gherla⁵⁴. În această diplomă, cohors II Hispanorum nu este menționată; dar diploma amintește numai cîteva unități (2 ale și 6 cohorte), ceea ce reprezintă doar o parte din *exercitus Daciae Porolissensis*. Nu este exclus ca unitatea să fi plecat pe granița nordică încă de la crearea noii provincii⁵⁵.

Este drept că nici o șampilă a acestei unități nu a fost descoperită în condiții stratigrafice clare, din care să reiasă fără dubiu că unitatea a lucrat la construcția inițială (faza I) a thermelor. Dar, pe de altă parte, este foarte problematic a susține. În stadiul actual al documentării epigrafice, că unitatea a fost detașată din Dacia Porolissensis la Micia pe timpul lui Severus Alexander, pentru a reface termele, cum s-a încercat mai recent a se susține pe baza completării arbitrare a inscripției micienze fragmentare atestînd refacerea băilor în timpul acestui împărat⁵⁶.

Ștampilele publicate aici, multe reprezentînd tipuri nou cunoscute la Micia, se adaugă la repertoriul epigrafic al acestei așezări militare și civile, aducînd totodată și unele contribuții la istoria militară a Daciei romane.

⁵¹ Oct. Floca, Ferenczi Ștefan, L. Mărghită, *Micia. Grupul de cuptoare pentru ars ceramică*, Deva, 1970, p. 9, citesc ștampila: COH II HIS. Dar pe numeroase exemplare, perfect conservate (păstrate în tegulariul Muzeului județean Deva), se vede clar că după literele COH II H nu mai urmează altele, ci, mai întîi, mînerul obiectului pentru imprimarea ștampilei, apoi un desen care, asociat cu numele unității, poate fi un semn distinctiv al acesteia (A. J. Reinach, *Signa militaria*, s.v. DA, IV, 2, p. 1307—1325; cf. C. C. Petolescu, *Cohors II Hispanorum la Micia*, „Sargetia“, 9, 1972, p. 44 și nota 24).

⁵² CIL, XVI, 110.

⁵³ CIL, XVI, 185 (Palatovo-Thracia); *Materiale*, 2, 1956, p. 703 și urm. (Gilău); G. Forni, „Athenaeum“, N.S., 36, 1—4, Pavia, 1958, p. 131 și urm. (Cășei).

⁵⁴ C. Daicoviciu-D. Protase, JRS, LI, 1961, p. 63 și urm.; ActaMN, 1, 1964, p. 174 și urm.

⁵⁵ C. C. Petolescu, „Sargetia“, 9, 1972, p. 43—49.

⁵⁶ C. Daicoviciu, ACMIT, 3, p. 35, nr. 1. Cf. Oct. Floca, Ferenczi Ștefan, L. Mărghită, *op. cit.*, p. 9—10.

TUILES ET BRIQUES ESTAMPILLÉES DÉCOUVERTES DANS LES THERMES DE MICIA

— Résumé —

Les auteurs présentent 36 briques et tuiles estampillées trouvées au cours des fouilles archéologiques dans les bains romains de Micia (Vețel, dép. de Hunedoara), effectuées en 1967—1969 et 1971—1972.

Nous ne considérons pas utile répéter ici le texte des estampilles ; nos lecteurs étrangers pourront les suivre assez facilement d'après les dessins et la transcription (échelle 1 : 4).

Les plus nombreuses appartiennent à la légion XIII Gemina (nos 1—30). Les circonstances stratigraphiques de la découverte montrent qu'elles datent à la fin du IIe siècle de n.è.

Cinq estampilles appartiennent aux formations auxiliaires qui ont travaillé aux bains : *ala I Hispanorum Campagonum* (n° 31), *cohors II Flavia Commagenorum* (nos 32—34) et *cohors II Hispanorum* (n° 35). La dernière a pris part à la construction initiale des bains. D'autre part, la *cohors II Flavia Commagenorum*, qui a eu son siège dans le camp de Micia pendant l'époque tout entière de la domination romaine en Dacie, a pris part, peut-être, à côté de l'*ala I Hispanorum Campagonum*, à la reconstruction des bains, sous les règnes de Septime Sévère (CIL, III, 1374) et de Sévère Alexandre (ACMIT, 3, 1931, p. 35, n° 1).

ÎN JURUL UNUI NOU EXEMPLAR AL CELUI DINTȚI FORMULAR DIPLOMATIC TIPĂRIT ÎN LIMBA ROMÂNĂ

de ALEXANDRU LIGOR

Reamintim primul act tipărit la noi pe foaie volantă, datînd din 20 decembrie 1642; erau cunoscute atunci, în timpul domniei lui Vasile Lupu, în forma amintită, hotărîrile Sinodului întrunit în orașul Iași, luate de o seamă de teologi din Constantinopol, Rusia și Moldova pentru afurisirea capitelor lui Chiril Lukaris patriarhul ca făcînd parte din erezia calvină¹. În anul 1667, aprilie 10, era tipărit cunoscutul jurămint depus de Grigorie Vodă Ghica în fața lui Julius S. R. Ecleriae Cardinalis Spinola². Nici unul dintre documentele citate nu poate fi înscris însă în familia formularului diplomatic românesc. Primul era tipărit în limba greacă; cel de al doilea în limba latină. Întîiul apărea într-adevăr la Iași, însă ca unicat, ocazional; cel de al doilea ieșea de sub teascuri vieneze. Nici primul, nici cel de al doilea nu serveau ca formulă (schemă) pentru alte acte românești.

Într-un articol publicat în anul 1942, prof. Aurelian Sacerdoțeanu³ arăta că, deși pentru timpurile mai vechi (mult înainte de domnia lui Constantin Brîncoveanu), nu ni s-au păstrat exemplare ale formularului diplomatic, avem motive să credem în existența sa. Argumente de ordin logic sînt, și nu puține. „Pentru mai tîrziu însă — nota domnia sa — putem face dovada acestui formular. Cînd s-au înmulțit chestiile generale el a devenit inevitabil. S-a mers încă mai departe încît s-a și tipărit. Astfel pentru vremea lui Constantin Brîncoveanu aveam două ediții (subl. n.) ale unui astfel de formular tipărit. Unul este din 20 octombrie 1713 (7222), o scutire de dajdiă pentru săliște acordată lui Oprea Belega din Piatra Mehedinți, slujitor în cruce cu Pătru Bașcoveanu⁴ și altul din

¹ Bibl. Acad. R. S. România, *Foi volante*, nr. 301. Vezi Al. T. Dumitrescu, *Foi volante din colecțiunea Academiei Române, 1642—1866. Listă întocmită de...*, București, 1912, p. 20. Despre Sinod, vezi și N. Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, ed. a II-a, Buc., p. 309—313.

² Bibl. Acad. R. S. România, *Foi volante*, nr. 302; Al. T. Dumitrescu, *loc. cit.*

³ *Formularul în diplomatica română*, „Revista Arhivelor”, V/1, București, 1942, p. 246—248.

⁴ C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Documente oltenești*, Craiova, 1933, pl. 22. Vezi și aici fig. 1.

1710 (7218), cu aceeași scutire pentru Nanul ginerele lui Dobromir din Pade — Dolj în cruce cu Vona⁴, pe care îl și reproduce⁵ (vezi și aici, fig. 2). Se citau atunci, doar două exemplare. Biblioteca Academiei R. S. România păstrează un alt exemplar al formularului tipărit în vremea lui Constantin Vodă Brîncoveanu — 1713 (7222) octombrie 20 — completat pentru scutirea de dăjdii pe siliști a lui Lupul Brancea, nepotul lui Lazăr ot Mătăsari ot sud. Mehedinți, care era slujitor la breasla păhărniceilor, la cruce cu unchiul său Lazăr⁶ (fig. 3).

Printre documentele medievale de curînd intrate în patrimoniul Muzeului de Istorie al R. S. România se află și un formular tipărit, completat (text-manuscris), datînd din 7218 (1 septembrie 1709 — 31 august 1710), prin care Constantin Brîncoveanu, voievodul Țării Românești, poruncește boierilor care strîngeau dăjdiile de la locuitorii județului Mehedinți: „să vă feriți de sluga domniei mele (Șarban ot Răsipiți, ot sud. Mehedinți, care iaste slujitor la brasla păhărniceilor, la cruce cu frate-său, Pascu), nimic val să nu-i faceți de dăjdile ce să pună pre siliști“⁷ (fig. 4).

Starea de conservare a acestui exemplar, necunoscut pînă acum, nu-i prea fericită; în transcrierea ce facem mai jos, întregirea textului (acolo unde documentul original prezintă rupturi) a fost cu puțință numai datorită existenței exemplarelor menționate*.

„† Млстїю Бжїю, Іоан <К>остандин⁸ воевод и гспдръ земл <В>лахскои. Давать гспдства ми сїю повѣленїю гспства ми⁹ slugii domniei mele, lui Șarban ot Răsipiți, ot sud. Mehedinți, care iaste s <lu> jitoru la brasla păhărniceilor, la cruce cu frate-său Pascu¹⁰, ca să f <ie în> pace de toate dăjdile cîte esu peste anu în țara domniei

⁵ Art. cit.; Arh. St. Buc., A. N., LXIV/1 (fost „Istorie noi“, pach. XXI, doc. nr. 1). N-avem certitudinea datei de zi; cea stabilită de autor nu o socot prea apropiată de adevăr. Observăm la litera-cifră din actul publicat de C. S. Nicolăescu-Plopșor, ca și la cel ce-l vom cita mai jos, aflat la Bibl. Acad. R. S. România, K, unghiul format de cele două bare e inexistent la litera-cifră a actului din 7218 de la Arh. St. Buc. Poate fi vorba, prea bine, și de cifra 10. Rămînem însă în domeniul presupunerilor.

⁶ Doc. CXXX-27. Citat doar, fără a fi descris (natura lucrării nu o impunea), de către Nicolae Stoicescu, *Curteni și slujitori. Contribuții la istoria armatei române*, Ed. militară, București, 1968, p. 73.

⁷ Achiziții, oferta nr. 471/29.XI. 1972, nr. inv. 31.450.

* Cunoașterea și a celui de al patrulea exemplar ne dă posibilitatea efectuării unor întregiri „reciproce“; de pildă, pentru documentul păstrat la Arh. St. Buc., ce prezintă la începutul textului o mică ruptură, știm acum, cu certitudine, ultima literă a celui de al doilea cuvînt tipărit: „o și nu“, așa cum, greșit, e transcris în articolul citat. De asemenea, se poate întregi și textul documentului publicat de C. S. Nicolăescu-Plopșor.

⁸ Completările textului (în locurile rupte din original) sînt atenționate prin încadrarea lor între paranteze ascuțite <...>. Literele suprascrise sînt coborîte în rînd. Cuvintele slavone prescurtate în original au fost transcrise aidoma; cuvintele românești însă au fost întregite.

⁹ Adică: „Din mila lui Dumnezeu, Ioan Constandin, voevod și domn al Țării Românești. Dă domnia mea această poruncă a domniei mele“.

¹⁰ Cuvintele subliniate sînt, în original, manuscrise.

meale pe siliști. Pentru că fiindu pînă acum de da și slujitorii la un-
 <ile dăjdi> pe siliști, acum am socotit domnia mia de i-am alesu
 <ca să-și dea> fieștecare slujitoriu birul osebi, după cumu iaste scri-
 <să în vistieria d> omniile mele și după cumu sint scriși și în foile
 ca <re s-au dat la căp> eteniile lor, pecetluite cu inelu <1> domniei
 mele, iară a <lt val nimicū să> nu mai aibă.

Drept aceeaia poruncimū și dumneavoastră, boiari ca <rii mer> geți
 cu dăjdi într-acestū județ, să v <ă> feriți de sluga domniei mea <le ce
 scri> e mai susū. nimicū val să nu-i faceți de dăjdile ce să punū pre
 sili <ști; în> tr-altū chip să nu faceți.

И исамъ рече гспства ми. М сца <...днь> лѣтъ 7218¹¹.

Іо Костандин воев<од>, млстію Бжїю гднь“.

Document original, limba română, hirtie, 1 filă, 215 × 175 mm. Textul tipărit, de culoare neagră, exceptind monograma domnească: aceasta, împreună cu pecetea, tipărite în roșu. Textul-manuscris, în cerneală neagră, ușor decolorată. Cum pecetea — prima pecete tipărită în Țara Românească pe un act — nu a fost descrisă nici pentru celelalte exemplare, o facem acum, succint: rotundă, Ø = 25 mm; în cîmp, corbul conturnat, cruciat, cu aripile desfăcute, însoțit de soare și lună, timbrat de o coroană princiară; inițialele K. B. — Костандин Басараб; cîmpul sigilar, propriuzis, împrejmuț de o coroană de lauri.

Nici unul dintre cele patru exemplare nu poartă semnătura autografă a domnului muntean.

Între documentele emise în 7218 (1 septembrie 1709 — 31 august 1710) — înțelegem numai textul tipărit — nu există vreo deosebire, fie ea și de amănunt, cum, o identitate perfectă, din același punct de vedere aflăm și între cele două acte datate 20 octombrie 1713. O asemănare pînă la ultimul detaliu, între cele patru hrisoave aflăm în privința monogramei domnești, a pecetii și conținutului de idei al textului tipărit. Identitatea în unele detalii ale textelor tipărite, între cele două grupe de documente (pe de o parte cele din 1 septembrie 1709 — 31 august 1710, iar pe de altă parte cele din 20 octombrie 1713), nu se menține. Cîteva exemple: ornamentul „crucii-ajută“ prezintă mici, dar sensibile diferențe; în documentele din 1 septembrie 1709 — 31 august 1710 citim: „бѣсѣла“ iar în cele din 20 octombrie 1713 — „бѣсѣла“; în cele mai vechi exemplare, rîndul al patrulea se încheie cu cuvîntul „toate“, pe cînd în cele ale anului 1713, același rînd are ca sfîrșit prepoziția „de“. adjectivul „toate“ fiind trecut la începutul rîndului cinci; și alte nepotriviri aflăm în privința locului ocupat de fiecare cuvînt în „planul general“ al formularului (asupra lor nu-i cazul să mai insistăm); în actele emise în anul 1713 constatăm suprascrierea lui N din cuvîntul „pentru“ (finele rîndului cinci), fapt neîntîlnit la primele două hrisoave: în primul grup de acte citim: „vistieria“ (rîndul nr. 8), iar în cel de al doilea, „visteria“ același rînd).

Trei exemplare — excepție face cel din patrimoniul Muzeului — cuprind, fiecare, cîte două file (una albă; dimensiunile lor: 215 × 335 mm). Cu siguranță, din actul de scutire de dăjdi pe siliști a lui Șerban din

¹¹ Adică: „Și însăși domnia mea am zis. Luna <...zile> leat 7218“.

Risipiți, în cruce cu fratele său, Pascu, au fost decupate atît ultima-filă cît și părți — toate albe — din prima; tăieturile nu par a fi recente.

Urmărind textele — manuscrise, putem ușor sesiza, la fiecare document, mîna altui grămatic. Reamintim că două dintre ele au fost emise în aceeași zi — 20 — a lunii octombrie 1713. Înclin să cred că actele n-au fost completate la cancelaria domnească, ci la căpeteniile de județe care aveau evidența tuturor micilor slujitori. E o ipoteză. Care erau grămăticii? În stadiul actual al cercetării nu-mi pot exprima vreo părere. Îi greu de precizat cum se numeau ei, dar nu imposibil. Greu, deoarece, să nu uităm, în vremea lui C. Brîncoveanu au fost emise peste 13 000 acte. Studiarea amănunțită a actelor vremii ne-ar putea conduce la cunoașterea celor ce au completat aceste formulare. Atunci am ști cu siguranță și locul completării lor.

Unde au fost tipărite hrisoavele de care ne ocupăm, știindu-se prea bine că în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu se întemeiază patru noi tipografii: două pe lîngă episcopiile de Buzău și Rîmnic, a treia la Snagov și, în fine a patra, la Tîrgoviște. Exclud posibilitatea ca ele să fi ieșit de sub teascurile mai multor tipografii. Asemănările în ceea ce privește textul tipărit sînt izbitoare; diferențele sînt ne semnificative, neglijabile. Actele sînt oficiale, domnești. Acest caracter oficial al actului, imeditul său, ca și grafia ne sînt temei în localizarea tipografiei. Îmi este greu să cred că o tipografie alta decît aceea domnească de la mitropolia bucureșteană ar fi fost autoarea.

Documentele prezentate au, cum lesne se înțelege, o valoare deosebită. Cele din 1 septembrie 1709 — 31 august 1710 (deci și actul aflat în posesia Muzeului) sînt cele mai vechi exemplare ale formularului diplomatic tipărit la noi în limba română, cunoscute pînă acum. Nu-i exclus ca în viitor să se descopere altele, datate ante 1709—1710. Pe lîngă locul deosebit ce-l ocupă în diplomatica românească — grija lui Constantin Vodă Brîncoveanu de a simplifica trebile cancelariei nu poate fi decît subliniată —, aceste acte vin să demonstreze dezvoltarea considerabilă a tiparului românesc în aceea vreme. Ele se alătură numeroaselor opere tipărite în timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu voievod¹²; îmbogățesc — fapt deosebit — zestrea tipăriturilor cu caracter laic, atît de cunoscută: *Gramatica slavonească*, Snagov, 1697¹³, *Floarea darurilor*, Snagov, 1700¹⁴, *Plutarh*, *Paralele grecești și romane*, București, 1704¹⁵, *Pilde filozofești*, Tîrgoviște, 1713¹⁶, *Alexandria*, <Tîrgoviște, 1713>¹⁷. Ele anticipau răspîndirea prin tipar a hrisovului din 1714 (7222) mai 4, prin care Ștefan Cantacuzino, voievodul Țării

¹² Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tom. I, Ed. Academiei Române, București, 1903, p. 297—492. Vezi și Ioan Bianu și Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, tom. IV, Ed. Academiei Române, București, 1944, p. 26—41.

¹³ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, p. 351—354.

¹⁴ *Ibidem*, p. 393—395.

¹⁵ *Ibidem*, p. 460—462.

¹⁶ *Ibidem*, p. 487—489.

¹⁷ *Ibidem*, p. 486—487.

Românești abroga darea văcăritului¹⁸, ori apariția actului pentru scutirea de dări a slujitorilor, emis de Ioan Alexandru Mavrocordat, voievodul Țării Românești, la 1 mai 1717 (7225)¹⁹.

Că domniei lui Brîncoveanu îi corespunde o apăsătoare fiscalitate, faptul îi unanim acceptat și lesne de argumentat, cu osebire prin *Anatefterul* său²⁰ și prin *Condica de venituri și cheltuieli de la leatul 7202—7212* (1694—1704)²¹. În privința micilor slujitori — cum Șerban din Risipiți, slujitor la breasla păhărniceilor, în cruce cu fratele său, Pascu — vom face câteva observații. Spre finele veacului al XVII-lea slujitorii — posesori de titluri de dregători subalterni — organizați în bresle (păhărniceii, vorniceii etc.), nu mai pot fi confundați cu călărașii și dorobanții. Ei și înainte nu aveau în exclusivitate atribuții militare. În timpul și mai ales după domnia lui Brîncoveanu aceștia vor fi angrenați tot mai intens în activitatea productivă (agricolă, meșteșugărească etc.).

Prin «Cartea de seam <a> cea mare la slujitori», din 1 decembrie 1697, Brîncoveanu stabilea birul osebit pentru aceștia, „ca să nu mai fie amestecați cu țara“, fiecare fiind obligat să plătească un ban și jumătate²². Despre birul „osebit“ ne vorbesc și alte acte, printre care și cel păstrat de Muzeul nostru. Actul de care ne ocupăm (1 septembrie 1709 — 31 august 1710) menționează : „*acum* amă socotit domnia mia de i-amă alesă ca să-și dea fieștecăre slujitoriu birulă osebă“. Cred că formularul brîncovenesc nu putea fi emis deci, decât post 1 decembrie 1697. Argumentele de mai jos vin chiar să susțină ideea potrivit căreia, momentul posibil de emitere a formularului nu-i mult anterior văleatului 7218. Grelele obligații feudale, care priveau și această categorie socială — a slujitorilor —, fac ca nemulțumirile să sporească. Numărul slujitorilor mărunți scade, mulți își pierd ocinile, renunță la slujbă, cad în starea de totală dependență față de stăpînul feudal sau se risipesc, lăsînd întinse pămînturi nelucrate. Consecințele vor fi fost destul de grave, unele dintre ele resimțite și de visteria domnească. Ne amintim, de asemenea, că domnul Țării Românești, încheind tratatul de alianță cu Petru I. țarul Rusiei, făgăduia în vederea luptei antiotomane o oaste destul de numeroasă. Și nu puțini oșteni urmau a fi recrutați din rîndul slujitorilor mărunți. Aceste realități trebuie că l-au condus pe voievod la ideea scutirii micilor slujitori de unele dintre sarcinile feudale și, în primul rînd de dăjdile pe siliști. Faptul că se recurge la tipar stă temei afirmației — chiar în condițiile în care cunoaștem azi un număr redus de exemplare ale formularului (nu avem motive de îndoială asupra descoperirii în viitor și ale altora) — potrivit căreia mulți slujitori din categoria celor

¹⁸ Bibl. Acad. R. S. România, *Foi volante*, nr. 1; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1901, p. 94; Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, tom. I, p. 492; Al. T. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 3.

¹⁹ Bibl. Acad. R. S. România, *Foi volante*, nr. 3; Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *op. cit.*, vol. II, București, 1910, p. 1; Al. T. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 3.

²⁰ La Dinu C. Giurescu, *Anatefterul — Condica de porunci a visteriei lui Constantin Brîncoveanu*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. V, Ed. Acad. R. P. Române, București, 1962, p. 353—505.

²¹ Ed. C. Aricescu, în „*Revista istorică a arhivelor României*“, București, 1873; vezi și la Haralambie Chircă, *Veniturile visteriei lui Constantin Brîncoveanu după condica visteriei*, în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. I, Ed. Acad. R. P. Române, București, 1956, p. 214—232 (+ 2 diagrame).

²² Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 387.

mărunți au beneficiat, ce-i drept, treptat, cel puțin pe parcursul : 1 septembrie 1709—31 august 1710 și 20 octombrie 1713 de scutirea de dădji pe siliști ; mulți slujitori, însă nu dintre cei înstăriți, deoarece, știut este, numai atunci cînd unitatea fiscală — „crucea“ — cuprindea o singură persoană, ea era destul de înstărită.²³ Ori faptul că în aceste exemplare ale formularului (îndrăznesc să cred că și-n toate cîte se vor mai afla), cele trei cuvinte apar *tipărite* : „la cruce cu“, ne sînt reazăm spuselor. Mulți slujitori au fost scutiți, dar nici cum toți, fiindcă domnitorul ar fi procedat în acest caz la tipărirea unor acte cu caracter general, identice, pentru toți mărunții slujitori, fără a mai lăsa loc pentru completarea numelui fiecăruia. Cum s-a înțeles, scutirile s-au făcut în mod treptat, astfel ca vistieria domnească să nu aibă de suferit. Din categoria celor aflați în ierarhia socială pe o treaptă destul de joasă făceau parte și cei doi frați : Șerban și Pascu. Iată de ce, atunci cînd ne referim la sarcinile fiscale ale slujitorilor mărunți din vremea lui Constantin Brîncoveanu, nu putem face abstracție de scutirea lor de dădji pe siliști (locul unde era sau este așezat un sat ; vatra satului ; loc necultivat).

De altfel și prin politica de scutiri — desigur nu numai și nu în primul rînd prin ea — se ajunge la o înviorare a vieții productive în ultima perioadă a domniei lui Brîncoveanu.

Satul Răsiți (Risipiți), ot sud. Mehedinți, azi comuna Unirea, situată în partea vestică a județului Dolj²⁴, este o localitate străveche. În actele de la începutul secolului al XVII-lea se precizează existența mult anterioară a satului Risipiți. Cea mai veche mărturie documentară datează din 6 mai 1617 ; hrisovul slavon emis la acea dată de către Alexandru Iliș, voievodul Țării Românești se păstrează într-o tălmăcire în limba română făcută de Dionisie Ecclesiarhul în 1816²⁵. Se hotăra ca moșnenii din Risipiți să reintre în stăpînirea satului ce fusese pe nedrept cotropit de boierii Buzești. Lupta moșnenilor împotriva boierilor Buzești nu a fost deloc ușoară nici după această dată. Faptele fiind deosebit de importante, reproducem mai jos cîteva fragmente din alt act emis în București, la 2 aprilie 1628 de voievodul Alexandru Iliș²⁶. Ele se referă și la alte aspecte însemnate din viața satului Risipiți. Despre hotarul satului la acea dată : „Din Măgura Cerătului pînă la Lacul Singur, la două măguri gemene și la dealu, pînă la calea Cușmirului, la Piatra <lui> Nan și pînă la Drumul Prutului sau al Fintînii, la hotarul lui Dobridor, de aci pe drumul Ascunsei, apoi iarăși la măgura vii“. Acest vechi sat de moșneni a fost rumănit de boierii Buzești : „au fost bătrînă și dreaptă moștenire încă de nainte vreme, *din zilele altor bătrîni domni* (subl. n.) și tot au stăpînit moștenitori (...) acestu satu și moșie cu bună pace *pînă în zilele Mihnei voevod. Apoi, cînd au fost atunci, în zilele Mihnei voevod,*

²³ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea II, București, 1946, p. 694.

²⁴ *Județele României Socialiste*, ed. a II-a, Ed. politică, București, 1972, p. 250 (vezi și harta județului Dolj).

²⁵ Al. Bărcăcilă, *Acte vechi inedite*, în „Arhivele Olteniei“, an. I, nr. 2, Craiova, 1922, p. 230—234.

²⁶ *Documenta romanica historica*, B. Țara Românească, vol. XXII, Ed. Acad. R. S. România, București, 1969, doc. nr. 50, p. 99—102. La <C. S. Nicolăescu —> Ploșor, *Risipiții — Doljiu*, „Arhivele Olteniei“, an II, nr. 6, Craiova, 1923, p. 126—130, sub data de 1627 aprilie 2.

Fig. 2. 1709 septembrie 1 — 1710 august 30 (7218). Constantin Brîncoveanu, voievodul Țării Românești, acordă scutire de dajdii pe siliști slujitorului Nanul, ginerele lui Dobromir din Pade — Dolj, la cruce cu Vona.

Матѣи Бжѣи Іоанъ Крѣтандиѣи Воеводѣи н Гпдѣи Земля Влахійской . Давате
 Гпдѣтвѣи Сѣи повелѣнѣи Гпдѣтвѣи славѣи Домніи мѣле. *wažar, 27 oct 1713*
 ѿ Мѣтѣи ѿѣѣи, мѣ — Кѣи іѣте славѣи тоѣи лѣрѣи
 лѣ Кѣи кѣ . ѿ — Кѣи іѣте славѣи тоѣи лѣрѣи
 тѣи дѣжѣи кѣи сѣи пѣи лѣи аѣара Домніи мѣле пѣи сѣи сѣи . пѣ-
 трѣи кѣи фѣи пѣи лѣи дѣи шѣи славѣи тоѣи лѣи оѣи дѣжѣи пѣи сѣи сѣи .
 Якѣи лѣи іѣи тоѣи Домніи мѣи дѣи лѣи лѣи , кѣи дѣи фѣи кѣи славѣи
 тоѣи бѣи ѿѣи , дѣи кѣи іѣте сѣи лѣи аѣи тоѣи Домніи мѣле ,
 шѣи дѣи кѣи іѣи сѣи , шѣи аѣи кѣи славѣи дѣи лѣи кѣи пѣи іѣи
 лѣи , пѣи лѣи кѣи іѣи Домніи мѣле , пѣи лѣи лѣи иѣи лѣи іѣи
 лѣи . Дѣи лѣи пѣи шѣи дѣи тоѣи бѣи . кѣи мѣи кѣи
 дѣи дѣи лѣи жѣи сѣи дѣи славѣи Домніи мѣле іѣи сѣи мѣи
 іѣи , иѣи лѣи лѣи іѣи фѣи дѣи дѣи іѣи пѣи сѣи , лѣи
 кѣи сѣи іѣи . и іѣи рѣи Гпдѣи . мѣи , ѿѣи лѣи .

Іоанъ
 Крѣтандиѣи

Мѣтѣи
 ѿѣи

Fig. 3. 1713 (7222) octombrie 20. Constantin Brîncoveanu, voievodul Țării Românești, acordă scutire de dajdii pe siliști slujitorului Lupul Brancea, din Mătășari — Mehedinți, la cruce cu unchiul său, Lazăr.

Мѣтинъ Бжїе Іоанъ Крїстоу андїи Коивоѣ и Гївѣра землѣ махїкоу. Дабѣтъ,
 Гїдїтѣамї Сїю повѣленїи Гїдїтѣамї савїїи Домнїїи мѣле. *Съ 7*
 ѿ сїѣтъ ѿ сѣдѣ, — *мѣ* — Карѣ іѣте сѣ житорѣ алерасл
 те нїѣ сѣ — ла Крѣче кѣ. *фрѣ сїѣтї* — Ка сѣфѣ іпачѣ, де тѣлатѣ
 дѣждїае кѣте сѣ пїте ѣнѣ ацѣра Домнїїи мѣле пѣ сѣ. Пѣнтрѣ кѣ
 фїїндѣ пжнѣ акѣмъ дѣдѣ шї савѣжитѣрїи ла ѡїи *пѣ сїанѣ*.
 икѣмъ ѣмѣ гокотнїтѣ Домнїїа мѣ де іамѣ алѣсѣ, *ѣнїще карѣ савѣ*
 житорїи кїрѣалѣ іѣтѣ, дѣпѣ кѣмѣ іѣте скрїи *омнїи мѣле,*
 шї дѣпѣ кѣмѣ жнїтѣ ікрїшѣ, шї афѣнае кѣсѣ, *ітѣїїнае лѣрѣ*
 пѣнтлѣнїтѣ кѣ іїнїаѣ Домнїїи мѣле, іѣрѣ. *нѣмѣ ѣнѣ*
 дѣрїпїтѣ лѣѣлѣ порѣнїнѣ шї дѣмнїѣкоїптрѣ коїрѣ ка *нѣї кѣ дѣждїаи*
 афѣрачѣсѣ жѣдѣцѣ сѣѣ фѣрїи дѣ савѣга Домнїїи мѣ. *ї маї сѣсѣ, нѣ*
 мнїѣ вѣлѣсѣнѣ фѣтѣ, дѣ дѣждїае нѣтѣпѣнѣ пѣ сїлѣ *тѣрѣлѣтѣ кнїпѣ*
 нѣфѣтѣ. нїсѣмѣ рѣчѣ іѣтѣамї. *мѣла,* *кѣлѣтѣ дѣнї.*

Fig. 4. 1709 septembrie 1 — 1710 august 31 (7218), Constantin Brincoveanu, voievodul Țării Românești, acordă scutire de dajdii pe siliști slujitorului Șerban din Risipiți — Mehedinți, la cruce cu fratele său, Pascuľ.

s-au sculat Buzeștii cu pîră...²⁷ jupînul Radu biv vel armaș...²⁸ și frate-său Preda biv spătari și...²⁸ Stroe biv 2 postelnic pentru acest sat (...), pentru căci au fost iei atuncia stăpînitori și cu sila ei i-au năpustitu pe acestu satu, de l-au rumănit și le-au luat moșia lor cu sila". (subl. n.). Reiese din acest fragment că nu în timpul domniei lui Mihai Viteazul s-a încercat transformarea locuitorilor din Risipiți în rumâni. Deși s-au judecat în fața Mihnei Vodă, satul a rămas în stăpînirea Buzeștilor. În prima sa domnie în Țara Românească, Alexandru Iliș, primindu-i pe sătenii rumăniți, care se plîngeau și se jăluiau „cu multe lacrimi pentru multa nevoie și greutatea și asuprea ce au avut ei de către Buzăști, cum că i-au asuprit de i-au rumănit și le-au luat moșiile cu sila", îi repune în drepturi, hotărînd ca ei să fie „slobozi și megiași cu moșiile lor de acum înainte în veac". Numai că, în timpul domniei lui Gavril Vodă, locuitorii din Risipiți sînt readuși în starea de dependență față de boierii Buzești, luîndu-li-se cu sila „și cărțile de moștenire". Trebuie că atunci au fost și distruse acele vechi mărturii, spunem noi. În cea de a doua domnie a lui Alexandru Iliș în Țara Românească rumânii din Risipiți vor fi din nou eliberați. Ca atare, încercarea de a-i lega de glie pe țărani din Risipiți n-a avut loc în vremea lui Mihai Vodă Viteazul; rolul marilor boieri Buzești în această încercare, temporar reușită, a fost deosebit de însemnat, iar rezistența moșnenilor, cum s-a înțeles, îndîrjită.

Risipiți. De unde numele localității? S-a spus cîndva că „situația locului corespunde perfect numelui Risipiți, o comună formată din alte cîtune îndepărtate și la început case risipite"²⁹. La cele spuse mai sus, Nicolăescu-Plopșor a ținut să facă îndreptarea: „Risipiții, deși pe vremuri era format din mai multe sătulețe mărunte risipite, ale căror siliști se păstrează pînă azi ca: Păspăul, Conacele Filipeștii și siliștea dinspre Dobridor, din pieptul de deal din stînga văii Cotobățului, totuși știind că în documentul lui Alexandru Vodă din 1627 aprilie 2 între moștenitorii satului se găsește și unul Risipă, mai degrabă își trage numele de la acest moș"³⁰. Acad. Iorgu Iordan constata în privința modului cum au luat naștere toponimicele românești, existența a patru categorii: „1. nume care descriu poziția, aspectul sau vreo altă particularitate a locului; 2. nume care au ca punct de plecare diverse fapte din viața socială a poporului nostru; 3. nume care păstrează amintiri despre evenimente și întîmplări din trecut; 4. nume care trădează o anumită atitudine sau trăsătură psihică a celor ce le-au dat. Vom avea, prin urmare, patru capitole, după cele patru categorii de toponimice la care se referă: 1. Topografice; 2. Sociale; 3. Istorice; 4. Psihologice"³¹. Domnia sa înscrie localitățile cu numele de Risipiți în categoria ultimă³². În cazul nostru poate că dispersarea, risipirea locuitorilor în urma grelelor obligații sociale, existența celor rămași în case situate la distanțe relativ mari

²⁷ Loc ras.

²⁸ Loc șters.

²⁹ C. Gerotă, *Din toponimia jud. Dolj*, „Arhivele Olteniei", an I nr. 3, 1922, p. 352.

³⁰ <C. S. Nicolăescu —> Plopșor, *Indreptări. Risipiții și Hunia-Dolj*, „Arhivele Olteniei", an II, nr. 7, 1923, p. 229.

³¹ Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Ed. Acad. R. P. Române, București, 1963, p. 17.

³² *Ibidem*, p. 322.

unele de celelalte, atît pe un loc şes, cît şi pe o vîlcea, să fi avut un rost în naşterea numelui localităţii.

Revenind în încheiere la actele ce formează cel dintîi formular diplomatic tipărit în limba română, subliniem informaţia cu privire la înscrierea slujitorilor „în foile care s-au datû la căpeteniile lor, pecetluite cu inelul“ lui Vodă, precum şi avertismentul adresat de Constantin Brîncoveanu boierilor ce urmau să perceapă dăjdiile : „nimicû val să nu-i faceţi de dăjdile ce să punû pre silişti ; într-altû chip să nu faceţi“. Spusele din urmă ale domnului erau justificate. Nu le adresa pentru înflia sau ultima oară. Deseori o făcea şi sub o altă formulă. Nu odată boierii — inclusiv cei ce stringeau dările din cel mai mare judeţ al Ţării Româneşti. Mehedinţi — se purtau cu nedreptate.

Au rămas destule semne de îndoială asupra unor chestiuni legate de actul care a constituit punctul central al lucrării de faţă. Şi nu-s dintre cele lipsite de importanţă. Cercetările viitoare le-ar putea înlătura.

SUR UN NOUVEL EXEMPLAIRE DU PREMIER FORMULAIRE DIPLOMATIQUE IMPRIMÉ EN LANGUE ROUMAINE

— Résumé —

Parmi les documents médiévaux entrés depuis peu dans le patrimoine du Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie se trouve un formulaire imprimé, datant de l'an 7218 (1 septembre 1709 — 31 août 1710), rempli (texte — manuscrit) pour Şerban de Risipiţi, district de Mehedinţi, au service dans la corporation des petits échançons, équipe avec son frère, Pascul, exempté d'impôts pour les terrains non-cultivés par Constantin Brîncoveanu, prince régnant de la Valachie. La valeur de ce témoignage diplomatique est toute spéciale : il constitue le plus ancien formulaire diplomatique imprimé en langue roumaine en Valachie ; considéré par rapport à d'autres exemplaires du temps du règne de Brîncoveanu, il nous confirme l'existence d'un stade avancé d'organisation des affaires de la Chancellerie du prince, un progrès de l'imprimerie ; il nous reproduit, en même temps, un élément du tout négligeable de la vie sociale valaque.

NOI MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVIND EPOCA UNIRII

de CORNELIA APOSTOL

Printre documentele de o reală valoare istorică, ce vin să îmbogățească patrimoniul Muzeului de Istorie al R. S. România, se numără și cele opt documente referitoare la legea pentru desființarea pedepsei cu bătaia.

Adoptată în timpul domniei lui Al. I. Cuza, legea se înscrie, alături de celelalte legi și reforme, pe linia măsurilor menite să ridice tînărul stat român modern la nivelul statelor civilizate europene.

Astfel, primul document, datat 16 aprilie 1860¹, este o adresă a lui Gheorghe Crețeanu — ministru secretar de stat ad-interim la departamentul justiției — către domnitor, prin care îi aduce la cunoștință că „a prezentat în deliberația consiliului alăturatul proiect de lege suplimentar la Cartea III, titlul I, cap. I, din condica penală...”. Pe document se află și semnătura domnitorului : „A. I.”, cu adnotarea „în deliberarea Camerei legislative”, căci conform articolului 14 al Convenției de la Paris, domnitorul „pregătește legile de interes special, pe care le supune dezbaterilor adunării”².

Cel de-al doilea document³, dat în București la 9 mai 1860, poartă semnătura lui Ion Ghica, președintele Adunării Legislative a Țării Românești.

În numele președinției Adunării Legislative, Ion Ghica, adresîndu-se ministrului justiției, scrie : „Fiindcă pedeapsa cu bătaia... este degradătoare și demoralizatoare, și în orice chip nu poate exista într-un stat constituțional, nefiind compatibilă civilizațiunii unei națiuni...”, se invită guvernul „să înfățișeze cît mai curînd un proiect de lege, spre a se desființa pedeapsa cu bătaia...”.

Următorul document este un jurnal al consiliului de miniștri⁴, încheiat în ziua de 1 iunie 1860. Jurnalul consemnează faptul că proiectul de lege „în privința suprimării pedepsei cu bătaia din legea penală”

¹ Document aflat în colecția Muzeului de Istorie al R. S. România, nr. inv. 25225.

² D. C. Bădulescu și S. Popescu, 1856—1936. *Documente cari au stat la baza existenței statului român*, Constanța, 1937, p. 9.

³ Document aflat în colecția Muzeului de Istorie al R. S. România, nr. inv. 25227.

⁴ Document aflat în colecția Muzeului de Istorie al R. S. România, nr. inv. 25228.

a fost aprobat de către consiliul de miniștri, urmînd „a-l raporta M. S. spre a se înainta la dezbaterea Camerei Legislative“. Documentul poartă semnăturile membrilor consiliului de miniștri al Țării Românești: Nicolae Golescu — președinte al consiliului de miniștri și ministru de război; Ioan I. Filipescu — ministru de externe; C. A. Rosetti — ministrul cultelor și instrucției; D. Brătianu — ministru de interne; V. Boerescu — ministru al justiției; Ion Brătianu — ministru al finanțelor și Barbu Vlădoianu — ministru al controlului⁵.

Un alt jurnal al consiliului de miniștri⁶, din 4 iunie 1860, „consideră de interes comun legea pentru desființarea pedepsei cu bătaia din condica penală. Consiliul se unește cu opinia D-lui Ministru de a se înainta comisiei centrale, în formă de propunere proiectul de lege adoptat de Consiliu în ședința de la «1° curent»“. Ca și documentul prezentat anterior și acesta poartă semnăturile membrilor consiliului de miniștri al Țării Românești.

Într-un alt document⁷, adresat „Măriei Sale Alexandru Ioan I Domnul Principatelor Unite“, Ștefan Golescu, președinte al Comisiei Centrale, „vine cu tot respectul a-l supune⁸ Măriei Tale, cu rugăciune să binevoiești a-i da cursul prevăzut prin art. 33 din Convențiune“. Semnează președintele Comisiei Centrale, Ștefan Golescu.

La 15 iulie 1860, Vasile Boerescu, ministru al justiției, se adresează domnitorului Al. I. Cuza, arătîndu-i că „pe lingă adresa D-lui Președinte al Consiliului Miniștrilor din Țara Românească s-a primit proiectul elaborat de Comisiunea Centrală pentru abrogarea pedepsei cu bătaia din Condica penală și aplicarea acelei condici în Principatul Moldovei“⁹. Vasile Boerescu cere domnitorului să-l trimită spre dezbatere Camerei legislative. Semnează Vasile Boerescu. Documentul are și inițialele domnitorului: „A. I.“.

Ultimele două documente sînt: expunerea de motive la proiectul de lege pentru desființarea pedepsei cu bătaia¹⁰ și proiectul de lege propriu-zis¹¹. Expunerea de motive, concepută de Vasile Boerescu, nu face altceva decît să demonstreze încă o dată necesitatea desființării pedepsei cu bătaia. Încă de la început se arată că „pedeapsa cu bătaia, admisă în legea noastră penală din 1850, se află reprobă de toate legislațiunile popoarelor civilizate“. De asemenea, se specifică faptul că proiectul de lege pentru desființarea pedepsei cu bătaia a fost introdus „traduchind legea franceză“, pedeapsa cu bătaia fiind înlocuită cu o altă pedeapsă, „închisoare sau amendă“, astfel că desființarea acestei pedepse „nu lasă nici o lacună în legea penală“.

⁵ Dan Berindei, *Guvernele lui Al. I. Cuza (1859—1866). Liste de miniștri*, în „Revista Arhivelor“, an. II, nr. 1, 1959, p. 155.

⁶ Document aflat în colecția Muzeului de istorie al R. S. România, nr. inv. 25229.

⁷ Document aflat în colecția Muzeului de Istorie al R. S. România, nr. inv., 25230.

⁸ Proiectul de lege pentru desființarea pedepsei cu bătaia.

⁹ Document aflat în colecția Muzeului de Istorie al R. S. România, nr. inv. 25231.

¹⁰ Ibidem, nr. inv. 25226.

¹¹ Ibidem, nr. inv. 26232.

Ultimul document este o copie după „proiectul de lege pentru abrogarea pedepsei bătaii din condica penală și aplicarea acestei Condici în Principatul Moldovei”. Proiectul cuprinde opt articole, în cele dintii specificându-se că „pedeapsa cu bătaia în toate cazurile prevăzute de condica penală civilă a Țării Românești se desființează, și în locul ei se va aplica pedeapsa închisorii sau amendei”. Articolul trei se referă la aplicarea condicii penale a Țării Românești și în Moldova, cu începere de la 1 ianuarie 1861. Următoarele patru articole cuprind prevederi referitoare la măsurile ce trebuie luate pentru a face posibilă aplicarea legii și în Moldova. Articolul opt consemnează faptul că „guvernul va îngriji a se tipări o edițiune oficială atât a condicei penale cât și a condicei de procedură criminală din Țara Românească cu textul modificat de legiuirile complementare posterioare. Această acțiune va servi de normă tuturor dregătorilor de toată treapta în Principatele Unite”. Semnează președintele Comisiei Centrale Ștefan Golescu. Dedesubt: „votat în ședința de la 4 iulie 1860 și primit cu 8 voturi pentru, două contra și 4 abțineri”.

Proiectul de lege pentru desființarea pedepsei cu bătaia a fost discutat atât de către Adunarea legislativă a Țării Românești, cât și de cea a Moldovei. Astfel, într-un proces-verbal al Adunării electivă a Moldovei, din 5 decembrie 1860, se consemnează printre alte proiecte de lege ce urmau a fi discutate de către membrii adunării și proiectul privind „abrogarea pedepsei bătaii din Condica Penală și unificarea Codicilor în ambele Principate”¹².

Unul dintre cei care a susținut cu tărie proiectul de lege pentru desființarea pedepsei cu bătaia a fost Mihail Kogălniceanu. Astfel, în ședința Adunării Elective din 13 iulie 1860, el arăta că „bătaia... s-au desființat chiar în ziua punerii în lucrare a Convențiunii; de-ndată ce s-au zis: toți sînt egali înaintea legii; bătaia, care nici odată nu va moraliza o nație, s-au desființat de la sine”¹³. Cunoscut ca un consecvent apărător al cauzei țărănimii și de data aceasta, Mihail Kogălniceanu lupta pentru abrogarea pedepsei cu bătaia, care ar fi însemnat și o îmbunătățire a situației țăranilor. În aceeași ședință din ziua de 13 iulie 1860, el spunea: „aș primi cu bucurie, ca o glorie, pîra că eu am fost acela ce am ridicat biciul de-asupra spinărei a milioane de țărani”¹⁴.

În Suplimentul la „Monitorul Oficial” al Țării Românești, nr. 140 din 17 iunie 1861, apare publicat în întregime proiectul de lege pentru abrogarea pedepsei cu bătaia din condica penală și aplicarea acelei condici în Principatul Moldovei. Proiectul de lege este absolut identic cu cel în copie achiziționat de noi. Ca și celălalt, cuprinde opt articole, primele două referindu-se la desființarea pedepsei cu bătaia și înlocuirea ei cu pedeapsa închisorii, iar celelalte se referă la măsurile ce urmează să fie luate pentru a se putea aplica prezenta lege.

¹² Supliment Extraordinar la „Monitorul Oficial” al Moldovei. Procesele verbale ale Adunării Elective din Moldova. Sesiunea 1860—1861. Proces-verbal nr. II, 5 decembrie 1860, p. 1.

¹³ Ibidem, proces verbal nr. XXI — 13 iulie 1860, p. 280.

¹⁴ Ibidem.

În același număr al ziarului este publicat și raportul secțiunii I-a judecătorească, căreia i-a fost încredințat spre dezbateri proiectul de lege. Raportul menționează că „gradul de civilizațiune în care se află românii în genere, și principiile puse în convențiunea care este carta noastră constituțională, nu pot suferi nu numai a fi executată pedeapsa cu bătaia, dar nici chiar a se mai vedea scrisă în codul nostru penal. Este timpul ca să fim încredințați că bătaia demoralizează pe om, iar nu-l corijează, că pedeapsa cu bătaia degradă și umilește pe om, amorțește într-însul spiritul de libertate și independență”¹⁵.

Dezbaterile privind adoptarea legii pentru desființarea pedepsei cu bătaia continuă și în cadrul Adunării Generale a României, în cursul anului 1862. Astfel, în ședința din 2 martie 1862, „la ordinea zilei este abrogarea pedepsei cu bătaia...”¹⁶.

Finalitatea aceste acțiuni se concretizează în scoaterea din noul Cod penal, ediția 1865, a pedepsei cu bătaia, ea fiind înlocuită cu pedeapsa închisorii sau amenzii în funcție de gravitatea delictului¹⁷. Adoptarea legii pentru desființarea pedepsei cu bătaia se alătură celorlalte legi și reforme adoptate în timpul domniei lui A. I. Cuza, toate contribuind la ridicarea statului român modern la nivelul statelor civilizate.

NOUVEAUX TÉMOIGNAGES DOCUMENTAIRES SUR L'ÉPOQUE DE L'UNION

— Résumé —

En son ouvrage l'auteur signale l'acquisition, par le Musée d'Histoire de la R. S. de Roumanie, d'un nombre de huit documents de l'époque de l'Union des Principautés Roumaines.

Les documents se rapportent à la loi pour la suppression de la peine corporelle (par des coups), adoptée pendant le règne d'Al. I. Cuza. Par leur contenu les documents présentent le cours suivi par la proposition pour la suppression de la peine corporelle jusqu'à son adoption comme loi. On mentionne en ce sens aussi le rôle joué par une série de personnalités de l'époque de l'Union dont : Mihail Kogălniceanu, Ion Ghica, Ștefan Golescu, Vasile Boerescu et, bien entendu, le prince régnant Al. I. Cuza.

L'auteur présente le contenu de chaque document, en l'analysant et en soulignant son importance. En conclusion on présente la signification de l'adoption de cette mesure pour l'élévation de l'état roumain moderne au niveau des états civilisés.

¹⁵ Supliment la „Monitorul Oficial” al Țării Românești, nr. 140, Adunarea legislativă a Țării Românești, ședința XXII, 17 iunie 1861.

¹⁶ Supliment la „Monitorul Oficial”, nr. 55, Protocoalele ședințelor Adunării Legislative (1861—1862). Adunarea Generală a României, ședința XIX, 2 martie 1862.

¹⁷ Alexandru Ioan I. *Codice penale și de procedura criminală*, edițiune oficială, București, 1865, Cartea I, titlu I, în Muzeul de Istorie al R. S. România, cu nr. inv. 3656.

UN DOCUMENT IMPORTANT DIN PERIOADA RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ DIN 1877—1878 : „JURNALUL OPERAȚIUNILOR MILITARE“

de MIRCEA DUMITRIU

În sala secției de istorie modernă a Muzeului de Istorie al R. S. România consacrată evocării documentare a evenimentelor din anii războiului de independență se află expus, în contextul celorlalte obiecte muzeistice, un manuscris intitulat *Jurnalul operațiunilor militare*, care ne-a parvenit în patrimoniu de la arhiva Muzeului militar central¹.

Manuscrisul prezintă desfășurarea evenimentelor la care a participat armata română aliată cu armata rusă împotriva oștilor otomane într-un interval de timp de opt luni, de la 6 aprilie la 7 decembrie 1877.

Documentul nu este inedit. Fragmente din manuscrisul redactat într-o îngrijită scriere caligrafiată citeț pe 72 de file au fost publicate în urmă cu 20 de ani în importanta colecție de *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, apărută în Editura Academiei R. S. România².

Lectura integrală a Jurnalului ne-a permis să constatăm că documentul nu a fost suficient de profund valorificat în măsura în care numeroase acțiuni ale armatei române, concretizate în susținute eforturi umane și materiale, s-au înscris durabil în efigia unui moment crucial din istoria poporului nostru, cu importante repercusiuni politice și economice pentru dezvoltarea ulterioară a României moderne.

Persoana care a consemnat cu multă exactitate, aproape zilnic, numeroase observații — din care se desprind aprecieri obiective asociate și cu interesante reflecții privind multiplele și, totodată, principalele operațiuni ale armatei române, organizate și desfășurate de aceasta pe fronturile de luptă din Bulgaria — a fost ofițerul Tătărescu Nicolae³.

¹ *Jurnalul operațiunilor militare* a fost înregistrat cu nr. de inventar 8748 la unitatea menționată. Figurează la Muzeul de Istorie al R. S. România la nr. de inventar 8909 în baza procesului verbal nr. 2540 din 4 mai 1971.

² *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. III (9 mai 1877 — 15 iunie 1877), doc. nr. 1406; ibidem, vol. IV (15 iunie 1877 — 15 iulie 1877), doc. nr. 48, 689, 735, și 958; ibidem, vol. V (16 iulie 1877 — 31 august 1877), doc. nr. 163, 169, 600, 615, 899; ibidem, vol. VI (1 sept. 1877 — 15 oct. 1877) doc. nr. 264, 303, 625, 665, 683, 904, 1104; ibidem, vol. VII (16 oct. 1877 — 30 nov. 1877), doc. nr. 187, 449, 493, 509, 558, 686, 716, 747, 766, 1148.

³ Dan Berindei, Leonida Loghin, Gheorghe Stoean, *Războiul pentru independență, 1877—1878. Documente militare*, Ed. militară, București 1971, doc. nr. 19 p. 22.

Militar încadrat în statul major al Diviziei a II-a a armatei noastre Tătărescu Nicolae avea înainte de începutul războiului gradul de locotenent, așa după cum rezultă din Ordinul armatei dat în București la 9 octombrie 1876. Prin Decretul care fixa la 6 aprilie 1877 componența Marelui Cartier General și a comandamentelor marilor unități din armata activă, numele căpitanului Tătărescu Nicolae este întâlnit împreună cu cel al maiorului Gîrleanu Emanoil și al căpitanului Candiano Constantin, ofițeri la statul major din Corpul 2 de armată comandat de generalul Radovici Alexandru⁴. Cu două zile înainte de ultima sa însemnare în *Jurnalul operațiunilor militare*, căpitanul Tătărescu Nicolae făcea încă parte din cadrele de ofițeri ai Statului major al armatei, cum rezultă din Înaltul ordin de zi nr. 174, care prevedea regruparea armatei de operații⁵.

Autorul însemnărilor a stăruit asupra descrierii marșurilor efectuate de unitățile armatei române spre front și pe teatrul operațiunilor de luptă, s-a referit la acțiunile de recunoaștere întreprinse către pozițiile inamice de unele detașamente de ostași, a descris amplasările bateriilor de artilerie și misiuni ale acestora de bombardament asupra unor dispozitive dușmane, a prezentat situația trupelor noastre pe diverse alinamente, operațiunile de cooperare și joncțiunile făcute între diferitele tipuri de arme, în special începînd cu data de 25 octombrie 1877, cînd încercuirea în jurul Plevnei se accentua continuu pentru a culmina cu capitularea armatei otomane la 28 noiembrie 1877.

Eroismul ostașilor români este înfățișat în diferite situații, nu de puține ori dramatice, în înfruntările pe care vitejii apărători ai țării noastre le-au avut cu trupele dușmane.

În jurnal sînt consemnate principalele decrete și ordine ale comandamentului militar român cu privire la mobilizarea armatei (Înaltul decret nr. 787 din 6 aprilie 1877), constituirea armatei active (Înaltul decret nr. 952 din 27 aprilie 1877)⁶, modificările intervenite în componența armatei active, cînd s-a hotărît constituirea corpului de operații alcătuit din Corpul 2 și Corpul de rezervă generală a armatei (Ordinul de zi nr. 38 din 23 iulie 1877 dat la Poiana)⁷, trecerea Dunării de către armata română (Înaltul ordin de zi nr. 49)⁸ etc.

Primele însemnări ale căpitanului Tătărescu Nicolae în legătură cu activitățile desfășurate de cele două corpuri ale armatei române în lunile aprilie și mai 1877 se referă la concentrarea diviziilor a III-a și a IV-a pentru ocuparea unor poziții strategice apropiate de linia Dunării. Astfel, după 25 aprilie 1877 Divizia a III-a a luat în observație și a ocupat linia ferată Giurgiu-București, avangarda diviziei stabilindu-se în portul dunărean. O parte din efectivele Diviziei a IV-a, comandată de colonelul Grigore Cantili, s-a deplasat cu trenul spre Caracal, cu scopul supravegherii zonei cuprinse între râurile Jiu și Olt și pentru ocuparea localităților Islaz, Corabia și Bechet⁹.

⁴ *Ibidem*, doc. nr. 59, p. 108.

⁵ *Ibidem*, doc. nr. 495, p. 508.

⁶ *Jurnalul operațiunilor militare*, fila 2r.

⁷ *Ibidem*, fila 27r.

⁸ *Ibidem*, fila 29r.

Cronica *Jurnalului operațiunilor militare* redă participarea diferitelor tipuri de arme la schimburile de focuri care formau preludiul viitoarelor lupte dintre beligeranți. Artileriei i-au revenit misiuni importante încă înainte de trecerea armatei române pe țărmul bulgăresc. Deci, înainte de proclamarea independenței țării, la 9 mai 1877, ostilitățile dintre trupele române și cele turcești deveniseră o realitate. La 26 aprilie 1877, ora 14,30, bateriile inamice din Vidin au deschis focul asupra orașului Calafat. Lovitura de răspuns a fost executată de bateria „Ștefan cel Mare“. La comanda sublocotenentului Vasiliu Constantin, tunul nr. 1 cu serie 7 și calibrul de 8 cm a expedit primul obuz asupra pozițiilor turcești din Vidin ¹⁰.

Alt port dunărean, Oltenița, a suportat în după-amiaza zilei de 28 aprilie bombardamentul artileriei inamice din Turtucaia. Autorul jurnalului descrie cum riposta unei baterii românești a fost energică și cu nimic mai prejos decât a inamicului, deoarece între cele două tiruri s-a încins o vie canonadă. Demne de subliniat de către căpitanul Tătărescu sînt rezultatele acestui bombardament de focuri ale artileriei noastre cu mult mai slab decât al inamicului : 200 focuri contra a 450 turcești, dar cu efecte de distrugere imediate prin incendierea și avariile produse în Turtucaia ¹¹.

Focul concentrat al bateriilor românești amplasate în Oltenița urmăreau la începutul lunii mai pe lângă descoperirea gurilor de foc ale inamicului și trăinicia lucrărilor de terasament construite de acesta. Este interesantă relatarea ofițerului de stat major român despre tactica folosită de artileristii noștri. Pentru a-l obliga pe inamic să-și dezvăluie potențialul de luptă, 8 tunuri românești amplasate în poziții diferite au utilizat un tir puternic, determinînd artileria turcească, alcătuită din 3 tunuri, să-și descopere nu numai pozițiile ocupate într-un fort, ci și capacitatea calibrelor obuzelor folosite ¹².

Tenacitatea ostașilor români în fața bombardamentelor executate de inamic i-a prilejuit autorului Jurnalului reflecții întemeiate, realiste. Nu pregetă să descrie o serie de greutăți tehnice datorate calității nesatisfăcătoare a armamentului din dotare : puștile cu ac nu asigurau carterelor o traiectorie satisfăcătoare sub raportul distanței, unele din zăvoașele obuzelor erau prea lungi și nu permiteau încărcarea tunurilor etc. ¹³.

Artileria română a apărut cu succes malul stîng al Dunării, împiedicînd prin focul bateriilor sale încercările inamicului de a se apropia de țărmul nostru.

În *Jurnalul operațiunilor militare* au fost redată numeroase acțiuni de luptă împotriva vaselor turcești. La 4 mai, în dreptul localității Islaz, mai multe obuze din cele 60 expediate de tunurile românești au lovit un monitor inamic, avariindu-i părțile laterale și distrugîndu-i un coș

⁹ Ibidem, fila 7r.

¹⁰ Ibidem, fila 8r.

¹¹ Ibidem, fila 8v.

¹² Ibidem, fila 9r.

¹³ Ibidem.

și un catarg. „.....Atitudinea artileriei și a trupei de la pichete a fost fermă și curajoasă“ se menționează lapidar în Jurnal¹⁴.

La 14 mai artileria din Corabia a tras 100 lovituri de tun asupra unui monitor inamic, care, fiind serios avariat, s-a retras pe Dunăre în dreptul satului Ghigiu¹⁵. Și alte monitoare turcești au constituit ținte sigure pentru bateriile noastre datorită tirului acestora prompt în reperearea vaselor inamice. Un foc extrem de viu au declanșat bateriile împotriva unui monitor inamic ce se apropia de șteburile românești. În timp ce un alt vas turcesc trăgea din largul Dunării de la o distanță de 4 km spre pozițiile noastre. Când tirul artileriei a sfătuit catargul primului monitor — cel care era mai apropiat de țărmul nostru — turcii au fost obligați să deschidă ambrazura vasului. În acel moment, se relatează în jurnal de către ofițerul Tătărescu Nicolae, brigadierul Alecu Buciuman: a ochit cu precizie direct în ambrazură, obuzul expediat de el reușind să distrugă tunul inamic, ceea ce a determinat și pe celălalt monitor să se retragă. Pentru foarte buna sa pregătire militară, brigadierul a fost imediat înaintat la gradul de sergent¹⁶.

Declararea stării de război între țara noastră și Imperiul Otoman a determinat înmulțirea atacurilor unor trupe inamice de a debarca pe țărmul românesc al Dunării. *Jurnalul operațiunilor militare* consemnează diferite asemenea acțiuni. Astfel, în zilele de 21 la Islaz, 27 și 30 mai la Bechet, trupe turcești îmbarcate pe ceamuri și caicuri au întreprins jafuri și incendii asupra unor case de pescari, stoguri de fîn etc. Riposta hotărâtă a unităților noastre a silit inamicul să se retragă în cetatea Rahova¹⁷.

Spre sfârșitul lunii mai trupele noastre au respins atacuri inamice care urmăreau ocuparea ostroavelor Dunării și a unor localități de pe malul românesc. *Jurnalul operațiunilor militare* citează acțiunea de respingere realizată de 28 călărași, comandați de sublocotenentul Mihail Oprișan, care au deschis atacul asupra unui număr de o sută de turci care debarcaseră la 4 km sud de Bechet, obligându-i să părăsească teritoriul nostru¹⁸. Un atac de mai mare amploare s-a angajat la 30 mai asupra Bechetului. În jurul orei 9,30 circa 100 de turci îmbarcați pe caice au plecat din Rahova traversând Dunărea, dar, prinși între focurile trase de două plutoane din primul batalion al regimentului 15 dorobanți, au fost nevoiți să se retragă pe malul bulgăresc.

Ofițerul Tătărescu Nicolae înfățișează greutatea pe care le întâmpinau la tot pasul ostașii noștri plecați, în urmărirea inamicului : „.....Dacă această bandă a scăpat neprinsă, cauza a fost greutatea cea mare pe care au întâmpinat-o cele două plutoane în înaintarea prin locurile inundate ; apa ajungea pînă la laba oamenilor care desculți, fără ițcari, fără șacuri aveau numai arma în mîini și centironul cu cartușieră atîrnat de gît. Atitudinea ofițerilor și trupei a fost admirabilă“¹⁹, conchide

¹⁴ Ibidem fila 9v.

¹⁵ Ibidem, fila 11v.

¹⁶ Ibidem, fila 12r.

¹⁷ Ibidem, fila 14r.

¹⁸ Ibidem, fila 16v.

¹⁹ Ibidem, fila 17r.

autorul însemnărilor la acest capitol al privațiunilor suportate cu stoicism de trupele noastre.

Incursiuni diverse făcute pe malul bulgăresc cu scopul recunoașterii pozițiilor inamice au întreprins grupuri de ostași din diferite unități ale armatei române. Jurnalul acordă un spațiu mai larg misiunii grupului de militari comandați de sublocotenentul Spiroiu din regimentul 4 dorobanți, care în noaptea de 11 iunie 1877, traversind Dunărea cu caicele, au cercetat terenul din partea de nord a cetății Vidin. În ziua următoare, adăpostit într-o zonă încadrată de două pichete turcești, sublocotenentul și dorobanții au făcut observații asupra armamentului inamicului și deplasărilor sale prin împrejurimi. Detașamentul de recunoaștere comandat de Spiroiu a reușit în seara zilei de 12 iunie să se strecoare printre pichetele turcești, să facă o ambuscadă într-o holdă de orz, iar la miezul nopții să deschidă focul asupra inamicului, care, surprins de neprevăzutul acestui atac, și-a abandonat propriile poziții. Temerara acțiune a detașamentului românesc, amenințat însă de posibilitatea întoarcerii inamicului cu forțe superioare, i-a obligat pe curajoșii ostași conduși de sublocotenent să se îmbarce în caice și să revină pe țărmul nostru ²⁰.

Informațiile pe care căpitanul Tătărescu Nicolae le-a așternut în filele manuscrisului în legătură cu aspecte privind trecerea Dunării de către trupele românești, cooperarea armatelor româno-ruse, participarea acestora la asalturile asupra redutelor de la Grivița și Rahova etc. izbutesc să comunice cititorului, pe lângă elemente îndeobște cunoscute, și relații cu o notă uneori mai particulară. Ele sînt importante pentru evocarea evenimentelor la care ofițerul român a participat în calitate de observator oficial și participant atent al evenimentelor de pe front.

Un pas important făcut de armata română în marșul ei încheiat cu victoriile de la Grivița, Rahova, Smîrdan l-a constituit trecerea Dunării. Operațiune militară de prim ordin aceasta s-a făcut în mai multe etape. La 16 iulie au trecut peste fluviu, unități ale diviziei a IV-a cu scopul de a constitui garnizoana cetății Nicopole și pentru a sprijini apărarea trupelor rusești din această fortăreață. În jurnal se subliniază însemnătatea acestui moment și cu o semnificație simbolică deosebită: „Trecerea se face în sunetele muzicii regimentului al 5-lea, care intonă imnul național și a urărilor entuziaste ale populației adunate pe malul stîng” ²¹.

La 12 august, din Corabia au trecut Dunărea trupe ale Diviziei a III-a destinate să construiască un pod de vase și să ocupe mai multe sate bulgărești. Trupele aveau în dotarea lor pontoane și portiere ²². După construirea podului, grosul armatei române a trecut la 20 august Dunărea în dreptul satului Siliștioara. *Jurnalul operațiunilor militare* menționează ordinea trecerii trupelor și cuvintele adresate ostașilor de către domnitorul Carol I prin Ordinul de zi nr. 49, în care se remarcă „ce așteaptă țara întreagă de la curajul și energia lor” ²³.

²⁰ Ibidem, fila 19r.

²¹ Ibidem, fila 25r.

²² Ibidem, fila 28r.

²³ Ibidem, fila 29r.

Autorul *Jurnalul operațiunilor militare* a acordat în filele manuscrisului un spațiu larg însemnărilor cu privire la măsurile de ordin tactic și strategic întreprinse de comandamentul româno-rus în vederea asedierii Plevnei, după atacurile armatelor aliate la sfârșitul lunii august și începutul lunii septembrie asupra redutelor de la Grivița. Confruntările de păreri și discuțiile în legătură cu asediul cetății Plevna erau generate și de greutățile pe care armatele aliate le întâmpinau în fața apărării metodice organizate de către generalul turc Osman Pașa. În *Jurnal* este consemnată opinia unuia dintre cei mai autorizați specialiști de la mijlocul secolului trecut în domeniul asediilor fortificațiilor, generalul rus Totleben, cunoscut de la asediul Sevastopolului. Totleben aprecia că Plevna este un lagăr retransat (fortificat) și nu o cetate, căreia prin bombardamente să i se micșoreze efectivele, iar prin distrugerea rezervelor să poată fi atacată. De aceea, el propunea ca, printr-un asediu metodic și continuu asupra cetății, turcii să fie împiedicați să iasă din încercuire, trupelor româno-ruse revenindu-le obligația să reziste pe poziții pentru a nu permite inamicului străpungerea învăluirii aliate²⁴.

Rezultatele asediului au fost pozitive. Încercuirea și terminarea proviziilor inamicului au determinat comandamentul turc să forțeze ieșirea trupelor sale în dimineața zilei de 28 noiembrie. Evenimentele de pe front s-au precipitat, așa cum de altfel sint binecunoscute din documentele timpului și din lucrări de istoriografie.

Evacuarea redutei Grivița II de către adversarii noștri, ocuparea Bucovului de ostașii Diviziei a IV-a și a redutelor turcești situate pe dealurile Opanezului au grăbit capitularea armatei otomane. Eforturile comandantului turc de a-și scoate armata din încercuirea realizată de trupele româno-ruse este descrisă în termeni care exprimă convingător dramatismul situației: „Ieșirea a fost condusă și comandată de Osman Pașa în persoană, care a avut 2 cai morți sub el și în cele din urmă a fost rănit la picior, ceea ce l-a făcut a se retrage”²⁵.

În *Jurnal* este descris momentul predării lui Osman Pașa și atitudinea comandantului suprem al armatei turcești față de noua sa situație de prizonier. La cererea generalului turc de a avea o întrevedere cu comandantul trupelor române a răspuns favorabil colonelul Mihail Cerchez. Acesta l-a întrebat pe Osman Pașa dacă are o anumită dorință. Acuzând durerile provocate de rana căpătată la picior, Osman a cerut să rămână în apropierea locului unde s-a produs capitularea armatei sale, dar totodată cu prudență diplomatică „n-a voit a încheia nici o convenție cu reprezentanții armatei române”²⁶.

În luptele purtate de armata română pentru ocuparea Rahovei un important rol strategic îl prezenta apărarea podului de peste râul Skit. Tabloul pe care *Jurnalul operațiunilor militare* îl oferă pentru ilustrarea greutăților ce trebuiau să le învingă ostașii noștri în menținerea pozițiilor cucerite și respingerea inamicului este deosebit de veridic: „Lupta la capul podului devine din ce în ce mai crâncenă și cu toată bunăvoința ce avem de a întări aceste poziții pentru moment eram în imposibilitatea

²⁴ Ibidem, fila 57v.

²⁵ Ibidem, fila 64r.

²⁶ Ibidem, fila 63r.

de a le da vreun ajutor, fiindcă infanterie nu mai aveam, fiindcă locurile erau impracticabile și mai presus de toate ceața nu ne permitea să vedem nici măcar la o distanță de 50 m. Infanteria respinge 3 atacuri, artileria trage câteva focuri în inamic și lupta încetează la 8 ore (ora 8 — n.n.), inamicul dispărind. Roșiorii intră în Rahova și pe la 10 ore (ora 10, n.n.) patrulele aduc știrea de peste Ogost că inamicul se retrage”²⁷.

În ultimele file ale manuscrisului autorul însemnărilor revine la memorabila zi de 28 noiembrie 1877 când s-a produs predarea majorității armatei turcești și a comandantului ei : „.... Ziua de 28 noiembrie va rămâne neștearsă în analele istoriei prin căderea Plevnei, care, după toate probabilitățile, va avea o influență foarte mare asupra operațiunilor militare ulterioare... Ziua de 28 noiembrie va rămâne neștearsă în analele istoriei noastre naționale ca una din cele mai frumoase glorie ale noastre ; și în adevăr pentru națiunea noastră, o națiune abia ieșită de sub jugul străin, nu putea fi o zi mai frumoasă decât aceea a căderii Plevnei, *prin care se confirmă Independența* (subl. n.), ce glorie putea fi mai frumoasă pentru armata noastră, o armată tină... care are curajul să atace o armată războită, victorioasă și comandată de un general foarte capabil și brav, nici o glorie dar nu putea să fie mai frumoasă decât prinderea armatei și generalului ei”²⁸.

Străbătute de o caldă admirație pentru lupta eroică a armatei române, armată care n-a precupețit eforturi mari și sacrificii grele, umane și materiale depuse în slujba idealului înălțător al cuceririi independenței țării, rîndurile de la sfîrșitul *Jurnalului operațiunilor militare* constituie un vibrant omagiu de recunoștință adresat vitejilor noștri ostași : „....Armata noastră a stat trei luni în fața Plevnei, a răscolit pămîntul imitînd în aceasta pe romani, strămoșii săi, a îndurat cele mai mari privațiuni și intemperii, a avut momente foarte critice ; toate însă le-a suferit cu cel mai mare stoicism ; niciodată o santinelă n-a fost surprinsă de inamic și toate mișcările inamicului au fost observate, probă despre aceasta este că divizia a IV-a a prevăzut și anunțat ieșirea turcilor pentru ziua de 28 noiembrie. Românul a dat probe că posedă toate calitățile unui bun militar și toate suferințele și silințele armatei române au fost încoronate de un succes binemeritat”²⁹.

Însemnările căpitanului Tătărescu Nicolae în *Jurnalul operațiunilor militare* s-au încheiat la 7 decembrie 1877 odată cu dislocarea trupelor noastre din jurul cetății Plevna și alcătuirea Corpului de vest al armatei române. De la această dată înregistrarea evenimentelor de pe front s-a făcut de către statul major al Corpului armatei de vest.

Jurnalul operațiunilor militare constituie o prețioasă sursă documentară pentru cunoașterea unei perioade de timp în care armata noastră s-a pregătit și a participat la războiul pentru cucerirea independenței țării, independență devenită, prin recunoașterea de către Tratatul de la Berlin, dintr-un străvechi deziderat o realitate istorică ale cărei urmări s-au înscris marcant pe calea progresului general al poporului român.

²⁷ Ibidem, fila 77r,v.

²⁸ Ibidem, fila 64r.

²⁹ Ibidem.

**UN DOCUMENT IMPORTANT DE LA PÉRIODE
DE LA GUERRE D'INDÉPENDANCE DE 1877—1878 :
„JOURNAL DES OPÉRATIONS MILITAIRES“**

— Résumé —

La guerre pour conquérir l'indépendance d'état du pays pendant les années 1877—1878 est illustrée en l'historiographie roumaine par une source documentaire ample et variée qui existe dans les fonds des archives, travaux de tactique et de stratégie militaire, monographies, études et nombreux travaux de spécialité parmi lesquels ceux des mémoires historiques occupent une place importante dans les publications consacrées à cet événement important de l'histoire moderne de la nation roumaine.

Le manuscrit „Journal des opérations militaires“ représente une chronique véridique et minutieuse sur les événements auxquels a participé l'armée roumaine, en coopération avec l'armée russe, contre l'ennemi commun : l'Empire ottoman, en l'intervalle 6 avril — 7 décembre 1877.

Des 72 pages du document, les notes du capitaine Tătărescu Nicolae, officier de l'Etat Majeur de second corps d'armée roumain, se détachent par une solide et précise narration des actions sur le front où nos troupes ont été engagées. La participation des diverses unités d'infanterie, d'artillerie, de cavalerie, de génie et autres à la préparation des opérations militaires de différents types, ainsi que les combats proprement dits contre d'importants objectifs turcs, dont des fortifications et des localités ayant un rôle de premier ordre dans les plans de l'ennemi : Grivița, Rahova, Plevna, Smîrdan, Vidin, se découvrent au lecteur par une suite représentative de scènes de guerre exprimées avec la notation exacte du militaire de carrière.

Un large espace des notes du Journal est occupé par la description des actions offensives couronnées de succès de l'armée roumaine à Grivița (30 août 1877), à l'occasion de l'encerclement de la citadelle de Plevna et la capitulation des troupes de Turcs commandées par le général turc Osman Pacha le 28 novembre 1877.

Beaucoup d'exemples d'héroïsme individuel et collectif, démontré par nos soldats sur les fronts de lutte de Bulgarie, signifient leur importante contribution à l'obtention de la victoire.

Document d'une réelle valeur informative sur les principales opérations militaires de l'année 1877, le Journal constitue une source de base en l'investigation des multiples aspects érigés par la campagne de l'armée roumaine pour la conquête de l'indépendance du pays.

MONEDE ROMANE ȘI BIZANTINE DIN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

de **CARMEN MARIA PETOLESCU**

Cabinetul Numismatic al Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România posedă o colecție importantă de monede inedite, pe care socotim util a o pune la îndemîna cercetătorilor prin publicarea lor sistematică, cu datele necesare, cît și cu unele observații sumare ce se impun chiar de la o cercetare preliminară.

Primul lot cuprinde monede de aur preluate de la Banca Națională a Republicii Socialiste România, cele mai multe cu loc de descoperire necunoscut. Numerele de pe planșe corespund cu numerotarea din text a monedelor.

Numerele de inventar ce însoțesc monedele sînt provizorii și ele se referă la registrul de creștere a colecțiilor Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România.

A. MONEDE ROMANE

1. CAESAR

Av. C CAESAR COS TER. Capul Pietății cu trăsăturile lui Caesar vîrstnic.

Rv. A HIRTIVS PR. Toiag de augur, vas de sacrificii și secure. aureus, →, 8 g, diam = 21,5 mm, inv. 22630. Sydenham, nr. 1018 ; Cohen², nr. 3 ; Grueber, nr. 4052. Emis la Roma în 46 î.e.n.

2. TRAIAN

Av. IMP CAES NER TRAIAN OPTIM AVG GERM DAC. Bustul său laureat, drapat și cuirasat spre dr.

Rv. PARTHICO PM TR P COS VI PP SPQR. Bustul Soarelui cu părul căzînd în bucle lungi pe gît. Radiat, drapat spre dr. : aureus, ↓, 7,15 g, diam = 20 mm, inv. nr. 22631. RIC, nr. 329 ; Bernhart, p. 283—284. Emis la Roma în 116.

3. *GORDIAN al III-lea*

Av. IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG. Bustul său laureat, drapat spre dr.

Rv. VICTORIA AVG. Victorie în picioare spre st., ținând în dr. cunună, în st. ramură de palm.

aureus, ♂, 5 g, diam = 20 mm, inv. nr. 22699. Descoperită în 1964 la Șopotul Nou, jud. Timiș. Cohen², nr. 356; RIC, nr. 11. Emis la Roma între 238—239.

4. *VALENTINIAN*

Av. DN VALENTINI/ANVS PF AVG. Bustul său diademat (cu perle), drapat spre st., ține mappa și sceptru scurt.

Rv. SALVS/REIP. Împăratul în picioare, din față, ține în dr. labarum, în st. Victorie; cu piciorul dr. lovește un captiv înge-nunchiat spre st. În câmpul dr. două stele. În exergă SMTEs. solidus, ↓, 4,50 g, diam = 21,5 mm, inv. nr. 22704. Cohen², nr. 32; RIC, nr. 3 (a). Emis la Thessalonice între 25 februarie 364 — 24 august 367.

5. *VALENS*

Av. DN VALENS/PF AVG. Bustul său drapat, diademat (cu rozete) spre dr.

Rv. VICTOR/IA AVGG. Doi împărați, din față, stînd pe tron, susțin un glob; în spate, o Victorie înaripată; între ei o ramură de palm. În exergă TROBS.

solidus, ↓, 4,35 g, diam = 21 mm, inv. nr. 22702. RIC, nr. 17 (e). Emis la Treveri între 24 august 367 — 17 noiembrie 375.

6. *VALENS*

Av. DN VALENS/PF AVG. Bustul său diademat, drapat și cuirasat spre dr. Diademă cu rozete.

Rv. VICTORIA AVGVSTORVM. Victorie șezînd pe o cuirasă, spre dr., scrie pe un scut așezat pe o coloană VOT/V/MVL/X.

În câmp O/B. În exergă COM̄M și o stea cu 6 raze.

solidus, ♂, 4,50 g, diam = 21 mm, nr. inv. 22667. RIC, nr. 26 (b). Emis între 24 august 367 — 17 noiembrie 375 la Constantinopol. Monedă găurită.

7. *GRAȚIAN*

Av. DN GRATIANVS PF AVG. Bustul său drapat, cuirasat, diademat (cu rozete) spre dr.

Rv. VICTOR/IA AVGG. Doi împărați, din față, stînd pe tron, susțin un glob; în spate o Victorie înaripată, între ei o ramură de palm. În exergă TROB.

1

2

3

4

5

6

Fig. 1 — Monedă (av. și rev.) de la Caesar.
 Fig. 2 — Monedă (av. și rv.) de la Traian.
 Fig. 3 — Monedă (av. și rv.) de la Gordian al III-lea.
 Fig. 4 — Monedă (av. și rv.) de la Valentinian.
 Fig. 5 — Monedă (av. și rv.) de la Valens.
 Fig. 6 — Monedă (av. și rv.) de la Valens.

7

8

9

10

11

12

Fig. 7 — Monedă (av. și rv.) de la Grațian.
 Fig. 8 — Monedă (av. și rv.) de la Grațian.
 Fig. 9 — Monedă (av. și rv.) de la Honorius.
 Fig. 10 — Monedă (av. și rv.) de la Constantin al III-lea.
 Fig. 11 — Monedă (av. și rv.) de la Iohanes.
 Fig. 12. — Monedă (av. și rv.) de la Severus al III-lea.

13

14

15

16

17

18

Fig. 13 — Monedă (av. și rv.) de la Arcadius.

Fig. 14 — Monedă (av. și rv.) de la Theodosius al II-lea.

Fig. 15. — Monedă (av. și rv.) de la Zeno.

Fig. 16 — Monedă (av. și rv.) de la Zeno.

Fig. 17 — Monedă (av. și rv.) de la Anastasius.

Fig. 18 — Monedă (av. și rv.) de la Justin al II-lea.

19

20

21

22

23

- Fig. 19 — Monedă (av. și rv.) de la Tiberius al II-lea.
 Fig. 20 — Monedă (av. și rv.) de la Mauriciu Tiberiu.
 Fig. 21 — Monedă (av. și rv.) de la Roman și Cristofor.
 Fig. 22 — Monedă (av. și rv.) de la Constantin VII și Roman II.
 Fig. 23 — Monedă (av. și rv.) de la Constantin VII și Roman II.

solidus, ↑, 4,33 g, diam = 21 mm, inv. nr. 22667. RIC, nr. 17 (g). Emis la Treveri între 24 august 367 — 17 noiembrie 375. Monedă găurită.

8. GRATIAN

Av. DN GRATIA/NVS PF AVG. Bustul său drapat, cuirasat și diademat (cu rozete) spre dr.

Rv. CONCOR/DIA AVGGG. Constantinopol, șezind pe tron ornamentat cu capete de lei, ține în st. glob, în dr. sceptru, pune piciorul pe o proră de corabie. În exergă CONOB.

solidus, ↑, 4,45 g, diam = 22 mm, inv. nr. 22703. Cohen², nr. 5; RIC, nr. 44 (a). Emis la Constantinopol între 9 august 378 — 25 august 383.

B. IMPERIUL ROMAN DE APUS

9. HONORIUS

Av. DN HONORI/VS PF AVG. Bustul său, drapat, cuirasat, diademat (cu perle) spre dr.

Rv. VICTORIA AVGVSTORVM. Victorie șezind pe o cuirasă și un geniu nud, înaripat, punind împreună pe un cippus un scut cu inscripția VOT/XX/MVLT/XXX. În câmp R/V. În exergă COMOB.

semissis, ↑, 2,10 g, diam = 16 mm, inv. nr. 22661. Cohen², nr. 53; Bernhart, p. 364. Emis la Ravenna.

10. CONSTANTIN al III-lea

Av. DN CONSTAN/TINVS PF AVG. Bustul său drapat, cuirasat și diademat (cu perle) spre dr.

Rv. VICTORI/A AAVGGG. Împăratul în picioare spre dr. ține în st. Victorie pe glob, în dr. stindard, zdrobește cu piciorul st. un captiv. În exergă TROBS.

solidus, ↺, 4,45 g, diam = 21,5 mm, inv. nr. 22632. Cohen², nr. 5; Bernhart, p. 364. Emis la Augusta Treverorum.

11. IOHANES

Av. DN IOHAN/ES PF AVG. Bustul său drapat, cuirasat, diademat (cu perle) spre dr.

Rv. VICTORI/A AVGGG. Împăratul în picioare, privind spre dr., ține în dr. stindard, în st. Victorie pe glob; cu piciorul st. zdrobește un captiv. În câmp R/V. În exergă COMOB.

solidus, ↓, 4,40 g, diam = 21 mm, nr. inv. 22633. Cohen², nr. 4; Bernhart, p. 365. Emis la Ravenna.

12. *SEVERUS al III-lea*

Av. DN LIBIVS SEVE/RVS PF AVG. Bustul său drapat, cuirasat, diademat spre dr.

Rv. VICTORI/A AVGGG. Împăratul din față punind piciorul dr. pe capul unui șarpe cu figură umană și ținând o cruce și o Victorie pe glob. În câmp literele R/M. În exergă COMOB.

solidus, ↓, 4,30 g, diam = 21,5 mm, inv. nr. 22682. Găsit la munca câmpului în 1966 în localitatea Sîntandrei, jud. Bihor. Cohen², nr. 8; Bernhart, nr. 18. Emis la Roma între 465—466. Moneda tăiată pe margini.

C. IMPERIUL ROMAN DE RASARIT

13. *ARCADIUS*

Av. DN ARCADI/VS PF AVG. Bustul său drapat, cuirasat, diademat (cu rozete) spre dr.

Rv. CONCORDI/A AVGGGG E. Constantinopol cu coif privind spre dr., așezat pe un tron ornamentat cu capete de lei, ține în dr. sceptrul. În st. glob și pune piciorul dr. pe prora unei corăbii. În exergă CONOB.

solidus, ↓, 4,40 g, diam = 20,5 mm, inv. nr. 22650. Descoperit la Miroslăvești, jud. Iași, în anul 1965, la prașila unei grădini. Ratto, nr. 1; Sabatier, nr. 15.

14. *THEODOSIUS al II-lea*

Av. DN THEODOSI/VS PF AVG. Bustul său în costum militar, din față, cu cască, ținând lancea pe umărul dr.; în st., scut cu reprezentarea unui călăreț doborând un dușman.

Rv. [I] MP XXXXII COS/XVII PP. Constantinopol pe tron, ține în dr. glob cruciger, în st. sceptru, pune piciorul pe o prora de corabie; jos, în dr., un scut oval. În câmpul st., o stea cu opt raze. În exergă COMOB.

solidus, ↓, 4,45 g, diam = 19,5 mm, inv. nr. 22686. Găsit în 1966 la munca câmpului în localitatea Iernut, jud. Mureș. Ratto, nr. 154. Emis în Italia, probabil la Ravenna.

15. *ZENO*

Av. DN EIIIO/PERP AVG. Bustul său drapat, cuirasat, diademat spre dr.

Rv. VICTORIA AVGVSTORVM. Victorie, din față, ținând o cunună și glob cruciger. În câmpul dr. o stea. În exergă CONOB. tremisiss, ↓, 1,45 g, diam = 14 mm, inv. nr. 22661. Ratto, nr. 293. pl. VIII.

16. ZENO

Av. DN ZENO/PERP AVG. Bustul său în costum militar, din față, cu cască, ținând lancea pe umărul dr., iar pe umărul st. un scut cu reprezentarea unui călăreț doborând un dușman.

Rv. VICTORI/A AVGGG . Victorie în picioare spre st. ținând o cruce lungă. În cîmpul dr., o stea cu 8 raze. În exergă CONOB. solidus, ↓, 4,45 g. diam = 20 mm, inv. nr. 22634. Ratto, nr. 288. Monedă rară.

D. IMPERIUL BIZANTIN

17. ANASTASIUS

Av. DN ANASTA/SIVS PP AVG. Bustul său în costum militar, cu cască; ține lancea pe umărul dr., în stînga ține un scut cu reprezentarea unui călăreț doborând un dușman.

Rv. VICTORI/A AVGGG . Victorie în picioare spre st., ține o cruce dublă. În cîmpul dr. o stea cu 8 raze. În exergă CONOB. solidus, , 4,40 g, diam = 20 mm, inv. nr. 22629. DO, nr. 3 (a). Emis la Constantinopol între 491—498.

18. JUSTIN al II-lea

Av. DN IVSTI/NVS PP AVI. Bustul său din față în costum militar, cu cască, ținând în dr. o Victorie pe glob, în st. scut cu reprezentarea unui călăreț doborând un dușman.

Rv. VICTORI/A AVGGGS. Constantinopol, cu cască, stînd pe tron, ține în dr. lance, în st. glob cruciger. În exergă CONOB. solidus, ↓, 4,45 g, diam = 20,5 mm, inv. nr. 22660. Wroth, nr. 8; DO, nr. 4 (e).

19. TIBERIUS al II-lea

Av. TIB CONS/TANT PP AVI. Bustul său, din față, în costum militar, cu cască, ține în dr. globul cruciger.

Rv. VICTORI/A AVGG Cruce cu brațele terminate în T, deasupra a patru trepte. În exergă CONOB. solidus, ↓, 4,30 g, diam = 21 mm, inv. nr. 22660. DO, nr. 4 (c). Emis între 579—582 la Constantinopol.

20. MAURICIU TIBERIU

Av. DN MAVRC/TIB PP AV. Bustul său, din față, ține în dr. globul cruciger. În cîmpul st. o stea.

Rv. VICTORI/ A AVGGB. Victorie în picioare ține în dr. cruce cu brațul superior terminat în , în st. glob cruciger. În cîmpul dr. o stea. În exergă CONOB.
solidus, ↓, 4,92 g, diam = 22 mm, inv. 22667. Monedă găurită. DO, nr. 5 b I, emis la Constantinopol între 583—601.

21. ROMAN ȘI CRISTOFOR

Av. ROMAN'ET XPISTO'AVCGB'. Busturile alăturate ale celor doi împărți, purtînd coroană cu cruce și ținînd împreună o cruce dublă.

Rv. +IHS.....REX REGNANTIYM. Isus Christos, din față, șezînd pe tron cu spătar, ridicînd mina dreaptă și ținînd în st. o carte.
solidus, ↓, 4,30 g, diam = 20 mm, inv. nr. 22627. Descoperit în punctul „Cetate“ din com. Rasova, jud. Constanța, în 1968. Wroth, nr. 35, pl. LIII/1. Emis la Constantinopol între 921—927 ?

22. CONSTANTIN VII ȘI ROMAN II

Av. CONCTANTIN CEROMAH'.....AVCGB'R'. Busturile împăraților alăturate purtînd coroană cu cruce și ținînd împreună o cruce dublă.

Rv. IHS.....REX REGNANTIYM. Bustul lui Iisus Christos nîmbat, cu cruce, din față, ținînd mina dr. ridicată, iar în st. o carte.
solidus, ↓, 4,35 g, diam = 18,5 mm, inv. 22660. Monedă cu marginile pilit. Morrisson, II, nr. 15.

23. CONSTANTIN VII ȘI ROMAN II

Av. ca mai sus, dar fără semn de abreviere după R.

Rv. ca mai sus.

solidus, ↓, 4,40 g, diam = 20 mm, inv. nr. 22618. Morrisson, II, nr. 15.

Cîteva dintre monedele prezentate vor face obiectul unor scurte observații.

Remarcăm în primul rînd solidus-ul de la Arcadius (nr. 13). Emisiunile avînd legenda cu CONCORDIA AVGGGG (quattuor Augustorum)¹ indică asocierea la domnie a patru împărați: Grațian, Valentinian al II-lea, Theodosius I și Arcadius. Această perioadă nu depășește anul 383,

¹ Ratto, nr. 1; cf. O. Iliescu, *Solidus emis de Theodosius I găsit în nordul Dobrogei*, în „Pontica“, 5, 1972, p. 526—527.

dată la care Arcadius avea 6 ani, iar portretul său pe monede apare de copil. Toate piesele acestei scurte perioade cu AVGGGG sînt extrem de rare în raport cu cele care indică prin legendă trei împărați.

Prezența unei atari piese, de la Arcadius, în Moldova, la Mîroslăvești, jud. Iași, este surprinzătoare, ținînd seama mai ales de raritatea însăși a tipului monetar.

O altă piesă interesantă este moneda bătută de Theodosius al II-lea cu legenda : IMP XXXXII COS/XVII PP, în exergă COMOB. Apariția ei pe monedele lui Theodosius al II-lea poate fi legată de un eveniment de o mare rezonanță în viața imperiului — atacurile hunilor². Moneda respectivă putea fi emisă între anii 439—444, perioadă în care se înscrie cel de-al XVII-lea consulat al împăratului Theodosius al II-lea³.

După J. Tolstoi, datarea care se impune este între 443—444⁴.

Atribuirea etnică a monedei găsite la Iernut, chiar dacă ea provine dintr-un loc unde continuitatea populației autohtone este dovedită și după anul 271 e.n.⁵, este dificilă. Ea a putut aparține stăpînitorilor huni, dar nu este exclus să poată fi atribuită și supușilor acestora, populației agricole sedentare, care nu era de origine hună și care nu prezenta nici o însemnătate politică, ci numai una economică. „De reținut că invazia hunilor a fost distrugătoare numai în prima fază ; o dată consolidată, dominația lor a devenit nu numai suportabilă, dar și o garanție pentru locuitorii căzuți sub stăpînirea acestui popor de călăreți. În Dacia intracarpatică nu s-au descoperit nici urme de așezări hunice și nici măcar morminte izolate. În schimb s-au găsit urmele unor sate aparținînd autohtonilor, ca cele de la Bratei în apropiere de Mediaș“⁶.

De asemenea, nu este exclusă posibilitatea ca monedele să fi pătruns după prăbușirea dominației hunice, atunci cînd au putut fi reluate legăturile mai strînse cu lumea romană.

Desigur, acestea rămîn simple ipoteze atîta timp cît nu se cunosc condițiile de descoperire a monedei respective.

² A. Blanchet, *Les monnaies de la guerre de Théodose II contre Attila, en 442* (extrait de la „Revue Historique du Sud-Est Européen“, nr. 4—6, 1924), București, 1924, p. 6.

³ Attilio Degrassi, *I Fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 90 : Theodosius II a deținut consulatul al XVII-lea între anii 439—443 ; în 444 a fost consul pentru a XVIII-a oară.

⁴ Comte Jean Tolstoi, *Monnaies Byzantines*, Petersburg, 1912, p. 68—69. nr. 24.

⁵ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 116—117.

⁶ *Fontes historiae Daco-Romanae*, București, 1970, p. VIII ; N. Bănescu, *Bizanțul și romanitatea de la Dunărea de jos*, București, 1938, p. 17 ; Ligia Bârză, *Cunoașterea perioadei hunice la Dunărea de jos*, în „Analele Universității București“, seria Științe sociale, Istorie, X, 20, 1961, p. 13 și urm.

**MONNAIES ROMAINES ET BYZANTINES DE LA COLLECTION
DU MUSÉE D'HISTOIRE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE**

— Résumé —

L'auteur présente 23 monnaies d'or, conservées au Cabinet Numismatique du Musée d'Histoire de la République Socialiste de Roumanie.

Pour la plupart, le lieu de découverte reste inconnu, à l'exception des suivantes :

— *solidus* de l'empereur Arcadius (nr. 13) découvert à Miroslăvești (départ. Iași).

— *solidus* de l'empereur Théodose II (nr. 14), découvert dans l'établissement romain d'Iernut (départ. Mureș).

C R O N I C A

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE EFECTUATE DE MUZEUL DE ISTORIE AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

I. NEOLITIC

¹ *Simnic*, jud. Olt — săpăturile efectuate în 1972 au fost o continuare a aceloră executate anterior de către Muzeul Olteniei. Locul se află pe terenul Stațiunii Experimentale Agricole și anume în preajma grajdurilor și silozurilor, a căror construcție a distrus în bună parte așezarea. Săpătura a dezvelit o suprafață de 10×6 m pînă la o adîncime de 0,60 m.

Sub un strat de arătură cu urme materiale aparținînd culturilor Verbicioara, Coțofeni, Cernavodă III — Dobrotești s-a dat de o locuință de suprafață aparținînd culturii Sălcuța, care însă nu a fost desfăcută. În partea de sud a suprafeței amintite a apărut o groapă de bordei Coțofeni, cu un bogat material ceramic, bordei ce suprapune o locuință de suprafață Vinča A tîrzie. Materialele Starcevo-Criș nu au apărut (Doina Galbenu — Muzeul de Istorie al R. S. România).

² *Hotărani*, com. Fărcașele, jud. Olt — în anul 1970 a fost cercetată o parte din așezarea Vădastra II.

S-a descoperit și o locuință din sec. X—XI, bogată în material ceramic (M. Nica — Centrul de Științe Sociale de la Craiova, Muzeul din Caracal, Muzeul din Slatina).

³ *Dodești*, com. Vișoara, jud. Vaslui — în anul 1969 s-au efectuat săpături arheologice într-o așezare Protocucuteni; iar în anii 1969—1970 în așezările feudale din sec. IV—V și VIII—IX (Dan Gh. Teodor, A. Nițu, Ghenuță Coman, C. Bloșiu, — Institutul de Arheologie, Iași).

⁴ *Vinători*, jud. Ilfov — efectuîndu-se o periegheză în zona satelor Vinători și Izvoare, în anul 1972, s-au descoperit două telluri Gumelnița și o așezare Tei V. Săpături cu caracter de sondaj s-au efectuat doar în tellul situat la sud-vest de Vinători, pe malul drept al Neajlovului. Au fost descoperite mai multe fragmente ceramice și vase mici specifice culturii Gumelnița (Vlad Protopopescu, G. Trohani, Al. Oancea — Muzeul de Istorie al R. S. România — cu ajutorul elevilor de la școlile din Zădăriciu și Vinători, conduși de prof. N. Dumitrescu și Ion Căruntu).

⁵ *Glina*, București — în anii 1969 și 1970 în nivelurile Boian, Gumelnița și Glina s-au efectuat săpături arheologice (Mircea Petrescu-Dîmbovița, — Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” — Iași și Eugen Comșa — Institutul de Arheologie, București).

II. EPOCA BRONZULUI

⁶ *Branet*, jud. Olt — în urma unei periegheze efectuate în anul 1971, în vara anului 1972 s-au efectuat săpături arheologice în punctul numit Piscul Rusului, situat la 600 m nord de comună. În urma săpăturilor au rezultat două locuințe Coțofeni și patru locuințe Glina în care au apărut unelte agricole din coarne de animal, unelte de os, piatră și aramă, un idol antropomorf, o rîșniță de piatră și

numeroase vase întregi și întregibile, printre care și un askos decorat cu benzi incizate (periegheza a fost efectuată de Augustin Ulanici, Vlad Protopopescu și Al. Oancea, iar săpăturile au fost conduse de Aug. Ulanici — Muzeul de Istorie al R. S. România).

⁷ *Cornești*, com. Adămuș, jud. Mureș — în urma efectuării în anul 1971 a unei periegheze, în 1972 s-au efectuat săpături arheologice într-o așezare Wietenberg situată la locul numit Podeul Mic. În cele două secțiuni trasate s-au descoperit un bordei și două gropi ce conțineau mult material ceramic, în parte reîntregibil (periegheza a fost făcută de către Vlad Protopopescu și Al. Oancea, iar săpătura de către Vlad Protopopescu — Muzeul de Istorie al R. S. România).

⁸ *Greci*, com. Grădiștea, jud. Ilfov — în urma efectuării unei periegheze pe malurile lacului Căldărușani, la nord de satul Greci-Măxineni, în punctul Tatomir, pe un bot de deal, s-a efectuat în toamna anului 1971 un sondaj de informare într-o așezare din epoca bronzului. În urma dezvelirii unei suprafețe de circa 62 m.p. s-au descoperit 12 complexe: 3 gropi Glina, 6 gropi Tei I și 3 complexe geto-dace (o locuință și două gropi, una din ele conținând o vatră) din sec. II-I î.e.n. (periegheza a fost făcută de G. Trohani și Al. Oancea, iar săpăturile de G. Trohani și Aug. Ulanici — Muzeul de Istorie al R. S. România).

⁹ *Lilieci*, com. Sinești, jud. Ilfov — chiar în marginea de est a satului, pe malul drept al Moșistei, în urma efectuării unei periegheze în anul 1969, în toamna lui 1972 s-a efectuat un mic sondaj. S-au săpat două secțiuni de pe urma cărora au rezultat trei complexe Dridu și opt complexe Tei IV-V.

Printre piesele mai importante se află un fragment de vas cenușiu cu buza răsfrită în afară, iar corpul decorat cu caneluri, o dală de piatră și o lamă de silex (toate specifice culturii Tei IV-V (George Trohani — Muzeul de Istorie al R. S. România și Muzeul de arheologie Oltenița).

III. CULTURA GETO-DACICĂ

¹⁰ *Canlia*, com. Lipnița, jud. Constanța — în toamna lui 1972 s-au efectuat săpături arheologice în necropola traco-getică din sec. IV-III î.e.n. (Emil Moscalu, — Institutul de arheologie București, și Al. Oancea — Muzeul de Istorie al R. S. România).

¹¹ *Peretu*, jud. Teleorman — în 1971 s-a terminat cercetarea tumulus-ului în care s-a descoperit anterior tezaurul de tip Agighiol. Astfel tezaurul de la Peretu devine una din rarele descoperiri de acest fel care conține date științifice despre ritul și ritualul înmormântării șefilor militari traco-geți (Emil Moscalu, — Institutul de arheologie București, și G. Trohani — Muzeul de Istorie al R. S. România).

¹² *Zimnicea*, jud. Teleorman — în anul 1970 s-au continuat săpăturile arheologice din necropola geto-dacă. De asemenea s-au săpat șase bordeie semiîngropate datate în sec. al XIV-lea (A. D. Alexandrescu, S. Dumitriu, M. Chițescu — Institutul de arheologie București, C. Beda — Muzeul Alexandria, M. Ionescu, C. Isăcescu — Muzeul Giurgiu).

¹³ *Chirnogi*, jud. Ilfov — în marginea de vest a comunei, pe malul fostului lac, în anii 1971 și 1972, s-au efectuat săpături arheologice într-o stațiune geto-dacă de la sfârșitul sec. III — sec. I î.e.n. Este vorba de o așezare rustică ce se întindea pe o suprafață de circa 200 m lungime și 30—40 m lățime.

Au fost descoperite 27 complexe (15 locuințe și 12 gropi) aflate în două niveluri de locuire. Printre descoperirile mai interesante putem menționa un mormint de copil înhumat, o locuință cu două cuptoare, mai multe vetre, iar dintre piese: o plăcă de centură din bronz și fier, o cataramă de argint, două amfore, fructiere, câni, vase, urne etc.

Deasupra locuirii geto-dace se află un nivel subțire din sec. VII-VIII e.n. și locuințe de tip Dridu. Din inventarul nivelului de sec. VII-VIII e.n. se remarcă în special frecvența mare a greutateților de năvod. Ceramica este în majoritate fragmentară (George Trohani — Muzeul de Istorie al R. S. România).

¹⁴ *Ardeu* (comuna Balșa, jud. Hunedoara). În anul 1973 un sondaj pe dealul Cetățea al cărui scop era delimitarea în teren a unei așezări dacice semnalată în punctul respectiv prin descoperiri întâmplătoare. S-au descoperit fragmente ceramice databile în cursul sec. II-I î.e.n., obiecte de fier, zgură etc. (Larisa Nemoianu — Muzeul de Istorie al R. S. România).

¹⁵ *Cozia-Deva*, jud. Hunedoara. În luna noiembrie 1972 s-au reluat săpăturile pe înălțimea Cozia. Au fost scoase la iveală materiale ceramice de factură dacică din sec. I î.e.n., fragmente de obiecte din fier, zgură (Larisa Nemoianu — Muzeul de Istorie al R. S. România).

IV. EPOCA ROMANĂ

¹⁶ *Romula* (satul Reșca, com. Dobrosloveni, jud. Olt). În cadrul șantierului arheologic condus de prof. dr. doc. Dumitru Tudor a fost deschis în 1969 sectorul *Necropolei tumulare*, marcând astfel primele cercetări riguroase științifice practicate în movilele funerare romane de la Romula.

Au fost explorați trei tumuli, parțial distruși de lucrări agricole.

În tumulul I, a fost constatat un mormint de inhumație în sarcofag de piatră, întreg complexul funerar datându-se pe baza unui denar de argint, emisiune din 197 e.n.

Tumulul II conținea un cenotaf amenajat în cavou de cărămizi. În tumulul III, datat în a doua jumătate a sec. al II-lea e.n. pe baza descoperirilor monetare, a fost descoperit un mormint central, de incinerare pe loc (rug) și un mormint secundar, înhumat în cavou de cărămizi.

Deși toți trei tumulii au fost jefuiți în antichitate s-a putut recolta un inventar funerar relativ bogat, constituit din vase ceramice, recipiente de sticlă, obiecte de podoaabă și monede.

În 1972 s-au reluat cercetările din necropola tumulară.

S-a explorat parțial o movilă formată din unirea mantalelor a doi tumuli, distruși parțial de lucrările agricole.

În tumulul I, 1972, s-a descoperit mormintul central, care era un cenotaf, amenajat în cavou de cărămizi zidite cu mortar, datat printr-o monedă de la Traian. S-au mai descoperit un mormint secundar jefuit, constând dintr-un sarcofag de cărămizi zidite cu mortar, un rug pentru ofrande construit din cărămizi și numeroase gropi arse ritual, unele conținând monede, care se eşalonează din sec. I e.n. până în sec. III e.n.

Ca inventar s-au descoperit vase de ceramică, un lacrimariu de sticlă, fragmente dintr-o casetă cu garnituri de bronz și numeroase monede.

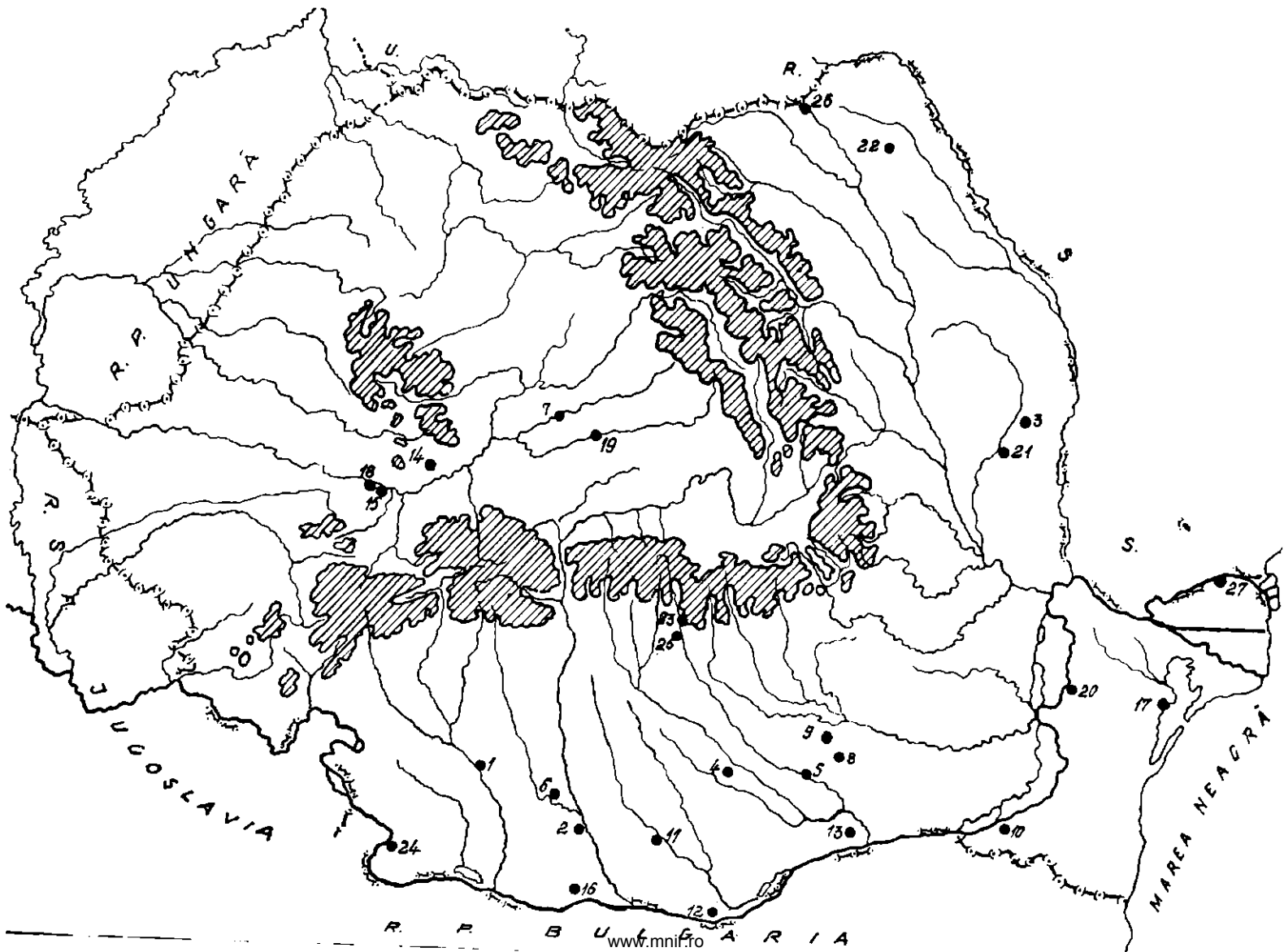
La tumulul II, 1972, care a fost atins numai de un șanț de sondaj, s-a descoperit un mormint secundar de inhumație, amenajat într-un cavou de cărămizi, care era complet jefuit și distrus în cea mai mare parte de lucrările agricole (Muzeul de Istorie al R. S. România).

În campania din 1973, s-a continuat dezvelirea tumulului I, 1972.

S-au descoperit două morminte secundare de inhumație amenajate în cavouri de cărămizi zidite fără mortar, dintre care unul jefuit, 3 morminte de inhumație fără sarcofag și un mormint de inhumație cu țigle, deranjat.

Inventarul funerar constă din vase ceramice, opaițe, un lacrimariu de sticlă și monede (Valeriu Leahu și Liviu Petculescu — Muzeul de Istorie al R. S. România).

¹⁷ *Jurilovca*, jud. Tulcea. În anul 1973 s-a efectuat un sondaj pe șantierul arheologic Jurilovca în punctul „Capul Doloșman“.

Sondajul a fost executat în teritoriul aşezării romane situată pe platoul de la vest de cetatea târzie.

S-au descoperit două niveluri de locuire, unul aparţinând sec. IV e.n. şi cel de-al doilea aparţinând sec. II-III e.n., niveluri perforate de trei morminte de înmormântare aparţinând unui cimitir târziu — unul, orientat N—S, fiind sarmatic (M. Coja — Institutul de arheologie Bucureşti, Marieta Gheorghită, Liviu Petculescu — Muzeul de Istorie al R. S. România).

¹⁸ *Veşel* (jud. Hunedoara). Iniţiate în anul 1966, săpăturile arheologice efectuate în partea de est şi nord a hotarului comunei Veşel, teren pe care e amplasată aşezarea antică şi castrul MICIA, s-au concretizat prin descoperiri ce au pus într-o nouă lumină vechile date şi cunoştinţe la acest centru de epocă romană de pe cursul mijlociu al Mureşului.

Campaniile din anii 1970—1973 s-au axat pe dezvelirea integrală a aripii vestice ale clădirii termelor, ca de altfel în toate săpăturile anterioare la respectivul obiectiv, şi aceste cercetări au dus la surprinderea substructurilor edificiului, fiind în acelaşi timp identificate o serie de detalii ca bazinele semicirculare şi rectangulare, reţeaua de canale de evacuare a apei utilizate, încăperi şi bazine prevăzute cu *hypocaustum*, praguri ale intrărilor, conducte de aducţiune a aerului cald etc. Au fost depistate în câteva puncte suprapuneri de ziduri survenite ca urmare a refacerii băilor. De pe întreaga suprafaţă cercetată au ieşit la iveală cărămizi ce poartă ştampila Legiunii a XIII-a Gemina, cu numele a mai multor meşteri cărămidari, o gamă extrem de diversificată cu materiale ceramice, piese numismatice de argint şi bronz, capitele şi fragmente de coloane, părţi din monumentele sculpturale de marmură, cuie, piroane şi scoabe de fier. În cadrul ceramicii, împreună cu vasele specifice perioadei stăpînirii romane în Dacia, s-au găsit şi recipiente de factură dacică, dintre care menţionăm ceştile de formă tronconică lucrate fără roata olarului (Lucia Marinescu, Liviu Mărghiian, Constantin Petolescu — Muzeul de Istorie al R. S. România).

V. EPOCA PREFEUDALĂ ŞI FEUDALĂ

¹⁹ *Bratei* (jud. Sibiu). În anul 1969 s-au efectuat săpături în cimitirul nr. 1 şi nr. 3 în punctul „la Rogoaze”. Cimitirul nr. 1 aparţine populaţiei daco-romane din sec. IV-V. Cimitirul nr. 3 gepidic din sec. VI-VII a fost săpat în întregime. În vara anului 1971 s-au continuat săpăturile în aşezarea nr. 1, unde s-au descoperit 6 bordeie semi-îngropate aparţinând culturii Bratei (sec. V-VI), cît şi o altă locuinţă aparţinând culturii din sec. VI—VII în Transilvania, care este înrudită cu cea Ipoteşti-Cindeşti. În cimitirul nr. 4, identificat în 1970, s-au descoperit încă 25 de morminte de incinerare ale culturii Bratei (I. Nestor, Eugenia Zaharia, L. Bîrzu — Institutul de Arheologie Bucureşti şi Al. Oancea — Muzeul de Istorie al R. S. România).

²⁰ *Piatra Frecăţei* (comuna Ostrov, jud. Tulcea). Cercetările efectuate în anii 1970—1971 au stabilit existenţa a două nivele din epoca prefeudală, sec. X-XI.

Pentru epoca romano-bizantină a fost degajată o locuinţă din sec. VI, distrusă de incendiu. De asemenea s-au identificat resturile unei cisterne din epoca romană (D. Vilceanu — Institutul de Arheologie Bucureşti, M. Udrescu — Centrul de Antropologie Bucureşti, A. Păunescu — Muzeul de Istorie al R. S. România).

²¹ *Prodana*, oraş Bîrlad, jud. Vaslui. Sondajul efectuat în anul 1970 pe malul riului Bîrlad a scos la iveală urme din epoca prefeudală, sec. al IX-lea şi din perioada feudalismului timpuriu, sec. XII-XIV (V. Spinei — Institutul de Arheologie Iaşi şi Muzeul de Istorie al R. S. România).

²² *Hudum* (com. M. Eminescu, jud. Botoşani). În vara anului 1972 s-au săpat 42 de morminte aparţinând unei necropole din sec. XIII-XIV.

În aşezarea corespunzătoare necropolei, s-au descoperit două bordeie semiîngropate, în mare parte distruse de lucrările agricole (V. Spinei, R. Baltă — Institutul de Istorie Iaşi şi Muzeul de Istorie al R. S. România).

²³ *Cetăţeni* (jud. Argeş). Pe platoul „Poiana Tîrgului”, din anii 1969, 1971—1973 a fost săpat un cimitir feudal cu morminte răvăşite, care în majoritate erau jefuite

de inventar. Printre acestea s-a descoperit un mormint cu dale de piatră, datat după o monedă tăiată, în sec. al XIII-lea.

La circa 400 m est de cimitir a fost identificată și cercetată așezarea medie-vală din sec. XII—XIV, care suprapune nivelul de locuire dacică din sec. II-I î.e.n.

Cercetările au mai identificat pe înălțimea „Cetățuia” sub amplasarea actualului schit un turn dacic datat pe baza materialului ceramic și a monedelor, în sec. al II-lea î.e.n. și începutul secolului următor (L. Chițescu, V. Leahu, Al. Nemoianu, A. Păunescu — Muzeul de Istorie al R. S. România și D. V. Rosetti).

²⁴ *Basarabi-Calafat* (jud. Dolj). Săpăturile efectuate în anul 1969 în zona așezării fortificate și în afara ei au descoperit o serie de locuințe cu material din sec. XIV. S-au făcut precizări de ordin stratigrafic între nivelurile de locuire din așezare și sistemul de fortificație compus dintr-o palisadă, un val și două șanțuri (D. Vilceanu, P. Roman — Institutul de Arheologie București și L. Chițescu — Muzeul de Istorie al R. S. România).

²⁵ *Podul Dimboviței* (jud. Argeș). În vara anului 1969 s-au terminat cercetările în interiorul cetății. Din secțiunile trasate pe platoul din fața cetății s-a recoltat și material ceramic din sec. III î.e.n. (A. D. Alexandrescu — Institutul de Arheologie București, Gh. Cantacuzino — Direcția Monumentelor Istorice și de Artă, A. Păunescu — Muzeul Pitești, L. Chițescu — Muzeul de Istorie al R. S. România).

²⁶ *Siret* (jud. Suceava). Săpăturile din anii 1969 și 1972 în cadrul așezării medievale urbane au identificat urme de locuire din sec. al XIV-lea.

Nu departe de acestea au apărut parțial și fortificații datînd de la începutul sec. al XV-lea.

Sondajele făcute pe colina „Sasca”, la periferia orașului, au desmîntit tradiția după care ar exista în acel loc o fortificație medievală (M. Matei, Al. Rădulescu — Institutul de Arheologie București, L. Chițescu, V. Rădulescu — Muzeul de Istorie al R. S. România).

²⁷ *Chilia Veche* (județul Tulcea). Sondajul efectuat în cursul lunii iunie 1973 a urmărit identificarea vestigiilor așezării urbane Chilia menționată în documente din sec. XIII—XIV. Cele două secțiuni executate, în lungime de circa 30 m fiecare, au scos la iveală vestigii ale comunității sătenești din sec. XVI—XVII. Rămîne ca cercetările ulterioare, extinse și în alte puncte de pe raza teritorială a actualei așezări, să elucideze problema localizării în teren a vechiului oraș (Șt. Olteanu, L. Chițescu, A. Păunescu — Muzeul de Istorie al R. S. România).

GEORGE TROHANI,
ANCA PĂUNESCU,
LIVIU PETCULESCU

NOI ACHIZIȚII ALE MUZEULUI DE ISTORIE AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Muzeul de Istorie al R. S. România, instituție științifică și cultural-educativă menită să înfățișeze cele mai reprezentative mărturii ale istoriei patriei noastre, își constituie patrimoniul său muzeistic în mare parte și prin achiziționarea unor valori muzeale de mare însemnătate istorică. Deși acțiunea de achiziție datează de puțină vreme, până în prezent fondul muzeal intrat prin comisia de achiziții reprezintă peste 3% din patrimoniul Muzeului, cu o tendință de creștere sensibilă a ritmului de achiziționare.

Comisia de achiziții, din care fac parte în afara unor specialiști ai muzeului și specialiști din alte instituții, a selectat dintre miile de obiecte prezentate de ofertanți și a propus spre achiziționare un număr important de valori muzeale, multe dintre ele fiind deja introduse în expoziția de bază.

În cele ce urmează dorim să prezentăm și prin aceasta să atragem atenția publicului cititor și vizitator asupra unora dintre obiectele pe care le-am considerat mai semnificative pentru ilustrarea unor evenimente din istoria poporului român.

Unul din exponatele de mare importanță istorică pentru înțelegerea unor probleme de ordin tehnico-artistic și cultural îl constituie „matricea pecetii mari” aparținând cancelariei lui Alexandru cel Bun, domnul Moldovei; exponatul constituie un unicat până în prezent.

Referințe la evul mediu pe teritoriul țărilor române aduc și cele două documente originale din sec. XVII. Este vorba de un act pe pergament datînd din anul 1621, scris cu cerneală neagră și aurie, semnat M.P. — Gabriel Betlen, cu pecetea în căuș de ceară albă; al doilea document este o diplomă de înnobilare acordată de Mihail Apaffi lui Toma Trimbițaș din Beclean și urmașilor săi la data de 1 august 1663, original latin cu sigiliu atîrnat în căuș (capsulă) de lemn sculptat.

Aceste două acte originale pe lîngă valoarea lor muzeistică deosebită prezintă și o importanță documentar-istorică.

Pentru epoca modernă menționăm achiziționarea sigiliului mare al lui Grigore Dimitrie Ghica, domnul Țării Românești, pe care sînt reprezentate medalioanele celor 17 județe din Țara Românească, avînd gravată inscripția: „Io Grigore Dimitrie Ghica, Domn a toată Țara Rumână”, ceea ce-i notifică autenticitatea.

Foarte mare interes prezintă, pentru reliefarea unor aspecte ale vieții social-economice și politice a țărilor române în deceniul al IV-lea al secolului trecut, albumul „Voyage dans la Russie meridionale et la Crimée, par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie en 1837” de A. Raffet, intrat recent în patrimoniul Muzeului prin aceeași modalitate.

Interes deosebit prezintă și diploma de ridicare în rang acordată de Alexandru Ghica la 30.VIII.1839 lui Petrache Poenaru, personalitate marcantă a perioadei de început a culturii noastre moderne, profesor de elenă la Școala Mitropoliei din București (1822), secretar al lui Tudor Vladimirescu etc.

Importante pentru evocarea anului revoluționar 1848 sînt cele două pagini ale lui „Illustrierte Zeitung”, apărut la Viena în 1849, pe prima pagină aflîndu-se portretele membrilor guvernului provizoriu din Țara Românească.

Un caz cu totul aparte prezintă achiziționarea unui pistol tip Nagand, care, după declarația ofertantului, ar fi aparținut domnitorului Alexandru Ioan Cuza, fiindu-i dăruit de sultanul Abdul Aziz al II-lea. Obiectul, executat de casa de comenzi Perrin din Paris după anul 1850, are țeava suflată cu aur.

Pentru momentul ce l-a constituit războiul pentru obținerea independenței de stat a României au fost reținute de comisie circa 80 de scrisori expediate de medicul militar Gheorghe Constantinescu soției sale, scrisori în care se fac simțite ecourile evenimentelor importante din anii războiului, campaniile militare din sudul Dunării, printre care și asaltul asupra Plevnei.

Deosebit de interesantă este scrisoarea originală a doctorului Eugen Lupu datată la 28.II.1879, document de mare valoare pentru începuturile mișcării socialiste organizate în țara noastră, cu referiri la programul mișcării, la unirea cercurilor socialiste din București și Iași, momente ce constituie verigi importante ale apariției primului partid muncitoresc din România.

Legate tot de pătrunderea ideilor socialismului în țara noastră sînt și alte două achiziții : lucrarea „La propriété, origine et evolution”, thèse comuniste par Paul Lafargue, Paris, Ed. Delegrave, 1895, cu autograful autorului (gînere al lui Karl Marx), unul din fruntașii mișcării socialiste internaționale, dedicată lui G. Diamandy, unul din primii socialiști români, membru marcant al P.S.D.M.R., ceea ce constituie o mărturie a legăturilor socialiștilor români cu mișcarea socialistă internațională.

Cel de-al doilea exponat la care ne referim este bustul lui Karl Marx executat în 1912 de sculptorul Spiridon Georgescu, cel care a realizat și statuia „Leul” din Cotroceni, monument închinat eroilor din unitățile de genști ale armatei.

Dintre numeroasele expozate achiziționate, referitoare la ultimele cinci decenii ale istoriei patriei noastre, ne vom opri la cîteva mai interesante, printre care un proiect manuscris al planului de înțelegere între Partidul Poporului și P.N.Ț., plan conceput de fruntașul Partidului Poporului generalul Al. Averescu, care înserează în 9 puncte bazele înțelegerii menite să constituie o forță politică necesară ponderării dominației liberalilor în viața politică românească.

Remarcăm, de asemenea, scrisoarea adresată de Iuliu Maniu generalului Averescu, prin care-i aduce la cunoștință pactul electoral încheiat la 25.XI.1937 de P.N.Ț. cu G. Brătianu și Corneliu Zelea Codreanu, document ce demască sprijinul pe care principalele partide politice l-au acordat mișcării extremiste din țara noastră.

Inedite și de o deosebită importanță sînt clișeele executate în timpul insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste, eveniment de importanță epocală pentru destinele României. Clișeele reprezintă aspecte ale luptelor crîncene duse de armata română în colaborare cu formațiunile de luptă patriotice împotriva trupelor hitleriste în împrejurimile Capitalei: Șoseaua Nordului, Pădurea Băneasa și zona Otopeni-Băneasa.

Dintre obiectele mai importante achiziționate la Cabinetul Numismatic menționăm 2 medalii dedicate dr. Constantin Istrati, organizatorul pavilionului românesc de la Expoziția Universală deschisă la Paris în 1889. Prima este o lucrare a gravurilor francezi Daniel Depuis și Ondiné, iar cea de a doua o decorație a Academiei de Arte Frumoase din Franța.

Dintre monedele achiziționate, menționăm un lot de 200 bucăți datînd din sec. XII—XIV, format din: dinari ungurești; pfeningi bătuți în monetăriile din Friesach, Salzburg, Wendischgraz, Villach, Aquileea; sterlingi englezești emiși de Richard I, Ioan fără țară și Henric III etc.

GHEORGHE TOMESCU

În ceea ce privește documentarea — biblioteca Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România se află în curs de constituire și are un specific similar celui al muzeului.

Născută o dată cu acesta, fondul pe care îl cuprinde actualmente este compus din lucrări de istorie, de arheologie, de numismatică, artă, social-politice, drept, bibliografii, dicționare și enciclopedii, precum și o serie de documente privind istoria României.

Periodice vechi sau moderne, hărți medievale, atlase mai vechi sau mai noi, precum și cărți vechi rare completează acest fond în curs de constituire. Dintre aceste cărți vechi, câteva se cuvin a fi menționate, pentru orientare :

1. J.Honterus, *Compendium juris civilis*, Brașov, 1544.
2. *Ortelius Redivivus et Continuatus — Oder Ungarischen Kriegs Emporungen*, Frankfurt am Main, 1665.
3. Ciro Spontoni, *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638.
4. *Biblia*, tipărită din limba elinească în limba română din porunca lui Șerban Cantacuzino, București, 1688.
5. Le marquis de Seignelay, *Nouvelle manière de fortifier les places*, Amsterdam, 1689.
6. *Ertz Herzogliche Handgriffe...*, Augsburg, 1689.

7. Kölesseri Samuël, *Auraria Romano-Dacica*, Sibiu, 1717.
8. A. de la Motraye, *Voyage en Europe, en Asie et en Afrique*, Haye, 1727.
9. Andrea Husti, *Jurisprudentia Hungarico Transilvanica in qua Doctrina Stephan Verböczi...*, Sibiu, 1742.
10. Cantemir Dimitrie, *Geschichte des osmanischen Reiches nach seinem Anwachsen und Abnehmen*, Hamburg, 1745.
11. Joane Szegedi, *Tripartitum Juris Hungarici Tyrocinium...*, Tirnavia, 1767.

Toate acestea au fost procurate de la biblioteci vechi, anticariate sau persoane particulare.

În total, pînă la această dată, fondul bibliotecii este constituit din 12 500 volume carte și 450 de titluri periodice. Periodicele se referă la muzeografie, arheologie, numismatică și istorie și reprezintă atît diverse societăți științifice și muzee din țară, cît și altele similare din întreaga lume.

În sala de studiu a bibliotecii muzeului, circa 2 000 volume — periodice, lucrări de referință, enciclopedii, dicționare și colecții de documente — stau la dispoziția cititorilor, sala fiind amenajată tip raft liber, accesibilitatea la ele fiind imediată.

O mențiune deosebită trebuie făcută, de asemenea, pentru lucrările care se referă la restaurarea și conservarea obiectelor muzeale. Numărul acestor lucrări este în continuă creștere, dîndu-se prioritate, în anul 1974, procurării lucrărilor din alte țări.

Lucrările din biblioteca muzeului pot fi consultate de cercetători de specialitate și din afara muzeului.

EMILIA MURETEANU

**VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ
ȘI MANIFESTĂRI
CULTURAL-EDUCATIVE**

VIATA ȘTIINȚIFICĂ ȘI MANIFESTĂRI CULTURAL-EDUCATIVE (8 MAI 1972 — 31 DECEMBRIE 1973)

Sesiunea științifică de comunicări

Rod, în mare parte, al lucrărilor efectuate în cadrul planului de cercetare științifică al Muzeului, în zilele de 17 și 18 decembrie 1973 a avut loc, sub egida Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, prima Sesiune științifică de comunicări a Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România, cu tema: *Probleme actuale ale muzeografiei românești*. La sesiune au participat un număr de peste 300 specialiști din muzeele țării, cercetători din institutele Academiei și din învățământul superior, cadre didactice, specialiști în domeniul restaurării.

Cuvîntul de deschidere al Sesiunii a fost rostit de prof. dr. doc. Mihnea Gheorghiu, Președintele Academiei de Științe Sociale și Politice, care a indicat cele cinci direcții importante ale preocupărilor actuale ale muzeografiei românești: cercetarea științifică, activitatea cultural-educativă, conservarea și restaurarea patrimoniului muzeistic național, modalități noi de realizare a expozițiilor de muzeu și interrelațiile muzeografice actuale. În aceeași ședință plenară au luat cuvîntul: prof. dr. Florian Georgescu, directorul Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România, care a expus comunicarea: „Muzeul și omul societății socialiste”; prof. univ. dr. doc. Constantin C. Giurescu, a vorbit despre „Valori muzeale privind istoria românilor aflate peste hotare”; prof. univ. dr. doc. Dionisie M. Pippidi, din partea Secției de istorie și arheologie a Academiei de Științe Sociale și Politice, a expus comunicarea „Rolul și locul cercetării științifice în creșterea patrimoniului muzeal”; prof. univ. dr. doc. Ion Nestor, a vorbit despre „Date noi privind formarea poporului român și utilizarea lor în muzeele de istorie” și în încheiere prof. Iulian Antonescu, în numele Direcției Așezăminte Culturale din Consiliul Culturii și Educației Socialiste, a vorbit despre: „Probleme actuale ale muzeografiei românești”.

Lucrările Sesiunii științifice de comunicări au continuat în cadrul următoarelor patru secții:

Secția I-a a reunit, sub tematica Forme și metode ale activității cultural-educative de masă în muzee în etapa actuală a făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate, un număr de 20 comunicări din toate categoriile de muzee din țară: republicane, regionale, județene și comunale, apoi: de istorie, etnografie, științele naturii, memoriale, speciale.

Din comunicările prezentate și din discuțiile purtate au fost conturate trei direcții principale de preocupări:

a) Importanța deosebită pe care o au documentele de partid pentru transformarea muzeului în factorul activ, dinamic de educare comunistă a maselor. Esența muncii cultural-educative desfășurată de muzee constînd din contribuția pe care o aduc pe planuri diferite la formarea personalității omului nou, constructor al societății socialiste multilateral dezvoltate.

b) — Sublinierea, din întregul ansamblu, a diferitelor modalități ale muncii cultural educative, a acelor care sînt adecvate noii etape de dezvoltare a țării noastre, devenind eficace prin valențele instructiv-formative și emoțional-educative.

c) — Interpretarea datelor și semnificațiile lor multiple provenite din cercetarea muzeografică educativ-culturală de tip interdisciplinar psiho-socio-pedagogic.

La lucrările secției au participat 45 de specialiști și s-a subliniat spiritul în care trebuie să se militeze pentru ca fiecare muzeograf să fie nu numai un bun specialist în domeniul profilului unității sale, ci mai întâi de toate un bun educator comunist. Cercetarea științifică a relației muzeu-public contribuie la transformarea muzeului epocii noastre într-un factor dinamic de comunicare cu marele public, de răspândire a cunoștințelor științifice.

Secția a II-a s-a preocupat de tema: *Noi proiecte și realizări în domeniul muzeografiei în România* și a reunit un număr de 19 comunicări din partea specialiștilor din 8 mari muzee ale țării cu profil de istorie.

Problema cea mai viu disputată a fost aceea de mare actualitate pentru muzeografia noastră, și anume: „Raportul istorie națională-istorie locală” sau „Despre proporții în organizarea muzeelor de istorie”. S-a susținut că în etapa actuală se poate începe constituirea la muzeele locale a secțiilor de istorie modernă și istorie contemporană.

În cadrul comunicărilor și dezbaterilor au fost abordate teme importante de muzeotehnică ca: „Spațiul de muzeu — exigențe și soluții în organizarea sălilor de istorie străveche la Muzeul de Istorie al R.S.R.”, „Cartea și obiectele personale — expozate cu semnificații polivalente în muzeul de istorie”, „Semnificația elementului de atmosferă”, „Metoda reconstituirii — element important de exprimare muzeografică”, „Presă vremii și folosirea ei în muzeu”, „Raportul dintre cultura materială și factorul ecologic”, „Noi metode de facsimilare”, care au adus elemente originale în tratarea și organizarea diferitelor tematici de expoziții muzeale.

Numeroase comunicări au scos în evidență modalitățile de organizare specifice ale diferitelor secții sau expoziții tematice, subliniindu-se posibilitatea creerii în cadrul expoziției de bază a expozițiilor temporare sau realizarea acestora pe axul tematic al expoziției de bază, dar în afara acesteia.

Secția a III-a a avut ca temă: *Noi contribuții ale cercetării arheologice și istorice pentru creșterea și valorificarea patrimoniului muzeal*. Numărul mare de comunicări, 58, a determinat desfășurarea lucrărilor simultan în trei subsecții, potrivit criteriului cronologic.

Două au fost direcțiile principale în care s-au orientat comunicările și dezbaterile:

a. — Punerea în circuitul științific a unor date noi, informații interesante, privind istoria României, rezultate ale cercetării arheologice și documentare în biblioteci, arhive, muzee.

b. — Prezentarea unor valori muzeale deosebite, necunoscute, rezultat, de asemenea, al cercetării istorice.

În prima categorie se înscriu informațiile care au fost furnizate de arheologii consacrați din marile muzee ale țării și din cadrul institutelor de cercetări ale Academiei ori dintre specialiștii diferitelor instituții care se preocupă de fondul muzeistic al țării, ca de exemplu Direcția monumentelor istorice și de artă. Astfel în cadrul subsecției istorie străveche și veche au fost aduse elemente noi privind: unelte din piatră șlefuită din neoliticul timpuriu, un ritual funerar excepțional din mileniul al IV-lea î.e.n., precizări asupra neoliticului târziu, o așezare a culturii Coțofeni, noi descoperiri din hallstattul târziu, așezarea geto-dacică anterioară coloniei grecești de la Tomis, o cetate dacică necunoscută din sec. al III-lea î.e.n., date noi despre tezaurile de monede dacice, rezultatele săpăturilor arheologice de la Micia-Veșel, jud. Hunedoara și contribuții la cercetarea populației autohtone în sec. II—III.

În cadrul subsecției de istorie medie au fost aduse noi informații privind: centrul meșteșugăresc din sec. V—VII de la Budureasca, așezarea din sec. VI—VII de la Radovanu, așezarea satului medieval Mănești din sec. XIV—XVI, geneza raporturilor feudale în Transilvania, prezența cavalerilor teutoni în Banat, baza etnică a primei unificări politice a țărilor române, date noi privind economia bănească în perioada precapitalistă.

La subsecția de istorie modernă și contemporană au fost expuse teme privind : începuturile marinei moderne în România, noi documente privind înființarea Academiei Mihăilescu, dezvoltarea învățământului militar în București, corespondența inedită a medicului militar Gh. Constantinescu din 1877, documente inedite privind lupta politică programatică a românilor maramureșeni, noi documente privind lupta muncitorilor bucureșteni în anii 1934—1938, însemnările inedite ale lui Victor Iamandi în Consiliul de Coroană din 29/30 august 1940.

În cea de a doua categorie, de evidențiere a unor valori muzeale, contribuții la cunoașterea lor și punerea în circuitul muzeografic a altora semnalăm : despre coroanele de aur de la Galeșu, tezaurul de aur de la Sacoșul Mare, figurine geto-dacice inedite de la Buridava, reprezentările Gorgonei la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, tezaurul de perperi bizantini de la Seimeni, tezaurul de monede de aur din sec. XVI—XVII de la Cotnari, gravura inedită a bătăliei de la Seleușul Mare din 1622, tezaurul monetar de la Brezoianu, medalionul de aur al lui Alexandru Ioan Cuza.

Pe marginea comunicărilor au luat cuvîntul peste 50 de participanți, care au subliniat importanța subiectelor tratate, contribuția adusă la sporirea și punerea în circuitul științific a informațiilor și valorilor de muzeu, rolul deosebit al cercetării științifice desfășurate de muzeele de istorie în această direcție. Au fost făcute numeroase propuneri interesante privind cooperarea forțelor din diferite muzee pentru salvarea vestigiilor de pe terenurile viitoarelor șantiere naționale : Valea Carasu, Valea Mostiștei, Valea Mureșului la Vețel.

Secția a IV-a a reunit sub tema : *Procedee moderne de restaurare și conservare a patrimoniului muzeal* un număr de peste 56 specialiști de la muzeele din țară și din cadrul unor instituții profilate în domeniul conservării și combaterii biodeterioratorilor și corozionii. Au fost prezentate 11 comunicări care au abordat probleme majore, ca de exemplu : metode moderne de analiză fizico-chimică folosite la restaurare, aspecte inedite privind patologia pietrei, regenerarea albului de plumb înnegrit etc.

În cadrul secției a fost discutat amplul referat prezentat de reprezentantul Direcției Așezăminte Culturale din Consiliul Culturii și Educației Socialiste privind problemele conservării patrimoniului muzeistic. Pe marginea acestuia au fost expuse puncte de vedere privind dezvoltarea viitoare a acțiunii de conservare și restaurare, necesitatea îndrumării active, concrete a muzeelor pentru adoptarea unui sistem riguros de măsuri obligatorii privind conservarea colecțiilor. S-a recomandat ca Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România să asigure, datorită dotării sale, asistență muzeelor de istorie. Formarea de cadre specializate prin instruire în cadrul învățământului de stat, organizarea schimbului de experiență între specialiști pe domenii concrete de activitate, contacte mai strînse cu institutele tehnice de profil și celele universitare care desfășoară cercetări în domenii contingente pentru rezolvarea unor probleme specifice, invitarea unor cunoscuți specialiști din străinătate care să împărtășească din experiența proprie, specializarea pe lîngă marile muzee din alte țări, au constituit propuneri constructive pentru desfășurarea în condiții optime a activității de restaurare și conservare.

Pe lîngă numeroasele proiecții, scheme, diagrame, hărți, au fost prezentate în premieră și două filme de documentare în cadrul lucrărilor sesiunii : „În tainițele muzeului”, realizat de laboratorul de grafică al Muzeului de Artă al Republicii Socialiste România, avînd ca temă restaurarea unor valori de muzeu, și filmul „Preșcolari în vizită la Muzeul Național”, realizat de Secția cultural-educativă a Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România, avînd ca temă cercetarea psiho-socio-pedagogică a relației muzeu-scoală în ipostaza preșcolară.

Sesiunea de comunicări științifice s-a încheiat printr-o dezbateri în plen cu specialiștii muzeelor din țară privind criteriile de clasificare a colecțiilor. Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România a prezentat două propuneri ; una de clasificare potrivit sistemului zecimal, avînd ca gen proxim natura materialului și ca diferență specifică denumirea valorilor de muzeu și altă propunere de clasificare potrivit grupării diferitelor valori de muzeu după semnificația lor social-istorică.

Importanța acestei dezbateri a fost subliniată de specialiștii care au luat cuvîntul și au adus contribuții fie asupra sistemului de clasificare, fie propunînd noi puncte de vedere în această problemă.

Concluzia a fost expusă de prof. dr. Florian Georgescu, directorul Muzeului de Istorie al R.S.R., care a prezentat o interesantă sinteză a problemei atât de importantă a muzeelor, și anume clasificarea și organizarea colecțiilor.

Prima sesiune științifică de comunicări a Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România s-a bucurat și de două manifestări caracteristice cultural-educative : o Seară muzeal-artistică la care și-au dat concursul soliști ai Operei Române și ai Teatrului de Operetă în prima zi, iar a doua zi o Seară de muzică corală clasică susținută de cunoscuta formație de canto Menuet. Ambele manifestări au avut loc în mijlocul expoziției jubiliare dedicată aniversării nașterii lui Dimitrie Cantemir.

Sesiunea științifică de comunicări a Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România a însemnat un succes al afirmării tinerilor specialiști din muzee, al consacării temelor importante ale muzeografiei românești actuale, al închegării unei mai strânse colaborări între muzeele țării pentru întâmpinarea evenimentelor importante ale anului 1974 : Congresul al XI-lea al Partidului și a XXX-a aniversare a Eliberării.

Expoziții tematice jubiliare

La 26 decembrie 1972 în holul central al Muzeului a fost inaugurată expoziția „REPUBLICA LA UN SFERT DE VEAC”, organizată în colaborare cu Muzeul de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România. Tematica expoziției a cuprins : ideea de republică cu rădăcini adânci în spiritualitatea poporului nostru ; Partidul Comunist Român a continuat și a ridicat pe o treaptă superioară tradițiile republicane și ale luptei antimonarhice ; proclamarea Republicii la 30 decembrie 1947, încununarea unui lung proces istoric de luptă pentru realizarea unor importante transformări revoluționare ; a 25-a aniversare a Republicii, imaginea unei țări socialiste în plin avânt, cu realizări remarcabile în viața economică, socială și culturală ; perfecționarea conducerii și dezvoltării planificate a întregii activități sociale, adâncirea democrației socialiste ; participarea activă a României la viața internațională, pentru o politică de colaborare între toate statele, pentru o pace trainică în lume ; Conferința Națională a Partidului Comunist Român din iulie 1972 și principalele direcții de dezvoltare a României pe drumul progresului și civilizației socialiste.

Expoziția a fost deschisă până la 30 ianuarie 1973 și a fost vizitată de peste 65 000 de persoane.

La 9 aprilie 1973, în trei săli mari ale expoziției de bază de la etajul I, a fost inaugurată expoziția jubiliară : „125 DE ANI DE LA REVOLUȚIA DIN 1848 ÎN ROMÂNIA”. Expoziția a cuprins ca idei principale : lupta revoluționară pentru libertate socială și națională în perioada premergătoare anului 1848 ; revoluția din 1848 în România și continuarea luptei pentru îndeplinirea idealurilor pașoptiste : dreptate și frăție ; Unirea Principatelor Române — 1859 ; Cucerirea independenței naționale a României (1877—1878) ; crearea partidului politic al clasei muncitoare din România — 1893 ; desăvârșirea statului național unitar român — 1918 ; transformarea Partidului Socialist din România în Partidul Comunist Român — 1921 ; insurecția națională antifascistă armată din august 1944 ; Partidul Comunist Român — forța conducătoare în opera de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate.

Expoziția a fost deschisă până la sfârșitul lunii septembrie 1973 și a fost vizitată de peste 135 000 de persoane.

La 26 octombrie 1973 a fost inaugurată expoziția jubiliară „DIMITRIE CANTEMIR, 300 DE ANI DE LA NAȘTERE”. Cuprinsul expoziției a fost repartizat în trei compartimente tematice.

1. — *Tradiții ale gândirii social-politice românești* — izvor principal al formării omului de stat și de cultură *Dimitrie Cantemir*: lupta țărilor române pentru păstrarea ființei de stat, pentru realizarea unității lor politice; unitatea de limbă și obiceiuri, factor activ în promovarea ideii originii latine a poporului român; prima unificare politică a țărilor române, consecința ideii de libertate și independență; afirmarea umanismului militant românesc: romanitatea poporului nostru și conștiința unității de neam.

2. — *Dimitrie Cantemir — strălucit reprezentant al gândirii și științei social-politice românești*: fiu al poporului român; în scaunul reședinței voievodale a vrednicilor săi înaintași; lupta pentru independență — idee centrală a omului de stat și politic *Dimitrie Cantemir*; unitatea și continuitatea poporului român fundamentate pentru prima oară pe bază de date istorice tematice; întărirea autorității domnești și sprijinirea categoriilor sociale mici și mijlocii, idei călăuzitoare în lupta patriotului român, pentru eliberarea țării de sub stăpânirea străină; știința istorică în susținerea drepturilor străvechi ale gleei strămoșești; *Dimitrie Cantemir*, personalitate enciclopedică a culturii universale: istoric, orientalist, geograf, filozof, literat, compozitor și muzicolog, arhitect; punte de cultură între Orient și Occident; recunoașterea internațională a contribuției aduse de savantul român la patrimoniul științei și culturii românești și universale; alegerea sa ca membru al Academiei din Berlin la 1714; înscrierea numelui său pe plăcile de marmură ale fațadei bibliotecii Sainte Geneviève din Paris, alături de nume celebre ca Leibnitz, Addison, Newton; în paginile marilor enciclopedii.

3. — *Dimitrie Cantemir în conștiința poporului român*: memoria lui *Dimitrie Cantemir* în programul Școlii Ardelene; opera cantemiriană oglindită în ideologia pașoptistă; patriotul român în conștiința făuritorilor unirii din 1859; mărturii despre *Dimitrie Cantemir* între 1862—1918; amintirea istoricului român între cele două războaie mondiale; poporul român cinstește cu venerație memoria lui *Dimitrie Cantemir* în apii construcției socialismului.

Expoziția a fost vizitată pînă la 31 martie 1974 de peste 168 000 de persoane.

Expoziții itinerante

La 23 decembrie 1972 a fost inaugurată seria fotoexpozițiilor itinerante organizate de muzeu.

Cea dintîi a cuprins scenele importante ale CO-LUMNEI pe 26 panouri și pînă la 31 decembrie 1973 a fost expusă, avînd două exemplare, în peste 450 localități din județele: Ilfov, Ialomița, Teleorman, Dimbovița, Prahova, Argeș și Suceava. Expoziția a fost însoțită de conferințe susținute de specialiști ai muzeului nostru și a fost vizionată de peste 18 000 vizitatori.

La 15 martie 1973 a fost realizată expoziția tematică itinerantă „REVOLUȚIA DE LA 1848 ÎN ROMÂNIA”, pe 21 panouri, cu reproducerile cele mai importante ale exponatelor din sala 36 a muzeului. Pînă la 31 decembrie 1973 expoziția a fost expusă în localități numeroase ale aceluiași județ mai sus-menționate, fiind însoțită de conferințe și simpozioane susținute de specialiști ai muzeului nostru. Expoziția a fost vizionată de peste 65 000 de persoane.

La 22 septembrie 1973 a fost realizată expoziția itinerantă „DIMITRIE CANTEMIR. 300 DE ANI DE LA NAȘTERE”, pe 24 panouri, în șase exemplare, cuprînzînd cele mai semnificative reproduceri ale exponatelor din expoziția jubiliară omonimă. Acțiunea a debutat simultan în șase capitale de județ: Suceava, Slobozia, Alexandria, Ploiești, Pitești și Tîrgoviște, cu simpozioane susținute de specialiști ai muzeului nostru. Pînă la 31 decembrie 1973 fotoexpoziția a fost prezentată în peste 680 localități la căminele culturale, cluburi și case de cultură.

ARHIVUL NAȚIONAL DE

Simpozioane

În perioada decembrie 1972 — decembrie 1973 la Muzeul de Istorie al Republicii Socialiste România au fost organizate numeroase simpozioane, prilejuite de aniversarea diferitelor evenimente de seamă din istoria poporului nostru. S-au ținut, de pildă, la 1 decembrie 1972 simpozionul ocazionat de sărbătorirea încheierii procesului de făurire a statului național unitar : „1 decembrie 1918”, în cadrul căruia a conferențiat prof. univ. dr. doc. Vasile Maciu ; la 23 decembrie 1972 s-a organizat simpozionul „25 de ani de la proclamarea Republicii”, în cadrul căruia au luat cuvîntul : prof. univ. Aron Petric și conf. univ. dr. Gh. I. Ioniță de la Facultatea de Istorie a Universității din București ; la 24 ianuarie 1973 s-a realizat pentru cadrele didactice, profesori de istorie din județul Ilfov, simpozionul privind poziția marilor puteri europene față de Unirea Principatelor Române ; la 16 februarie 1973, în cadrul unei manifestări publice în Aula Muzeului, a avut loc un simpozion dedicat luptelor ceferiștilor și petroliștilor, la care au luat cuvîntul ca invitați : Traian Huiubescu, participant la luptele eroice din februarie 1933 și Nicolae Perciun, directorul Muzeului Căilor Ferate.

La 9 mai 1973 a avut loc simpozionul dedicat dublei semnificații a acestei zile pentru istoria poporului nostru, în cadrul căruia au luat cuvîntul : prof. dr. Florian Georgescu, directorul Muzeului de Istorie al R. S. România, general Gh. Zaharia, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., care au subliniat importanța istorică a evenimentului ; la 15 mai 1973 a avut loc un simpozion comemorativ Alexandru Ioan Cuza, în cadrul căruia a luat cuvîntul, printre alții, prof. univ. dr. doc. Constantin C. Giurescu de la Universitatea din București ; la 18 august 1973 a fost organizat un simpozion închinat celei de a XXIX-a aniversare a zilei de 23 August ; la 18 septembrie 1973 s-a desfășurat simpozionul dedicat cărturarului român Gh. Lazăr ; cu prilejul manifestărilor consacrate aniversării savantului român Dimitrie Cantemur a fost organizat la 26 octombrie 1973 un simpozion omagial, iar la 23 decembrie 1973, cu prilejul expoziției filatelice „Te slăvim Republică”, a fost organizat de asemenea un simpozion, în cadrul căruia au luat cuvîntul ca invitați : Lucian Belcea, președintele Asociației Filateliștilor din România — Filiala București, Iosif Micu din cadrul A.F.R. — București.

Alături de invitații menționați la aceste simpozioane au luat cuvîntul și numeroși specialiști ai Muzeului.

Participări la manifestări științifice

Cadrele de specialitate ale Muzeului au participat în cursul anilor 1972—1973 la o serie de manifestări științifice organizate în București și în țară, unde au prezentat comunicări sau au luat parte la discuțiile purtate. Asemenea manifestări științifice au avut loc la Iași (dezbaterile organizată de Institutul de istorie și arheologie între 18—19 mai 1972), la Pitești (sesiunea științifică de comunicări organizată de Muzeul județean Argeș, la 24—25 mai 1972), la Golești (sesiunea Muzeului din localitate, 26 mai 1972), la Constanța (Sesiunea științifică organizată de Muzeul de arheologie a Dobrogei, septembrie 1972), la Satu-Mare (Sesiunea ținută cu prilejul împlinirii a 1000 ani de atestare documentară a orașului, 6—8 octombrie 1972), la Oradea (Sesiunea jubiliară a Muzeului din localitate, 2—5 noiembrie 1972), la București (Sesiunea de comunicări a Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al Municipiului București și a Muzeului de Istorie a Municipiului București, 19—20 decembrie 1972 ; Simpozionul Național de Pedagogie organizat de Ministerul Educației și Învățămîntului și de Institutul de Științe Pedagogice, decembrie 1972 ; Sesiunea de comunicări și referate a Universității Populare București, ianuarie 1973 ; Sesiunea jubiliară a Direcției Monumentelor Istorice și de Artă, 23—25 ianuarie 1973), la Timișoara (Sesiunea jubiliară a Muzeului Banatului, ianuarie 1973), la Deva (Sesiunea științifică a Comitetului de Cultură și Educație Socialistă, mai 1973), la Golești (Sesiunea Muzeului din localitate, mai 1973), la București (Sesiunea Științifică de comunicări a Muzeului de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, iunie 1973), la Constanța (Sesiunea de comunicări a Muzeului de arheologie a Dobrogei, octombrie 1973), la Oradea (Sesiunea Muzeului Țării Crișurilor, noiembrie 1973), la Piatra Neamț (simpozionul din noiembrie 1973), la Craiova (Sesiunea științifică de comunicări a Muzeului Olteniei, noiembrie 1973).

Călătorii de studii și participări la manifestări științifice internaționale Între 17—30 septembrie 1973, Mircea Dumitriu a efectuat o călătorie de studii, în cadrul acordului cultural, în Republica Democrată Germană, cu care prilej a luat cunoștință de realizările recente ale muzeografiei din țara prietenă.

Între 19 noiembrie și 8 decembrie, Gavrilă Sarafolean a efectuat o călătorie de studii în U.R.S.S., în cadrul acordului cultural, cu care prilej a cercetat muzeele mari din Moscova, Riga și Leningrad.

În cadrul Congresului al VII-lea Internațional de Estetică, organizat la București între 28 august — 2 septembrie 1972, Liviu Ștefănescu a susținut comunicarea : „La museographie roumaine contemporaine et la formation artistique“.

În cadrul celei de a II-a Conferințe de istoria Medicinii din 27—28 aprilie 1973 de la București, Liviu Ștefănescu a susținut comunicarea : „Médicines bucarstois, remarquables représentants dans le sud-est européennes de la culture nationale de la période précapitaliste“.

La Congresul al XV-lea Mondial de Filozofie, organizat la Varna, Republica Populară Bulgaria, între 17—22 septembrie 1973 a participat Liviu Ștefănescu cu comunicarea : „La museographie — connaissance et enchantement“.

Acțiuni cultural-educative

Începînd din luna octombrie 1972 și pînă la 31 decembrie 1973, Secția cultural-educativă din cadrul Muzeului a organizat la Muzeu : pregătirea propagandiștilor din învățămîntul de partid, învățămîntul politic U.T.C. ; pregătirea ideologică a cadrelor didactice profesori de istorie din București și județul Ilfov, în cadrul reciclării ; cursuri și seminarii speciale ale unor ani de studiu de la Facultatea de istorie a Universității din București, Institutul de arte Plastice Nicolae Grigorescu din București, Universitatea de Marxism-Leninism, secția istorie ; cursurile a 24 unități de învățămînt școlar din capitală.

Pentru ca să devină un factor activ, dinamic, Muzeul a organizat, pentru diferite categorii de auditorii, cursuri și cicluri tematice de conferințe astfel :

- „Istoria României în mărturiile originale“, din octombrie 1972 și pînă în iunie 1973, iar din octombrie 1973 a reînceput cu tinerii U.T.C-iști. La acest curs predau specialiști ai muzeului.
- „Istoria României în mărturiile originale“, curs prin corespondență cu tineri din țară, între octombrie 1972 — iulie 1973 și reluat în octombrie 1973.
- „Istoria modernă și contemporană a României în mărturiile originale“, pentru pregătire intensivă a tineretului studios, între aprilie-iunie 1973, la care au predat specialiști ai muzeului.
- „Strategii militare și bătălii celebre“, început în octombrie 1973, la care predă ca invitat general maior dr. Ion Cupșa.
- „Civilizație și cultură“, început în octombrie 1973, la care predă ca invitat Mihail Zamfirescu de la Universitatea din București.
- „Momente din istoria culturii și spiritualității poporului român“, curs cu caracter de ateism științific, început din octombrie 1973, la care predau specialiști ai muzeului.
- „Pagini din istoria României“, curs pentru participantele la Clubul Femeia sec. XX, început din octombrie 1973, la care predau specialiste ale muzeului.
- „Istoria României în imagini și exponate“, curs pentru informarea tinerilor filatelști, început din decembrie 1973, la care predau specialiști ai muzeului.
- „Șapte prelegeri geto-dace“, curs pentru cadrele didactice, început din octombrie 1973 și la care predau specialiști ai Muzeului și profesori de la Universitatea din București.
- „Patru conferințe despre Bizanț“, început din decembrie 1973, la care expune I. D. Ștefănescu.

Cursurile și ciclurile tematice de conferințe au fost urmărite de un numeros public : ele dau posibilitatea cunoașterii sistematice, temeinice a valorosului patrimoniu național al muzeului.

Cercetarea muzeografică cultural-educativă de tip interdisciplinar psiho-socio-pedagogic, întreprinsă și realizată de membrii secției cultural-educative, a semnalat modalitatea interesantă și eficientă sub raport psiho-pedagogic a folosirii nu numai a prelegerii teoretice, urmată de vizita în fața vitrinelor cu mărturii originale, ca modalitate a acțiunii cultural-educative a muzeului, ci și îmbinarea celui de al treilea analizor, și anume mișcarea, dinamismul pe care îl posedă filmul. Așa au fost organizate programele :

- „Vacanța școlară la Muzeul Național“, în luna aprilie 1973, prelegerile fiind susținute de specialiștii muzeului.
- „Istorie literară și film“, în lunile aprilie-iunie 1973, prelegerile fiind susținute simultan de specialiști ai muzeului și ai Muzeului Literaturii Române.
- „Estival '73“, prelegerile fiind susținute de specialiștii muzeului și profesori de la Universitatea din București.
- „Istoria României în imagini și mărturii“, prelegerile fiind susținute de specialiștii muzeului, început în decembrie 1973.
- „File din cronica luptei comuniștilor pentru o Românie liberă, socialistă“, prelegerile fiind susținute de specialiștii muzeului, începând din octombrie 1973.

Filmele istorice ale cinematografului noastre au fost combinate cu filme istorice ale cinematografului din alte țări, pentru a marca locul și rolul istoriei României în contextul istoriei universale.

Acordind o atenție sporită educării patriotice a tinerei generații, Muzeul a organizat un ansamblu de acțiuni variate, atrăgătoare, folosind mijloace directe :

- Programul desfășurat în lunile mai-iunie 1973, intitulat „De la Blaj la Islaz“, a cuprins peste 6500 de tineri, care au vizitat expoziția tematică „Revoluția Română de la 1848“ și au participat în final la un concurs cu premii.
- Programul desfășurat în lunile iulie-august 1973, intitulat „Te slăvim August 1944“, a cuprins peste 8000 de tineri din București și din țară, care au vizitat sala 44 a muzeului și s-a încheiat cu completarea unui test pedagogic de progres educativ.
- „Program complet de istoria României“, curs teleșcoală la care și-au dat concursul specialiștii ai muzeului.
- Program de emisiune radio în patru teme, privind patrimoniul muzeului, emis în luna august 1972.
- Concurs radiodifuzat în luna august și repetat în luna septembrie cu tema „Prin Muzeul de Istorie al R.S.R.“, încheiat cu premii.
- „Programe cultural-artistice, montaje literar-istorice“ cu școli și organizații ale pionierilor din capitală. În 1972 au fost realizate 8 manifestări de acest gen și în 1973 un număr de 19, prilejuite de diferite evenimente istorice, comemorări, aniversări.
- „Expoziții filatelice ale tinerilor colecționari“ din București, prilejuite de evenimente istorice : 24 ianuarie, 16 februarie s.a.

Cu aceleași bune rezultate au fost realizate în 1973 un număr de 6 seri muzeal-artistice, la care și-au dat concursul artiști de la Teatrul Național, soliști ai Operei Române, ai Teatrului de Operetă, Corul Madrigal și formația corală clasică Menuet ; au făcut prezentări specialiști ai muzeului. Trei seri muzeal-artistice au avut loc în sala 28, dedicate lui Mihai Viteazul, în zilele de 21 mai, 9 și 16 august 1973. Alte trei au avut loc în mijlocul expoziției jubiliare Dimitrie Cantemir, la 26 octombrie, 17 și 18 decembrie 1973.

Activitatea Cabinetului Didactic, importantă realizare a Muzeului nostru, a cuprins atât cercetarea științifică a relației Muzeu-Public, cât și atenta supraveghere a relației derivate : Muzeu-Școală. Rezultate parțiale au fost publicate în reviste de specialitate.

Pe lângă cercetarea cu caracter fundamental și aplicativ, Cabinetul Didactic a desfășurat o activitate directă de dotare — în conformitate cu indicațiile Hotărârii C.C. al P.C.R. din 18—19 iunie 1973, începută chiar din septembrie 1973 — a unităților din învățământ cu material didactic, fotografii de pe mărturii originale. În 1972 și 1973 au fost realizate 28 de Cabinete școlare model de istorie și au fost dotate 544 de unități școlare cu material didactic complet privind istoria României. În 1972—1973 Cabinetul a realizat 4 tipuri de seturi și un album documentar Dimitrie Cantemir.

LIVIU ȘTEFĂNESCU

PUBLICAȚIILE MUZEULUI DE ISTORIE AL REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Patrimoniul Muzeului, atât prin valoarea lui istorică și artistică, cât și prin interesul primordial documentar, a suscitat — încă din momentul înființării și mai ales cu prilejul festivităților de inaugurare — atenția unei largi opinii publice din țară și de peste hotare, afluența de vizitatori fiind o temeinică dovadă a dragostei și atașamentului acestora pentru trecutul poporului român. Numeroși vizitatori își manifestă dorința de a avea reproduceri artistice ale unor exponate vizionate sau variate tipărituri cu imagini ale celor mai reprezentative obiecte muzeale.

Venind în întâmpinarea dorinței vizitatorilor și totodată pentru a populariza și difuza cunoștințele despre prețioasele valori muzeale, s-au imprimat: *cărți poștale* (color și alb-negru), oglindind unele obiecte de înaltă semnificație; pliantul *Ghid*, în care se află planul sălilor expoziționale și circuitul vizitării lor; pliantul *Columna lui Traian*, cuprinzând scene de pe acest monument-act al nașterii poporului român.

Apoi s-a inițiat editarea de lucrări mai simple: microalbume, broșuri, plăchete etc. Microalbumul *Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România* (32 p.), pe a cărei copertă este reproducă monumentală fațadă a clădirii, prezintă cele 8 secții muzeale într-un comentariu succint, însoțit de 53 fotografii, reflectând momente istorice și aspecte expoziționale importante din unele săli.

Având 18 fotografii imprimate în policromie și o schiță a sălii cu vitrinele în care se află expuse inestimabile obiecte artistice lucrate de-a lungul mileniilor din metale și pietre prețioase, microalbumul *Tezaurul istoric* (16 p.) este editat în l. română, cât și în limbile franceză, engleză, germană, rusă, spaniolă — pentru a fi util și vizitatorilor de peste hotare.

Placheta-microalbum *Istorie medie* (12 p.), al cărei succint expozeu istoric reliefează evenimentele cardinale ale istoriei noastre feudale oglindită în sălile secției respective, conține 18 fotografii, din care 6 sînt policromii.

Volumul *Ghid istoric* (140 p.) — editat și în limbile franceză, engleză, rusă, spaniolă, germană — conține o expunere științifică rezumată (avînd ca bază documentară exponatele etalate în cele peste 50 de săli) a formării, dezvoltării și evoluției societății de pe teritoriul României, începînd din zorii apariției omului și pînă în epoca actuală. Expozeul istoric este ilustrat prin cele 107 fotografii, în

care sînt reproduse cele mai reprezentative și valoroase obiecte, panouri sau aspecte din unele săli.

Cu prilejul organizării manifestărilor cultural-educative și aniversative, a expozițiilor jubiliare, simpozioanelor și sesiunii științifice — care sînt menționate în articolul precedent — Muzeul nostru a editat pentru fiecare în parte invitații cu programul adecvat, afișete tematice ș.a.

Cu prilejul festivităților anului revoluționar 1848, s-a editat placheta-album *Revoluția de la 1848 în țările române* (16 p.), avînd 37 fotografii și două policromii, în care sînt ilustrate cele mai semnificative momente și personalități ale acestui eveniment din istoria noastră națională.

De asemenea, aniversarea tricentenarului nașterii a prilejuit tipărirea micro-albumului *Dimitrie Cantemir 1673—1973*, care cuprinde o scurtă retrospectivă atît asupra vieții politice, cît și a activității științifice desfășurată de marele patriot român, care prin renumele său de umanist și savant constituie o mîndrie a țării noastre.

În lucrările editate de Muzeul nostru, comentariul istoric este sprijinit pe materialul expus în sălile expoziționale și pe care vizitatorul are prilejul să-l admire.

AL. D. VASILE

RECENZII ȘI PREZENTĂRI

BUCUREȘTI. MATERIALE DE ISTORIE ȘI MUZEOGRAFIE,
Muzeul de Istorie a Municipiului București
IX, 1972, 454 p. + 1 pl.

Muzeul de Istorie a Municipiului București a sărbătorit, într-un cadru festiv, împlinirea unei jumătăți de veac de activitate. Momentul a fost evocat în cadrul unei adunări jubiliare urmată de sesiunea științifică ce s-a bucurat de prezența unui însemnat număr de cadre din învățământul superior, cercetători din București, Cluj, Iași, Timișoara, conducători ai diferitelor muzee din țară, precum și reprezentanți ai unor instituții de stat cultural-științifice.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de Amza Săceanu, președinte al Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al Municipiului București. A urmat cuvîntul de salut adresat de : Ion Borca, vicepreședinte al Consiliului Popular al Municipiului București ; prof. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul Institutului de istorie „Nicolae Iorga”, președintele Secției de istorie și arheologie al Academiei de Științe Sociale și Politice ; prof. Iulian Antonescu, director al Direcției muzee din Consiliul Culturii și Educației Socialiste ; dr. Florian Georgescu, director al Muzeului de Istorie al Republicii Socialiste România ; acad. prof. dr. Constantin Daicoviciu, directorul Muzeului de istorie al Transilvaniei. Petre Dache, directorul Muzeului de istorie a Capitalei, în cuvîntul său *Cinci decenii de activitate a Muzeului de Istorie a Municipiului București*, expune retrospectiv bogata activitate desfășurată de muzeu și arată că întregul colectiv de muncă este hotărît să răspundă „cu competență, pasiune și devotament nobilelor îndatoriri ce stau în fața noastră”.

Volumul IX — *București. Materiale de istorie și muzeografie*, care face obiectul prezentării de față, cuprinde lucrările acestei sesiuni științifice jubiliare.

Dinu Rosetti, în comunicarea *Importanța cercetărilor arheologice bucureștene din perioada 1923—1948*, arată că rezultatele valoroaselor sale studii au fost publicate în reviste de specialitate din Capitală și din străinătate.

Eugen Comșa aduce contribuții noi în legătură cu cunoașterea plasticii culturii Dadești în comunicarea *Figurile antropomorfe descoperite la Dadești*.

Mioara Turcu, în *Vestigii getice cercetate în București*, evidențiază cultura daco-getică din sec. III—I î.e.n. pe teritoriul actual al Capitalei, unde au fost descoperite peste 20 centre getice, plasate de preferință pe malurile râurilor Sabar, Dimbovița și Colentina.

Victor Teodorescu, în comunicarea *Centre meșteșugărești din sec. V—VI—VII e.n. în București*, arată că prin descoperiri arheologice de la Tei (piesă — model pentru fibulă), Dămăroaia (cuptor de olar), Piața de flori, Casa Armatei, Militari, Străulești, Măicănești, Străulești-Lunca, Soldat Ghivan Nicolae, este atestată existența unor centre meșteșugărești pe teritoriul Bucureștiului.

Panait I. Panait, în *Dezvoltarea cercetărilor arheologice medievale la București în anii 1953—1971*, menționează strînsa legătură dintre descoperirile arheologice și începuturile Bucureștiului (fortărețe datînd din a doua jumătate a sec. al XIV-lea ; amplasarea satului Măicănești pe Colentina din vremea lui Mircea cel Bătrîn) ; se reliefează importanța descoperirilor făcute la Curtea Veche.

Ștefan Olteanu, în comunicarea *Vechi preocupări de reducere a minereului de fier pe teritoriul orașului București*, arată că descoperirile arheologice de la Bragadiru, Cătelu Nou (sec. III—I î.e.n.), Străulești, Ciurelu (sec. VI—VII e.n.), Piața de flori, Alba, Mogoșoaia — Buftea (sec. X—XIII e.n.) demonstrează o bogată activitate de extracție, reducere și prelucrare a minereului de fier.

Constantin Șerban, în *Rolul Bucureștilor în formarea culturii orașenești în evul mediu*, pe baza unui bogat material de arhivă și publicat, ilustrează existența unei culturi proprii a orașelor din Țara Românească, pe prim plan situându-se, începând din sec. al XVII-lea de când devine capitală, Bucureștiul, unde se concentrează valori culturale de mare importanță: se relevă că începând cu jumătatea sec. al XIX-lea, Bucureștiul se impune hotărâtor în crearea culturii naționale române.

Ludovic Demeny, în lucrarea *București centrul de tiparniță în sec. al XVI-lea*, reliefează rolul ieromonarhului Lavrentie și al ucenicului său, care au desfășurat o bogată activitate tipografică, tipărind la sfârșitul sec. al XVI-lea, la mănăstirea Plumbuita, *Tetraevanghelul slavon* și *Psaltirea slavonă*.

Nicolae Vătămanau, în *Studiul medicinei la Academia Domnească de la Sf. Sava*, arată că începând probabil de la 1707 la Academia Sf. Sava din București s-a predat un curs de medicină teoretică.

Ioana Cristache Panait, în *Tipăritura bucureșteană din al XVIII-lea veac în satele transilvănene*, argumentează legătura, prin intermediul tipăriturilor, între București și sate transilvănene, menționându-se că numeroase cărți tipărite în Capitală au ajuns până în localități foarte izolate din Transilvania, cum ar fi de pildă: Trestia (Hunedoara), Someșul Rece (Cluj), Poieni (Alba) etc.

Aristide Ștefănescu, în *Locul mănăstirii Chiajna în arhitectura celei de-a doua jumătăți a sec. al XVIII-lea din Cîmpia Română*, arată că mănăstirea Chiajna este o construcție originală, reprezentînd din punct de vedere arhitectural o realizare deosebită prin imbinarea elementelor neoclasiche timpurii cu elemente tradiționale românești din perioada postbrîncoveniană.

Maria Stan, în *Tineri bucureșteni plecați la studii în străinătate în sec. al XIX-lea*, arată că pentru constituirea unui valoros corp de cadre didactice au fost acordate burse de către stat unor tineri, pentru a studia în străinătate.

Ion Ionașcu, în *Bucureștii și studenții transilvăneni în străinătate*, arată că prin înființarea de către studenții transilvăneni, ce studiau în București, a societății „Transilvania” la 23 iunie 1867 (președinte a fost ales istoricul și juristul A. Papiu-Ilarian) se asigură burse necesare studiului în țări occidentale a unor merituosi tineri transilvăneni.

Margareta Savin și Cristina Dinu, în *Xavier Villacrosse, arhitect al Bucureștilor (1837—1855)*, ilustrează activitatea acestui arhitect, care în prima jumătate a sec. al XIX-lea, a contribuit la modernizarea Capitalei.

Radu Ștefan Ciobanu, în comunicarea *Orașul București în politica balcanică a lui Șerban Cantacuzino*, evidențiază rolul Bucureștiului, care, datorită lui Șerban Cantacuzino, devine centrul politic și cultural al popoarelor balcanice care luptau contra stăpînirii otomane.

Dan Berindei reliefează rolul major al Bucureștiului în timpul mișcării revoluționare de la 1821, când a fost principalul teatru de desfășurare a evenimentului, în comunicarea *Mișcarea revoluționară din 1821 la București*.

La sesiune au mai fost prezentate comunicări ce au stîrnit interesul celor prezenți. Așa de exemplu Aurelian Sacedoțeanu, în *Etnografia bucureșteană în sec. al XVIII-lea*, îndeamnă la cercetarea unui important material documentar: pomelnicele aflate în biserici bucureștene, care conțin informații interesante. Liviu Ștefănescu, în *Orașul București în perioada de trecere de la feudalism la capitalism*, prezintă aspecte în legătură cu dezvoltarea Capitalei între 1750—1850. Vasile Novac, în comunicarea *Goleștii în istoria Bucureștilor*, face un scurt istoric al familiei Goleșcu, documentată istoric încă din sec. al XV-lea, evidențînd rolul deosebit pe care membrii acestei familii l-au jucat în viața Capitalei în momente importante.

Maria Huminic-Teclean, în *Bucureștii și Iașii în lupta pentru Unire*, evidențiază noi aspecte ale luptei pentru Unire, ale patriotismului unioniștilor, prezentând date noi în legătură cu alegerea domnitorului Al. I. Cuza și cu mutarea capitalei la București.

Aurelia Bunea, în *Rolul politic al Bucureștilor în lupta pentru desăvîrșirea statului unitar român (1891—1895)*, prezintă date în legătură cu ajutorul acordat de orașul București studenților transilvăneni în memorandiști și întregii lupte naționale pentru desăvîrșirea unității de stat.

Nicolae Ciachir, în *București — important centru de sprijin al luptei popoarelor din Balcani (1875—1877)*, pe baza unui material de arhivă românesc, bulgar, sîrb, muntenegrean, reliefează rolul Bucureștiului după redeschiderea crizei orientale pînă în aprilie 1877; se arată sprijinul acordat luptei contra jugului otoman a popoarelor din Balcani de către statul român și de către populație.

Ana Bene, în *Locul Bucureștilor în cadrul frământărilor politice din România în ajunul celui de-al doilea război mondial*, prezintă succint perioada din preajma celei de-a doua conflagrații mondiale, caracterizată prin grupări și regrupări de forțe în lupta pentru putere, precum și prin manifestații ale maselor populare.

Nicolae Copoiu, în *Tradițiile Comunei din Paris în organizațiile muncitorești bucureștene pînă la crearea P.C.R.*, reliefează ecoul Comunei în organizația din București, menționîndu-se că evenimentul a fost prezentat în presa muncitorească.

Ion Iacoș, în *Contribuția clubului muncitorilor din București la afirmarea principiilor de organizare și de luptă a proletariatului din România în anii 1899—1901*, prezintă continuarea mișcării muncitorești și socialiste după 1899 (dezorganizarea temporară).

Gheorghe Comloșan, în *Socialiștii bucureșteni în fruntea luptei pentru făurirea partidului consecvent revoluționar în România (iulie 1919 — ianuarie 1920)*, scoate în evidență activitatea celei mai importante secții a Partidului Socialist din România în lupta pentru crearea P.C.R.

Gheorghe Unc, în *Bucureștiul important centru al luptei pentru crearea Partidului Comunist Român (1918—1921)*, arată că în București s-a desfășurat o amplă acțiune pentru crearea P.C.R.

Nicolae G. Munteanu, în *București — capitală revoluționară a organizațiilor și luptelor muncitorești (1918—1933)*, arată că în ciuda opoziției clasei dominante și a cuceririlor moderate din mișcarea muncitorească, Bucureștiul a devenit cel mai important centru al luptei clasei muncitoare din țara noastră.

Marin C. Stănescu, în comunicarea *Opinia publică bucureșteană față de procesul din Dealul Spirii*, scoate în evidență acțiunile de solidaritate cu cei judecați și sprijinul acordat acestora de personalități de cultură ale vremii.

Gheorghe I. Ioniță, în *Orașul București, centrul pivot al mișcării antifasciste din România*, pe baza unui bogat material documentar ilustrează rolul Bucureștiului în lupta contra fascismului.

Ion Babici, în *București — centru al mișcării de solidaritate internațională a proletariatului român (1921—1939)*, arată că Bucureștiul a fost o prezență activă în cadrul manifestărilor internaționale în perioada interbelică.

Traian Udrea, în *București — centrul pregătirii și înfăptuirii insurecției armatei din august 1944*, evidențiază rolul Capitalei în pregătirea insurecției și influența victoriei din București în întreaga țară; se arată că în formarea B.N.D. și F.U.M. rolul hotărîtor a revenit P.C.R.

Dumitru Tuțu, în *Momente ale insurecției naționale antifasciste oglindite în documente germane ale vremii*, arată că insurecția a fost pregătită extrem de atent, constituind o adevărată surpriză pentru germani; pentru această lucrare a

fost studiat Jurnalul de operațiuni al grupului de armate „Ucraina de sud” și rapoartele agenților nazisti.

Petru Bunta, George Protopopescu, în *Aspecte din lupta maselor bucureștene pentru instaurarea guvernului revoluționar democratic (mitinguri și demonstrații)*, reliefează rolul major al maselor bucureștene, care, prin mitinguri și demonstrații în favoarea forțelor democratice, au înlăturat guvernele Sănătescu și Rădescu, instaurând guvernul dr. Petru Groza.

Gheorghe Țuțui, în *Dezvoltarea organizației P.C.R. București în anii revoluției democrat-populare*, arată că partidul s-a transformat în partid de masă, fapt ilustrat de creșterea numerică și pregătirea ideologică, precum și prin legătura permanentă a partidului cu masele, antrenarea acestora la viața politică a țării.

Dan Nicolae, în *Clasa muncitoare bucureșteană și evoluția ei în anii construcției socialiste*, arată că datorită rolului economic al Bucureștiului se dezvoltă din punct de vedere cantitativ și calitativ, în anii orînduirii socialiste, clasa muncitoare.

Victoria Roman, în lucrarea *Tipografia folosite de mișcarea socialistă și muncitorească din București în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, prezintă tipografiile unde au fost publicate primele periodice ale mișcării muncitorești și socialiste.

Mauriciu Kandel, în *Școli și dascăli în București în primele două decenii ale sec. al XX-lea*, evocă dascăli care au predat la școli din Capitală la început de veac.

Gelu Maksutovici, în *Rolul intelectualității bucureștene în propagarea științei și culturii în anii socialismului*, evidențiază contribuția intelectualității din capitală, privind dezvoltarea științei și culturii naționale.

Alexandru Mihăileanu, în *Urbanistica în concepția P.C.R. — 1921—1924*, arată că urbanistica bucureșteană a fost încă de la crearea partidului în atenția sa, iar după 1944 devine o acțiune practică.

Traian Ștefănescu, în *Dezvoltarea orașului București în anii socialismului*, surprinde principiile și problemele esențiale privind dezvoltarea Capitalei.

Aurelian Motomancea și Dragoș Bugă, în *Evoluția demografică a orașului București de la Unirea Principatelor Române pînă în zilele noastre*, analizează căile de creștere a populației Capitalei după 1859, dar mai ales după primul război mondial.

Ștefan Ionescu, în *Structura socială a populației orașului București în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, pe baza statisticilor din 1863 și 1899 reliefează faptul că la sfîrșitul sec. al XIX-lea ia sfîrșit procesul de maturizare a proletariatului ca urmare a dezvoltării industriei Capitalei.

Aurel D. Petrescu, în *Semnificația recensămîntului din 1878 la București*, face o prezentare din punct de vedere edilitar și social a Capitalei tînărului stat independent român.

Elisabeta Ioniță, în *Activitatea organizației P.C.R. București oglindită în Muzeul de istorie a Partidului Comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România*, arată felul cum este ilustrată în muzeu această activitate bogată.

Publicația mai cuprinde recenzii, note; astfel Constantin Șerban semnează materialul *București, materiale de istorie și muzeografie*, VIII, 1971, *Muzeul de Istorie a Municipiului București*; Eleonora Cofas — *Muzeul de Istorie a Municipiului București 1921—1971*; Maria Cojocărescu — *Medalia și insigna bătute cu prilejul semicentenarului Muzeului de istorie a Municipiului București*. În cronică este prezentată activitatea de cercetare, depistare și conservare a patrimoniului muzeistic.

Lucrarea *București. Materiale de istorie și muzeografie*, nr. IX, 1972, prin varietatea problemelor ce le cuprinde, reprezintă un valoros ajutor pentru specialiști.

EMIL DUMITRESCU

APVLVM. ACTA MVSEI APVLENSIS.
IN MEMORIAM AVRAM IANCU 1872—1972,
vol. X, 1972, 888 p.

Prestigioasa publicație a Muzeului de istorie din Alba Iulia a ajuns la al X-lea volum în anul 1972, păstrînd înființarea față de alte două cunoscute reviste privind studiile istorice din Transilvania, ajunse în același an la al IX-lea număr : *Acta Musei Napocensis* și *Sargetia*.

Colegiul de redacție al revistei are în frunte cîțiva cercetători cunoscuți : Gh. Anghel, directorul Muzeului ; Ion Berciu, redactor responsabil, veteranul muzeului apulens, inițiatorul și animatorul revistei ; Alexandru Popa, redactor responsabil, și Ioan Al. Aldea, secretar de redacție.

Ca și în volumele anterioare, revista „Apulum” întrunește o mulțime de cercetători din toate colțurile țării. Colegiul de redacție a știut, ca totdeauna, să depășească spiritul local de izolare și să facă din revista unui muzeu județean o prestigioasă carte de istorie a românilor.

Prestigiul acestei publicații a depășit de mult granițele țării, ceea ce explică prezența și în acest volum a numelor unor istorici străini, Ch. J. Guyonvarc'h și H. Wilsdorf.

Anul 1972 a coincis cu sărbătorirea centenarului morții lui Avram Iancu, luptător pentru libertate socială și națională. Sumarul propriu-zis al revistei, dedicată, cum reiese și din frontispiciul acesteia, marelui patriot, începe cu evocarea semnată de Eugen Hulea despre *Personalitatea istorică a lui Avram Iancu — Restrospectivă la centenarul morții sale* — (p. XV—XL).

Revista cuprinde două mari părți : *Studii* ; *Comunicări și Note* ; la acestea se adaugă, la sfîrșit, o *Cronică*. Se publică o serie de studii de istorie veche și arheologie, istorie medie, istorie modernă. Un loc însemnat îl dețin epigrafia și numismatica. În paginile volumului se publică și cîteva studii și note de etnografie.

Arheologia comunei primitive este prezentă prin cîteva studii. Sub titlul *Șantierul arheologic Ghibom (com. Berghin, jud. Alba), (Săpăturile din 1967)*¹, Ioan Al. Aldea prezintă o interesantă așezare preistorică (pp. 3—18) ; cercetările au arătat aici existența mai multor nivele de cultură materială, aparținînd culturilor Criș, Coțofeni, Wietenberg, Latène și epocii prefeudale. Prezentînd *Necropola scitică de la Blaj* (p. 19—64), Valentin Vasiliev descrie 7 morminte scitice descoperite întîmplător la Blaj în anii 1968—1969 ; pe baza acestora, autorul face o analiză amănunțită a raporturilor existente între grupul scitic transilvănean și necropolele scitice de la nordul Mării Negre. Eugen Comșa, *Contribuții la riturile funerare din secolele II—I e.n. din sud-estul Olteniei (Mormintele de la Orlea)* (p. 65—78), prezintă rezultatele cercetărilor din 1966—1968 de la „Grindul lui Mușat” ; autorul atribuie acest ansamblu funerar geto-dacilor, înțîlnindu-se și unele influențe celtice (sacrificii umane).

¹ O eroare de tipar s-a strecurat în titlu, unde, în paranteză, apar *Săpăturile din 1962* ; din text rezultă însă că este vorba de anul 1967.

La rubrica *Comunicări și note*, D. Berciu prezintă *Un import roman dintr-o așezare geto-dacă din cimpia Munteniei* (p. 661—667); este vorba de o atașă de bronz descoperită întâmplător în așezarea geto-dacică de la Popești, pe Argeș; piesa, singura de acest fel descoperită până acum în cimpia Română, găsește analogii la o serie de vase prevăzute cu astfel de anse de origine italică, descoperite în cetățile dacice de la Costești, Piatra Roșie și Pecica.

Epoca romană în Dacia este prezentă prin înai multe studii și note de arheologie și epigrafie.

Reține atenția în primul rând studiul semnat de Wanda Wolski și I. Berciu, *Contribuție la problema mormintelor romane cu dispozitiv pentru libațiile funerare* (p. 107—119). Pornind de la descoperirea pe teritoriul Daciei a două morminte prezentând orificii pentru libații funerare², autorii trec în revistă exemplele cunoscute din Imperiul roman, urmărind a determina difuziunea lor geografică și originea etnică a celor care au manifestat preferință pentru acest tip: sclavi sau liberti, probabil de origine orientală.

O minuțioasă prezentare a rezultatelor campaniei de cercetări arheologice din 1968 face N. Gudea, *Castrul roman de la Bologa* (p. 121—149).

Interesante sînt prezentările lui Vasile Moga, *Detșmentele legiunii a XIII-a Gemina în Dacia* (p. 151—164)³ și C. Bart, *Scurte observații cu privire la urmele medico-sanitare de la Apulum* (p. 721—726).

În cadrul unei mai vechi preocupări de realizare a unui repertoriu al reprezentărilor bacchice din Dacia romană, C. Pop, *Reprezentări din Dacia dedicate lui Liber Pater și acoliților săi* (p. 173—181), ne prezintă 12 noi piese inedite din piatră, teracotă și bronz.

Descoperirile epigrafice au adus în ultimii ani o serie de știri noi privind istoria Daciei romane. Atrag atenția prin ineditul informațiilor studiile semnate de I. Berciu și Cloșca L. Băluță, *Apollo Salutaris la Apulum* (p. 165—171); D. Tudor și Cristian Vlădescu, *Dardanii la Romula-Malva* (p. 183—189); Al. Popa și I. Al. Aldea, *Colonia Aurelia Apulensis Chrysopolis* (p. 209—218). Rectificări sau completări la unele inscripții mai vechi propun N. Gudea, *CIL, III, 7648* (p. 707—711) și D. Protase, *Rectificări la o inscripție din Apulum* (p. 703—704).

Dintre studiile de numismatică rețin atenția contribuția lui Al. Popa, V. Sângiorzan și A. Mureșan, *Monedele republicane romane din colecția Al. Borza* (p. 79—105), ca și studiul lui E. Chirilă și E. Dumitrașcu, *Un tezar monetar la Oradea, secolul XVII* (p. 755—758). O interesantă notă semnează Octavian Iliescu, *Lysimach de aur, găsit la Sarmizegetusa Regia* (p. 655—659). Scurte comunicări despre descoperiri monetare prezintă Eugen Chirilă — N. Gudea, *Descoperiri monetare antice în Banat* (p. 713—716) și E. Chirilă și I. Piso, *Descoperiri monetare antice în Transilvania (X)* (p. 719), continuînd o utilă preocupare de a face cunoscute descoperirile de monede romane.

Cu nota semnată de Sever Dumitrașcu, *O locuință descoperită în stațiunea arheologică „Șuculeu” de la Medieșul Aurit* (p. 669—680), se face trecerea spre epoca prefeudală (secolele II—IV).

Dardu Nicolaescu-Plopșor și W. Wolski, *Necropola feudală de la Ipotești (jud. Olt)* (p. 235—256), prezintă o serie de considerații de ordin arheologic și antropologic asupra unui număr de 15 morminte datînd din secolele XIV—XV. Interesante considerații face Ioan Șerban despre o biserică din sec. XIII care a suferit o serie de transformări succesive ce i-au modificat aspectul (*Considerații în legătură cu biserica reformată din Cetatea de Baltă*, p. 275—289).

Studiul lui L. Ștefănescu, *Dezvoltarea economică și edilitară a orașului București în perioada precapitalistă* (p. 327—344) face trecerea la istoria modernă.

² Cf. idem, *Un nou tip de mormint descoperit la Apulum și problema sarcofagelor cu boltă din Imperiul roman*, în „Apulum”, IX, p. 375—429.

³ Credem că este o exagerare a afirma că oriunde se găsesc ștampile ale legiunii XIII Gemina a fost o vexilație a acesteia; cf. observațiile pe care le-am făcut în „Sargetia”, IX, 1972, p. 47 nota 28.

Un grupaj interesant de articole, semnate de I. Mârza, Gh. Anghel, E. Hulea, I. Olteanu, P. Baci, A. Decei, sînt dedicate unor personalități marcante ale revoluției românilor din Transilvania din 1848—1849. Altele sînt dedicate rușii românilor din Transilvania în epoca memorandum-ului sau cea a desăvîrșirii unității naționale.

Ca și volumul VII, 1—2, dedicate semicentenarului Marii Uniri (1918—1968), inaugurînd o frumoasă inițiativă, vol. X al revistei „Apulum” este un pios omagiu *in memoriam Avram Iancu*.

Rubrica *Cronică* este dedicată memoriei cîtorva cărturari de seamă, cercetători pasionați ai epocii romane: Al. Borza, Al. Bărcăcilă, Enea Zefleanu.

Această sumară prezentare scoate în evidență multiplele preocupări ale colectivului muzeului din Alba Iulia de a pune la dispoziția cercetătorilor încă un volum deosebit de valoros, editat în bune condiții grafice¹. O parte însemnată din studii sau note sînt semnate de cercetătorii muzeului. Remarcăm prezența indispensabilă a unor rezumate în limbile de circulație internațională, care vor facilita consultarea publicației de către specialiștii străini.

De o ținută științifică înaltă, vol. X din *Apulum* se înscrie printre cele mai de seamă publicații de specialitate ale anului 1972.

CONSTANTIN C. PETOLESCU

¹ Mai rămîn de realizat unele deziderate. Lipsește astfel o listă a abrevierilor, pe care, este drept, unii autori și-o fac singuri. De asemenea, calitatea fotografiilor nu este cea mai bună. Scrierea pe planșe este deseori neuniformă, cursivă și neîngrijită; desigur aici vina revine în primul rînd autorilor. De asemenea, s-au strecurat și unele greșeli de tipar, din fericire ușor de rectificat de către cititorii avizați. Așteptăm astfel din partea colegiului de redacție o exigență sporită în realizarea tipăririi volumelor următoare.

Publicația Muzeului județean Hunedoara-Deva, „Sargetia“ și-a câștigat prin conținutul său un loc de prestigiu în cadrul revistelor de specialitate din țară și chiar de peste hotare.

Prezentul volum IX, 1972 continuă tradiția numerelor precedente, punind în circuitul științific o serie de materiale inedite.

Revista cuprinde două părți: Studii și articole și rubrica Note și discuții.

Articolele conțin materiale ce prezintă rezultatele unor cercetări pe diferite teme istorice strins corelate de evenimente petrecute pe cuprinsul județului Hunedoara. Limita restrînsă, locală, este depășită prin modul de tratare a subiectelor, multe dintre ele înscriindu-se în sfera de larg interes pentru istoria întregii țări.

În prima parte se publică studii referitoare la o îndelungată perioadă istorică ce începe cu prima epocă a fierului și se încheie cu dezbaterile unor interesante probleme de istorie contemporană.

Față de volumele apărute în anii precedenți, în acest număr se face o trecere în revistă a activității de cercetare istorică a muzeului din Municipiul Deva pe o perioadă de 40 ani (1932—1972). Octavian Floca, pasionat cercetător, care a deținut mai bine de treizeci de ani direcțiunea acestei instituții, reliefează cele mai remarcabile realizări ale colectivului muzeului, care, prin investigații arheologice și cercetări arhivistice, au contribuit la îmbogățirea fondului de valori documentare de pe cuprinsul jud. Hunedoara, parte integrantă a tezaurului de mărturii istorice ale patriei noastre.

Seria studiilor pe teme istorice este deschisă de prezentările a două descoperiri arheologice hunedorene aparținînd hallstattului și epocii dacice, consemnate în articolele *O nouă descoperire arheologică de la Buituri (Hunedoara)* de Ioan Andrițoiu și *Un grup de vase dacice provenite de la Costești* de Liviu Mărghită.

Veacurilor II—III e.n. le sînt rezervate un număr mai mare de pagini, cu studii legate de problemele economice, militare sau culturale ale Daciei romane. Intensitatea vieții economice în așezarea romană de pe teritoriul orașului Deva este subliniată de Iudita Winkler de la Institutul de Arheologie din Cluj în studiul *Despre două tezaure de monede antice descoperite la Deva*. În *Cohors II Hispanorum la Micia*, Constantin C. Petolescu de la Muzeul de Istorie al R. S. România face cîteva aprecieri referitoare la intervalul de timp în care amintita formație militară a lucrat la construirea termelor la Micia.

Numărul apreciabil al operelor de artă antică pe care le-a dat și continuă să le scoată la lumină pămîntul hunedorean prilejuiește Luciei Țeposu-Marinescu de la Muzeul de istorie al R. S. România, în studiul despre *Statuile feminine drapate din Muzeul județean Hunedoara-Deva*, partea I, să sublinieze valoarea artistică și documentar istorică a pieselor sculpturale de epocă romană. În aceeași problemă se înscrie și studiul lui Constantin Pop de la Institutul de Arheologie din Cluj despre *Cîteva reprezentări figurate romane din județul Hunedoara*.

Vestigiile din Valea Streiului care, împreună cu Țara Hațegului, a fost vatra persistenței românești în vremurile de restriște de la începutul perioadei feudale își găsesc o temeinică comentare de specialitate în articolul *O spadă medievală din Valea Streiului și cîteva considerații istorice legate de ea*, de Radu Popa, cercetător la Institutul de Arheologie din București.

Și cu acest studiu se încheie seria materialelor axate pe probleme de arheologie. Urmează un mănunchi de studii în care se prezintă lupta social-politică a maselor hunedorene, contribuția acestora la realizarea dezideratelor de veacuri ale poporului nostru.

Astfel, concluzii privind raporturile dintre țărani iobagi și nobilii stăpînitori de pămînt, mărimea sesiilor iobăgești, obligațiile iobăgești, după răscoala condusă de Horia, Cloșca și Crișan pînă la începutul sec. al XIX-lea, se pot desprinde din textul descripțiilor satelor Ormidea, Meria și Lunca Cernii publicate de Vasile Ionaș din Deva în studiul dedicat acestei chestiuni.

„Sargetia“, IX, 1972, prin articolele *Organizarea judecătii și desfășurarea procesului în satele din Munții Apuseni, în timpul revoluției de la 1848*, semnat de Nicolae Wardegger din Deva și *Procesul pentru cununa de pe mormîntul lui Avram Iancu (1900—1902)* al lui Gelu Neamțu din Cluj, aduce un omagiu, cu ocazia comemorării a 100 de ani de la încetarea din viață, eroului național Avram Iancu, figura luminoasă a revoluției române transilvănene de la 1848.

În județul Hunedoara s-a format unul dintre cele mai puternice detașamente de luptă ale proletariatului român. Lupta acestor detașamente împotriva exploatării în anii 1918—1945 este evocată de Ion Frățilă din Deva în *Noi mărturii documentare privitoare la lupta muncitorimii hunedorene, condusă de P.C.R., împotriva regimului burghezo-mosieresc*. Ca o completare, Emeric Horovitz din Deva, prezintă *Unele aspecte ale bătăliei pentru ereșterea producției industriale în județul Hunedoara în războiul antihitlerist (23 august 1944 — 9 mai 1945)*.

Dr. Gheorghe I. Ioniță în *Organizații de masă legale, semilegale sau ilegale — create, conduse sau influențate de P.C.R. în anii 1921—1944* prezintă cele 60 de organizații de masă care au constituit pentru P.C.R. izvoare de energii revoluționare și antifasciste, mijloace de întărire a legăturilor sale cu masele.

Una dintre acestea, Frontul Plugarilor, organizație democratică a țăranimii din România creată în județul Hunedoara, în cele două decenii de activitate a demonstrat capacitatea de înțelegere a cerințelor vremii, situîndu-se pe făgașul luptei revoluționar-democratice și progresiste din România. Aceste aspecte sînt surprinse de Maria Crețu și Mircea Valea de la Muzeul județean Hunedoara-Deva în *Congresele Frontului Plugarilor, tribune de afirmare a voinței de luptă a țăranimii din România și de Ilie Avram în Contribuția Frontului Plugarilor la victoria în alegerile generale din noiembrie 1946*.

Clemente Constantin încheie prima parte a revistei prezentînd evoluția fenomenului cultural din județul Hunedoara în *Considerații privind reflectarea vieții cultural-artistice în ziarul „Zorii Noi“ (1944—1949)*.

Cea de a doua parte, Note și discuții, este interesantă prin prezentarea unor mărturii arheologice despre exploatarea aurului în bazinul Văii Jiului (Ion Popo-rogu) sau a unor documente inedite legate de activitatea lui Avram Iancu (Simion Retegan și Iacob Mirza).

Maria Vîrtopeanu atrage atenția asupra registrului breslei argăsitorilor din Orăștie păstrat în colecția Muzeului județean Hunedoara-Deva, un prețios izvor documentar pentru dezvoltarea meșteșugurilor din Transilvania, iar activitatea publicistică de la începutul sec. al XX-lea din Transilvania este evidențiată de Nicolae Cordoș în „Țara noastră“ — revista „Astrei“ destinată publicului sătesc.

În încheiere Liviu Mărghită în *Publicații recent intrate în biblioteca Muzeului Județean Hunedoara-Deva* scoate în evidență un alt aspect al activității personalului științific, atît de amplu comentată de dr. docent Octavian Flocă.

Rezumatetele în limbile franceză și germană ce urmează fiecărui articol din revistă fac mai accesibilă studiul volumului și peste hotare.

Calitatea ilustrațiilor, deși nu în toate cazurile, este destul de bună, fotografiile putînd în general să-și îndeplinească rolul de documentație suplimentară dorit de autor.

Este poate regretabil că aparatul critic al lucrărilor nu a fost așezat în partea de jos a paginii. Situatia lui la sfîrșitul articolelor îngreuiază întrucîtva lectura.

„Sargetia“, volumul IX, atît prin conținutul său cît și prin forma de editare, este un util instrument de lucru pentru cei interesați în studiul istoriei patriei noastre.

MARIETA GHEORGHITA

**Edith B. Thomas, HELME. SCHILDE. DOLCHE. STUDIEN
ÜBER RÖMISCH-PANNONISCHE WAFFENFUNDE,
Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971, 150 p. + pl.**

După lucrarea asupra vilelor romane din Pannonia, reputata cercetătoare maghiară Edith B. Thomas ne oferă o nouă sinteză, de data aceasta avînd ca subiect armele din aceeași provincie romană.

Volumul se oprește numai asupra așa ziselor arme de paradă aparținînd celor trei categorii enunțate în titlu. În concepția autoarei, armamentul de paradă reprezenta la romani o distincție acordată militarilor care săvîrșiseră acte de bravură și era destinat să ilustreze în chip deosebit forța și măreția Romei în fața populațiilor barbare. Implicit reiese că aceste arme ar fi fost purtate și în timpul operațiunilor militare, apreciere care vine în contradicție cu afirmațiile unei întregi categorii de cercetători, dintre care menționăm numai pe H. Klumbach și care considerau că respectivele arme erau purtate de militari numai cu ocazia parăzilor și a unor însărcinări oficiale.

Lucrarea este de fapt o culegere de patru studii independente unul de celălalt, tratînd fiecare cîte o categorie de arme, cu date diferite, din sec. I. e.n. pînă în sec. IV e.n., al cărei element de unitate este doar faptul că tratează arme bogat ornamentate, aflate în aceeași provincie romană. Această culegere, deși limitată, este de o mare utilitate, mai ales în condițiile în care lipsește o sinteză recentă asupra armelor romane, care să înlocuiască lucrarea deja depășită a lui P. Couissin (*Les armes romaines*, Paris, 1926).

Scrierea cărții a fost determinată nu numai de necesitatea stringerii la un loc a armamentului roman de paradă din Pannonia, ci și de recenta descoperire în Dunăre a trei piese bogat decorate : două umbouri și un pumnal.

Capitolul I, intitulat „Coifuri”, este împărțit în două subcapitole, primul tratînd coifuri de paradă din bronz cu ornamente în relief, iar al doilea coifurile cu creastă din fier placat (*eiserne Kammhelme mit Plattenüberzug*).

Dintre coifurile de bronz, primul s-a descoperit în castrul de la Brigetio, în anul 1942, lângă un cuptor metalurgic din sec. IV, printre alte obiecte din epoca Principatului destinate retopirii și a fost deja publicat de L. Barcozci. Al doilea coif, de același tip, dar cu ornamentație mai bogată, aflat actualmente tot în Muzeul Național Maghiar, provine din colecția Delhaes și nu i se cunoaște locul descoperirii. Ambele coifuri erau inițial acoperite cu un metal alb, care nu lăsa să apară culoarea bronzului decît în contururile adîncite ale desenului, provocînd un efect coloristic și aveau ca ornamente în relief : în partea din față a crestei un vultur, pe tîmpie șerpi, iar pe frunte o față umană. Coiful din colecția Delhaes fusese prevăzut cu mască, care s-a pierdut și are deasupra apărătorii de ceafă

reprezentarea unor bucle de păr spiralate, cea mai apropiată analogie a sa reprezentînd-o un coif descoperit la Hedderheim.

Ambele coifuri fac parte din armamentul de paradă studiat în amănunțime încă de F. Drexel (*Römische Paraderüstung*, „Strena Buliciana“ Zagreb-Split, 1924, p. 55) și, după cum reiese din inscripțiile păstrate, erau părți componente atît din armurile de cavalerie cît și din cele de infanterie.

Pe baza analogiilor de tehnică și ornamentare cu descoperirea de la Straubing coifurile pot fi datate în sec. II—III e.n., autoarea înclinînd spre sec. II e.n.

În ce privește originea respectivelor piese, se discută toate părerile anterioare, pentru ca pînă la urmă să se opteze pentru o regiune în care tradițiile elenistice erau încă puternice, respectiv Orientul. Pentru a explica cum au putut ajunge aceste arme în regiunea Dunării de mijloc se arată că în Canuntum, Aquinten, și Brigetio erau în sec. II e.n. un număr însemnat de orientali, iar trupe din respectivele castru au participat la expedițiile militare din Orient.

Al doilea subcapitol prezintă numai piese deja publicate, încercînd să aducă date noi în probleme de mare importanță, cum sînt cele ale originii și cronologiei lor.

În cursul săpăturilor de la Intercisa din 1909, într-o clădire care pare a fi fost o magazie, s-au descoperit părți din 15—20 coifuri de fier, adunate laolaltă. Toate coifurile au fost placate cu argint, după cum o dovedesc niturile cu cap de argint care s-au păstrat la fiecare din exemplare. Deoarece dintre toate resturile nu s-a păstrat decît un singur fragment de placare cu argint, trebuie trasă concluzia că tabla de argint a fost scoasă cu grijă încă înainte de depozitarea lor, probabil în scopul retopririi. Din toate aceste fragmente nu s-au putut reconstitui decît patru coifuri de tipul celor cu creastă (*Kammhelme*), iar restul fragmentelor s-au pierdut. După părerea autoarei, apărătoarele de ceafă și paragnathidele care formează fiecare coif au aparținut inițial unor piese diferite. La cele patru coifuri se observă trei forme de creastă și o ornamentare ușor diferită, toate avînd însă în partea din față ochi incizați.

Un alt coif, executat din fier acoperit cu tablă de argint aurit, a fost descoperit în anul 1898 la Budapesta, pe malul estic al Dunării, în imediată apropiere a castrului roman. Inițial fusese prevăzut cu apărătoare de ceafă, apărătoare de nas, paragnathide, din care s-au păstrat parțial doar ultimele. Decorația coifului denotă un stil amestecat romano-barbar, el avînd atît imitații de pietre semiprețioase, cît și ornamente în relief, din care menționăm mici tablouri reprezentînd Victoriei sau Jupiter tronans, lei și cratere.

Pornind de la criteriul formei și ornamentării, E. Thomas stabilește o grupă de coifuri produse în același atelier, care cuprinde pe lângă cele descrise încă alte 5, printre care și Berkasovo 1 și 2, dar exclude coiful din Der el Medinech și pe cel din St. Vid, care erau în general considerate ca avînd analogii strînse cu piesele sus menționate.

După ce se resping ipotezele originii siriene sau iraniene a coifurilor grupei respective se remarcă influența germanică prezentă în ornamentele geometrice și pietrele mari de sticlă. Se face observația foarte importantă că nu poate fi vorba de o influență nemijlocit barbară, ci de o reflectare a artei aulice, care în perioada sec. IV e.n. stă sub o influență goto-germanică, coifurile fiind executate în ateliere romane, pentru uzul ofițerilor romani.

Adunarea coifurilor acestui tip duce la concluzia că au fost executate într-un atelier sudpanonic, dar autoarea crede că poate aduce o precizare în plus, subliniind asemănarea dintre reprezentarea zeiței orașului cu „corona muralis” de pe barele de aur de la Crasna, provenind de la Sirmium și Jupiter tronans de pe coiful din Budapesta. Chiar dacă nu putem fi de acord cu această analogie evident forțată și deci cu stabilirea orașului Sirmium ca loc de confecționare a armelor respective, ipoteza originii mai generale, sudpanonice, se menține ca probabilă.

În ceea ce privește încadrarea cronologică a grupei studiate se optează pentru o perioadă de timp cuprinsă între deceniile 2—3 și 6—7 ale sec. IV e.n., ultima dintre date fiind stabilită tot prin pretinsa analogie cu batele de la Crasna.

În capitolul II, intitulat „Umbo de scuturi“, sînt publicate două piese descoperite în anul 1966 prin lucrări de dragare în Dunăre și aflate în prezent la Muzeul Național Maghiar. Căutînd să explice prezența lor în albia fluviului, autoarea consideră că ele provin cu mare probabilitate din vasele romane scufundate și nu sînt ofrande aruncate în apă de barbarii care ar fi ucis pe ostașii romani care le purtau. Unul dintre umbouri a fost descoperit în dreptul localității Százhalombatta, situată pe teritoriul castrului Matrica, iar celălalt la Dunaföldvár.

Ambele piese executate din bronz acoperit parțial cu metal alb, pentru a crea o policromie, au forma unei calote emisferice, prevăzute cu o margine circulară, orizontală și sînt decorate prin gravare și poansonare. Decorul dispus în zone concentrice constă la umbo de la Százhalobatta din motive zoomorfe pe calotă și geometrice pe margine, iar la cel de la Dunaföldvár din motive florale. Ultimul are și două inscripții punctate, care amintesc numele posesorului și centuria din care a făcut parte.

În continuare se reiau pe scurt toate umbourile decorate din Imperiul roman, printre care și cel de la Hălmeag, aflat în prezent la Muzeul de Istorie al R. S. României și se ajunge la concluzia că exemplarele din Százhalombatta, Dunaföldvár, Mainz și Hălmeag reprezintă ca formă, ornamentație și tehnică o grupă unitară, iar cel de la Vindonissa și din Tyne (în apropiere de South Shields) se deosebesc numai prin faptul că au marginea dreptunghiulară. Singura piesă deosebită este un umbo de bronz cu marginea circulară de la Kirkham, care nu prezintă acoperirea cu metal alb sau argint și are desenul realizat numai prin gravare. Atît reluarea pieselor respective, cît și stabilirea unor subgrupe ar fi reprezentat o contribuție importantă la studiul acestei categorii de arme, dacă nu ar fi repetat cu fidelitate un remarcabil studiu datorat lui H. Klumbach (în „Jahrbuch R.G.Z.M.“, 13, 1966, p. 165—189).

Originalitatea cercătoarei maghiare constă doar în faptul că alcătuiește o subgrupă de umbouri nedecorate, cu calotă emisferică și margine circulară, cu suprafața divizată de cercuri concentrice, care fac parte ca formă din grupa analizată, între acestea fiind și două piese din Pannonia, care sînt publicate acum pentru întîia oară.

Pentru a rezolva problema umbourilor decorate se subliniază analogiile de ornamentare cu piesele de armament de la Straubing și scuturile pictate de la Dura Europos, urmîndu-se și aici, deși nu se menționează, sugestiile lui H. Klumbach.

Analiza aprofundată a motivelor și stilului decorului umbourilor în comparație cu scuturile și chiar cu frescele de la Dura Europos îi permite lui E. Thomas să afirme că este vorba de un stil unitar roman, cu influențe siriano-alexandrine și deci că piesele respective provin dintr-un atelier de arme influențat de arta răsăriteană, situat într-un centru din Siria sau din împrejurimile Alexandriei.

Pornind de la reprezentările de pe monumentele figurate cît și de la propunerile de datare a umbourilor, făcute de diferiți cercetători, se stabilește pentru tipul studiat o perioadă de folosință destul de îndelungată, de la mijlocul sec. I e.n. pînă la începutul sec. III e.n.

Ultimul capitol prezintă o singură armă romană din Pannonia și anume un pumnal împreună cu teaca sa, descoperit în anul 1967 la Dunaföldvár și provenind din lucrările de dragare în Dunăre.

Pumnalul, lucrat din fier, are un mîner terminat într-o protuberanță (Griffknäuf), iar lama este arcuită spre interior în treimea superioară, pentru a se lăți apoi și a se termina într-un vîrf prelung. Teaca urmează forma lamei și se termină cu o buterolă, care mai păstrează o urmă de acoperire cu argint. Decorația tecii grupată în patru cîmpuri dispuse de sus în jos, constă în rozete, coroane de frunze și palmete realizate variat prin încrustări cu aur și inserții de email roșu.

În cadrul pumnalelor romane cu teaca încrustată, caracteristice pentru sec. I e.n., au fost stabilite două tipuri: unul datat în epoca lui Tiberius și reprezentat prin pumnale cu garnituri de teacă ornamentate cu reliefuri mitologice, iar altul reprezentat în special prin piese de la Vindonissa și datat în a doua

jumătate a sec. I e.n., care este caracterizat prin forma alungită, încrustare monocromă cu argint și decor geometric.

Noua descoperire permite autoarei să sesizeze existența unei a treia grupe de pumnale cu teaca ornamentată, executate din fier și având ca trăsături caracteristice: lățimea relativ mare a lamei, respectiv a tecii, încrustarea cu argint sau aur și inserția cu email adesea roșu, rar verde sau galben. Deja G. Ulbert (*Aus Bayern Frühzeit*, München, 1962, p. 175—185) observase că există o grupă destul de mare și de precis delimitată, caracterizată prin teci policrome cu decorație geometrică, care repetă anumite elemente cum sînt pătratul, ornamente în formă de L, care sînt dispuse în colțuri, triunghiuri, coroane înconjurate de cercuri, rozete, palmete, șirul de frunze duble, pelta.

În cadrul celor 14 exemplare aparținînd noului tip, numit Dunaföldvár, se observă o variantă avînd exact aceeași ornamentare cu cea a piesei eponime, iar alta cu ornamentare în același stil, dar avînd uneori și alte elemente. Autoarea atribuie elementelor de decor un rol simbolic: astfel coroana cu șir dublu de frunze reprezintă „corona triumphalis”, motivul palmetei din vârful tecii e privit cu un semn al victoriei, pelta ar avea un rol apotropaic, iar aedica ar fi reprezentarea sanctuarului castrului.

Existența unei întregi categorii de piese, printre care și faimosul pumnal de la Oberammergau, care face trecerea de la tipul Dunaföldvár la tipul Vindonissa, situează noul tip într-un interval de timp cuprins între demniile lui Tiborius și Claudius.

E. Thomas acceptă părerea că pumnalul cu teaca decorată policrom era folosit de ofițerii din legiuni, reprezentînd probabil o distincție și consideră că descoperirea în albia riurilor a majorității exemplarelor noului tip (75%) arată intensitatea folosirii traficului naval de către armata romană.

Pentru stabilirea originii pumnalelor se face un istoric al părerilor exprimate în această problemă, aderîndu-se la ultima ipoteză, cea a lui G. Ulbert (*Römische Waffen des I. Jahrhunderts n. Chr.*, Stuttgart, 1968, p. 9), după care această armă de n formă foarte specială provine din Spania, unde la jumătatea sec. I î.e.n. s-au dus lupte frecvente cu celtiberii.

Prezentarea armelor, în special a celor care nu se păstrează în R. P. Ungară, este făcută din păcate după criterii neunitare, autoarea preluînd datele din publicații, unele foarte vechi și neverificîndu-le personal, astfel că uneori lipsește nu numai numărul de inventar, ci și muzeul în care se păstrează piesa respectivă. În aceeași ordine de idei trebuie menționat că în general nu se indică toate dimensiunile, ajungînduse ca la pumnale să nu fie dată decît lungimea.

Sistemul plasării notelor la sfîrșitul capitolelor, deși aduce o notă de eleganță în prezentarea grafică, îngreunează consultarea unei lucrări altfel clar întocmită.

Condițiile grafice în care s-a tipărit lucrarea sînt excelente, iar numărul mare de ilustrații alb-negru și cele 4 ilustrații color înlesnesc cititorului o documentare completă asupra armelor panonice, cît și posibilitatea unei comparații cu armele din restul Imperiului Roman.

O corectură mai atentă, în special a legendelor planșelor, ar fi fost necesară pentru evitarea unui număr destul de mare de greșeli, ca în cazul numerelor de inventar a două umbouri panonice nedecorate, care apar diferit în text față de tabelul din planșa LXVIII.

Utilitatea lucrării cercetătoarei maghiare rezidă nu numai în faptul că ea constituie un repertoriu al armelor de paradă romane descoperite în Pannonia, ci și prin aceea că un număr însemnat de piese este publicat acum pentru prima dată. Se adaugă o analiză amănunțită, uneori originală, care caută să rezolve probleme importante, cum sînt acelea ale analogiilor, cronologiei sau provenienței.

LIVIU PETCULESCU

Coperta : **RĂDUȘ JUGAURS**
AUREL BULACU
Tehnoredactor : **GEORGE DORU**

Tiraj : 2090. Broșate : 1530. Legate : 560.

Lucrare executată sub comanda nr. 808 la Oficiul Economic
Central „Carpați”, Intreprinderea poligrafică „Bucureștii-Noi”,
str. Hrisovului nr. 18 A, sectorul 8, București.

Lei 41